

PROCEEDING BOOK

BALKAN 8. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

BALKAN 8TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

July 2 - 6, 2023 – PODGORICA

ISBN: 978-625-6393-99-8

Academy Global Publishing House

*BALKAN 8TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
JULY 2 - 6, 2023- PODGORICA*

Edited By
ASSIST PROF. DR. GÜLTEKİN GÜRÇAY
DR. AMANEH MANAFIDIZAJI

CONGRESS ORGANIZING BOARD

Head of Conference: Prof. Dr. Ali Bilgili
Head of Organizing Board: Assit. Prof. Dr. Gültekin Gürçay
Organizing Committee Member: Dr. Amaneh Manafidizaji
Organizing Committee Member: Prof. Dr. Naile Bilgili
Organizing Committee Member: Prof. Dr. Başak Hanedan
Organizing Committee Member: Prof. Dr. Hülya Çiçek Kanbur
Organizing Committee Member: Prof. Dr. Raihan YUSOPH
Organizing Committee Member: Prof. Dr. Hajar HUSEYNOVA
Organizing Committee Member: Doç. Dr. Elif Akpınar Külekçi
Organizing Committee Member: Aynur Əliyeva
Organizing Committee Member: Doç. Dr. Nazile Abdullazade
Organizing Committee Member: Dr. Mehdi Meskini Heydarlou

*All rights of this book belong to Academy Global Publishing House
Without permission can't be duplicate or copied.
Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.
Academy Global–2023©*

Issued: 25.07.2023
ISBN: 978-625-6393-99-8

CONFERENCE ID

BALKAN 8TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

DATE – PLACE

JULY 2 - 6, 2023

PODGORICA

ORGANIZATION

ACADEMY GLOBAL CONFERENCES & PUBLISHING

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES

Turkey - Azerbaijan – India , Latvia – Thailand - Indonesia – Iraq Egypt – USA – Iran –South Korea – Germany - Philippines. – Kuwait – China – Algeria – Kazakhstan – Malaysia – Finland – Libya – Korea –Georgia – Canada – Romania

PRESENTATION

Oral presentation

PERCENTAGE OF PARTICIPATION

45% From Turkey And 55% Papers From Other Countries

LANGUAGES

Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

Scientific & Review Committee

Dr. Gulmira ABDİRASULOVA – Kazakhstan

Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV – Russia

Doç. Dr. Nazilə Abdullazadə - Azerbaijan

Dr. Omid AFGHAN - Afghanistan

Prof. Dr. Burcu Semin AKEL - Türkiye

Dr. Maha Hamdan ALANAZİ - Saudi Arabia

Aynurə Əliyeva - Azerbaijan

Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV - Kazakhstan

Doç. Dr. Abdulsemet AYDIN – Türkiye

Doç. Dr. Mehmet Fırat BARAN - Türkiye

Dr. Amina Salihi BAYERO – Nigeria

Prof. Dr. Ali BİLGİLİ – Türkiye

Prof. Dr. Naile BİLGİLİ - Türkiye

Prof. Dr. Başak HANEDAN - Türkiye

Dr. Baurcan BOTAKARAEV - Kazakhstan

Dr. Ahmad Sharif FAKHEER - Jordania

Doç. Dr. Abbas GHAFFARI – Iran

Dr. Gültekin GÜRÇAY – Türkiye

Prof. Dr. Gulzar İBRAGİMOVA - Azerbaijan

Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA - Ozbekstan

Dr. Dody HARTANTO - Indonesia

Dr. Mehdi Meskini HEYDALOU – Iran

Prof. Dr. Həcər Hüseynova - Azerbaijan

Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA - Kazakhstan

Dr. Keles Nurmaşılı JAYLIBAY - Kazakhstan

Dr. Mamatkuli JURAYEV – Uzbekistan

Dr. Kalemkas KALIBAEVA – Kazakhstan

Dr. Bouaraour KAMEL – Algeria

Prof. Dr. Hülya Çiçek KANBUR - Türkiye

Doç. Dr., İradə Kərimova - Azerbaijan

Prof. Dr. Emine KOCA – Türkiye

Prof. Dr. Fatma KOÇ - Türkiye

Prof Dr. Bülent KURTİŞOĞLU - Türkiye

Prof. Dr. Natalia LATYGINA - Ukraina

Sonali MALHOTRA - India

Dr. Alia R. MASALİMOVA - Kazakhstan

Prof. Muntazir MEHDI - Pakistan

Dr. Amanbay MOLDIBAEV - Kazakhstan

Assist. Prof. K. R. PADMA – India

Doç. Dr. Sevinc Sadıqova - Azerbaijan

Doç. Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ - Türkiye

Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA - Kazakhstan

Doç. Dr. Könül Səmədova - Azerbaijan

DR. Bhumika SHARMA - India

Dr. Gulşat ŞUGAYEVA – Kazakhstan

Prof. Dr. Dwi SULISWORO – Indonesia

Assoc. prof. Ivaylo STAYKOV, Bulgaria

Dr. K.A. TLEUBERGENOVA - Kazakhstan

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA – Kirgizia

Dr. Hoang Anh TUAN - Vietnam

Dr. Botagul TURGUNBAEVA - Kazakhstan

Dr. Dinarakhan TURSUNALIEVA - Kirgizia

Prof. Dr. Raihan YUSOPH -Philippines

Prof.Dr. Akbar VALADBIGI - Iran

Dr. Yang ZITONG - China

BALKAN
8TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
8TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ARTacademy INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
July 2 - 6, 2023
Podgorica

BALKAN
8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ARTacademy INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
July 2 - 6, 2023
PODGORICA

Join Zoom Meeting

<https://us02web.zoom.us/j/88193707664?pwd=M09qM1hyRnE3a3RJOUdkNUpIM0tWdz09>

Meeting ID: 881 9370 7664

Passcode: 192102523

ÖNEMLİ AÇIKLAMA (Lütfen okuyunuz)

- ZOOM bağlantısı için yukarıda verilen bağlantıyı veya yine yukarıda verilen giriş bilgilerini kullanabilirsiniz.
- ZOOM oturumuna katılım ücretsizdir ve üyelik gerekmemektedir.
- Kişisel Bilgisayar (PC), Tablet veya telefondan bağlanabilirsiniz.
- Katılımcılar, oturum başlamadan 10 dakika önce bağlanmalıdır.
- Bilgisayarınızın mikrofon ve kamerasının çalıştığını oturumdan önce kontrol ediniz.
- Sunumunuz esnasında, hazırlamış olduğunuz powerpoint sunum dosyasını paylaşabilirsiniz.
- Katılım belgeleri kongre bittikten 2 (iki) gün SONRA katılımcılara PDF formatında eposta ile gönderilecektir.
- Moderatörler kıdem esasına göre belirlenmektedir. Zorunlu değildir. Ancak katılımcılardan birinin yapması gerekmektedir. Moderatörün oturum düzenini gözetmesi, akademisyen adaylarını yönlendirmesi beklenmektedir.
- Oturuma bağlanmadan önce Oturum ve Salon numaranızı adınızın önüne aşağıdaki gibi ekleyiniz. Bu sayede kongre açılışında beklemeden oturumlarınıza gönderilebileceksiniz. Ör. 1 – 5 Ahmet Ahmetoglu
- Sunum süresi 10 dakikadır. Bu sürenin aşılmamasını moderatörler temin edecektir.
- Sunum sonrası 5 dakikayı geçmeyen soru-cevap, tartışma süresi verilmektedir.
- Sunumlar TÜRKÇE veya İNGİLİZCE yapılabilmektedir.
- Kameralar, oturum süresince toplam % 70 oranında açık olmak zorundadır.
- Sunum yapan katılımcının kamerası açık olmak zorundadır.
- Sunum yapmak zorunludur. Herhangi bir nedenle sunum yapmamış olan katılımcıya sertifika verilmesi ve çalışmasının yayınlanması sözkonusu olamaz.
- Katılımcı, bulunduğu oturumda, oturum bitene kadar bulunmak zorundadır.
- Katılımcıların kendi oturumları dışındaki oturumlara katılma zorunluluğu yoktur.
- ZOOM platformunun kapasite sınırı nedeniyle, DİNLEYİCİ, sadece kapasite izin verdiği sürece kabul edilebilmektedir.

BALKAN 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ARTAcademy INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION				
Bildiri Sunumları / Presentation Session – I Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 192102523				
2 Temmuz / July 2, 2023 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
Hall 1	Prof. Dr. Sezen BOZYİĞİT	1	DEPREM NEDENİYLE DEĞİŞEN TÜKETİCİ DAVRANIŞLARI	Prof. Dr. Sezen BOZYİĞİT
		2	TÜKETİCİ KİBRİ, CİNSİYET VE MEDENİ DURUMUN SPOR VE GÜZELLİKLE İLGİLİ TÜKETİM TERCİHİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	Prof. Dr. Sezen BOZYİĞİT
		3	MENTAL HEALTH OF EMOTIONAL LABOR	Araş.Gör.Dr., Siyret AYAS ŞARMAN
		4	DİJİTAL ÇAĞDA TÜKETİCİLER VE TÜKETİM DAVRANIŞLARI ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME	Beyza TUZEN Dr. Öğr. Üyesi Cevat SÖYLEMEZ
		5	ULUSAL VE ULUSLARARASI E-PAZARYERLERİNİN MEVCUT DURUM ANALİZİ	ALİ GÜLBAŞI Dr. Öğr. Üyesi CEVAT SÖYLEMEZ
		6	ÖRGÜTSEL DIŞLANMA İLE ÖRGÜTSEL İNTİKAM DAVRANIŞI ARASINDAKİ İLİŞKİDE DEPRESYONUN ARACILIK ROLÜ: KAYSERİ İLİ İMALAT SANAYİ ÖRNEĞİ	Sefa ELMAS Dr. Öğr. Üyesi, GÜL KARAKUŞ
		7	Determinants of Dividend Policy for Non-Financial Firms in a Selected Sub Sector in An Emerging Market	Dr. Mehmet Erkan Soykan
		8	TÜRKİYE’DE TARIM SEKTÖRÜNDE FİNANSAL KİRALAMA UYGULAMALARININ SEKTÖREL YERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ	Öğr. Gör. Dr., Ümmühan MUTLU Öğr. Gör. Dr. Bahar AYDIN CAN
		9	TURİZM İŞLETMELERİNİN WEB SİTESİ PERFORMANSLARININ BÜTÜNLEŞİK MEREC VE OCRA YÖNTEMLERİYLE SIRALANMASI	Dr.Öğr.Üyesi MEHMET AKİF KARA
		10	EMTİA GETİRİ VE VOLATİLİTELERİNDE UZUN HAFIZANIN TEST EDİLMESİ	Araş. Gör. Dr. Faruk TEMEL

BALKAN 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ARTacademy INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION				
Bildiri Sunumları / Presentation Session – I Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 192102523				
2 Temmuz / July 2, 2023 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon / Hall	Oturum Baskanı		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 2	Remzi Günay	1	ÇOCUK EDEBİYATINDA DİSTOPİK TÜR ÜZERİNE BİR İNCELEME (“1 GB ADALET” ADLI YAPIT ÖRNEĞİ)	Remzi Günay, Doç. Dr. Erhan ŞEN
		2	5E ÖĞRENME MODELİ ÇERÇEVESİNDE ÜSLÜ İFADELER ÖĞRETİ: BİR DERS KİTABI İNCELEMESİ	Öğretmen İrem OKUYAN Prof. Dr. Kürşat YENİLMEZ
		3	FEN BİLİMLERİ VE MATEMATİK ALANINDAKİ E-TWİNNİNG PROJELERİNİN İNCELENMESİ	Hakan AKDAĞ Prof. Dr. Kürşat YENİLMEZ
		4	CHILD EDUCATION IN MEVLANA’S MASNEVİ	Merve ARINMIŞ Doç. Dr. Betül CAN
		5	TEACHING REFLECTION AND ABSORPTION OF LIGHT WITH COLORFUL BASKETBALL GAME	EMRAH EMİR Prof. Dr. ORHAN KARAMUSTAFAOĞLU Prof. Dr. SEVİLAY KARAMUSTAFAOĞLU

BALKAN 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ARTacademy INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION				
Bildiri Sunumları / Presentation Session – I Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 192102523				
2 Temmuz / July 2, 2023 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon / Hall	Oturum Başkanı		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 3	Dr. Öğr. Üyesi Senem GÜRKAN	1	THE ASSISTED REPRODUCTIVE TECHNOLOGY(REGULATION) ACT, 2021: BANE OR BOON	Arrat Arwa Rafie Junaid ul Islam
		2	ROAD ACCIDENT AND VICTIM COMPENSATION: AN ANALYTICAL STUDY	Dr. Vijay Chaudhary Poonam
		3	ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ ÖRNEKLEMİNDE KADIN ve ERKEK AKADEMİSYENLERİN TOPLUMSAL CİNSİYET ALGILARI ÜZERİNE BİR KIYASLAMA	Dr. Öğr. Üyesi Senem GÜRKAN
		4	GÖNÜLLÜLÜK HİZMETİ VEREN BİREYLERİN GÖRÜŞLERİ DOĞRULTUSUNDA 2023 KAHRAMANMARAŞ/TÜRKİYE DEPREMLERİNİN KADINLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	Dr. Öğr. Üyesi Senem GÜRKAN
		5	ERKEKLERİN EVLİLİKLERİNDE ÇATIŞMA ÇÖZMEDE EŞLERİNE KARŞI EŞİTSİZ TUTUMLARIN VE DAVRANIŞLARIN İNCELENMESİ	HAMZA YORMUK ESİLA LEYLA TAN PINAR AYDIN Doç. Dr. ZEYNEP TURHAN
		6	DEPREM VE ÇOCUK	Prof. Dr. Hacer TOR Tuğçe GÜNEŞ YÜCE
		7	ROMANTİK İLİŞKİLERDE CİNSİYET SOSYAL TEMSİLLERİNİN PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİ ÜZERİNE ETKİSİ	Nimet İlhan

BALKAN 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ARTAcademy INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION				
Bildiri Sunumları / Presentation Session – I Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 192102523				
2 Temmuz / July 2, 2023 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon / Hall	Oturum Baskanı		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 4	Doç. Dr. Funda ÇOBAN	1	LEGAL REGULATION OF FAKE NEWS ACROSS GLOBE	Assist. Prof. Dr. Bhumika Sharma, Musaib Mir, Vani Chaudhary,
			REVISITING THE OLEUM GAS LEAK CASE 1 : A CRITICAL ECO-LEGAL ANALYSIS	Assistant Professor Dr. Nituja Singh
		2	SMART CITY APPLICATIONS: CASE OF CANAKKALE	Mehmet YILDIZ
		3	İKTİSADİ VE SOSYO-KÜLTÜREL AÇIDAN İZMİR'DE TEMSİL EDİCİ SİVİLİ TOPLUM KURULUŞLARININ COVID-19 SALGINIYLA MÜCADELEDEKİ ETKİ, BEKLENTİ VE OLASI KATKI DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	Doç. Dr. Funda ÇOBAN Doç. Dr. Tuğçe ERSOY CEYLAN Doç. Dr. Burak HERGÜNER Doç. Dr. Dilara SÜLÜN Dr. Öğr. Üyesi Sıla Turaç BAYKARA
		4	SERMAYE BİRİKİM SÜRECİNDE HUKUKUN ROLÜ: DÖNEMLER ARASI KARŞILAŞTIRMA	Prof. Dr. Cem DİŞBUDAK Serpil BOZKULAK
		5	FERİ MÜDAHLEDE KANUN YOLUNA BAŞVURU	Arş. Gör. Elif KILINÇ
		6	SURİYELİ GÖÇÜNÜN TÜRKİYEYE ETKİLERİ: MİLLİYETÇİLİK, POPÜLİZM VE GÜVENLİK	Ceyda Yıldırım
		7	CLIMATE CHANGE AND GENDER SENSITIVITY IN INTERNATIONAL NEGOTIATIONS	Doçent Doktor, Hayriye Sağır Nilso Karadeniz
		8	A CITY SHAPED BY M. CASTELLS DEPENDENT URBANIZATION MODEL: LAGOS	Doçent Doktor, Hayriye Sağır Ahsen Akkaya

BALKAN 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ARTacademy INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION				
Bildiri Sunumları / Presentation Session – I Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 192102523				
2 Temmuz / July 2, 2023 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon / Hall	Oturum Baskanı		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 5	Dr. Öğr. Üyesi FATİH ÖZTOP	1	İNTİHAR CETVELLERİNE GÖRE II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İNTİHAR İSTATİSTİKLERİNE DAİR BAZI VERİLER	Dr. Öğr. Üyesi FATİH ÖZTOP Yüksek Lisans Öğrencisi AYŞE ÇEÇEN
		2	SUFİLERİN ORUÇ ANLAYIŞI	Kübra YANAR
		3	İLHANLILAR’IN MAVERAÜNNEHİR’DEKİ İKTİSADİ VE TİCARİ FAALİYETLERİ	Doç Dr. Yaşar BEDİRHAN Sedef Nur BOLAT
		4	ARABIC PROVERBS AND THEIR EQUIVALENTS IN TURKISH LANGUAGE	Yüksek Lisans Öğrencisi Serra JOUGHEL
		5	AS A WORKSHOP AND PRESENTATION AREA FOR THE ARTIST; ANATOMY THEATERS	Öğr. Gör. Dr. İhsan Tahir ERDAL
		6	Oryantalizm ve Balkanizm Ekseninde Balkan Coğrafyası ve Osmanlı	Dr. Bahar Arslan
		7	THE FLOWER OF NILUFAR IN SOME OF ANDALUSIAN LITERATURE	AYNOOR YASHAR ZAINALABDIN BAQQAL

BALKAN 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ARTAcademy INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION				
Bildiri Sunumları / Presentation Session – I Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 192102523				
2 Temmuz / July 2, 2023 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon / Hall	Oturum Başkanı		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 6	Nurliani, Ida Rosada	1	PERFORMANCE ASSESSMENT OF CARBON NANO TUBE BASED CUTTING FLUID IN MACHINING PROCESS	Alluru Gopala Krishna Thella Babu Rao
		3	AN IMPLICIT METHODOLOGY FOR THE NUMERICAL MODELING OF LOCALLY INEXTENSIBLE MEMBRANES	Aymen Laadhari
		4	MICROSTRIP PATCH ANTENNA ENHANCEMENT TECHNIQUES	Ahmad H. Abdelgwad
		5	EMAIL BASED GLOBAL AUTOMATION WITH RASPBERRY PI AND CONTROL CIRCUIT MODULE: DEVELOPMENT OF SMART HOME APPLICATION	Lochan Basyal
		6	EFFECT OF UREA DEEP PLACEMENT TECHNOLOGY ADOPTION ON THE PRODUCTION FRONTIER: EVIDENCE FROM IRRIGATION RICE FARMERS IN THE NORTHERN REGION OF GHANA	Shaibu Baanni Azumah William Adzawla
		7	STRATEGY IN CONTROLLING RICE-FIELD CONVERSION IN PANGKEP REGENCY, SOUTH SULAWESI, INDONESIA	Nurliani, Ida Rosada
		8	COMPARATIVE ANALYSIS OF SOIL ENZYME ACTIVITIES BETWEEN LAUREL-LEAVED AND CRYPTOMERIA JAPONICA FORESTS	Ayuko Itsuki Sachiyo Aburatani
		9	PERFORMANCE ASSESSMENT OF CARBON NANO TUBE BASED CUTTING FLUID IN MACHINING PROCESS	Alluru Gopala Krishna Thella Babu Rao

BALKAN 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ARTAcademy INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION				
Bildiri Sunumları / Presentation Session – I Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 192102523				
2 Temmuz / July 2, 2023 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon / Hall	Oturum Başkanı		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 7	Shahrazed Medeghri	1	ELECTROCHEMICAL CORROSION OF STEELS IN DISTILLERY EFFLUENT	A. K. Singh, Chhotu Ram
		2	FLEXURAL PROPERTIES OF HALLOYSITE NANOTUBES-POLYESTER NANOCOMPOSITES EXPOSED TO AGGRESSIVE ENVIRONMENT	Mohd Shahneel Saharudin Jiacheng Wei Islam Shyha Fawad Inam
		3	THE MANUFACTURING OF METALLURGICAL GRADE SILICON FROM DIATOMACEOUS SILICA BY AN INDUCTION FURNACE	Shahrazed Medeghri Saad Hamzaoui, Mokhtar Zerdali
		4	TWO AND THREE LAYER LAMINATION OF NANOFIBER	Roman Knizek Denisa Karhankova Ludmila Fridrichova
		5	EFFECT OF DIFFERENT TYPES OF NANO/MICRO FILLERS ON THE INTERFACIAL SHEAR PROPERTIES OF POLYAMIDE 6 WITH DE-SIZED CARBON FIBER	Mohamed H. Gabr Kiyoshi Uzawa
		6	STRUCTURAL AND ELECTRICAL CHARACTERIZATION OF POLYPYRROLE AND COBALT ALUMINUM OXIDE NANOCOMPOSITES	Sutar Rani Ananda M. V. Murugendrappa
		7	EFFECT OF STITCHING PATTERN ON COMPOSITE TUBULAR STRUCTURES SUBJECTED TO QUASI-STATIC CRUSHING	Ali Rabiee Hessam Ghasemnejad
		8	MATERIAL CONCEPTS AND PROCESSING METHODS FOR ELECTRICAL INSULATION	R. Sekula
		9	POLYMER MEDIATED INTERACTION BETWEEN GRAFTED NANOSHEETS	Supriya Gupta Paresh Chokshi

BALKAN 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ARTacademy INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION			
Bildiri Sunumları / Presentation Session – I Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 192102523			
2 Temmuz / July 2, 2023 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)			
Salon / Hall	Oturum Başkanı	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 8	NUNTAPORN AUUKANIT	1 EFFECT OF DIFFERENT OILS ON QUALITY OF DEEP-FRIED DOUGH STICK	NUNTAPORN AUUKANIT
		2 ASSOCIATION BETWEEN SINGLE NUCLEOTIDE POLYMORPHISM OF CALPAIN1 GENE AND MEAT TENDERNESS TRAITS IN DIFFERENT GENOTYPES OF CHICKEN: MALAYSIAN NATIVE AND COMMERCIAL BROILER LINE	ABTEHAL Y. ANAAS MOHD NAZMI BIN ABD. MANAP
		3 PROPHYLACTIC EFFECTS OF DAIRY KLUYVEROMYCES MARXIANUS YAS THROUGH OVEREXPRESSION OF BAX, CASP 3, CASP 8 AND CASP 9 ON HUMAN COLON CANCER CELL LINES	AMIR SABER GHARAMALEKI, BEITOLLAH ALIPOUR ZEINAB FAGHFOORI AHMAD YARIKHOSROUSHAHI
		4 COLOR CHARACTERISTICS OF DRIED COCOA USING SHALLOW BOX FERMENTATION TECHNIQUE	KHAIRUL BARIAH SULAIMAN TAJUL ARIS YANG
		5 EVALUATION OF BAKERY PRODUCTS MADE FROM BARLEY-GELATINIZED CORN FLOUR AND WHEAT-DEFATTED RICE BRAN FLOUR COMPOSITES	AHMED M. S. HUSSEIN SAHAR Y. AL-OKBI
		6 SCREENING OF POTENTIAL SOURCES OF TANNIN AND ITS THERAPEUTIC APPLICATION	MAMTA KUMARI SHASHI JAIN
		7 INADEQUACY OF MACRONUTRIENT AND MICRONUTRIENT INTAKE IN CHILDREN AGED 12-23 MONTHS OLD: AN URBAN STUDY IN CENTRAL JAKARTA, INDONESIA	DEWI FATMANINGRUM ADE WIRADNYANI

BALKAN 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ARTacademy INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION				
Bildiri Sunumları / Presentation Session – I Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 192102523				
2 Temmuz / July 2, 2023 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon / Hall	Oturum Başkanı		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 9	SALEEM Z. RAMADAN	1	ORACLE JDE ENTERPRISE ONE ERP IMPLEMENTATION: A CASE STUDY	ABHIMANYU PATI KRISHNA KUMAR VELURI
			IMPROVING THE QUALITY OF TRANSPORT MANAGEMENT SERVICES WITH FUZZY SIGNATURES	CSABA I. HENCZ ISTVÁN Á. HARMATI
		2	BEYOND TAGUCHI'S CONCEPT OF THE QUALITY LOSS FUNCTION	ATUL DEV PANKAJ JHA
		3	SURFACE ROUGHNESS ANALYSIS, MODELLING AND PREDICTION IN FUSED DEPOSITION MODELLING ADDITIVE MANUFACTURING TECHNOLOGY	YUSUF S. DAMBATT AHMED A. D. SARHAN
		4	INTEGRATED DESIGN IN ADDITIVE MANUFACTURING BASED ON DESIGN FOR MANUFACTURING	E. ASADOLLAHI-YAZDI J. GARDAN P. LAFON
		5	IDENTIFYING THE BARRIERS BEHIND THE LACK OF SIX SIGMA USE IN LIBYAN MANUFACTURING COMPANIES	OSAMA ELGADI MARTIN BIRKETT WAI MING CHEUNG
		6	BINARY PROGRAMMING FOR MANUFACTURING MATERIAL AND MANUFACTURING PROCESS SELECTION USING GENETIC ALGORITHMS	SALEEM Z. RAMADAN
		7	IMPROVING PRODUCTION CAPACITY THROUGH EFFICIENT PPC SYSTEM: LESSON FROM LEATHER MANUFACTURING	MENGIST HAILEMARIAM SILMA YOSEPH
		8	Embodied Carbon Footprint of Existing Malaysian Green Homes	FAHANIM ABDUL RASHID MUHAMMAD AZZAM ISMAIL

BALKAN 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ARTAcademy INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION				
Bildiri Sunumları / Presentation Session – I Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 192102523				
2 Temmuz / July 2, 2023 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
Hall 10	Venugopal Kummamuru	1	EDUCATION OF PURCHASING PROFESSIONALS IN AUSTRIA: COMPETENCE BASED VIEW	Volker Koch
		2	DEVELOPING AN AUDIT QUALITY MODEL FOR AN EMERGING MARKE	Bitra Mashayekhi, Azadeh Maddahi, Arash Tahriri
		3	DETERMINANTS OF PROFITABILITY IN INDIAN PHARMACEUTICAL FIRMS IN THE NEW INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS REGIME	Shilpi Tyagi, D. K. Nauriyal
		4	THE IMPACT OF MOTIVATION, TRUST, AND NATIONAL CULTURAL DIFFERENCES ON KNOWLEDGE SHARING WITHIN THE CONTEXT OF ELECTRONIC MAIL	Said Abdullah Al Saifi
		5	A STUDY ON THE DETERMINANTS OF EARNINGS RESPONSE COEFFICIENT IN AN EMERGING MARKET	Bitra Mashayekhi, Zeynab Lotfi Aghel
		6	ACCOUNTING INFORMATION SYSTEMS OF KUWAITI COMPANIES: OBSTACLES AND BARRIERS	Haya Y Alobaid
		7	PLANNING A SUPPLY CHAIN WITH RISK AND ENVIRONMENTAL OBJECTIVES	Ghanima Al-Sharrah, Haitham M. Lababidi, Yusuf I. Ali
		8	CORPORATE GOVERNANCE IN NETWORK MARKETING ORGANIZATIONS: THE ROLE OF ETHICS AND CSR	Venugopal Kummamuru
		9	RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL REPORTING TRANSPARENCY AND INVESTMENT EFFICIENCY: EVIDENCE FROM IRAN	Bitra Mashayekhi, Hamid Kalhornia

BALKAN 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ARTAcademy INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION				
Bildiri Sunumları / Presentation Session – II Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 192102523				
2 Temmuz / July 2, 2023 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon / Hall	Oturum Baskanı		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 1	Doç. Dr., Gülşen ERDAL	1	ACADEMIC QUALITY PROBLEM	Dr. NURGÜL ERGÜL GUVENDİ
		2	GENDER DYNAMICS IN THE FEMALE MENTAL THEATRE: JOANNA BAILLIE’S DE MONFORT	DR. TUĞBA KARABULUT
		3	BODY PERCEPTION OF ADULTS AND ADVANCED ADULTS, PERCEIVED SOCIAL SUPPORT AND SOCIAL RESPONSIBILITY LEVELS EXAMINATION OF ATTITUDES TO AGE	Dr,Öğr.Üyesi Ece Naz ERMİŞ
		4	A RESEARCH ON THE ROLE OF FEAR IN CONVINCING: APPROACHES OF FAMILY HEALTH CENTER EMPLOYEES TO CONVINCING VACCINE REJECTING PARENTS	PhD Student, Dursun Yılmaz Prof. Dr., Murat Sezgin
		5	PUBLIC RELATIONS PARADIGM IN HEALTH INSTITUTIONS	PhD Student, Dursun Yılmaz Prof. Dr., Murat Sezgin
		6	CEMİLE OSMANOVA’NIN KIRIM TATAR HALK OYUNLARI’NIN AKTARILMASI VE YAŞATILMASINDAKİ ROLÜ	Doç.Dr., Gülşen ERDAL
		7	GELECEĞİN MUTFAĞI; GASTRONOMİ 4.0	Öğr. Gör. Selma Lubabe ERDOĞAN Emin GÜLDEN
		8	A GREAT TURKISH SCHOLAR WITH ENCYCLOPEDIA INTELLIGENCE ABU NASR AL-FARABI AT TURK	Assoc. Prof. Dr. ASMATKHANIM MAMMADOVA

BALKAN 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ARTAcademy INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION				
Bildiri Sunumları / Presentation Session – II Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 192102523				
2 Temmuz / July 2, 2023 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon / Hall	Oturum Başkanı		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 2	Öğr. Gör. Dr. Ayten AKKAYA	1	PHYSIOLOGICAL CHANGES IN THE BIOCHEMICAL INDICATORS OF THE LIVER UNDER THE INFLUENCE OF PATHOLOGICAL PROCESSES, EXAMINATION AND TREATMENT	Dr. Kərimova Rəna Cabbar kızı Doçent.Ağayeva Asiya Hacı kızı Prof.Abiyev Hüseyn Əzizulla oğlu Dr.Cəfərova Zəmfira İbrahim kızı Şahməmmədova Sevinc Osman kızı
		2	OCCURRENCE, EXAMINATION, PREVENTION AND TREATMENT OF GASTRIC GASTRITIS AS A RESULT OF EXOGENOUS AND ENDOGENOUS INTOXICATIONS	Dr. Kərimova Rəna Cabbar kızı Doçent.Hüseynova Gülbəniz Asif kızı Prof.Abiyev Hüseyn Əzizulla oğlu Ələkbərova Mehriban Qəni kızı Həsənova Xumar Əliövsət kızı
		3	EXAMINATION OF PHYSICAL ACTIVITY LEVELS OF HEALTH SCIENCES STUDENTS DURING THE PANDEMIC PERIOD	Dr. Öğr. Üyesi Canan BİRİMOĞLU OKUYAN Arş. Gör. Pakize Nurgül ŞEN Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan Bahadır DEMİR
		4	ÇOCUK VE ADÖLESANLARDA FİZİKSEL AKTİVİTENİN ETKİLERİ VE İYİLEŞTİRMESİ	Arş. Gör. Pakize Nurgül ŞEN Dr. Öğr. Üyesi Canan BİRİMOĞLU OKUYAN
		5	YANIKLI HASTALARIN GELENEKSEL VE TAMAMLAYICI TEDAVİ UYGULAMALARINA YÖNELİK TUTUM VE DAVRANIŞLARININ BELİRLENMESİ	Öğr. Gör. Dr. Ayten AKKAYA Dr. Öğr. Üyesi Sema KOÇAŞLI Doç. Dr. Merve AKIN
		6	YANIKLI HASTALARDA PROSEDÜREL AĞRI VE KAYGI YÖNETİMİNDE BİR YAKLAŞIM: AROMATERAPİ	Öğr. Gör. Dr. Ayten AKKAYA Dr. Öğr. Üyesi Sema KOÇAŞLI
		7	CLASSIFICATION OF MAMMOGRAM IMAGES WITH RESNET50 DEEP LEARNING NETWORK AND EVALUATION OF PERFORMANCE USING IMAGE FILTERING METHODS AND HISTOGRAM EQUALITY METHODS	FURKAN ESMERAY ARİF GÜLTEN

BALKAN 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ARTAcademy INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION				
Bildiri Sunumları / Presentation Session – II Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 192102523				
2 Temmuz / July 2, 2023 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon / Hall	Oturum Baskanı		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 3	Prof. Dr. Nazım AGHAYEV	1	RECENT DEVELOPMENTS IN ELECTRICITY GENERATION FROM BIOMASS RESIDUE	Doç. Dr. Mustafa Aslan Shadan R. Abubaker
		2	AŞI ÜRETİMİNDE MEMBRAN FİLTRELERİN KULLANIMI	Mehmet Emin CANBAZ Doç. Dr. Mustafa ASLAN
		3	PRIORITIES OF SCIENTIFIC RESEARCH FIELDS IN TÜRKİYE	Dr. Öğretim Üyesi, SİNAN DÜNDAR
		4	SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BAĞLAMINDA PREFABRİK EV TASARIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	DENİZ ÖZEL YASEMİN KARATAŞ Dr. Öğr. Üyesi GÖKHAN UŞMA
		5	YARATICI ÖĞRENİMDE ALTERNATİF STRATEJİLER: TRİZ YÖNTEMİ	Prof. Dr. Nazım AGHAYEV
		6	A SYSTEMATIC REVIEW OF APPLICATIONS CONDUCTED USING THE UTADIS METHOD IN THE WORLD AND TURKEY	Şerife SAMUR Asst. Prof. Üyesi Halil ŞEN
		7	BEHAVIORS OF CHAPLYGIN GAS DARK ENERGY IN THEORY	MELIKE ESGİN Doç.Dr. CAN AKTAŞ
		8	QUINTESSENCE DARK ENERGY BEHAVIORS IN THE EARLY UNIVERSE	MELIKE ESGİN Doç.Dr. CAN AKTAŞ
		9	ENERJİ VERİMLİLİĞİ VE YENİLENEBİLİR ENERJİ YATIRIM PROJE FİNANSMANLARI	Öğr. Gör. Abdulsamed GÜNEŞ
		10	PROJE DÖNGÜSÜ YÖNETİMİ	Öğr. Gör. Abdulsamed GÜNEŞ

BALKAN 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ARTAcademy INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION				
Bildiri Sunumları / Presentation Session – II Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 192102523				
2 Temmuz / July 2, 2023 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon / Hall	Oturum Başkanı		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 4	Uz. Dr. GAMZE GÖK	1	DETERMINATION OF THE EFFECTS OF GIBBERELIC ACID APPLICATIONS ON GERMINATION OF BLUEBERRY (<i>Vaccinium corymbosum</i> L. 'DUKE') SEEDS	M.Sc. Bio. EBRU AKYÜZ ÇAĞDAŞ B.Sc. Mol. Bio & Gen. OKAN SARITOPRAK Assoc. Prof. MEHMET POLAT
		2	INVESTIGATING THE CAUSES OF LOW PLASMA VITAMIN A LEVELS	Uz. Dr. GAMZE GÖK Doç. Dr. SALİM NEŞELİOĞLU
		3	KAMKAT MEYVESİNİN OTONOM HASADI İÇİN DERİN ÖĞRENME TABANLI YAKLAŞIMLAR	Taner GÜNDÜZ Doç. Dr. Yakup KUTLU
		4	IMMOBILIZATION OF CARBON QUANTUM DOTS SYNTHETIZED FROM ELAEAGNUS ANGUSTIFOLIA L. FRUITS TO BIOPOLYMERIC AND INORGANIC SURFACES AND INVESTIGATION OF THEIR ANTIBACTERIAL ACTIVITIES	MSc Student, YANAR NAJMALDEN GHAIBULLAH GHAIBULLAH Asisst. Prof., EGEMEN FOTO Assoc. Prof., İDRİS SARGIN
		5	EXPRESSION ANALYSIS OF LEC2 GENE IN APOMICT AND SEXUAL BOECHERA SPECIES	Buket Üner Dr. Fatih Sezer Prof. Dr. Kemal Melih Taşkın

BALKAN 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ARTacademy INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION				
Bildiri Sunumları / Presentation Session – II Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 192102523				
2 Temmuz / July 2, 2023 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon / Hall	Oturum Başkanı		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 5	Rossi A. Hassad	1	BEHAVIORAL ANALYSIS OF TEAM MEMBERS IN VIRTUAL ORGANIZATION BASED ON TRUST DIMENSION AND LEARNING	Indiramma M., K. R. Anandakumar
		2	IMPROVED AUTOMATED CLASSIFICATION OF ALCOHOLICS AND NON-ALCOHOLICS	Ramaswamy Palaniappan
		3	RHETORICAL COMMUNICATION IN THE COGSCI DISCOURSE COMMUNITY: THE COGNITIVE NEUROSCIENCES (2004) IN THE CONTEXT OF SCIENTIFIC DISSEMINATION	Lucia Abbamonte Olimpia Matarazzo
		4	MORAL REASONING AND BEHAVIOUR IN ADULTHOOD	O. Matarazzo, L. Abbamonte, G. Nigro
		5	A COGNITIVE MODEL FOR FREQUENCY SIGNAL CLASSIFICATION	Rui Antunes, Fernando V. Coito
		6	PROBABILITY AND INSTRUCTION EFFECTS IN SYLLOGISTIC CONDITIONAL REASONING	Olimpia Matarazzo Ivana Baldassarre
		7	AN INVESTIGATION INTO KANJI CHARACTER DISCRIMINATION PROCESS FROM EEG SIGNALS	Hiroshi Abe, Minoru Nakayama
		8	REFORM-ORIENTED TEACHING OF INTRODUCTORY STATISTICS IN THE HEALTH, SOCIAL AND BEHAVIORAL SCIENCES – HISTORICAL CONTEXT AND RATIONALE	Rossi A. Hassad
		9	EXPLORATIONS IN THE ROLE OF EMOTION IN MORAL JUDGMENT	Arthur Yan

BALKAN 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ARTacademy INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION				
Bildiri Sunumları / Presentation Session – II Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 192102523				
2 Temmuz / July 2, 2023 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon / Hall	Oturum Başkanı		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 6	Juliana Panova	1	A COMPUTATIONAL MODEL OF MINIMAL CONSCIOUSNESS FUNCTIONS	Nabila Charkaoui
		2	EXPLORING LIFE MEANINGFULNESS AND ITS PSYCHOSOCIAL CORRELATES AMONG RECOVERING SUBSTANCE USERS – AN INDIAN PERSPECTIVE	Fouzia Alsabah Shaikh, Anjali Ghosh
		3	DEVELOPMENT OF ORGANIZATIONAL JUSTICE IN INCENTIVE ALLOCATION OF THE THAI PUBLIC SECTOR	Kalayanee Koonmee
		4	AUTOBIOGRAPHICAL MEMORY AND FLEXIBLE REMEMBERING: GENDER DIFFERENCES	A. Aizpurua, W. Koutstaal
		5	CULTURAL ANXIETY AND ITS IMPACT ON STUDENTS- LIFE: A CASE STUDY OF INTERNATIONAL STUDENTS IN WUHAN UNIVERSITY	Nadeem Akhtar Shan Bo
		6	TREATMENT OR RE-VICTIMIZING THE VICTIMS	Juliana Panova
		7	THE STORY OF MERGERS AND ACQUISITIONS: USING NARRATIVE THEORY TO UNDERSTAND THE UNCERTAINTY OF ORGANIZATIONAL CHANGE	Philip T. Roundy
		8	A NEW MEASURE OF HERDING BEHAVIOR: DERIVATION AND IMPLICATIONS	Amina Amirat Abdelfettah Bouri

BALKAN 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ARTacademy INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION				
Bildiri Sunumları / Presentation Session – II Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 192102523				
2 Temmuz / July 2, 2023 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon / Hall	Oturum Başkanı		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 7	Antonios Maniatis	1	ANALYSIS OF DRIVING CONDITIONS AND PREFERRED MEDIA ON DIVERSION	Yoon-Hyuk Choi
		2	AN ANALYTICAL STUDY ON THE POLITICS OF DEFECTION IN INDIA	Diya Sarkar, Prafulla C. Mishra
		3	POSITION OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE RUSSIAN FEDERATION ON THE MATTER OF RESTRICTING CONSTITUTIONAL RIGHTS OF CITIZENS CONCERNING BANKING SECRECY	A. V. Shashkova
		4	RECOGNITION AND PROTECTION OF INDIGENOUS SOCIETY IN INDONESIA	Triyanto, Rima Vien Permata Hartanto
		5	NEED OF NATIONAL SPACE LEGISLATION FOR SPACE FARING NATIONS	Muhammad Naveed Yang Caixia
		6	HUMAN RIGHTS IN ARMED CONFLICTS AND CONSTITUTIONAL LAW	Antonios Maniatis
		7	FORENSIC MEDICAL CAPACITIES OF RESEARCH OF SALIVA STAINS ON PHYSICAL EVIDENCE AFTER WASHING	Saule Mussabekova
		8	TOWARDS A PROOF ACCEPTANCE BY OVERCOMING CHALLENGES IN COLLECTING DIGITAL EVIDENCE	Lilian Noronha Nassif
		9	THE ROLE OF EUROPEAN UNION IN GLOBAL GOVERNANCE	Yrfet Shkreli

BALKAN 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ARTacademy INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION				
Bildiri Sunumları / Presentation Session – II Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 192102523				
2 Temmuz / July 2, 2023 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 8	Aleksandra Chiniaeva	1	PROMOTING GENDER EQUALITY WITHIN ISLAMIC TRADITION VIA CONTEXTUALIST APPROACH	Ali Akbar
		2	BA'ALBAKĪ'S INFLUENCE ON 1950S AND 1960S LEBANESE WOMEN WRITERS	Khaled Igbaria
		3	THE INTERACTION BETWEEN HUMAN AND ENVIRONMENT ON THE PERSPECTIVE OF ENVIRONMENTAL ETHICS	Mella Ismelina Farma Rahayu
		4	PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN EUROPE: THE PARLIAMENTARY DIMENSION	Aleksandra Chiniaeva
		5	EISENHOWER'S FAREWELL SPEECH: INITIAL AND CONTINUING COMMUNICATION EFFECTS	B. Kuiper
		6	HUMAN SECURITY PROVIDERS IN FRAGILE STATE UNDER ASYMMETRIC WAR CONDITIONS	Luna Shamieh
		7	DEVELOPING NEW MEDIA CREDIBILITY SCALE: A MULTIDIMENSIONAL PERSPECTIVE	Hanaa Farouk Saleh
		8	GENDER DIFFERENCES IN RESEARCH OUTPUT, FUNDING AND COLLABORATION	Ashkan Ebadi Andrea Schiffauerova

BALKAN 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ARTAcademy INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION				
Bildiri Sunumları / Presentation Session –II Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 192102523				
2 Temmuz / July 2, 2023 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon / Hall	Oturum Başkanı		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 9	Aishath Shakeela	1	NARRATING IRISH IDENTITY: RETRIEVING ‘IRISHNESS’ IN THE WORKS OF WILLIAM BUTLER YEATS AND SEAMUS HEANEY	Rafik Massoudi
		2	NATURAL DISASTER TOURISM AS A TYPE OF DARK TOURISM	Dorota Rucińska
		3	DEMOCRATIZATION, MARKET LIBERALIZATION AND THE RAISE OF VESTED INTERESTS AND ITS IMPACTS ON ANTI-CORRUPTION REFORM IN INDONESIA	Ahmad Khoirul Umam
		4	ART AND CULTURE IN THE DEVELOPMENT PERIOD TO MODERNIZATION IN THE REIGN OF KING RAMA VI	Weena Eiamprapai
		5	DESIGNING CREATIVE EVENTS WITH DECONSTRUCTIVISM APPROACH	Maryam Memarian, Mahmood Naghizadeh
		6	DE-SECURITIZING IDENTITY: NARRATIVE (IN)CONSISTENCY IN PERIODS OF TRANSITION	Katerina Antoniou
		7	EFFECT OF ORGANIZATIONAL RESOURCES ON IMPROVING INDEPENDENCY OF PEOPLE WITH SEVERE DISABILITIES: VOCATIONAL REHABILITATION FACILITIES IN SOUTH KOREA	Soungwan Kim
		8	CAPITAL ACCUMULATION AND UNEMPLOYMENT IN NAMIBIA, NIGERIA, AND SOUTH AFRICA	Abubakar Dikko
		9	WATER CRISIS MANAGEMENT IN A TOURISM DEPENDENT COMMUNITY	Aishath Shakeela

BALKAN 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ARTacademy INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION				
Bildiri Sunumları / Presentation Session – I Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 192102523				
2 Temmuz / July 2, 2023 / 14:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon / Hall	Oturum Başkanı		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
Hall 10	Shorena Tsiklauri	1	IMPACT OF REPRODUCTIVE TECHNOLOGIES ON WOMEN'S LIVES IN NEW DELHI: A STUDY FROM FEMINIST PERSPECTIVE	Zairunisha
		2	CURBING ABUSES OF LEGAL POWER IN THE SOCIETY	Tajudeen Ojo Ibraheem
		3	SOCIAL STRUCTURE, INVOLUNTARY RELATIONS, AND URBAN POVERTY	Mahmood Niroobakhsh
		4	KNOWLEDGE TRANSFER AND THE TRANSLATION OF TECHNICAL TEXTS	Ahmed Alaoui
		5	THE INFLUENCE OF ISLAMIC ARTS ON OMANI WEAVING MOTIFS	Zahra Ahmed Al-Zadjali
		6	HANDLING COMPLEXITY OF A COMPLEX SYSTEM DESIGN: PARADIGM, FORMALISM AND TRANSFORMATIONS	Hycham Aboutaleb Bruno Monsuez
		7	UNDERSTANDING EUROPE'S ROLE IN THE AREA OF LIBERTY, SECURITY AND JUSTICE AS AN INTERNATIONAL ACTOR	Sarah Barrere
		8	THE METHODOLOGY OF OUT-MIGRATION IN GEORGIA	Shorena Tsiklauri

ARTAcademy INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION

Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Eser Adı / Art Work	Artist	Tema / Theme
		1	Distopik Bir Coğrafyanın İzleri / Trace Of A Dystopian Geography	Gül AYDIN	
		2	Bir Yerden Tanışıyor Muyuz?	Dilara KARAKAŞ TABAK	
		3	“Özgürlük”/ “Independence”	Valide PAŞAYEVA	
		4	UFUK	LAÇİN AKYIL	
		5	İsimsiz	Derya ÖZDEMİR	
		6	Ağıt	Merve Duydu	
		7	Kirazdere Barajı	Çağatay Göktan	
		8	Yad	Ayşe Karabey tekin	
		9	Dijital Dünya	Mehmet Zahit BİLİR	
		10	İnsan ve Zaman	Mehmet Zahit BİLİR	
		11	Dip	Tasarımcı,Şuhedanur TAŞKIRAN BEDİR	
		12	Renklerin İzdüşümü 3 / Projection of The Colors	Esra VAROL	
		13	Bak ve Gör / look and see	Yüksel TOK	
		14	İsimsiz	Arş. Gör. Tuba ŞEVGİN	
		15	Yansıma	Ferrah Nur Dünder	
		16	Yol/Path	Dr. Rabia ÜNLÜ	
		17	Ferforje	Nagihan ÇAKAL	
		18	Kök/Root	Zeynep KIRKINCIOĞLU	
		19	Empati- İhtiyacımız Olan Şey / Empathy- What We Need	Öğr. Gör. Filiz Yıldız	
		20	Future	Dr. Öğr. Üyesi Sevim Karaalioğlu	

Contents

SAĞLIK KURUMLARINDA HALKLA İLİŞKİLER PARADİGMASI	1
KORKUNUN İKNA ETMEDEKİ ROLÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: AİLE SAĞLIĞI MERKEZİ ÇALIŞANLARININ AŞI REDDİ YAPAN EBEVEYNLERİ İKNA ETME YAKLAŞIMLARI.....	12
DEPREM NEDENİYLE DEĞİŞEN TÜKETİCİ DAVRANIŞLARI	26
TÜKETİCİ KİBRİ, CİNSİYET VE MEDENİ DURUMUN SPOR VE GÜZELLİKLE İLGİLİ TÜKETİM TERCİHİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....	41
ULUSAL VE ULUSLARARASI E-PAZARYERLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	56
DİJİTAL ÇAĞDA TÜKETİCİLER VE TÜKETİM DAVRANIŞLARI ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME	63
ÖRGÜTSEL DIŞLANMA İLE ÖRGÜTSEL İNTİKAM DAVRANIŞI ARASINDAKİ İLİŞKİDE DEPRESYONUN ARACILIK ROLÜ: KAYSERİ İLİ İMALAT SANAYİ ÖRNEĞİ	71
TÜRKİYE’DE TARIM SEKTÖRÜNDE FİNANSAL KİRALAMA UYGULAMALARININ SEKTÖREL YERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ	83
TURİZM İŞLETMELERİNİN WEB SİTESİ PERFORMANSLARININ BÜTÜNLEŞİK MEREC VE OCRA YÖNTEMLERİYLE SIRALANMASI.....	95
ÇOCUK EDEBİYATINDA DİSTOPİK TÜR ÜZERİNE BİR İNCELEME	109
(“1 GB ADALET” ADLI YAPIT ÖRNEĞİ).....	109
FEN BİLİMLERİ VE MATEMATİK ALANINDAKİ E-TWİNNİNG	128
PROJELERİNİN İNCELENMESİ	128
RENKLİ BASKET OYUNU İLE IŞIĞIN YANSIMASI VE SOĞURULMASI KONUSUNUN ÖĞRETİMİ.....	139
GÖNÜLLÜLÜK HİZMETİ VEREN BİREYLERİN GÖRÜŞLERİ DOĞRULTUSUNDA 2023 KAHRAMANMARAŞ/TÜRKİYE DEPREMLERİNİN KADINLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	148
DEPREM VE ÇOCUK	157
ROMANTİK İLİŞKİLERDE CİNSİYET SOSYAL TEMSİLLERİNİN PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİ ÜZERİNE ETKİSİ	169
LEGAL REGULATION OF FAKE NEWS ACROSS GLOBE.....	176
AKILLI KENT UYGULAMALARI: ÇANAKKALE ÖRNEĞİ	187
İKTİSADİ VE SOSYO-KÜLTÜREL AÇIDAN İZMİR’DE TEMSİL EDİCİ SİVİLİ TOPLUM KURULUŞLARININ COVID-19 SALGINIYLA MÜCADELEDEKİ ETKİ, BEKLENTİ VE OLASI KATKI DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	203
SERMAYE BİRİKİM SÜRECİNDE HUKUKUN ROLÜ: DÖNEMLER ARASI KARŞILAŞTIRMA	215
ULUSLARARASI MÜZAKERELERDE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE TOPLUMSAL CİNSİYET DUYARLILIĞI.....	231
MANUEL CASTELLS’İN BAĞIMLI KENTLEŞME MODELİ İLE ŞEKİLLENEN BİR KENT: LAGOS	243
SUFİLERİN ORUÇ ANLAYIŞI	258
İLHANLILAR’IN MAVERAÜNNEHİR’DEKİ İKTİSADİ VE TİCARİ FAALİYETLERİ.....	265
ORYANTALİZM VE BALKANİZM EKSENİNDE BALKAN COĞRAFYASI VE OSMANLI	280
زهرة نيلوفر عند بعض شعراء الأدب الأندلسي.....	320
AKADEMİK NİTELİK SORUNU	327

BODY PERCEPTION OF ADULTS AND ADVANCED ADULTS,	347
PERCEIVED SOCIAL SUPPORT AND SOCIAL RESPONSIBILITY LEVELS.....	347
EXAMINATION OF ATTITUDES TO AGE.....	347
CEMİLE OSMANOVA’NIN KIRIM TATAR HALK OYUNLARI’NIN AKTARILMASI VE YAŞATILMASINDAKİ ROLÜ	358
5E ÖĞRENME MODELİ ÇERÇEVESİNDE ÜSLÜ İFADELER ÖĞRETİMİ: BİR DERS KİTABI İNCELEMESİ	371

SAĞLIK KURUMLARINDA HALKLA İLİŞKİLER PARADİGMASI

Doktora Öğrencisi, Dursun Yılmaz¹, Prof. Dr., Murat Sezgin²

¹ Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID ID: 0000-0001-6161-3482

² Uşak Üniversitesi, İletişim Fakültesi- ORCID ID: 0000-0003-2200-3301

ÖZET

Halkla ilişkiler, genellikle örgütün lehine olumlu imaj oluşturma, devam ettirme, ilişkide olunan hedef kitlenin sempati ve desteğini sağlama, kuruluş ile hedef kitlesi arasında iyi niyetli ve karşılıklı anlayışa dayalı ilişkileri sürdürme gibi anlamlar içerir. Buna mukabil halkla ilişkiler kavramı işlevsellik gösterdiği sektöre göre de kendine has anlamlar içerebilmektedir. Bu bağlamda halkla ilişkiler kavramının sağlık sektöründeki algılanışı da farklılık gösterebilmektedir. Bu çalışmada halkla ilişkiler kavramının sağlık çalışanları için ifade ettiği anlam ile toplumun halkla ilişkilere yüklediği anlam Grunig ve Hunt halkla ilişkiler modelleri perspektifinden karşılaştırmalı olarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmayla literatüre katkı sağlamak yanında sağlık hizmetleri sunucularına da konu hakkında kavramsal temel oluşturmak amaçlanmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden görüşme yönteminin kullanıldığı çalışmada sağlık hizmeti sunucuları ile sağlık kurumlardan hizmet alanların görüşlerine başvurulmuştur. Katılımcılara yapılandırılmış ve yarı yapılandırılmış sorular sorulmuştur. Alınan cevaplar içerik analizi ve betimsel analiz yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Sonuç olarak kamuda hizmet veren sağlık hizmeti sunucuları halkla ilişkileri kamunun bilgilendirilmesi ve ikna edilmesi olarak tanımlamıştır. Sağlık hizmeti kullanıcıları ise bilgilendirilmekle birlikte sorunlarının çözümü, tatmin olma ve karşılıklı anlayışı halkla ilişkiler olarak tanımlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Halkla İlişkiler, Halkla İlişkiler Modelleri, Grunig ve Hunt, , Hastanelerde Halkla İlişkiler, Nitel Araştırma

PUBLIC RELATIONS PARADIGM IN HEALTH INSTITUTIONS

ABSTRACT

Public relations, which have a wide range of activities, generally means creating and maintaining a positive image in favor of the organization, providing sympathy and support to the target audience and maintaining goodwill and mutual understanding between the organization and the organization. On the other hand, the concept of public relations may have special meanings depending on the sector in which it operates. In this context, the perception of the concept of public relations in the health sector may also change. In this study, the meaning

of the concept of public relations for health professionals and the meaning of public in public relations are examined in terms of Grunig and Hunt public relations models. The aim of this study is to provide a conceptual framework for healthcare providers in addition to contributing to the literature. Interview method which is one of the qualitative research methods was used in the research. Structured and semi-structured questions were asked to the participants. Responses were evaluated by content analysis and descriptive analysis methods. As a result, public health service providers defined public relations as informing and persuading the public. On the other hand, health service users have defined public relations as activities that produce solutions, provide information, provide satisfaction and are based on mutual understanding.

Keywords: Public Relations, Public Relations Models, Grunig and Hunt, Public Relations in Hospitals, Qualitative Research

GİRİŞ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışmayla Devlet Hastanelerindeki halkla ilişkiler paradigmasının sağlık hizmeti sunanlar ve bu hizmetleri alanlar arasında nasıl algılandığı, tarafların halkla ilişkiler disiplinine nasıl bir anlam yüklediklerinin ortaya çıkarılması amaçlamıştır. Türkiye’de sağlık ve sosyal güvenlik hizmetleri asli ve anayasal bir devlet görevi olarak anayasada ilgili mevzuatça düzenlenmiş olup, bu hizmetler yaygın olarak kamu (devlet) hastanelerinde sunulmaktadır (Akdur 1999, 14; Çavmak ve Çavmak 2017, 53). Devletin anayasal ödevlerinden olan sağlık hizmeti verme işine mevzuatlarda yapılan değişikliklerle özel sektör de dâhil edilmiş, 2000’li yılların başında başlatılan sağlıkta dönüşüm programlarıyla özel hastanelerin sayısı da yoğunluk kazanmıştır. Oluşan rekabet ortamında kamu hastanelerinin zorunlu tercih sebebi olması kısmen geri planda kalmış, sağlık hizmeti tüketicilerinin beklentileri ve tercihleri de değişmiştir. Bu tercihlerin değişmesinde halkla ilişkilerin nasıl bir rolü olduğu, ya da bir rolü olup olmadığı araştırılmıştır. Hastanelerde halkla ilişkilere geçmeden önce literatürde halkla ilişkiler nasıl ele alınmıştır kısaca buna değinilmiştir.

Halk sözcüğü, insan kitlelerini tanımlamak, yığınları ifade etmek için kullanılır. Halk sözcüğü kullanıldığı yere, duruma ve zamana göre anlamı değişebilen sosyolojik bir kavramdır. Halk siyasetçiye göre ülkenin tüm vatandaşlarıdır, şirket yöneticisine göre hedef müşterilerdir, entelektüel ya da sanatçıya göre ise sıradan insanlardır. (Gökçe 1993,99-112; Tunçel 2009, 110-120; Erdoğan 2006, 12-13). İlişki ise temel olarak iletişim kurmayı ifade etmek için kullanılmaktadır (Tunçel 2009, 110-111; Erdoğan 2006, 16). Çünkü her bir söz, her bir hareket, jest, mimik, her bir sembol karşı tarafa verilen bir mesajdır, dolayısıyla mesajın alınıp alınmaması önemli olmaksızın bu bir iletişimdir. Mesaj alınırsa iletişim çift yönlü olarak gerçekleştirilmiş olur. Mesaja geri dönüt gerçekleşmezse bu da tek yönlü iletişimdir. Halkla ilişkilerin Türkiye’deki duayen ismi Alâeddin Asna (2011), halkla ilişkiler tabirinin doğrudan İngilizceden çevrildiği gibi Türkiye literatüründe kabul edildiğini ifade ederek aslında bu kavramın yerine hedef kitle (kamu) ile iletişim kavramlarının getirilmesi görüşündedir. İrfan Erdoğan’da benzer bir görüş ileri sürerek halkla ilişkiler kavramının organize olmuş, örgütler için kullanılabileceğini ifade ederek “Halkla ilişkiler denen bir şeyin olması için bu adın

verilmesini gerektiren insan örgütlenmesinin ve faaliyetinin olması gerekir (Erdoğan 2006, 13).” demektedir. Teorisyenler halkla ilişkilerden söz edilebilmesi için örgütlü bir yapının olması gerektiğinde hemfikirdirler. Halkla ilişkiler kuramcıları Grunig ve Hunt (1984) örgütü: halkı, organizasyona bağlı olan yöneticiler, hisse sahipleri, tüketiciler, çalışanlar, endüstrideki diğer organizasyonlar, çevreci aktivist gruplar ve genel toplumdan gelenler olarak tanımlamışlardır. Aşkun (1981), Bozkurt ve diğerleri (1998) ise örgütü bir grup insanın ortak amaca yönelik belli görev ve sorumluluklar çerçevesinde disipline olmuş süreklilik arz eden toplumsal bir yapı şeklinde tanımlamışlardır. İnsan grubu, ortak menfaat, sorumluluk ve sürengenlik örgütlerde temel unsurlardır. Örgütlerin ortaya çıkması gereksinimlerin bir sonucudur.

Sosyal bilimlerde halkla ilişkilerin de içinde olduğu bazı disiplinlerin ya da kavramların kalıplaşmış standart tanımlamaları olduğu söylenemez. Halkla ilişkiler de tanımlaması hedef kitleye, ya da başka enstrümanlara göre farklılık kazanan kavramlardandır. Kesin bir rakamı olmamakla birlikte Foundation for Public Relations Research and Education 1976 yılında 65 halkla ilişkiler uzmanına yaptırdığı bir araştırmada 470’den fazla tanımlanın olduğunu saptamıştır (Aslan 2011, 16). Hutton (1998) yaptığı bir değerlendirmede halkla ilişkilerin başlangıcından bugüne kendi yarattığı bir kimlik krizi yaşadığını belirtmiştir. Peltekoğlu (2012) ise ortak bir tanım olmamasını halkla ilişkilerin sosyal bilimlerin farklı paradigmalarıyla kesişmesinden kaynaklandığını öne sürmüştür. Bu çalışmada literatürde en fazla kabul gördüğü düşünülen bazı tanımlarda yer alan kavramların bir araya getirilmesinden kolektif bir tanım oluşturulmuştur buna göre: “halkla ilişkiler; örgütün lehine olumlu imaj oluşturmak ve devam ettirmek, ilişkide olunan hedef kitlenin sempati ve desteğini sağlamak, kuruluş ile hedef kitlesi arasında iyi niyetli ve karşılıklı anlayışa dayalı planlı ve kapsamlı ilişkileri sürdürmek amacı taşıyan bir yönetim fonksiyonudur.” Bu tanımda ve başka tanımlarda da geçen başlıca halkla ilişkiler kavramları; örgüt, yönetim fonksiyonu, hedef kitle, iletişim, iyi niyet, anlayış, karşılıklı yarar, etkileşim, süreklilik, itibar, imaj, ikna, kamu yararı, eğilimlerin saptanması olduğu söylenebilir (Asna 1969, 13; Grunig ve Hunt 1984; Kazancı 1999, 59; Peltekoğlu 2001, 6; Tortop 1993, 4-10; Varol 1994, 23; Schukies 1998, 16; Mardin 1994, 3).

Sağlık Kurumlarında Halkla İlişkiler Faaliyetleri

Hastaneler sağlık çalışanları da dâhil olmak üzere sağlık sorunları olan her kesimden insana hizmet verme potansiyeline sahip farklı alanlarda mesleki profesyonelliği olan karmaşık yapıları örgütlerdir. Hedef kitle yelpazesinin genişliği cihetiyle hastaneler iletişim modellerinin birçoğundan faydalanır (Ertekin, 1971, 71; Tengilimoğlu 2001, 28; Ayhan ve Canöz 2006, 72; Yurdakul, Coşkun ve Öksüz 2007, 42; Uludağ 2010, 54; Daşdelen 2014). Daha çok yüz yüze ve kişilerarası iletişimin yaygın olduğu sağlık kurumlarında sözlü iletişim teknikleri ile birlikte sözsüz ve yazılı iletişim teknikleri de birlikte kullanılmaktadır. Kitle iletişim araçları yoluyla da etkin iletişimin sağlandığı kurumlardır sağlık kuruluşları. Hastanelerde halkla ilişkilerin başlangıcı belli değildir. İletişimin doğasına uygun olarak hasta ile sağlık çalışanı arasındaki ilk iletişimle başladığını söylemek mümkündür. Sağlık kurumlarında bir disiplin olarak halkla ilişkiler uygulamalarının başlamasına Türkiye’nin öncülük ettiği de söylenebilir. Türkiye’de 1964 yılında yürürlüğe giren Nüfus Planlaması (Doğum Kontrolü) yasasının halka tanıtılması

ve planlı çocuk fikrinin ailelere benimsetilmesi için Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğü içinde yer alan Tanıtma ve Halk Eğitimi Şubesinin çalışmaları başlamıştır (Daşdelen 2014, 15; Uludağ 2010, 66). Hem dünyada hem de Türkiye’de sağlık alanında uygulanan halkla ilişkiler kampanyaları genellikle sigara ve alkol bağımlılığı ile mücadele, AIDS gibi bazı bulaşıcı hastalıklardan ve salgınlardan korunmak, anne ve bebek ölümlerinin önüne geçilmesi ve aşı kampanyalarına halkın dikkatini çekmek gibi alanlarda yapılmıştır. Bu kampanyalar sonrasında olumlu sonuçlar elde edilmiş, kampanyaların halkta karşılık bulduğu gözlenmiştir (Daşdelen 2014, 16; Tengilimoğlu 2001, 12).

Son yıllarda hastanelerde halkla ilişkiler alanındaki inovasyonlar artmıştır. İnternet kullanımının yaygınlaşması ve e-Devlet uygulamaları sağlık hizmetlerine de yansımıştır. E-Nabız, MHRS (Merkezi Hekim Randevu Sistemi), SABİM (Sağlık Bakanlığı İletişim Merkezi) gibi dijital ortamlar aracılığı ile pek çok sağlık hizmetinin verildiği platformlar oluşturulmuştur. Bu ortamlarda hastalar randevu kaydı oluşturabilmekte, tahlil-tetkik, ilaç raporu, heyet raporu gibi sağlığı ile ilgili her türlü bilgi ve belgeye ulaşabilmektedir. Bunun dışında kurumların web sayfaları, sosyal medya hesaplarında kurumlarla ilgili paylaşımlar yapılmakta kurumlar hakkında geri bildirimler alınmaktadır. Sağlık kurumlarında hızla artan yapay zekâ uygulamaları ile hastaların kayıt açma, sıra alma, hekim tercihinde bulunma gibi pek çok hizmeti başka araçlara ihtiyaç duymadan kendilerinin yapabilmesine de olanaklar sağlanmıştır (Yılmaz ve Sezgin, 2019, 1475- 1493). Yine bu uygulamaların işleyişinin nasıl olduğunu anlatan, hastaları sağlıklarıyla ya da kurumla ilgili bilgilendiren kiosklar ve diğer dijital elektronik cihazlar yaygınlık kazanmıştır. Hastanelerdeki halkla ilişkiler uygulamaları; hastalıklar hakkında kamuoyunu bilgilendirmek, hizmet alanların hastalıklarının farkında olmalarını sağlamak, hastalıklılarla mücadele etmenin yol ve yöntemlerini anlatmak şeklindedir. Ayrıca hasta memnuniyetinin sağlanması, hasta haklarına ilişkin bilgilendirmenin yapılması, tüm paydaşlarla ilişkilerin yönetilmesi ve hedef kitle üzerinde olumlu bir kurumsal imajın yerleştirilmesi de hastanelerdeki halkla ilişkiler birimlerinin görevleridir (Daşdelen 2014, 18; Yurdakul vd. 2007, 31). Bu uygulamaların ne kadarı kamu hastanelerinde uygulanmaktadır ya da uygulanmaktadır mı bunun aratılmasına yönelik hem sağlık hizmeti sunucularına hem de bu hizmeti alanlara aynı sorular sorulmuş onlardan alınan cevaplardan bulgulara ulaşılmıştır.

Bu hizmetlerin bir kısmı sağlık kurumlarının büyüklüğü nispetinde kurumların içinde farklı departmanlar aracılığı ile yapılırken e-Nabız, SABİM, MHRS ve Alo 182 gibi bir kısım uygulamalarda bakanlık merkezli çalışmalarla yürütülmektedir. Hastanelerin içinde yer alan basın-yayın birimi, halkla ilişkiler birimi, hasta kabul ve yönlendirme (danışma), hasta iletişimi (hasta hakları) ve santral gibi departmanların yaptıkları hizmetler halkla ilişkiler faaliyetlerinin yürütülmesine destek vermektedir.

YÖNTEM

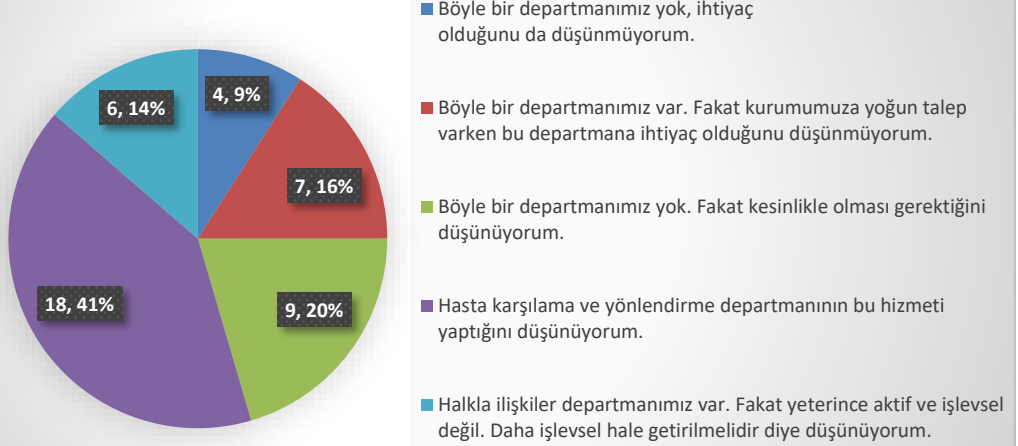
Devlet Hastanelerinde halkla ilişkilerin nasıl uygulanıp ne şekilde algılandığı sağlık hizmetleri sunucuları ve bu hizmetlerin kullanıcıları ile nitel görüşmeler yapıp katılımcıların düşünceleri yazılı olarak alınmış, içerik analizi yöntemiyle ve betimsel olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan görüşme yöntemi kullanılmıştır. Basit rastgele örnekleme modeli kullanılarak yapılan görüşmelerden önce katılımcılardan onam formunu imzalamaları istenmiştir. Sık kullanılan nitel veri toplama yöntemlerinden biri olan görüşmeler kullanılarak yapılan bu çalışmada katılımcılara yapılandırılmış ve yarı yapılandırılmış iki soru yöneltilmiş, onlardan sorulara yazılı cevap vermeleri istenmiştir. Az soru sorularak daha fazla katılımcıya ulaşılmak hedeflenmiştir. Yapılandırılmış sorular amaca yönelik çok fazla katılımcıya uygulanacağı ve görüşme verilerinin analizi daha net ve yansız olacağından (Karataş ve Yavuzer 2015) katılımcılara yapılandırılmış bir soru sorulmuştur. Yarı yapılandırılmış soruyla da katılımcıların devlet hastanelerindeki halkla ilişkiler uygulamalarıyla ilgili kişisel deneyimlerini, konuya bakış açılarını ve düşüncelerini anlatmaları istenmiştir. Yarı yapılandırılmış “görüşme formu yöntemi, benzer konulara yönelmek yoluyla değişik insanlardan aynı tür bilgilerin alınması amacıyla hazırlanır (Patton 1987).” Bu yöntem insanların davranışlarını, örgütsel yapıları ve toplumsal değişmeyi anlamaya dönük bir bilgi üretim sürecidir (Özdemir 2014, 325). Nitel araştırmalar insanların olaylara nasıl anlamlar yükledikleri, yani nasıl nitelediklerini anlamaya çalışır. Böylesi görüşmelerde katılımcının algılarını kendi düşünceleriyle anlatmasına olanak sağlayacak açık uçlu ve esnek sorular yöneltilmelidir (Merriam 2013, 88).

BULGULAR VE TARTIŞMA

Sağlık hizmeti sunucularına ve sağlık hizmeti kullanıcılarına halkla ilişkiler kavramını nasıl algıladıkları sorulmuştur. Katılımcılara birisi kapalı, diğeri açık uçlu olmak üzere iki soru yöneltilmiştir. Sağlık çalışanlarına sorulan kapalı uçlu (*Kurumunuzda bir halkla ilişkiler departmanı var mı, böyle bir departmana ihtiyaç olduğunu düşünüyor musunuz?*) bu soruya çalışmaya katılanların tamamı (44 kişi) cevap vermiştir. Cevap veren sağlık çalışanlarının yarıya yakını (18 kişi) “*Hasta karşılama ve yönlendirme departmanının bu hizmeti yaptığını düşünüyorum.*” Tercihini işaretlemiştir. Bu durum kamu hastanelerinin halkla ilişkilere bakışında önemlidir. Literatürde halkla ilişkilerin “yönetim fonksiyonu” ifadesi geçmesine rağmen sağlık çalışanlarına göre hastane girişlerine veya farklı yerlerinde bulunan “danışma” birimleri halkla ilişkiler olarak algılanmaktadır. Literatüre bakıldığında bu yaklaşım kısmen doğru olmakla beraber eksik bir algıyı da ifade etmektedir

Kurumunuzda bir halkla ilişkiler departmanı var mı, böyle bir departmana ihtiyaç olduğunu düşünüyor musunuz? (44 yanıt)

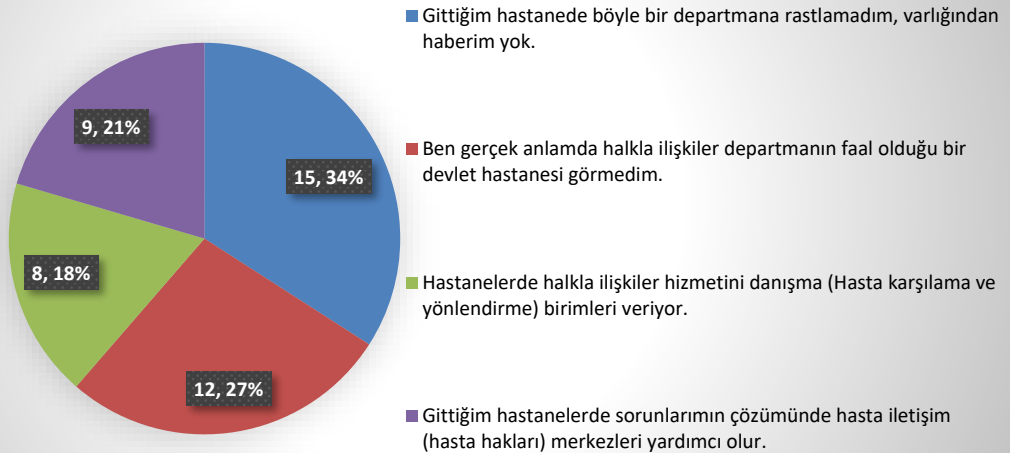

Görsel 1. Sağlık Çalışanlarının Algılarına Göre Hastanelerde Halkla İlişkiler

Görsel 1'de katılımcılar; "hasta karşılama ve yönlendirme biriminin kamu hastanelerindeki halkla ilişkiler departmanı olduğunu, halkla ilişkilerin amaçlarını, fonksiyonlarını bu birimdeki çalışanların yaptığını düşünmektedir." Bu önemli bir durum tespitidir. Sağlık çalışanları, hastanelerde kısa adı "danışma" olan hasta karşılama ve yönlendirme personelinin hastalara, polikliniklerin veya hangi birimin nerede olduğunu söylemeleri, onları yönlendirmeleri ve kimsesiz, muhtaç hastalara refakat etmeleri bir halkla ilişkiler faaliyeti olarak kabul edilmekte ve bu şekilde algılanmaktadır.

Sağlık çalışanlarına sorulan aynı soru revize edilerek hastalara ve hasta yakınlarına da sorulmuştur. Onlardan alınan cevaplar **Görsel 2**'de gösterilmiştir.

Başvurduğunuz hastanelerde bir halkla ilişkiler departmanı var mı, böyle bir departmanın varlığını hissettiniz mi? (44 yanıt)

Görsel 2. Sağlık Hizmeti Alanların Algılarına Göre Hastanelerde Halkla İlişkiler

Sağlık çalışanlarıyla aynı oranda katılımcıya sorulan "Başvurduğunuz hastanelerde bir halkla ilişkiler departmanı var mı, böyle bir departmanın varlığını hissettiniz mi?" soruya Kamu

hastanelerini tercih eden hasta ve yakınlarının büyük çoğunluğu (%61'i) kamu hastanelerinde yer alan hasta yönlendirme birimlerini halkla ilişkiler olarak görmemiştir.

Yapılan araştırmada katılımcılara yapılandırılmış soru sorulması onların halkla ilişkiler hakkında ne düşündüklerinin tam olarak açığa çıkmasına fırsat verememiş olabilir düşüncesinden hareketle hem sağlık çalışanlarına hem de hasta ve yakınlarına yarı yapılandırılmış (*Kurumunuzda bir halkla ilişkiler departmanının olması gerektiğine inanıyorsanız nedenlerini kısaca yazar mısınız?*) açık uçlu bu soru sorulmuştur. Bu soruya verilen cevaplardan katılımcıların zihninde algılanan halkla ilişkiler kavramının ne olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır.

Kurumlarında halkla ilişkiler departmanı olarak “hasta kabul ve yönlendirme” ekibini gören sağlık çalışanlarının halkla ilişkilerden anladığına ve bu konu hakkında söylediklerine örnek olarak bazı katılımcı ifadeleri şu şekildedir;

Hasta yönlendirme personeli: “Hasta karşılama hangi birine yetişsin?”

Tıbbi sekreter: “Yönlendirme de gerekli diye düşünüyorum.”

Hekim: “Doğru yönlendirme için gerekli.”

Genel destek per.: “Hasta karşılama ve yönlendirme yeterli, hasta hakları da var. Ayrıca halkla ilişkilere gerek yok.

Güvenlik görevlisi: “Hasta karşılama ve yönlendirme departmanının bu hizmeti yaptığını düşünüyorum.”

Genel destek per.: Bu görevi yapan hasta yönlendirme ekibi her türlü sorunun cevabını veriyor.”

Hemşire: “Yönlendirme personellerinin sağlık çalışanı olması gerektiğini düşünüyorum. Hedefi tam tutturabilmesi için hastayı anlaması ve çözüme yönelik doğru ve hızlı ve etkin yönlendirmesi gerektiğini düşünüyorum. Sağlık eğitimi almış olması gerekir.”

Laboratuvar çalışanı: “Özellikle yaşlı hastaların yönlendirilmesi açısından halkla ilişkiler önemli”

Sağlık hizmeti alanlara kamu hastanelerinde halkla ilişkiler departmanı var mı varsa bu departman ne tür beklentilerinizi karşılamaktadır manasında sorulan soruya verdikleri cevaplar

Lisans/kadın/çalışmıyor: “Halkla ilişkiler uygulamaları, hastalık hakkında kamuoyunu bilgilendirmekten başlayıp onların hastalıklarının farkında olmasını sağlamaya, hastalıklarıyla mücadele etme yöntemlerini ve koruma yollarının anlatılmasına, hasta memnuniyetinin sağlanmasından hasta haklarına ilişkin bilgilendirmenin yapılmasıdır. Özellikle hastaların ihtiyaçlarını, memnuniyetini çalışanların, kendilerini özveriyle hastaların yerine (empati) koymalarını buna göre çalışmalarını isterim.” (bilgilendirme, memnuniyet ve anlayış)

Lisansüstü/erkek/memur: “Hastaların sorunlarını ve şikâyetlerini dinlemeli yapılan haksızlıkları (hasta hakları) kayda alıp takip etmeli konu hakkında hasta sonradan bilgilendirilmeli” (bilgilendirme, memnuniyet)

Lisans/erkek/emekli: “Ülkemizde koruyucu hekimlik hakkında insanlara hiç bir bilgi verilmiyor. Hâlbuki bilgi verilse ve bu insanlar hastalıklardan kendilerini korumuş olsa hasta sayısı ve hastanelerin iş yükü azalır yani demek istediğim şudur ki hastaneler ve hastanede çalışanlar insanları hasta olduktan sonra tedavi etmeye çalışıyor insanlara hastalıklardan nasıl korunuruz diye bilgi verilmiyor.” (kamuyu bilgilendirme)

Lise/erkek/memur: “Bilindiği gibi, bir açısı dik olan üçgen; dik üçgendir. Hasta, hekim, hastane ilişkileri dik üçgene uyarlandığında; tabanda hasta, dik kenarda hekim ve hipotenüste hastane yer alır. Hipotenüse-hastaneye-egemen durumda olması gereken halkla ilişkileri etkinlik; sırasıyla hasta/hastane, hasta/hekim diyalogunu güçlendirerek; öncelikle hastaya, hekime ve hastaneye yarar sağlayacaktır.” (Çift yönlü simetrik)

Sağlık hizmeti alanların verdikleri yanıtlara bakıldığında katılımcıların kamu hastanelerinde halkla ilişkilerden beklentileri genel olarak modern halkla ilişkiler anlayışına daha uygun hizmetlerin verilmesi yönünde cevaplar olmuştur. Kamu hastanelerinden sağlık hizmeti alanların kurumlardan beklediği halkla ilişkiler anlayışı çift yönlüdür, çözüme odaklıdır ve hizmet alanlarda pozitif izlenimler bırakacak iletişim becerileri olarak algılanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Halkla ilişkiler kurum veya kuruluşların faaliyet sahalarına göre farklı anlamlara gelmektedir. Bir kamu kurumu için hedef kitlenin kurum hakkında çeşitli yönlerden doğru bilgilendirilmesi anlamını taşıırken, özel bir müessese için karlılığın artırılması noktasında pazarlama faaliyetlerinin desteklenmesi anlamı taşımaktadır. Halkla ilişkiler bir siyasetçi için kontrol mekanizması olurken, bir iletişimci için ikna anlamı taşıdığı söylenebilir (Gökçe 1993, 101). Kamuya ait hastanelerin birincil amacı kar olmasa da ikincil amacı varlığını ve rekabet gücünü koruyabilmek adına karlılık elde etmek olduğu söylenebilir. Bu cihetten bakıldığında kamu hastanelerinin de toplumda olumlu itibara sahip olması, halkın nazarındaki pozitif imajı, yakın ve uzak çevresiyle ve paydaşlarıyla olan ilişkileri modern, çift yönlü halkla ilişkiler faaliyetlerini gerekli kılmaktadır.

Hastaneler, toplumun her kesimine hitap eden kuruluşlar olmakla birlikte kurumların doğrudan hedef kitlesi durumunda olan insanların fiziksel ve ruhsal durumları nazara alındığında diğer hizmet kurumlarından oldukça hassas bir kitleye hitap ettikleri görülmektedir. Hastanelerin hitap ettiği bu hassas hedef kitlenin beklentileri de diğer kurumlardan oldukça farklıdır. Hasta olmanın veya hasta yakını olmanın verdiği ruh hali dikkate alındığında hastanelerde halkla ilişkiler faaliyetlerinin önemi de anlaşılabilir

Bu çalışmada hastanelerin hassas beklentileri olan hedef kitlesi ile bu hedef kitleye hizmet veren sağlık çalışanlarının halkla ilişkiler kavramından ne anladıkları ve nasıl uyguladıkları araştırılmıştır. Hizmet sağlayıcılar ve hizmet alıcılar olarak iki farklı katılımcı gruba yöneltilen

yapılandırılmış ve yarı yapılandırılmış sorulara alınan cevaplar içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Sağlık çalışanlarının yaklaşım ve ifadelerinde halkla ilişkiler kavramının literatürdeki tanımlamalarının aksine olmasa da modern halkla ilişkilerin amaçlarını karşılamayan bir halkla ilişkiler tanımlamasının ortaya çıktığı görülmüştür. Katılımcılar, halkla ilişkilerin temel amaçlarını ifade eden itibar, imaj, ikna, güven, iki yönlülük, etkin ve olumlu kamuoyu oluşturmak, çevreyle ilişkilerin geliştirmesi ve hizmet kalitesinin artırılması gibi kavramlar yerine, hizmet verenler ve hizmet alanlar arasında yaşanan iletişim sorunlarının çözülmesi, hastaların kurum içinde bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesi gibi kavramları kullanmışlardır.

Sonuç olarak sağlık çalışanlarının büyük bir kısmı kamu hastanelerinde halkla ilişkileri kendi hedef kitlesini (hastaları) bilgilendiren, kurum içinde nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda onları yönlendiren bir anlayış olarak algılamıştır. Bu şekilde bir algılamanın Grunig ve Hunt'ın (1984) dört halkla ilişkiler modelinden ikincisi olan ve tek yönlü bir model olduğu için eleştirilen kamuyu bilgilendirme yaklaşımına karşılık geldiği söylenilebilir. Sağlık çalışanlarının bir kısmı da halkla ilişkileri hastanelerde çalışanlar ile hastalar arasında çıkan sorunları çözecek, hastaları kurum lehine ikna edecek bir arabulucu olarak görmektedir. Bu yaklaşım da Grunig ve Hunt'ın üçüncü model olarak adlandırdıkları asimetrik modele uygun düştüğü söylenebilir. Çalışanların çok az bir kısmı da karşılıklı anlayışı ve memnuniyeti esas alan simetrik modele karşılık gelen söylemler ortaya koymuşlardır. Bu çalışmanın dikkat çeken sonucu ise kamu hastaneleri çalışanları görev yaptıkları kurumların itibarını, saygınlığını, inandırıcılığını ve tanıtımını çok fazla önemsemedikleri savıdır. Çalışanların söylemlerine bu kelimeler neredeyse hiç girmemiştir. Bunun nedeni belki de kamu hastanelerinin talep oluşturmak gibi bir derdinin olmadığı savıdır. Dikkat çekici başka bir konu ise dört modelden birincisi olan basın ajansı tanıtım modelinin tek yönlü ve propaganda amaçlı yönteminin hiçbir çalışanın ifadelerine yansımamasıdır.

Sağlık hizmeti alanlar ise hizmet sunucularının söylemleri ile kısmen kesişen yaklaşımlar ortaya koymuş olsalar da hizmet alıcılar bilgilendirilmek, yönlendirilmek ya da ikna edilmek yerine problemlerinin çözümünü önceleyen, kendilerini değerli hissettirecek hizmetleri ve karşılıklı anlayışı esas alan simetrik yaklaşımları halkla ilişkiler faaliyetleri olarak algılamışlardır.

KAYNAKÇA

- Akdur, Recep 2006. *Sağlık Sektörü "Temel Kavramlar Türkiye ve Avrupa Birliği'nde Durum ve Türkiye'nin Birliğe Uymu*. Ankara: Ankara Üniversitesi
- Akdur, Recep. 1999. "Türkiye'de sağlık hizmetleri ve Avrupa Topluluğu Ülkeleri ile kıyaslanması." AÜTF Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Ankara. http://www.recepakdur.com/upload/ab_turkiye_kiyaslama.pdf. Erişim tarihi 3 Ağustos 2019.
- Altunışık, Remzi, Recai Coşkun, Serkan Bayraktaroğlu ve Engin Yıldırım. 2010. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı* (6. Baskı). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

- Aşkun, İnal Cem. 1981. “Örgütsel İletişim ve Küçük Grup Boyutları.” *Kurgu Dergisi*, 4: s. 1-39.
- Aslan, Mert. 2011. *Özel Sektör ve Özel Sağlık Kuruluşlarında Halkla İlişkiler*. Sage Matbaacılık.
https://www.academia.edu/37640173/%C3%96zel_Sekt%C3%B6r_ve_%C3%96zel_Sa%C4%9Fl%C4%B1k_Kurulu%C5%9Flar%C4%B1nda_HALKLA_%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0LER. Erişim tarihi 7 Ağustos 2019.
- Asna, M. Alâeddin. 1969. *Halkla İlişkiler?*. Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Ayhan, Bünyamin ve Kadir Canöz. 2006. *Hastaların Hastane Tercihinde Etkili Olan Halkla İlişkiler Faaliyetleri*. Sözel Bildiri, II. Ulusal Halkla İlişkiler Sempozyumu, Kocaeli, 71-89.
- Bozkurt, Ömer, Turgay Ergun, ve Seriy Sezen. 1998. *Kamu Yönetim Sözlüğü*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Canöz, Kadir. 2010. *Sağlık Kuruluşlarında Halkla İlişkiler Uygulamaları*. Konya: Palet Yayınları.
- Çavmak, Şeyda ve Doğan Can Çavmak. 2017. “Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Tarihsel Gelişimi ve Sağlıkta Dönüşüm Programı.” *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 1 (1), 48-57. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/saglik/issue/30164/337586>
- Cutlip, Scott M., Allen H. Center, ve Glen M. Broom. 1999. *Effective Public Relations* (8th Ed.), New Jersey: Prentice- Hall Inc.
- Durusoy, Haydar. 2018. “İki Yönlü Simetrik İletişim Çerçevesinden Kadıköy ve Dağca Belediyeleri Twitter Kullanımı.” *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6 (1), 615-644. Doi: 10.19145/e-gifder.358703
- Erdoğan, İrfan. 2014. *Teori ve Pratikte Halkla İlişkiler*. Ankara: Alter Yayıncılık.
- Ertekin Y. (1971) “Hastaneler ve Halkla İlişkileri.” *Amme İdaresi Dergisi* 10(2):71-76.
- Eskiyörük, Diğdem ve Mehmet Turan. 2012. *Halkla İlişkiler Uygulayıcıları Rol Modellerinde Örgüt Kültürünün Etkisi ve Hastane İşletmelerinde Bir Uygulama*. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14 (2), 19-50. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziuiibfd/issue/28316/300905>
- Gökçe, Orhan. 1993. “Halkla İlişkiler: Modern Yönetim Fonksiyonu; *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*; S. 2; s, 99-112.
- Görpe, Serra. 2001. *Halkla İlişkiler Kavramları*. İstanbul: İ.Ü Basımevi Müdürlüğü.
- Grunig, James E. 2005. *Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik* (Çeviren: Elif Özsayar). İstanbul: Rota Yayınları.
- Grunig, James E. ve Todd Hunt. 1984. *Managing Public Relations*. Forth Worth: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.
- Halklaİlişkiler.com. 2019. Prof. Dr. Alaeddin Asna; “Halkla ilişkiler, karşıdaki hedefe en etkili kanalları seçerek, mesajımızı ileten bir çalışmadır.” Son değişim tarihi 18 Haziran 2011. <http://www.halklaileiskiler.com/prof-dr-alaeddin-asna-halkla-iliskiler-karsidaki-hedefe-en-etkili-kanallari-secerek-mesajimizi-iletten-bir-calismadir.html>. Erişim tarihi 1 Ağustos 2019.
- Işık, Metin. 2011. *Hastanelerde Halkla İlişkiler*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Kazancı, Mustafa. 1999. *Halkla İlişkiler* (3. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Mardin Betül. 1994. *Değerli Dostum* (Derleyen: Gül Ukat). İstanbul: Sanimat Ltd.
- Merriam, Sharan B. 2013. *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Okay, Ayla ve Aydemir Okay. 2011. *Halkla İlişkiler Kavram Strateji ve Uygulamaları*. İstanbul: Der Yayınları.

- Özdemir, Murat. 2010. “Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma.” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Peltekoğlu, Filiz Balta. 1993. “İşletmenin Yapısı Açısından Halkla İlişkiler Modelleri.” *Verimlilik Dergisi*, 22:1,1-14.
- Peltekoğlu, Filiz Balta. 2012. *Halkla İlişkiler Nedir?*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Schukies, Gert. 1998. *Halkla İlişkilerde Müşteri Memnuniyetine Dönük Kalite* (Çeviren: Ahmet Ünver). İstanbul: Rota Yayınları.
- Tarhan, Ahmet. 2008. *Halkla İlişkiler Modelleri, Halkla İlişkiler* (Editörler: Ahmet Kalender ve Mehmet Fidan). Konya: Tablet Yayınları.
- Tengilimoğlu, Dilaver. 2001. *Sağlık Kuruluşlarında Halkla İlişkiler*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Tortop, Nuri. 1993. *Halkla ilişkiler*. Ankara: Yargı.
- Tunçel, Hakan. 2009. “Halkla İlişkilerin Adlandırma Sorunsalı Üzerine Bir Değerlendirme”. *Marmara İletişim Dergisi* 14, 109-123.
- Varol, Muharrem. 1994. *Siyaset ve Halkla İlişkiler: Bir Başlangıç*, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek. 2008. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yurdakul, Nilay Başok, Gül Coşkun ve Burcu Öksüz. 2007. “Hastanelerde Halkla İlişkiler: İzmir İli Özel Hastaneler Örneğinde Halkla İlişkiler Birimlerinin Yapı-İşlev ve Uygulamalarına Yönelik Bir Araştırma.” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2 (1), 31-46.
- Kelly, Kathleen S, Laskin, Alexander V. ve Rosenstein, Gregory A. (2010). Investor Relations: Two-Way Symmetrical Practice. *Journal of Public Relations Research*, 22:2, 182-208.
- Uludağ, Ayhan. 2010. *Sağlık Hizmetlerinde Halkla İlişkiler*. Konya: Tablet Kitabevi.
- Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı Değerlendirme Raporu (2003-2011) 2012. Ed: Recep Akdağ, <http://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/SDPturk.pdf>, Erişim Tarihi: 25.08.2019.

KORKUNUN İKNA ETMEDEKİ ROLÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: AİLE SAĞLIĞI MERKEZİ ÇALIŞANLARININ AŞI REDDİ YAPAN EBEVEYNLERİ İKNA ETME YAKLAŞIMLARI¹

Doktora Öğrencisi, Dursun Yılmaz¹, Prof. Dr., Murat Sezgin²

¹ Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID ID: 0000-0001-6161-3482

² Uşak Üniversitesi, İletişim Fakültesi- ORCID ID: 0000-0003-2200-3301

ÖZET

Araştırma, çocukluk aşılarını reddeden ebeveynlerin Aile Sağlığı Merkezi (ASM) çalışanları tarafından aşı yaptırmaya nasıl ikna edildiklerini konu almıştır. Çalışmada ASM çalışanlarının aşı reddi yapan ebeveynleri nasıl ikna ettikleri, hangi ikna stratejilerini kullandıkları, hangi ikna yaklaşımlarını benimsediklerinin tespiti amaçlanmıştır. Araştırma nitel araştırma yöntemleriyle yapılmıştır. Araştırma yapılacak sahanın ilgili kurumlarından gerekli izinler ve Uşak Üniversitesi etik komisyonundan onay alındıktan sonra Orta Karadeniz Bölümünde bir ildeki ASM’lerde hizmet veren hekim, hemşire ve ebelerle yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılarak derinlemesine yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Kartopu örneklem yöntemi ile gerçekleştirilen görüşmelerde fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Görüşmelerde ASM çalışanlarına; aşı reddi yapan ebeveynlerle karşılaştıklarında onlara nasıl davrandıkları, ebeveynleri çocuklarına aşı yaptırmaya ikna etmek için hangi metotları kullandıkları sorulmuş yaşadıkları deneyimleri anlatmaları istenmiştir. Bu bağlamda görüşme yapılan sağlık çalışanlarına; aşı reddi yapan ebeveynlerin nedenlerinin neler olduğu, kendilerine kayıtlı hasta gruplarındaki retçi ebeveynlerin oranları, bu oranların seyri, ebeveynlerin aşıya karşı alternatif yaklaşımlarının neler olduğu gibi sorular sorulmuştur. ASM çalışanları, ebeveynlerin aşı reddinde bulunmalarının sağlıkla ilgili, dini ve kültürel pek çok nedenleri olduğunu, onları aşı yaptırmaya ikna etmek için farklı yaklaşımlarda bulunduklarını ifade etmişlerdir. Araştırma bulgularında ebeveynler, ASM çalışanlarına aşıların yan etkilerinden kaynaklanabilecek otizm, kısırlık, felç gibi sağlık sorunları yaşamaktan endişe ettikleri için aşıları reddettiklerini belirtmişlerdir. ASM çalışanları ise aşı yapılmayan çocukların geleceğinin tehlikede olduğunu, çocukların yüksek yararı için mutlaka aşılarının yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. ASM çalışanları, aşısı yapılmayan çocukların daha büyük sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalabileceğini ebeveynlere söyleyerek onları ikna etmeye çalıştıklarını, ebeveynlerin korkularını zaafları olarak kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Aşı Reddi, Sağlık Çalışanı, Korku, İkna, Otizm

¹Dursun Yılmaz’ın “Aile Sağlığı Merkezi Çalışanlarının Aşı Reddinde Bulunan Ebeveynlere Yönelik İkna Stratejilerinin İncelenmesi ve Bir Model Önerisi” başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

A RESEARCH ON THE ROLE OF FEAR IN CONVINCING: APPROACHES OF FAMILY HEALTH CENTER EMPLOYEES TO CONVINCING VACCINE REJECTING PARENTS²

ABSTRACT

The study focused on how parents who refused childhood immunizations were persuaded by the Family Health Center (FHC) staff to have them. In the study, it was aimed to determine how FHC staff persuaded parents who refused vaccination, which persuasion strategies they used, and which persuasion approaches they adopted. The research was conducted with qualitative research methods. After obtaining the necessary permissions and obtaining ethical approval for the field research, in-depth face-to-face interviews were conducted with physicians, nurses and midwives serving in FHCs throughout the province of Tokat, using semi-structured interview forms. The phenomenology design was used in the interviews conducted with the snowball sampling method. In the interviews, to the FHC employees; They were asked how they behaved when faced with parents who refused vaccination, what methods they used to persuade parents to vaccinate their children, and they were asked to describe their experiences. In this context, to the healthcare professionals interviewed; Questions such as the reasons for the parents who refused the vaccine, the rates of the parents who refused the vaccine in the patient groups registered to them, the course of these rates, and the alternative approaches of the parents against the vaccine were asked. FHC employees stated that there are many health, religious, and cultural reasons for parents' refusal to vaccinate, and that they take different approaches to persuade them to get vaccinated. In the research findings, the parents stated to the FHC employees that they refused the vaccines because they were worried about experiencing health problems such as autism, infertility, and paralysis that may result from the side effects of the vaccines. FHC employees, on the other hand, stated that the future of children who are not vaccinated is in danger, and that the vaccines should be given for the best benefit of the children. FHC employees stated that they tried to persuade parents by telling them that children who were not vaccinated could face greater health problems, and that they used the parents' fears as their weakness.

Keywords: Vaccine Rejection, Health Worker, Fear, Persuasion, Autism

GİRİŞ VE LİTERATÜR

Aşı karşıtlığı ve aşı reddi tüm dünyada yaşanmaktadır. Bu sebepten Dünya Sağlık Örgütü aşı reddini acil çözülmesi gereken 10 küresel sorundan biri olarak açıklamıştır. Aşı reddi sorunu gelişmiş batı ülkelerinin sorunu olduğu gibi henüz gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerinde sorundur. Bu sebeple çocukluk aşılarının yaptırılmasını yasal bir zorunluluğa bağlayan ABD

² It was produced from Dursun Yılmaz's doctoral thesis titled "Persuasion Strategies of Family Health Center Employees for Parents Who Refuse Vaccines and a Model Suggestion".

gibi ülkelerin yanında aşı konusundaki kararlarında bireyleri özgür bırakan İsviçre gibi ülkelerde bulunmaktadır. Çocukluk aşılarını konu alan Dietrich ve arkadaşlarının (2022), İsviçre’de yaptıkları bir araştırmaya çok sayıda sağlık çalışanı katılmıştır. Çalışmada İsviçreli sağlık çalışanları, zorunlu aşılama karşı olduklarını, zorunlu aşılama yerine aşılara ilgili çıkan tartışmalar hakkında bireyleri bilgilendirmenin, onlara rehberlik etmenin daha olumlu neticeler verebileceğini belirtmişlerdir. Aynı kişiler zorunlu aşılamanın son çare olarak kullanılabileceğini söylemişlerdir (1-8).

Türkiye’de çocukluk aşılarının yaptırılması zorunlu olmamakla birlikte devletin bir sağlık politikası olarak yürütülmektedir. Halk sağlığının korunması amacıyla bağışıklama hizmetleri hıfzıssıhha kanunu; “*Madde 1–Memleketin sıhhi şartlarını ıslah ve milletin sıhhatine zarar veren bütün hastalıklar veya sair muzır amillerle mücadele etmek ve müstakbel neslin sıhatli olarak yetişmesini temin ve halkı tıbbi ve içtimai muavenete mazhar eylemek umumi Devlet hizmetlerindendir.*” çerçevesinde zorunlu yapılmaktaydı. Bu durumdan rahatsız olan aşı retçisi bir ebeveyn konuyu Anayasa Mahkemesine intikal ettirmiş, yüksek mahkeme bu konuda ebeveynleri haklı bularak çocuğa aşı yapılmasını ebeveynin rızasına bırakmıştır (Akkoyunlu, 2017: 45). Bu durum, aşılarda yapılmasının zorunlu tutulmasını ya da yaptırmayanlara yönelik çeşitli müeyyidelerin uygulanmasını öngören Türk Tabipleri Birliği gibi tüzel ve gerçek tıp insanlarını rahatsız etmiştir. Buna mukabil aşılarda sağlık çalışanları gibi yüksek risk grubundaki meslek çalışanlarına yaptırılmasının mecburi, diğer bireylerin ise isteğe bağlı olmasını savunan tıp insanları ve bu konuda yapılan yayınlar da bulunmaktadır. Bu iki yaklaşım dışında aşı yaptırmamanın tamamen bireysel rızaya bırakılmasını benimseyen bu konuda yapılmış çalışmalarda mevcuttur (İlkılıç ve ark., 2022; Yorulmaz ve Karadeniz, 2022; Eskiocak ve Marangoz, 2021).

Aşı reddinde bulunan ebeveynleri ikna etmek için sağlık çalışanlarının geleneksel ikna yöntemi olarak başvurdukları yol: aşısız çocukların karşı karşıya kalabileceği sağlık sorunlarından ebeveynleri haberdar etmektir. Bu yöntem geçmişten bugüne kadar gelmiştir. Sağlık çalışanları, ebeveynlere aşı yaptırmamanın riskleri hakkında korkuya dayalı mesajlar vererek aşılarda ilgili ortaya atılan; “aşılarda otizm yapar”, “aşılarda kısırlık yapar”, “aşılarda felç eder” gibi iddiaların kanıta dayalı bilimsel bilgilerle çürütülerek ebeveynlerin bu konuda eğitilmelerini tercih ediliyordu (Make & Lauver, 2022). Make ve Lauver, (2022), yapmış oldukları çalışmada, bu geleneksel stratejilerin aşılarda artışlardan ziyade aşılarda hakkındaki tereddütleri artırabileceğini ve sağlık çalışanları ile ebeveynlerin ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebileceğini belirtmişlerdir (1-2). O’Neill’in (2022), İngiltere için yaptığı bir çalışmada çocukluk aşılarının zorunlu şekilde yapılmasının aşılarda oranlarını arttırmadığı, aksine daha fazla tepki topladığını tespit etmiştir. Yalçın ve arkadaşları (2022), Türkiye genelinde yapmış oldukları bir araştırmada aşı retçisi ebeveynlerin ikna edile bilinmesi için farklı iletişim yöntemlerinin kullanılması gerektiğinin üzerinde durmuşlardır. Yine yakın tarihte yayımlanan başka bir araştırmada ise Abd Rahman ve arkadaşları (2022), ABD, Avrupa, Avustralya ve Asya (Malezya) ülkelerindeki çocukluk çağı aşı politikalarını karşılaştırmışlardır. Bu karşılaştırmada ise yukarıdaki çalışmaların aksine ABD gibi aşı yaptırmamanın zorunlu tutulduğu, aşı yaptırmayanların okullara veya kreşlere kaydedilmediği ağır yaptırımların uygulandığı ülkelerde aşılarda oranlarının yüksek olduğunu bundan dolayı da aşı yaptırmamaya bağlı gelişen hastalıklardan toplumun korunduğu,

devletlerin de sağlık hizmetlerine daha az harcama yaptığını ifade etmişlerdir. Çalışmada, ABD'nin bazı eyaletlerinde zorunlu çocukluk aşılarının uygulamasından kaynaklı olarak aşı yaptırmamaya bağlı gelişen 20 milyon hastalık vakasının önlediği ve 42.000 ölümün azalttığı ve 14 milyon dolar tasarruf edildiği vurgulanarak, aşılarda zorunlu hale getirilmesinin aşılama oranlarını arttırdığı savunulmuştur (92-95).

Sağlık çalışanlarının aşı retçisi ebeveynlere yönelik farklı ikna stratejileri bulunmaktadır. Bu çalışmada, aşı reddinde bulunan ebeveynlerin sağlık çalışanlarınca korkutularak, tehdit edilerek ve yaptırım uygulanarak nasıl ikna edildikleri temeline dayandırılmıştır. Katılımcıların söylemlerinden bu konudaki yaklaşımları irdelenmiştir. Araştırma, ASM çalışanlarının ikna yaklaşımları olan korkutmak, tehdit etmek, çeşitli konularda yaptırım uygulamak gibi ana temalar ve bunlara bağlı alt temalarda ele alınmıştır. Negatif ikna yaklaşımlarını konu alan alt temalar; aileyi çocuğunun sağlığı ile tehdit etmek, aileyi devlet otoritesiyle korkutmak/tehdit etmek, aileyi dini inançları ile yargılamak ve aile üzerinde sosyal baskı kurmak şeklinde oluşturulmuştur.

Bu çalışma kapsamında ASM çalışanlarıyla yapılan görüşmelerde onlara; “aşı reddi yapan ebeveynleri aşı yaptırmaya nasıl ikna ettikleri” sorulduğunda ASM çalışanlarının başvurdukları en etkin ve yaygın ikna yaklaşımının ebeveynleri korkutarak aşı yaptırmaya mecbur ettikleri bir yaklaşımı benimsedikleri söyleşilere yansımıştır.

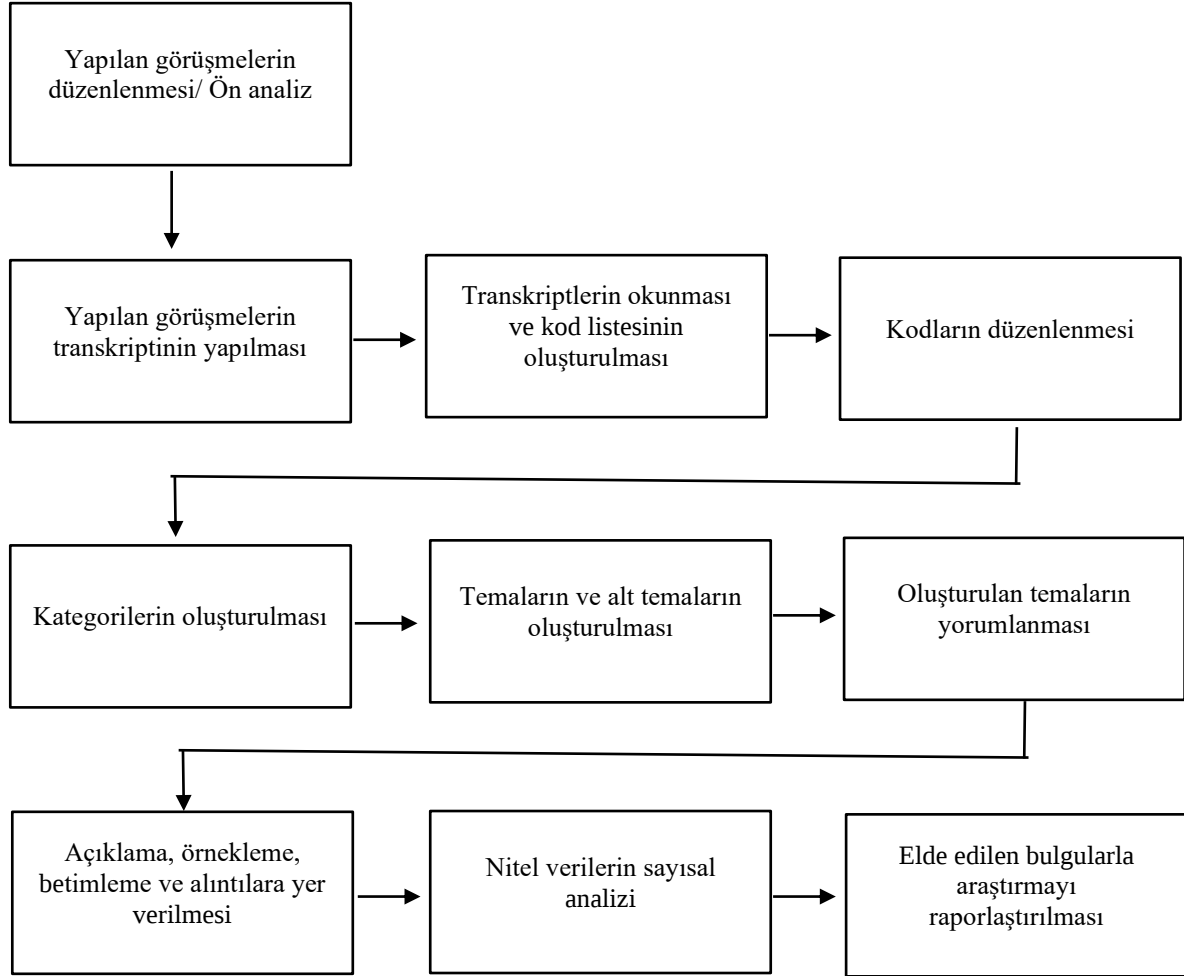
YÖNTEM

Araştırma, insanların yaşam tarzlarını, öykülerini, davranışlarını anlamaya dönük bilgi üretme süreçlerinden biri olan (Özdemir, 2014: 325) nitel araştırma yöntemleri ile yapılmıştır. Araştırmaya konu olan verileri elde etmek için yasal izinler ve etik kurul onayları alındıktan sonra oluşturulan yarı yapılandırılmış soru formları ile Orta Karadeniz Bölümünde bir ilde hizmet veren ASM çalışanlarıyla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Soru formları oluşturulurken uzman yardımı alınmıştır. Soruları test etmek ve sahada nasıl uygulanabildiğini görmek için ilk üç sağlık çalışanı ile pilot uygulama yapılmıştır. Akabinde veri doyumu noktasına ulaşıncaya kadar bu görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara ulaşmakta kartopu örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu bakımdan gönüllülerle görüşmelerin gerçekleşmesinde bir problem ile karşılaşılmamıştır. Görüşmeler genel olarak ASM çalışanlarının polikliniklerinde gerçekleştirildiği için buralarda zaman zaman olumsuz durumlarla karşılaşmıştır. Bu olumsuzluklar; sağlık kurumlarındaki iş yoğunluğunun fazla olması, görüşme yapılan özel bir alanın olmaması, sürekli soru soran hastalar, ağlayan çocuklar iletişimin devamında bazen kesintilere sebep olmuş, görüşmelerin insicamı zaman zaman bozulmuştur. Bu gibi durumlar dışında katılımcıların kamu personeli olmasından dolayı bazı durumlarda düşüncelerini ifade etmekten imtina ettikleri de görülmüştür. Bu olumsuzluklar araştırmanın kısıtlılıklarıdır. Evrenden elde edilen veriler nitel veri analiz yöntemi olan tematik analizle yapılmıştır. Veri analizinin nasıl yapıldığı süreçlerinin gösterildiği şemaya altta yer verilmiştir bak. **Görsel 1.**

Katılımcılarla yapılan görüşmelerdeki temel sorulardan ana temalar, alt sorulardan ise alt temalar oluşturulmuştur. Kodlamalar bu temalar üzerinden başlamış, söyleşilerin transkriptlerinin

yapılmasıyla yeni kodlar eklenmiştir. Bu şekilde detaylı bir kodlama listesi oluşturulmuştur
Bkz. Çizelge 1.

Görsel 1. Veri Analiz Aşamaları (Kaynak: Yıldırım ve Şimşek 2018, s. 82)

Çizelge 1. Sağlık Çalışanları İçin Oluşturulan Kod Tablosu

Kategoriler	Tema	Alt Temalar
Çocukluk aşılarını reddeden ebeveynlere ASM çalışanlarının ikna yaklaşımları	Ebeveynleri çocuğunun sağlığı ve geleceği ile tehdit ederek aşıya ikna etme yaklaşımları	➤ Az gelişmiş ülkelerindeki çocuk hastalıkları ve ölümleriyle aileyi korkutarak aşı yaptırmaya ikna etmek ➤ Aşı yaptırmazlarsa çocuklarının kalıcı sağlık sorunları yaşayabileceğini hatta ölebileceğini aileye söyleyerek aşı yaptırmaya ikna etmek ➤ Aşı yaptırmayanların ölüm ve sakat kalma istatistiklerine (kanıta, delile) vurgu yapılarak ebeveynleri aşı yaptırmaya ikna etmek ➤ COVİT -19'u örnek göstererek ebeveynleri aşı yaptırmaya ikna etmeye çalışmak ➤ Çocuğun hastalanmasında, sakat kalmasında veya ölümünde ebeveynin mesuliyetini hatırlatarak ebeveynleri aşı yaptırmaya ikna etmeye çalışmak
	Reddiyeciler ebeveynleri devlet otoritesiyle korkutarak, tehdit ederek aşıya ikna etme yaklaşımları	➤ Aşı yaptırmaya Toplum Sağlığı Merkezinden, bakanlıktan, yetkililerin evine kolluk kuvvetleriyle geleceğini söyleyerek ebeveynleri aşı yaptırmaya ikna etmeye çalışmak ➤ Aşı formu imzalaması gerektiğini bildirerek, hatırlatarak ebeveynleri aşı yaptırmaya ikna etmeye çalışmak ➤ Aşı yaptırmazsa çocuğunu okula kaydedilmediğini söyleyerek ebeveynleri aşı yaptırmaya ikna etmeye çalışmak ➤ Para cezası verileceğini söyleyerek ebeveynleri aşı yaptırmaya ikna etmeye çalışmak
	Aileyi dini inançlar ve sosyal baskı ile korkutarak, tehdit ederek aşıya ikna etme yaklaşımları	➤ Çocuğa aşı yaptırılmadığı için bundan dolayı hasta olur veya sakat kalırsa ebeveynin mesul olacağını söyleyerek (vicdani baskı) aşı yaptırmaya ikna etmeye çalışmak ➤ Çocuğuna aşı yaptırmaya başka çocukları riske sokacağını söyleyerek (sosyal baskı) aşı yaptırmaya ikna etmeye çalışmak ➤ Diğer çocukların hastalanmasına sebep olarak kul hakkına gireceğini (dini baskı) söyleyerek aşı yaptırmaya ikna etmeye çalışmak

BULGULAR

1. ASM Çalışanları Çocukların Sağlığı İle Aileleri Korkutarak İkna Etmektedir

Saha araştırmasında ASM çalışanlarına, “çocukluk aşılarını reddeden ebeveynleri nasıl ikna ediyorsunuz” sorusu sorulmuştur. ASM çalışanlarının verdikleri yanıtlarda korkunun ikna edici gücünden faydalandıklarını ifade etmişlerdir. ASM çalışanları, korkutmanın “iyi bir ikna

yöntemi” olduğuna inandıklarını söylemişlerdir. Temeli korkutmak, panikletmek, endişeye sevk etmek olan bu yaklaşımda ASM çalışanları ailelerin zaaflarını kullandıklarını, bunu kötü bir maksat ile yapmadıklarını, toplumun ve henüz söz hakkı olmayan bireyin sağlığını tehlikeye atmamak için “mecburen” yaptıklarını ifade etmişlerdir. Korkunun ikna edici bir özelliğinin olduğunu ifade eden Tokish ve Solanto (2020), bu yaklaşımın her zaman istenen neticeyi vermediğini, korkuya dayalı yaklaşımların geri tepebildiğini, ebeveynlerin daha da savunmacı bir pozisyon almalarını sağladığını belirtmişlerdir (687). Araştırmada, ASM çalışanlarının korku unsurunu nasıl kullandıkları beş alt başlıkta bulgulanmıştır.

a. Az gelişmiş ülkelerindeki çocuk hastalıkları ve ölümlerle aileler korkutulmaktadır

Sağlık çalışanları aşı reddinde bulunan aileleri ikna etmek için bazı az gelişmiş Afrika ülkelerinde yaşanan çocuk ölümlerini, salgınları vb. hastalıkları örnek göstererek “eğer çocuğunuza aşı yaptırmazsanız sizin çocuğunuzun başına da bunlar gelir” şeklinde söylemlerle ebeveynleri aşı yaptırmaya ikna etmeye çalıştıklarını söylemişlerdir.

Mesela Afrika’da çocuk felci ile alakalı aşılamalar yapılamadığı için şu anda bir sürü çocuk felci hastası çocuk var. Aşı reddinde bulunan bu insanlar aşılardan nimet olduğunun farkında değil, onlara; ‘hani siz o kadar rahat cıva falan gibi şeyler üretiyorsunuz ama benim SSPE’li bir hastam var. Yani direk polio ile karşılaşabilirsiniz, biraz bakın bakalım hani neyle karşılaşabilirsiniz? Bu kadar rahat olmayın’ diyorum ama aslına bakarsanız bu söylemlerle de hastaları ikna edemedik. ... Bizim söylediklerimiz aşı reddinde bulunan ebeveynlerde şöyle algılanıyor: ‘onlara ölümü gösterip, sıtmaya razı ediyoruz’ bizi bu şekilde algılıyorlar. Yani aslında bizim söylediğim hastalıklar, Afrika’da yoğun olarak yaşanan ‘çocuk felci vakaları aslında öyle bir şey yok. Biz onları korkutuyoruz’ böyle düşünüyorlar. Aileler bizim söylediklerimizi görmedikleri için söylediklerimiz de aksi tesir yapıyor. ... Onun için mecburen bu şekilde Afrika örneğini veriyorum, ülkemizdeki durum böyle. Ebeveynlere ‘aşı retlerine böyle devam ederseniz biz de daha farklı bir yere gideceğiz.’ bunu da söylemek durumunda kalıyoruz. (Çiçek, Dr. 25.yıl)

Biz o konuları (Afrika yaşanan çocuk ölümlerini) son çare olarak bazen açıyoruz. Öncesinde diyorum ki ‘bu çocuğun sağlığı’ ... (Şengül, Ebe, 9.yıl)

Bu kişiler benim çevremde oldukları için dedim ki; ‘aşı yaptırmanız lazım. Siz biliyorsunuz aşı olmayınca hangi tür hastalıkların oluşabileceğini, bu hastalıkların salgınlara yol açabileceğini, hatta son dönemde yurtdışı göçlerinden dolayı Türkiye’de görülmeyen bazı hastalıklar tekrardan görülmeye başladı’ falan şeyler söyleyerek onları ikna etmek için bunları konuştum. (Erkam, Dr. 21. yıl)

Sağlıklı ve yeterli beslenemeyen ve ekonomik kısıtlılıklardan dolayı aşı takvimini uygulayamayan az gelişmiş ülkelerde yaşanan çocuk hastalıklarının sıklığı ve bunlara bağlı gelişen sakatlık ve ölüm vakalarının ASM çalışanları tarafından ebeveynlere anlatıldığı, onların bu şekilde ikna edilmeye çalışıldığı mülakatlara yansımıştır.

b. Ailelere çocuklarının kalıcı sağlık sorunları yaşayabilecekleri hatta ölebilecekleri söylenilmektedir

Sağlık çalışanları, aşı reddinde bulunan ebeveynleri aşı yaptırmaya ikna etmek için onların en hassas noktalarından yaklaştıklarını, en büyük zaaflarını kullandıklarını ifade etmişlerdir. “ailelere, eğer aşı yaptırmazsanız çocuklarınız kalıcı sağlık sorunları ile karşı karşıya kalabilir, hatta ölebilir diyoruz, bu konuda dünyadan örnekler veriyoruz, yayınlardan, istatistiklerden söz ediyoruz” şeklinde cevaplar vermişlerdir.

İnsanların SSPE’den, (Subakut sklerozan panensefalit (SSPE), santral sinir sisteminde kızamık virüsü ile oluşan ilerleyici, ölümcül bir yavaş virüs enfeksiyonu.) eskiden yaşananlardan haberleri yok ya da işte bir kızamık komplikasyonlardan (bir hastalığın doğuracağı yan etki) haberleri yok. Mesela bir polio (Çocuk felci: poliovirüs denen bir virüsün sinir sistemine saldırması sonucu oluşan bir hastalıktır. Çocuk felcini en fazla geçirme tehdidi altında olan yaş grubu 5 yaşından küçük çocuklardır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) verilerine göre, her 200 çocuk felci enfeksiyonundan 1’i kalıcı felce neden olmaktadır. Yani böyle hastalıklar bugün toplumda görülmeyince insanlara böyle hepsi çok güzel ütopya gibi geliyor. (Çiçek, Dr. 25.yıl)

Yani polio, çocuk felci ile kızamıktan ölenler suçlu olduğundan. Eskiden bunları hani detaylı olarak anlatıyorduk ve aşıya ikna ediyorduk, olmayanlardan mecburen imza alıyorduk. (Gürol, Dr. 39.yıl)

...sonra ise mesela kızamıktan bahsediyorum, işte bu SSPE (ölümcül bir virüs enfeksiyonudur) bundan bahsediyorum. Aşı olmayanlarda bunlar daha fazla olabiliyor. Anneye böyle şeyleri anlatıyoruz. (Peri, Dr.21.yıl)

...hemşirelerin ikna edemediği zorlu hasta olursa bizler ikna ederiz. Aşı ile biten hastalıklardan (çocuk felci gibi, çiçek gibi) örnek verilir. Aşılarla artık kızamık gibi enfeksiyonların nadir görüldüğünden aşılar nedeniyle çocuklarının sakat kalma olasılığının azaldığından bahsederiz. Örneğin ergenlik çağında suçlu olduğu geçiren bir erkek çocuğun orşit nedeniyle hayat boyu kısır kalma olasılığı çok yüksektir. (Ayhan, Dr.9.yıl)

ASM çalışanları, aşı reddi yapan ebeveynleri ikna etmek için onlara; DSÖ’nün verilerini kullanarak, aşısı yapılmayan çocukların maruz kalabilecekleri tehlikelerin neler olduğu ve bunların sonuçlarının nelere mal olabileceğini anlattıklarını, bu verilerle onların korkutarak aşı yaptırmaya ikna etmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir.

c. Ailelere, aşı yaptırmayanların ölüm ve sakat kalma istatistikleri gösterilmektedir

Sağlık çalışanlarının aşı reddinde bulunan ebeveynleri ikna etmek için başvurduğu diğer bir yöntem ise onlara istatistiksel ifadeler kullanarak yaklaşmak olduğu söyleşilere yansımıştır. ASM çalışanları reddiyeci ailelere Türkiye’den ve dünyadan istatistiksel örnekler vererek konunun önemine vurgu yaptıkları, eğer çocuklarına aşı yaptırmazlarsa nasıl büyük bir risk altında olduklarını onlara rakamlarla veya çevrelerinde yaşanan aşısız çocuk hastalıklarından örnekler vererek izah etmeye çalışmışlardır.

Bugün çocukları kızamık ya da suçlu olduğu olmayanlar, bunun sıkıntısını yaşamayanlar aşı yaptıranların ekmeğini yiyor. Şimdi yüzde 95. Şu anda Türkiye’de ASM’lerde çok yüksek oranda aşılama oluyor. Türkiye’de aşılama

oranları sıralamasının neredeyse üstünde yüzde doksan beş aşılama oranına sahibiz. (Veysi, Dr. 29.yıl)

Ben söylüyorum mesela önceden kızamıktan, suçiçeğinden, çocuk felcinden ölen çok bebeklerimiz vardı. Yıllar önce bizim çocukluğumuzdan biliyoruz, duyuyoruz ama şu an için kızamıktan olsun, suçiçeğinden olsun ölen bebek vakaları gözükmiyor. Ben bunları tabii ki defalarca söylediğim aileler oldu. (Nurgül, Ebe, 13. yıl)

Diyelim ki bir çocuk verem aşısı yaptırmadı bu aşısının koruyuculuğu ile ilgili bahsedin, bu aşının yüzde 60 koruyuculuğu var ve bu yüzde 60'lık koruyuculuk iyidir. Bunu sadece verem aşısı için söylüyorum. Bazı aşılarda koruyuculuğu ikinci, üçüncü dozdan sonra yüzde 98'lere kadar çıkıyor, bundan bahsedin diyorlar. O aşığı yaptırmadığında eski zamanlarda yaşanan şeylerden bahsedin. Mesela; Kızamıktan ölenlerden, çocuk felcinden ölenlerden bahsedin diyorlar. Eskiden çok çocuk ölüyormuş çünkü aşılarda yoktu, bağışıklama yoktu. Şimdi o kadar çocuk ölümü olmuyor bu aşılardan çıktıktan sonra. Reddiyecilere bunlardan bahsetmemiz söyleniyor. Biz de bahsediyoruz ama yine de olmayacak olmuyor. (Sıla, Ebe, 16.yıl)

ASM çalışanlarının söylemlerine bakıldığında ebeveynleri ikna etmek için onlara yüzdelik oranlardan, bir takım rakamlardan, istatistiklerden deliller sundukları dikkat çekmektedir.

d. Ailelere, COVİT -19'da yaşanan aşı krizini örnek gösterilmektedir

Sağlık çalışanlarının aşı reddinde bulunan aileleri ikna etmek için başvurdukları bir diğer yöntem ise COVID-19 pandemisini örnek olarak göstermektir. ASM çalışanları reddiyeci ailelere; “bakınız, aşısı bulunmayan bir hastalık dünyayı kasıp kavurdu. Bütün dünya COVID-19 için aşı geliştirmeye çalışıyor. Siz ise hazır aşısı olan ölümcül hastalıklardan korunmak için çocuklarınıza aşı yaptırmıyorsunuz” şeklindeki açıklamalarla toplumda bilinirliği yüksek olan COVID-19 kullanarak ebeveynlerin ikna edilmeye çalışıldığı mülakatlara aşağıdaki gibi yansımıştır;

Mesela şimdi devlet hastanesinde Covitten dolayı yoğun bakımda yatanların kaç tanesinin Covit aşısını yaptırdığını, kaç tanesinin ise yaptırmadığını onlara söylediğin zaman insanlar şöyle bir düşünüyor, ‘acaba’ diyorlar. Bunu idrak edebiliyorlar. (Rıza, Dr. 18.yıl)

Covit-19 sanki millette, ‘aşısı olmayan bir hastalık bakın dünyayı ne hale getiriyor’ gibi bir algının oluşmasına sebep oldu diye düşünüyorum. Gerçi Covit aşılarını da raddenler var ama... Sanki çocukluk aşılarda biraz olumlu etkisi olur gibime geliyor... Çünkü Covit bu aşı yaptığımız hastalıklardan çok daha tehlikeli bir hastalık değil. Belki sıralamaya soksanız ne bileyim kızamıktan bir boğmaca, bir difteri, biz difteriyi hiç görmedik yani aşılardan dolayı. Belki bunlar Covitten daha tehlikeli, daha sıkıntı yaratacak hastalıklar. (Veysi, Dr. 29.yıl)

Mesela özellikle Covit'in ilk çıktığında BCG aşısını yaptıran bireylerde daha az görüldüğünü, Avrupa'da verem aşısının yapıldığı ülkelerde Covit'in yayılma hızının daha az olduğunu, o yüzden çocukluk aşılarının önemli olduğunu, yapılması gerektiğini geçmişteki aşılardan bile şimdiki salgında ne kadar faydalı olduğunu anlatmaya çalışıyoruz. (Esin, Dr. 21. yıl)

...Mesela çocuğuna aşı yaptırmayan bir ailem var, bunlar hiç aşı olmadılar. Cemaat tamamen karşı çıktığı için ailede dün ikinci ölüm gerçekleşti Covitten. ...hatta o ailede bir okuyan kızımız var o kızcağız Covit aşısını yaptırdı, çok çaba sarf etti, onlara da yaptırmak adına. 'Hocam, ben ikna edemiyorum. Bu kadar ölüme rağmen... Amcam öldü... Bu kadar ölüme rağmen yine ikna edemiyorum, aşı yaptırmak istemiyorlar' şeklinde dün daha telefonla konuştum. (Sezin, Dr. 21. yıl)

ASM çalışanları, aşı retçisi aileleri ikna etmek için bazı çocukluk aşılarının COVID-19 gibi enfeksiyonlarda da koruyucu etkiye sahip olduğunu söyleyerek ebeveynlerin endişelerini aşya dönüştürme çabasına girdiklerini fakat çok da başarılı olamadıklarını ifade etmişlerdir.

e. Ailelere, çocuğunun hastalanmasında, sakat kalmasında veya ölümünde kedilerinin sorumlu olduğu hatırlatılmaktadır

Sağlık çalışanları aşı reddinde bulunan ebeveynleri ikna etmek için onlara çocuklarının nasıl bir tehlike altında bulunduğunu, o tehlikeden de kendilerinin sorumlu olduğunu söylediklerini, böylece ebeveynlere vicdan muhasebesi yaptırmaya çalıştıklarını şu şekilde ifade etmişlerdir;

Onu da söylüyoruz. Çocuk senden davacı da olabilir diyoruz. 'Yarın bir gün bu çocuğumuz Allah korusun aşı olmadı diye hastalanırsa sen vicdan azabı çekmez misin?' diye de soruyoruz 'Allah'a kalmış, bilmiyorum' diyor vicdan falan etki etmiyor yani. (Güliden, Dr. 34.yıl)

Biz aileye şunu da söylüyoruz; 'bugün çocuğunun sağlığından, aşısından siz sorumlusunuz. Onun yerine şimdi siz karar verebiliyorsunuz fakat ileride çocuk hasta olursa sizi suçlayabilir, siz vicdan azabı duyabilir, kendinizi suçlu hissedersiniz' gibi manevi baskı da yapıyoruz. (Lale, Dr.10.yıl)

Ama şöyle bir şey var: bir hukuk var bir de adalet mesela bir vicdan var, bir de insanın sağduyusu var, bir de mahkeme orada bir karar vermiş. Ama şöyle bir şey var: iki yaşındaki bir çocuğun hiç söz hakkı yok. Sen onu aşı yaptırmamışsın, farz edelim o çocuk, çocuk felci oldu veya kızamık oldu sakat kaldı bunun hesabını kim verecek? Yani onun söz hakkı yok... ..aşı olmadığından dolayı o çocuk zarar görürse bunun hesabının aileden sorulması gerekir. Bu tamamen vicdani ve doğru bir şey bana göre. Şimdi o çocuğun söz hakkı yok. Yani o çocuğun o hakkı yok, senin kararından dolayı zarar görüyor. (Veysi, Dr. 29.yıl)

2. ASM Çalışanları Aileleri Devlet Otoritesiyle Korkutarak İkna Etmektedir

Sağlık çalışanları, ebeveynlere çocukluk aşılarının birey hakkından ziyade toplumun hakkı ve hukuku olduğunu, halk sağlığının da devlet otoritesiyle korunabileceğini söyleyerek onları aşı yaptırmaya ikna etmeye çalışmaktadırlar. Türkiye'de çocuklara aşı yapılması konusu Anayasa Mahkemesine intikal etmiş, yüksek mahkeme bu konuda ebeveynleri haklı bularak çocuğa aşı yapılmasını ebeveynin rızasına bırakmıştır. Fakat Türk Tabipleri Birliği gibi kamusal STK'lar başta olmak üzere pek çok STK ile birlikte tabipler de aşı yaptırmayanların kamu hakkını ihlal ettiğini, toplumu tehlikeye attığını bu sebeple aşılardan zorunlu hale getirilmesi gerektiğini söylemişlerdir (Flanigan, 2014; 5-25; Özay, 2022: 325-355; Metin, 2021: 37-49; Bozzola ve ark., 2018: 1-4).

Türkiye'deki mevcut yasal mevzuat gereği ebeveynler, ASM'leri bilgilendirmek (aşı reddi onay formunu doldurmak) kaydıyla çocuklarına aşı yaptırdırıp yaptırmama kararını verme yetkinliğine

sahiptir. Yani aşı yaptırmayan ailelere herhangi bir yasal yaptırım uygulanmamasına rağmen ASM çalışanları sanki bir yaptırımı varmışçasına ailelerle diyalog kurduklarını, bunu toplum sağlığını düşündükleri için bir nevi mecburiyet hissiyle bu şekilde ikna etmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir.

ASM çalışanları, reddiyeci ebeveynleri ikna etmek için eğitim engeli, ekonomik yaptırım, kamusal kısıtlılık, bürokratik baskı gibi devlet aygıtlarıyla aileleri zımni olarak korkuttukları söylemlerine şu şekilde yansımıştır;

Diyelim ki aşılar konusunda diğer bazı ülkelerde olduğu gibi hani Amerika’da olduğu gibi ‘aşı takvimini tamamlanmayan çocukları okullara alamayacağız’ bu veya daha büyük yaptırımlar oluşturabilir diye düşünüyorum bireylerde. Biraz daha farklı bir yaptırım uygulanması gerektiğini düşünüyorum. (Ayten, Dr. 29.yıl)

Ancak çocuk, çocuk felci geçirip herhangi bir işte çalışamayacak duruma geldiği için bir ömür boyu bu toplum o kişiye bakmak zorunda kalıyor. Bu nedenle de bir adaletsizlik olduğunu düşünüyorum. Bu kişinin bütün sağlık masrafları ailesi tarafından karşılanmalı. Yani bu özellikle belirtilmeli. Bu SGK hizmetleri kapsam dışında kalacağı, vesayet dışında kalacağı ile alakalı. Çünkü bu bir tercih, o çocuğun çocuk felci olmasını ailesinin kendisi istedi, kendisi karar verdi... (Ayhan, Dr.9.yıl)

O zaman korkunun da ikna gücü iyi... .. Ama dediğim gibi eğitimsizler de ben biraz daha ihmal gördüğüm için ben şöyle de korkutuyorum işte ‘bakanlık hakkınızda soruşturma açacak’. Artık ne diyeceğimi şaşıırıyorum yani ‘getirin çocuğu’ şeklinde bir daha öyle deyince korkuyorlar getiriyorlar. Böyle yapmasak ya ret imzalamaya da gelmiyorlar. Yani öyle bir sıkıntımız da var... .. Mesela kanser taramalarında da hastayı gönderemiyoruz, anlatıyoruz gitmiyor ama işte ‘bak, kanser çıkarsa şöyle olursa’ şeklinde korktuğumuz da gitmesi de ihtimal oluyor, aşıda da öyle. Hani biraz korku vererek aslında korku dediğimiz şey de biz olmayan bir korku veriyoruz. (Ayşe, Dr. 11.yıl)

Yani onu da daha çok korkuyla ikna olduğunu söyleyebilirim. Onlara; ‘ben şimdi tutanak tutacağım, müdürlüğe gidecek müdürlük sizi arayacak, valilik arayacak, başın ağrır, çok uğraşırsın’ deyince yaptırımlar oldu. (Yayla, Ebe,9.yıl)

ASM çalışanları, aşı reddinde bulunan ailelere yönelik devletin bir takım yaptırımlar uygulaması gerektiğine inanmaktadırlar. Fakat bu yaptırımların şekli konusunda farklı farklı görüşler ortaya çıkmıştır, kimi sağlık çalışanı, eğitimin bir hak olduğunu çocuğun bundan mahrum bırakılamayacağını, kimisi de çocuğun sağlık masraflarının SGK tarafından karşılanmamasının çocuk için endişe verici olduğunu bunun yerine ailelere yönelik yaptırımların daha iyi neticeler vereceğini belirtmişlerdir.

3. Aileyi dini inançlar ve sosyal baskı ile korkutmak, tehdit etmek

Sağlık çalışanlarının aileleri ikna etmek için kullandıkları ikna yöntemlerinden birisi de ailelere manevi baskı yaparak onların ruhen ve vicdanen rahatsız olmalarını temin etmektir. Bu şekilde ebeveynlerde “acaba biz çocuğumuza kendi elimizle mi zarar veriyoruz, başka çocukların hastalanmasına benim aşısız çocuğum mu sebep oldu” sorularını aileler kendi vicdanlarında

sorgulayarak çocuklarına aşı yaptırmayı vicdani bir sorumluluk hissettirmeye çalıştıklarını söylemişlerdir. Ayrıca ailelere doğrudan sosyal baskı yaptıkları, onları topluma hedef gösterdikleri de ASM çalışanlarının söylemlerine yansımıştır. Devlet otoritesinin dışında sosyal baskılarla çocuklarına aşı yaptırmak zorunda kalan ailelerle ilgili literatüre girmiş çalışmalar mevcuttur. Bu konuda yapılmış yakın tarihli bir çalışmada Wiley ve ark. (2021), sahada 20 ebeveynle görüşmüş, onların yaşadıklarını analiz etmişlerdir. Bu bağlamda görüştükleri Avustralyalı reddiyeci ebeveynlerin, toplumun tüm düzeylerde sosyal bir damgalama süreci yaşadıklarını tespit etmişlerdir (1-8).

Onlara (reddiyeci ebeveynlere) sorumlulukları olduğunu söylüyoruz. ‘Çocuğun senden ahirette davacı olsa ne diyeceksin, bunun vicdani sorumluluğunu nasıl taşıyacaksın’ diye soruyoruz. Fakat ailenin tepkisi hiçbir şekilde değişmiyor. (Nurgül, Ebe, 13. yıl)

...anneye; ‘vebale giriyorsunuz, Yani şimdi bir rahatsızlık olsa ikinci çocuğunuzla ilgili bir sıkıntı yaşasan Allah korusun. Şimdi diyecek ki niye aşılarımı yaptırmadın? Evet, bunu nasıl göze alıyorsunuz’ dedim, hani bir şey olsa birinci çocuk aşıları ikinci çocuğunuz aşısız... ...ama sizin bir sürü aşısız çocuğunuz varsa o zaman aşıları çocukları aşıları oldukları halde korunamıyor. Böylece aşıları çocuklarda da hasta oluyorlar. Burada eğer bir vebalden söz edeceksek aşı yaptırmayanlar, aşı yaptıranların vebaline giriyorlar. Ben çocuğumun aşısını yaptırmışım ama aşı %100 koruyucu değil. Toplumda bağışıklık olmadığı için benim çocuğum da hastalanıyor aşıları da olsa... (Çiçek, Dr. 25.yıl)

Son aile, o bahsettiğim ikinci çocuğu olan. İşte her şeyi anlattıktan sonra ‘Madem öyle, yaptırmak istemiyorsun biz sorumluluk kabul etmiyoruz. Yarın bir gün çocuğunuza bir şey olursa hesabını sizden soracaklar, biz sorumluluk kabul etmiyoruz. Siz, sorumlusunuz, bu sebeple kendi rızanızla (sorumluluk benim) deyip bu forma imza atacaksınız’ dedik (Erkam, Dr. 21. yıl)

Biz aileye şunu da söylüyoruz; ‘bugün çocuğunun sağlığından, aşısından siz sorumlusunuz. Onun yerine şimdi siz karar verebiliyorsunuz fakat ileride çocuk hasta olursa sizi suçlayabilir, siz vicdan azabı duyabilir, kendinizi suçlu hissedersiniz’ gibi manevi baskı da yapıyoruz (Lale, Dr. 9.yıl)

ASM çalışanları, reddiyeci ebeveynlere; “çocuklarının aşılarını yaptırmadıkları takdirde hem kendilerinin hem de toplumdaki diğer çocuklarının sağlıklarını tehlikeye attıklarını, onların hakkına girdiklerini, hatta suç işlediklerini, böyle davranarak toplumsal bağışıklık zincirini kırdıklarını, toplumsal bir soruna sebep olduklarını” söyleyerek manevi bir baskı ile onları aşı yaptırmaya ikna etmeye çalıştıkları söyleşilere yansımıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

ASM çalışanlarıyla yapılan mülakatlarda, aşı reddinde bulunan ebeveynleri ikna etmek için neler yaptıkları, nasıl yaklaştıkları sorulduğunda sağlık çalışanlarının en kolay ve hızlı ikna yöntemi olarak onları korkuttukları söyleşilere yansımıştır. Korkutmanın iyi bir ikna aracı

olduğuna inanan bunu savunan ASM alışanları olduğu gibi ebeveynlere bu şekilde davrandıkları için mahcubiyet yaşayan, ama ikna edebilmek için de buna mecbur kaldıklarını başak çareleri olmadığı için onlara bu şekilde davrandıklarını ifade eden sağlık çalışanları da olmuştur.

İkna, karşı tarafta bir kanaatin hâsıl olmasıdır. Bu kanaat kişinin hiçbir baskı altında kalmadan tamamen kendi rızası ile oluşmalıdır. Eğer bir baskı varsa burada rızadan söz edilemez, korku ve icbar ile kendisine sunulmak isteneni kabul etmek zorunda kalanlar en küçük bir boşluk bulunduğunda inanarak ikna olmadıkları için kabullerinden vazgeçip yeniden aşı reddinde bulunacaklardır. Bu sebeple önce aşı reddinde bulunan ebeveynlerin kendi iradeleri ile ikna edilmeleri gerekmektedir. Bunu için de öncelikle aşılar konusunda ebeveynlerin bilgi eksiklikleri giderilmelidir. “Aşının yan etkisi yoktur”, “ocuğunun sağlığı için tek kurtuluş aşıdır”, “benden daha mı iyi biliyorsun” gibi buyurgan, otoriter, stenci söylem ve yaklaşımlardan ziyade empatiye dayanan bir iletişim dili kullanılmalıdır. Aşıların hangi yan etkilerinin olabileceği, içeriklerinde nelerin olduğu, bunların nelere sebep olabileceği ebeveynlere şeffaf bir şekilde anlatılmalıdır. Bu konuda hedef kitlenin durumu dikkate alınarak ona göre bir dil ve üslup de geliştirilmelidir.

Aşı reddinde bulunan ebeveynlerde ASM çalışanlarına, genel olarak da sağlık sektörüne karşı oluşmuş bir önyargı ve güven problemi olduğu da sahada gözlemlenmiştir. Bundan dolayı da ASM alışanları oluşan bu önyargıları kırmakta zorlandıkları için daha kolay olanı tercih etmektedirler. Daha kolay olan ise inandırarak ikna etmek yerine psikolojik baskı kurarak, devletin otoriter gücünü kullanarak, yasal yaptırımlar uygulayarak ebeveynleri aşı yaptırmaya zorlamaktadırlar. Bu, bir kısım ebeveynde olumlu neticeye yani aşı yaptırmayı kabule dönüşse de henüz aşı tereddüdü yaşayan ve bir kısım aşı reddi yapan ebeveynlerde akslamel yaptığı, ikna olmaya kendilerini tamamen kapattıkları yine sağlık çalışanlarının kendi ifadeleridir. Özetle; aşı reddi yapan ebeveynleri ikna etmek için psikolojik baskı yerine empati, devlet otoritesini kullanmak yerine devletin şefkatli elini, yasal mevzuatlar geliştirmek yerine insani duyguları ön plana çıkarak yapılacak ikna yaklaşımlarının bulgular kısmında yer alan korku ve baskı yaklaşımlarından çok daha ikna edici olabileceği söylenilebilir.

KAYNAKÇA

- Abd Rahman, N. A. S., Razali, J. R., Ridzuan, M. R., & Yew, S. (2022). A Comparative Study On Childhood Vaccination Policy In The United States, Australia, Europe And Malaysia. *International Journal of Humanities Technology and Civilization*, 7(1), 92-96.
- Akkoyunlu S.A.,(2017). Genel Sağlığın Korunmasına İlişkin İdari Bir Faaliyet Olarak Aşı Uygulamasının Kanuniliği, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt.XXI, ss.43-73.
- Bozzola, E., Spina, G., Russo, R., Bozzola, M., Corsello, G., & Villani, A. (2018). Mandatory vaccinations in European countries, undocumented information, false news and the impact on vaccination uptake: the position of the Italian pediatric society. *Italian journal of pediatrics*, 44(1), 1-4.
- Dietrich, L. G., Lüthy, A., Ramanathan, P. L., Baldesberger, N., Buhl, A., Thurneysen, L. S., ... & Deml, M. J. (2022). Healthcare professional and professional stakeholders' perspectives on vaccine mandates in Switzerland: A mixed-methods study. *Vaccine*.
- Eskiocak, M. ve Marangoz, B. (2021). Türkiye’de Bağışıklama Hizmetlerinin Durumu.
- Flanigan, J. (2014). A defense of compulsory vaccination. In *HEC forum* (Vol. 26, No. 1, pp. 5-25). Dordrecht: Springer Netherlands.
- İlkılıç, İ., Aksoy, E., & Önder, O. (2022). Aşı karışıklığı ve aşı karışıklarına uygulanacak yaptırımların etik boyutu.
- Make, J., & Lauver, A. (2022). Increasing trust and vaccine uptake: Offering invitational rhetoric as an alternative to persuasion in pediatric visits with vaccine-hesitant parents (VHPs). *Vaccine: X*, 10, 100129.
- Metin, S. (2021). Covid-19 Bağlamında Zorunlu Aşı Tartışmalarının Hukuki Boyutu. *Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırmalar Dergisi*, 5-6.
- Özay, O. L. (2022). Çocuğa Aşı Yapılması Konusunda Ana Ve Baba Anlaşmazlığının İsviçre Federal Mahkemesi’nin 16 Haziran 2020 Tarihli Kararı (Bge 146 Iı 313) Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XII (I), 325-355. DOI: 10.54704/akdhfd.1063251
- O'Neill, J. (2022). Case for persuasion in parental informed consent to promote rational vaccine choices. *Journal of Medical Ethics*, 48(2), 106-111.
- Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma . *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 11 (1) , 323-343 Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ogusbd/issue/10997/131612>.
- Tokish, H., & Solanto, M. V. (2020). The problem of vaccination refusal: a review with guidance for pediatricians. *Current Opinion in Pediatrics*, 32(5), 683-693.
- Yalçın, S. S., Kömürlüoğlu, A., & Topaç, O. (2022). Rates of childhood vaccine refusal in Turkey during 2016–2017: Regional causes and solutions. *Archives de Pédiatrie*.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri, (11. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yorulmaz, D., & Karadeniz, H. (2022). Toplum Sağlığında Büyüyen Tehdit: Aşı Reddi. *Sağlık ve Toplum*, 32(1), 23-27.

DEPREM NEDENİYLE DEĞİŞEN TÜKETİCİ DAVRANIŞLARI

Prof. Dr. Sezen BOZYİĞİT¹

Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi,

ORCID ID:0000-0002-0951-3588.

ÖZET

İnsanların satın alma davranışlarını psikolojik, sosyolojik, demografik, durumsal faktörler ve 4p gibi pazarlama stratejileri etkilemektedir. Yaşanan önemli olaylar da tüketici davranışlarında çeşitli değişikliklere neden olmaktadır. Örneğin evden çıkamama gibi kısıtlamaların söz konusu olduğu pandemi döneminde tüketiciler bazı ürünlerden daha çok almaya, ürünleri stoklamaya ve internet üzerinden alışverişe ağırlık vermeye başlamışlardır. 06 Şubat 2023 tarihinde 11 ilde yaşanan deprem felaketi de hem bu şehirlerde hem de diğer şehirlerde yaşayan tüketicileri derinden etkilemiştir. Böyle büyük bir depremin tüketicilerin öncelikle ev tercihi olmak üzere bazı tüketim davranışlarında değişikliğe neden olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle bu araştırmanın amacı 06 Şubat 2023 tarihli deprem sonrası tüketicilerin satın alma davranışlarında meydana gelen değişimleri ortaya çıkartmaktır. Araştırmanın çalışma gurubunu deprem bölgelerinde yaşayan 25 katılımcı oluşturmaktadır. Veriler derinlemesine görüşme yöntemi ile toplanmış, içerik analizi ve betimsel analiz ile analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre katılımcılar deprem sonrası en çok Mersin'e gitmiştir. Deprem sonrası gidilen şehrin tercih edilme nedeni aile veya akrabaların o şehirlerde bulunmasıdır. Katılımcıların yarıdan fazlasının DASK poliçesi varken, büyük çoğunluğunun eşya sigortası yoktur. Çoğunluk güven sorunu nedeniyle evinden taşınmayı düşünmektedir. Katılımcılar deprem öncesi ev bakarken evin büyüklüğüne ve konumuna dikkat ederken, deprem sonrası deprem yönetmeliğine uygunluk-sağlamlık ve müstakil olmaya önem vermektedir. Deprem öncesi stoklama davranışı gösteren ve gereksiz alışveriş yapan katılımcılar deprem sonrası kısa dönemli alışveriş yaptıklarını dile getirmişlerdir. Son olarak insanın başına ne geleceğinin belli olmadığı düşüncesi ile büyük çoğunluk anı yaşa felsefesini benimseyip satın alma davranışlarını bu felsefeye uygun olarak yerine getireceğini vurgulamıştır.

Anahtar Kelimeler: Felaket, Deprem, Satın alma davranışı, Derinlemesine görüşme.

1. GİRİŞ

Tüketicinin bir ürünü satın alması satın alma karar süreci dahilinde gerçekleşmektedir. Satın alma sürecinde öncelikle o ürüne ihtiyacın doğması, sonrasında bilgi toplama, alternatifleri değerlendirme, karar verip satın alma ve satın alma sonrasında yaşanan memnuniyet veya memnuniyetsizlik söz konusu olmaktadır. Bu süreci etkileyen birçok unsur bulunmaktadır. Psikolojik, sosyal, demografik ve pazarlama stratejileri ile ilgili unsurların yanında durumsal faktörler de bu sürece etki etmektedir. Bazı satın almalarda bu unsurların birkaçının etkisini görmek de mümkündür.

Bireyler satın alma süreçlerinde sürekli rasyonel kararlar vermemektedirler. Bazı durumlarda duygular devreye girmekte ve satın alma sürecine yön vermektedir. Bireyler ihtiyaçları olmadığı halde alışverişten zevk aldıkları için, yaşadıkları stresi azaltmak için veya kafa dağıtmak için alışveriş yapabilmektedirler. Bazen de bireyin hayatını önemli ölçüde etkileyen olaylar bireylerin satın alma davranışını tamamen değiştirebilmekte, önceden mantığını kullanarak alışveriş yapan birey tamamen duygularıyla hareket edebilmektedir. Bu durumun tam tersinin olması da mümkündür.

Özellikle salgın ve afet dönemlerinde bireylerin tüketim davranışlarında çeşitli farklılıkların meydana geldiği görülmüştür. Örneğin 2020 yılında ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid 19 salgını bireylerin tüketim davranışlarında değişikliklere neden olmuştur. Çelik ve Kartal (2022) salgın ve felaket dönemlerinde tüketici davranışlarını inceledikleri çalışmalarında siparişlerin çoğunlukla online olarak verildiğini, raf ömrü uzun gıdalar, maske, eldiven ve dezenfektan gibi ürünlere ilgi olduğunu, ek olarak tüketicilerin ürünleri stoklayarak satın aldığını dile getirmiştir. Lenger (2023) pandemi sonrası tüketicilerin konut tercihlerinde değişiklik olduğunu, önceki yıllarda güvenli site ve rezidans istekleri fazlayken son bir yılda depremin de etkisiyle müstakil evlere doğru bir talep fazlası yaşandığını, daha geniş, yürüyüş alanı ve kişisel havuz gibi bireysel yaşam alanlarının bulunduğu konutların revaçta olduğunu dile getirmektedir. Bandyopadhyaya ve Bandyopadhyaya (2021), pandemi patlak verdikten sonra panik satın almanın gerçekleştiğini, stoklanan miktar ve satın alma başına harcanan miktarın önemli ölçüde değiştiğini gözlemlemiştir. Ayrıca, aile geliri, büyüklüğü ve hanede yaşlı ve çocukların bulunmasının satın alma modellerini etkilediğini saptamışlardır.

Salgınlar dışında deprem, kasırga gibi hem bireylerin malını hem de canını kaybettiği doğal felaketler sonrasında da bireyler tüketim tercihlerini değiştirebilmektedir. Sneath, Lacey ve Kennett-Hensel (2014:133) kişisel eşyaların kaybıyla sonuçlanan olayların genellikle duygusal sıkıntıya yol açtığını, böyle durumlarda satın alma davranışına olumsuz duygusal durumları hafifletmek amacıyla başvurulduğunu vurgulamaktadır. Şenyurt (2001:56-57) deprem nedeniyle kişiliğin etkilenebileceğini, tüketicilerde ölüm korkusu nedeniyle kişilik değişimleri yaşanacağını, bunun da satın alma davranışına yansıtacağını belirtmektedir. Kennett-Hensel, Sneath ve Lacey (2012:53) yaşanan büyük felaketlerden sonra, bireylerin olumsuz duyguların ve belirsiz durumların üstesinden gelebilmek için tüketimi kullanabileceğini, sıkıntıya tepki olarak aşırı tüketimin oluşabileceğini dile getirmiştir. Bireyler strese girdikleri zaman bu stresle baş edebilmek, dikkatlerini başa yöne çevirmek, belki o an alışverişten zevk alarak sorunlarını unutmak için tüketim davranışında bulunabilmektedir. Bu konuda Sneath, Lacey, ve Kennett-Hensel (2009:48-49) afeti yaşayan mağdurların, sahip oldukları şeylerden ve/veya eski sosyal statülerinden mahrum kaldıklarını hissettiklerinde, “normallik” duygusunu yeniden kazanmalarına yardımcı olan davranışları benimseyebildiklerini, bu nedenle anlık satın almaların afet sonrası tüketici davranışlarında sıklıkla görülebileceğini vurgulamaktadır. İnce ve Tor Kadioğlu (2020:1878) da kötü olaylar sonrasında tüketicilerin yaşadıkları bu korkuyu hafifletmek için hedonik tüketime yöneldiklerini, kendilerindeki acıyı hafifletmek için kıyafet, kitap, film ve müzik alışverişine devam ettiklerini belirtmektedir. Değinilen tüm çalışmalar afet gibi kötü olayların tüketicilerin satın alma davranışını değiştirdiğini, tüketicilerin rasyonelden ziyade duygularıyla hareket edip anlık satın almalara yöneldiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye’de 06 Şubat 2023 tarihinde yaşanan, 11 ilde deprem nedeniyle olağanüstü hal ilan edilmesine neden olan depremde binlerce kişi hayatını kaybetmiş ve binlerce ev de yıkılmıştır. Bu durum birçok olayı etkilediği gibi tüketicilerin tercihlerinin değişmesine de neden olmuştur. Bunun ilk etkileri konut tercihleri ve fiyatlarında görülmüştür. Özellikle riskli görülen şehirlerde konut talebi düşerken, diğer bölgelerde konut fiyatlarında ve kiralarda artış görülmüştür (Türkiye Müteahhitler Birliği,2023:25). Deprem sonrası bireylerin bir kısmı yüksek binalarda yaşamak istememiş, bu nedenle müstakil evlere ya da arsalara olan talepte artış yaşanmıştır. Deprem öncesi bireyler konut satın alırken daha farklı özellikleri göz önünde bulundururken, deprem sonrası öncelikler değişmiştir. Örneğin Memiş (2018) tüketicilerin konut tercihini incelediği çalışmasında katılımcıların en fazla konutun güneş görmesine önem verdiğini, daha sonra konut fiyatının uygun olması, ulaşım kolaylığı, konutta kullanılan malzeme kalitesi ve otopark varlığının geldiğini ifade etmiştir. Yine Memiş (2019) tarafından yapılan çalışmada konutun konumu, güneş alması, gelecekteki getirisi, oda, banyo ve balkon sayısı gibi özelliklerin tüketiciler tarafından önemsendiği tespit edilmiştir. 2020 Elazığ ve İzmir depremlerinden sonra aynı konuda çalışma yapan Baş Aras ve Çelik (2021) ise ilk dikkat edilen konunun konutun depreme dayanıklı olması olduğunu, daha sonra ulaşım, konum, konutun büyüklüğü, yalıtım gibi konulara önem verildiğini ancak akıllı ev sistemlerinin çok dikkate değer bulunmadığını saptamışlardır. Şenyurt (2001) da 1999 depreminden sonra çoğu kişinin konut satın almayı ertelediğini, alanların ise mutlaka deprem yönetmeliğine uygun konutlar satın aldığını saptamıştır.

Depremle birlikte zorunlu deprem sigortası (DASK) ve eşya sigortası da gündeme gelmiştir. Normal şartlar altında zorunlu deprem sigortasının kapsamına eşyalar girmemektedir. Ancak ek bir poliçe ile eşyalar da sigortaya dahil edilebilmektedir. Tian ve Yao (2015), Çin’de gerçekleştirdikleri çalışmada deprem sigortası talebi ile ilişkili faktörlerin başında risk algısının geldiğini, bunu riske maruz kalma, sosyo demografik unsurlar ve kişisel özelliklerin takip ettiğini belirtip nispeten yüksek risk algısına sahip ve yüksek derecede riske maruz kalan bireylerin yüksek bir deprem sigortası talebine sahip olduğunu, daha yüksek sosyal ve ekonomik statüye sahip bireylerin deprem sigortası talebinin diğer bireylerden çok olduğunu, ve son olarak orta yaşlıların deprem sigortasını yaşlılara ve gençlere göre daha düşük oranda istediğini saptamıştır. Sağlam (2021) DASK ile ilgili tüketici görüşlerini incelediği çalışmasında tüketicilerin deprem korkusundan poliçe yaptırdığını, poliçeyi okumadığını bu nedenle içeriğini bilmediğini, ödediği primi yüksek bulduğunu, teminat altına alınan bina bedelini yeterli bulmadığı için de konut paket sigortası ile bu bedeli artırmaya çalıştığını, eşyalara gelen zararlar nedeniyle de konut paket sigortası satın alanların bulunduğunu ifade etmiştir. Özel ve Öztaş (2022) deprem sigortası ile ilgili yaptıkları çalışmada katılımcıların yarısından fazlasının deprem sigortasına sahip olduğunu ancak bunu kendi isteği ile yaptıranların sayısının düşük olduğunu, ek olarak poliçenin hangi teminatları karşıladığını bilme oranının oldukça az olduğunu ortaya koymuştur.

Türkiye ve dünyada ister salgın ister deprem olsun felaket dönemlerindeki tüketici davranışlarıyla ilgili yapılan çeşitli çalışmalar (Bandyopadhyaya ve Bandyopadhyaya, 2021; Çelik ve Kartal, 2022; Kennett-Hensel, Sneath ve Lacey, 2012; Lenger, 2023; Sneath, Lacey, ve Kennett-Hensel, 2009; Sneath, Lacey ve Kennett-Hensel, 2014; Şenyurt, 2001)

bulunmaktadır. Ancak her felaket döneminin kendine has dinamikleri olduğu için tüketici davranışları felaket dönemlerinde farklılık gösterebilmektedir. Alanyazında 06 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen depremin tüketici davranışlarına etkisini araştıran bir çalışmaya rastlanılmadığı için de bu araştırmanın amacı 06 Şubat 2023 tarihli deprem sonrası tüketicilerin satın alma davranışlarında meydana gelen değişimleri ortaya çıkartmaktır. Araştırma sonuçlarının pazarlama alanyazını dışında, başta konut ve sigorta olmak üzere tüketim ürünleri pazarlayan tüm işletmelere katkı sunacağı düşünülmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma nitel olarak tasarlanmıştır. Araştırma deseni olarak da olgu bilim tercih edilmiştir. Olgu biliminde derinlemesine ve ayrıntılı bir bilgiye sahip olunmamasına rağmen farkında olunan durumlara odaklanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013:78). Deprem sonrası tüketicilerin hem ev hem de genel tüketim tutum ve davranışlarında meydana gelen değişiklikleri ortaya koymak hedeflendiği için olgu bilimin kullanılmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Çünkü olgu biliminde “insanların o olguyu nasıl anladıkları, hakkında ne hissettikleri, nasıl yargıladıkları, nasıl anımsayıp anlamlandırdıkları” önem arz etmektedir (Patton, 2018).

Araştırmada öncelikle ana soru belirlenmiş, daha sonra bu ana soru çerçevesinde bu sorunun amacına uygun olarak katılımcılara yöneltilen sorulara karar verilmiştir. Araştırmanın ana sorusu “Deprem sonrası tüketicilerin tüketim tercihlerinde ne gibi değişiklikler olmuştur?” şeklinde saptanmıştır. Katılımcılara yöneltilen sorular oluşturulurken de alanyazındaki çeşitli çalışmalardan (Memiş, 2018; Özel ve Öztaş, 2022; Sağlam, 2021; Sneath, J. Z., Lacey, R. ve Kennett-Hensel, P. A., 2009) yararlanılmıştır. Araştırmanın veri toplama yöntemi derinlemesine görüşmedir. Bu yöntem kullanılırken yarı yapılandırılmış görüşme formları tercih edilmiştir. Görüşme formlarında katılımcılara aşağıdaki sorular sorulmuştur.

1. Deprem öncesi ve sonrası yaşadığınız şehir neresidir?
2. Niye bu şehirde yaşıyorsunuz?
3. Evinizin hasar durumu nedir? Eviniz özel denetim kurumları tarafından denetlendi mi?
4. DASK poliçeniz var mı? DASK ile ilgili görüşleriniz nelerdir?
5. Eşya sigortanız var mı? Eşya sigortası ile ilgili görüşleriniz nelerdir?
6. Evinizden taşınmayı düşünüyor musunuz? Neden?
7. Deprem öncesi ev bakarken nelere dikkat ediyordunuz, şimdi nelere dikkat ediyorsunuz?
8. Deprem normal satın alma tercihlerinizde değişikliğe neden oldu mu? Eğer olduysa ne gibi değişikliklere neden oldu?
9. Bundan sonrası için tüketim davranışınızda hangisi geçerli “Tasarruf etmek mi, anı yaşamak mı?” Neden?

Araştırmanın çalışma grubunu 06 Şubat 2023 tarihinde yaşadığı il/ilçede deprem olan ve yaşadığı il/ilçe hükümet tarafından deprem nedeniyle olağanüstü hal ilan edilen tüketiciler oluşturmaktadır. Nitel çalışmalarda çalışma grubu sayısının kaç olması gerektiği hakkında net

bir bilgi yoktur. Cevapların birbirini tekrar etmeye başladığı noktada katılımcı sayısına son verilebileceği önerilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013:143). Bu araştırmada da katılımcı sayısı araştırmanın başında belirlenmemiş, cevapların birbirini tekrar ettiği yerde araştırmaya katılımcı almaya son verilmiştir. Bu nedenle araştırmanın çalışma grubu 25 kişiden oluşmaktadır.

Görüşmeler 1 Nisan-15 Mayıs 2023 tarihleri arasında, yüz yüze olarak yapılmış ve her bir katılımcı ile 25-35 dakika görüşülmüştür. Katılımcıların isteği üzerine görüşmeler ses kaydedici cihaz ile değil not tutma yöntemi ile kayıt altına alınmıştır. Verilerin analiz edilmesi için içerik analizi ve betimsel analiz yöntemleri kullanılmıştır.

Hem nicel hem de nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenirlik şartlarını taşımak oldukça önemlidir. Bu nedenle geçerlik için öncelikle hazırlanan sorular alanında uzman iki akademisyene gösterilmiş, daha sonra üç kişi ile ön test yapılarak sorulara son şekli verilmiştir. Böylelikle hem kapsam hem de görünüş geçerliği elde edilmiştir. Güvenirlik koşulunu sağlamak için de zaman bakımından güvenirlik yöntemine başvurulmuştur. Öncelikle 18 Mayıs 2023, daha sonra da 05 Haziran 2023 tarihinde veriler araştırmacı tarafından analiz edilmiş ve birbirine yakın cevap kategorileri bulunmuştur. Tüm yapılanlar neticesinde araştırmanın hem geçerlik hem de güvenirlik koşullarını taşıdığı düşünülmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmanın bu kısmında katılımcılara sorulan sorular ve cevaplar tablolar halinde verilmiş, ek olarak katılımcıların verdiği cevaplardan örnekler de sunulmuştur. Katılımcı sayısı 25 olmasına rağmen bazı tablolarda verilen cevapların toplamının 25'ten fazla olduğu görülmektedir. Bunun nedeni katılımcıların sorulan soruya birden fazla cevap vermesidir.

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	n	Medeni Durum	n	Yaş	n
Kadın	13	Evli	18	20-30	7
Erkek	12	Bekar	7	31-40	11
Toplam	25	Toplam	25	41 ve üstü	7
				Toplam	25
Eğitim	n	Meslek	n	Aylık Hane Geliri	n
Ortaokul	1	Memur	7	15000 TL ve altı	11
Lise	5	Öğretmen	5	15001-25000 TL	7
Ön lisans	6	Ev Hanımı	4	25000 TL ve üstü	3
Lisans	13	İşçi	3	Cevap yok	4
Toplam	25	İşsiz	3	Toplam	25
		Emekli	2		
		Serbest Meslek	2		
		Toplam	25		

Çizelge 1'e göre kadın katılımcılar erkeklerden bir kişi fazladır. Katılımcıların çoğu evlidir. Çoğunluğu 31-40 yaş aralığında olan katılımcıların büyük bir kısmı lisans mezunudur. Ek

olarak Çizelge 1’den memurların ağırlıkta olduğu ve katılımcıların gelir durumunun 15000 TL ve altında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.

Çizelge 2. Katılımcıların Yaşadığı Şehir

Soru	Cevaplar	n
Deprem Öncesi Yaşadığınız Şehir Neresiydi?	Hatay	9
	Kahramanmaraş	6
	Adana	4
	Malatya	4
	Gaziantep	1
	Osmaniye	1
	Toplam	25
Deprem Sonrası Yaşadığınız Şehir Neresiydi?	Mersin	9
	Adana	4
	Hatay	3
	Gaziantep	1
	Ankara	1
	Osmaniye	1
	Malatya	1
	Sivas	1
	Kahramanmaraş	1
	Uşak	1
	Balıkesir	1
	Batman	1
	Toplam	25

Çizelge 2’ye göre deprem öncesi 9 katılımcı Hatay, 6 katılımcı Kahramanmaraş ve dörder katılımcı da Adana ve Malatya’da ikamet etmekteyken, deprem sonrası katılımcıların en çok (9) Mersin’e gittiği anlaşılmıştır. Dört kişi Adana, üç kişi Hatay’a giderken, Ankara, Sivas, Balıkesir de tercih edilen şehirler arasındadır. Katılımcılardan bazılarının cevapları şöyledir:

“Deprem öncesi ve sonrası Adana’daydım.” (Katılımcı 1)

“Deprem öncesi Hatay’da yaşıyordum, deprem sonrası Mersin’e gittik.” (Katılımcı 6)

“ Hatay’da yaşarken, deprem sonrası Sivas’a taşındık.” (Katılımcı 14)

Çizelge 3. Deprem Sonrası Yaşanılan Şehirdeki Kalma Nedeni

Soru	Cevaplar	n
Deprem Sonrası Neden Bu Şehirde Kalıyorsunuz?	Aile-Akraba Yanı	17
	İş Nedeniyle	8
	Güvenlik Nedeniyle	2
	Maddi Sebepler	1
	Yeni İş Bulma	1
	Toplam	29

Katılımcıların deprem sonrası gittikleri şehirde kalma nedenleri Çizelge 3’te sunulmuştur. Çizelgeye göre depremzedelerin belirttikleri şehirleri tercih etmelerinin en önemli nedeni gittikleri şehirde aile veya akrabalarının bulunmasıdır. İş nedeniyle o şehirde kaldıklarını beyan

edenlerin ise deprem öncesi ve sonrası kaldıkları şehrin aynı olduğu tespit edilmiştir. Güvenlik, maddiyat ve yeni iş bulma da diğer nedenler arasındadır. Aşağıda cevaplardan bazıları sunulmuştur:

“İş ve ailem bu şehirde olduğu için.” (Katılımcı 2)

“Deprem sonrası daha güvenilir bir şehir olması ve akrabalarımın bu şehirde olması.” (Katılımcı 24)

“Kızım o şehirde yaşadığı için.” (Katılımcı 19)

Çizelge 4. Evin Hasar Durumu

Soru	Cevaplar	n
Evinizin Hasar Durumu Nedir?	Az Hasarlı	12
	Yıkıldı	5
	Ağır Hasarlı	4
	Orta Hasarlı	3
	Bilmiyor	1
	Toplam	25
Özel Denetim Firmaları Evinizi Denetledi Mi?	Evet	14
	Hayır	11
	Toplam	25

Katılımcıların yarıya yakınının evi az hasarlıdır. 5 beş kişinin evi yıkılmışken, dört kişinin de ağır hasarlıdır. 14 kişinin evi özel denetim firmaları tarafından denetlenirken, 11 kişinin denetlenmemiştir. Cevaplardan bazıları şu şekildedir:

“Evimiz az hasarlı ve denetimciler tarafından denetlendi, kolonların sağlam olduğu ama bazı yerlerde çatlaklar olduğu söylendi” (Katılımcı 4)

“Evim ağır hasarlı ve yıkım kararı verildi, özel denetim firmaları tarafından denetlenmedi.” (Katılımcı 17)

“Yıkıldı, hayır.” (Katılımcı 12)

Çizelge 5. DASK Poliçesi İle İlgili Görüş

Soru	Cevaplar	n
DASK Poliçeniz Var Mıydı?	Evet	16
	Hayır	9
	Toplam	25
DASK İle İlgili Görüşünüz Nedir?	Tazminat Alma	12
	Faydalı Değil	7
	Mutlaka DASK Yaptırılmalı	4
	Kapsam Genişletilmeli	3
	DASK’a Başvurmamış	1
	Toplam	27

Çizelge 5’e göre katılımcıların 16’sının DASK poliçesi varken, 9 tanesinin yoktur. 12 kişi DASK nedeniyle tazminat alırken, yedi kişi DASK’ı faydalı bulmamakta, dört kişi de mutlaka yaptırılması gerektiğini düşünmektedir. Verilen cevaplardan bazıları şöyledir:

“Evimiz yeni değildi bu nedenle sigortamız yoktu, ama bana göre gerekli değil, hiçbir fayda sağlayacağını düşünmüyorum.” (Katılımcı 3)

“DASK poliçemiz vardı, evimiz hasarlı olduğu için ödeme yaptılar.” (Katılımcı 8)

“ DASK poliçemiz vardı, poliçenin hiçbir faydası olmadı, bu yüzden dava açtık.” (Katılımcı 21)

Çizelge 6. Eşya Sigortası İle İlgili Görüş

Soru	Cevaplar	n
Eşya Sigortanız Var Mıydı?	Evet	3
	Hayır	22
	Toplam	25
Eşya Sigortası İle İlgili Görüşünüz Nedir?	Yaptırılmalı	15
	Gereksiz	7
	Tazminat Almış	2
	Maddi Gücü yok	1
	Toplam	25

Katılımcıların 22 tanesinin eşya sigortası yokken, 3 tanesinin vardır. 15 katılımcı eşya sigortasının yapılması gerektiğini düşünürken, yedi kişi bunu gereksiz bulmakta, iki kişi de eşya sigortasından tazminat aldığını dile getirmektedir. Katılımcılardan bazılarının cevapları şu şekildedir:

“Eşya sigortam yoktu, ancak yaşadığımız olaylardan sonra tedbir amaçlı yaptırmayı düşünüyorum.” (Katılımcı 5)

“ Evet vardı, başvuruyu yaptık eşyalarımızın hasarını ödeyecekler.” (Katılımcı 13)

“Hayır yoktu, ayrı bir bütçe ayırıp yaptırmaya da gücümüz yok.” (Katılımcı 22)

Çizelge 7. Evden Taşınma İle İlgili Görüş

Soru		Cevaplar	n
Evinizden Taşınmayı Düşünüyor Musunuz?		Evet	16
		Hayır	9
		Toplam	25
Neden?	Evet	Güven Sorunu	9
		Yıkıldı	3
		Hasarlı	2
		Eski	1
		Yüksek Kat	1
		Toplam	16
	Hayır	Güvenli	5
		Müstakil	3
		Maddi Gücü Yok	1
		Toplam	9

Çizelge 7’ye göre katılımcılardan 16 kişi evinden taşınmayı düşünürken, dokuz kişi düşünmemektedir. Evinden taşınmayı düşünenlerden dokuz kişi güven sorununu, üç kişi evinin yıkılmış olmasını neden olarak gösterirken, evinden taşınmayı düşünmeyenlerden beş kişi evini güvenli bulduğunu, üç kişi ise müstakil evde oturduğunu dile getirmiştir. Cevaplardan bazıları şunlardır:

“Düşünmüyorum, evim müstakil.” (Katılımcı 10)

“Evet, evimiz az hasarlı ama sitenin diğer blokları ağır hasarlı bu nedenle güvenmiyorum.” (Katılımcı 15)

“Hayır düşünmüyorum, çünkü güvenli.” (Katılımcı 20)

Çizelge 8. Ev Satın Alma İle İlgili Görüş

Soru	Cevaplar	n
Deprem Öncesi Ev Satın Alırken Nelere Dikkat Ederdiniz?	Büyüklik	11
	Konum	9
	Görünüş	5
	Sosyal İmkanlar	4
	Yüksek Kat	4
	Site Olması	3
	Sağlamlık	3
	Toplam	39
Şimdi Nelere Dikkat Ediyorsunuz?	Deprem Yönetmeliği-Sağlamlık	19
	Müstakil-Kat Sayısı	18
	Zemin Etüdü	3
	Yakınında Yüksek Bina Olmaması	1
	Toplam	41

Katılımcıların 11’i deprem öncesi ev bakarken evin büyüklüğüne, dokuzu konumuna, beşi görünüşüne, dörder kişi de sosyal imkan ve yüksek kat olmasına önem vermektedir. Deprem sonrası ise 19 kişi deprem yönetmeliği, 18 kişi evin müstakil olması ya da kat sayısının düşük olması, üç kişi de zemin etüdüne dikkat etmektedir. Aşağıda cevaplardan bazıları sunulmuştur:

“Deprem öncesinde işime yakın ev bakarken, şimdi işime yakın olmasından çok sağlam olmasına önem veriyorum.” (Katılımcı 7)

“Deprem öncesi evin iş yerine yakınlığına ve büyüklüğüne bakıyordum, deprem sonrası ise evin hangi yıl yapıldığı, deprem yönetmeliğine uygunluğu benim için önemli.” (Katılımcı 19)

“Deprem öncesi site olmasına ve sağlamlığına, deprem sonrası ise müstakil olmasına dikkat ediyorum.” (Katılımcı 25)

Çizelge 9. Satın Alma Tercihindeki Değişiklik İle İlgili Görüş

Soru	Cevaplar	n
Deprem Sonrası Satın Alma Davranışınızda Değişiklik Oldu Mu?	Evet	20
	Hayır	5
	Toplam	25

Olduysa Nasıl Bir Değişiklik Oldu?	Önce	Stoklama	11
		Gereksiz Harcama	7
		Birikim Yapma	1
		Görünüşe Önem Verme	1
		Toplam	20
	Sonra	Kısa Dönemli Satın Alma Davranışı	11
		Gereksiz Harcama Yapmama	6
		Daha Fazla Harcama	2
		Dayanıklı, Paketli Gıda Alma	2
		Anı Yaşa Felsefesi	1
		Toplam	22

Çizelge 9’a göre deprem sonrası 20 katılımcının satın alma davranışında değişiklik olmuştur. 11 katılımcı deprem öncesi stoklama davranışının olduğunu, yedi katılımcı gereksiz harcama yaptığını belirtirken, deprem sonrası 11 katılımcı ürünleri stoklamayıp günlük minimum dozda satın aldığını, altı katılımcı gereksiz harcama yapmadığını ve iki katılımcı da daha fazla harcamaya başladığını dile getirmiştir. Cevaplardan bazıları şöyledir:

“Evet, gereksiz alışveriş yapmamama ve günlük ihtiyaca göre ürün satın almama neden oldu.” (Katılımcı 11)

“Depremden önce eşyaların güzelliğine, gösterişine önem verirken artık gerekli olup iş görmesinin yeteceğini düşünüyorum.” (Katılımcı 18)

“Ürünleri depolamak yerine kısa dönemlik alışverişini tercih ediyorum, paketli gıda tercihim arttı.” (Katılımcı 9)

Çizelge 10. Anı Yaşama/Tasarruf Etme İle İlgili Görüş

Soru	Cevaplar	n
Anı Yaşamak Mı, Tasarruf Etme Mi?	Anı Yaşa	18
	Tasarruf Et	5
	Her İkisi	2
	Toplam	25
Neden?	Yarın Ne Olacağı Belli Değil	20
	Paraya İhtiyaç Var	7
	Toplam	27

Katılımcılardan 18’i deprem sonrası anı yaşa, beşi tasarruf et, ikisi ise her ikisini birden benimsenmiştir. 20 katılımcı yarın ne olacağı belli değil düşüncesi ile anı yaşa felsefesini kabul ederken, yedi tanesi de deprem gibi kötü durumlarda paraya ihtiyaç olduğunu fark ettiklerini bu nedenle tasarruf yapmanın önemini anladıklarını dile getirmişlerdir. Cevaplardan bazıları şunlardır:

“ Anı yaşamak istiyorum, depremden sonra hayatın ne kadar kısa olduğunu anladım, istediğim her şeyi alıyorum artık.” (Katılımcı 23)

“ Tasarruf etmek, çünkü her an ne olacağını bilmiyoruz, bir anda ihtiyaçlar değişebiliyor, bu yüzden tasarruf etmek gerekiyor.” (Katılımcı 25)

“Tasarruf etmek olası afet durumunda paraya sıkışmak istemiyorum ve depreme karşı daha dayanıklı bir ev almak istiyorum.” (Katılımcı 2)

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Tüketici davranışları kara kutuya benzetilmektedir. Bireyler farklı faktörlerden etkilenecek farklı davranışlarda bulunabilecekleri gibi aynı faktör karşısında da farklı davranışlar sergileyebilmektedirler. Ek olarak tüketim sadece rasyonel nedenlerle yapılmamaktadır. Duygusal unsurlar da tüketici davranışını etkilemektedir. Özellikle salgın veya doğal afet gibi felaketler bireylerin tüketim davranışını değiştirebilmekte, bireyler bu olaylar sonrası daha farklı düşünerek satın alım yapabilmektedir. Bu araştırmanın amacı da 06 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen deprem sonrası deprem bölgelerinde yaşayan tüketicilerin tüketim davranışlarında meydana gelen değişiklikleri ortaya koymaktır.

Araştırmaya katılanların yarısından fazlası kadındır. Katılımcıların çoğunluğu evli olup 31-40 yaş arasında ve lisans mezunlardır. Ek olarak çoğu katılımcı memurdur ve 15000 TL ve altında gelire sahiptir. Deprem öncesi katılımcıların çoğu Hatay, Kahramanmaraş Adana ve Malatya’da ikamet etmekteyken, deprem sonrası katılımcıların en çok Mersin’e gittiği görülmüştür. Mersin’in katılımcıların yaşadığı deprem bölgesine yakın olması ve bu ilin daha güvenli görülmesinin de bu tercihte önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Depremzedeler genel olarak depremin olmadığı bölgelere gitmeyi tercih etmiştir. Mersin’deki kurum ve kuruluşlar ile STK temsilcileri de depremden iki hafta sonra deprem nedeniyle yaklaşık dört yüz bin kişinin geldiğini, nüfusun yüzde 40’a yakın oranda arttığını, bunun da sağlık, eğitim, barınma, gıda ve su gibi ihtiyaçlara olan talebi yükselttiğini, önlem alınmazsa sorunlar çıkabileceğini dile getirmişlerdir (ntv.com, 01.06.2023)

Katılımcıların deprem sonrası kaldıkları şehirleri tercih etmelerinin en önemli nedeni gittikleri şehirde aile veya akrabalarının bulunmasıdır. İş, güvenlik ve maddiyat ise diğer nedenlerdir. İş nedeniyle o şehirde kaldıklarını beyan edenlerin deprem öncesi ve sonrası kaldıkları şehrin aynı olduğu tespit edilmiştir. Deprem sonrası bazı depremzedeler evi hasar gördüğü için, bazıları evi hasar görmese de korktuğu için şehir değiştirmiştir. Genellikle ilk tercih edilen şehirler güvenli bulunan ve akrabaların olduğu şehirlerdir. Ancak bir kısım depremzede ilk başta şehir değiştirse de iş nedeniyle yaşadığı şehre geri dönmek zorunda kalmıştır. Deprem olan ilden göç etmek beklenen bir sonuçtur. Peker ve Şanlı (2022:141) da İzmir, Elazığ, Gölçük ve Van depreminden önce ve sonra bu illere olan göç durumunu incelemiş ve deprem sonrası bu illerden deprem öncesine göre daha fazla sayıda göç olduğunu ortaya koymuştur.

Katılımcıların yarıya yakınının evi az hasarlıyken, yarısından fazlasının evi özel denetim firmaları tarafından denetlenmiştir. 06 Şubat 2023 tarihinden sonra 20 Şubat 2023’te Hatay’da yeni bir depremin meydana gelmesiyle bireylerin daha çok korktuğu ve konutlarının ikinci depremden hasar aldığı düşünüldüğünde katılımcıların kamu kurumları tarafından yapılan denetimler ile yetinmeyip konutlarını özel denetim firmalarına da denetletmesi beklenen bir sonuçtur.

Katılımcıların yarısından fazlasının DASK poliçesi varken, çoğunluk DASK nedeniyle tazminat almıştır. DASK’ı faydalı bulmayanlar varken, mutlaka yaptırılması gerektiğini düşünenler de bulunmaktadır. Araştırmanın bu bulguları Tian ve Yao (2015), Sağlam (2021) ile Özel ve Öztaş’ın (2022) çalışma sonuçları ile uyumludur. DASK’ın zorunlu olması dışında, katılımcıların deprem bölgesinde oturuyor olmasının da DASK sahipliğinin fazla çıkmasında etken olduğu düşünülmektedir. Tian ve Yao (2015) da çalışmasında risk algısı arttıkça deprem

sigortası yaptıranların sayısının çoğaldığını belirtmiştir. Türkiye'nin büyük çoğunluğunun deprem bölgesi olduğu düşünüldüğünde, DASK ihmal edilmemesi, her yıl yenilenmesi gereken bir sigortadır.

Katılımcıların çok büyük çoğunluğunun eşya sigortası yoktur. Yarıdan fazla katılımcı eşya sigortasının yapılması gerektiğini düşünürken, bazı katılımcılar bunu gereksiz bulmaktadır. Sağlam (2021) çalışmasında da tüketicilerin eşyaları zarar görmesin diye deprem sigortasına ek olarak eşya sigortası yaptırdığını dile getirmiştir. Depremde evin hasar alması dışında eşyalar da sarsıntıdan dolayı zarar görebilmektedir. Bu nedenle eşya sigortasının yaptırılması da önem taşımaktadır.

Katılımcılardan çoğunluğu evinden taşınmayı düşünmektedir Evinden taşınmayı düşünenlerin büyük bir kısmı güven sorununu dile getirirken, evinden taşınmayı düşünmeyenler evini güvenli bulduğunu ya da müstakil evde oturduğunu belirtmiştir. Katılımcıların yarıya yakını deprem öncesi ev bakarken evin büyüklüğüne ve konumuna dikkat ederken, görünüş, sosyal imkan ve yüksek kat da diğer önem verilen özellikler olarak ifade edilmiştir. Deprem sonrası ise büyük çoğunluk deprem yönetmeliği-sağlamlık ve evin müstakil olması ya da kat sayısının düşük olmasını önemsemektedir. Peker ve Şanlı (2022:145) 2020 Elazığ depremi sonrası deprem öncesi ve sonrası konut tercihlerini irdelediği çalışmasında apartmanlarda yaşayan birey sayısında az da olsa azalma olduğunu, ancak deprem sonrası bahçeli evde oturmak isteyenlerin sayısının yarıya yakın oranda arttığını belirtmektedir.

Deprem sonrası katılımcıların büyük çoğunluğunun satın alma davranışında değişiklik olmuştur. Katılımcılar deprem öncesi stoklama davranışının olduğunu, gereksiz harcama yaptığını belirtirken, deprem sonrası çoğu katılımcı ürünleri stoklamayıp kısa dönemli minimum dozda satın aldığını belirtmiştir. Ek olarak gereksiz harcama yapılmadığı da vurgulanmıştır. Pandemi döneminde birçok çalışmada (Bandyopadhyaya ve Bandyopadhyaya, 2021; Çelik ve Kartal, 2022; İnce ve Tor Kadioğlu, 2020) belirtildiği gibi tüketicilerin satın alma tarzında değişiklik olmuş, çoğu tüketici stoklama davranışını benimsemiştir. Deprem nedeniyle çoğu kişi evini ve tüm eşyalarını kaybetmiştir. Böylelikle stoklanan tüm ürünler de elden gitmiştir. Bu nedenle katılımcılar stoklamanın gereksiz bir satın alma davranışı olduğunu düşünmektedir.

Katılımcılardan büyük çoğunluğu deprem sonrası anı yaşa felsefesini benimserken, azınlık tasarruf etmekten yanadır. Anı yaşa diyenler yarın ne olacağı belli olmadığı için istediklerini satın almayı ve hayatı ertelememeyi savunmaktadır. Tasarruf etmek isteyenlerse deprem gibi başlarına kötü bir olay geldiğinde ellerinde birikmiş paralarının olmasını istemektedir. Sneath, Lacey ve Kennett-Hensel (2009:45) de travmatik bir olayın ardından, anlık satın almanın rasyonel ve faydalı bir davranış gibi görüldüğünü ve tüketicilerin sıklıkla anlık satın alma davranışında bulunduğunu dile getirmektedir. Sneath, Lacey ve Kennett-Hensel (2014:134) de gereksiz satın almanın, ekonomik ve psikolojik sonuçları nedeniyle istenmeyen bir durum olduğunu, bu davranışa yatkın olanlar için, bir felaketin ardından yaşanan kronik zorlukların, satın almanın artmasına ve kırılganlığın şiddetlenmesine neden olabileceğini vurgulamıştır. Ek olarak İnce ve Tor Kadioğlu (2020) ve Kennett-Hensel, Sneath ve Lacey (2012) çalışmalarında kötü dönemlerde tüketicilerin anlık ve hedonik tüketime yöneldiklerini saptamıştır.

Araştırmanın sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, depremin tüketici tercihlerinde önemli değişikliklere neden olduğu dile getirilebilir. DASK ve eşya sigortasının ihmal edilmemesi, konut alırken mutlaka deprem yönetmeliğine uygun, güvenli binaların tercih edilmesi, imkan varsa psikolojik etkilerden dolayı da müstakil evlere yerleşilmesi, ihtiyaçların çok fazla ertelenmemesi önerilebilir. Ancak ihtiyaçların ertelenmemesi gereksiz tüketime neden olmamalıdır. Gereksiz tüketim psikolojik, ekonomik ve toplumsal sonuçları bakımından çok istenen bir tüketim biçimi değildir. Kötü olaylardan sonra bireylerin paraya daha fazla ihtiyaç duyduğu gerçeği bir kenara itilmemeli, bireyler anı yaşama ve tasarruf etme arasında iyi bir denge kurarak satın alma tercihlerine yön vermelidir.

Araştırma çeşitli kısıtlara sahiptir. İlk olarak araştırma küçük bir çalışma grubu ile yapıldığı için genellenmesi mümkün değildir. İkinci olarak araştırmada sadece dört bölgede yer alan depremzedeler çalışma grubuna dahil edilmiştir. Daha sonraki çalışmalar diğer bölgelerden katılımcı seçebileceği gibi, deprem bölgesinde yaşayan ve yaşamayan tüketicilerle görüşüp aralarında tüketim tercihleri açısından fark olup olmadığına bakabilirler. Çünkü deprem bölgesinde yaşamasalar bile depremin yıkıcı sonuçlarından etkilenen tüketicilerin de tüketim davranışlarında değişiklik olabilmektedir.

KAYNAKLAR

- Bandyopadhyaya, V. and Bandyopadhyaya, R. (2021). Understanding the impact of COVID-19 pandemic outbreak on grocery stocking behaviour in India: A pattern mining approach. *Global Business Review*, 1-21. <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/0972150921988955> (Erişim tarihi: 20.05.2023)
- Baş Aras H.K. ve Çelik, G. T. (2021). Tüketicinin demografik özelliklerinin konut satın alma davranışı üzerindeki etkileri. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 36(2), 557-569. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1925458> (Erişim tarihi: 22.05.2023)
- Çelik, S. ve Kartal, C., 2022 Salgın ve felaket dönemlerinde tüketici davranışları: covid-19 pandemisi döneminde Ankara’da bir inceleme, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 57(2), 913-934. http://www.makalesistemi.com/panel/files/manuscript_files_publish/e61942b4897972dd6a60f8037db34c7c/abd45152f9b291e0bcfc50d57c6dbff9/8ac733a4925a0fd.pdf (Erişim tarihi: 20.05.2023)
- İnce M. ve Kadioğlu, C. T. (2020). Tüketicilerin Covid19 (Korona) virüsüyle artan stoklama isteğinin online satın alma davranışına etkisi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(29), 1875-1906. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1040706> (Erişim tarihi: 20.05.2023)
- Kennett-Hensel, P. A., Sneath, J. Z., and Lacey, R. (2012). Liminality and consumption in the aftermath of a natural disaster. *Journal of Consumer Marketing*, 29(1), 52-63. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/07363761211193046/full/pdf?ti>

[tle=liminality-and-consumption-in-the-aftermath-of-a-natural-disaster](#) (Erişim tarihi: 23.05.2023)

- Lenger, A. D. (2023). Covid-19 salgınının konut tercihleri üzerindeki etkisi: İzmir ili örneği. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(1), 113-127. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1858474> (Erişim tarihi: 24.05.2023)
- Memiş, S. (2018). Tüketicilerin konut seçimini etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. International Journal of Academic Value Studies, 4(20), 652-665. [researchgate.net/profile/Salih-Memis/publication/325818718_A_Study_On_Determining_The_Factors_Influencing_The_Housing_Choices_Of_Consumers/links/5b27709baca2723fbef4204/A-Study-On-Determining-The-Factors-Influencing-The-Housing-Choices-Of-Consumers.pdf](https://www.researchgate.net/profile/Salih-Memis/publication/325818718_A_Study_On_Determining_The_Factors_Influencing_The_Housing_Choices_Of_Consumers/links/5b27709baca2723fbef4204/A-Study-On-Determining-The-Factors-Influencing-The-Housing-Choices-Of-Consumers.pdf) (Erişim tarihi: 24.05.2023)
- Memiş, S. (2019). Tüketicilerin konut tercihini etkileyen faktörlerinin AHP ile ölçülmesi: Giresun İli Örneği. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 7(16), 783-796. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/678092> (Erişim tarihi: 24.05.2023)
- NTV (2023). Depremden bu yana 400 bin göç alan Mersin için STK'lardan ortak çağrı, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/depremden-bu-yana400-bin-goc-alan-mersin-icin-stklardan-ortak-cagiri,Ovhz11a6d0eUc6g-mKDtDA> (Erişim tarihi: 01.06.2023)
- Özel, H. ve Öztaş, M. O. (2022). Zorunlu deprem sigortası farkındalığının ölçülmesi: Karabük ili örneği. Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi, 6(2), 301-326. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2771012> (Erişim tarihi: 25.05.2023)
- Patton, M. (2018). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri* (Çeviren Esra Bukova Güzel ve Handan Demircioğlu), Ankara: Pegem Akademi.
- Peker, A. E., ve Şanlı, İ. (2022). Deprem ve göç ilişkisi: 24 Ocak 2020 Elazığ deprem örneği. Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6(1), 125-154. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2369450> (Erişim tarihi: 26.05.2023)
- Sağlam, S. K. *Doğal Afet Sigorta Türü Olarak Zorunlu Deprem Sigortasının Toplumdaki Farkındalığı: İstanbul Örneği*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 2021
- Sneath, J. Z., Lacey, R., and Kennett-Hensel, P. A. (2009). Coping with a natural disaster: Losses, emotions, and impulsive and compulsive buying. Marketing Letters, 20, 45-60. [file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/s11002-008-9049-y%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/s11002-008-9049-y%20(1).pdf) (Erişim tarihi: 26.05.2023)
- Sneath, J. Z., Lacey, R., and Kennett-Hensel, P. A. (2014). Chronic negative circumstances and compulsive buying: consumer vulnerability after a natural disaster. Journal of Global Scholars of Marketing Science, 24(2), 129-147. <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/21639159.2014.881112?needAccess=true&role=button> (Erişim tarihi: 26.05.2023)
- Şenyurt, Ö. Y. Konut Pazarlamasında Tüketicinin Satın Alma Davranışları ve Bir Uygulama Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

- Tian, L., and Yao, P. (2015). Preferences for earthquake insurance in rural China: factors influencing individuals' willingness to pay. *Natural Hazards*, 79, 93-110. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11069-015-1829-0> (Erişim tarihi: 26.05.2023)
- Türkiye Mütcaahhitler Birliği (2023). İnşaat sektörü analizi, <https://www.tmb.org.tr/uploads/publications/643d2fb1853e3a22063798ff/1681731502389-tmb-bulten-nisan-2023.pdf> (Erişim tarihi: 31.05.2023)
- Yıldırım, A., ve şimşek, A. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

TÜKETİCİ KİBRİ, CİNSİYET VE MEDENİ DURUMUN SPOR VE GÜZELLİKLE İLGİLİ TÜKETİM TERCİHİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Prof. Dr. Sezen BOZYİĞİT¹

Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi,

ORCID ID:0000-0002-0951-3588.

ÖZET

Günümüzde toplumun bir kısmının özellikle yeni tanışılan kişileri fiziki görüntüsüne, başarısına, maddi gelirine ya da mesleğine göre değerlendirdiği bilinen bir gerçektir. Bu durum nedeniyle de bazı tüketiciler fiziksel görünümüne ya da başarı durumlarına ayrı bir önem vermekte, hatta fiziksel görünüm ve başarılarından kaygı duymaktadır. Tüketim alanyazınında tüketici kibri olarak da adlandırılan fiziksel görünüm ve başarı algısı ya da bunlardan duyulan kaygı tüketicilerin farklı tüketim davranışlarında bulunmalarına neden olmaktadır. Tüketiciler başarılarını ya da fiziksel görünümünü gözler önüne sermek için yediklerine dikkat etmekte, vücutlarını forma sokmaya çalışmakta hatta yüz ve bedenlerine güzelleşmek adına çeşitli işlemler yaptırmaktadır. Bazen bu davranışlar cinsiyet ya da medeni duruma göre de farklılık gösterebilmektedir. Bu araştırmanın amacı da Y kuşağı tüketicilerinin tüketici kibri, cinsiyet ve medeni durumunun spor yapma ve güzellik merkezine gitme davranışları üzerindeki etkisini tespit etmektir. Araştırmanın örneklemini Tarsus'ta yaşayan Y kuşağına mensup 266 tüketici oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemine ulaşmak için kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama yöntemi olarak yüz yüze anket tercih edilmiştir. Veriler analiz edilirken öncelikle doğrulayıcı faktör analizi, daha sonra da t testi ve ikili lojistik regresyon analizi yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre doğrulayıcı faktör analizi neticesinde tüketici kibrinin fiziksel görünüm, başarı kaygısı, başarı algısı ve fiziksel kaygı olmak üzere dört alt faktörden meydana geldiği tespit edilmiştir. Başarı kaygısı, başarı algısı ve fiziksel kaygı cinsiyete, fiziksel görünüş de medeni duruma göre farklılık göstermektedir. Fiziksel görünüş ve medeni durum hem düzenli spor yapmayı, hem de spor salonunda spor yapmayı yordamaktadır. Evli tüketicilerin düzenli spor yapma, bekarların ise spor salonunda spor yapma olasılıklarının daha fazla olduğu görülmüştür. Fiziksel görünüme verilen önem arttıkça düzenli spor yapma ve spor salonunda spor yapma ihtimali artmaktadır. Ancak başarı kaygısı çoğaldıkça spor salonunda spor yapma olasılığı azalmaktadır. Ek olarak başarı algısı ve fiziksel kaygı arttıkça güzellik salonuna gitme ihtimali de artmaktadır. Kadın tüketicilerin güzellik salonuna gitme olasılığının da daha fazla olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler : Tüketici Kibri, Cinsiyet, Medeni durum, Spor, Güzellik merkezi.

1. GİRİŞ

Günümüzde insanlar diğerleri hakkında yorum yapmadan önce çoğunlukla onların fiziksel görünümlerinden veya başarı durumlarından etkilenmektedir. İyi bir iş ve kariyer sahibi olan insanlar diğerleri tarafından daha olumlu özelliklere sahipmiş gibi algılanmaktadır. Özellikle Türkiye gibi ülkelerde “Kızımı ne doktorlar, ne mühendisler istedi.” diye bir cümle övünç kaynağı olarak kullanılmaktadır. Çoğu ebeveyn de çocuğunun doktor, mühendis gibi bir mesleğe sahip olmasını istemektedir. Buna benzer şekilde genellikle karşıdaki insan değerlendirilirken fiziki özellikleri göz önünde bulundurulmaktadır. Pazarlama stratejilerinde de topluma dayatılmış olan ideal kadın ve ideal erkek ölçüleri kullanılmaktadır. Bir insanın karakterinden önce fiziksel görünümü hakkında yorum yapılmakta, bu ideal ölçülere yakın olan kişiler diğerleri tarafından daha çok ilgi çekebilmektedir. Fiziksel görünüm ve başarıya verilen değer insanların kendi fizikleri ve başarı durumları hakkındaki algı ve kaygılarını da etkilemektedir. Bu durum alanyazında tüketici kibri ile ilişkilendirilmektedir. Fiziksel görünüm ve kişisel başarı için bir endişe olarak tanımlanan tüketici kibri psikoloji ile ilgili bir kavram olup bireyin davranışsal niyetleri üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir ve tüketicinin karar vermesine rehberlik etmektedir (Sharda ve Bhat, 2018:800).

Netemeyer vd. (1995:614) tüketici kibrinin fizik ve başarı olarak ele alındığını, bu iki boyutun algı ve kaygı bağlamında incelendiğini belirtmektedir. Böylelikle kibir fiziksel görünüş algısı, fiziksel kaygı, başarı algısı ve başarı kaygısı olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır. Toplumda fiziksel olarak çekici olan kişilerin başarılı bir kariyere ve olumlu özelliklere sahip olduğuna dair genel bir algı bulunduğu için, tüketiciler fiziksel görünüşlerine ve başarılarına önem vermektedirler (Uz,2022:458). Yaman vd. (2008:2) de kişilerin hem kendilerinin hem de diğerlerinin fiziksel görünüşü ile her geçen gün daha çok ilgilendiğini, bu nedenle birçok toplumda çekicilik, güzellik, fit görünüm gibi kavramların en önemli bireysel özelliklerin başında geldiğini dile getirmektedir. Tüketiciler de bu özelliklerini ortaya çıkartmak ya da korumak için çeşitli mal ve hizmetleri satın almaktadırlar. Bu nedenle de pazarlamacılar, tüketicilerin fiziksel görünüş ihtiyacını kozmetik, parfüm, giyim, spor salonları vb. mal ve hizmetlerle ilişkilendirmektedir (Sharda ve Bhat, 2018:802). Aydınoğlu ve Krisna (201:565) da, bir kişinin fiziksel görünümünün benlik saygısının önemli bir kaynağı olduğunu, bunun özellikle kadınlarda yoğun olarak görüldüğünü, bu nedenle de zayıflama üzerine yoğunlaşan sektörlerin muazzam bir şekilde büyüdüğünü ifade etmektedir.

Tüketici kibrine sahip olan tüketiciler belirli ürünleri satın alarak, zaten şişirilmiş olan olumlu benmerkezciliklerini koruyabilir ve hatta belki yükseltebilirler (Lee ve Workman,2014:116). Watson vd. (1999:446) sıklıkla diyetlere ve estetik müdahalelere gereksinim duyulmasının en önemli nedenleri arasında birçok insanın fiziksel görünümünden endişelenmesinin olduğunu belirtmektedir. Günümüzde de hala fiziksel görünümünden memnun olmayan kişilerin vücutlarında ya da yüzlerinde değişim yapmak için estetik yaptırdığı ya da zayıflamaya çalıştığı bilinen bir gerçektir. Kişinin arzu ettiği görünüme duyduğu ilgi, kişisel bakım, diyet, egzersiz, bronzlaşma, kozmetik, moda ve vücut süsleme ile ilgili ürün kararlarında önemli bir itici güçtür (Durvasula ve Lysonski, 2008:231). Dolayısıyla tüketici kibri, fiziksel görünüme verilen önem nedeniyle tüketicilerin kişisel bakım ürünlerine yatırım yapmasına neden olmaktadır (Soh vd,2017:184)

Yaman vd. (2008:4) yaptıkları çalışmada, fiziksel görünümünü beğenenlerin sporla daha çok uğraştığını, spor yapmayı artıran önemli bir faktörün de fiziksel görünümünden memnun olmama olduğunu vurgulamaktadır. Yorulmaz ve Kurutçu (2019) güzellik merkezine gelen hastaların beden algısını incelediği çalışmasında, güzellik merkezine giden çoğu tüketicinin kendini beğenmediğini, öz güvenlerinin düşük olduğunu, estetik ve güzellik merkezine gitmelerinin en önemli nedeninin dış görünümünden memnun olmamaları olduğunu tespit etmiştir. Dereceli (2019) ilköğretim öğrencilerini örneklem olarak seçtiği çalışmasında spor yapan çocuklarda spor yapmayanlara oranla ego yönelimi ve başarı algısının daha yüksek bulunduğunu ortaya koymuştur.

Fiziksel çekicilik algısı cinsiyete göre de farklılık göstermektedir. Örneğin Durvasula ve Lysonski (2008:232) kadınların kocalarını erkeğin toplumdaki sosyal statüsüne, erkeklerin ise eşlerini fiziksel çekiciliklerine göre seçtiğini, bu nedenle kadınların fiziksel kaygısının erkeklerden daha fazla olduğunu belirtmektedir. Lee ve Workman (2014:117) da yaptıkları çalışmada erkeklerin fiziksel görünüş kaygısı, fiziksel görünüş algısı, giyim kaygısı, kamu bilinci ve diyet yapma sıklığı bakımından kadınlardan daha düşük puan aldığını vurgulamıştır. Bu görünüş kaygısı insanların spora ya da güzellik merkezlerine ilgi duymasına neden olabilmektedir. Örneğin Güzel (2013:82) medyanın güzellik dayatmasını desteklediğini, güzellik tutkusunun kadınlara mal edildiğini, tüm bunların da kadınları estetik kaygılara sürüklediğini vurgulamaktadır. Yüksel (2014) cinsiyet bağlamında kadın ve erkeklerin spor yapma durumlarını incelediği çalışmasında erkeklerin eğlenmek, sosyalleşmek, itibar ve para kazanmak, kadınların ise zinde olmak, kilo vermek, vücudunu şekle sokmak ve yaşlanmayı geciktirmek için spor yaptığını saptamıştır. Cinsiyete ek olarak medeni durum da bu algı ve kaygılarla ilişki içerisindedir. Cengiz ve Taşmektepligil (2016) bekarların güzel bir fiziki görünüme sahip olma düşüncesiyle spor salonlarına gitmeyi tercih etmesinin evlilerden daha fazla olduğunu belirtmektedir. Kılıç (2021) da özellikle sosyal medya kullanan bekar tüketicilerin kendi bedenleri ile ilgili algılarının evli tüketicilere oranla daha fazla olduğunu saptamıştır.

Cinsiyet ve medeni durum dışında yaşla bağlantılı olarak kuşaklar da tüketicilerin fiziksel görünüm ya da başarıya değer vermesini etkilemektedir. Alanyazında kayıp, sessiz, bebek patlaması, X,Y, Z ve son olarak Alfa kuşağından bahsedilmektedir. Kuşaklar yaşadıkları dönemin de etkisiyle benzer karakteristik özelliklere, iş yapma şekillerine veya tüketim davranışlarına sahip insanlardan meydana gelmektedir. Bu ve benzer özellikler kuşak içerisinde benzerlik gösterirken, kuşaktan kuşağa farklılaşmaktadır.

Bu araştırmanın örneklemini oluşturan Y kuşağının hangi dönemleri kapsadığına dair çeşitli görüşler olsa da bu çalışmada Y kuşağı için Susanthi vd. (2023) ile Thaaariq (2023) çalışması göz önünde tutularak 1981-1999 yılları temel alınmıştır. Y kuşağının yüksek düzeyde öz güvene sahip olduğu, övgü ve geribildirim önem verdiği, çocukluk çağlarında ilginin merkezinde bulundukları dile getirilmektedir. (Bolelli,2018:189). Ek olarak Y kuşağı teknolojiyi yakından takip eden, e-ticareti seven, başarı odaklı, deneyimsel tüketime ilgi duyan, değişime açık, modayı izleyen, yüksek satın alma gücüne sahip olan bir kuşaktır (Ünsalan, 2023:519). Y kuşağı tüketicilerinin davranışını ve ürün seçimini açıklayabilecek önemli bir psikolojik özellik de kişinin görünüşünden (fiziksel kibir) veya başarılarından (başarı kibri)

aşırı gurur duyması ile ilişkilendirilen kibirdir (Durvasula ve Lysonski,2008:231). Latif ve Serbest (2014:148) de Y kuşağı tüketicilerinin kendilerini çok beğendiklerini ve kendinden emin tavırlarıyla kibirli bir hava içinde bulunduklarını dile getirmektedir.

Kuyucu (2017:854) Y kuşağının spor ve sanatta aktif, spor salonlarına giden, her türlü detoks programına ilgi duyan, bağımsızlığına düşkün kişilerden oluştuğu ifade etmektedir. Durvasula ve Lysonski (2008) farklı ülkelerdeki tüketici kibirini incelediği çalışmasında örneklemine dahil ettiği tüm ülkelerde Y kuşağı tüketicilerinin dış görünüşlerine olan ilgisinin hem erkekler hem de kadınlar için yüksek olduğunu, bu endişenin batı kültürlerinde kozmetik cerrahi ve diyet ürünlerine yüksek talep oluşturduğunu saptamıştır. Dalziel ve De Klerk (2020) ise, Y kuşağına mensup kadın tüketicilerin güzelliklerine önem verdiğini, güzellik ürünlerine yönelik tutumlarının öznel normlardan etkilendiğini, ek olarak hem grup hem de medya etkisinin öznel normları yordadığını belirtmektedir. Kaşka (2022) bekar insanların fiziksel görünüşlerinden duydukları kaygı ve spora daha fazla zaman ayırabilmeleri nedeniyle eğersiz bağımlılıklarının evlilerden daha fazla olduğunu tespit etmiştir.

Alanyazın incelendiğinde Y kuşağının güzellik algısı (Dalziel ve De Klerk, 2020; Durvasula ve Lysonski, 2008; Kuyucu, 2017), kibir ile spor ve güzellik merkezi ilişkisi (Dereceli, 2019; Yaman vd., 2008; Yorulmaz ve Kurutçu, 2019), cinsiyet ve medeni durum ile spor ve güzellik merkezine gitme tercihini (Cengiz ve Taşmektepligil, 2016; Kılıçlı, 2021; Yüksel, 2014) inceleyen çeşitli çalışmaların olduğu saptanmıştır. Ancak bu değişkenlerin hepsini aynı araştırmada inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle bu araştırmanın amacı Y kuşağı tüketicilerinin tüketici kibri, cinsiyet ve medeni durumunun spor yapma ve güzellik merkezine gitme davranışları üzerindeki etkisini tespit etmektir. Araştırma sonuçlarının alanyazına katkı sunması dışında spor salonu ve güzellik merkezlerinin hedef kitle belirlemesine ışık tutacağı düşünülmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma nicel olarak tasarlanmıştır. Bu nedenle değişkenlerle ilgili hipotezler oluşturulmuştur. Araştırmanın dokuz ana hipotezi bulunmaktadır. Ancak tüketici kibri ölçeği dört alt faktörden meydana geldiği için bu alt faktörlerle ilgili de hipotezler oluşturulmuş ancak yer kaplamaması adına kısaca ana hipotez altında belirtilmiştir. Hipotezler aşağıda gösterilmiştir.

H1: Tüketici kibri düzenli spor yapmayı yordamaktadır.

H1a: Fiziksel görünüş, H1b: Başarı kaygısı, H1c: Başarı algısı, H1d: Fiziksel kaygı

H2: Tüketici kibri spor salonunda spor yapma durumunu yordamaktadır.

H2a: Fiziksel görünüş, H2b: Başarı kaygısı, H2c: Başarı algısı, H2d: Fiziksel kaygı

H3: Tüketici kibri güzellik salonuna gitme durumunu yordamaktadır.

H3a: Fiziksel görünüş, H3b: Başarı kaygısı, H3c: Başarı algısı, H3d: Fiziksel kaygı

H4: Cinsiyet düzenli spor yapmayı yordamaktadır.

H5: Cinsiyet spor salonunda spor yapma durumunu yordamaktadır.

H6: Cinsiyet güzellik salonuna gitme durumunu yordamaktadır.

H7: Medeni durum düzenli spor yapmayı yordamaktadır.

H8: Medeni durum spor salonunda spor yapma durumunu yordamaktadır.

H9: Medeni durum güzellik salonuna gitme durumunu yordamaktadır.

Araştırmanın evrenini Tarsus'ta yaşayan Y kuşağına mensup tüketiciler oluşturmaktadır. Tüm tüketicilere ulaşmak mümkün olmadığı için de araştırma örneklem üzerinden yürütülmüştür. Araştırmanın örnekleme 266 tüketiciden oluşmaktadır. Coşkun vd. (2015:137) regresyon da dahil birçok çok değişkenli analiz için örneklem büyüklüğünün araştırmada kullanılan ifade sayısının on katı kadar olabileceğini ifade etmektedir. Bu araştırmada toplamda 20 ifadeden oluşan bir ölçek kullanıldığı için örneklem sayısının uygun olduğu düşünülmektedir. Araştırmanın örnekleme ulaşmak için kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır.

Veri toplama yöntemi olarak yüz yüze anket tercih edilmiştir. Anket iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda tüketici kibri ile ilgili ifadeler bulunmaktadır. Tüketici kibri için Netemeyer vd. (1995) oluşturduğu "Tüketici Kibri Ölçeği" kullanılmıştır. Bu ölçek fiziksel görünüş (5), başarı algısı (5), başarı kaygısı (5) ve fiziksel görünüş kaygısı (5) olmak üzere dört alt faktör ve 20 ifadeden oluşmaktadır. Ankette katılımcılara ayrıca demografik sorular ile düzenli spor yapma, spor salonunda spor yapma ve güzellik merkezine gitme durumu ile ilgili sorular yöneltilmiştir.

27 Aralık 2022- 18 Ocak 2023 tarihleri arasında anket 293 kişi tarafından doldurulmuştur. 9 anket yanlış ve eksik doldurulduğu için, 18 anket de uç değer analizi sonucu araştırma kapsamından çıkartılmış ve analizler toplamda 266 anket üzerinden gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verileri analiz edilmeden önce Maholonabis uç değer analizi yapılmış ve 18 anket silinerek analize dahil edilmemiştir. Araştırmanın verilerinin normallik dağılımı incelendiğinde verilerin normal dağılmadığı görülmüştür. Ancak basıklık ve çarpıklık değerleri -1+1 aralığında bulunduğu ve örneklem sayısı 30'dan fazla olduğu için merkezi limit teoremi gereği verilerin normal dağıldığı kabul edilmiştir. Bu nedenle öncelikle doğrulayıcı faktör analizi, daha sonra da T testi ve ikili lojistik regresyon analizi yapılmıştır.

Araştırmanın geçerliğini sağlamak için oluşturulan anket formu öncelikle bilimsel araştırma ve pazarlama alanında uzman iki akademisyene gösterilmiş, daha sonra da 24 tüketici ile ön test yapılmıştır. Onlardan gelen geri bildirimlere göre ankette gerekli düzeltmeler yapılarak ankete son şekli verilmiştir. Böylelikle araştırmanın kapsam ve görünüş geçerliği sağlanmıştır. Yapısal geçerlik için de doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Güvenirlik için de alfa katsayısından yararlanılmıştır. Ölçekten ifade çıkarılmadan önce ölçeğin güvenirliliği 0,916 iken, iki ifade çıkarıldıktan sonra bu oran 0,919'a yükselmiştir. Bu durum da ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bulgular kısmında öncelikle demografik özellikler, spor ve güzellik salonu ile ilgili sorulara verilen cevaplara yer verilmiştir. Daha sonra da doğrulayıcı faktör analizi, t testi ve ikili lojistik regresyon analizi sonucu bulunan bulgular çizelgeler halinde sunulmuştur.

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	n	%	Medeni Durum	n	%
Kadın	152	57,1	Evli	155	58,3
Erkek	114	42,9	Bekar	111	41,7
Toplam	266	100	Toplam	266	100
Yaş	n	%	Kişisel Gelir	n	%
24-27	92	34,6	5500 TL ve altı	20	7,5
28-32	66	24,8	5501-8500 TL	22	8,3
33-37	63	23,7	8501-11500 TL	62	23,3
38-42	45	16,9	11501-14500 TL	56	21,1
Total	266	100	14501-17500 TL	24	9,0
			17501-20500 TL	29	10,9
			20501 TL ve üstü	53	19,9
			Toplam	266	100
Eğitim Durumu	n	%	Çalışma Durumu	n	%
Okur Yazar	5	1,9	Kamuda Çalışıyor	170	63,9
İlköğretim	3	1,1	Özelde Çalışıyor	51	19,2
Lise	26	9,8	Serbest Meslek	15	5,6
Ön lisans	45	16,9	Öğrenci	21	7,9
Lisans	161	60,5	Ev Hanımı	7	2,6
Lisansüstü	26	9,8	Çalışmıyor	2	,8
Toplam	266	100	Toplam	266	100

Çizelge 1’de katılımcıların demografik özellikleri sunulmuştur. Çizelgeye göre, katılımcıların %57,1’i kadın, %42,9’u erkektir. Evli katılımcıların oranı %58,3 iken, bekarlarınki %41,7’dir. Hepsi Y kuşağına mensup olan katılımcıların %34,6’sı 23-27 yaş aralığındayken, 8501-11500 TL gelire sahip olanlar %23,3, 11501-14500 kişisel gelire sahip olanlar ise %21,1’dir. Katılımcıların %60,5’i lisans mezunudur. Ek olarak %63,9 katılımcı kamu sektöründe çalışmaktadır.

Çizelge 2. Katılımcıların Spor ve Güzellik Merkezi İle İlgili Durumları

Düzenli Spor Yapma Durumu	n	%	Spor Salonuna Gitme Durumu	n	%
Evet	76	28,6	Evet	73	27,4
Hayır	190	71,4	Hayır	193	72,6
Toplam	266	100	Toplam	266	100
Güzellik Merkezine Gitme Durumu	n	%			
Evet	117	44,0			
Hayır	149	56,0			
Toplam	266	100			

Çizelge 2’den katılımcıların %71,4’ünün düzenli olarak spora, %72,6’sının spor salonuna ve %56’sının güzellik merkezine gitmediği görülmektedir.

Çizelge 3. Tüketici Kibri Ölçeğinde Yapılan Değişiklikler

Ölçek	Boyutlar	İfade Sayısı	Çıkarılan İfade Sayısı
Tüketici Kibri Ölçeği	Fiziksel Görünüş	5	-
	Başarı Kaygısı	5	1
	Başarı Algısı	5	-
	Fiziksel Kaygı	5	1

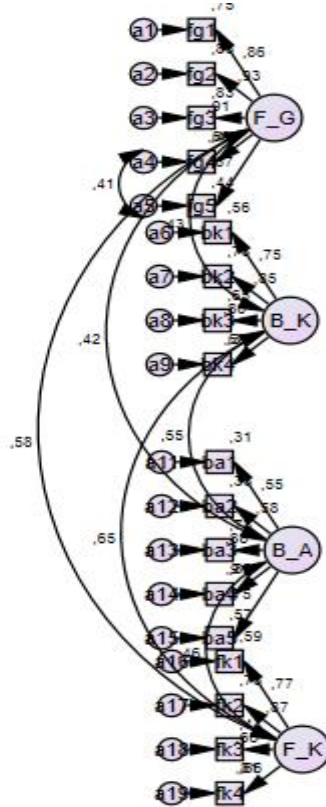
Çizelge 3'te tüketici kibri ölçeğinde yapılan değişiklikler gösterilmektedir. Ölçek her biri beş ifadeye sahip dört alt faktörden oluşmaktadır, bunlar: fiziksel görünüş, başarı kaygısı, başarı algısı ve fiziksel kaygıdır. Yapılan analiz sonucu başarı kaygısı ve fiziksel kaygı alt faktörlerinden birer ifade çıkartılmıştır.

Çizelge 4. Tüketici Kibri Ölçeğinin Uyum Değerleri

Ölçekler	X ²	DF	X ² / df	GFI	CFI	RMSEA
Tüketici Kibri Ölçeği	285,191	128	2,228	0,89	0,95	0,07
İyi Uyum Değerleri			≤3	≥0,90	≥0,97	≤0,05
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri			≤4-5	0,89-0,85	≥0,90	0,06-0,08

Kaynak: Meydan, C.H. ve Şeşen, H. (2015:37); Çokluk vd. (2014:272)

Çizelge 4'te yer alan tüketici kibri ölçeğinin uyum değerleri kabul edilen sınırlar içerisinde yer almaktadır. Görsel 1'de de Çizelge 5'te sunulan değerler görsel üzerinde sunulmuştur.

Görsel 1. Tüketici Kibri Ölçeğinin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonucu

Çizelge 5. Tüketici Kibri Ölçeğinin Ölçüm Modeli Sonuçları

Değişken	İfadeler	Kod	Fakt. Yükü	CR. Alfa	AVE	CR
Fiziksel Görünüş	1. İnsanlar benim güzel görünüşümü kışkırtıyor.	fg1	0,863	0,91	0,66	0,90
	2. Görünüşüm başkalarına çok çekici geliyor.	fg2	0,930			
	3. İnsanlar ne kadar çekici olduğumu fark ederler.	fg3	0,910			
	4. Çok yakışıklı/güzel biriyim.	fg4	0,662			
	5. İnsanların bakmak isteyeceği vücut tipine sahibim.	fg5	0,667			
Başarı Kaygısı	1. Başarılarımın başkaları tarafından fark edilmesini istiyorum.	bk1	0,747	0,84	0,58	0,84
	2. Akranlarımdan daha büyük başarı elde etmek benim için önemli.	bk2	0,851			
	3. Başarılarım nedeniyle başkalarının bana saygı duymasını istiyorum.	bk3	0,804			
	4. Mesleki başarılar benim için bir takıntıdır.	bk4	0,628			
Başarı Algısı	1. Ben başarılı bir insanım.	ba1	0,552	0,86	0,56	0,86
	2. Başarılarım başkaları tarafından büyük saygı görüyor.	ba2	0,578			
	3. Ben profesyonel başarının iyi bir örneğiyim.	ba3	0,885			
	4. Profesyonel anlamda çok başarılı bir insanım.	ba4	0,908			
	5. Başkaları da benim kadar başarılı olmayı arzular.	ba5	0,755			
Fiziksel Kaygısı	1. Görünüş tarzım benim için son derece önemli.	fk1	0,768	0,86	0,61	0,86
	2. En iyi görünmek çabaya değer.	fk2	0,869			
	3. İnsanların yanında en iyi şekilde görünmek için elimden geleni yapmazsam utanırdım.	fk3	0,662			
	4. Her zaman iyi görünmem çok önemli.	fk4	0,810			

Çizelge 5'te tüketici kibri ölçeğinin alt faktörleri, bu alt faktörlerin ifadelerine ait faktör yükleri, Cronbach Alfa, AVE ve CR değerleri gösterilmektedir. İfadelerin faktör yükleri 0,552-0,930 arasında değişmektedir. Hair vd. (2017:130), AVE katsayısının yakınsama geçerliği ile ilgili olduğunu, bu değer 0,5'ten büyük olması gerektiğini, ek olarak alfa katsayısı ve CR değerinin de 0,70 ve üstünde bulunduğunda kabul edilebilir olduğunu dile getirmektedirler. Çizelgeden Cronbach Alfa değerleri 0,84-0,91, AVE değeri 0,56-0,66, CR değerinin de 0,84-0,90 arasında olduğu anlaşılmaktadır. Bu değerler istenilen sınırlar içerisindedir.

Çizelge 6. Tüketici Kibri İle Cinsiyet Arasındaki T testi Sonuçları

Faktörler	Cinsiyet	n	Ort.	St. Sapma	t	p
Fiziksel Görünüş	Kadın	152	2,9000	1,01954	1,931	,055
	Erkek	114	2,6579	1,00149		
Başarı Kaygısı	Kadın	152	3,4243	,94468	2,369	,019
	Erkek	114	3,1425	,98043		
Başarı Algısı	Kadın	152	3,3789	,78095	2,136	,034
	Erkek	114	3,1614	,87356		
Fiziksel Kaygı	Kadın	152	3,3980	,92579	2,756	0,006
	Erkek	114	3,0702	1,00414		

Çizelge 6'ya göre başarı kaygısı, başarı algısı ve fiziksel kaygı ile cinsiyet arasında bir farklılık bulunmaktadır. Bu farklılık kadın tüketicilerden kaynaklanmaktadır.

Çizelge 7. Tüketici Kibri İle Medeni Durum Arasındaki T testi Sonuçları

Faktörler	Medeni Durum	n	Ort.	St. Sapma	t	p
Fiziksel Görünüş	Evli	155	2,6555	,98707	-2,699	,007
	Bekar	111	2,9928	1,03007		
Başarı Kaygısı	Evli	155	3,2565	,98773	-,937	,349
	Bekar	111	3,3694	,94138		
Başarı Algısı	Evli	155	3,3265	,81926	,949	,344
	Bekar	111	3,2288	,83898		
Fiziksel Kaygı	Evli	155	3,2565	,98402	-,021	,983
	Bekar	111	3,2590	,95936		

Çizelge 7'de tüketici kibri ile medeni durum arasındaki T testi sonuçları görülmektedir. Çizelgeye göre sadece fiziksel görünüş ile medeni durum arasında bir farklılık mevcuttur. Bu farklılık da bekar tüketicilerden ileri gelmektedir. Başarı kaygısı, başarı algısı ve fiziksel kaygı ile medeni durum arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Çizelge 8. Düzenli Spor Yapmaya Ait Lojistik Regresyon Sonuçları

Değişken	B	S.E.	Wald	df	p	Exp(B)	%95 Güven Aralığı	
Başarı Kaygısı	-,256	,211	1,483	1	,223	,774	,512	1,169
Başarı Algısı	,060	,229	,069	1	,792	1,062	,678	1,665
Fiziksel Kaygı	-,075	,222	,116	1	,734	,927	,601	1,432
Fiziksel Görünüş	1,133	,214	28,089	1	,000	3,104	2,042	4,718
Cinsiyet	-,561	,310	3,274	1	,070	,571	,311	1,048
Medeni Durum	-,643	,320	4,031	1	,045	,526	,281	,985
Sabit Terim	-2,804	,744	14,189	1	,000	,061		

Evet:1, Hayır:0; Evli:0, Bekar:1; Omnibus Tests of Model Coefficients Chi-square: 46,554, df:6,p:.,000; Hosmer and Lemeshow Test: Chi-square:13,952,df:8, p:.,083; -2 Log likelihood: 271,725, Cox & Snell R Square:.,161, Nagelkerke R Square:.,230, Sınıflandırma Oranı:%78,6.

Lojistik regresyon analiz sonuçları bağımsız değişkenlerin girildiği sonuç modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir (Omnibus Tests of Model Coefficients Chi-square:46,554,df:6,p:.,000). Bu bulgu kişilerin spor yapma olasılığında bağımsız değişken olan tüketici kibrinin alt faktörleri, cinsiyet ve medeni durumun etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Genel olarak modelin spor yapanları doğru sınıflandırma oranı %78,6'dır. Cox & Snell R² 0,161 iken, Nagelkerke R² 0,230'dır. Bu sonuçlar kişilerin spor yapmalarındaki %16,1'den %23'e kadar olan varyansın fiziksel görünüş ve medeni durum tarafından açıklandığını göstermektedir. Fiziksel görünüş için olasılık oranı 3,104, medeni durum içinse bu oran 0,526'dır. Kısaca diğer değişkenler kontrol edildiğinde fiziksel görünüşteki bir birimlik artış ise spor yapmayı 3.104 kez artırmaktadır. Kişinin medeni durumu evli değil de bekar olduğunda bu kişinin spor yapma olasılığı 526 kat azalacaktır. Sonuç olarak bir kişinin fiziksel görünüşüne önem vermesi ve evli olması spor yapma olasılığını artırmaktadır. Böylelikle H1a ve H7 hipotezleri desteklenmiştir.

Çizelge 9. Spor Salonuna Gitmeye Ait Lojistik Regresyon Sonuçları

Değişken	B	S.E.	Wald	df	p	Exp(B)	%95 Güven Aralığı	
Başarı Kaygısı	-,583	,240	5,880	1	,015	,558	,349	,894
Başarı Algısı	,458	,249	3,389	1	,066	1,581	,971	2,574
Fiziksel Kaygı	,448	,248	3,274	1	,070	1,565	,963	2,543
Fiziksel Görünüş	,950	,215	19,471	1	,000	2,585	1,695	3,941
Cinsiyet	,366	,332	1,215	1	,270	1,442	,752	2,767
Medeni Durum	,950	,333	8,117	1	,004	2,585	1,345	4,970
Sabit Terim	-5,611	,910	37,977	1	,000	,004		

Evet:1, Hayır:0; Evli:0, Bekar:1; Omnibus Tests of Model Coefficients Chi-square: 68,901, df:6,p:.,000; Hosmer and Lemeshow Test: Chi-square:5,330,df:8, p:.,722; -2 Log likelihood: 243,714, Cox & Snell R Square:.,228, Nagelkerke R Square:.,330, Sınıflandırma Oranı:%76,3.

Analiz sonuçları modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir (Omnibus Tests of Model Coefficients Chi-square:68,901,df:6,p:,000). Bu bulgu kişilerin spor salonunda spor yapma olasılığında bağımsız değişkenlerin etkisinin olduğunu ifade etmektedir. Modelin spor salonunda spor yapanları doğru sınıflandırma oranı %76,3'tür. Cox & Snell R^2 0,228 iken Nagelkerke R^2 0,330'dur. Bu sonuçlar kişilerin spor salonunda spor yapmalarındaki %22,8'den %33'e kadar olan varyansın fiziksel görünüş, başarı kaygısı ve medeni durum tarafından açıklandığını göstermektedir. Başarı kaygısı için olasılık oranı 0,558, fiziksel görünüş için 2,585 ve medeni durum için 2,585'tir. Kısaca diğer değişkenler kontrol edildiğinde başarı kaygısındaki bir birimlik artış spor salonunda spor yapmayı 558 kez azaltmaktayken, fiziksel görünüşteki bir birimlik artış ise spor salonunda spor yapmayı 2.585 kez artırmaktadır. Ek olarak bekarların spor salonunda spor yapma olasılığı da 2.585 kez artmaktadır. Sonuç olarak bir kişinin fiziksel görünüşüne önem vermesi ve bekar olması spor salonunda spor yapma olasılığını artırırken, başarısından kaygı duyması spor salonunda spor yapma olasılığını azaltmaktadır. Bu sonuçlar neticesinde H2a, H2b ve H8 hipotezleri desteklenmiştir.

Çizelge 10. Güzellik Salonuna Gitmeye Ait Lojistik Regresyon Sonuçları

Değişken	B	S.E.	Wald	df	p	Exp(B)	%95 Güven Aralığı	
Başarı Kaygısı	-,188	,202	,863	1	,353	,829	,558	1,231
Başarı Algısı	,536	,233	5,299	1	,021	1,709	1,083	2,696
Fiziksel Kaygı	,543	,222	5,955	1	,015	1,721	1,113	2,661
Fiziksel Görünüş	,248	,186	1,780	1	,182	1,281	,890	1,845
Cinsiyet	2,061	,320	41,358	1	,000	7,851	4,190	14,713
Medeni Durum	,235	,314	,560	1	,454	1,265	,684	2,341
Sabit Terim	-5,260	,858	37,543	1	,000	,005		

Evet:1, Hayır:0; Erkek:0, Kadın:1; Omnibus Tests of Model Coefficients Chi-square: 89,256, df:6,p:,000; Hosmer and Lemeshow Test: Chi-square:8,581,df:8, p:379; -2 Log likelihood: 275,639, Cox & Snell R Square:.,285, Nagelkerke R Square:.,382, Sınıflandırma Oranı:%72,2.

Lojistik regresyon analiz sonuçlarına göre model istatistiksel olarak anlamlıdır (Omnibus Tests of Model Coefficients Chi-square:89,256,df:6,p:,000). Bu bulgu kişilerin güzellik salonuna gitme olasılığında bağımsız değişkenlerin etkisinin olduğunu göstermektedir. Genel olarak modelin doğru sınıflandırma oranı %72,2'dir. Cox & Snell R^2 0,285 iken, Nagelkerke R^2 0,382'dir. Bu sonuçlar kişilerin güzellik salonuna gitmedeki %28,5'den %38,2'ye kadar olan varyansın başarı algısı, fiziksel kaygı ve cinsiyet tarafından açıklandığını göstermektedir. Başarı algısı için olasılık oranı 1,709, fiziksel kaygı içinse bu oran 1,721'dir. Ek olarak kadınların güzellik merkezine gitme olasılığı da 7,851'dir. Kısaca diğer değişkenler kontrol edildiğinde başarı algısındaki bir birimlik artış güzellik merkezine gitmeyi 1.709, fiziksel kaygıdaki bir birimlik artış ise 1.721 kez artırmaktadır. Sonuç olarak bir kişinin kadın olması, başarı algısı ve fiziksel kaygısı güzellik salonuna gitme olasılığını artırmaktadır. H3c, H3d ve H6 hipotezleri desteklenmiştir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Son yıllarda spor salonları ve güzellik merkezlerinin sayısında artış yaşanmaktadır. Bu artışın belki de en önemli nedenleri arasında bu tür salon ve merkezlere olan talep gelmektedir. İnsanlar farklı nedenlerle spor salonlarına veya güzellik merkezlerine gitmeyi tercih edebilmektedir. Bu araştırmanın amacı da cinsiyet, medeni durum ve tüketici kibrinin spor ve güzellikle ilgili tüketim davranışı üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Araştırmaya katılanların yarıdan fazlası kadındır ve evli tüketicilerdir. Hepsi Y kuşağına dahil olan katılımcıların çoğunluğu 24-27 yaş aralığında bulunmakta, 8501-11500 TL gelire, lisans derecesine sahip olmakta ve kamu sektöründe çalışmaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre başarı kaygısı, başarı algısı ve fiziksel kaygı cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Tüketici kibrinin bu üç alt değişkeni de kadınlarda daha fazla görülmektedir. Bu sonuç Durvasula ve Lysonski (2008) ile Lee ve Workman'ın (2014) çalışma sonuçları ile paralellik göstermektedir. Medeni durum bakımından tüketici kibri incelendiğinde ise sadece fiziksel görünüşte medeni duruma göre anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bekarların fiziksel görünüşüne daha çok dikkat ettiği saptanmıştır. Bu sonuç da Kılıoğlu'nun (2021) araştırma sonucu ile tutarlılık göstermektedir.

Katılımcıların düzenli spor yapma durumlarını fiziksel görünüş ve medeni durum değişkenleri yordamaktadır. Burada fiziksel görünüşe verilen önem arttıkça düzenli spor yapma olasılığının da arttığı görülmektedir. Yaman vd. (2008) de çalışmalarında benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Ancak evli tüketicilerin düzenli spor yapma olasılığının bekarlardan daha fazla olduğu saptanmıştır. Fiziksel görünüş ve medeni durum spor salonuna gitme olasılığını olumlu yönde yordamaktadır. Fiziksel görünüşe verilen önem ve başarıdan duyulan kaygı arttıkça spor salonuna gitme olasılığı çoğalmaktadır. Ayrıca bekarların evlilere oranla spor salonuna gitme olasılıklarının daha fazla olduğu ortaya konmuştur. Cengiz ve Taşmektepligil (2016) de çalışmalarında bekar tüketicilerin spor salonuna gitmeyi daha çok tercih ettiklerini belirtmektedir. Ancak başarı kaygısı arttıkça spor salonuna gitme olasılığı azalmaktadır.

Son olarak başarı algısı, fiziksel kaygı ve cinsiyet tüketicilerin güzellik merkezine gitme olasılığını olumlu olarak yordamaktadır. Fiziksel kaygı ve başarı algısı arttıkça tüketicilerin güzellik merkezine gitme olasılığı da çoğalmaktadır. Yorulmaz ve Kurutçu (2019) da çalışmasında fiziksel görünüşten memnun olmama durumunun güzellik merkezine gitmeyi artırdığını dile getirmektedir. Ek olarak kadınların erkeklere oranla güzellik merkezine gitme olasılıkları daha yüksektir.

Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde fiziksel görünüşüne dikkat eden özellikle bekar tüketicilerin spor salonlarında spor yapmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Spor salonları hedef kitlelerini belirlerken bekar tüketicileri göz önünde tutup fiziksel görünüş ile ilgili stratejiler geliştirerek onları spor salonlarına çekebilirler. Evli tüketicilere ek olarak fiziksel görünüşüne önem veren tüketicilerin spor salonunda olmasa dahi spor yaptığı düşünüldüğünde spor salonları evli tüketicileri spor salonlarına çekecek yöntemler bulabilir. Örneğin evli kadınlar çocuklarından dolayı spor salonlarında spor yapmak yerine evde spor yapıyor olabilir. Bu nedenle spor salonları bir odalarını çocuklu kadınların çocukları için ayırıp kadınlar spor yaparken çocukları ile ilgilenecek bakıcılar bulundurabilir. Çocuğunu bırakacak yeri olmadığı

için spor salonlarını tercih etmeyen evli tüketicilere böylelikle spor salonlarında spor yapma fırsatı tanınmış olur. Başarı kaygısı spor salonunda spor yapmayı olumsuz olarak yordadığı için başarıdan ziyade fiziksel görünüşle ilgili görseller ya da bilgiler kullanılarak pazarlama stratejileri oluşturulabilir. Güzellik merkezleri ise fiziksel görünüşten duyulan kaygıya vurgu yaparak, bunu da başarı algısı ile destekleyerek stratejiler oluşturabilir. Sosyal medya veya diğer tutundurma araçları kullanılarak kadın tüketicilere ulaşıp kariyer sahibi kadınların yaptırdıkları işlemler öncesi ve sonrası görseller ile sunulabilir.

Araştırma çeşitli kısıtlara sahiptir. İlk olarak araştırma sadece Y kuşağı tüketicilerine yapılmıştır. Daha sonraki çalışmalar farklı yaş grupları ile bu konuları çalışabilir. İkinci olarak araştırmada anket yöntemi kullanılmış ve bazı etkiler tespit edilmiştir. Ancak bu etkilerin nedenleri hakkında herhangi bir bulgu sunulmamıştır. Bu nedenle ankete ek olarak 5 N 1 K sorularını içeren derinlemesine görüşme yöntemi de kullanılarak bulunan sonuçların neden veya nasıl böyle olduğu ayrıntılı olarak sunulabilir. Son olarak bu araştırmada demografik faktörlerden sadece cinsiyet ve medeni durum ele alınmıştır. Daha sonraki çalışmalar diğer demografik özellikleri de araştırmaya dahil edebilir.

KAYNAKLAR

- Aydinoğlu, N. Z., and Krishna, A. (2012). Imagining thin: Why vanity sizing works. *Journal of Consumer Psychology*, 22(4), 565-572. <https://doi.org/10.1016/j.jcps.2011.12.001> (Erişim tarihi: 16.03.2023)
- Bolelli, M. (2018). Narsistik kişilik özelliklerinin işe bağlılığa etkileri: Örnek bir araştırma. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 4(3), 185-199. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/562529> (Erişim tarihi: 16.03.2023)
- Cengiz, R., ve Taşmektepligil, M. Y. (2016). Spor üzerine sosyolojik bir çözümleme: Spor merkezleri (Samsun örneği). *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (56), 220-240. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/383397> (Erişim tarihi: 17.03.2023)
- Coşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı)*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık. 2017.
- Dalziel, R. C., and De Klerk, N. (2021). Media and group influence on Generation Y consumers' attitudes towards beauty products. *Spanish Journal of Marketing-ESIC*, 25(1), 115-136. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/SJME-12-2019-0104/full/pdf?title=media-and-group-influence-on-generation-y-consumers-attitudes-towards-beauty-products> (Erişim tarihi: 19.03.2023)
- Dereceli, Ç. (2019). İlköğretim öğrencilerinin başarı algısı ve sorumluluk duygusunun spor yapma değişkenine göre incelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 21(3), 138-147. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/813969> (Erişim tarihi: 07.03.2023)
- Durvasula, S., and Lysonski, S. (2008). A double-edged sword: understanding vanity across cultures. *Journal of Consumer Marketing*, 25(4), 230-244. https://epublications.marquette.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1048&context=market_fac (Erişim tarihi: 16.03.2023)

- Hair, J.F., Tomas, G., Hult, M., Ringle, C.M. and Sarstedt, M. A Primer on Partial Least Square Structural Equations Modeling (PLS-SEM). Sage, United States of America. 2017
- Güzel, E. (2013). Güzellik dayatması altında tüketim nesnesine dönüşen kadın. Global Media Journal: Turkish Edition, 4(7), 81-96. file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/GzellikDayatmas.pdf (Erişim tarihi: 08.03.2023)
- Kaşka, F. *Fitness Egzersizi Yapan Bireylerde Temel Psikolojik İhtiyaçlar ve Egzersiz Bağımlılığı*, Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Aydın, 2022.
- Kıloğlu, N. T. *Sosyal Medya Kullanan Genç Yetişkinlerde Beden Algısı ve Öz güven Arasındaki İlişki*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2021.
- Kuyucu, M. (2017). Y kuşağı ve teknoloji: Y kuşağının iletişim teknolojilerini kullanım alışkanlıkları. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 5(2), 845-872. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/357908> (Erişim tarihi: 19.03.2023)
- Latif, H., ve Serbest, S.(2014). Türkiye’de 2000 kuşağı ve 2000 kuşağının iş ve çalışma anlayışı. Gençlik Araştırmaları Dergisi, 2(2), 132-163. file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/article37tr-2000Kua.pdf (Erişim tarihi: 19.03.2023)
- Lee, S. H., and Workman, J. (2014). Vanity, fashion leadership, and self-consciousness among South Korean male and female college students. International Journal of Fashion Design, Technology and Education, 7(2), 115-124. <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/17543266.2014.903001?needAccess=true&role=button> (Erişim tarihi: 16.03.2023)
- Meydan, C. H. ve Şeşen H. Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları. Ankara, Detay Yayıncılık. 2015.
- Netemeyer, R. G., Burton, S., and Lichtenstein, D. R. (1995). Trait aspects of vanity: Measurement and relevance to consumer behavior. Journal of consumer research, 21(4), 612-626. <https://doi.org/10.1086/209422> (Erişim tarihi: 20.03.2023)
- Susanthi, N. L., Suratni, N. W., Satyani, I. A. W. A., Budiyan, K. H., Dwiyan, N. K., and Indira, W. (2023). Gender wayang learning video design to build the characters of the millennial generation. Lekesan: Interdisciplinary Journal of Asia Pacific Arts, 6(1), 27-37. file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/2205-Article%20Text-4942-1-10-20221216.pdf (Erişim tarihi: 19.03.2023)
- Sharda, N., and Bhat, A. (2019). Role of consumer vanity and the mediating effect of brand consciousness in luxury consumption. Journal of Product & Brand Management. 28/7 (2019) 800–811. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JPBM-09-2017-1564/full/pdf> (Erişim tarihi: 25.03.2023)
- Soh, C. Q. Y., Rezaei, S., and Gu, M. L. (2017). A structural model of the antecedents and consequences of Generation Y luxury fashion goods purchase decisions. Young Consumers, 18(2), 180-204. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/YC-12-2016-00654/full/pdf?title=a-structural-model-of-the-antecedents-and-consequences-of-generation-y-luxury-fashion-goods-purchase-decisions> (Erişim tarihi: 20.03.2023)

- Thaariq, Z. Z. A. (2023). Learner characteristics based on generational differences. Jurnal Pendidikan Humaniora, 11(1), 10-20. file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/15932-69497-1-PB_2.pdf (Erişim tarihi: 20.03.2023)
- Watson, J., Rayner, R.S., Lysonski, S. and Durvasula, S. (1999). *Vanity and advertising: A study of the impact of appearance-related, sex, and achievement appeals*, in NA - Advances in Consumer Research Volume 26, eds. Eric J. Arnould and Linda M. Scott, Provo, UT : Association for Consumer Research, : 445-450. <https://www.acrwebsite.org/volumes/8299/volumes/v26/NA-26> (Erişim tarihi: 16.03.2023)
- Uz, C.Y. (2022). Tüketicilerin algılanan lüks marka satın alma niyetini etkileyen faktörler. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23(2), 455-470. <http://esjournal.cumhuriyet.edu.tr/tr/download/article-file/2020826> (Erişim tarihi: 16.03.2023)
- Ünsalan, M. (2023). Tüketici dindarlığı ve hazzı tüketim arasındaki ilişkide cinsiyetin düzenleyici rolü: Y kuşığı üzerine bir araştırma. İşletme Araştırmaları Dergisi, 15(1), 514-530. <https://isarder.org/index.php/isarder/article/view/1890/1822> (Erişim tarihi: 19.03.2023)
- Yaman, Ç., Teşneli, Ö., Gelen, N., Koşu, S., Tel, M., ve Yalvarıcı, N. (2008). Elit seviyedeki değişik spor branşlarının fiziksel benlik algısı üzerine etkisi. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 5(2), 1-17. <https://core.ac.uk/download/pdf/268072217.pdf> (Erişim tarihi: 21.03.2023)
- Yorulmaz, M., ve Kurutçu, Ş. (2019). Vücut algısı ve sosyal görünüş kaygısı ilişkisinin incelenmesi. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6(2), 195-208. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/657817> (Erişim tarihi: 17.03.2023)
- Yüksel, M. (2014). Cinsiyet ve spor. Tarih Okulu Dergisi, 7(19), 663-684. file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/CinsiyetveSpor.pdf (Erişim tarihi: 21.03.2023)

ULUSAL VE ULUSLARARASI E-PAZARYERLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

ALİ GÜLBAŞI², Dr. Öğr. Üyesi CEVAT SÖYLEMEZ³

²Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

ORCID ID: 0000-0003-1102-414X

³Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya Uygulamalı Bilimler Fakültesi

ORCID ID: 0000-0002-5373-2913

ÖZET

İşletmelerin ürünlerini fiziki mağazaların yanı sıra interneti kullanarak da satmaya başlaması ile e-ticaret işlemleri de giderek artmaktadır. Bu süreç iki aşamada incelenebilir. Birinci aşamada işletmeler web tabanlı internet uygulamaları üzerinden kendi ürünlerini satmaktadırlar. Burada işletmeler arasında iş birliği gerçekleşmemektedir, işletmeler kendi bünyelerinde bulunan ürünlerini kendi tasarladıkları web sitelerinde satmakta ve tüm süreçleri kendileri takip etmektedirler. İkinci olarak oluşturulan sistemde tek bir platform üzerinden tedarikçiler, araçlar, müşteriler, taşımacılar, sigorta gibi farklı alanda faaliyet gösteren işletmelerin bir araya gelerek iş yaptığı bir ortam oluşturulmuştur. Bu ortam e-pazaryeri olarak ifade edilmektedir. İnternetin yaygınlaşması ile e-pazaryerlerinin etkinliğini de artırmıştır. Bu platformlarda bağımsız satıcılar bir araya gelerek ürünlerini satabilmektedir. Bu durum da işletmelerin özellikle pazarlama ve reklam maliyetlerinde ciddi oranda düşümlere neden olmaktadır. Tüketiciler ise e-pazaryerleri üzerindeki bağımsız satıcıların arz ettikleri ürünleri inceleyip fiyat karşılaştırmaları yaparak istedikleri ürünleri satın alabilmekte ve satıcılara puan ve yorumlar yaparak diğer tüketicilerinde bu işletmeler ve ürünler hakkında fikir sahibi olmasını sağlamaktadırlar.

E-pazaryeri platformları genellikle belirli bir ücret veya komisyon karşılığında satıcıyı hizmetlerinden yararlandırmaktadır. Alıcı ile satıcının bir araya geldiği bu platformlarda platform sahibi satın alma işlemlerini güvenli bir şekilde gerçekleşmesini sağlayarak şifreleme ve güvenlik tedbirlerini almaktadırlar. Ayrıca tüketiciye ürünün ulaşması, iadesi ve garanti süreçlerinin de takibini yaparak bir güven ortamı oluşturmaktadır. Günümüzde bu sektörde faaliyet gösteren pek çok e-pazaryeri bulunmaktadır. Bunların arasında Türkiye’de kurularak faaliyet gösterenlerin yanı sıra diğer ülkelerde kurulup ülkemizde faaliyet gösteren işletmelerde bulunmakta ve bunların sayıları her geçen gün artmaktadır. Bu kapsamda hem işletmeler hem de tüketiciler açısından önemli fırsatlar sunan e-pazar yerlerinin sunmuş olduğu fırsatların değerlendirilmesi ve mevcut durumlarının ortaya konulması gelecekte uygulanacak olan stratejilerin belirlenmesi açısından önemlidir. Bu doğrultuda ele alınan bu çalışma kapsamında ulusal ve uluslararası e-pazar yerleri üzerine genel bir değerlendirme yapılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: E-pazaryeri, Tüketici, Dijital Pazarlama

¹ Bu çalışma Kütahya Dumlupınar Üniversitesi tarafından desteklenmekte ve devam etmekte olan 2022-59 nolu bilimsel araştırma projesinden türetilmiştir.

AN EVALUATION ON NATIONAL AND INTERNATIONAL E-MARKETERS

ABSTRACT

With the start of businesses to sell their products using the Internet as well as physical stores, e-commerce transactions are also increasing gradually. This process can be examined in two stages. In the first stage, businesses sell their own products through web-based internet applications. There is no cooperation between businesses here, businesses sell their products on their own websites that they have designed and follow all the processes themselves. Dec. Secondly, in the system created, an environment has been created in which businesses operating in different fields such as suppliers, intermediaries, customers, transporters, insurance come together and do business through a single platform. Dec. This environment is expressed as an e-marketplace. With the spread of the Internet, the effectiveness of e-marketplaces has also increased. On these platforms, independent sellers can come together and sell their products Decently. This situation also causes serious reductions in the marketing and advertising costs of enterprises, especially. Consumers, on the other hand, can purchase the products they want by reviewing the products offered by independent sellers on e-marketplaces, making price comparisons, and providing points and comments to sellers so that other consumers have an idea about these businesses and products.

E-marketplace platforms usually make the seller use their services in exchange for a certain fee or commission. On these platforms, where the buyer and seller come together, the platform owner takes Decryption and security measures by ensuring that the purchase transactions are carried out securely. In addition, it creates an environment of trust by following the delivery, return and warranty processes of the product to the consumer. There are many e-marketplaces operating in this sector today. Among them, in addition to those established and operating in Turkey, there are also enterprises established in other countries and operating in our country, and their number is increasing every day. Dec. In this context, evaluating the opportunities offered by e-Sundays, which offer important opportunities for both businesses and consumers, and revealing their current situation is important for determining the strategies that will be applied in the future. In this context, it is aimed to make a general evaluation on national and international e-marketplaces within the scope of this study.

Keywords: E-marketplace, Consumer, Digital Marketing

1. GİRİŞ

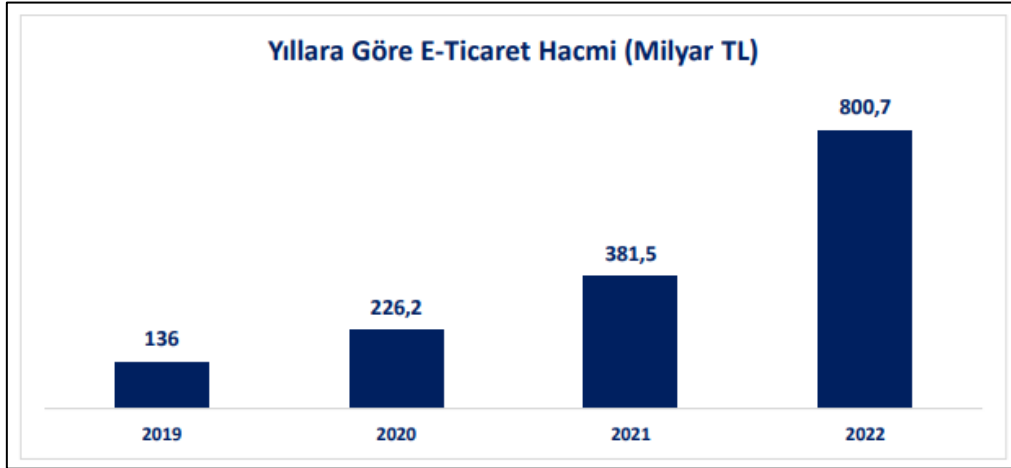
Endüstri 4.0 süreci ile işletmelerde dijitalleşme ile ilgili çalışmaların yükselen bir trend haline geldiği görülmektedir (Yoşumaz ve Özkara, 2019). E-pazaryerleri de geleneksel ticaretin dijitalleşmeye uyum sağlamasıyla birlikte yükselen bir trend haline gelmiş hatta ticarete önemli bir aktör haline gelmiştir. E-pazaryerleri ürünlerin (mal ve hizmetler) internet vasıtası ile oluşturulan platformlar sayesinde alınıp satıldığı elektronik pazar yerleridir. Birçok e-pazaryeri birçok kategoride binlerce ürünü bünyesinde barındırarak tüketiciler için geniş bir ürün çeşitliliği sunmaktadır. E-pazaryerlerinin geniş bir tüketici grubuna hitap etmesi ve çok sayıda işletmenin bir arada faaliyet göstermesi işletmeler için büyük bir rekabet ortamı

oluşturmaktadır. Platform işletmecilerinin, tüketici memnuniyetinin sağlanması ve sadık bir müşteri kitlesi oluşturabilmesi için e-pazaryerlerinde faaliyet gösteren tüm işletmeleri denetim ve kontrol altında tutması gereklidir. Ödeme işlemlerinin güvenli bir şekilde gerçekleşmesi, satılan ürünlerin sorunsuz bir şekilde tüketicilere ulaştırılması, iade, garanti gibi süreçleri de takibinin yapılarak tüketicilerden gelen olumlu ve olumsuz geri dönüşlerin değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Çalışmamızda öncelikle e-pazaryerleri ile ilgili tanımlara ve verilere yer verdikten sonra Türkiye’de faaliyet gösteren ulusal ve uluslararası e-pazaryerleri ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

2. E-PAZARYERLERİ

E-ticaret, işletmelerin ticari işlemlerini gerçekleştirmek için interneti kullandıkları bir yöntemdir. İşletmeler için yeni iş modelleri oluşturarak iş yapma şekillerini değiştirmiş, tüketiciler için ise yeni fırsatların çıkmasına yardımcı olmuştur (Mainardes vd., 2020: 1). E-ticaret bilgi platformu 2022 yılı e-ticaret verilerine göre 2022 yılı itibarı ile e-ticaret hacmi 2021 yılına göre %109’luk artış göstererek 800,7 milyar TL olarak gerçekleşmiştir.

Görsel 1: Türkiye’de Yıllara Göre E-Ticaret Hacmi (Milyar TL)

Kaynak: www.eticaret.gov.tr, 2022.

Yukarıdaki görsel 1’de gözüktüğü gibi ülkemizde e-ticaret hacmi geçtiğimiz yıllara göre önemli bir derecede artış göstererek hızla büyümektedir. E-ticaretin yapılabilmesi için en önemli bileşenlerden bir tanesi de e-pazaryerleridir. Bunlar günümüzde yazılım temelli platformlardan oluşmaktadır. Bu platformların sunduğu imkânların da e-ticaretin büyümesinde önemli katkılarının olduğu düşünülmektedir.

E-pazaryerleri, dijitalleşen iş dünyası çağında tüm paydaşların çıkarları doğrultusunda iş modellerinin sürdürülebilirliğini sağlayarak mal ve hizmetlerin satımını sağlayan platformlardır (Cano vd., 2022: 36). İşletmelerin ürünlerini fiziki mağazaların yanı sıra interneti kullanarak da satmaya başlaması ile e-ticaret işlemlerinin sayıları giderek artmıştır. Bu süreci iki aşamada inceleyebiliriz. Birinci aşamada işletmeler web tabanlı internet uygulamaları üzerinden kendi ürünlerini satmaktadırlar. Burada işletmeler arasında iş birliği gerçekleşmemektedir. İkinci olarak oluşturulan tek bir platform üzerinden tedarikçiler, aracılar, müşteriler, taşımacılar,

sigorta gibi pek çok alandaki işletmelerin bir araya gelerek iş yaptığı bir ortam oluşturulmuştur. Bu ortamı e-pazaryeri olarak tanımlayabiliriz (Özer, 2006: 15).

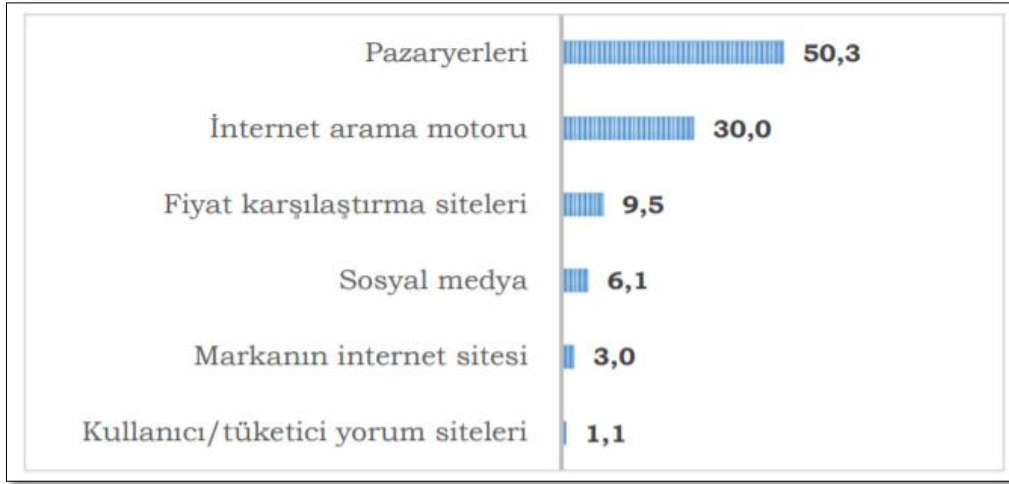
E-pazaryerleri, satıcılar ile tüketicilerin internet ortamında bir araya gelmesini sağlayan ve bu grupların arasında gerçekleşen alışverişte aracılık görevini üstlenen e-ticaret platformlarıdır. Diğer bir deyişle e-ticaret platformlarının ürünlerini internet aracılığıyla tüketicilere ulaştırmayı hedefleyen satıcılara pazar ortamını sunan ve tüketicilerinde bu pazar ortamlarını ziyaret ederek pek çok ürüne farklı satıcılardan tek bir ortamda ulaşabilme imkânı sağlayan ve tüm aracılık, güvenlik, teknik, ödeme, garanti gibi süreçlerin işleyişini ve takibini yapan platformlardır (Sarıççek vd., 2022: 42).

E-pazaryerlerinin işletmeler için bazı avantajları vardır. İşletmelerin daha geniş bir müşteri kitlesine ulaşmasına olanak sağlamakta, kendi e-ticaret sitelerini oluşturmaya kıyasla daha az maliyet oluşmakta, güvenlik ve teknik sorunlarla ilgilenmek zorunda kalmadan sadece satışa odaklanabilmektedir ayrıca e-pazaryerlerinin sunduğu gözlemlenebilir rekabet ortamı işletmelerin rakiplerini takip etmesi, analiz etmesi ve kendi verileriyle karşılaştırması açısından oldukça önemlidir. Tüketiciler içinde bazı avantajları vardır. Tüketiciler yüzlerce tedarikçi ve satıcıyı tek bir ortamda bulabilmekte ve ürünleri veya hizmetleri karşılaştırıp kendilerine kalite ve fiyat olarak en uygun olanı seçebilmektedir. Karşılaştıkları herhangi bir sorunda firmadan ziyade e-pazaryerleri platformunun personelleri ile irtibata geçip sorunların çözümünü hızlı bir şekilde gerçekleştirebilmektedir (Nacar ve Özdemir, 2021: 208). E-Pazaryerlerinin WEB 2.0 tabanlı çalışması sayesinde tüketicilerin ürünler ve işletmeler ile ilgili fikirlerinin rahatça paylaşılması diğer tüketicilerinde bu paylaşımları görerek satın alma kararlarında etkili olmaktadır. Bu süreç işletmelerinde performansını etkilemektedir.

3. TÜKETİCİLERİN İNTERNET ALIŞVERİŞLERİNDE ÜRÜN ARAMASININ BAŞLAMA NOKTASI

Tüketiciler internet üzerinden bir ürün almak istediklerinde bu ürünleri bazı yerlerde incelemeleri ve fiyatlarını öğrenmeleri gibi bazı araştırmalar yapmaktadırlar. Bununla ilgili birçok seçeneğe sahiptirler. Bunlardan bazıları Rekabet Kurumu Nisan 2022 e-pazaryerleri platformları sektör incelemesi nihai raporunda e-pazaryerlerinin internet alışverişlerinde ürün aramasının başlama noktası ile ilgili paylaştığı tablo aşağıdadır.

Görsel 2: İnternet Alışverişinin Ürün Aramasının Başlama Noktası

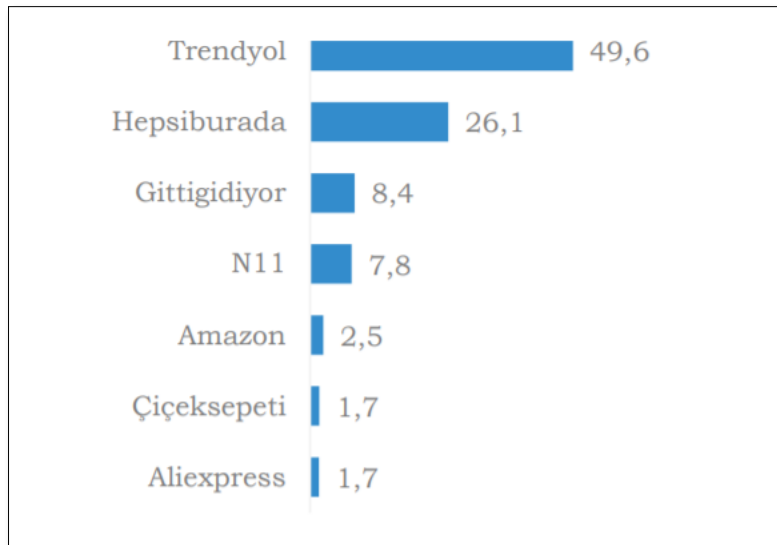
Kaynak: Sarıççek vd., 2022: 58.

Yukarıdaki görsel 2’de yer verilen tercih dağılımında tüketicilerin yarısından fazlasının ürün araştırma süreçlerinde e-pazaryerlerini tercih ettikleri gözlemlenmektedir. Buradan da e-pazaryerlerinin dijital pazarlama içerisinde ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu görmekteyiz.

4. TÜKETİCİLERİN EN ÇOK TERCİH ETTİKLERİ E-PAZARYERLERİ

Tüketiciler internet üzerinden bir ürün almaya karar verdiklerinde işletmenin web sitesinden, sosyal medya üzerinden veya e-pazaryerleri vasıtası ile ürünlerini alma işlemini gerçekleştirebilirler. Rekabet Kurumu Nisan 2022 e-pazaryerleri platformları sektör incelemesi nihai raporunda tüketici anketi kapsamında tüketicilerin, kategoriden bağımsız olarak en sık tercih ettiklerini belirttikleri e-pazaryerlerinin dağılımı aşağıda sunulmaktadır.

Görsel 3: Tüketiciler Tarafından En Çok Tercih Edilen E-Pazar Yerleri

Kaynak: Rekabet Kurumu, (2022:74)

Yukarıdaki görsel 3’de yer alan tüketiciler tarafından en çok tercih edilen e-pazaryerleri verilerine bakıldığında 6 adet e-pazaryerinde 5 adedi (Trendyol, Hepsiburada, Gittigidiyor, N11 ve Çiçeksepeti) Türkiye’de faaliyete başlayan işletmelerdir. Diğer iki adedi (Amazon ve Aliexpress) uluslararası işletmeler olup ülkemizde faaliyet göstermektedir. Sonuçları inceleyecek olursak birinci sırada Trendyol % 49,6, ikinci olarak Hepsiburada 26,1, üçüncü olarak Gittigidiyor %8,4, dördüncü olarak N11 %7,8, beşinci olarak Amazon %2,5, altıncı olarak Çiçeksepeti %1,7 ve son olarak Aliexpress %1,7 ile Türkiye’de bulunan e-ticaret tüketicileri tarafından tercih edilmektedir.

Ulusal olarak kurulan işletmeler %93,6 oranında tercih edilmekte iken uluslararası olan ve ülkemizde faaliyet gösteren işletmeler %4,2 oranında tercih edildiği gözükmemektedir. Bu sonuçlardan yola çıkarak ulusal e-pazaryerlerinin uluslararası e-pazaryerlerine göre çok büyük oranda tüketiciler tarafından tercih edildiği gözlemlenmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dijital pazarlama gün geçtikçe artan bir pazarlama faaliyeti olarak dikkat çekmektedir. E-pazaryerleri dijital pazarlama sürecinde ön planda yer alan bir uygulamadır. Platform sahibi açısından aracılık faaliyetleri yerine getirilerek gelir elde edilmektedir. Satıcılar açısından birçok faaliyetin platform sahipleri tarafından gerçekleştirildiği için sadece satış işlemlerine odaklanarak bu alanda daha da profesyonelleşmeyi sağlamakta, tüketiciler için ise bir aracı sayesinde birçok ürüne aynı anda erişebilme kolaylığı ortaya çıkmakta ve güvenilir bir alışveriş gerçekleştirmenin ayrıcalığını yaşatmaktadır.

Rekabet Kurumu’nun 2022 yılı Nisan ayında da yayınladığı e-pazaryerleri platformları sektör incelemesi nihai raporunda, e-pazaryerlerinin internet alışverişlerinde ürün aramasının başlama noktası olduğu ve tüketicilerin yarısından çoğunun e-pazaryerlerini tercih ettiği sonucuna ulaşılmıştır (Sarıçiçek vd., 2022). Raporda yer alan bu sonuç e-pazaryerlerinin bilinirliğinin ne kadar çok olduğunu ortaya koymaktadır. Yine aynı raporda tüketici anketi kapsamında tüketicilerin, kategoriden bağımsız olarak en sık tercih ettiklerini belirttikleri e-pazaryerlerinin dağılımında Türkiye’de kurulan işletmelerin %93,6 ile çok büyük oranda tercih edildiği ulaşılan sonuçlar arasındadır. Uluslararası olarak kurulan işletmelerin ülkemizde faaliyet göstermesi neticesinde %4,2 oranının da çok düşük bir faaliyet alanının olduğu gözlemlenmektedir. Elde edilen sonuçlar ve bulgular işletme uygulayıcıları ve araştırmacılar tarafından başta tüketici davranışları olmak üzere pazarlama stratejilerinin belirlenmesi ve uygulanması açısından detaylı bir şekilde incelenerek bir yol haritası ortaya koyabilir.

KAYNAKÇA

Cano, J. A., Londono-Pineda, A., Castro, M. F., Paz, H. B., Rodas, C. ve Arias, T. A
Bibliometric Analysis and Systematic Review on E-Marketplaces, Open Innovation,
and Sustainability. Sustainability, 14 (9), s. 5456, 2022

<https://www.eticaret.gov.tr/dnnqthgzvawtdxraybsaacxtymawm/content/FileManager/Dosyalar/2022%20y%C4%B1l%C4%B1%20E-Ticaret%20B%C3%BClteni%20v2.pdf> (2023).

<https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/sektor-raporlari/e-pazaryeri-si-raporu-pdf-20220425105139595-pdf> (2023).

- Mainardes, E. W., de Souza, I. M., ve Correia, R. D. Antecedents and consequents of consumers not adopting e-commerce. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 55, 102-138, 2020.
- Nacar, R., ve Özdemir, K. E-Ticaret Pazaryeri Web Sitelerinin Dinamikleri: Covid-19 Pandemi Sürecindeki Değişim, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16 (1), 205-226, 2021.
- Özer, A. E-Pazaryerlerinin Yönetimi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim Organizasyon Bilim Dalı, YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı, 2006.
- Sarıçiçek, C., Yüksek, C., Ayhan, B., Yılmaz, S., Göktepe, F. ve Erol Ş. E-Pazaryeri Platformları Sektör İncelemesi Nihai Raporu, Rekabet Kurumu, 2022.
- Yoşumaz, İ., Özkara, B. Endüstri 4.0 Sürecinin Hazır Giyim İşletmeleri Üzerindeki Etkileri: Hugo Boss Türkiye Örneği, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11 (4), s. 2587-2600, 2019.

DİJİTAL ÇAĞDA TÜKETİCİLER VE TÜKETİM DAVRANIŞLARI ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME¹

BEYZA TUZEN², Dr. Öğr. Üyesi CEVAT SÖYLEMEZ³

²Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
beyza.tuzen0@ogr.dpu.edu.tr - ORCID ID: 0009-0002-5497-5586

³Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya Uygulamalı Bilimler Fakültesi
cevat.soylezmez@dpu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-5373-2913

ÖZET

Teknolojinin gelişmesiyle bağlantılı olarak, internet ve taşınabilir cihazlar bireylerin yaşamında büyük yer edinmeye başlamıştır. Bu cihazların kullanımı da birey olarak tüketiciler tarafından yaygınlaşmaktadır. Teknoloji ilerledikçe tüketicilerin de istek ve ihtiyaçları da bu doğrultuda değişkenlik göstermektedir. Bu değişkenlik zaman içerisinde tüketicilerin davranışlarına da yansiyarak kendini ortaya çıkarmaktadır. İnsanoğlunun içinde bulunduğu sürekli gelişmekte olan teknoloji çağında, şüphesiz ki her toplumun içinde bulunan bireylerin günlük yaşamlarının her alanında karşılaştıkları dijitalleşme olgusu, değişim ve dönüşüm kavramları ile ilişkilendirilmektedir. Çağımızda dijitalleşmenin olduğu her noktada, dijitalden öncesi ve dijitalden sonrası dönemler arasında ciddi derecede ayrımlar bulunmaktadır. Dönemler arasında oluşan bu ayrım, tüketici kavramına yeni bir boyut kazandırarak “dijital tüketici” kavramını hayatımıza dahil etmiştir. Tüketicilerdeki yaşanan bu değişimin farkında olan işletmelerde pazarlama stratejilerini bu doğrultuda farklılaştırmaya başlamışlardır. Hedef kitlelerinde yer alan tüketicilere ulaşmak için dijital mecralarda bulunmaya ve onlarla sürekli temas halinde olmaya çalışmaktadırlar. Bu anlamda dijital ortamlarda bulunan tüketicilere ulaşmaya çalışarak ve davranışlarını doğru anlayarak stratejiler geliştirmektedirler. Tüketici olarak bireylerin cinsiyetleri, yaşları, eğitim düzeyleri, aile yapıları, gelir seviyeleri gibi unsurlar bakımından farklılaşması onların algı, tutum ve davranışlarının da farklılaşması anlamına gelmektedir. Bireyler arasında farklılık oluşturan bu temel faktörler, tüketici satın alma tutum ve davranışlarını etkilemektedir. Bu durum dijital ortamlarda yürütülen pazarlama faaliyetlerinin etkinliğini artırmak açısından üzerinde durulması gereken önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda ele alınan bu çalışmanın amacı, dijitalleşmeyle birlikte tüketicilerin davranışlarında yaşanan değişimi açıklamaya çalışmak ve bu değişimin işletmeler açısından nasıl yorumlanması gerektiği konusunda kavramsal bir çerçeve sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Pazarlama, Dijital Tüketici, Tüketici Davranışı

¹ Bu çalışma Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Ticaret ve Finansman Ana Bilim dalında Dr. Öğr. Üyesi Cevat Söylemez’in danışmanlığında Beyza Tuzen tarafından yürütülen ve devam etmekte olan yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

A CONCEPTUAL EVALUATION ON CONSUMERS AND CONSUMPTION BEHAVIORS IN THE DIGITAL AGE

ABSTRACT

In connection with the development of technology, the internet and portable devices have started to take a big place in the lives of individuals. The use of these devices is also becoming widespread by consumer as individuals. As technology progresses, the demands and needs of consumers also change in this direction. This variability reveals itself by reflecting on the behavior of consumers over time. In the age of constantly developing technology, which human beings are in, the phenomenon of digitalization that individuals in every society encounter in every aspect of their Daily lives is associated with the concept of change and transformation. At every point of digitalization in our age, there are serious differences between pre-digital and post-digital periods. This distinction between periods has added a new dimension to the concept of consumer and included the concept of “digital consumer” in our lives. Being aware of this change in consumer, businesses have begun to differentiate their marketing strategies in this direction. They try to be in digital channels and to be in constant contact with them in order to reach the consumers in their target kits. In this sense, they develop strategies by trying to reach consumer in digital environments and by understanding their behavior correctly. The differentiation of individuals as consumers in terms of factor such as their gender, age, education level, family structure, income level means that their perceptions, attitudes and behaviors also differ. These basic factors, which make a difference between individuals, affect consumer purchasing attitudes and behaviors. The situation emerges as an important issue that needs to be emphasized in terms of increasing the effectiveness of marketing activities carried out in digital environments. In this context, the aim of this study is to try to explain the change in the behavior of consumers with digitalization and to present a conceptual framework on how this change should be interpreted in terms of businesses.

Keywords: Digital Marketing, Digital Consumer, Consumer Behavior

1. GİRİŞ

Teknolojinin günden güne gelişmesi ve insan yaşamındaki yerinin artması, toplum içerisindeki bireylerin dijital dünyayı benimsemesine sebep olmaktadır. Dijitalleşmenin etkileri, her sektörde olduğu gibi pazarlama sektöründe de görülmektedir. Hem firmalara hem de tüketicilere yeni bir bakış açısı kazandıran dijitalleşme, iki tarafında etkileşim halinde olmasına olanak sağlamaktadır. Çağın dijitalleşmesiyle birlikte tüketicilerin tüketim anlayışlarında, tüketici davranışlarında ve tüketici satın alma karar süreçlerinde zaman içerisinde birtakım farklılıklar oluşmuştur. Bireyler teknolojinin bir getirisi olarak interneti, ihtiyaç duydukları çeşitli ürün veya hizmetler hakkında bilgi almak, firma ile iletişime geçebilmek ve satın alma davranışını gerçekleştirebilmek gibi birçok nedenden dolayı interneti etkili bir şekilde

kullanmaktadır. Satın alma davranışının hem öncesi hem sonrası sürecini dijital araçlar ile gerçekleştiren bireyler “dijital tüketici” olarak ifade edilmektedir.

Sürekli olarak gelişmekte olan telefon, tablet, bilgisayar gibi çeşitli birçok teknolojik cihazların kullanımı kuşkusuz ki her kesimden birey için kaçınılmaz olmaktadır. Ancak yaş grupları açısından farklılık gösteren her bir ayrı kuşağa ait bireylerin bu teknolojiyi kullanabilme becerileri ve uyum sağlayabilme düzeyleri birbirinden farklılık göstermektedir. Oluşan bu farklılıklar da tüketicileri dijital bir ayrıma sürüklemiştir. Bir yanda, gelişmiş teknolojinin içine doğan Z kuşağı ve yaşamının belirli noktasından sonra dijital dünya ile tanışan dijital dönüşümü kolaylıkla kabullenen Y kuşağı yer almaktadır. Bu kuşaklara ait bireyler “dijital yerliler” olarak ifade edilmektedir. Dijital yerliler satın alma davranışlarını internet üzerinden ürün ile ilgili veya alternatif ürünleri araştırarak online bir şekilde satın alma eylemini gerçekleştirmeyi tercih etmektedirler. Diğer yanda ise internetin insan hayatına dahil olduğu dönemden önce dünyaya gelen, dijital okur yazarlığı düşük olan bireyleri kapsayan X kuşağı yer almaktadır. Bu kuşağa ait bireyler, “dijital göçmenler” olarak ifade edilmektedir. Dijital göçmenler satın alma davranışlarını geleneksel yollar ile gerçekleştirmektedir. Teknolojik cihazları kullanma açısından yetersiz olan dijital göçmenler, satın alma niyetinde oldukları ürünleri internet üzerinden değil birebir mağazadan almayı tercih etmektedirler.

İşletmelerin geleneksel yöntemler ile tüketici davranışlarını ve satın alma niyetlerini ölçümlemesi zaman ve maliyet açısından oldukça zor olmaktadır. Aynı zamanda güvenilir net bir sonuç vermemektedir. Bu sebeple işletmeler, tüketicilerin davranışlarını daha hızlı ve etkili bir şekilde ölçümlemek için dijital kanallar arayıcılığıyla gerçekleştirmektedir.

2. DİJİTAL TÜKETİCİ KAVRAMI

Dijital tüketiciler hem davranışsal hem bilişsel olarak, teknolojik gelişmeleri ve bununla bağlantılı olarak dijital dünyayı günlük yaşam rutinleri içerisine almışlardır. Mobil ve farklı teknolojik cihazları kullanarak, iletişim kurma tarzlarını ve değişen dünyaya karşı farklı bakış açılarını değiştirebilme süreçlerini yönetebilen dijital tüketiciler, sürekli gelişmekte olan dijitalleşmenin en mühim sonucudur.

Ürün veya hizmete karşı daha kuşkulu davranışa sahip olan, atik, zeki ve pazarlamaya alışkın kişiler olarak tanımlanan tüketici tipleri, dijital tüketici olarak adlandırılmaktadır. Dijital tüketiciler; genel bir tabirle, kendi aralarında farklı dille konuşabilen, farklı tarzlarda iletişim kurabilen ve pazarlama olgusunu kendi dünyasına çekebilen bir karakteristik yapıya sahiptirler. Bundan dolayı dijital tüketicileri standart tüketicilerden ayırıştırarak farklı bir şekilde ifade edilmesinin sebebi, dijital tüketicilerin tüketim eylemini gerçekleştirirken bunu dijital mecralarda dijital yollar ile gerçekleştirmeleridir ve bu durumda firmaları son derece yenilikçi olmaya mecbur bırakmaktadır. Markaların geleceklerine önemli ölçüde yön veren dijital tüketicilere ulaşabilmeleri o kitleler ile etkili bir şekilde iletişime geçmelerine ve bunu gerçekleştirirken bütün dijital araçları kullanarak onların hayat tarzlarını ve günlük alışkanlıklarını doğru bir şekilde saptamaları gerekir. Dijital tüketiciler günlük hayatlarının her anında ve her yerinde internete bağlanabilme olanaklarının bulunması sebebiyle, diledikleri her bilgiye mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde direkt olarak ulaşan, dijital imkanlardan üst düzeyde kullanan tüketici kesimidir. Dijital tüketicileri potansiyel hedef kitle olarak gören firmalar, markalarının sürekliliğini sağlamak ve verimliliklerini arttırmak adına dijitalleşmeyi,

pazarlama stratejilerine, süreç yönetimlerine, ürün tasarımlarına ve tüketicilerin deneyimleriyle bütünleştirmeleri gerekmektedir (Köse & Yeygel Çakır, 2019, s. 209).

3. DİJİTAL ÇAĞDA TÜKETİCİLER VE TÜKETİM DAVRANIŞLARI

Günden güne hızla gelişen teknolojinin, insanoğlunun hayatının her alanını etkilediğini ve bu alanlarda köklü değişiklikler meydana getirdiğini görmek mümkündür. Teknolojinin insan hayatındaki payının artmasıyla, farklı yaşam tarzı ve farklı düşünce yapısına sahip farklı kuşaklara ait bireylerin her geçen gün teknolojik cihazları kullanma oranlarının artması dijitalleşmeyi neredeyse hayatlarının tamamına dahil etmiş olduklarının göstergesidir (Sarıtaş & Barutçu, 2016, s. 2). Dijital mecralar, toplumun içinde yaşayan bireylerin aktif ve çoklu sistemler vasıtasıyla sosyalleşmesini sağlamakta ve geleneksel araçların aksine kullanıcıların birbirinden farklı içerikler veya hizmetler içinden farklı tercihleri değerlendirebilmelerine ve diğer kullanıcılar ile iletişim kurabilmelerine olanak sağlamaktadır. Teknolojinin gelişmesi ve çağın hızlı bir şekilde dijitalleşmesi, teknolojiyi etkin olarak kullanan bireyler arasında kendisine ait “dijital dünya” ortamı oluşmuştur.

Toplum içinde yaşayan her kuşaktan bireylerin oluşan bu ortama uyum sağlaması ve teknoloji temelinde bir yaşamı kabul etmesi, dijitalleşmenin toplumun her kesimindeki bireyler üzerinde önemli bir rol oynadığının ve toplumların yaşamları üzerinde değişime ve gelişime önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu sebeple, bireylerin gelişen teknolojiyi yakalayabilme ve uyum sağlayabilme yetenekleri de aynı doğrultuda gelişebilmekte ve değişebilmektedir. Ancak toplum içerisinde farklı yaşam tarzı ve düşünce yapısına sahip olan farklı kuşaklara ait bireylerin her birinin, bu dijitalleşen dünyanın getirdiği değişim ve dönüşümlere karşı yönelimleri, onları benimsemeleri ve uyum sağlamaları noktasında farklılıklar oluşmaktadır. Bir tarafta; dijital dünyanın içine doğan ve doğdukları an itibarıyla teknolojiyle yaşayan bireyler, diğer tarafta teknolojiyle sonradan tanışan ve belirli bir yaşa geldikten sonra teknolojiye adapte olmaya çalışan bireyler bulunmaktadır. Teknolojiyi kullanmaya hâkim olan kuşağa ait bireyler dijital dünyadaki değişimlere kolaylıkla ayak uydurabilirken, teknolojiyle geç tanışan kuşağa ait bireyler geleneksel alışkanlıklarını devam ettirerek dijital dünyaya uyum sağlamaya çalışmaktadır. Dijital dünyaya uyum sağlama hususunda kuşaklar arasında gözlemlenen bu farklı tutumlar, kuşakların dijital bir ayrımının oluşmasına neden olmuştur (Onursoy, 2018, s. 990-991). Teknolojinin içine doğan ve teknolojiyi daha rahat bir şekilde kullanabilme becerisine sahip olan bireyler “dijital yerliler”, yaşamlarının belirli bir noktasından sonra teknolojiyi öğrenmeye ve uyum sağlamaya çalışan bireyler ise “dijital göçmenler” olarak ifade edilmektedir (Wang, Myers, & Sundaram, 2013, s. 409).

3.1. Dijital Yerliler ve Tüketim Davranışları

“Dijital yerliler” olarak ifade edilen kavram, Z kuşağına ait bireylerin gelişmiş olan teknolojinin içinde doğmaları ve direkt olarak dijital çağda yaşamaya başlamaları sebebiyle onları nitelendiren bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Dijital yerliler, bulundukları dönem içinde teknolojiyi en gelişmiş haliyle kullanmaya başlayan ve teknolojinin bütün imkanlarını olabildiğince üst düzeyde kullanabilme yeteneğine sahiptirler. Dijital yerliler, birbirleriyle konuşarak iletişim kurmaktan ziyade teknolojik cihazlarda bulunan mesaj yoluyla iletişim kurmayı tercih etmektedirler. İletişim kurma aşamasında teknolojiyi kuvvetli bir araç olarak

gören dijital yerliler, internetinde varlığıyla zaman sınırlaması olmadan ihtiyaç duydukları bilgi birikimlerine veya dünyanın diğer ucunda bulunan bireylerin fikir ve görüşlerine rahatlıkla ulaşabilirler. Farklı düşünce tarzlarına sahip kişilerle birebir olarak iletişim kurabilirler (Altun & Karataş, 2021, s. 292-293).

21. yüzyıl itibariyle ortaya çıkan ve insanoğlunun hayatının vazgeçilmez bir parçası olan internet ve dolayısıyla sürekli gelişen teknoloji, günümüzde kullanıldığı her alana olumlu katkılar sağladığı gibi her kuşağa ait bireylerin satın alma davranışlarının da değişmesine sebep olmuştur (Aydın A. , 2022, s. 55). Günümüze en yakın olan ve çağın gelişmiş dijital dünyasına en fazla hâkim olan Z kuşağının birer tüketici olarak davranışlarını gözlemlediğimizde, telefon bilgisayar veya tablet gibi internete bağlanabilen akıllı cihazların olmadığı bir yaşamları olamayacağı için bu akıllı cihazlar olmadan onların tüketici davranışlarını doğru bir şekilde tanımlamak imkânsız olmaktadır. Aynı şekilde internet ve teknolojiyle yaşamlarının belirli bir noktasından sonra tanışan ve dijitalleşmeyi hayatına hızla adapte edebilen Y kuşağı için tüketme ve satın alma olguları, temel gereksinimlerini karşılama amacının dışına çıkarak kendi benliğini ortaya koyma ve keyif alınan bir aktivite olarak görülmektedir. Modayı takip etme, markalar içinde arayış halinde olma veya internet üzerinden alışveriş yapma Z kuşağı tüketicilerinin standart beklentileri olarak görülmeye başlanmıştır (Bayrakdaroğlu & Özbek, 2018, s. 9-10). Dijital yerliler teknolojinin sunduğu imkanları kullanarak, ürün veya hizmetler ile ilgili “geri bildirim” de bulunma isteğinin ağır bastığı bir tüketim anlayışına sahiptir. Dijital yerliler bu tüketim anlayışıyla, ürün veya hizmetleri satın alma eylemini gerçekleştirme kararından ürünü satın alıp kullanarak ürünü tecrübe etmesine kadar geçen bütün süreç içinde ürün veya hizmete dair memnuniyetlerini veya şikayetlerini diğer tüketicilerle paylaşmaktadır. Satın alma eylemini gerçekleştirmiş ve ürünü deneyimlemiş tüketicilerin geri bildirimde bulunmaları ve direkt olarak marka hakkında fikirlerini sunmaları, o ürün veya hizmeti satın alma niyetinde olan potansiyel tüketicilerin satın alma davranışlarını etkilemektedir. Bu noktada alışverişlerinde dijitalleşmenin geri bildirimde bulunma imkanını kullanan tüketicilerin, görüşlerini paylaşması diğer tüketicilerin satın alma davranışlarını yönlendirmeleri açısından oldukça önemlidir (Derelioğlu, 2020, s. 9).

Zamanlarının çoğunu internetin olduğu akıllı cihazlarda geçiren ve bütün görev ve sorumlulukları dijital platformlarda gerçekleştiren dijital yerliler, firmaların internet üzerinden yayınladıkları mobil reklamlara en fazla maruz kalan bireylerdir. Bu sebeple, tüketicilerden dijital yerliler kategorisine giren bireylerin ürün veya hizmetlere karşı ilgi ve alaka düzeylerini doğru bir şekilde saptamaları ve ona yönelik reklam sunumlarını gerçekleştirmeleri kaçınılmaz bir hal almıştır. Dijital yerlilerin internet üzerindeki reklamlardaki, önceliği olan en önemli etkenler; güvenilir olması, eğlenceli olması ve etkileşim halinde olunmasıdır. Mobil reklamlarda bulunan bu etkenler veya bunlara benzer birçok etken, tüketicinin ürünlere yaklaşımı veya satın alma davranışı üzerinde olumlu yönde etki sahibidir. Dijital tüketiciler karşısına çıkan mobil reklamlarda bilgi içeriği olarak kendileri için önemli, ilgilendikleri ve işlerine yarayabilecek mesajları görmek istemektedirler (Tulgar, 2020, s. 80).

3.2. Dijital Göçmenler ve Tüketim Davranışları

“Dijital göçmenler” kavramı, internet ve web çağı olan milenyum kuşağından önceki dönemlerde dünyaya gelmiş olan bireyleri ifade eden bir kavramdır. Teknolojinin imkân

sağladığı cihazlar arayıcılığıyla internet ve dolayısıyla dijital dünyayla yaşamlarının belirli bir yetişkinlik sürecine eriştikten sonra tanışan bireyler, teknolojik cihazların kullanımını öğrenebilme ve teknolojiyi günlük yaşamlarına adapte edebilme gibi çeşitli birçok noktada zorluk yaşamaktadırlar. Dijital göçmenleri tanımlarken, teknolojik cihazları çözümleyebilme açısından dijital okuryazarlığı düşük olan ve teknolojiye uyum sağlamakta sorun yaşayan bireyler olarak ifade edebilmemiz mümkündür (Karabulut, 2015, s. 18).

Dijital göçmenler teknolojik cihazları esas olarak bilgi edinimi sağlamak için kullansalar da bu cihazları kullanma konusunda yeterince verimli ve aktif değildirler. Dijital göçmenler bir teknolojik cihazı kullanırken, kendi kendilerine çözümlemekte zorluk yaşayıp bir kılavuzdan yardım almaya yönelmektedirler (Arabacı & Polat, 2013, s. 15). Dijital Göçmenler, teknolojiyi aktif kullanabilme ve verim sağlayabilme noktasında dijital yerliler kadar kimlik olgusuna sahip değildirler. Dijital göçmenlerin teknolojiye karşı bir bağımlılıkları söz konusu değildir, yalnızca gereksinim duydukları anda teknolojinin imkanlarından faydalanmaktadırlar (Obeidat & Young, 2017, s. 297).

Dijital göçmenler, geleneksel tüketicilerin kişilik özelliklerini taşımaktadır. Bir ürünü satın almaya karar verme sürecinde ürün veya hizmetten olabildiğince fayda sağlama amacıyla olan dijital göçmenler, daha önceki dönemlerde edindiği deneyimlerini göz önüne alan geleneksel tüketiciler olarak tanımlanabilmektedir. Geleneksel tüketiciler, ürünler hakkında bilgi alabilme ve aldıkları bilgileri bir başka kişi ile paylaşabilme açısından sınırlı imkanlara sahip olduklarından dolayı bu tüketicilerin satın alma kararı verme aşamasında ilk öncelikleri kendi deneyimleridir, daha sonrasında ise çevresindeki yakın gördüğü bireylerin deneyimleridir.

Bir geleneksel tüketicinin herhangi bir X markasını değerlendirmesi ve satın almaya karar vermesi daha uzun ve zor bir süreci kapsamaktadır. Bu sebeple, X markasını kullanmış ve üründen memnuniyet sağlamış olan dijital göçmenler, aksi bir durum söz konusu olmadığı takdirde, bu X markası dışındaki herhangi bir Y markasına yönelip ürünler için satın alma eğilimde bulunma ihtimali oldukça düşük bir durumdur (Derelioğlu, 2020, s. 26).

X kuşağı bireylerini kapsayan dijital göçmenler, geleneksel değerlerini hala yaşatan, satın alma davranışlarını gerçekleştirme aşamasında ürünün niteliklerinin mantıklarına uymasının yanı sıra marka ile aralarında kurulan duygusal bağlarında etkili olduğu, akılcı ve duygusal etkenleri göz önüne alarak hareket eden tüketici özelliklerini taşımaktadır (Mercan, 2016, s. 67).

Dijital göçmenlerin büyük bir çoğunluğu telefon, tablet ve diğer akıllı cihazlar üzerinden online olarak alışveriş yapmamaktadırlar. Bunun yerine, fiziki mağazaya gidip ürünü birebir görmeyi ve satın alma aşamasını yüz yüze gerçekleştirmeyi tercih etmektedirler. Dijital göçmenler satın alma kararlarını vermeden önce alacakları o ürünün özellikleri, kullanım şekli ve bunun gibi birçok işlevleriyle ilgili bilgileri kendilerine sunulmasını ve o ürüne neden ihtiyaç duyulduğunu kendilerine ifade edilmesini beklemektedir (Bilgili, 2021, s. 33).

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tüketicilerin davranışları ve bununla ilişkili olarak satın alma niyetleri yaş, cinsiyet, gelir seviyesi, yaşam tarzı gibi çeşitli birçok faktörden dolayı birbirlerinden farklılık göstermektedir. Günümüzde tüketici davranışlarına ve satın alma karar süreçlerinin şekillenmesine yön veren bir diğer etken ise kuşkusuz ki dijitalleşme faktörüdür. Toplumda her kuşaktan bireyin gündelik hayatında önemli bir yeri olan dijitalleşme, bireylerin tüketim anlayışlarının değişmesine sebep

olduğu görülmektedir. Teknolojik taşınabilir cihazların gelişmesiyle her kesimden bireyin cep telefonu ve tablet gibi cihazların kullanım oranları da artmaktadır. Bireyler bu cihazlar sayesinde gün içerisinde daimî olarak internete erişebilme imkanına sahip olmakta, ürün veya hizmetler ile ilgi bilgi edinebilmekte ve satın alma davranışını gerçekleştirebilmektedir. Tüketicilerin ürünleri satın alma karar sürecinden satın alma eyleminin gerçekleştirme sürecine kadar geçen aşamaları internet üzerinden gerçekleştirmesi “dijital tüketici” kavramını ortaya çıkarmıştır.

Teknolojik cihazları rahatlıkla kullanabilen, ihtiyaçlarının çoğunu internet ortamından halleden ve teknolojiye hâkim olan bireyleri dijital yerliler olarak isimlendirebiliriz. Dijital yerliler yaş grupları itibarıyla Y ve Z kuşaklarını kapsamaktadır. Bu kuşakta yer alan tüketiciler için ürün ve hizmetlere ilişki araştırmaların veya satın alma eylemlerinin internet üzerinden gerçekleştirilmesi daha basit ve keyifli olmaktadır. Diğer kuşaklara nispeten dijital çağa biraz daha uzak olan X kuşağı, dijital göçmenler olarak isimlendirmektedir. Teknolojiyi kullanma eğilimleri düşük olan dijital göçmenler, ürün veya hizmetlere olan yönelimlerinin ve satın alma davranışlarının internet üzerinden olması oldukça düşüktür. Ürün veya hizmetlere ilişkin fikirlerini, deneyimlerini ve satın alma karar sürecini internet üzerinden geniş bir kitleye ulaştırarak paylaşmamaktadır. Ürünlere ilişkin görüşleri yalnızca çevresinde bulunan kişiler ile iletişim halinde kalabilmektedir.

Her yaş grubunda yer alan bireylerin gün içerisinde taşınabilir mobil cihazları kullanması, zamanının çoğunu internette geçirmesi, işletmelerin tüketicilere ulaşma noktasında geleneksel reklamcılık kanallarından uzaklaşarak dijital mecralara yönelmesine sebep olmaktadır. İşletmeler ürün veya hizmetlerini ulaştırmayı amaçladıkları tüketicilere yönelik hazırlamış oldukları reklam ve tanıtım faaliyetlerini, dijital mecralar arayıcılığıyla doğru hedef kitleye doğru ürün ve hizmeti ulaştırma imkanına sahiptir.

KAYNAKÇA

- Altun, Ö., Karataş, İ. Z Kuşağı Ve İnternette Alışveriş İlgilenimleri, İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 10,1, 2005.
- Arabacı, İ. B., & Polat, M. Dijital Yerliler Ve Dijital Göçmenler Ve Sınıf Yönetimi, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 12,47, 2013.
- Aydın, A., Dijital Ortamda Kamu Diplomasisi Uygulamalarının Algısal Süreçlere Etkisi: Dijital Yerliler Örneği, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2022.
- Bayrakdaroglu, F., & Özbek, Ç. Kadın Tüketim Alışkanlıklarının Kuşaklararası Boyutu, Sosyal Ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi, 19,42, 2018.
- Bilgili, A., Mobil Uygulamaların Online Anlık Satın Alma Davranışlarına Etkisi: X Ve Y Kuşakları Karşılaştırması, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, Sakarya, 2021.
- Derelioğlu, N., Dijital Yerliler Ve Dijital Göçmenlerin Teknoloji Ürünlerine Yönelik İlgilenimlerinin Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisinin Karşılaştırmalı Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020.

- Köse, G., & Yeygel Çakır, S. Markaların Dijital Pazarlama Çağında Tüketicileri Etkileşime İkna Etme Yolları: Influencer Pazarlama Ve İçerik Pazarlamasına İlişkin Kavramsal Bir Çalışma, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2,38, 2019.
- Karabulut, B. Bilgi Toplumu Çağında Dijital Yerliler, Göçmenler Ve Melezler, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 2015.
- Mercan, N. X,Y ve Z Kuşağı Kadınların Farklı Tüketim Alışkanlıklarının Modern Dünyada İnşa Edilmesi, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2,1, 2016.
- Obeidat, M. S., & Young, W. D. An Assessment Of The Recognition And Use Of Online Shopping By Digital Immigrants And Natives In India And China, *Journal Of International Consumer Marketing*, 29,5 ,2017.
- Onursoy, S. Üniversite Gençliğinin Dijital Okuryazarlık Düzeyleri: Anadolu Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6,2, 2018.
- Sarıtaş, E., & Barutçu, S. Tüketici Davranışlarının Analizinde Kuşaklar: Sosyal Medya Kullanımı Üzerinde Bir Araştırma, *Pamukkale Journal Of Eurasian Socioeconomic Studie*, 3,2, 2016.
- Tulgar, M. A. Dijital Yerlilerin Mobil Reklamlarındaki Rolü Ve Tercihleri Üzerine Bir Araştırma, *Uluslararası Halkla İlişkiler Ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 3,2, 2020.
- Wang, Q., Myers, M. D., & Sundaram, D. Digital Natives And Digital Immigrants: Towards a Model Of Digital Fluency, *Business & Information Systems Engineering*, 6, 2013.

ÖRGÜTSEL DIŞLANMA İLE ÖRGÜTSEL İNTİKAM DAVRANIŞI ARASINDAKİ İLİŞKİDE DEPRESYONUN ARACILIK ROLÜ: KAYSERİ İLİ İMALAT SANAYİ ÖRNEĞİ

Sefa ELMAS¹, Dr. Öğr. Üyesi, GÜL KARAKUŞ²

¹Kayseri Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 0000-0002-3271-0977

²Kayseri Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, 0000-0003-2150-8076

ÖZET

Çalışanlar iş yerinde çeşitli şekillerde dışlanmaya maruz kalabilmekte ve yalnızlaşabilmektedir. Örgütsel dışlanmaya maruz kalan çalışanlarınsa işletmelerinden/çalışma arkadaşlarından intikam almaya çalıştıkları görülmektedir. Örgütsel intikam davranışında bulunan çalışanlar işletmelerine ve çalışma arkadaşlarına çeşitli şekillerde zarar verebilmektedir. Bunlara ek olarak dışlanan ve yalnızlaşan bireylerin psikolojileri olumsuz yönde etkilenmekte ve dolayısıyla bireyler depresyona girebilmektedir. Depresyon ise örgütsel dışlanma ve örgütsel intikam davranışının artmasına neden olabilmektedir. Yapılan literatür taraması sonucunda, örgütsel dışlanma, örgütsel intikam ve depresyon konularının yerli ve yabancı literatürde ele alındığı birçok çalışmaya rastlanmıştır. Ancak üç değişkenin bir arada bulunduğu çalışmaya rastlanmamıştır. Buradan hareketle, ilgili çalışmada depresyonun örgütsel dışlanma ile örgütsel intikam davranışı arasındaki ilişkide aracılık rolünü tespit etmek amaçlanmıştır. Bu kapsamda Kayseri ili imalat sektöründe toplam 474 çalışan üzerinde yapılan anket çalışmasının 453'ü geçerli kabul edilmiştir. Bu çalışmada, ilişkisiz (bağımsız) örneklem t-testi, tek yönlü varyans analizi (anova), basit doğrusal regresyon analizi ve aracı değişken analizi kullanılmıştır. Kurulan hipotezler çerçevesinde yapılan analizler, örgütsel dışlanmanın, örgütsel intikam davranışı ile depresyon arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda örgütsel intikam ile depresyon arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Depresyonun, örgütsel dışlanma ile örgütsel intikam davranışı arasındaki ilişkide aracılık rolünü belirlemek amacıyla yapılan analiz sonucunda ise depresyonun güçlü aracılık rolüne sahip olduğu ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Dışlanma, Örgütsel İntikam, Depresyon, Aracılık Rolü

1. GİRİŞ

Modern iş dünyası, bireylerin kişisel ve profesyonel gelişimini desteklemeyi amaçlayan çalışma ortamları oluşturmak istemektedir. Böyle bir çalışma ortamını oluşturmanın zor olduğu bilinmektedir. İş yerinde yaşanan bazı olumsuz deneyimler bireylerin sağlığı, refahı ve performansı üzerinde olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Bireylerin maruz kaldığı bu olumsuz deneyimlerden biri ise örgütsel dışlanmadır.

İşletmelerde, örgütsel dışlanmanın artması ile her geçen gün birçok çalışan bu davranışa maruz kalarak, mağduriyet yaşayabilmektedir. Örgütsel dışlanma davranışına maruz kalan çalışanlarınsa işletmelerinden/çalışma arkadaşlarından intikam almaya çalıştıkları görülmektedir. Çalışanların bir kısmı yaşadıkları mağduriyet karşısında sessiz kalırken, bir kısmı da sabotaj yapmak, dedikodu yaymak veya üretkenlik karşıtı iş davranışları gibi çeşitli

davranışlarda bulunabilmektedir. Örgütsel dışlanma, bir bireyin işyerinde sosyal izolasyona maruz kalması ve bağlantısız hissetmesi biçiminde tanımlanmaktadır. Bu durum, bireyin psikolojik refahını olumsuz yönde etkileyebilmekte ve depresyon belirtilerini tetikleyebilmektedir. Bununla birlikte örgütsel dışlanma, bireyin kendini değersiz veya yetersiz hissetmesine ve depresif duygulara sahip olmasına neden olabilmektedir.

Örgütsel dışlanma, bireylerin iş ortamında kendilerini dışlanmış ve kabul edilmemiş hissetmelerine yol açan bir süreçtir. Bu durum, bireylerde çeşitli psikolojik sorunlara yol açabilmektedir. Bunlardan bazıları; gerginlik, psikolojik kaygı ve depresyondur. Bununla birlikte örgütsel dışlanma, örgüt performansını düşürebilmekte, çalışanın işe ve örgüte bağlılığını azaltmakta ve işten ayrılma niyetini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla, örgütsel dışlanmanın psikolojik sorunların yanında örgütsel sorunlara da yol açtığı hem çalışana hem de örgüte zarar verdiği söylenmektedir (Kürü, vd., 2022, s.198).

Bu çalışmanın hareket noktası “örgütsel dışlanma ile örgütsel intikam davranışı arasındaki ilişkide depresyonun aracılık rolü var mıdır?” sorusuna yanıt aramaktadır. Çalışmada öncelikle örgütsel dışlanma ve örgütsel intikam davranışı arasındaki ilişki ile örgütsel dışlanma ve depresyon arasındaki ilişkiye bakılmış; sonrasında örgütsel intikam ve depresyon arasındaki ilişki incelenmiştir. En son olarak ise örgütsel dışlanma ile örgütsel intikam davranışı arasındaki ilişkide depresyonun aracılık rolüne bakılmıştır. Yapılan analizler literatürde yapılmış olan çalışmalar ile desteklenmiştir. Yapılan literatür taraması sonucunda üç değişkeni ele alan çalışmaya rastlanamamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın örgütsel dışlanmanın sebep olacağı örgütsel intikam davranışı ve depresyonun aracılık rolü ile ilgili olarak literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmada, “Örgütsel dışlanmanın, örgütsel intikam üzerinde bir etkisi ve depresyonun aracılık rolü var mıdır?” sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu kapsamda araştırma temel olarak Kayseri ilinde faaliyet göstermekte olan imalat işletmelerinde çalışanların dışlanmışlık düzeylerini tespit ederek, bu dışlanmışlığın bireylerin intikam düzeyi üzerindeki etkisini ve depresyonun aracılık rolünü incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada sırasıyla; örgütsel dışlanmanın örgütsel intikam üzerindeki etkisi, örgütsel intikamın depresyon üzerindeki etkisi, örgütsel intikamın depresyonun üzerindeki etkisi, demografik verilerin (yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni durum, deneyim, pozisyon ve gelir) bu kavramlar ile ilişkisi ve son olarak da depresyonun örgütsel dışlanmanın, örgütsel intikam üzerinde aracılık rolü olup olmadığı incelenecektir.

İmalat sanayisinin ekonomi içindeki yeri, bir ülkenin gelişme sürecindeki en temel göstergedir (TÜSİAD, 2008 s.37). İmalat sanayi ülkemiz ekonomisi içerisinde oldukça önemlidir. İstihdam, ihracat ve katma değer oluşturduğunda dolayı ekonomimizin temel yapı taşıdır. Katma değerinin GSYH içerisindeki payı dünya ortalamasının üzerindeki seyrini devam ettirerek 2018 yılında %17,1 olmuştur (İmalat Sanayii Göstergeleri- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı- SBB).

Yapılan literatür araştırması sonucunda bu alanda yapılan çalışmalarda örgütsel intikam ve örgütsel dışlanma konularının görece daha yeni konular olduğu ve yapılan araştırma sayısının az olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalarda örgütsel dışlanmanın kişinin psikolojisi

üzerindeki etkisine ilişkin yeterince çalışma yapılmadığı gözlemlenmiştir. Yapılan literatür taraması sonucunda bu üç kavramı ortak ele alan çalışmaya rastlanmamıştır. Bundan dolayı yapılan çalışma ile bu açığın kapatılması, aynı zamanda bu çalışma ile elde dilecek verilerin sektördeki çalışanlara ve yöneticilerine yol haritası olabilmesi açısından önem arz etmektedir.

2.1. Sınırlılıklar

Yapılan her araştırmada olduğu gibi bu çalışmada bazı sınırlılıklara sahiptir. Bu sınırlılıklar aşağıda belirtilmiştir:

- Veri toplama yöntemi olarak anket uygulaması yapıldığından dolayı yaygın metot yanlılığı problemine düşülmüş olması mümkündür. Bir diğeri ise
- Araştırma konusunda yer alan üç ana başlığında olumsuz olması ve bundan dolayı insanların cevaplamaktan kaçınmaktadırlar
- Araştırma sonucunda elde edilmiş olan veriler güvenilirlik ve geçerlilik açısından, bireylere uygulanan anket soruları ile sınırlıdır.
- Araştırma sonucu elde edilen verilerin araştırmanın yapıldığı örneklem grubunun sınırlılıkları dahilinde olduğudur.
- Araştırmaya katılan bireylerin vermiş oldukları cevapların samimi ve doğru olduğu varsayılmıştır.

2.2. Araştırma Evreni ve Örneklem Grubu

Çalışma evrenini Kayseri Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren imalat sanayi işletmelerinde görev yapmakta olan bireyler oluşturmaktadır. İŞKUR işgücü piyasası araştırması Kayseri ili 2021 yılı sonuç raporuna göre resmi olarak toplam 69.235 kişi imalat sanayinde çalışmaktadır. Aynı zamanda sektöre göre ihracat yapan işletmelerin oranına bakıldığında ise yine %67,1 ile en çok ihracat yapan sektör imalat sanayi olmaktadır (İşkur, 2022, s.30). İmalat sanayisi içerisinde birçok farklı işletme bulunmaktadır. Örneklem genişliğini daraltmak için bu çalışmada elektrikli ev aletleri sektörü seçilmiştir. Sektör hakkında elde edilen veriler T.C Sanayi ve Kalkınma Bakanlığı'nın, Oran Kalkınma Ajansı ile 2019 yılında yaptığı rapora dayanmaktadır. Sektörün seçilmesindeki etken, sektörün 2,4 milyar dolarlık dış ticaret hacmine sahip olmasıdır. Kayseri TOBB sanayi veri tabanı kayıtlarında 2018 yılı itibarıyla toplam 43 firma 6.176 çalışanla faaliyet göstermekteyken, SGK veri tabanına göre Kayseri ilinde 68 sektör işletmesi 2.831 çalışanıyla faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu raporda ve çalışmada SGK sisteminden elde edilen verilerin doğru olduğu kabul edilmiş, bu veriler kullanılmıştır (www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr, 2023).

Evrenin 2.831 olduğu güven düzeyinin %95 ve güven aralığının 0,05 olduğu bir küttele örneklem büyüklüğünün yaklaşık 339 olması gerektiği belirtilmiştir (Yazıcıoğlu, Erdoğan, 2004, s.96). Kayseri organize sanayi bölgesi, imalat sanayi, elektrikli ev aletleri sektöründe çalışmakta olan bireyler üzerinde yapılan bu çalışmada 474 kişiye ulaşılmıştır. Elde edilen bu anketlerden 21 tanesi çeşitli sebeplerle geçersiz sayılmıştır. Bireylerin soruları cevaplarken endişe yaşamaması için anket formunda kişi veya kurum ile ilgili bilgiler istenmemiştir.

2.3. Yöntem

Nicel araştırma yöntemi ile yapılan bu çalışmada, desen olarak tarama deseni kullanılmıştır. Katılımcılar rastgele seçim yöntemi ile seçilmiştir.

Araştırma kapsamında örgütsel dışlanmanın örgütsel intikam ve depresyon üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla kullanılan ölçüm araçlarına aşağıda yer verilmektedir:

Beck Depresyon Ölçeği (BDÖ): 1961 yılında Dr. Aaron T. Beck tarafından geliştirilen depresyon ölçeği 21 belirti kategorisinden meydana gelmektedir. Ölçekte yer alan her bir belirti kategorisi dört seçenek içermektedir. Seçenekler, 0 ve 3 arasında puan almaktadır. Ölçekte alınacak min. puan 0 iken max. puan 63'tür. Toplam puan depresyonun, depresyon belirtisini veya şiddetin yüksekliğini göstermektedir. Ölçekte alınan 0-9 puan minimal, 10-16 puan hafif, 17-29 puan orta, 30-63 puan ise şiddetli düzeyde depresyonu göstermektedir (Savaşır ve Şahin 1997).

Türkiye'de toplamda on farklı depresyon ölçeği kullanılmaktadır. Bu çalışmada Beck depresyon ölçeğinin kullanılma sebebi Kılınç ve Torun (2011, Tablo 1) tarafından yapılan çalışmada yer alan ölçekler incelendiğinde sadece Beck Depresyon Ölçeği'nin örneklem grubuna uygun olduğu tespit edilirken, diğer ölçeklerin uygulanması için bireylerin gerekli şartları sağlayamayacağı gözlemlenmiştir. Bunun sebebi ise Beck Depresyon Ölçeği dışındaki diğer ölçeklerin uygulanması için bireylerin belirli bir hastalık geçmişine sahip olma, hastanede gözlem altında bulunma gibi birçok farklı kritere sahip olması gerekmektedir.

Örgütsel Dışlanma Ölçeği: Araştırmada örgütsel dışlanmayı ölçmek için 11 madde ve tek boyuttan oluşan, Scott (2007) tarafından geliştirilmiş, Karabey (2014) tarafından Türkçeye uyarlanmış, geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş "Örgütsel Dışlanma Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek 5'li likert formatındadır (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum)

Örgütsel İntikam Ölçeği: Wade (1989) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirliği Akın ve arkadaşları tarafından 2012 yılında yapılmıştır. Bu ölçek beşli likert tipinde (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum) olup 5 ifadeden oluşmaktadır. Ölçek toplam puan üzerinden değerlendirilmekte olup, puan arttıkça intikam niyetinin yüksek olduğu kabul edilmektedir. Toplam puan 25'e ne kadar yakın ise bireyin intikam niyetinin de o kadar yüksek olduğu kabul edilmektedir (Akın M., vd. 2012).

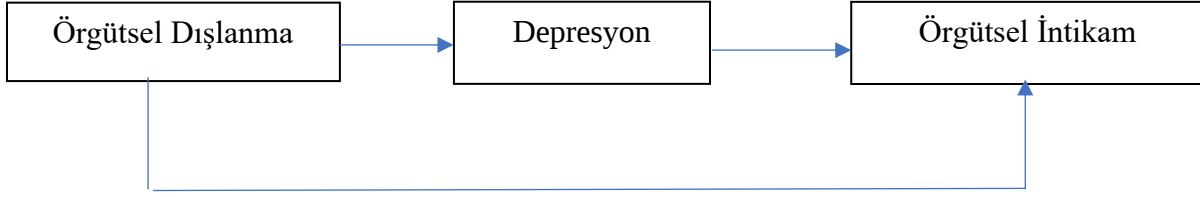
Çizelge 1. Ölçeklerin Cronbach's Alpha Değeri

Ölçekler	Cronbach's Alpha Değeri
Beck Depresyon Ölçeği (BDÖ)	0,872
Örgütsel Dışlanma Ölçeği	0,941
Örgütsel İntikam Ölçeği	0,867

2.4. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırma modeline ve hipotezlere aşağıda yer verilmektedir:

Görsel 1. Araştırma Modeli

Araştırma kapsamında bireylerin maruz kaldığı dışlanmanın, bireyleri intikam davranışına yönlendireceği ve depresyonun aracılık rolüne sahip olduğu varsayılmıştır. Aynı zamanda bu çalışmada da bireylerin intikam alma ve depresyona yönelmesi konusunda örgütsel dışlanmanın belirleyici değişken olduğu düşünülmektedir. Yukarıda bahsedilmiş olan değişkenler Görsel 1’de görüldüğü gibi bir model geliştirilerek gösterilmiştir

Son zamanlarda aracılık değişkenine karşı ilginin arttığı ve öneminin kabul edilmeye başlandığı görülmektedir. Bu modelde, örgütsel dışlanmanın örgütsel intikamın içinde bulunduğu süreçlerle ilgili olduğu ve bu süreçlerin sonucunu etkileyerek, aracılık ettiği kabul edilmektedir. Aracı değişkenin betimlenmek için model olarak yukarıda görüldüğü gibi diyagram çizilmektedir (Baron and Keny, 1986, s.1176; akt. Karakuş, 2019 s.119). Model ele alındığında depresyonun aracılık rolünden bahsedebilmemiz için, örgütsel dışlanmanın örgütsel intikam üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olması; örgütsel dışlanmanın, depresyon üzerinde de etkisinin bulunması; örgütsel intikamın, depresyon üzerinde bir etkisinin olması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Zhao vd. (2016), örgütsel dışlanmanın, kaçamak, bilgi saklama, aptalı oynama gibi konularda olumlu ilişkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Zahid vd. (2021), üretkenlik karşıtı iş davranışlarının ve dışlanmanın saldırgan davranışın ve dışlanmanın ve işyeri sapmasının büyüklüğünde istatistiksel olarak anlamlı bir etkinin bulunduğunu göstermektedir. Yan (2014) yaptığı çalışmada örgütsel dışlanmanın üretkenlik karşıtı iş davranışları ile pozitif yönlü bir ilişkide olduğu tespit edilmiştir. Zhao vd. (2013), örgütsel dışlanmanın, konaklama çalışanlarının üretkenlik karşıtı iş davranışları ile pozitif ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Taimur ve Khan (2017), örgütsel dışlanmanın, üretkenlik karşıtı iş davranışları ile pozitif ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Bu çalışmalar ışığında örgütsel dışlanmanın örgütsel intikam davranışı üzerindeki etkisine yönelik hipotez şu şekilde oluşturulmuştur:

H₁: Örgütsel dışlanmanın örgütsel intikam davranışı üzerinde etkisi vardır.

Özçelik (2022), dışlanmanın depresyonu pozitif yönde etkilediğini tespit etmiştir. Fung vd. (2016), dışlanma ile çeşitli DSM-5 (mental bozuklukların tanıs ve sayımsal el kitabı) tanı kategorisinde arasındaki bağlantıyı inceleyen ampirik çalışma yapmıştır. Yapılan çalışma sonucunda, dışlanmanın depresyon için bir faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Scott vd. (2015) tarafından hizmet sektöründe faaliyet gösteren firmalar üzerinde yapılan çalışmada örgütsel dışlanmanın çalışanların psikolojilerini olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu çalışmalar ışığında örgütsel dışlanmanın bireylerin depresyona girmesi üzerindeki etkisine yönelik hipotez şu şekilde oluşturulmuştur:

H₂: Örgütsel dışlanmanın bireylerin depresyona girmesi üzerinde etkisi vardır.

Chowdhury (2022) tarafından Bangladeşli hemşireler üzerinde yapılan çalışmada depresyonun iş yerinde şiddet, zorbalık ve tükenmişlik ile pozitif, iş tatmini ile negatif ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Nguyen vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada örgütsel intikam ve depresyon arasındaki ilişkide örgütsel nezaketsizliğinin aracı rolü incelemektedir. Yapılan araştırma sonucunda örgütsel intikam ve depresyon arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Demsky vd. (2019) tarafından ABD’de orman hizmetleri çalışanları üzerinde yapılan çalışmada işyeri nezaketsizliğinin (iş yeri intikamıyla ilişkilendirilebilecek) çalışanın uyku kalitesi üzerindeki etkisi ve bunu müteakip depresyon üzerindeki etkileri incelenmektedir. Yapılan çalışma sonucunda işyeri nezaketsizliğinin iş dışı sonuçlarla (uyku) ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Wu ve Parker (2017) tarafından yapılan çalışmada, örgütsel intikam ile ilişkilendirilebilecek işyeri nezaketsizliğinin çalışanların uyku kalitesi ve depresyon üzerindeki etkisini tespit etmek amaçlanmıştır. Yapılan bu çalışma sonucunda örgütsel intikamın depresyon üzerinde pozitif yönlü etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalar ışığında örgütsel intikamın bireylerin depresyona girmesi üzerindeki etkisine yönelik hipotez şu şekilde oluşturulmuştur:

H₃: Örgütsel intikamın depresyon üzerinde etkisi vardır.

Yapılan literatür taraması sonucu üç kavramı aynı anda ele alan çalışmalara rastlanmamakla birlikte, depresyonun dışlanma sonucu ortaya çıkan intikam davranışına pozitif yönlü aracılık ettiği varsayılmaktadır. Buradan hareketle H₄ hipotezi oluşturulmuştur:

H₄: Depresyon, örgütsel dışlanma ile örgütsel intikam davranışı arasındaki ilişkide aracılık rolü üstlenmektedir.

3. ANALİZLER

Araştırma amacı doğrultusunda oluşturulan hipotezleri test etmek amacıyla yapılan analizlere aşağıda yer verilmektedir:

Çizelge 1. Örgütsel Dışlanmışlığın Örgütsel İntikam Üzerindeki Etkisini İncelemeye Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Regresyon Katsayıları			Modelin Özeti		ANOVA	
	β	t	p	r	r ²	F	p
Sabit		18,681	,001	0,198	0,039	18,391	0,001
Örgütsel Dışlanma	0,198	4,288	,001				
Bağımlı değişken: örgütsel intikam							Sonuç
							Kabul

H₁ hipotezi kapsamında, örgütsel dışlanmışlığın örgütsel intikam davranışına yönlendirdiğini tespit etmek amacıyla basit regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, modelde istatistiksel olarak anlamlı bir etki bulgulanmıştır ($p=0,001<0,05$). Ayrıca r² değerinin 0,039 olması da örgütsel dışlanmanın örgütsel intikamı %3,9’luk bir oranda açıklanabildiğini göstermektedir. Beta değerinin 0,198 olarak tespit edilmesi ise bu etkinin pozitif yönlü olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda H₁ hipotezi kabul edilmiştir.

Çizelge 2. Örgütsel Dışlanmışlığın Depresyon Üzerindeki Etkisini İncelemeye Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Regresyon Katsayıları			Modelin Özeti		ANOVA	
	β	t	p	r	r ²	F	p
Sabit		16,118	,001	0,146	0,021	9,858	,002
Örgütsel Dışlanma	,162	3,140	,002				
							Sonuç
							Kabul
Bağımlı değişken: Depresyon							

H₂ hipotezi kapsamında, örgütsel dışlanmışlığın depresyon üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla basit regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, modelde istatistiksel olarak anlamlı bir etki bulgulanmıştır ($p=0,002<0,05$). Ayrıca r^2 değerinin 0,021 olması da örgütsel dışlanmanın örgütsel intikamı %2,1'lık bir oranda açıklanabildiğini göstermektedir. Beta değerinin 0,162 olarak tespit edilmesi ise bu etkinin pozitif yönlü olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda H₂ hipotezi kabul edilmiştir.

Çizelge 3. Örgütsel İntikamın Depresyon Üzerindeki Etkisini İncelemeye Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Regresyon Katsayıları			Modelin Özeti		ANOVA	
	β	t	p	r	r ²	F	p
Sabit		6,911	,001	0,237	0,056	26,723	,001
Depresyon	0,457	5,169	,001				

H₃ hipotezi kapsamında, örgütsel intikamın depresyon üzerindeki etkisini incelemeye yönelik regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, modelde istatistiksel olarak anlamlı bir etki bulgulanmıştır ($p=0,001<0,05$). Ayrıca r^2 değerinin 0,056 olması da depresyonun örgütsel intikamı %05'lik bir oranda açıklanabildiğini göstermektedir. Beta değerinin 0,457 olarak tespit edilmesi ise bu etkinin pozitif yönlü olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda H₃ hipotezi kabul edilmiştir.

Çizelge 4. Örgütsel Dışlanmanın, Örgütsel İntikam Üzerindeki Etkisi ve Depresyonun Aracılık Testine İlişkin Regresyon Testi

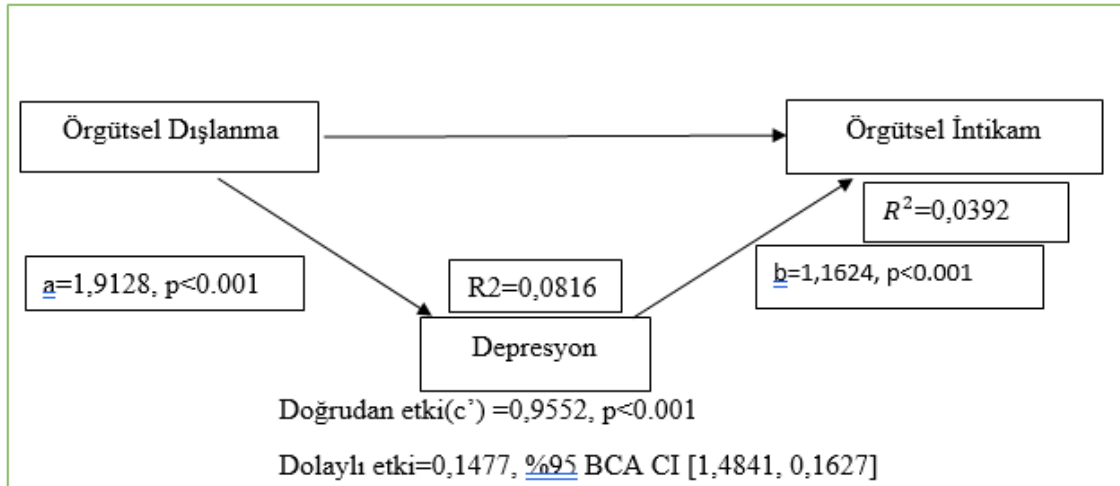
Sonuç Değişkenleri						
		M(Depresyon)			Y (Örgütsel İntikam)	
Tahmin Değişkenleri		b	S.H		b	S.H

X (Örgütsel Dışlanma)	a	1,9128	0,5262	C'	0,9552	0,2710
M(Depresyon)	-	-	-	b	1,1624	0,2710
Sabit	$\hat{I}_M$	11,1599	1,1552	$\hat{I}_M$	11,1166	0,2710
		$R^2=0,0816$			$R^2=0,0392$	
		F(1;451)=13,2161;p<0.001			F (1;450) =20,0034; p<0.001	

Not. *p<0,05, ** p<0,01, ***p<0,001; S.H: Standart Hata. Standardize edilmemiş beta katsayısı (b) raporlanmıştır.

Çalışanların örgütsel dışlanmanın, örgütsel intikam üzerindeki etkisi ve depresyonun aracılık rolü olup olmadığının testi için bootstrap yöntemini esas alan regresyon analizi yapılmıştır. Analizlerde bootstrap tekniği ile geliştirilen beş bin yeniden örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bootstrap tekniği ile yapılan aracılık analizlerinde araştırma hipotezinin desteklenmesi için analiz sonucunda elde edilen %95 güven aralığına sahip (confidence interval, CI) değerlerin sıfır değerini kapsamaması gerekmektedir (Mackinnon vd.,2004; akt., Gürbüz,2019 ss.65,66). Bu amaçla yapılan regresyon analiz sonuçları çizelge 4 de verilmiştir. Buna göre örgütsel dışlanmanın, örgütsel intikam üzerindeki etkisi ve depresyonun aracılık rolü olduğu tespit edilmiştir (b=0,1477, %95 BCA CI [1,4841, 0,1627]). Zira, bootstrap analizi sonucunda düzeltilmiş yanlılık ve hızlandırılmış güven aralığı değerleri (BCA CI) sıfır değerini kapsamamaktadır. Aracılık etkisinin tam standardize etki büyüklüğü (K^2) 0,0353 olup bu değer yüksek değere sahip etki büyüklüğü olduğu söylenebilir. Bu sonuçlara bakıldığında H_4 hipotezi kabul edilmiştir.

Görsel 2. Depresyonun, Örgütsel Dışlanma ile Örgütsel İntikam Davranışı Arasındaki İlişkide Aracılık Rolü

Not: Standardize edilememiş beta katsayıları raporlanmıştır. R^2 değeri, açıklanan varyansı göstermektedir.

Model aracılığı ile örgütsel dışlanmanın örgütsel intikam davranışı üzerindeki etkisini arttırmak için depresyonun aracılık rolüne gereksinim duyulmaktadır. Mevcut araştırmada analiz sonuçlarına göre örgütsel dışlanmanın örgütsel intikam üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkiye sahip olduğu ($\beta=0,168$, $p<0,01$), örgütsel dışlanmanın depresyon üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkiye sahip olduğu ($\beta=0,162$, $p<0,01$) ve örgütsel intikamın depresyon üzerinde

pozitif yönlü anlamlı bir etkiye sahip olduğu ($\beta=0,457$, $p<0,01$) saptanmıştır. Daha sonra modeldeki depresyon değişkeninin aracı olduğu model dikkate alınmıştır. Bu modelde örgütsel dışlanmanın örgütsel intikam üzerinde etkisinin de depresyonun aracılık rolünün kuvvetli, pozitif ve anlamlı etkiye sahip olduğu saptanmıştır ($K^2= 0,0353$, $b=0,1477$, %95 BCA CI [1,4841, 0,1627]) Bu bulguya dayanarak H_4 hipotezi kabul edilmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Modern iş dünyası, bireylerin kişisel ve profesyonel gelişimini desteklemeyi amaçlayan çalışma ortamları oluşturmak istemektedir. İstenilen çalışma ortamını oluşturmak düşünüldüğü kadar kolay olmamaktadır. Özellikle bireyler arasındaki ilişkilerde çalışanlar birçok zorluk ile karşılaşmaktadır. Çalışanların işyerinde maruz kaldığı zorluklarından birisi de örgütsel dışlanmadır. Çalışanlar kasıtlı veya kasıtlı olmayan sebeplerle dışlanmaya maruz kalabilmektedir. Bu dışlanmadan dolayı bireylerin işletmelerinden/çalışma arkadaşlarından intikam almaya çalıştıkları görülmektedir. Çalışanların bir kısmı yaşadıkları mağduriyet karşısında sessiz kalırken, bir kısmı sabotaj yapma, dedikodu yayma veya üretkenlik karşıtı iş davranışları gerçekleştirme gibi çeşitli davranışlarda bulunabilmektedir. Bunlara ek olarak dışlanmaya maruz kalan bireyler sosyal olarak izole oldukları için kendilerini yalnız ve kabul edilmemiş hissedebilmektedir. Bu durumsa bireylerde gerginlik, psikolojik kaygı ve depresyon gibi çeşitli psikolojik sorunlarla birlikte, örgütsel sorunlara yol açabilmektedir. Dolayısıyla, örgütsel dışlanmanın hem çalışana hem de örgüte zarar verdiği söylenmektedir (Kürü, vd., 2022, s.198).

Bu çalışmadaki ana varsayım kişilerin iş yerinde maruz kaldıkları dışlanmanın çalışanları maruz kalan çalışanlarınsa işletmelerinden/çalışma arkadaşlarından intikam almaya çalıştıkları görülmektedir.

H_1 hipotezi kapsamında, örgütsel dışlanmışlığın örgütsel intikam davranışına yönlendirdiğini tespit etmek amacıyla basit regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, modelde istatistiksel olarak anlamlı bir etki bulgulanmıştır ($p=0,001<0,05$). Ayrıca r^2 değerinin 0,039 olması da örgütsel dışlanmanın örgütsel intikamı %3,9'luk bir oranda açıklanabildiğini göstermektedir. Beta değerinin 0,198 olarak tespit edilmesi ise bu etkinin pozitif yönlü olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Fatima (2016) yaptığı çalışmada, örgütsel dışlanmanın, üretkenlik karşıtı iş davranışlarını olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Zhao vd. (2016), örgütsel dışlanmanın, kaçamak, bilgi saklama, aptal oynama gibi konularla olumlu ilişkiye sahip olduğunu gözlemlemiştir. Zahid vd. (2021), üretkenlik karşıtı iş davranışlarının ve dışlanmanın saldırgan davranışın ve dışlanmanın ve işyeri sapmasının büyüklüğünde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ifade etmiştir. Yan (2014) yaptığı çalışmada örgütsel dışlanmanın üretkenlik karşıtı iş davranışları ile pozitif yönlü bir ilişkide olduğunu tespit etmiştir. Zhao vd. (2013), örgütsel dışlanmanın, konaklama çalışanlarının üretkenlik karşıtı iş davranışları ile pozitif ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Taimur ve Khan (2017) ise örgütsel dışlanmanın, üretkenlik karşıtı iş davranışları ile pozitif ilişkili olduğunu tespit etmiştir.

Yapılan analiz sonucunda elde edilen sonucun Fatima (2016) Zhao vd. (2016) Zahid vd. (2021), Zhao vd. (2013), Yan (2014), Taimur ve Khan (2017) tarafından yapılan çalışmalarla desteklendiği görülmektedir.

H₂ hipotezi kapsamında, örgütsel dışlanışlığın depresyon üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla basit regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, modelde istatistiksel olarak anlamlı bir etki bulgulanmıştır ($p=0,002<0,05$). Ayrıca r^2 değerinin 0,146 olması da örgütsel dışlanmanın örgütsel intikamı %14,6'lık bir oranda açıklanabildiğini göstermektedir. Beta değerinin 0,162 olarak tespit edilmesi ise bu etkinin pozitif yönlü olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda H₂ hipotezi kabul edilmiştir Scott vd. (2014) tarafından yapılan çalışmada örgütsel dışlanmanın çalışanların psikolojilerini olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Özçelik (2022) yapmış olduğu çalışmada dışlanma ve depresyon arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkisi olduğunu ifade etmiştir. Fung vd. (2016) yaptığı çalışmada dışlanmanın depresyona neden olabilecek bir faktör olduğunu belirlemiştir.

Yapılan analiz sonucunda elde edilen sonuç Scott vd. (2014), Özçelik (2022), Fung vd. (2016) tarafından yapılan çalışmalarla desteklenmiştir.

H₃ hipotezi kapsamında, örgütsel intikamın depresyon üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla basit regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, modelde istatistiksel olarak anlamlı bir etki bulgulanmıştır ($p=0,001<0,05$). Ayrıca r^2 değerinin 0,054 olması da örgütsel dışlanmanın örgütsel intikamı %0,054'lük bir oranda açıklanabildiğini göstermektedir. Beta değerinin 0,457 olarak tespit edilmesi ise bu etkinin pozitif yönlü olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda H₃ hipotezi kabul edilmiştir. Demsky vd. (2019), Nguen vd. (2020) ve Wu ve Parker (2017) yaptıkları çalışmalarda örgütsel intikam ve depresyon arasında pozitif yönlü ilişki tespit etmişlerdir.

Yapılan analiz sonucunda elde edilen sonuç, Demsky vd. (2019), Nguen vd. (2020) ve Wu ve Parker (2017) tarafından yapılan çalışmalarla desteklenmiştir.

H₄ hipotezi kapsamında depresyonun örgütsel dışlanma ile örgütsel intikam davranışı arasındaki ilişkide aracılık rolü üstlendiğini tespit etmek amacıyla sobel testi kullanılarak aracı değişken analizi ile hipotez test edilmiştir. Örgütsel dışlanmanın, örgütsel intikam üzerindeki etkisi ve depresyonun aracılık rolü olduğu tespit edilmiştir ($b=0,1477$, %95 BCA CI [1,4841, 0,1627]). Aracılık etkisinin tam standardize etki büyüklüğü (K^2) 0,0353 olup bu değer yüksek değere sahip etki büyüklüğü olduğu söylenebilir. Bu sonuçlara bakıldığında H₄ hipotezi kabul edilmiştir. Literatür taraması sonucunda örgütsel dışlanma, örgütsel intikam ve depresyon kavramlarını birlikte ele alan çalışmalara rastlanmamıştır.

Çalışanlar iş yerinde çeşitli şekillerde dışlanmaya maruz kalabilmekte ve yalnızlaşabilmektedir. Örgütsel dışlanmaya maruz kalan çalışanlarınsa işletmelerinden/çalışma arkadaşlarından intikam almaya çalıştıkları görülmektedir. Örgütsel intikam davranışında bulunan çalışanlar işletmelerine ve çalışma arkadaşlarına çeşitli şekillerde zarar verebilmektedir. Bunlara ek olarak dışlanan ve yalnızlaşan bireylerin psikolojileri olumsuz etkilenmekte ve dolayısıyla depresyona girebilmektedir. Depresyonun işletmeleri ve bireyleri olumsuz etkilemesine ek olarak örgütsel dışlanma ile örgütsel intikam arasındaki ilişkide pozitif yönlü aracılık rolü oynamaktadır. Yapılan literatür taraması sonucunda bu üç kavramı ortak ele alan çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla yapılan çalışma, bu yöndeki açığın kapatılması ve aynı zamanda elde dilecek verilerin sektördeki çalışanlara ve yöneticilerine yol haritası olabilmesi açısından önem arz etmektedir.

5. KAYNAKÇA

- Akın M, Özdevecioğlu M, Ünlü O. Örgütlerde İntikam Niyeti ve Affetme Eğiliminin Çalışanların Ruh Sağlıkları ile İlişkisi. Amme İdaresi Dergisi, 2012.
- Chowdhury, S. R., Kabir, H., Mazumder, S., Akter, N., Chowdhury, M. R., & Hossain, A. Workplace Violence, Bullying, Burnout, Job Satisfaction and Their Correlation With Depression among Bangladeshi Nurses: A Cross-Sectional Survey During The COVID-19 Pandemic. Plos One, September 22, 09, 2022.
- Demsky, C. A., Fritz, C., Hammer, L. B., Black, A. E. Workplace Incivility and Employee Sleep: The Role of Rumination and Recovery Experiences. Journal of Occupational Health Psychology, April, 24,04,2019.
- Demirel, O., Kürü, S. A., Kansoy, S. U. Örgütsel Sessizliğin Örgütsel Sinizme Etkisinde Örgütsel Dışlanmışlığın Aracılık Rolü. Doğu Üniversitesi Dergisi, 2022.
- Fung, K., Xu, C., Glazier, B. L., Parson, A., & Alden, L. E. Research in Clinical Psychology: Social Exclusion and Psychological Disorders. In P. Riva & J. Eck (Eds.), Social Exclusion: Psychological Approaches to Understanding and Reducing its Impact, July, 27,07,2016.
- Gürbüz, S. *Örgütsel Dedikodu ile İş Yeri Yalnızlığı Arasındaki İlişki*, Yüksek Lisans Tezi Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- İmalat Sanayii Göstergeleri - T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji Ve Bütçe Başkanlığı - SBB (Erişim Tarihi: 02.05.2023)
- İşgücü Piyasası Araştırması Kayseri İli 2021 Yılı Sonuç Raporu. Türkiye İş Kurumu S.69 (Erişim Tarihi: 11.09.2022).
- Karabey, C. N. (2014). *İşyerinde Dışlanma*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Karakuş, G. *Örgütlerde Politika Algılamalarının Sapkın Örgütsel Davranışlar Üzerindeki Etkileri: Pozitif Psikolojik Sermayenin Aracı Rolü*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2019.
- Kılınç, S., Torun, F. *Türkiye’de Klinikte Kullanılan Depresyon Değerlendirme Ölçekleri*. Dirim Tıp Gazetesi, İstanbul, 2011.
- Nguyen N. Workplace Revenge and Depression: The Mediating Role of Workplace Incivility and Moderating Role of Emotional Intelligence" International Journal of Environmental Research and Public Health, Volume 17, Issue 16, August 2020.
- Özçelik, M. *Sosyal Dışlanma, Depresyon ve Materyalizmin Kompulsif Satın Alma Üzerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı, 2022.
- Savaşır, I., Şahin, N. H. Bilişsel-Davranışçı Terapilerde Değerlendirme: Sık Kullanılan Ölçekler. Türk Psikologlar Derneği. 1997.
- Scott K.D. *The Development And Test Of An Exchange-Based Model Of Interpersonal Workplace Exclusion*. Doctoral Dissertations, University Of Kentucky, Business Administration, Business And Economics, USA, 2007.
- Scott, K. L., Tams, S., Schippers, M. C., Lee, K. Opening The Black Box: Why and When Workplace Exclusion Affects Social Reconnection Behaviour, Health, and Attitudes. European Journal of Work and Organizational Psychology, May, 13,05,2015.
- Taimur, A. Khan, A. Workplace Ostracism and Counterproductive Work Behaviors (Cwbs): Examining The Mediating Role of Organizational Cynicism And Moderating Role of

Neuroticism Doctoral Dissertation Capital University Of Science & Technology, Islamabad 2017.

Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Detay Yayıncılık, 2004.

Zahid, A., Rehman, S., Rafiq, M., Cheema, S. M. As Study on Workplace Ostracism on Work Productive Behavior of Employees with Mediating Effect of Emotional Intelligence. Review of Applied Management and Social Sciences, February 28, 02, 2021.

Zhao, H., Peng, Z., Sheard, G. Workplace Ostracism and Hospitality Employees' Counterproductive Work Behaviors: The Joint Moderating Effects of Proactive Personality and Political Skill. International Journal Of Hospitality Management, June, 2013.

Zhao, H., Xia, Q., He, P., Sheard, G., Wan, P. Workplace Ostracism and Knowledge Hiding in Service Organizations. International Journal of Hospitality Management, September, 22,09, 2016.

Wu, C. H., & Parker, S. K. The role of leader support in facilitating proactive work behavior: A perspective from attachment theory. Journal of Management, July, 31,07,2014.

www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr, (Erişim tarihi: 12.02.2023)

TÜRKİYE’DE TARIM SEKTÖRÜNDE FİNANSAL KİRALAMA UYGULAMALARININ SEKTÖREL YERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Öğr. Gör. Dr., Ümmühan MUTLU ¹, Öğr. Gör. Dr. Bahar AYDIN CAN ²

¹ Kocaeli Üniversitesi, Hereke Ö.İ.U. MYO, ORCID ID: 0000-0002-3255-998X

² Kocaeli Üniversitesi, İzmit MYO, ORCID ID: 0000-0003-1096-7875

ÖZET

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde en önemli ekonomik sorunlardan birinin sermaye eksikliği olduğu düşünüldüğünde, yatırımların gerçekleştirilmesinde satın alma veya kiralama seçeneklerinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Yatırımların finansmanında öz kaynaklardan veya banka kredilerinden yararlanmak istemeyen yatırımcıların yararlanabileceği finansman seçeneklerinden birisi de finansal kiralama yöntemidir. Finansal kiralama yöntemi, ülkemizde birçok sektörde önemli düzeylerde kullanım olanağına sahiptir.

Türkiye ekonomisinde önemli bir yer kaplayan tarım sektörünün finansman gereksiniminin karşılanmasına yönelik önemli sorunlar mevcuttur. Bu sorunların giderilmesi için tarım sektörünün finansmanına yönelik kullanılan araçlardan biri olan finansal kiralama uygulamaları bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Araştırmada; tarım sektöründe ihtiyaç duyulan sermaye canlılığını sağlayabilmek için finansal kiralama uygulamalarından ne ölçüde yararlanıldığına ilişkin olarak bir karşılaştırma yapılmıştır. Tarım sektöründe yararlanılan finansal kiralama uygulamalarının, toplam finansal kiralama uygulamaları içindeki payı değerlendirilmiştir. Buna ek olarak, finansal kiralama uygulamalarının yıllar itibarıyla istatistiki olarak karşılaştırılması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Kiralama, Tarımsal finansman, Tarım, Finans.

SECTORAL PLACE AND EVALUATION OF FINANCIAL LEASING APPLICATIONS IN THE AGRICULTURAL SECTOR IN TURKEY

ABSTRACT

Considering that one of the most important economic problems in developing countries such as Turkey is the lack of capital, purchasing or leasing options should be evaluated in the realization of investments. One of the financing options available to investors who do not want to benefit

from equity or bank loans in financing their investments is the financial leasing method. The financial leasing method has the opportunity to be used at significant levels in many sectors in our country. There are important problems in meeting the financing needs of the agricultural sector, which has an important place in the Turkish economy. In order to solve these problems, financial leasing applications, which are one of the tools used for the financing of the agricultural sector, are the subject of this research. In the research; A comparison has been made regarding the extent to which financial leasing practices are utilized in order to provide the capital vitality needed in the agricultural sector. The share of financial leasing applications used in the agricultural sector in the total financial leasing applications has been evaluated. In addition, a statistical comparison of financial leasing practices over the years has been made.

Keywords: Leasing, Agricultural finance, Agriculture, Finance.

1. GİRİŞ

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler küreselleşen piyasalarda rekabetin sürekli olarak artış göstermesine sebep olmaktadır. Rekabetin bu denli yoğun olduğu piyasalarda yatırımların hangi finansman kaynağından yararlanılarak gerçekleştirileceği oldukça önemlidir. Doğru finansman kaynağı seçimi, yatırımlardan elde edilen verimliliğin artırılmasına katkı sağlamaktadır.

İşletmelerin verimlilik, karlılık ve ekonomiklik ilkeleri doğrultusunda faaliyetlerini sürdürebilmelerinde, yatırımların hangi finansman yöntemi kullanılarak gerçekleştirileceğine ilişkin olarak ihtiyaç duyulan finansman kaynağının vadesi ve hangi tür varlık finansmanında kullanılacağı konusu önem kazanmaktadır.

Yatırımların öz kaynak veya banka kredileri kullanılarak karşılanmasının tercih edilmediği ya da mümkün olmadığı durumlarda, orta vadeli finansman kaynağı olarak finansal kiralama yönteminden yararlanılabilir. Finansal kiralama yönteminden yararlanan yatırımcılar, yatırım finansmanında büyük avantajlar elde etmektedir.

Dünyada finansal kiralama yönteminin kullanılışı daha eski yıllara dayansa da Türkiye’ de yaklaşık 50 yıllık bir geçmişe sahiptir. Türkiye ekonomisinde özellikle ticaret sektöründe yoğun kullanım alanı bulan finansal kiralama sözleşmeleri tarım sektöründe de uygulama alanı bulmuştur.

Bir işletmenin kuruluş aşamasında ve faaliyetini sürdürebilmesi için hem dönen varlık hem de duran varlık yatırımları yapılması gerekmektedir. Bu yatırımların finansmanında kullanılan çeşitli finansman teknikleri mevcuttur. Burada yararlanılacak finansmanın, işletmenin kısa vadeli finansmanına mı yoksa uzun vadeli finansman ihtiyacına mı cevap olacağı önemli bir ölçüttür. Buna ek olarak duran varlık yatırımı yapılacaksa, bu ihtiyacın işletmenin iç kaynaklarından mı yoksa dış kaynaklardan mı sağlanacağı konusu önem arz etmektedir. Bu kapsamda, eğer yabancı kaynak finansmanı tercih edilecekse, işletmenin orta vadeli veya uzun vadeli finansman tekniklerinden hangisini kullanacağına karar verilmesi gerekmektedir.

İşletmeler, duran varlık yatırımlarında yararlanmak üzere, orta ve uzun vadeli banka kredileri, finansal kiralama, faktoring ve forfaiting sözleşmelerinden yararlanılabilmektedirler. Bu nedenle, işletmelerin ihtiyaç duydukları yatırımın finansmanında, hangi kaynaktan yararlanmanın gerekli ve uygun olduğu konusunda bilgiye sahip olmaları önemlidir. İşletmelerin ticari hayatta genellikle ticari banka kredilerinden diğer kaynak finansman tekniklerine göre daha fazla yararlandıkları ancak banka kredi kullanımının uygun olmadığı durumlarda, finansal kiralama diğer adıyla leasing kullanımı yoluyla yatırımlarını finanse ettikleri görülmektedir. Duran varlık yatırımlarının finansal kiralama tekniği ile finanse edilmesinin uygun olduğu koşullarda, işletmecilik ilkelerinden verimlilik, karlılık ve ekonomiklik ilkeleri açısından da yükselmeler görülebilecektir.

Türkiye’de finansal kiralama kullanımı açısından bir inceleme yapıldığında, işlem hacmi açısından özellikli dönemler olan ekonomik kriz yıllarında azalmalar görülmüş olsa da orta ve uzun vadeli finansman ihtiyacının desteklenmesi konusunda yararlanılan bir finansman tekniği olarak yaygınlığını sürdürmektedir. Türkiye’de birçok sektörde yaygın kullanımı olan finansal kiralamanın, son zamanlarda tarım sektöründe de uygulamalarında artış olduğu görülmektedir.

Bu araştırmada, öncelikle finansal kiralama tekniği hakkında bilgiler sunulmuş, Türkiye’deki tarım sektöründe, finansal kiralama uygulamalarının yıllar itibarıyla karşılaştırılması yapılmıştır. Sonuç olarak finansal kiralama uygulamalarının avantaj ve dezavantajları ile sunduğu faydalardan bahsedilmiştir.

2. FİNANSAL KİRALAMA KAVRAMI

İşletmelerin gereksinim duydukları fonlar, borçlanma, hisse senedi-tahvil ihracı ile sağlanmış olsa da işletmeler bu fonları duran varlık finansmanında kullanmayı tercih etmemektedir. Bu nedenle duran varlıkların satın alınması yerine kiralanması ile ihtiyacın karşılanması yolu

izlenmiştir. Bu sayede, kiralama yöntemiyle finansman sağlanması, işletmelerin yüklü satın alma finansmanı ihtiyacından kurtarılması avantajı sağlaması nedeniyle faydalı olmaktadır (Gökgöz, 2013:107)

Türkiye’ de 4842 Sayılı Kanunla Vergi Usul Kanunu’na ilave edilen ve 01.07.2003 tarihi itibarıyla yürürlüğe giren mükerrer 290. Maddedeki tanım üzerine, kira müddeti bitiminde kiracıya mülkiyet hakkı devrine bakmaksızın iktisadi varlığın mülkiyetliğinden doğan tüm riskler ve bırakılması ile sonuçlanan kiralamar, finansal kiralama şeklinde tanımlanmaktadır (Şeker, 2005:124).

Finansal kiralama işlemleri ile kredi kuruluşlarının müşterilerine doğrudan kredi vermedikleri onun yerine finansman ihtiyacı karşılanarak işletmenin ihtiyacı doğrultusunda taşınır ya da taşınmaz varlık satın alınmaktadır. Yasal açıdan, finansal kiralaya konu varlığın mülkiyeti kredi kuruluşunda bırakılmakta, kullanımı ise işletmeye devrolmaktadır. Daha sonra işletme, malın kullanım bedeli olarak kira ödemekte; vade bitiminde mal istenirse kredi kuruluşuna geri iade olmakta ya da işletme tarafından satın alınmaktadır(Şit ve Şit, 2013:37).

3. TARIM SEKTÖRÜNDE FİNANSAL KİRALAMA UYGULAMALARI

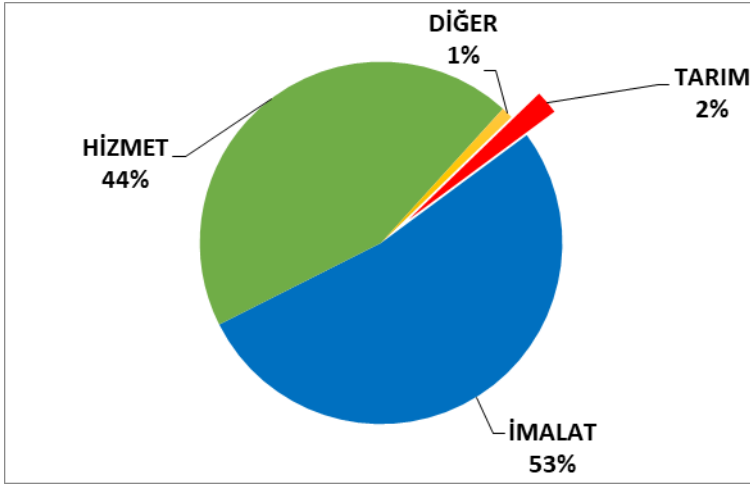
Türkiye’de tarım sektörü incelendiğinde, istihdama, sanayi, dış ticaret ve sosyo-ekonomik dengeye yönelik faydalar nedeniyle önemli bir yere sahiptir. Sektör içerisinde sermayenin dönüşü uzun yıllar aldığı için dış finansman ihtiyacı doğmaktadır. Türkiye’ de Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri ve Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’nın hibe ve teşvikleri sektöre en büyük kaynağı sağlamaktadır. Tarım sektörü çalışanları açısından esnek ödeme planları sunulması ve yatırım tutarının tamamını finanse etmesi avantajını bulunduran finansal kiralama uygulamaları sektör için önemli bir fon kaynağı olmaktadır (Uzun, 2016).

Tarım sektöründe karşılaşılan finansal kiralama uygulamaları, tarım işletmelerinin gereksinimlerine yönelik olarak araç-gereç, makine ve teçhizat gibi sabit varlıkları satın almanın yerine kiralamaya olanak sunan bir finansman yöntemi olarak görülmektedir Bu yöntemi uygulayarak tarım işletmelerinin duran varlık finansmanı yükünün azaltılması, yatırımların çoğalması ve kapasitelerini arttırmaları sağlanmaktadır. Finansal kiralama uygulamaları ile banka kredilerinden yararlanamayan işletmelerin de yararlanabilmesi başta

olmak üzere faydalar elde edilebilmektedir. Bu faydalar; düşük faiz oranları, uzun vadeli ödeme planları ve vergi avantajları şeklinde sıralanabilmektedir (Çağlar vd., 2016).

Bu araştırmada, tarım sektöründe finansal kiralama uygulamalarının kullanımına ilişkin istatistiki veriler sıralanmış ve yorumlanmıştır.

Şekil 1’ de 2022 Yılı Sözleşme Tutarına Göre Tarım Sektörü ve Diğer Sektörlerin Dağılımı durumu görülmektedir.

Şekil 1: 2022 Yılı Sözleşme Tutarına Göre Tarım Sektörü ve Diğer Sektörlerin Dağılımı

Kaynak: Finansal Kurumlar Birliği, 2022, <http://www.fkb.org.tr/raporlar-ve-yayinlar/raporlar/finansal-kiralama-sektor-raporlari/> ‘den alınan verilerden faydalanarak hazırlanmıştır.

Şekil 1’ e göre; finansal kiralama sözleşmelerinin %53 ile İmalat sektöründe yoğun olduğu, %44 ile ikinci sırada Hizmet sektörünün yer aldığını, Tarım sektöründe ise sadece %2 lik bir oranda kiralama uygulamalarının yer aldığı görülmektedir.

Tablo 1’ de sektörel olarak finansal kiralama sözleşmelerinin ve her bir sektör içerisinde yer alan sektör kalemlerinin aktif sözleşme tutarları ve yüzdesel payı ile kira alacak tutarları ve yüzdesel payı görülmektedir. Buna göre tarım sektöründe sözleşmelerin neredeyse tamamı %2,01 ile tarım, hayvancılık ve ormancılık alanlarında uygulanmakta, çok küçük bir kısmı ise balıkçılık alanında uygulanmaktadır.

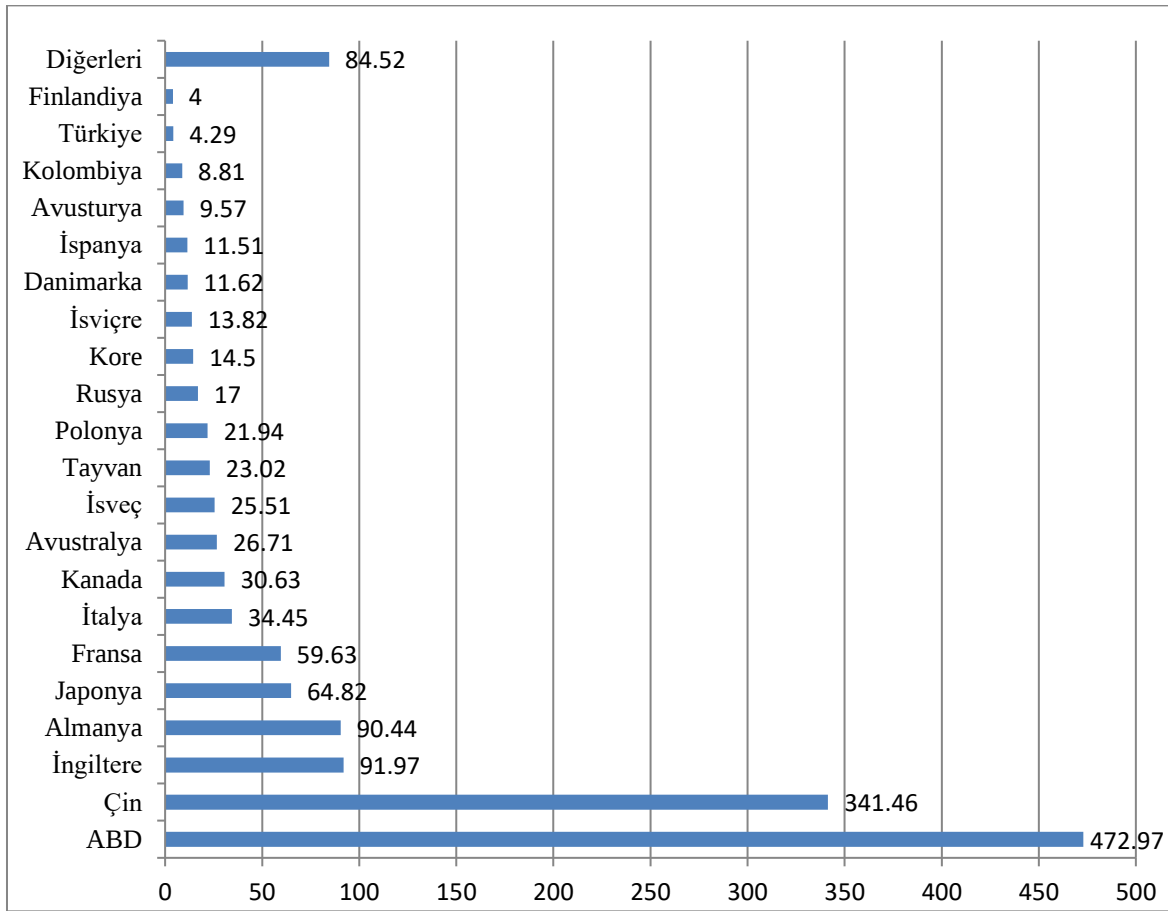
İmalat sektöründe en yüksek finansal kiralama sözleşmelerinin %13,74 ile tekstil sektöründe yer almaktadır. Hizmet sektöründe ise %15,22 ile inşaat sözleşmelerinde görülmektedir.

Tablo 1: Finansal Kiralama İşlemlerinin Sektörlere Göre Dağılımı (2022 Yılı)

	Tutarı (Bin TL)	(%)	Alacağı (Bin TL)	(%)
TARIM	1316629	2,08	1902960	2,35
Tarım, Hayvancılık, Ormancılık	1272302	2,01	1837644	2,27
Balıkçılık	44327	0,07	65316	0,08
İMALAT	33277874	52,70	41437592	51,15
Enerji Üreten Madenlerin Çıkarılması	1266200	2,00	1652120	2,04
Enerji Üretmeyen Madenlerin Çıkarılması	1939500	3,07	2214694	2,73
Gıda, Meşrubat ve Tütün Sanayi	1709487	2,71	2394562	2,96
Tekstil ve Tekstil Ürünleri Sanayi	8676971	13,74	9440194	11,65
Deri ve Deri Ürünleri Sanayi	162195	0,26	259744	0,32
Ağaç ve Ağaç Ürünleri Sanayi	759733	1,20	977474	1,21
Kağıt Ham. ve Kağıt Ürünleri Basım Sanayi	1232690	1,95	1283248	1,59
Nükleer Yakıt, Petrol Ür., Kömür Ürünleri Sanayi	63162	0,10	87673	0,11
Kimya ve Kimya Ürünleri ile Sentetik Lif. Sanayi	698515	1,11	906801	1,12
Kauçuk ve Plastik Ürünleri Sanayi	2036614	3,22	2684431	3,31
Diğer Metal Dışı Madenler Sanayi	1373925	2,18	2109681	2,60
Metal Ana Sanayii ve İşlenmiş Madde Üretimi	4905759	7,77	6604570	8,15
Makine ve Techizat Sanayi	1175631	1,86	1939429	2,39
Elektrikli ve Optik Aletler Sanayi	1614957	2,56	1936165	2,39
Ulaşım Araçları Sanayi	2391908	3,79	2993643	3,70
Başka Yerlerde Sınıflandırılmamış İmalat Sanayi	1156952	1,83	1623018	2,00
Elektrikli Gaz ve Su Kaynakları	2113675	3,35	2330145	2,88
HİZMET	27892869	44,17	36848503	45,48
İnşaat	9609887	15,22	12738187	15,72
Toptan ve Perakende Ticaret Mot. Ar. Servis Hizmetleri	6472676	10,25	7400775	9,14
Otel ve Restorantlar (Turizm)	329801	0,52	740985	0,92
Taşımacılık, Depolama ve Haberleşme	3100127	4,91	4127281	5,09
Finansal Aracılık	1252291	1,98	1364077	1,68
a) Parasal Kurumlar	852465	1,35	513401	0,63
b) Diğer Finansal Aracılar	697420	1,10	850676	1,05
Emlak Komisyon, Kiralama ve İşletmecilik Faaliyetleri	3363345	5,32	5592496	6,90
Savunma ve Kamu Yönetimi Zorunlu Sosyal Güvenlik Kurumları	50840	0,08	93282	0,12
Eğitim	138094	0,22	275148	0,34
Sağlık ve Sosyal Hizmetler	1414368	2,24	2309758	2,85

Diğer Toplumsal Sosyal ve Kişisel Hizmetler	567613	0,89	782863	0,97
İşçi Çalıştıran Özel Kişiler	43940	0,06	56801	0,07
Uluslararası Örgüt ve Kuruluşlar	2	0,00	2773	0,00
Tüketici Konut Finansmanı	452438	0,72	513819	0,64
DİĞER	205323	0,33	308858	0,38
GENEL TOPLAM	63145133	100	81011732	100,00

Kaynak: Finansal Kurumlar Birliği, 2022, <http://www.fkb.org.tr/raporlar-ve-yayinlar/raporlar/finansal-kiralama-sektor-raporlari/> 'den alınan verilerden faydalanarak hazırlanmıştır.

Şekil 2: Ülkelere Göre Finansal Kiralama İşlem Hacmi (Milyar USD)

Kaynak: WLY 2023 Sofili Group Global Leasing Report- (www.fkb.org.tr)

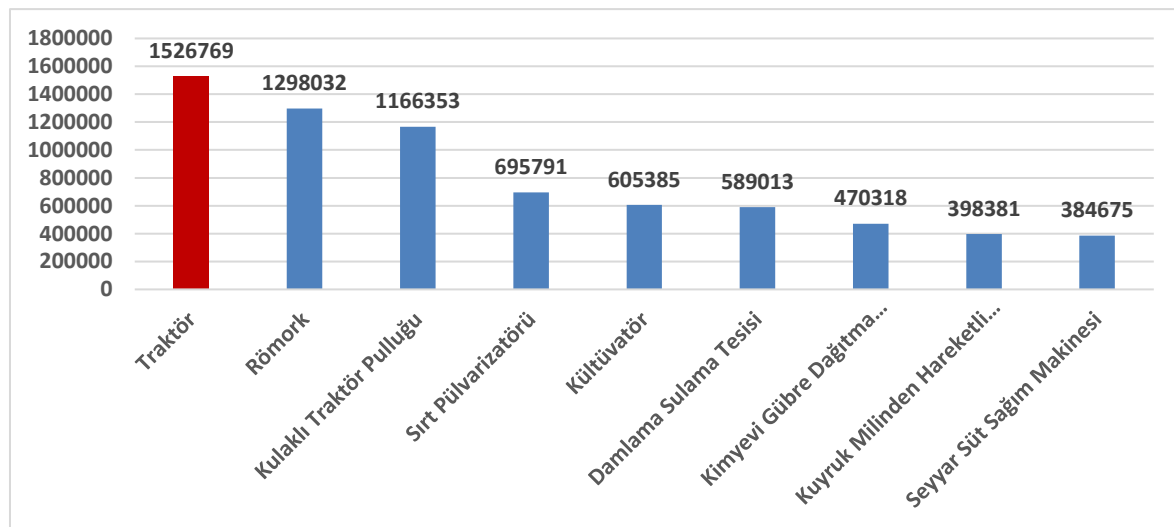
Şekil 2' de finansal kiralama uygulamalarının, ülkeler bazında işlem hacimleri verilmektedir. Şekle göre ABD'nin 472,97 Milyar USD ve Çin'in 341,46 Milyar USD ile finansal kiralama işlem hacminin üst sıralarda yer aldığı, Türkiye'nin ise sıralamada 4,29 Milyar USD ile sıralamanın altlarında yer aldığı görülmektedir.

Tablo 2’ de yer aldığı haliyle Tarım ve hayvancılık makinelerinin 2018 ve 2022 yılları arasında adet bazlı sıralaması yapıldığında, %30 ile diğer tarım makineleri, %26 ile toprak işleme ekipmanlarının %12 ile traktörlerin sıralamada adetsel olarak yoğun şekilde kullanıldıkları görülmektedir.

Tablo:2 .2018-2022 Yılları Arasında Türkiye Tarımsal Alet ve Makine Sayısı (Adet)

TARIM VE HAYVANCILIK MAKİNELERİ	2018	2019	2020	2021	2022	2022 Yılına Göre Payı(%)
Biçerdöver ve Hasat Makineleri	37095	36754	33546	31959	33160	0,27
Traktör	1332139	1354912	1442909	1481461	1526769	12,52
Pamuk Toplama Makinesi	1285	1297	1329	1483	1532	0,01
Hasat Makineleri	647855	654274	668511	692494	714400	5,86
Ekim Dikim Makineleri	526967	537209	554332	584787	599999	4,92
Toprak İşleme Ekipmanları	2941530	2970187	3022959	3118823	3180021	26,08
Zirai İlaçlama Makineleri	1255052	1273528	1302876	1334271	1366106	11,21
Gübre Hazırlama Dağıtma Makineleri	433791	440312	448637	465078	478430	3,92
Balya Makineleri	43788	45487	47959	50713	55460	0,46
Yem Üretim Ekipmanları	75881	79883	83808	89335	96084	0,79
Hayvancılık Ekipmanları	347929	358083	371129	390488	404536	3,32
Diğer Tarım Makineleri	3372686	3441258	3515072	3626146	3735682	30,64
TOPLAM	11015998	11193184	11493067	11867038	12192179	100,00

Kaynak: TÜİK, 2022, Tarımsal Alet ve Makine İstatistikleri.

Şekil 3. Türkiye’de 2022 Yılına Göre En Fazla Sahip Olunan Tarımsal Alet ve Makineler(Adet)

Kaynak: TÜİK, 2022, Tarımsal Alet ve Makine İstatistikleri.

Tarım sektöründe uygulanan finansal kiralama sözleşmeleri, tarım ve hayvancılık makinelerinin kiralanması şeklinde yapılmaktadır. Finansal kiralamanın sektörde en fazla kullanıldığı kalemelerin traktörler, biçerdöverler, tarım makineleri, sera ve sulama ekipmanları, pamuk toplama makineleri, pancar sökme makineleri, tahıl kurutma makineleri, silaj makineleri olarak sıralanabilmektedir(Uzun, 2016).

Şekil 3' e göre 2022 yılına göre en fazla sahip olunan Tarımsal Alet ve Makinelerin sayısı bakımından 1.526.769 adet ile traktörün en fazla olduğu, seyyar süt sağım makinelerinin ise 384.675 adet ile en az olduğu görülmektedir.

Tablo 3' e göre işletme büyüklüğü bazında işletme arazi büyüklüğü ile orantılı olarak işletmelerin sahip olduğu traktör varlığının arttığı görülmektedir.

Tablo 3: Türkiye’de İşletme Büyüklük Gruplarına Göre Traktör Sayısı(Adet) (2007)

İşletme Büyüklüğü (Dekar)	Toplam işletme sayısı	Traktör			
		Kendi malı		Ortak	
		İşletme Sayısı	Traktör Sayısı	İşletme Sayısı	Traktör Sayısı
Toplam	3 076 650	886 691	914 732	76 005	79 493
Arazisi olmayan	54 523	3 285	3 425	161	161
-5	178 006	7 973	8 137	321	321
5- 9	290 461	22 610	23 060	1 710	1 710
10- 19	539 816	72 261	72 826	7 141	7 188
20- 49	950 840	253 703	256 199	20 608	21 435
50- 99	560 049	232 947	237 355	21 265	21 495
100- 199	327 363	177 079	181 986	14 359	14 808
200- 499	153 685	100 421	109 821	8 680	10 142
500- 999	17 429	13 089	15 941	1 364	1 471
1000-2499	4 199	3 070	4 242	379	694
2500-4999	222	200	679	17	68
5000+	57	53	1 061	-	-

Kaynak: TÜİK, 2007, Tarımsal Alet ve Makine İstatistikleri.

Tablo 4’ den görüleceği üzere, finansal kiralamaya konu varlıklar içerisinde bedeli yüksek olan biçerdöver ve hasat makineleri gibi varlıkların yüzdesel olarak payının da %65,67 gibi yüksek olduğu bilgisine ulaşılmaktadır.

FİNANSAL KİRALAMA KONUSU VARLIKLAR	Kira Bedeli (Bin TL)	Payı (%)	Kira Bedeli (Bin TL)	Payı (%)	Kira Bedeli (Bin TL)	Payı (%)	Kira Bedeli (Bin TL)	Payı (%)
BİÇERDÖVER VE HASAT MAKİNELERİ	7215017	39,76	5610751	30,61	14415705	53,42	29774500	65,67
TRAKTÖR	2695121	14,85	2899856	15,82	2898678	10,74	2522990	5,56
PAMUK TOPLAMA MAKİNESİ	3974632	21,91	4320851	23,57	4009775	14,86	6190468	13,65
HASAT MAKİNELERİ	1400243	7,72	1644028	8,97	1539360	5,70	1552873	3,42
EKİM DİKİM MAKİNELERİ	57353	0,32	78489	0,43	188525	0,70	142382	0,31
TOPRAK İŞLEME EKİPMANLARI	18325	0,10	30610	0,17	20258	0,08	17714	0,04
ZİRAİ İLAÇLAMA MAKİNELERİ	17719	0,09	24253	0,13	43065	0,16	34447	0,08
GÜBRE HAZIRLAMA DAĞITMA MAKİNELERİ	8724	0,05	14640	0,08	25614	0,09	16852	0,04
BALYA MAKİNELERİ	975417	5,38	819912	4,47	1371518	5,08	1931760	4,26
YEM ÜRETİM EKİPMANLARI	186778	1,02	189430	1,03	270341	1,00	484954	1,07
HAYVANCILIK EKİPMANLARI	288347	1,60	250887	1,37	311098	1,15	444387	0,98
DİĞER TARIM MAKİNELERİ	1305966	7,20	2444757	13,34	1893448	7,02	2229402	4,92
TARIM VE HAYVANCILIK MAKİNELERİ(TOPLAM)	18143642	100,00	18328464	100,00	26987385	100,00	45342729	100,00

Tablo 4. Yıllara Göre Tarım ve Hayvancılık Makinelerinde Kiralama Bedelleri

Kaynak: Finansal Kurumlar Birliği, 2022. Finansal Kiralama Sektör Verileri

<http://www.fkb.org.tr/raporlar-ve-yayinlar/raporlar/finansal-kiralama-sektor-raporlari/> ‘den alınan verilerden faydalanarak hazırlanmıştır.

Tablo 5’ e göre, Türkiye’de sahip olunan alet-makine varlığının finansal kiralama oranları ile karşılaştırılması yapıldığında biçerdöver ve hasat makinelerinin toplam varlıklar içerisinde %0,27 gibi düşük bir oranda yer aldığı görülürken, finansal kiralama sözleşmeleri açısından % 65,67 ile en yüksek oranı elde ettiği görülmektedir. İşletmelerin traktör sahipliğinin yüksekliği veya ortaklaşa kullanım sebebiyle finansal kiralamaya ihtiyaç duyulmadığı şeklinde bir yoruma ulaşılabilmektedir. Buna ek olarak, toprak işleme ekipmanları ve zirai ilaç makinelerinin de işletmelerce sahip olunan varlıklar olması sebebiyle finansal kiralama oranlarının düşük kaldığı görülmektedir.

Tablo 5: Türkiye’de Sahip Olunan Alet-Makine Varlığının Finansal Kiralama Oranları İle Karşılaştırılması

FİNANSAL KİRALAMA KONUSU VARLIKLAR	2022			
	Sayısı (Adet)	Payı (%)	Kira Bedeli (Bin TL)	Payı (%)
BİÇERDÖVER VE HASAT MAKİNELERİ	33160	0,27	29774500	65,67
TRAKTÖR	1526769	12,52	2522990	5,56
PAMUK TOPLAMA MAKİNESİ	1532	0,01	6190468	13,65
HASAT MAKİNELERİ	714400	5,86	1552873	3,42
EKİM DİKİM MAKİNELERİ	599999	4,92	142382	0,31
TOPRAK İŞLEME EKİPMANLARI	3180021	26,08	17714	0,04
ZİRAİ İLAÇLAMA MAKİNELERİ	1366106	11,21	34447	0,08
GÜBRE HAZIRLAMA DAĞITMA MAKİNELERİ	478430	3,92	16852	0,04
BALYA MAKİNELERİ	55460	0,46	1931760	4,26
YEM ÜRETİM EKİPMANLARI	96084	0,79	484954	1,07
HAYVANCILIK EKİPMANLARI	404536	3,32	444387	0,98
DİĞER TARIM MAKİNELERİ	3735682	30,64	2229402	4,92
TARIM VE HAYVANCILIK MAKİNELERİ(TOPLAM)	12192179	100,00	45342729	100,00

Kaynak: TÜİK(2022), Finansal Kurumlar Birliği, 2022

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Finansal kiralamanın ülkemizde ekonomiye katkısı her geçen yıl artmış olsa da, kiralayacak kullanıcılar açısından içerik ve faydalarının çok iyi bilinmediği görülmektedir. Özellikle tarım sektöründe çalışan çiftçilerimizin bu konuda bilgilendirilmesi, faydalarının çok iyi açıklanması gerekmektedir.

Tarım sektörü işletmeleri, aile işletmelerinin yaygınlığı, geçimi sağlayacak düzeyde gelir sağlanması, dönemsel gelir elde edilişi ve likidite yetersizlikleri gibi nedenlerle kredibiliteleri oldukça düşük işletmelerdir. Bunun sonucunda, finansman ihtiyacının karşılanmasında, banka kredileri gibi dış kaynaklardan yararlanmak hem güç hem de maliyetli olmaktadır. Çiftçilerin kullandığı banka kredilerinde çoğu zaman arazi teminat olarak gösterilmektedir. Çiftçi kredisini ödeyemediği takdirde banka tarafından arazisine el konulabilmektedir. Bu nedenle, tarım işletmelerinin özellikle ihtiyacı olan yüksek maliyetli alet ve ekipmanlar için finansal kiralama yoluyla tedarik etmesi yoluyla likidite sorununu da azaltmış olacaklardır.

Sonuç olarak, tarım işletmelerinin ileri teknolojileri kullanabilmeleri, makinelerini yenileyebilmeleri ve son teknolojiye sahip makinelerin kullanımıyla verimli işgücü ve yüksek verim elde edebilmeleri için uygun maliyetli finansman kaynaklarına gereksinimleri vardır. Dolayısıyla finansal kiralama, tarım işletmelerine bu olanağı sunan önemli bir finansman yöntemi olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKLAR

Çağlar, R. U., Kılıç, O., & Başer, U. (2016). Türkiye’de Tarım Sektöründe Finansal Kiralama. *Journal of Life Economics*, 3(2), 31-40.

Gökgöz, A. (2013). Finansal kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (35).

<http://www.fkb.org.tr/raporlar-ve-yayinlar/raporlar/finansal-kiralama-sektor-raporlari>. (Erişim tarihi: 20.05.2023).

Mustafa, Ş. İ. T., & Ahmet, Ş. İ. T. (2013). Türkiye’de Finansal Hizmetler Sektörünün Gelişimi: Finansal Kiralama Sektörü Örneği. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(5), 35-47.

Şeker, S. (2005). Finansal Kiralama İşlemlerinde Amortisman ve Finansman Giderlerinin Durumu. *Yaklaşım Dergisi*, (154), 124-129.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2022, Tarımsal Alet ve Makine İstatistikleri. Erişim Linki: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=tarim-111&dil=1>.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2007, İşletme Büyüklüğü ve Mülkiyet Durumuna Göre Başlıca Tarımsal Alet ve Makine Sayısı. Erişim Linki: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=tarim-111&dil=1>.

Uzun, P. (2016). Türkiyede finansal kiralama ve faaliyet kiralaması: Tarım sektörü örneği (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

TURİZM İŞLETMELERİNİN WEB SİTESİ PERFORMANSLARININ BÜTÜNLEŞİK MEREC VE OCRA YÖNTEMLERİYLE SIRALANMASI

RANKING THE WEB SITE PERFORMANCE OF TOURISM COMPANIES WITH INTEGRATED MEREC AND OCRA METHODS

Dr.Öğr.Üyesi Mehmet Akif KARA¹

¹ Giresun Üniversitesi; İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, , ORCID: 0000-0003-4308-9933

Özet

Bu çalışmada turizm sektöründe faaliyet gösteren E Ticaret işletmelerinin web siteleri performansları sıralanmıştır. Çalışma; işletmelerin mevcut durumlarını analiz etmek ve stratejik anlamda geleceğe ilişkin bir projeksiyon oluşturmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda MEREC ve OCRA gibi yöntemlerin farklı alanlarda uygulanma örneklerini geliştirerek literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada 5 kriter ile 8 şirket örnekleme oluşturmaktadır. Kriterler MEREC yöntemi ile ağırlıklandırılmış ardından OCRA yöntemi ile alternatifler sıralanmıştır. Çalışma sonucunda A7 kodu ile belirtilen “Otelz” e ticaret işletmesi web sitesi performansı en yüksek şirket olmuştur.

Anahtar Kelimeler: çok kriterli karar verme, turizm, e ticaret, OCRA, MEREC.

Abstract

In this study, the web site performances of E-Commerce businesses operating in the tourism sector are ranked. The study aims to analyze the current situation of the businesses and to create a strategic projection for the future. It also aims to contribute to the literature by developing examples of the application of methods such as MEREC and OCRA in different fields. In the study, 5 criteria and 8 companies constitute the sample. The criteria are weighted by MEREC method and then the alternatives are ranked by OCRA method.

Keywords: multi criteria decision methods, tourism, e commerce, OCRA, MEREC.

1. GİRİŞ

Kapitalizmin süreklileşen yapısal krizlerine binaen politikalarında değişikliklere gitmesi, sermaye birikim alanlarının farklı sektörler kaymasına neden olmuştur. Bir bütün olarak hizmet sektörü bu vesileyle istihdam, kar vb. noktalarda oluşan payını da giderek arttırmıştır. *Bacasız fabrika* nitelendirilmesiyle önemi ortaya konulan turizm sektörü de bu minvalde önemli sermaye birikim alanlarından birisidir. Bunun yanı sıra, Web 3.0 ile birlikte bilgisayar ve internet kullanımı her geçen gün artmaktadır. Tüketiciler, sanal dünyanın sunduğu olanaklardan yararlanmaktadır (Özüpek, 2010). Turizm sektörü de dâhil olmak üzere bilginin günümüzde

¹ Giresun Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü Sayısal Yöntemler ABD.

bulunduğu, yoğunlaştığı zemin internettir ve en önemli parçası da web siteleridir (Uçak ve Çakmak, 2009). Buna bağlı olarak “e ticaret” çok hızlı büyüyen bir alan olmaktadır.

Bireylerin internet kullanımı ve internet üzerinden alışveriş yapma alışkanlığı kazanması ile birlikte tüketiciler açısından da “e ticaret” sektörü önemli bir kolaylık sağlamaktadır. İnternet kullanıcılarının sayısının giderek artması işletmeleri de bu alanda “var olmaya” doğru itmektedir. Dolayısı ile e ticaret hacminde bir artışın olması kaçınılmazdır. Özellikle; bilimsel ve teknolojik gelişmelerin toplumsal, iktisadi ve siyasi yapıda yarattığı değişim/dönüşüm süreçleri e ticaretinde önemini artırmaktadır. Bu da geleneksel ticaret anlayışında değişikliğe yol açmaktadır. OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) e ticareti; “bilgisayar ağları üzerinden özel olarak sipariş almak veya vermek amacıyla tasarlanmış yöntemlerle gerçekleştirilen mal veya hizmetlerin satışı veya alımıdır” şeklinde tanımlamaktadır (OECD, 2013). E ticareti bu bağlamda; hizmet ve ürünlerin elektronik ortamlarda satış ve dağıtımının yapılması olarak tanımlanabilir (Pınar, 2005: 30). Turban ve King (2003:3) tanımlamayı dört çerçevede gerçekleştirmektedir. Bunlar; iletişim açısından, işletme süreci açısından, hizmet açısından ve online açısından olarak belirtilmektedir. Tüketiciler açısından da internet üzerinde alışveriş gerçekleştirmenin çeşitli avantajları söz konusudur. Daha az zaman harcamak, hizmet/ürün hakkında daha fazla bilgi toplamak, tercih edilen ürünler için uygun değerleri yakalamak gibi avantajlar vardır (Demirbaş, 2014:1).

Çok kriterli karar verme yöntemleri uzunca bir süredir özellikle *işletme* literatüründe kullanılmaktadır. Günümüz dünyasında gerek bireysel, gerekse büyük ölçekli karar almak durumunda kalınmaktadır. Bu karar durumlarında birden fazla kriteri ve alternatifi değerlendirmek durumundayız. Çok kriterli karar verme; matematik, yönetim, sosyal bilimlerin birden fazla disiplini bir araya getiren, karar alıcıya birden fazla boyutta karar problemini değerlendirme imkânı veren bir yapıdır. Dolayısı ile turizm sektöründe faaliyet yürüten firmaların durumlarını ortaya koyabilmek amacıyla bu çalışmada Türkiye’de faaliyet gösteren ve en çok ticari paya sahip 8 şirket web sitelerinin performanslarına göre sıralanacaktır. Çalışmada kullanılan kriterler “MEREC” yöntemi ile ağırlıklandırılmış ve akabinde “OCRA” yöntemi ile sıralanmıştır. Çalışma bir yanıyla da bu yöntemlerin uygulama alanlarını genişletme amacı taşımaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Şirketlerin web sitesi performanslarının incelenmesine yönelik çok sayıda çalışma yapılmıştır. Çalışmanın yöntemini oluşturan MEREC ile OCRA yöntemlerine ilişkin farklı alanlarda yapılmış çalışmalar ile web sitesi performansına yönelik yapılmış çalışmalar bu bölümde ortaya konulmaktadır.

Çizelge 1. MEREC Yöntemi İle Yapılan Seçilmiş Çalışmalar

Konu	Kullanılan Yöntem	Yazar
Lojistik firma performansı	MEREC - WEBDA	Toslak, Aktürk ve Ulutaş (2022)
Uçak seçimi	MEREC-CoCoSo	Özdağoglu, Işıldak ve Keleş (2022)
Ülke sıralaması	MEREC -MARCOS	Ayçin ve Arsu (2022)
Hisse senedi getirisi- finansal başarı ilişkisi	MEREC-MAIRCA	Çilek (2022)

Yeşil yenilenebilir enerji kaynağı seçimi	MEREC-PIV	Goswami, Mohanty, Behera (2022)
Yenilenebilir enerji santrali konumu belirleme	MEREC-MULTIMOORA	Narayanamoorthy, Parthasarathy, Pragathi, Shanmugam, Baleanu, Ahmedian ve Kang (2022)
Boyama robotu seçimi	MEREC	Shanmugasundar, Sapkota, Čep, Kalita (2022)

Toslak, Aktürk ve Ulutaş (2022), bir lojistik firmasının yıllara göre performansını değerlendirdikleri çalışmalarında kriter ağırlıklarının hesaplanmasında MEREC yöntemini kullanmışlardır. Çalışmada 8 kriter kullanılmıştır. Bu kriterler; net satış, net satış değişimi, faiz, vergi öncesi kar, vergi öncesi kar değişimi, aktif toplam, özkaynak, ihracat ve çalışan sayıdır. Çalışan sayısı kriteri maliyet kriteri olarak alınmış, diğer kriterler ise fayda kriteri olarak alınmıştır. Özdağoğlu, Işıldak ve Keleş (2022), uçuş okullarının uçak seçimlerini değerlendirdikleri çalışmada kriter ağırlıklandırma MEREC yöntemini kullanmıştır. Çalışmada 12 kriter kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan kriterlerin 7'si fayda, 5'i ise maliyet yönlü kriterdir. Ayçin ve Arsu (2022), sosyal gelişme endeksine göre ülkeleri değerlendirdikleri çalışmalarında MEREC yöntemini kullanarak kriterlerin ağırlık değerlerini hesaplamıştır. Çalışmada hepsi fayda yönlü olmak üzere 12 kriter kullanılmıştır.

Çizelge 2. OCRA Yöntemi ile yapılan seçilmiş çalışmalar

Konu	Kullanılan Yöntem	Yazar
Otel seçim problemi	SWARA-OCRA	Tuş Işık ve Adalı (2016)
Desen program seçimi	MACBETH- ARAS-OCRA	Ercan ve Kundakçı (2017)
Mevduat bankalarının etkinlik ölçümü	OCRA	Özbek (2015)
Finansal Gelişmişlik performansı	İstatistiksel varyans- OCRA	Gülençer ve Türkoğlu (2020)
Finansal performans	SWARA-OCRA	Elmas ve Özkan (2021)
Verimlilik Analizi	ENTROPİ- OCRA	Çilek ve Karavardar (2022)
İnovasyon performansı	CRITIC-OCRA	Doğan (2023)

OCRA yöntemi ile literatürde farklı alanlara ilişkin uygulamalar yapılmıştır. Otel seçim problemi, desen program seçimi, mevduat bankalarının etkinlik ölçümü, finansal gelişmişlik performansı değerlendirmesi gibi uygulama alanlarında yer bulmuştur. Tablo 2'de OCRA yönteminin kullanıldığı bazı çalışmalara yer verilmiştir.

Çizelge 3. Web Sitesi Performanslarının İncelenmesi

Konu	Kullanılan Yöntem	Yazar
E-Ticaret Sitelerinin web sitesi performansı	SWARA- WASPAS	Maruf (2021)
Lojistik firma web sitesi performansı	AHP-TOPSİS	Büyüközkan ve Güleriyüz (2016)
E Ticaret Siteleri performansı	DANP-VIKOR	Chiu, Tzeng ve Li (2013)
Arama motoru optimizasyonunun iyileştirilmesi	DANP-VIKOR	Tsuei, Tsai, Pan ve Tzeng(2020)

E ticaret işletmeleri web siteleri	AHP-Fuzzy Set Theory	Rouyendegh, Topuz, Dağ ve Öztekin (2019)
E ticaret sitelerinin kullanılabilirliğinin karşılaştırılması	AHP-TOPSİS	Bulak, Kozanoğlu, Aydoğduoğlu, Göçer ve Algül (2021)
Web sitesi kalitesinin ölçümü	MULTIMOORA	Özbek (2020)
Ticari bankaların web site performansları	SWARA-ARAS	Maruf ve Özdemir (2021)
Lojistik firma web sitesi değerlendirilmesi	ARAS	Özbek ve Engür (2017)
Web Sitesi Servis Kalitesi	AHP-VIKOR	Chung, Liu, Wang ve Pang(2015)

Web sitesi performansının değerlendirilmesine ilişkin Türkçe literatürde son yıllarda çalışma sayısı artmaktadır. Çizelge 3’de gösterildiği gibi ARAS, AHP, VIKOR, SWARA, MULTIMOORA, TOPSİS gibi çok kriterli karar verme yöntemleri ile web sitesi performansları sıralanmaktadır.

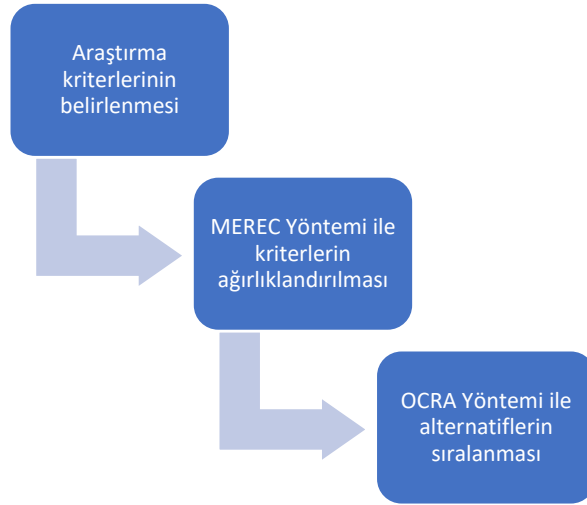
Literatür taraması sonucunda web sitesi performanslarının değerlendirilmesine ilişkin MEREC ve OCRA yöntemlerinin kullanıldığı herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısı ile bu yöntemlerin hem uygulama alanlarının genişletilmesi hem de web sitesi performansına ilişkin literatüre katkıda bulunması muhtemeldir.

3. YÖNTEM

Bu bölümde çalışmada kullanılan çok kriterli karar verme yöntemlerinden MEREC ve OCRA yöntemi anlatılacaktır. Matematiksel modeller ile her iki yöntemin adımları ayrıntılı olarak belirtilecektir. Ayrıca, çalışmada kullanılan yöntemler MATLAB programı kullanılarak hesaplanmıştır. Çalışmada kullanılan veriler similarweb.com ve gtmetrix.com sitelerinden 17.03.2023 tarihinde elde edilmiştir. Çalışmanın sınırlılığı ise verilerin “sabit kalmamasıdır”. Web sitesi performanslarının “anlık” ölçülebilir ve değişebilir olması bu bağlamda çalışmanın en önemli sınırlılığını oluşturmaktadır.

Tablo 4’te çalışmanın akış diyagramına yer verilmektedir. Çalışmada öncelikle literatürden yararlanılarak araştırma kriterleri belirlenmiştir. Ardından belirlenen kriterler MEREC yöntemi kullanılarak ağırlıklandırılmıştır. Daha sonra ise OCRA yöntemi ile alternatifler sıralanmıştır.

Çizelge 4. Araştırmanın Akış Diyagramı

3.1.MEREC YÖNTEMİ

Kriter ağırlıklandırma yöntemleri genel itibariyle objektif ve subjektif yöntemler olmak üzere 2 kısımda incelenmektedir. Subjektif olan yöntemler uzman görüşlerine dayanırken; objektif yöntemler ise karar matrisine dayanmaktadır.

MEREC yöntemi Keshavarz-Ghorabae vd. tarafından 2021 yılında literatüre önerilmiştir. Bu yöntem de kriter ağırlığını belirtirken, kriterlerin kaldırma etkilerine bakılmaktadır. Literatürde kullanılan diğer objektif kriter ağırlıklandırma yöntemleri olan CRITIC ve ENTROPİ gibi yöntemlerden bu özelliği ile farklılaşmaktadır (Şahin, 2022:59). Yöntem, 6 adımdan oluşmaktadır (Keshavarz-Ghorabae vd.,2021):

Adım 1: Karar Matrisinin Oluşturulması

İlk adımda n tane alternatif ve m tane kriterden oluşan karar matrisi oluşturulmaktadır.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2m} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \cdots & x_{nm} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Adım 2: Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması

Karar matrisi Eşitlik (2) kullanılarak normalize edilir.

$$n_{ij}^x = \begin{cases} \frac{\min x_{ij}}{x_{ij}} & \text{eğer } j \in \text{fayda kriter ise} \\ \frac{x_{ij}}{\max x_{ij}} & \text{eğer } j \in \text{maliyet kriter ise} \end{cases} \quad (2)$$

Adım 3: Toplam Performans Değerinin (S_i) Bulunması

Her bir alternatifin toplam performans değeri Eşitlik (3) kullanılarak hesaplanır.

$$S_i = \ln \left(1 + \left(\frac{1}{m} \sum_j |\ln (n_{ij}^x)| \right) \right) \quad (3)$$

Adım 4: Alternatiflerin Performansının (S'_{ij}) Belirlenmesi

Her bir kriter ayrı ayrı çıkarılarak alternatiflerin performansı belirlenir. Bu hesaplama için Eşitlik (4) kullanılır.

$$S'_{ij} = \ln \left(1 + \left(\frac{1}{m} \sum_{k, k \neq j} |\ln (n_{ik}^x)| \right) \right) \quad (4)$$

Adım 5: Sapmaların Toplamının (E_j) Belirlenmesi

Bu adımda mutlak sapmaların toplamı hesaplanır. j. kriterin çıkarılma etkisini göstermek üzere, adım 1-3 ve adım 1-4'ten elde edilen değerlere dayalı olarak j. kriterin çıkarılma etkisi belirlenir.

$$E_j = \sum_i |S'_{ij} - S_i| \quad (5)$$

Adım 6: Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

Bu adımda, her bir kriterin objektif ağırlığı Adım 1-5'in çıkarılma etkileri kullanılarak hesaplanır.

$$w_{j, merec} = \frac{E_j}{\sum_k E_k} \quad (6)$$

3.2.OCRA YÖNTEMİ

OCRA (Operational Competitiveness Rating) yöntemi 1994 yılında Parkan tarafından geliştirilmiştir (Özçalıcı, 2021: 365). Bu yöntem ile birlikte operasyonların performanslarını karşılıklı ölçen bir dizi alternatif derecelendirme elde edilebilmektedir. Bu yöntem; hem zaman serilerinde hem de sektörler arası verilerde kullanılabilir. Aşağıda yönteme ilişkin adımlar ayrıntılı olarak aktarılmaktadır.

Adım 1: Karar Matrisinin oluşturulması: m sayıda alternatif ve n sayıda kriterin yer aldığı karar matrisi oluşturulmaktadır.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (7)$$

$$i = 1, 2, \dots, m$$

$$j = 1, 2, \dots, n$$

Adım 2: Performans Değerlerinin Oluşturulması

Performans değerleri iki adımda gerçekleştirilmektedir. İlk olarak method vektöründe belirtilen maliyet niteliğindeki kriterler için alternatiflere değerler atanmakta ardından ise fayda niteliğindeki kriterler için değerler atanmaktadır.

Öncelikli olarak eşitlik 8 kullanılarak maliyet niteliğindeki kriterleri kullanmak suretiyle alternatiflere ait performans değerleri hesaplanır.

$$\bar{I}_i = \sum_{j=1}^g w_j \frac{\max(x_{ij}) - x_{ij}}{\min(x_{ij})} \quad (8)$$

Bu formülde $\bar{I}_i$: i'nci alternatifin görelî performans ölçüsünü,

x_{ij} = i'nci alternatifin faydalı olmayan j'nci kritere göre performans puanını,

g = maliyet kriteri sayısını göstermektedir.

w_j = j kriterinin ağırlığını temsil edilmektedir.

Görelî performans ölçüleri hesaplandıktan sonra maliyet niteliği taşıyan kriterler için alternatiflerin tercih değerleri eşitlik 9 yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$\bar{\bar{I}}_i = \bar{I}_i - \min(\bar{I}_i) \quad (9)$$

Bu hesaplamaların ardından fayda niteliği taşıyan kriterler için de aynı hesaplama adımları yapılmaktadır. Eşitlik 10 de gösterilen formül ile fayda kriterinde alternatiflerin görelî performans değerleri hesaplanmaktadır.

$$\bar{O}_i = \sum_{j=g+1}^n w_j \frac{x_{ij} - \min(x_{ij})}{\max(x_{ij}) - \min(x_{ij})} \quad (10)$$

$$i = 1, 2, \dots, m \quad j = g+1, g+2, \dots, n$$

Daha sonra fayda niteliğindeki kriterler için tercih değerleri hesaplanmaktadır. Eşitlik 11 ile gösterilmektedir.

$$\bar{\bar{O}}_i = \bar{O}_i - \min(\bar{O}_i) \quad (11)$$

Son olarak, *toplam tercih değerlerini* hesaplamak suretiyle genel tercih sıralaması yapılır. Eşitlik 12 ile formül gösterilmektedir.

$$P_i = (\bar{\bar{I}}_i + \bar{\bar{O}}_i) - \min(\bar{\bar{I}}_i + \bar{\bar{O}}_i) \quad (12)$$

$$i = 1, 2$$

4. BULGULAR

Web sitesi performanslarını belirleyebilmek için çeşitli kriterler kullanılmaktadır. Tablo 5'de gösterilen açılma süresi, görüntülenen ortalama sayfa sayısı, sitede geçirilen ortalama süre, hemen ayrılma oranı ve toplam ziyaretçi sayısı gibi kriterler farklı çalışmalarda kullanılmıştır.

Çizelge 5. Çalışmada Kullanılan Kriterler

Kriterler	Kodu	Niteliği	Kaynak
Açılma süresi (sn)	K1	Min	Egger vd. 2012; Manhas 2013 ; Kiyea ve Yusuf 2014
Görüntülenen ortalama sayfa sayısı (adet)	K2	Maks	Omidvar vd 2011; Pakkala vd. 2012
Sitede geçirilen ortalama süre (dk)	K3	Maks	Danaher vd. 2006; Hasan vd. 2009
Hemen ayrılma oranı (yüzde)	K4	Min	Dias ve Ferreira 2017; Sulova 2019; Poulos vd. 2020
Toplam ziyaretçi sayısı (Milyon)	K5	Maks	Pakkala vd. 2012; Carmona vd 2012; Fagan 2014

Çalışmada örnekleme turizm sektöründe faaliyet yürüten 8 şirket oluşturmaktadır. Tablo 6’da 8 şirkete ve çalışmada kullanılan kodlarına yer verilmiştir.

Çizelge 6. Alternatifler ve Kodlanması

Alternatifler	Kodlar
Jollytur	A1
Tatil Sepeti	A2
Trivago	A3
Tatilbudur	A4
Etstur	A5
Setur	A6
Otelz	A7
Tatil.com	A8

4.1.MEREC Yöntemi ile Kriterlerin Ağırlıklandırılması

Çalışmanın bu bölümünde Çizelge 7’de gösterilen karar matrisi kullanılarak kriterlerin ağırlık dereceleri hesaplanmaktadır.

Çizelge 7. Karar Matrisi

	K1 (min)	K2 (max)	K3 (max)	K4 (min)	K5 (max)
A1	1.5	5.57	4.41	50.30	1300000
A2	3.8	3.67	3.23	51.26	1800000
A3	2.4	4.41	5.32	27.29	1700000
A4	3.9	2.14	4.19	54.40	2100000
A5	5.0	4.43	3.45	48.88	3200000
A6	7.0	2.96	2.22	56.28	390200
A7	3.2	3.81	4.18	47.88	4100000
A8	2.9	2.51	1.53	52.03	239400
Maks	7.0	5.57	5.32	56.28	4100000
Min	1.5	2.14	1.53	27.29	239400

Eşitlik 2’de yer alan formüller kullanılarak karar matrisi normalize edilmektedir. Çizelge 8’de normalize edilmiş karar matrisi gösterilmektedir.

Çizelge 8. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	K1 (min)	K2 (max)	K3 (max)	K4 (min)	K5 (max)
A1	0.2142	0.3842	0.3469	0.8937	0.1841
A2	0.5428	0.5831	0.4736	0.91080	0.1330
A3	0.3428	0.4852	0.2875	0.4848	0.1408
A4	0.5571	1	0.3651	0.9665	0.1140
A5	0.7142	0.4830	0.4434	0.8685	0.0748
A6	1	0.7229	0.6891	1	0.6135
A7	0.4571	0.5616	0.3660	0.8507	0.0583
A8	0.4142	0.8525	1	0.9244	1

Eşitlik 3’te yer alan formül kullanılarak toplam performans değerleri hesaplanmış ve Çizelge 9’da gösterilmiştir.

Çizelge 9. Toplam Performans Değerleri

Alternatifler	S_i
A1	0.3397
A2	0.4244
A3	0.2988
A4	0.4703
A5	0.4166
A6	0.5906
A7	0.3776
A8	0.6088

Çizelge 10. S'_{ij} Değerleri Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5
A1	1.7639	1.8806	1.8602	2.0495	1.7335
A2	1.6794	1.6937	1.6522	1.7829	1.3981
A3	1.9306	2.0001	1.8955	1.9999	1.7527
A4	1.6425	1.7595	1.5580	1.7527	1.3252
A5	1.8548	1.7766	1.7595	1.8939	1.4036
A6	1.2370	1.1721	1.1625	1.2370	1.1393
A7	1.9168	1.9580	1.8723	2.0410	1.5052
A8	1.0475	1.1919	1.2238	1.2081	1.2238

Çizelge 11. Hesaplanan E_j ve w_j Değerleri

	K1	K2	K3	K4	K5
E_j	10.3545	10.0376	10.5937	10.2025	8.1488
w_j	0.2098	0.20344	0.2147	0.2067	0.1651

Yapılan hesaplamalar sonucunda ağırlığı en yüksek olan kriter K3 ile kodlanan “sitede geçirilen ortalama süre” olmuştur. En düşük ağırlığa sahip kriter ise K5 ile gösterilen “toplam ziyaretçi sayısı” olmuştur. Elde edilen bu kriter ağırlıkları OCRA yönteminde “girdi” olarak kullanılacaktır.

4.2.OCRA ile Alternatiflerin Sıralanması

Turizm sektöründe faaliyet gösteren seçili e ticaret şirketleri OCRA yöntemiyle sıralanmıştır. OCRA yönteminin ilgili adımları MATLAB programında yazılan kodlarla gerçekleştirilmiştir. Yöntemde kullanılan karar matrisi Çizelge 7’de gösterilmiştir.

Çizelge 12’de ise yapılan analizler sonucunda ortaya konulan P_i değerleri ile sıralanmıştır.

Çizelge 12. Toplam Tercih değerleri

Alternatifler	Maliyet Niteliğindeki Kriterler İçin Görelî Performans Değerleri	Fayda Niteliğindeki Kriterler İçin Görelî Performans Değerleri	P_i (Toplam Tercih Değerleri)	Sıralama
A1	0.8145	1.4264	1.9974	4
A2	0.4855	1.4250	1.6670	6
A3	0.8629	1.7197	2.3391	3
A4	0.4478	1.6212	1.8254	5
A5	0.3357	2.4937	2.5858	2
A6	0	0.2436	0	8
A7	0.5951	3.1578	3.5093	1
A8	0.6056	0	0.3620	7

OCRA yöntemi ile yapılan sıralama sonucunda A7, A5, A3, A1, A4, A2, A8 ve A6 kodları ile gösterilen şirketler sıralanmıştır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Teknolojik gelişmelerin gündelik yaşamda kullanımını artıracak araçların çoğalması ile birlikte e ticaret siteleri aracılığı ile gerçekleştirilen ticaret hacmi her geçen gün artmaktadır. Özellikle geçtiğimiz yıllarda yaşanan pandemi süreci ile birlikte bu artış daha büyük olmuştur. Dolayısı ile pazarda güçlenmek isteyen şirketlerin e ticarete yönelmeleri beklenen bir olgu olmuştur. Turizm sektöründe de “aracı kurumlar” olarak değerlendirilen e ticaret işletmelerinin

sektördeki konumları ve yaygınlıkları giderek artmaktadır. Bu bağlamda bu işletmelerin performansları stratejik yönetim süreçleri açısından önem kazanmaktadır.

Çok kriterli karar verme yöntemleri ise bu bağlamda özellikle işletme sorunlarına ilişkin karar alma, sıralama gibi problemlerde yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bu yöntemler çok sayıda kriter ve alternatifin olduğu karar alma durumlarında sistematik bir çözümleme gerçekleştirmektedir. Literatürde kullanılan ve geliştirilen çok sayıda farklı ÇKKV yöntemi bulunmaktadır. Bu çalışmada MEREC ve OCRA yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmada kriterler MEREC yöntemi ile ağırlıklandırılmıştır. Ardından OCRA yöntemi ile sıralanmıştır. Sıralama sonucunda web performansı en yüksek turizm e ticaret işletmesi “Otelz” olarak bulunmuştur. En kötü web performansına sahip işletme ise A6 kodu ile gösterilen “Setur” işletmesi olmuştur.

Turizm sektöründe faaliyet yürüten “aracı kurumların” web sitesi performansları piyasada tutunma açısından çok önemlidir. Web siteleri ve çeşitli uygulamalar aracılığı ile “satış” yapan bu firmalar için performans bu açıdan elzemdir. Dolayısı ile araştırma sonunda web sitesi performansı düşük olan e ticaret işletmelerinin bu yönde olumlu adımlar atması gerekmektedir. Konuya ilişkin çalışma yapması muhtemel araştırmacıların kriter ağırlıklarını ve sıralamayı farklı çok kriterli karar verme yöntemleriyle ele alarak karşılaştırma yapmaları literatürün geliştirilmesi açısından önemlidir. Kriter sayısının artırılması ve özellikle turizm sektöründe faaliyet yürüten işletmeler özelinde farklılık yaratabilecek yeni kriterlerin eklenmeleri de önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ayçin, E., Arsu, T., Sosyal Gelişme Endeksine Göre Ülkelerin Değerlendirilmesi: MEREC ve MARCOS Yöntemleri ile Bir Uygulama, İzmir Yönetim Dergisi, 2,2, 2021.
- Bulak, M.E., Kozanoğlu, O., Aydoğduoğlu, Ş.N., Göçer, F., Algül, R., E-Ticaret Sitelerinin Kullanılabilirliğinin AHP ve TOPSİS Yöntemleriyle Karşılaştırılması, Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, 26, 2021.
- Büyüközkan, G., Güler, S., Lojistik Firma Web Sitelerinin Performanslarının Çok Kriterli Değerlendirilmesi, Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 31, 4, 2016.
- Carmona, C. J., Ramírez-Gallego, S., Torres, F., Bernal, E., Del Jesus, M. J., & García, S., Web Usage Mining To Improve The Design Of An E-Commerce Website: OrOliveSur.com, Expert Systems with Applications, 39, 12, 2012.
- Chiu, W.Y., Tzeng, G.H., Li, H.L., A New Hybrid MCDM Model Combining DANP with VIKOR to Improve E-Store Business, Knowledge-Based Systems, 37, 2013.
- Chung, Y.F., Liu, S.H., Wang, C.H., Pang, C.T., Applying Fuzzy MCDM Methods to The Evaluation on Portal Website Service Quality, The SIJ Transactions on Computer Science Engineering, 2015.

- Çilek, A., Entegre MEREC-MAIRCA Teknikleri ile BİST Sigorta Endeksinde Hisse Senedi Getirisi ve Finansal Başarım İlişkisi. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 57, 4, 2022.
- Çilek, A., Karavardar, A., Bütünleşik ENTROPİ ve OCRA Teknikleri ile Özel Sermayeli Ticaret Bankalarının Verimlilik Analizi, Mali Çözüm Dergisi/Financial Analysis, 32, 170, 2022.
- Danaher, P.J., Mullarkey, G.W., Essegai, S., Factors Affecting Web Site Visit Duration: A Cross-domain Analysis, Journal of Marketing Research, 43, 2, 2006.
- Dias, J.P., Ferreira, H.S., Automating The Extraction of Static Content and Dynamic Behaviour From E-Commerce Websites, Procedia Computer Science, 109, 2017.
- Doğan, H., OECD Ülkelerinin İnovasyon Performanslarının CRITIC Temelli OCRA Yöntemiyle Değerlendirilmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 28, 1, 2003.
- Doğan, H., OECD Ülkelerinin İnovasyon Performanslarının CRITIC Temelli OCRA Yöntemiyle Değerlendirilmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 28, 1, 2023.
- Egger, S., Hobfeld, T., Schatz, R., & Fiedler, M., Waiting Times in Quality of Experience for Web Based Services, In 4th International Workshop on Quality of Multimedia Experience (QoMEX 2012). Yarra Valley, Australia, 2012.
- Elmas, B., Özkan, T., Ulaştırma ve Depolama Sektörü İşletmelerinin Finansal Performanslarının SWARA-OCRA Modeli ile Değerlendirilmesi, İşletme Akademisi Dergisi, 2, 3, 2021.
- Ercan, E., Kundakçı, N., Bir Tekstil İşletmesi için Desen Programı Seçiminde ARAS ve OCRA Yöntemlerinin Karşılaştırılması, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19, 1, 2017.
- Fagan, J.C., The Suitability of Web Analytics Key Performance Indicators in the Academic Library Environment, Journal of Academic Librarianship, 40, 1, 2014.
- Goswami, S.S., Mohanty, S.K., Behera, D.K., Selection of a Green Renewable Energy Source in India With The Help of MEREC Integrated PIV MCDM Tool, Materials Today: Proceedings, 52, 2022.
- Gülençer, İ., Türkoğlu, S.P., Gelişmekte Olan Asya ve Avrupa Ülkelerinin Finansal Gelişmişlik Performansının İstatistiksel Varyans Prosedürü Temelli OCRA Yöntemiyle Analizi, Third Sector Social Economic Review, 55, 2, 2020.
- Hasan, L., Morris, A., Proberts, S., Using Google Analytics to Evaluate the Usability of E-Commerce Sites, Lecture Notes in Computer Science (including subseries Lecture Notes in Artificial Intelligence and Lecture Notes in Bioinformatics), 5619, 2009.

- Keshavarz-Ghorabae, M., Amiri, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Antucheviciene, J., Determination of Objective Weights Using a New Method Based on the Removal Effects of Criteria (MEREC), *Symmetry*, 13, 4, 1-20, 2021.
- Kiyea, C., Bolatito Yusuf, A., Usibility Evaluation of Some Selected Nigerian Universitie's Websites, *International Journal of Computer Applications*, 104, 3, 2014.
- Manhas, J., A Study of Factors Affecting Websites Page Loading Speed for Efficient Web Performance, *International Journal of Computer Sciences and Engineering*, 1, 3, 2013.
- Maruf, M., Özdemir, K., Türkiye'deki Ticari Bankalara Ait Web Sitelerin Performanslarının SWARA ve ARAS Yöntemi ile Sıralanması, *OPUS International Journal of Society Researches*, 18, 2021.
- Maruf, M., Türkiye'de E-Ticaret Sitelerinin SWARA ve WASPAS Yöntemleri ile Web Sitesi Performansına Göre Sıralanması, *TroyAcademy*, 6,2, 2021.
- Narayanamoorthy, S., Parthasarathy, T. N., Pragathi, S., Shanmugam, P., Baleanu, D., Ahmadian, A.,Kang, D., The Novel Augmented Fermatean MCDM Perspectives For Identifying The Optimal Renewable Energy Power Plant Location. *Sustainable Energy Technologies and Assessments*, 53, 2022.
- Omidvar, A., M., Reza Mirabi, V., & Shokry, N., Analyzing The Impact Of Visitors On Page Views With Google Analytics. *International journal of Web & Semantic Technology*, 2,1, 2011.
- Özbek, A., Engür, M., Lojistik Firma Web Sitelerinin ARAS Yöntemi ile Değerlendirilmesi, *The International New Issues In Social Sciences*, 5, 5, 2017.
- Özbek, A., Operasyonel Rekabet Değerlendirmesi (OCRA) Yöntemiyle Mevduat Bankalarının Etkinlik Ölçümü, *Social Sciences*, 10, 3, 2015.
- Özbek, A., Web Sitesi Kalitesinin MULTIMOORA Yöntemi ile Değerlendirilmesi, *International Journal of Engineering Research and Development*, 12, 2, 2020.
- Özçalıcı, M., MATLAB ile Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri, Ankara: Nobel Yayınları, 2021.
- Özdağoğlu, A., Işıldak, B., & Keleş, M.K., MEREC Tabanlı CoCoSo Yöntemiyle Uçuş Okullarının Uçak Seçimlerinin Değerlendirilmesi, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 2, 2022.
- Pakkala, H., Presser, K., & Christensen, T., Using Google Analytics to Measure Visitor Statistics: The Case of Food Composition Websites, *International Journal of Information Management*, 32, 6, 2012.
- Pırnar, İ., Turizm Endüstrisinde E-Ticaret, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 2005.
- Poulos, M., Korfiatis, N., & Papaylassopoulos, S., Assessing Stationarity in Web Analytics: A Study of Bounce Rates, *Expert Systems*, 37, 3, 2020.

- Rouyendegh, B.D., Topuz, K., Dag, A., & Oztekin, A., An AHP-IFT Integrated Model for Performance Evaluation of E-commerce Web Sites, *Information Systems Frontiers*, 21, 2019.
- Shanmugasundar, G., Sapkota, G., Čep, R., Kalita, K., Application of MEREC in Multi-Criteria Selection of Optimal Spray-Painting Robot. *Processes*, 10,6, 2022.
- Sulova, S., A System for E-Commerce Website Evaluation International Multidisciplinary Scientific GeoConference Surveying Geology and Mining Ecology Management, *SGEM*, 19, 21, 2019.
- Şahin, M., Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri, Nobel Yayınları, 2022.
- Toslak, M., Aktürk, B., Ulutaş, A., MEREC ve WEDBA Yöntemleri ile Bir Lojistik Firmasının Yıllara Göre Performansının Değerlendirilmesi, *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 33, 2022.
- Tsuei, H. J., Tsai, W. H., Pan, F. T., Tzeng, G.H., Improving Search Engine Optimization (SEO) bu Using Hybrid Modified MCDM Models, *Artificial Intelligence Review*, 53, 2020.
- Turban E., King, D., Introduction to E-Commerce, Prentice Hall, 2003.
- Tuş Işık, A., Adalı, E.A., A New Integrated Decision Making Approach Based on SWARA and OCRA Methods for The Hotel Selection Problem, *International Journal of Advanced Operations Management*, 8, 2, 2016.

ÇOCUK EDEBİYATINDA DİSTOPIK TÜR ÜZERİNE BİR İNCELEME (“1 GB ADALET” ADLI YAPIT ÖRNEĞİ)¹

Remzi Günay,

Türkçe Öğretmeni, Milli Eğitim Bakanlığı - ORCID 0009-0003-6422-4388

Doç. Dr. Erhan ŞEN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, - ORCID 0000-0001-7678-812X

ÖZET

Distopik yapıtlar, okurları dünyanın geleceğine ilişkin kötü senaryolarla buluşturarak onları uyaran yazınsal ürünlerdir. Bu senaryolar teknolojik gelişmeler, salgın hastalıklar, çevre kirliliği, denetimci ve baskıcı yönetimler, klonlama, yapay zekâ, iklim değişiklikleridir. Okura distopik evren sunulurken çeşitli kurumlar sorgulanır, belli problemlere dikkat çekilir. Bireysel, toplumsal, psikolojik, ekonomik, biyolojik, ahlakî, politik, dijital sonuçlar iletilir. Okurdan yeni bakış açıları edinmesi, bilinç geliştirmesi ve duyarlı olması beklenir. Nitel araştırma deseninin kullanıldığı bu çalışmada doküman analizinden, verilerin çözümlenmesi için betimsel analizden yararlanılmıştır. Çalışmada inceleme nesnesi olarak Dilge Güney’in “1 GB Adalet” adlı distopik yapıtı incelenmiş ve çözümlenmiştir. Yapıtın distopik anlatıların tipik özelliklerini sergilediği görülmüştür. İnceleme sonucunda yapıtın distopik boyutu, eleştirilen kurumlar(adalet, medya, aile, reklamcılık sektörü ve sosyal medya), dikkat çekilen sorunlar(gelir adaletsizliği, çocuk hakları, bilinçsiz sosyal medya tüketiciliği, iletişimsizlik ve kabul görme) ele alınmıştır. Bu açıdan özellikle yapıtın güncelliği, okurda farkındalık yaratması, bilinç oluşturmaya, duyarlılık geliştirmesinden hareketle okurlara salık verilecek nitelikte olduğu söylenebilir.

Anahtar kelimeler: distopya, çocuk edebiyatı, 1 GB Adalet

Giriş

Edebiyat, sanatçı aracılığıyla kurgulanmış bir yaşam sunarak insan ve yaşam gerçekliğini sanatçı duyarlılığıyla kavramayı sağlar. Kişiye başka biri olma, başka yerde olanağı tanır. Farklı yaşamları tecrübe etme söz konusudur.

¹ Bu araştırma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalında sunulan yüksek lisans seminer çalışmasından türetilmiştir.

Edebî olması açısından çocuk edebiyatı eserleriyle diğerleri arasında bir farktan söz edilemez. Her ikisi de yazınsal nitelik bakımından edebiyat ürünüdür. Şirin (2007, s. 40-42; akt. Aslan, 2021) bu durumu şu şekilde açıklar:

“Çocukla yetişkini birbirinden ayıran algı düzeyi ve dil, çocuğa göre olan edebiyatın açılımına da yön vermiştir. Edebiyatın var olması nelere bağlı ise çocuk edebiyatının edebiyat olması da aynı ilkelere dayanmalıdır. Edebiyatın seçme, yer değiştirme ve yeniden yapma ilkeleri çocuklar için yapılacak edebiyatın için de geçerli ve gereklidir. Bu edebiyatı yetişkin edebiyatından ayıran diğer iki yön ise, çocuk bakışı ve çocuğa görelilik ilkesidir. Çocuk edebiyatının biçemi; çocuk gerçekliği, çocuk özneye özgü oluşuyla yetişkin edebiyatından derece bakımından farklıdır.”

“Çocuk edebiyatı (yazını), erken çocuk döneminden başlayıp ergenlik dönemini de kapsayan bir yaşam evresinde çocukların dil gelişimi ve anlama düzeylerine uygun olarak duygu ve düşünce dünyalarını sanatsal niteliği olan dilsel ve görsel iletilerle zenginleştiren, beğeni düzeylerini yükselten ürünlerin genel adıdır” (Sever, 2019, s. 17). Çocuk edebiyatı eserleri çocuğun gelişimsel özelliklerini göz önünde bulundurarak ona çeşitli olay ve durumlar sunar. Çocuk okur, insan ve yaşam gerçekliğini söz konusu yapıtlar aracılığıyla sezer, anlar.

Çocuk edebiyatında amaç, öğretici (didaktik) yaklaşımdan uzak olarak okurun farklı duyguları tecrübe etmesi ve duyarlı bir insan hâline gelmesini sağlamaktır. Aslan (2021, s. 33) bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Hemen belirtmek gerekir ki edebiyatın ve onun bir parçası olan çocuk edebiyatının amacı kişiye herhangi bir konuda bilgi ve öğüt vermek, onu bir konuda eğitmeye çalışmak değildir; bir duygu, bir sorun, bir insanlık acısı karşısında okurlarına farklı duygu durumlarını yaşatarak insanlığı ilgilendiren konularda duyarlı kılmaya çalışmaktır.”

Çocuğun duyarlı bir birey olarak yetişmesinde çocuk edebiyatı yapıtlarının önemli bir rolü vardır. Çocuk okur, ona seslenen eserler sayesinde dünyadaki sorunlardan bilinçli olarak haberdar olur. Kurgu aracılığıyla çeşitli yaşam durumlarıyla karşı karşıya kalır. Özdemir (2013, s. 160; akt. Aslan, 2017)’e göre duyarlı insanlar yetiştirebilmek için çocuklar onların dünyasını sarıp sarmalayan, dokusunda dilsel ve yazınsal tatlar barındıran metinlerle buluşturulmalı; bu metinler aracılığıyla yüreklerinin toprağına güzel sevgisi, insanı tam ve gerçek insan kılan duyguların tohumları ekilmelidir.

Çocuk okurlar için kaleme alınan distopik türdeki yapıtlar, çocuğun söz konusu durumlarla karşı karşıya kalmasını sağlayarak okurun belli sorunları daha yakından tanımasını ve dünyanın geleceğine ilişkin olası riskleri fark etmesini sağlar.

Distopya kavramını ele almak için ilk olarak ütopya kavramı üzerinde durmak gerekir. Thomas More tarafından üretilen ütopya kavramı “iyi yer, güzel yer, olmayan yer” anlamlarındadır. Ütopyanın karşıtı, distopya ise sözcük anlamı bakımından “kötü yer” biçiminde tanımlanarak insanlar için hoş olmayan düşsel bir dünyayı karşılamaktadır (Abrams, 1999, s. 328; akt: Gür, 2021). Distopyanın “ütopyanın karşıtı, anti ütopya” olduğu ifade edilebilir.

Distopya düşüncesi ve bu düşüncenin ilham verdiği distopik eserler daha çok 20. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yüzyılda yaşanan dünya savaşları, ekonomik buhranlar, soykırım hadiseleri, büyük nükleer olaylar distopya edebiyatının gelişmesi için verimli zemini oluşturmuştur (Atasoy, 2017, s.60, akt; Barış, 2022).

Ütopik metinlerde hayali kurulan, özlemi duyulan dünya yansıtılmaktadır. Distopik metinlerde ise karamsar bir hava hakimdir, gerçeğin farklı bir boyutu aktarılır. Dünyanın geleceği tehlikedir. Yazar, okuru birçok konuda (iklim değişikliği, medya, teknolojinin yaratacağı olası riskler, yapay zekâ, baskıcı yönetimler, hastalıklar,) uyarmaktadır. Söz konusu olay ve durumların sosyolojik, psikolojik, bireysel, politik, kültürel, ahlaksal ve dijital etkisi metne hakim olur.

“Distopyalar genellikle yönetimin bir diktatör, oligarşi veya topluluğun kendisi tarafından totaliter bir anlayışla sürdürüldüğü gelecekte geçen öykülerde görülürler. Bu toplumda yaşayan kişiler var olan düzenin ortadan kalkmasıyla sonuçlanan bir olayın (savaş, salgın hastalık, çevresel felaketler, teknolojik gelişmelerin kontrolden çıkması vb.) ardından oluşan yeni toplum düzenine ayak uydurmak zorunda kalmışlardır (İskender, 2017, s. 439-440).”

Distopik türde kaleme alınan yapıtlarda dünyanın geleceğine ilişkin tehlikeli ve karamsar tablo çizilir. Çizilen abartılı ve cehennemvari tablo, hipotatik unsurlar, dünyanın geleceğine ilişkin kötü senaryolar, küresel felaketler ve dramatik sonuçlar okurun dikkatini çekecek niteliktedir.

1. Çalışmanın Amacı

Temel problem “ ‘1 GB Adalet’ ” adlı yapıt distopik tür açısından hangi özellikleri sergilemektedir?” biçiminde tanımlanabilir. Temel problem kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

“1 GB Adalet” adlı yapıtta:

1. Distopik evrenin nitelikleri nelerdir?
2. Yapıtta hangi kurumlar eleştirilmektedir? Bu kurumlara getirilen eleştiriler nasıl bir nitelik sergilemektedir?
3. Yapıtta hangi sorunlar üzerinde durulmaktadır?
4. Yapıtta Özne olmanın anlamı nedir?

2. Yöntem

Çocuk edebiyatında distopya türünü ele alarak “ 1 GB Adalet” isimi eseri bu bağlamda incelemeyi amaçlayan bu çalışma nitel araştırma deseniyle oluşturulmuştur. Nitel araştırma “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği bir araştırma” (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s.41) yaklaşımıdır. Verilerin toplanması için doküman incelemesinden yararlanılmıştır. “Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar” (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 189). Elde edilen verilerin çözümlemesinde ise betimsel analizden yararlanılmıştır. Betimsel analizde veriler “araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlenebileceği gibi, görüşme ve gözlem süreçlerinde kullanılan sorular ya da boyutlar dikkate alınarak sunulabilir” (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 239). Bu çalışmada “1 GB Adalet” (Güney, 2022) isimli yapıt çalışma kapsamında belirlenen dört alt amaç doğrultusunda çözümlenmiştir.

3. Bulgular

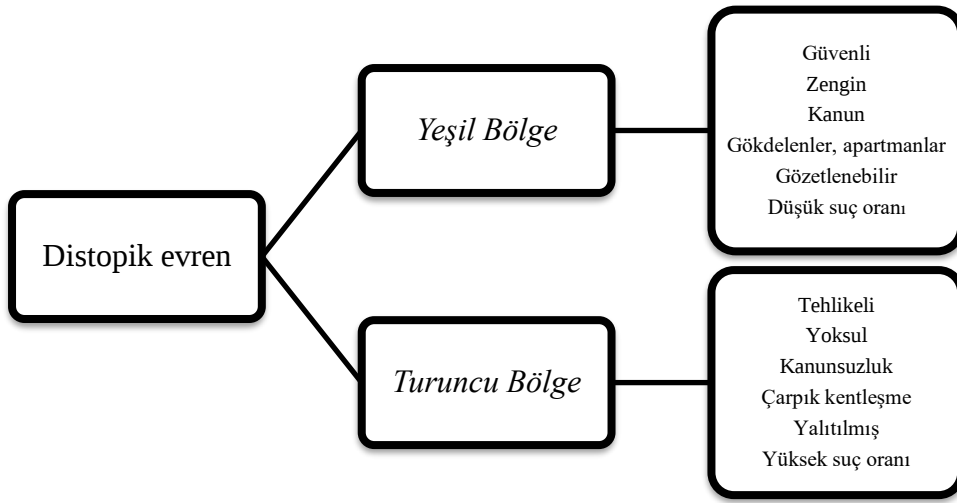
3.1. “1 GB Adalet” adlı yapıtta distopik evrenin temel nitelikleri

“1 GB Adalet” isimli yapıt, iki parçaya bölünen bir şehirde bisiklet hırsızlığı davasını ve sonrasında yaşananları konu edinir. Davanın iki şüphelisi vardır: Ethem ve robot olan Meto. On dört yaşında olan Ethem, tehlikeli olarak nitelendirilebilecek turuncu bölgede yaşar. Ethem birçok sorunla mücadele eder. Robot Meto reklam faaliyetleri için üretilir ve sosyal medya

fenomeni hâline gelir. Robot Meto ise güvenli, refah olan yeşil bölgeyi temsil eder. Distopik evren de söz konusu iki bölgeden (turuncu ve yeşil bölge) ve teknolojik aygıtlardan oluşmuştur.

3.1.1. Yeşil bölge ve turuncu bölge

“1 GB Adalet” adlı yapıtta distopik evren yaşam alanlarının yeşil bölge ve turuncu bölge olarak ayrımlaştırılmasıyla oluşturulmuştur. Bölgeler tümüyle birbirinin karşıtı olarak konumlandırılmıştır. Yeşil bölge güvenliği kameralarla sağlanmış steril bir alan iken turuncu bölge ise tehlike, ötekileştirilmiş bir özelliğe sahiptir. Söz konusu bölgelerin temel nitelikleri şöyle gösterilebilir:

Şekil 1. : “1 GB Adalet” adlı yapıtta distopik evrenin görünümü

Distopik evrenin izdüşümü olan şehirde yeşil alanlar sınırlıdır, şehri beton yapılar işgal etmiştir adeta. Distopik anlatıların tipik mekânsal niteliklerini yansıtan bu durum insanların özneleşmesinin, duygularının farkına varmasının, duyarlık ve bilinç geliştirmesinin önüne geçer:

“Şehre tepeden bakacak olursanız, koca bir beton yığını görürsünüz. Kuzeydeki dağlık alan ve şehir parkı dışında neredeyse yeşillik yoktur” (1 GB Adalet, 2022, s. 7).

Yapıtta yeşil bölgede Lila adında genç bir öğrenci yaşar. Lila babasıyla yeşil bölgede hayatına devam etmektedir. Yeşil bölgenin tipik sakinlerinden olan Lila şehrin neden iki bölgeye ayrıldığını öğrenmek ister. Babası da ona açıklar:

“...Tabii suç oranı yükseldi. O zaman da çareyi, şehri yirmi dört saat gözetlemekte buldular ve bütün caddelere, sokaklara kamera yerleştirdiler. Polis ekranından izlenebilir sokaklar yeşille, arada arızalanan yerler turuncuyla gösterildi” (1 GB Adalet, 2022, s. 58).

Yapıtta yeşil bölge kameralar aracılığıyla izlendiği için güvenli bölge olduğu düşünülür. Bu bölge turuncu bölgeye daha sakin ve suç oranları düşüktür. Bu noktada distopyayı doğuran temel eğilimin yapıta yansıtıldığı, orada yaşayan karakterlerin özel uyarılarla daha özgür ve güvenli yaşam alanlarının görünmeyen gizli bir iktidarcı oluşturulduğu sezinletilmiştir:

“Şehrin haritasında polis ekranından bakacak olursanız, başı yeşil, yelesi turuncu çizgilerle kaplı bir at başı görürsünüz. Yeşiller, devletin, teknolojik gücünü kullanarak rahatlıkla izleyebildiği cadde ve sokaklardır. Yetkili memur, parmağıyla dokundu mu, o anda ve yakın geçmişte orada neler olduğunu görüntüleyebilir. Sakinleri de genellikle bunu bilir ve bu sayede suç oranı oldukça düşüktür” (1 GB Adalet, 2022, s. 7).

Yapıtta yeşil bölge güvenlik ve zenginliğin temsili olarak okurun karşısına çıkmıştır. Yapıtta otoriter ancak somut varlığı görünmeyen hayaletvari bir iktidardan söz edebiliriz. Bu bölgenin sakinleri farkında olmaksızın bir tahakküm altında yaşamaktadır. Distopik evrenin normal şartları altında robopolisler turuncu bölgeye girmez. Bir gün girince Lila’nın babası kızına bu durumu şöyle açıklar:

“Lila odasının kapısına çıkıp merdivenleri tırmanan babasına baktı. ‘Ne oluyor böyle? Turuncu bölgeye dronlar, robopolisler akın ediyor.’ ‘Ortalık karışık kızım. Ben de tedirgin olursun diye eve geldim.’ ‘Hani turuncu bölgeye turuncu polis giremezdi.’ ‘Yeşil bölgeyi tehdit eden durumlarda girerler’ (1 GB Adalet, 2022, s. 124).

Yapıtta distopik evreni oluşturan diğer bölge ise turuncu bölgedir. Burada birçok olay yaşanmasında karşın müdahale söz konusu değildir. Şehrin karanlık bölgesi olarak işlenen bu bölgede yazılı olmayan kurallar, kaderine terk edilmişlik, yasadışı eylemler yoğun biçimde yer almaktadır:

“Kameralar çalınıyor, parçalanıp satılıyordu. İş bununla da kalmadı; bazı çeteler, robotları kaçırıp hacklemeye, parçalayıp satmaya, çip ticareti, yapmaya başladılar. Böyle olunca, o bölgeyi ayırdılar ve ‘güvenli olmayan bölge’ ilan ettiler. İşte şu caddenin öte yakası, yani turuncu bölge bu” (1 GB Adalet, 2022, s. 59).

“... Devlet, suskunluğuyla bu kuralların altına imzasını atmış, böylelikle turuncu bölgede kanunsuzluğu kanunlaştırmıştır. Polis de turuncu bölgede olay çıktığında oraya robopolis yollamakta çekimser. Çok iyi bilinir ki, içeri giren her pırıltılı şey gibi teknolojik aletler de turunculaşır orada: Ya sökülüp satılır ya da kırılıp dökülür” (1 GB Adalet, 2022, s. 8).

Yeşil bölgede yaşayan karakterlerden biri –Lila- dürbünle turuncu bölgeyi izlerken bir cinayet anına denk gelir. Babasına polise haber vermeleri gerektiğini söylese de bu öneri reddedilir:

“Orası turuncu bölge kızım, arasak da polis gitmez, dedi. ‘Olan olmuş zaten, yarına temizlerler. Bakma sen oraya. Kimseyle de konuşma bu konuyu.’ Perdeyi kapattı” (1 GB Adalet, 2022, s. 57).

Yapıtın ana karakterlerinin -Ethem ve Meto’nun- yargılandığı bisiklet davasında tanık Saffet sabah yaşanan bisiklet hırsızlığı olayında ikilinin arasında girmeyi düşünse de turuncu bölgenin tehlikeli bir yer olduğunu düşünüp geri adam atar:

“...Araya girmeyi de istedim ama sabah sabah başımı belaya sokmayayım diye düşündüm. Mecburen yürüyüp gittim. Orası turuncu bölge ne de olsa...” (1 GB Adalet, 2022, s. 6).

3.1.2. Teknolojik Aygıtlar

Yapıtta ele alınan distopik evrende teknoloji ileri düzeydedir. Gökyüzünde kuştan çok uçangözler (dronlar) vardır. Robot Meto cezaevine girince Yakut isimli çocukla arkadaş olur. Yakut ona cezaevindeki kuş yuvasını gösterir. Yakut uçangözlerin gökyüzünü nasıl istila ettiğini şöyle anlatmaktadır:

“Anaları yanlarında oluyor aslında yumurtalarının; biz de ona böcek möcek, ne bulursak toplayıp getiriyoruz. Çünkü artık pek fazla kuş yok, biliyor musun? Onların yerinde dronlar uçuyor her yerde, Yer kalmıyor ki kuşlara” (1 GB Adalet, 2022, s. 84).

Yeşil bölgede teknolojik aletlerin günlük hayatta kullanımı oldukça yaygındır. Lila’nın spor antrenörü bile bir robottur:

“ Lila okuldan sonra spor salonuna gitmiş, eve her zamankinden geç dönmüştü. Müziği açtı. Roboantrenörü onu fena yormuştu.” (1 GB Adalet, 2022, s. 44).

Distopik evrende robotlar hayatın birçok noktasında etkin konumdadır: robopolisler, roboantrenörler, sosyal medya fenomeni olan robotlar... Meto cezaevindeki arkadaşı Dumrul’a robotların insanlardan neden üstün olduğunu şöyle açıklar:

“Neden bütün sektörleri robotlar ele geçirdi, biliyor musun? Çünkü birçok alanda sizden üstünüz, dedi. ‘Senin kulakların ancak bu odada olup biteni işitebiliyor. Oysa ben, üç yan odada neler konuşulduğunu bile duyabiliyorum” (1 GB Adalet, 2022, s. 93).

Sosyal medya fenomeni olan robotlar gençleri etkisi altına almıştır. Lila problemlerini bir robotla konuşarak gidermenin iyi bir fikir olduğunu düşünmektedir. Aynı durumu annesi için de düşünmektedir:

“Bir robotla arkadaş olmanın en iyi yanların biri, mesajların asla yanıtız kalmaması, diye mırıldandı. “Annem de kendine bir robot bulsun!” (1 GB Adalet, 2022, s. 26).

3.2. “1 GB Adalet” adlı yapıtta kurumlara getirilen eleştiriler ve eleştirilerin yönelimi

Distopik yapıtlarda dünyanın geleceğine ilişkin çeşitli senaryolar sunulur. Okura çeşitli mesajlar verilir. Gerçekliğin farklı bir boyutunu yansıtan bu mesajlardan hareketle kurumlara belli eleştiriler getirilir. İncelen yapıtta da çeşitli kurumlara eleştiride bulunulmuştur: “adalet, medya, aile, reklamcılık sektörü ve sosyal medya ”

3.2.1. Adalet

Ethem ve robot Meto’nun yargılandığı bisiklet hırsızlığı davasının savcısı Cihan’dır. Cihan, birçok konuda Ethem’e yardım eder. Fakat aynı durum, aynı yaklaşım adaleti temsil eden diğer paydaşlar için söz konusu değildir:

“Cihan, bir ayağı aksak adalet sisteminin içinde, turuncu bölgedeki bir kamera kadar parlak görünüyordu” (1 GB Adalet, 2022, s. 21).

“...Kimileri gibi kafasını önündeki ekrandan kaldırmadan, bir kez olsun yüzüne bakmadan, anlattıklarını anlayıp dinlemeden savmıyordu başından. Bir defasında cezaevindeki çocuklardan biri şöyle söylemişti, başka bir savcı için: ‘Onun yanında kendimi dosya gibi hissediyorum. Önündeki kâğıtlara bakar gibi bakıyor bana.’” (1 GB Adalet, 2022, s. 21).

Lila, robot Meto’nın sıkı bir takipçisidir. Bisiklet hırsızlığı davasında Meto’ya destek olmak amacıyla Meto’nun onbinlerce takipçisi gibi o da bisikletini Meto’nun sahibi olan teknoloji firmasının binasına bırakır. Lila’nın avukat olan babası daha sonra bisikleti geri alarak yaşadıkları apartmanın otoparkına kızgınlıkla atar. Bu da baba ve kızın tartışmasına neden olur. Lila burada adalet sisteminin içinde yer alan avukatları sahtekârlıkla itham eder, onların adaletle zarar verdiğini düşünür :

“ ‘Meto, sahtekâr falan değil!’ diye bağırdı. ‘Asıl sahtekâr sensin. Bütün avukatlar! Müvekkilleriniz için düpedüz yalan söylüyorsunuz. Adaleti yanıltıyorsunuz!’ ” (1 GB Adalet, 2022, s. 25-26).

Robot Meto yargılandığı davada suçlu bulunup çocuk cezaevine gönderilir. Çocuk cezaevindeki hiyerarşik yapı ve buradaki illegal yapılanma okura sezinletilir. Cezaevindeki yapı ve gelişmeler adalet ruhuna aykırıdır. Eylemler, çocukları rehabilite etmekten uzaktır:

“ ‘Safiye’ dedi, ‘yeni gelen bir çocuğun benim bugün yaşadıklarım karşısında duyacağı korku, 100 üzerinden 99 birim. Çok yüksek. Bu olanlar bir seferlik miydi, yoksa hep mi böyle davranırlar gelenlere’... ‘Burası çocuklara uygun değil, haklısın. Ama sistem böyle. Çünkü...’ ” (1 GB Adalet, 2022, s. 52).

Adalet kurumuna getirilen eleştirilerin kişisel ilişkiler ve çıkarlar bağlamında ele alınmıştır. Cezaevi müdürü Mir, davanın yargıcı olan Revan ile eski arkadaştır. Geçmişe dayanan meseleyi unutmamıştır. İntikamını almak amacıyla bir yanıyla Meto onun için iyi bir şanstır:

“...Cezaevi onun krallığıydı. Demir kapılar kapandığında ardında neler olduğunu kim bilebilirdi?” (1 GB Adalet, 2022, s. 52).

“ ‘Peki ben size bir şey sorabilir miyim? Buraya gelen çocukların daha iyi insanlar olmaları için neler yapılıyor?’ Müdür Mir bir an için duraksadı ve şaşkınlıkla Meto’nun yüzüne baktı. Sonra, sinsi bir ifade takınarak cevap verdi: ‘Yarın görürsün’ ” (1 GB Adalet, 2022, s. 53).

Kurguda adalet boyutuyla ilişkili olarak karşımıza çocuk cezaevindeki koşullar gelmektedir. Mahkum çocuklar geleceğe dair bir umut beslememektedir. Cezaevindeki yapılanma, fiziksel ve sosyal ortam mobbing üzerinde kurulmuştur. Korku üzerinde inşa edilmiş bir sistem ön plandadır:

“Meto işte o anda idrak etti: Bu çocuklar kurtarıcı beklemiyordu. Burada ümide, hayale, beklentiye; iyi olan hiçbir şeye yer yoktu. Herkes çok korkuyordu... Korkutan dâhil” (1 GB Adalet, 2022, s. 64).

3.2.3 Medya

Bisiklet hırsızlığı davası henüz sonuçlanmamışken medya tarafsızlığını koruyamamıştır ve güçten yana- Robot Meto- taraf olmuştur. Ethem’in annesi bu davayla ilgili oğlunu televizyonda haberlerde görür:

“Kadıncağz, akşam haberlerinde Meto hayranlarının çılgınlıklarıyla birlikte oğlunun buzlanmış resmini ‘E.’ kısaltması ile gördüğünde kahrolmuş, hayatında ilk kez Hüseyin’e kafa tutmaya kalkışmıştı” (1 GB Adalet, 2022, s. 22).

3.2.3 Aile

Yapıtta Ethem ve Lila karakterleri üzerinden aile kurumuna, özellikle parçalanmış ailelere çeşitli eleştiriler getirilmiştir. Üvey babasıyla problem yaşayan Ethem aile içinde gerçek değerini göremez:

“...Ama ilk zamanlarda müşfik görünen Hüseyin zamanla değişti. Bir akşam, Ethem’in de okulu bırakıp çalışması gerektiğini dillendirdi ve sonunda onu annesinin yalvarmalarına aldırmadan, ‘İş bulmadan gelme!’ diyerek evden kovdu. Kardeşi küçüktü, annesi karşı dursa üçü birden sokakta kalacaktı...” (1 GB Adalet, 2022, s. 15-16).

Bisiklet hırsızlığı davası Ethem’in lehine sonuçlanır, Ethem dezavantajlı öğrenciler için eğitim yapan bir okuldan davet alır. Okul bursu bir açıdan onun yaşadığı apartman boşluğundan çıkışına, annesiyle aynı evde yaşamasına hizmet eder. Burs, üvey baba Hüseyin’in de işine gelir:

“ ‘Aferin len, yırtmışsın bu işten,’ dedi. ‘Bir de burs kapmışsın. Her ay bursu tıkr tıkr elime sayacaksın, biliyorsun değil mi?’ ” ...” (1 GB Adalet, 2022, s. 41).

Parçalanmış bir ailesi olan Lila’nın annesi ayrı yaşamaktadır. Bu durumu ne kadar bastırmaya çalışsa da annesinin ayrı olması onu içten içe üzmektedir:

“Aslında babasından ayrılmasını anlayabilirdi; her şeye kusur bulan, huysuz bir adamla bütün hayatını geçirmesini bekleyemezdi. Oysa ‘yalnız kalmak istiyorum’ demek farklı bir şeydi. Anneliği hobi olarak sürdürmek istiyordu belli ki. Bu yüzden Lila da inatla annesinin buluşma isteklerini kabul etmiyordu” (1 GB Adalet, 2022, s. 44).

“Botlarını çıkardı, girişteki dolabı açtı. Bir süre, oradaki yaklaşık otuz çift kadar ayakkabının arasında annesinin ayakkabılarından kalan boşluğa baktı. İçinde deniz gibi köpüren hislerini bastırmaya çalıştı. Gözünden süzülen iki damlayı elinin tersiyle sildi ve arkasında açık duran sokak kapısını kapattı. Çaresiz, annesini dışarıda bırakmıştı” (1 GB Adalet, 2022, s. 101).

3.2.4. Reklamcılık sektörü ve sosyal medya

Yapıtın karakterlerinden Meto reklam faaliyetleri için üretilen bir robottur. Dünyanın en çok kullanılan sosyal medya platformu olan DeepLoop’un fenomen robotudur. Meto’yu üreten ve satın alan insanların amacı etik kaygılardan arınık olup tek amaçları onu pazarlama aracına dönüştürmektir:

“...Kısa sürede pek çokları için, onu insandan ayırt etmek imkânsız hâle gelmişti. Sonunda Meto’nun gücünü keşfeden bir teknoloji devi, haklarını devralmış, onu robotlaştırmış, ekrana bağımlı olmaktan kurtarmıştı. Meto şirketin gücünü de arkasına alınca dünya çapında bir pazarlama harikasına dönüşmüş ve gençleri ‘En iyisi benim’ mottosuyla kendine bağlanmıştı” (1 GB Adalet, 2022, s. 12).

Meto'nun amacı sosyal medyanın tipik bir yansıması olarak görülebilir. Onun temel hedefi takipçilerini harekete geçirmek, daha çok beğeni almak, daha fazla takipçi kazanmaktır. Bu da onun üretilme amacına uygun bir hareket biçimidir. Yapıtta Meto üzerinden sosyal medyanın yaşamın her alanına sızması Meto özelinde, örtülü bir biçimde sorgulanmaktadır:

“...Eğer yayın yasağı olmasaydı Meto bütün duruşmaları canlı canlı izletirdi herkese. Bu da ona, dünyanın en çok kullanılan sosyal medya platformu DeepLoop'ta daha çok takipçi, daha çok beğeni, daha fazla izlenme olarak geri dönerdi” (1 GB Adalet, 2022, s. 13).

Dava henüz sonuçlanmadan Meto'nun takipçileri ona destek olmak amacıyla mesajlar paylaşır. Metozorlar-Meto'nun takipçileri- hatta bisikletlerini Meto'nun şirketinin kapısına bırakırlar. Böylece Meto'nun üreticisi Suat bu durumdan faydalanarak anlık ve geniş bir pazarlama stratejisi yürütür:

“Suat da reklamın iyisi kötüsü olmaz diye düşünüyordu, durumdan hoşnuttu. Zaten hemen ertesi gün, özellikle spor malzemesi satan şirketler reklam vermek için sıraya girdi:

#benimpatenimmetonunpateni

#benimkaykayimmetonunkaykayı

#benimraketimmetonunraketı” (1 GB Adalet, 2022, s. 20).

Bisiklet hırsızlığı davasında Meto suçlu bulunur. Tüm olumsuzluklara rağmen Meto için her olgu ya da durum bir sosyal medya malzemesine dönüşebilmektedir:

“Araç bir an için durakladı, pencerede siyah bir pankart belirdi. Üstünde büyük, beyaz harflerle şöyle yazıyordu: 1 GB Adalet! Meto bundan hoşlanmıştı. Araç hareket ettiğinde, yeni malzemeler toplama hevesiyle gözünü pencereye dikti” (1 GB Adalet, 2022, s. 34).

3.3. Yapıtta İşlenen Temel Sorunlar

“1GB Adalet” adlı yapıtta “gelir adaletsizliği, çocuk hakları, bilinçsiz sosyal medya tüketiciliği, iletişimsizlik ve kabul görmeme” öne çıkan sorunlardır. Söz konusu sorunların birey ve toplum üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

3.3.1 Gelir adaletsizliği

Yapıtta yeşil ve turuncu bölgeler arasında gelir adaletsizliğinden söz edilebilir. Yeşil bölge gelirin büyük bir bölümünden yararlanırken, Turuncu bölgeye gelirden yalnızca kısıtlı bir pay aktarılmaktadır. Bu açıdan aslında Yeşil bölge ve Turuncu bölge gelir adaletsizliğinin bir sonucudur diyebiliriz:

“ ‘Son beş yılda her şey olağanüstü bir hızla değişti. Aslında sen de kullandığın aletlerden görüyorsun bunu. Ama farkında olmadığın bir başka yüzü de var bu işin: Bazı alanlarda teknoloji öyle ilerledi ki toplum ayak uyduramadı. Teknolojiyi üretenler daha da zenginleşirken halk giderek fakirleşti. İnsanlar aç kaldı. Aç kalan insan ne yapar? Her şeyi... Hayatta kalmak istiyor sonuçta. Devlet bu dengeyi koruyamadı’... ” (1 GB Adalet, 2022, s. 58).

Yapıtın temel karakteri Ethem, dezavantajlı öğrencilerin için eğitim olanağı sunan bir okuldan davet alır. Orada karşılaştığı okul çalışanlarından Rita Hanım ise Ethem’i düşük gelirli öğrencilerin bulunduğu okula davet eder. Bu davette Ethem yolda yürürken yeşil bölge çöpte bulduğu ayakkabısının tabanını açılıverir. Bir kez daha acı bir gerçeğin farkına varır:

“İşte o an, Rita Hanım’dan kalan yalancı sevinç uçup gidiverdi. Nasıl ödeneceği belli olmayan ev kirası, faturalar, mutfak masrafları, tabansız ayakkabıyla beraber pusuda bekleyen kara kış gibi geri geldi. Anne oğul, yeşil bölgenin göbeğinde, elleri kolları yepyeni eşyalarla dolu, öylece kalakalmıştı” (1 GB Adalet, 2022, s. 100).

Bisiklet hırsızlığı davası sonuçlanmadan savcı Cihan ve Ethem arasında şu diyalog da gelir adaletsizliği kapsamında ele alınabilir:

“ ‘Yani bir bisikletin olsa çalmazsın, öyle mi?’ ”

Gözleri parlamıştı Ethem’in. ‘Çalmam, neden çalayım’ ”(1 GB Adalet, 2022, s. 21).

3.3.2. Çocuk Hakları

“1 GB Adalet” başlıklı yapıtta çocuk hakları sorununa dikkat çekilmiştir. Özellikle robot Meto’nun çocuk cezaevine girmesinden sonra çocukları topluma kazandırma, çocuk hakları, çocuk cezaevlerinin pedagojik boyutu sorgulanmıştır. Meto, cezaevinin yetkilisi Müdür Mir’e duyduğu rahatsızlığı şu tümcelerle aktarır:

“Buradaki koşullar çocuklara uygun değil. Güvenlik yetersiz, sıcak su yetersiz. Üstelik duş aldrıp tuvalet temizliğine yolluyorsunuz. İnsan haklarına aykırı. Az önceki konuşmaları duydum; doktor onlara spor yaptırmak istiyor, engel oluyorsunuz. Bu şekilde o çocukların daha iyi insanlar olmalarını sağlayamazsınız” (1 GB Adalet, 2022, s. 71).

Meto’nun cezaevinde tanıştığı çocuklardan biri cezaevine girmesinin sebebini şöyle açıklar:

“ ‘Beş kardeşim var, onlara bakabilmek için hamallık yapıyorum bazen. Bir gün polis geldi aldı beni, dört kere mahkemeye çıktım. Suçum neymiş anlamadım. Ne kadar kalacağımı bile bilmiyorum’ ” (1 GB Adalet, 2022, s. 84).

Çocuk cezaevinde problemler oldukça fazladır. Sosyal, psikolojik, fiziksel ortam ve bezdiri (mobbing) ön plandadır. Meto, çamaşır asan arkadaşı Yakut'u görür. Fakat yıkanan çamaşırlar Yakut'un değildir. Koğuştaki birçok açıdan üstünlüğü ele geçirmiş olan Sarı lakaplı ve Saif isimli çocuklarıdır, para karşılığı Yakut'a elbise yıkatırlar:

“ ‘Doğru mu bu Yakut?’

Yakut ağzını açmadan Saif'i başıyla doğruladı.

‘Peki ne kadar alıyorsun bu çamaşırı yıkamak için?’

‘Bir paket bisküvi,’ dedi Yakut.

‘Bu kadar çamaşır için bir paket bisküvi, öyle mi?’

‘Yemek yiyemediğim günlerde yemek için...’ ”(1 GB Adalet, 2022, s. 95).

3.3.3.Bilinçsiz sosyal medya tüketiciliği

“1 GB Adalet” adlı yapıtta teknolojinin ileri düzeyde geliştiği ve egemenlik kurduğu distopik bir dünya yansıtılır. Özellikle sosyal medya platformu Deeploop gençler tarafından ilgi görmektedir. Gençlerin sanal platformda eğilimi güçten yanadır. Özellikle fazla takipçisi fenomen kitleleri peşine takmıştır. Bisiklet hırsızlığı davası sonuçlanmadan Ethem, Deeploop platformunda resmen sanal saldırıya uğramıştır:

“Ethem de tam o gün, başına gelecekleri anlamış gibi, kütüphaneye gidip DeepLoop hesabını kapatmıştı. Kendisine yapılan kötü yorumları, edilen hakaretleri okumadan, Meto'nun hesabına hiç bakmadan... Bunlara dayanacak gücü kalmamıştı” (1 GB Adalet, 2022, s. 20).

Meto; gençlerin eğilimlerini, arzularını çok iyi bilir. Elde ettiği verilerden hareketle onlara çeşitli hizmetler sunar, onlarla iletişime geçer, onlara değerli olduklarını hissettirir, verileri çözümler ve zamanla onların bağımlı olmasına neden olur, onları tüketim kültürünün bir nesnesi haline getirir:

“Meto, türlü gençlik sorunlarına aşinaydı metozorlarından. Belli kategoriler altında, hangi sorunlara ne tür cevaplar vereceği de tanımlanmıştı. Herkesin sıkıntısı neyse dinler, hak verir; sonra da sosyal medya hesabından analiz çıkarıp onları reklam aldığı ürün ve hizmetlerden tüketime yönlendirirdi. Parası olana alışveriş yaptırır, olmayan

aplikasyonlar yükletir, oyunlar oynatır, üyelik kazandırır, yani onları ürünün kendisi hâline getirirdi...” (1 GB Adalet, 2022, s. 62).

Bisiklet hırsızlığı davasının duruşması bittikten sonra robot Meto, Deeploop'ta destekçilerine teşekkür eder. Olayı lehine çevirecek eylemleri gerçekleştirmekten geri durmaz:

Çok geçmeden, hayranlarından biri Meto'nun işine yarayacak bir yorum yaptı:

Senin basit bir bisiklete ihtiyacın yok ama olursa da benim bisikletim senin bisikletin dostum! Bir mesaj atman yeter.

Meto hemen bu yorumu öne çıkardı ve #benimbisikletimmetonunbisikleti furyasını başlattı. Deeploop'ta bu başlık altında on binlerce genç, bisikletli fotoğrafını paylaştı. İş bununla da kalmadı: Yüzlercesi, bisikletini götürüp Meto'nun şirketinin kapısına bıraktı” (1 GB Adalet, 2022, s. 19).

Meto, çocuk cezaevinde üç ay geçirir. Meto'nun cezaevine girmesi onun mağduriyet havası takınmasını sağlamıştır. Sonraki süreçte her durum yada olay teknoloji şirketinin ve sosyal medya platformunun yararınadır:

“Deeploop'ta tüm dünyada en çok paylaşılan etiket olmuştur Meto; bu olaydan sonra takipçi sayısı üçe katlanmıştı. Milyonlar dönüşünü bekliyor, tıpkı Lila gibi kendi sayfalarında fotoğraflarını paylaşıp onu ne kadar özlediklerini anlatıyordu...” (1 GB Adalet, 2022, s. 123).

3.3.4. İletişim ve kabul görme

Yeşil bölgede yaşayan Lila yapıttaki diğer önemli figürlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Anne ve baba ayrıldıktan sonra Lila babasıyla kalmak zorunda kalır. Annesinin ayrı yaşama kararı onu örseler ve annesiyle aralarında soğuk bir iletişim başlar. Baba, Lila'yı anlamaktan uzaktır. Özellikle karşılaştırmacı iletişim biçimi baba ve kız arasına duvar örmüştür. Baba daha çok Lila için yaptığı somut eylemleri, harcamaları kızına örnek olarak sunar. Lila'nın amacı ise gerçekten anlaşılma ve kabul görme. Lila en yakın arkadaşına dahi kendini açamaz. Lila'nın iletişim sorunu ve kabul görme isteği onu sosyal medya fenomeni Meto'ya yönlendirir. Meto gençlerin birçok isteğine yanıt verdiği gibi Lila'nın anlaşılma ve kabul görme arzusunu da giderir:

“Şaşıyordu başlarda. Bir robot nasıl olur da, burnunun dibindeki öz babasından daha iyi anlayabilirdi her şeyi? Ama anlıyordu işte. Bütün duygularını utanıp sıkılmadan yaşayabildiği ve bunun için asla yargılanmadığı hayali bir ülkeydi sanki Meto. Kelimelerle insanın ruhuna işleyen, özgürlükler ülkesi...” (1 GB Adalet, 2022, s. 23).

“...Annesi ayrı bir evde yaşamaya karar verdiğinde de Meto ona kucak açmıştı, sınav stresi yüzünden öfke nöbetleri geçirdiğinde de... ‘Ne varmış üzülecek!’ dememişti babası gibi. Turuncu bölgedeki sefalet içinde yaşayan çocuklarla ilgili ibretlik hikâyeler anlatmaya da girişmemiştir” (1 GB Adalet, 2022, s. 23).

Bisiklet hırsızlığı davasında robot Meto’nun suçlu bulunup cezaevine gönderilmesi Lila’yı fazlasıyla üzer. Çünkü Meto, onun için güvenli limandır. Onunla konuşurken rahattır, yargılanmaz ve kabul gördüğünü düşünür:

“Lila mesajlarını açtı ve son yazışmalarına baktı. Terk edilmiş gibi hissediyordu kendini. Bir kez bile yüz yüze gelmemişlerdi gerçi, ama fark etmezdi. Meto’nun bir yerlerde sonsuza dek var olacağını düşünüyor, onu sevmeyi bir insanı sevmekten daha güvenilir buluyordu” (1 GB Adalet, 2022, s. 46).

“ ‘Ben her akşam Meto’yla yazışardım ve şimdi o yok. Canım çok sıkkın,’ dedi Lila. Babansın, hissettiklerini bir kez olsun anlamasını bekliyordu” (1 GB Adalet, 2022, s. 54).

3.4. “1 GB Adalet” adlı yapıtta özne olmanın anlamı

Distopik bir evrende geçen ve sınıfsal farklar, sosyal medya, adalet gibi kavramlara odaklanan yapıtta karakterler farklı konumlandırılmıştır. Ethem, turuncu bölgede fakir bir ailede hayat sürer, Meto dünyaca ünlü bir sosyal medya fenomenidir, Lila ise yeşil bölgede yaşamını varlıklı bir ailede sürdüren bir karakterdir. Meto, robot olması açısından özne olarak sunulsa da gerçekleştirdiği her eylemin ardından ona tanımlanan kodlar vardır. Lila da kabul görme isteğine yanıt alamadığı için sosyal medya fenomenleri ile iletişime geçer. Anlaşılmama sorunu da ekleyince özneleşmesi, kendini insanlara açması ancak kurgunun sonlarına doğru gerçekleşir. Yapıtın sonunda üç isimde de değişim söz konusudur.

Ethem, babasını kaybeder. Suç oranının fazla ve gelir düzeyinin düşük olduğu Turuncu bölgede yaşamaya çalışır. Yaşadığı bölgenin dezavantajları, üvey babası, karıştığı bisiklet hırsızlığı davası onu örseler. Özneleşmeye çalışır. Bu nedenlerden yaşam mücadelesine küçük yaşlarda başlar. Tecrübe eksikliği, yaşının gerektirdiği biyolojik, psikolojik etmenler yer yer hata yapmasına neden olur. Ailesine destek olmak için bisikletçiye çalışır. Bisiklet hırsızlığı davasından dolayı işi askıya alınır. Apartman boşluğunda yaşar ve yaşadığı yer şöyle tasvir edilir:

Ethem’in bu süreçteki devamlı destekçisi savcı Cihan’dır. Savcı Cihan davada Ethem’e oldukça yardımcı olur, bir daha bisiklet çalmaması için ona bisiklet alır, onu cezaevine girmekten kurtarır. Bisiklet hırsızlığı davasına bilirkişi olarak atanan teknoloji uzmanı Farah, savcı Cihan’ın Ethem’i sürekli koruma isteğini anlamak ister:

“ ‘Üstüme vazife değil ama merak ediyorum... Bu çocuğu neden özel olarak koruyorsun?’ diye sordu Farah. Üstelik Cihan’ın Ethem’in ev kirasını ödediğinden, suça sürüklenen çocuklar için açılan özel okulu bulup Rita Hanım’dan destek istediğinden ve Ömür aracılığıyla maaş görünümü altında ona maddi destek sağladığından haberi bile yoktu. Fakat planı yaparken Cihan, Ethem’in bu işten sıyrılmasını ısrarla şar koşmuştu ” (1 GB Adalet, 2022, s. 138).

Ethem, bisiklet hırsızlığı davasından önce de sonra da turuncu bölgede yaşamının bedelini ağır olarak öder. Üvey babasından gördüğü psikolojik şiddet, dava sonrasında yaşadıkları ona acı tecrübeler edindirir. Daha sonra davada aklandıktan sonra işler yoluna girmeye başlar. Ethem’i turuncu bölgenin kaderinden kurtaracak gerçek araç eğitimidir. Savcı Cihan aracılığıyla suça sürüklenen çocuklar için açılan okuldan Rita adında bir kadın gelir. Ethem’i okullarında görmek istediklerini ve ona burs imkânı sağlayacaklarını ifade eder. Bu davet, Ethem için bir umut kaynağıdır:

“Rita’nın bu sözleri Ethem’i rahatlatmış. Başını çevirip pencerede masmavi ışıldayan göğe baktı. Belki de bu güvercin elli kadın, onun çıkış biletiydi. Yepyeni bir başlangıç için...”

Kazandım be, dedi içinden. Sonunda bir kereliğine de olsa ben kazandım!”

Tartışma ve Sonuç

Distopik metinler, okurlara farklı bir gerçeklikten dünyanın geleceğine ilişkin çeşitli uyarılarda bulunur. Teknolojinin varacağı noktanın (psikolojik, sosyolojik, ahlakî), çevre kirliliğinin, otoriter yönetimlerin, salgın hastalıkların, yapay zekânın olası sonuçları okura örtük olarak iletilir. Birer erken uyarı sistemi olarak nitelendirilebilecek distopik yapıtlar okurların çeşitli konularda bilinçlenmesinde, çözüm yolları üretmesinde ve yeni, özgün bakış açıları edinmesinde önemli bir rol oynar.

Distopik yapıtlarda dünyanın geleceğine ilişkin oluşturulan kötücül senaryo okura aktarılır. Böylesine bir evrende yaşamının bireysel, toplumsal sonuçları okura duyumsatılır. Mikro boyutta bireyin, makro boyutta toplumun ödeyeceği bedel açık bir şekilde işlenir.

“1 GB Adalet” adlı yapıtta şehir, gözetlenebilir (yeşil bölge) ve yalıtılmış (turuncu bölge) olarak iki bölgeye ayrılmıştır. Teknolojinin ileri düzeyde olduğu distopik evrende kurgusal olarak kötücül senaryo hakimdir. Dünyanın geleceğine ilişkin belli olay ve olgular kurguya yansıtılarak kişilere ve kurumlara eleştiri getirilmiştir. Var olan sistem sorgulanmıştır. Çözüm yolları, çıkış noktaları okura duyumsatılmıştır. Bu yönleriyle yapıtın distopik anlatıların temel niteliklerini yansıttığı ifade edilebilir.

Yapıtta distopik evrende şehrin birçok açıdan iki bölgeye ayrılması görünürde kimseyi rahatsız etmemektedir. Zenginliği temsil eden yeşil bölgedeki güvenlik anlayışı otoriteryen iktidarın izdüşümüdür. Refah içinde yaşayan bölge halkı konformist yaşamlarını düşünerek yardım duygularını yitirirler. “Öteki” olarak nitelendirilebilecek turuncu bölgede yaşayan insanlarda ise kadercilik anlayışı hakimdir. Yapıtta iki bölgeye ayrılan şehrin sakinleri var olan düzeni kabul etmiştir, kabul etmek zorunda kalmışlardır. Her iki bölgeye sistemin kabul ettirilerek yeni bir toplumsal düzenin oluşturulması gizil bir iktidarın sonucudur.

Yapıtta turuncu bölgenin kaderini paylaşan Ethem karakterinden hareketle çocuklar için iki çıkış yolu sezinletilmiştir: eğitim ve sevgi. Ethem, apartman boşluğunda yaşamak zorunda kalarak anne sevgisinden mahrum kalır, okuluna devam edemez. Ethem’in özneleşmesi, birey olması açısından söz konusu olgunun ve duygunun önemine dikkat çekilmiştir. Yeşil bölgenin tüm nimetlerinden yararlanan Lila için de eksik olan duygu sevgidir. Özellikle annesin ayrı yaşama kararı ve babasıyla olan iletişimsizliği onun ruhunda bazı yaralar açmıştır. Kurgunun sonunda Ethem ile Lila’nın değişimi dikkat çekmektedir. Ethem ailesine kavuşarak suça sürüklenen çocuklar için eğitim yapan bir okuldan davet alır. Lila babasıyla ve arkadaşı Beliz’le iletişime geçerek onlara kendini geçer. Çocuk karakterlerin kurgu sonunda mutlu olması, yazınsal tonda umudun güçlü olması çocuk okur açısından eğitbilimsel açıdan olumlu yorumlanabilir. Şen (2016)’e göre yaşam karşısında yeteri kadar deneyimi olmayan çocuk okur için kaleme alınan yapıtlar onun dünyaya, yaşama ilişkin umudunun güçlü olmasına dair önemli uyarınlardır. Çocukluk döneminde rol model arayışlarının yoğunluğu da göz önüne alındığında çocuklar için kaleme alınan yapıtlarda umut tonunun işlenmesi ve duyumsatılması önemlidir.

Dünyanın geleceğine ilişkin insan-robot ilişkileri, adaletin nasıl sağlanacağına yönelik soru işaretlerinin yer aldığı “1 GB Adalet” adlı yapıt, okurları belli konularda sorgulamaya davet etmektedir: adalet, sınıfsal farklar, yapay zekâ, çocuk hakları, aile, reklamcılık, sosyal medya, etik, çocuk ve suç... Turuncu bölgenin temsilcisi konumundaki Ethem karakteri ile yeşil bölgenin vücut bulmuş hâli robot Meto, Lila karakterleri çeşitli sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Distopik evrende geçen bu sorunlar ve sorunların etik boyutu, çözüm yolları okura farklı bir perspektiften sezinletilmiştir.

Distopik evrende geçen yapıtta adalet ve ceza sistemi, reklamcılık sektörü, sosyal medya, şehrin güvenliğini sağlama yöntemi kurgunun etik boyutu olarak okurun karşısına çıkmaktadır. Özellikle cezaevindeki uygulamalar, adalet sistemi, reklamcılık sektörünün “her şeye rağmen” giriştiği ticarî eylemler, sosyal medyanın yanlış yönlendirmedeki rolü ve

insanları birer tüketim nesnesi haline getirmesi, yeşil ve turuncu bölge arasındaki güvenlik ayrımı (yeşil bölgenin sürekli olarak kameralarla takip edilerek gözetlenebilir bir bölge haline getirilerek turuncu bölgenin güvenden uzak olarak kaderine terk edilmesi) kurgunun etik tartışma zeminini oluşturmuştur. Çocuk okur, bu tür tartışmalardan hareketle metni hem birçok açıdan anlamlandırabilir hem de günümüz dünyasıyla iletişim kurarak metne eleştirel yaklaşabilir. Şen (2021)'e göre nitelikli çocuk yazını yapıtları çocuk okuru zengin etik çatışmalarla buluşturarak okuru hem kişisel hem de toplumsal sorgulamalara yönlendirebilir. Bu sorgulamalardan hareketle de çocuk okur, okuduğu yapıttaki kurgusal eylemler üzerinde kafa yorup bilinçli olarak eylemlerde bulunabilir.

Sonuç olarak “1 GB Adalet” adlı yapıttan hareketle distopik anlamda oluşturulan kötücül senaryoların günümüze ve dünyanın geleceğine yönelik biyolojik, psikolojik, sosyolojik, ahlakî, kültürel, ekonomik sonuçları tartışılabilir. Günümüz dünyasıyla ilişki kurularak çeşitli kurumlar ve kurumların yaklaşımları farklı açılardan eleştirilebilir.

Kaynakça

- Aslan, C. (2021). *Çocuk Edebiyatı ve Duyarlık Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Barış, T. (2022). Şöhret Doğruyol Sağbaş'ın Ütopyaya Yolculuk ile Androtopyaya Yolculuk Adlı Eserlerinde Teknolojiye Bağlı Bilim-Kurgu ve Ütopik-Distopik Unsurların Kullanışı. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* , 12 (24), 279-299.
- Güney, D. (2022). *1 GB Adalet*. İzmir : Tudem Yayıncılık.
- Gür, F. D. (2021). “Dünya Çocukların Olsa” ve “Işın Çağı Çocukları” Adlı Yapıtların Bilimkurgu ve Çocuk Edebiyatı Bağlamında İncelenmesi. *Çocuk, Edebiyat ve Dil Eğitimi Dergisi* , 1 (20), 1-20.
- İskender, H. (2017). Distopik Romanların Gençlik Edebiyatındaki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* , 431-448.
- Sever, S. (2019). *Çocuk ve Edebiyat*. İzmir : Tudem Yayıncılık.

Şen, E. (2016). Çocuk Yazınında "Umut" ve "Mutlu Son" İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *Çocuk ve Medeniyet* , 137-150.

Yıldırım, A.,& ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

FEN BİLİMLERİ VE MATEMATİK ALANINDAKİ E-TWINNING PROJELERİNİN İNCELENMESİ

Hakan Akdağ¹, Prof. DR. Kürşat YENİLMEZ²

¹ESOGÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 0009-0007-8972-533X

²ESOGÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 0000-0001-6256-4686

Özet

Gelişen teknolojiyle birlikte her alanda olduğu gibi eğitim alanında da çeşitli yenilikler görülmektedir. Günümüz yaşanan bazı sorunlar bizleri alternatif eğitim yollarından biri olan çevrimiçi eğitime daha fazla yönlendirmiş bulunmaktadır. Çevrimiçi eğitim ülkemizde ilk yıllarında olmasına rağmen dünyadaki bazı ülkelerde daha uzun sürelerdir kullanılmaktadır. Çevrimiçi eğitim öğrencilere eşzamanlı veya eş zamansız, geleneksel eğitim ve öğretimden ziyade zamandan ve mekândan bağımsız bir eğitim ve öğretim fırsatı sunmaktadır. Son zamanlarda bu alanda popülerleşen projelerden biri de e-Twinning projeleridir. Çevrimiçi öğrenme platformlarından biri olan e-Twinning, dünyadaki farklı okullardan öğretmen ve öğrencilerin ortak amaçlar doğrultusunda yaptıkları çalışmaları kapsayan çevrimiçi, ücretsiz ve güvenli bir platformdur. e-Twinning platformu 2004 yılında Avrupa Komisyonu tarafından okulları eşleştirmesi ve Komenyus projelerinden ayrı çalışmalar yapılabilmesi için oluşturulan, resmi nitelik taşımayan bir okul ağıyken, 2005 yılında Brüksel’de bir konferansta resmi olarak kurulmuştur. e-Twinning, Avrupa Birliği tarafından finanse edilen web tabanlı bir platformdur ve farklı ülkelerdeki öğretmenlerin dijital olarak işbirliği yapmasını ve öğrenciler arasında kültürel etkileşimi teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu platform, öğretmenlerin ortak bir proje geliştirmelerine olanak tanır ve böylece öğrencilerin farklı kültürleri tanımalarına ve iletişim becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Hayat boyu öğrenme eyleminin bir parçası olan e-Twinning programı, neredeyse Avrupa’nın tamamındaki binlerce okula ulaşmış olup eğitimde çeşitli teorik gerekçelerin, yönetsel fikirlerin ve pratik çözümlerin bulunduğu kültürel bir platform haline gelmiştir. Çevrimiçi projelerin yaygınlaşması ile birlikte en çok kullanılan platformlardan biri haline gelen e-Twinning platformu matematik ve fen bilimleri alanında önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle araştırmanın amacı matematik ve fen bilimleri alanında gerçekleştirilen e-Twinning projelerini incelemektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi ve doküman analizi modeli kullanılmıştır. Araştırma 2022-2023 yılları arasında matematik ve fen bilimleri alanında yapılmış olan 28 çalışma ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada genel olarak; en fazla 11-14 yaş grubu öğrencilerle, çoğunlukla ülke içerisinde olsa da yabancı ülkelerde ise Romanya ve İtalya, Türkiye ile proje yürüten ülkeler arasında ilk sıralarda yer aldıkları sonuçlarına ulaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: e-Twinning-Fen Bilimleri-Matematik-Proje

Abstract

The e-twinning platform, which has become one of the most used platforms with the proliferation of online projects, has an important place in the field of mathematics and science. For this reason, The purpose of the research is to examine e-twinning projects in the field of mathematics and science. Therefore, the research method is document analysis. The research was carried out between 2022 and 2023 with 28 studies in the field of mathematics and science. According to the results of the research, it was determined that projects were carried out with students aged 11-14 and also worked with groups 4-6 and 6-11. However, it is concluded that

participation in groups under 4 and over 15 is quite low. When selected projects are examined in terms of country distribution, Turkey's mostly Romania and Italy have concluded that the project is running. Apart from the natural sciences and mathematics/geometry teaching subjects, the two educational subjects of the projects discussed in this study, art, music, It has been concluded that it is associated with other current and popular teaching topics such as informatics and technology.

Keywords: e-Twinning-Science Informatics-Math-Project

1.GİRİŞ

Gelişen teknolojiyle birlikte her alanda olduğu gibi eğitim alanında da çeşitli yenilikler görülmektedir. Günümüz yaşantısının getirdiği bazı sorunlar bizleri alternatif eğitim yollarından biri olan çevrim içi eğitime daha fazla yönlendirmiş bulunmaktadır. Çevrim içi eğitim ülkemizde ilk yıllarında olmasına rağmen dünyada ki bazı ülkelerde daha uzun sürelerdir kullanılmaktadır. Eğitim ve öğretimi tamamıyla uzaktan yapmaktan ziyade özellikle çeşitli projelerde çevrim içi eğitim yöntemi oldukça etkin ve yetkin bir şekilde kullanılabilir. Çevrim içi eğitim öğrencilere eşzamanlı veya eş zamansız, geleneksel eğitim ve öğretimden ziyade zamandan ve mekândan bağımsız bir eğitim ve öğretim fırsatı sunmaktadır. Bu fırsatla beraber çeşitli çevrim içi projelerle öğrencilere çok daha fazlası sunulmaktadır. Son zamanlarda bu alanda popülerleşen projelerden biri de e- twinning projeleridir.

Çevrimiçi öğrenme platformlarından biri olan e-Twinnig, dünyadaki farklı okullardan öğretmen ve öğrencilerin ortak amaçlar doğrultusunda yaptıkları çalışmaları kapsayan çevrimiçi, ücretsiz ve güvenli bir platformdur (Karataş & Öztay, 2023). eTwinning platformu 2004 yılında Avrupa Komisyonu tarafından okulları eşleştirmesi ve Komenyus projelerinden ayrı çalışmalar yapılabilmek için oluşturulan, resmi nitelik taşımayan bir okul ağı iken, 2005 yılında Brüksel’de bir konferansta resmi olarak kurulmuştur (Gilleran, 2007). e-Twinning, Avrupa Birliği tarafından finanse edilen bir web tabanlı platformdur ve farklı ülkelerdeki öğretmenlerin dijital olarak işbirliği yapmasını ve öğrenciler arasında kültürel etkileşimi teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu platform, öğretmenlerin ortak bir proje geliştirmelerine olanak tanır ve böylece öğrencilerin farklı kültürleri tanımlarına ve iletişim becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. eTwinning, Avrupa Birliği Hayat Boyu Öğrenme Programı kapsamında oluşturulan, bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla öğretmen, öğrenci ve okul iş birliğini teşvik eden Avrupa’daki okullar topluluğudur (Vuorikari vd., 2011). Bununla birlikte, eTwinning benzeri projeler sadece kültürel anlayışı teşvik etmekle kalmaz, aynı zamanda proje tabanlı öğrenmeyi de destekler. Bu yaklaşım, öğrencilerin gerçek hayattaki sorunları çözmek için araştırma yapmalarına ve yaratıcı çözümler geliştirmelerine olanak tanır. Ayrıca, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini ve işbirliği yapma becerilerini de geliştirir. Hayat boyu öğrenme eyleminin bir parçası olan eTwinning programı, neredeyse Avrupa’nın tamamındaki binlerce okula ulaşmış olup eğitimde çeşitli teorik gerekçelerin, yönetsel fikirlerin ve pratik çözümlerin bulunduğu kültürel bir platform haline gelmiştir (Gajek, 2012).

UNESCO (2008) yaşam becerilerini; öz farkındalık, problem çözme, eleştirel düşünme ve kişilerarası beceriler gibi öğrenilebilen ve uygulanabilen psiko-sosyal beceriler olarak tanımlamaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ise, yaşam becerileri tanımını biraz daha genişleterek; karar verme, problem çözme, stresle baş etme, duygularla başa çıkma, kendini tanıma, iletişim becerileri, yaratıcı düşünme, empati ve kişiler arası becerileri bu başlık altında toplamaktadır. Bu becerilerden biri de mantıksal düşünmedir.

İki örgütün de yaşam becerileri kapsamına aldığı problem çözme becerisi, mantıksal düşünme becerisi ve zaman yönetimi gibi özelliklerin ve diğer yaşam becerilerinin geliştirilmesi için

matematik ve fen bilimleri dersleri ayrı bir öneme sahiptir. Özellikle bu derslere öncelik vererek çevrim içi öğretimi temel alan ve son zamanlarda öne çıkan eTwinning projelerinin bu bağlamda incelenmesinin ayrı bir öneme sahip olduğu düşünülmektedir.

Projelerin yürütülebilmesi için en az iki öğretmen taslak bir proje oluştururlar ve platform üzerindeki ortak bulma forumlarından projeye dahil olmak isteyen gönüllü öğretmenler buluşturulurlar. Projeye katılan öğrencilerin yakın yaş gruplarında olması gerekmektedir (eTwinning Türkiye, 2022). Proje planı yapılır ve haftalık ya da aylık atılacak adımlar kararlaştırılır. Çoğu teknoloji temelli olan bu adımlar fotoğraf, video, link vb. proje çıktıları platformda Twinspace adlı kısımdaki ilgili bölüme yüklenir (Gündüz-Çetin & Gündoğdu, 2022). eTwinning'e özgü iki mevcuttur. Birincisi projelerin ilerleyişi, nasıl gerçekleşeceği konusunda bilgi verilmesi adına oluşturulan ulusal ve Avrupa bölgesinde görev yapan destek servislerinin olmasıdır. İkincisi ise, yapılan projeler için yıllık eTwinning ödüllerinin ve kalite etiketlerinin sahiplerini bulduğu bir sürece sahip olmasıdır (Gillera, 2007). Hangi projelerin ödül alacağı 5 kritere göre belirlenmektedir (eTwinning, 2022d):

- Pedagojik yenilikçilik
- Eğitim programı ile entegrasyon
- Ortak okullar arasındaki iş birliği
- Teknoloji kullanımı
- Sonuçlar, etkileri ve dokümantasyon

2.YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli:

Bu çalışmada nitel araştırma paradigması benimsenmiş olup doküman incelemesi yapılmıştır. *"Doküman inceleme yöntemi, araştırmanın veri setini oluşturan birincil veya ikincil kaynak olarak nitelendirilen çeşitli dokümanların elde edilmesi, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak tanımlanabilir"* (Özkan, 2019).

2.2. İncelenen Dokümanlar:

Platformda 24.03.2023 tarihinde kayıtlı 933.205 kişi ve 135041 proje bulunmaktadır. Platformda son bir yıldaki 01.01.2022 tarihi itibarıyla özellikle matematik ve doğa bilimleri etiketleriyle birlikte diğer alanlarla da ilişkili olarak tamamlanmış proje sayısı ise 28'dir.

Bu projeler tarihleriyle şu şekildedir:

Matematiğin Gizemi (01 February 2023)

Canlıların Yaşam Döngülerine Keşif (28 January 2023)

Magic Patterns / Sihirli Desenler (14 January 2023)

Okuyarak Gelişiyoruz (11 December 2022)

Bilimle Öğreniyoruz. (30 November 2022)

Matematiğe Dokunuyorum (25 November 2022)

Tarımda Matematik (25 November 2022)

Kaygısız Matematik (24 November 2022)

No Problem (24 November 2022)

Matematiğin Teması & Theme Of Mathematics (24 November 2022)

STEAM project "Wax Drops Miracles" (24 November 2022)

Bana Her Yer Okul / Everywhere Is School For Me (06 November 2022)

Oyun Farkındalığı (22 October 2022)

Minik Beyinler İş Başında (08 April 2022)

Explore The World With Me (25 March 2022)

Agroekoloji (15 March 2022)

Benim Okul Manzaram (03 March 2022)

Düşle Düşün Kodla (27 February 2022)

Kavramları Kodla Karmaşada Kalma! (24 February 2022)

Kültürel Renkler (22 February 2022)

Eğlen, Öğren! (Yeni Başlayanlar İçin Bilgilendirme Projesi) (20 February 2022)

Her Kitap Bir Dünya (19 February 2022)

Eğlenceli Derslerim /My Fun Lessons (01 February 2022)

Minik Tasarım Atölyem (24 January 2022)

Doğaya Minik Dokunuşlar (23 January 2022)

The Harmony Of Nature -2022, (Recycling), Ste(A)M Project (18 January 2022)

Mesleğimi Arıyorum- I'm Looking For My Job (15 January 2022)

Steam Can Shape The Future (02 January 2022)

2.3. Verilerin Toplanma Süreci:

İncelenen 28 proje e-Twinning platformunda herkesin erişimine açık bir şekilde bulunmaktadır. Verilere herhangi bir arama motorunda 'e-Twinning' kelimesi aratıldığında 'eTwinning | ESEP - European School Education Platform' başlığında olarak çıkan sonuç Avrupa Komisyonunun web sayfasının e-Twinning projeleriyle ilgili sekmesine yönlendirmektedir. İlgili sayfaya erişim sağladıktan sonra 'Networking' sekmesine geldiğimizde bizi yine çeşitli alt başlıklar karşılamaktadır. Bu alt başlıklar içerisinde 'Projects' sekmesine tıkladığımızda küresel olarak tüm e-Twinning projelerine erişim sağlanabilmektedir. Bu çalışmada Türkiye'de ki 01/01/2022 tarihinden itibaren tamamlanmış olan Doğa Bilimleri ve Matematik alanlarının birlikte çalışıldığı Türkçe çalışmalar incelendiğinden filtreleme ayarlarında bu parametrelere dikkat edilerek bir eleme yapıldığında mevcut olan 28 projeye ulaşılmaktadır.

2.4. Verilerin Analizi:

Projeler 5 değişken bağlamında incelenmiştir. Bunlar:

- Yaş aralığı dağılımı
- Ülke dağılımı

- Üye ülke sayıları dağılımı
- Üye okul sayıları dağılımı
- Öğretim konuları dağılımı

Projeler bu değişkenler açısından incelenmiş sonuçlar frekans ve yüzde değerleri ile çizelgeler yardımıyla sunulmuştur.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırma kapsamındaki projeler; yaş aralığı, ülke dağılımları, okul sayıları, üye sayıları ve öğretim konuları değişkenleri üzerinden incelenmiş olup sonuçlar frekans ve yüzde değerleri şeklinde çizelgeler aracılığıyla aşağıda verilmiştir.

3.1. İncelen projelerin yaş aralıklarına göre dağılımları

İncelen projelerin yaş aralıklarına göre dağılımları frekans ve yüzde değerleri ile çizelge 1’de verilmektedir.

Çizelge 1-Yaş Aralığı Dağılımları

Yaş Aralığı	Frekans Değeri (f)	Yüzdelik Değeri (%)
3-6	1	4
3-15	1	4
3-18	1	4
4-5	1	4
4-6	3	11
4-10	1	4
5	1	4
6-9	1	4
6-11	3	11
7-11	2	7
8-10	2	4
10-13	1	4
11-14	6	21
11-15	2	7
14-18	2	7

Projeler yaş aralığı değişkeni bağlamında incelendiğinde 15 farklı sınıflama yapılabilmektedir. Bu sınıflamalar doğrultusunda ulaşılan frekans ve yüzdelik değerleri çizelgede verilmiştir. Çizelge incelendiğinde son 1 yılda tamamlanmış olup fen bilimleri ve matematik konularının birlikte çalışıldığı projelerde en fazla 6 projeye en fazla 11-14 yaş grubu öğrencilerinin yer aldığı görülmektedir. Bunu da 3’er projeye 4-6 ve 6-11 yaş aralığı takip etmektedir. En az ise 1’er projeye 3-6, 3-15, 3-18, 4-5, 4-10, 5, 6-9, 8-10, 10-13 yaş gruplarının yer aldığı görülmektedir.

İncelenen projelerde 11-14 yaş aralığındaki öğrencilerle yürütülmüş olan 6 proje aşağıda verilmektedir.

3.1.1. 1. Matematik’in Gizemi (01 February 2023)

3.1.2. 6. Matematiğe Dokunuyorum (25 November 2022)

3.1.3. 7. Tarımda Matematik (25 November 2022)

3.1.4. 8.Kaygısız Matematik (24 November 2022)

3.1.5. 15.Agroekoloji (15 March 2022)

3.1.6. 21.Eğlen, Öğren! (Yeni Başlayanlar İçin Bilgilendirme Projesi) (20 February 2022)

3.2. İncelen projelerin ülkelere göre dağılımları

İncelen projelerde Türkiye ile birlikte proje yürütmüş olan ülkelerin dağılımları frekans ve yüzde değerleri ile çizelge 2’de verilmektedir.

Çizelge 2-Ülke Dağılımları

Ülkeler	Frekans Değeri (f)	Yüzdelik Değeri (%)
Arnavutluk	1	4
Bulgaristan	2	7
Ermenistan	1	4
Fransa	1	4
Gürcistan	2	7
Hırvatistan	1	4
İtalya	3	11
Kuzey Makedonya	1	4
Letonya	1	4
Litvanya	1	4
Lübnan	1	4
Moldova	1	4
Polonya	2	7
Portekiz	1	4
Romanya	4	14
Sırbistan	1	4
Ukrayna	1	4
Ürdün	1	4
Yunanistan	2	7

İncelenen projeler kapsamında Türkiye ile beraber proje yürütmüş olan ülkelerin sayı dağılımları ve incelenen 28 proje kapsamında yüzdelik dilim oranları çizelgede gösterilmektedir. Çizelge incelendiğinde Türkiye’nin son bir yılda tamamlanmış olup fen bilimleri ve matematik alanlarının birlikte çalışıldığı projelerde en fazla 4 proje kapsamında Romanya(%14) ile işbirliği içerisinde çalışmalar gerçekleştirdiği görülmektedir. Bunu İtalya(%11) ile yapılmış 3 proje takip etmektedir. En az ise 1’er projeyle Arnavutluk(%4), Ermenistan(%4), Fransa(%4) gibi ülkelerle işbirliği yaptığı, Bu bağlamda Türkiye’nin son bir yılda Fen Bilimleri ve Matematik alanlarının birlikte el alındığı projeler kapsamında en fazla Romanya ile proje gerçekleştirmiştir denebilmektedir.

Romanya ile yürütülmüş olan 4 proje aşağıda sunulmaktadır.

3.2.1 3.Magic Patterns / Sihirli Desenler (14 January 2023)

3.2.2. 27.Mesleğimi Arıyorum- I'm Looking For My Job (15 January 2022)

3.2.3. 26.The Harmony Of Nature -2022, (Recycling), Ste(A)M Project (18 January 2022)

3.2.4. 28.Steam Can Shape The Future (02 January 2022)

3.3. İncelenen projelerin üye ülke sayılarına göre dağılımları

İncelenen projelerin üye ülke sayılarına göre dağılımı frekans ve yüzde değerleri ile çizelge 3’de verilmektedir.

Çizelge 3-Üye Ülke Sayısı Dağılımları

Üye Ülke Sayısı	Frekans Değeri (f)	Yüzde Değeri (%)
1	20	71
2	5	18
3	1	4
5	1	4
18	1	4

Belirlenen projelerde ki üye ülke sayısı dağılımları incelendiğinde projelerin çoğunlukla bir katılımcı ülke ile yürütüldüğü görülmektedir. 20 tane projenin sadece 1 katılımcı ülke(Türkiye) ile yürütüldüğü görülürken bunu 2 ülke katılımının sağlandığı 5 proje takip etmektedir. Projeler detaylı incelendiğinde bu 20 projede Türkiye’nin farklı bir ülkeyle işbirliği yapmaksızın kendi ülkesi içerisindeki çeşitli okullarla işbirliği yaptığı söylenebilmektedir. Katılımcılardan birinin Türkiye olduğu 2 ülke katılımının olduğu 5 projenin ise 2’sinin Romanya ile diğer 3’ünün çeşitli ülkelerle gerçekleştiği görülmektedir. Çizelgeye bakıldığında 1 projede 18 ülkenin yer alması da dikkat çekmektedir.

1 ülke katılımlı 20 projeden örnek 3 proje aşağıda sunulmaktadır.

3.3.1. 22.Her Kitap Bir Dünya (19 February 2022)

3.3.2. 2.Canlıların Yaşam Döngülerine Keşif (28 January 2023)

3.3.3. 12.Bana Her Yer Okul / Everywhere Is School For Me (06 November 2022)

3.4. İncelenen projelerin üye okul sayılarına göre dağılımları

İncelenen projelerin üye okul sayılarına göre dağılımı frekans ve yüzde değerleri ile çizelge 4’de verilmektedir.

Çizelge 4-Üye Okul Sayısı Dağılımları

Üye Okul Sayıları	Frekans Değeri (f)	Yüzde Değeri (%)
2	5	16
3	5	16
4	2	6
5	5	16
7	1	3
8	2	6
9	2	6
10	3	9
13	1	3
36	1	3
55	1	3

Seçili projelerde projelerdeki üye okul sayıları dağılımları incelendiğinde çizelge 4’deki sonuçlara ulaşılmıştır. Çizelge 4 incelendiğinde en fazla 55 okulun işbirliği içerisinde olduğu 1 proje dikkat çekmektedir. Frekansı %5 olarak en fazla olan 3 değer bulunmaktadır. Bunlar 2, 3 ve 5 okulun beraber proje yürüttüğü projelerdir. Bu değeri ikinci sırada 10 üye okul sayısı olan

projeler takip etmektedir. 10'dan fazla katılımcının olduğu projeye pek rastlanılmadığı söylenebilmektedir. Çizelgeye göre en az ise 1'er projeye 7, 13, 36 ve 55 okulun katılım gösterdiği projeler görülmektedir.

Frekans en fazla olan, 2 okul ortaklığında yürütülen projelerden 1 tanesi aşağıda sunulmuştur.

3.4.1. 24.Minik Tasarım Atölyem (24 January 2022)

Frekans en fazla olan, 3 okul ortaklığında yürütülen projelerden 1 tanesi aşağıda sunulmuştur.

3.4.2. 10.Matematiğin Teması & Theme Of Mathematics (24 November 2022)

Frekans en fazla olan, 5 okul ortaklığında yürütülen projelerden 1 tanesi aşağıda sunulmuştur.

3.4.3 14.Minik Beyinler İş Başında (08 April 2022)

3.5. İncelen projelerin öğretim konuları açısından dağılımları

İncelenen projelerin öğretim konularına göre dağılımları frekans ve yüzde değerleri ile çizelge 5'de verilmektedir.

Çizelge 5-Öğretim Konularına Göre Dağılımı

Öğretim Konuları	Frekans Değeri (f)	Yüzde Değeri (%)
Astronomi	3	1
Avrupa Çalışmaları	4	2
Beden Eğitimi	6	3
Bilişim	15	7
Biyoloji	10	5
Coğrafya	6	3
Çapraz Müfredat	1	İhmal Edilebilir
Çevre Eğitimi	15	7
Dil & Edebiyat	1	İhmal Edilebilir
Din	2	1
Drama	9	4
Ekonomi	4	2
Etik	4	2
Ev Ekonomisi	1	İhmal Edilebilir
Felsefe/Mantık	3	1
Fizik	7	3
Hukuk	1	İhmal Edilebilir
İlkokul Konuları	9	4
İlköğretim Konuları	1	İhmal Edilebilir
Jeoloji	2	1
Kimya	6	3
Kültür Tarihi	4	2
Medya Eğitimi	3	1
Müfredatlar Arası	8	4
Müzik	15	7
Okulöncesi Konular	4	2
Psikoloji	3	1
Sağlık Çalışmaları	3	1
Sanat	18	9
Sosyal Bilgiler/Sosyoloji	5	2
Tarih	7	3

Tasarım ve Teknoloji	4	2
Teknoloji	15	7
Vatandaşlık	3	1
Yabancı Diller	5	2

Çizelge 5’de son bir yılda doğa bilimleri ve matematik/geometri öğretim konularıyla birlikte ele alınıp tamamlanmış olan e-Twinning projelerinin diğer öğretim konularıyla olan ilişkisinin dağılımları frekans ve yüzdelik değerleriyle verilmektedir. Bu veriler incelendiğinde son bir yılda doğa bilimleri ve matematik/geometri öğretim konularıyla birlikte en fazla sanat(%9) öğretim konuları ile ilişki kurulduğu görülmektedir. Sanat alanından sonra doğa bilimleri ve matematik/geometri öğretim konuları ile birlikte çalışılan -%7’lik dilimlerle- Bilişim, Çevre Eğitimi, Müzik ve Teknoloji öğretim konularının ise ikinci sırayı paylaştıkları görülmektedir. İncelenen projeler çeşitli öğretim konularıyla ilişkili olmasına rağmen Hukuk, Çapraz Müfredat, Ev Ekonomisi gibi bazı öğretim konularının farklı projelerde olarak birer kez karşımıza çıkarak ihmal edilebilecek düzeyde en az çıktığı söylenebilmektedir.

Doğa Bilimleri ve Matematik/Geometri öğretim konularıyla en fazla ilişkiye sahip olan Sanat öğretim konularının birlikte yürütüldüğü projelerden çalışmalardan bazıları aşağıda sunulmuştur.

3.5.1. 25. Doğaya Minik Dokunuşlar (23 January 2022)

3.5.2. 13. Oyun Farkındalığı (22 October 2022)

3.5.3. 9. No Problem (24 November 2022)

3.5.4. 5. Bilimle Öğreniyoruz. (30 November 2022)

3.5.5. 19. Kavramları Kodla Karmaşada Kalma! (24 February 2022)

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Seçilen projeler yaş aralıklarına göre incelendiklerinde en fazla 11-14 yaş arası öğrencilerle projeler yürütüldüğü genellikle 11-14 yaş grubu ile beraber 4-6 ve 6-11 yaş gruplarıyla da çalışıldığı sonucuna varılmaktadır. Bununla birlikte 4 yaş altı ve 15 yaş üstü gruplarda katılımın oldukça düşük olduğu sonucuna varılmaktadır. Çevik ve arkadaşlarının yaptığı(2021) The Effect of Digital Activities on the Technology Awareness and Computational Thinking Skills of Gifted Students (eTwinning Project Example) adlı çalışmada da görüldüğü üzere 4., 5., 6. sınıflar olmak üzere 11, 12, 13 yaş gruplarıyla çalışılmış olması bizim sonucumuzu destekler niteliktedir.

Seçilen projeler ülke dağılımları açısından incelendiğinde Türkiye’nin çoğunlukla Romanya ve İtalya ile projeler yürüttüğü sonucuna varılmıştır. Romanya ve İtalya ile birlikte sıklıkları daha düşük olsa da dikkate alınabilecek düzeyde Bulgaristan, Polonya ve Yunanistan ile ortak projelerin de varlığı saptanmıştır. Diğer ülkelerde ise oldukça düşük frekanslarda hatta ortak projelerin olmadığı sonucu görülmektedir.

İncelenen projeler üye ülke sayıları açısından ele alındığında Türkiye’nin diğer ülkelerle ortak proje yürütmekten ziyade ülke içerisinde farklı okullar ile projeler üretmeyi tercih ettiği görülmektedir. Bazı durumlarda bir başka ülkeyle ortak projeler ürettiği sonucu görülse de üye ülke sayısının 2’den fazla olduğu projelerin sayısının oldukça düşük olduğu saptanmıştır.

Seçilen projeler üye okul sayılarına göre incelendiğinde üye okul sayılarında genellikle 2’den 5’e kadar ortak bulundurduğu sonucuna varılırken üye okul sayısında da bir sınırlama olmadığı görülmüştür. 55 okulun ortak olduğu bir proje çalışma içerisinde dikkat çekmeyi başarmıştır.

Gerçekleştirilen bu çalışmada ele alınan projelerin belirlenen iki öğretim konusu olan doğa bilimleri ve matematik/geometri öğretim konularının dışında sanat, müzik, bilişim ve teknoloji gibi güncel ve popüler olan diğer öğretim konularıyla ilişkilendirildiği sonucuna varılmıştır. TÜBİTAK 2204B projelerine bakıldığı zaman fen ve matematikle beraber teknoloji sanat ve mühendislikle ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu durum gerçekleştirilen bu çalışma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

5.ÖNERİLER

Yürütülen projelerde ki yaş skalası genişletebilir ve böylelikle hem genç öğrencilere çocuklarla hem de çocuklar genç öğrencilerle ortak paydalarda buluşarak empati, uyum sağlama, sadece akranlarıyla değil daha geniş bir çerçevede işbirliği içerisinde çalışılması gibi sosyal becerileri geliştirebileceği düşünülmektedir. Öte yandan lise dönemi öğrencilerin katılımlarının artırılması öğrencilerde uluslararası bir paylaşım ve vizyon oluşturacağı ve üniversite veya meslek seçimlerinde yeni ufuklar doğurabileceği düşünülmektedir.

Projelerin daha fazla ülke sayısı ile gerçekleştirilmesi daha zengin bir kültür alış veriş ortamı hazırlayacağından katılan ülkelerin sayısı veya çeşitliliği oldukça önem göstermektedir. Ülke sayısı veya çeşitliliği ne kadar fazla olursa öğrenci de o kadar farklı ve çeşitli kültürleri görebilme, tanıyabilme ve bunlar doğrultusunda kendine yeni olumlu özellikler katabilme fırsatları bulmuş olacakları düşünülmektedir. Bu çeşitliliğin sadece bu yönleriyle değil öğrencilerde sosyal, psikolojik ve akademik becerilerin gelişimlerine de olumlu katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Projelerde sadece üye ülke sayısı veya çeşitliliği yansın üye okul sayıları da ülkelerin farklı bölgelerinde ki veya farklı seviyelerde ki öğrencilerin sosyal, psikolojik ve akademik becerileri geliştirme açısından oldukça önemli olduğu için bu bağlamda üye okul sayılarının artırılması bu noktada da sayı ve çeşit artışının belirtilen yönler açısından olumlu olacağı düşünülmekte ve önerilmektedir.

İncelenen projelerde ki öğretim konusu etiketleri incelendiğinden bazı projelerde çok sayıda öğretim konusunun veya disiplinin bir arada çalışılmasının önemli bir nokta olduğunu ve avantajları ile dezavantajları konusunda çok yönlü düşünülmesi gerektiği önerilmektedir. Farklı disiplinlerin bir arada çalışılması çeşitli yönlerden olumlu gelişmeler katacak olsa da pek fazla ortak noktaları bulunmayan veya fazla sayıda disiplinin bir arada çalışılması öğrencide olumsuz görüşler veya duygular oluşturabileceği, proje detayı kapsamında bu noktaların çok yönlü düşünülerek çalışılması önerilmektedir.

Öte yandan yapılan literatür taraması ve tartışma bölümü için yapılan araştırmalar kapsamında e-Twinning ve benzeri projelere dair çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu alanlarda çalışılara ihtiyaç olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Literatüre olumlu katkılar sunacağından, bu alandaki çalışmaların desteklenmesi ve artırılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Ay Ş, (2013). Öğretmen Adaylarının Proje Tabanlı Öğrenme Ve Geleneksel Öğretime İlişkin Görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi [H. U. Journal of Education]* 28(1), 53-67.

- Çevik, M. (2021). The effect of digital activities on the technology awareness and computational thinking skills of gifted students (eTwinning project example). *International Journal of Modern Education Studies*, 5(1), 205-244.
- Erdem M, (2002). Proje Tabanlı Öğrenme. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 22 : 172-179.
- eTwinning Türkiye. (2022). <https://www.etwinning.net/tr/pub/index.htm>
- eTwinning Türkiye. (2022d). 2022_Ulusal_Kalite_Etiketi_Kriterleri.pdf (meb.gov.tr).
- Gajek, E. (2012). Constructionism in action within European eTwinning projects. *In Computer-enhanced and mobile-assisted language learning: Emerging issues and trends* (pp. 116-136). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-61350-065-1.ch006>
- Gillera, A. (2007). eTwinning – A new path for european schools, eLearning papers. https://www.openeducationeuropa.eu/sites/default/files/legacy_files/old/media13562.pdf
- Gündüz-Çetin, İ., & Gündoğdu, K. (2022). eTwinning proje uygulamalarına ilişkin öğretmen görüşleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(81), 76-90.
- Karataş F. R., & Öztay E. S., (2023) Öğretmen ve Öğrencilerin eTwinning Proje Uygulamalarına Yönelik Görüşleri. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*. IBAD, 2023; (14): 105-120.
- Özkan, U. B. (2019). Eğitim bilimleri araştırmaları için doküman inceleme yöntemi. *Ankara: Pegem Akademi*, 4.
- Vuorikari, R., Berlanga, A., Cachia, R., Cao, Y., Fetter, S., Gillera, A., Klamma, R., Punie, Y., Scimeca, S., and Sloep, P. (2011, December). ICT-based school collaboration, teachers' networks and their opportunities for teachers' professional development-a case study on eTwinning. *In International conference on web-based learning* (p. 112-121). Berlin, Heidelberg: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-642-25813-8_12

RENKLİ BASKET OYUNU İLE IŞIĞIN YANSIMASI VE SOĞURULMASI KONUSUNUN ÖĞRETİMİ

EMRAH EMİR ¹, Prof. Dr. ORHAN KARAMUSTAFAOĞLU ² ve Prof. Dr. SEVİLAY
KARAMUSTAFAOĞLU ³

¹ Amasya Üniversitesi, Fen Bil. Ens., - 0000-0002-2542-0998

² Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, - 0000-0002-2542-0998

³ Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, - 0000-0002-2542-0998

ÖZET

Bu çalışmada; 7. sınıf Fen Bilimleri dersi “Işığın Madde ile Etkileşimi” ünitesi, Işığın Yansıması ve Soğurulması konusu için eğitsel içerikli ve klasik enerji kuramı kapsamında bir oyun tasarımı geliştirilmiştir. Araştırmada, geliştirilen bu tasarımın ders içi ve ders dışı eğitim-öğretim süreçlerinde uygulanmasıyla öğretmen ve öğrencilerin ilgili konuyu kavramlarına yönelik düşünceleri ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Oyun tabanlı öğrenme modelinin uygulama süreci ve oyun konusundaki öğretmen ve öğrenci görüşlerini belirlemek bu tür farklı öğretim yöntemleri ile yapılan araştırma sonuçlarını literatüre kazandırmak açısından önemli görülmektedir. Araştırma nitel araştırma desenlerinden olgu bilim deseni ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubunu 2022-2023 eğitim-öğretim yılında Amasya’nın Merzifon ilçesinde bir köy ortaokulundaki oyunu oynayan sekiz 7. sınıf öğrencisiyle ile farklı şehirlerde görev yapan altı fen bilimleri öğretmeninden oluşmaktadır. Çalışmanın verileri, oyunu deneyimleyen öğrencilerin video kaydını izleyen öğretmenler ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile toplanmıştır. Toplanan veriler betimsel analiz ile çözümlenmiştir. Araştırmada oyunun konu kazanımlarını karşıladığı, oyun grubu içerisinde işbirliği, takım oyunu ile uyumun sağladığı ve öğrencilerin derse ilgisini artırabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma sonunda eğitimcilere sonuçlara dayalı gerekli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Işığın yansıması, Işığın soğurulması, eğitsel oyun, fen öğretimi

TEACHING REFLECTION AND ABSORPTION OF LIGHT WITH COLORFUL BASKETBALL GAME

ABSTRACT

In this study, a game design with educational content within the scope of classical energy theory has been developed for the subject of Reflection and Absorption of Light in the 7th grade science course "Interaction of Light with Matter" unit. In the study, it was aimed to reveal the thoughts of teachers and students about the concepts of the related subject by applying this design in in-class and extracurricular education-teaching processes. Determining the implementation

process of the game-based learning model and the views of teachers and students on the game is considered important in terms of bringing the results of the research conducted with such different teaching methods to the literature. The research was conducted with the phenomenology design, one of the qualitative research designs. The study group consisted of eight 7th grade students who played the game in a village secondary school in Merzifon district of Amasya in the 2022-2023 academic year and six science teachers working in different cities. The data of the study were collected with semi-structured interviews with the teachers who watched the video recordings of the students experiencing the game. The collected data were analyzed with descriptive analysis. In the research, it was concluded that the game meets the subject acquisitions, provides cooperation within the game group, provides harmony with team play and can increase students' interest in the lesson. At the end of the study, necessary suggestions based on the results were presented to educators.

Keywords: Reflection of light, Absorption of light, educational game, science teaching

1. GİRİŞ

Oyun hayatımızın her döneminde karşılaştığımız ve kendimizi içerisinde bir şekilde bulduğumuz bir deneyimdir. Oyun sayesinde birey kendisini ve çevresini daha iyi tanıma imkânı bulur. Oyunlarda bireyin aldığı roller gerçek hayatın aslında bir provasıdır. Bu yönüyle oyunlar gerçek yaşama hazırlıktır. Oyunlar bireyin zihinsel, bedensel, ruhsal ve sosyal gelişim alanlarına katkı sunar. Dolayısıyla oyunlar yeme içme gibi zaruri ihtiyaçlardan biri olarak ifade edilebilir. Bu ihtiyaç 20 Kasım 1959 tarihli Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesinde 7. ilke olarak şu şekilde ifade edilmiştir: “Çocuğa eğitimle aynı amaçlara yönelik bütün oyun ve eğlenme olanakları sağlanır; toplum ve kamu makamları çocuğun bu haktan yararlanmasını artırmaya çaba gösterir” (Kdkcocuk, 1959).

Fen bilimleri dersi konu ve kavramlarının genel olarak soyut olması sebebiyle öğrenciler derse karşı olumsuz tutum sergilemektedir (Önen, 2005). Bu durum derse olan motivasyonu düşürmekte ve öğrencilerin akademik başarılarının da düşmesine neden olmaktadır. Öğrenciler anlamlı öğrenmeler gerçekleştirmeden ezberleme yoluyla başarılı olmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla öğrencilerde kavram yanlışlarının oluşmasına, yanlış anlamaya, öğrenilenlerin yaşama aktarılamamasına ya da öğrenilenlerin kısa sürede unutulmasına neden olmaktadır (Ayvaci ve Devocioğlu, 2008; Okumuş ve Doymuş, 2018). Eğitim öğretim ortamında öğrenmeye yönelik motivasyonu, ders başarısını, derse olan ilgiyi arttırmak amacıyla oyunlar kullanılabilir (Demir ve Şahin, 2012). Oyun çağında olan öğrenciler oyunlarla daha çabuk öğrenirler (Kaptan ve Korkmaz, 1999). Oyunlar zengin uyarıcı ortamı sunması sebebiyle kişilik gelişimine büyük katkı sunar. Uygun yer ve zamanda oyunlar eğitimin hizmetine sunulmalıdır. Eğitsel oyunlar sayesinde konular daha ilginç hale getirilebilir, yeni kavramların kazandırılması, hatalı çalışma alışkanlıklarının düzeltilmesi, bilgilerin kalıcılığı sağlanabilir (Kaptan ve Korkmaz, 1999). Öğretim sürecine dahil edilecek oyunlar sayesinde sınıf içinde ve dışında akranlarıyla birlikte eğlenerek öğrenecekleri öğrenme ortamları oluşturulabilir.

Eğitsel oyunlarla öğrenci yaparak ve yaşayarak deneyimler kazanabilir ve günlük hayatta karşılaştığı problemleri öğrendiklerine transfer edebilir. İçeriğin kazandırılmasında dikkat çekme ve güdülenme önemlidir (Alıcı, 2016). Öğrencinin ilgi ve katılımı önemlidir. Öğretmenler ne kadar iyi olsa da öğrencinin ilgisini çekmeden onlara yön veremezler. Dikkatin ve güdülenmenin olmadığı eğitim öğretim anlayışlarındaki sınıf ortamlarında karşımıza ezberci, öğrendiklerinden zevk almayan öğrenciler çıkar (Dağlı vd., 2009).

Işık, çevremizdeki nesneleri görmemizi sağlar. Işığın yansımaları, soğurulması ve cisimlerin renkli görünmesi, 7. sınıf öğrencilerinin fen bilgisi derslerinde öğrendikleri temel konulardan biridir. Ancak, sadece teorik bilgi öğrenmek bazen öğrenciler için yeterli olmayabilir. Bu noktada, eğitsel oyunlar öğrencilerin öğrenme sürecini daha eğlenceli ve etkili hale getirebilir. Özellikle ışığın yansımaları, soğurulması ve cisimlerin renkli görünmesi konusunda öğrencilerin daha iyi anlamalarına yardımcı olabilir. Bu tür oyunlar, öğrencilerin teorik bilgiyi pratiğe dönüştürmelerine ve deneyimlemelerine olanak tanır. Ayrıca, eğitsel oyunlar öğrencilerin öğrenme sürecini daha eğlenceli hale getirerek, öğrencilerin motivasyonunu ve ilgisini artırabilir. Çalışmada, fen bilimleri öğretmenlerinin 7. sınıf öğrencilerine beyaz ışığın 6 rengin birleşiminden oluştuğunu ve cisimlerin renkli görünmesinin nedenini eğlendirerek öğretmeye yönelik tasarlanmış “Renkli Basket” oyunu hakkında görüşlerinin alınması amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma modeli

Araştırmada nitel araştırma desenlerinden olgu bilim deseni ile çalışılmıştır. Olgu bilimi deseni, gerçek dünya durumlarını, olayları veya süreçleri kapsamlı bir şekilde anlamak için bireysel deneyimleri ve toplumsal etkileşimleri vurgular (Özmen ve Karamustafaoğlu, 2019).

2.2. Çalışma Grubu

Çalışma grubunu, 2022-2023 eğitim öğretim yılı itibarı ile Amasya ilinde görev yapan ve çalışmanın amacı paylaşılan öğretmenler arasında gönüllü olarak katılım sağlayan 6 Fen Bilgisi öğretmeni oluşturmaktadır. Dördü erkek olan katılımcıların kimlikleri gizli tutulmuş ve katılımcı öğretmenler Ö1, Ö2, ... ve Ö6 şeklinde kodlanmıştır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Öncelikle gerekli izinler alındıktan sonra Amasya'nın Merzifon ilçesinde bir köy ortaokulunda öğrenim gören altı 7. sınıf öğrencisine Ek'te görülen “Renkli Basket” isimli oyun oynatılmış ve oyun kayıt altına alınmıştır. Oyunun video kayıtları katılımcı öğretmenlere izlettirilerek, öğretmenlerin oyun hakkındaki düşüncelerini öğrenmek için kendileriyle yaklaşık 15-20 dakika süren görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerde kendilerine sorulan sorular yarı yapılandırılmış görüşme formatında hazırlanmıştır. Hazırlanan görüşme formu alan eğitiminde uzman iki öğretim üyesi tarafından kontrol edildikten sonra son hali öğretmenlere uygulanmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşme soruları Bulgular bölümünde sunulmuştur.

2.4. Verilerin Analizi

Çalışmada toplanan verilerin analizinde içerik analizinden yararlanılmıştır. İçerik analizinde amaç, verileri açıklayabilecek ilişkilere ulaşmak, birbirine benzeyen verileri bir araya getirerek okuyucunun anlayabileceği şekilde düzenlemektir. Çalışmada gerçekleştirilen görüşmelerden alınan bulgular özetlenmiş ve yer yer öğretmenlerin görüşlerinden doğrudan alıntılar sunulmuştur.

3. BULGULAR

Bu bölümde görüşmelerden elde edilen bulgular soru cevap formatında sunulmuştur. Öğretmenlerden alınan cevapların ortak yanıları ön planda verilirken bazı öğretmen cevaplarından da bire bir alıntılar sunulmuştur.

1. Eğitsel oyunların fen öğretimine ne gibi katkıları olduğunu düşünüyorsunuz? Ne tür beceriler kazandırıyor?

Katılımcılardan alınan cevaplardan, eğitsel oyunların fen öğretiminde öğrenciyi derse katmak için çok etkili olduğunu, eğitsel oyunların öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor öğrenme alanlarına yönelik becerilerini geliştirmekte etkili olduğu görüşü ön plana çıkmıştır. Ayrıca, fen öğretiminin kazanımları gereği eğitsel oyunlarla eğlenerek öğrenme durumunun hatırlamayı güçlendirmede önemli bir faktör olduğu görüşü savunulmuştur. Oyunlaştırmanın kazanımları öğrenci seviyesine uygun hale getirmede ve kalıcı öğrenmeyi sağlamada; süreç içerisinde çocukların aktif bir rol almasını sağladığı görüşü belirtilmiştir.

Ö1: “Bu oyun bir kere yarışma şeklinde olduğundan dolayı öğrenciler doğru bildikleri renkleri gidip topları alıp basket atmaya çalıştıklarında aslında psikomotor becerilerini geliştiriyor aynı zamanda sorulara cevap verirken bilişsel becerilerini de geliştirmektedirler.”

Ö2: “... eğitsel oyunlarla daha güzel eğlenir eğlenerek öğrenildiğini düşünüyorum ... ı ışık ünitesi için harika olmuş gerçekten de ı ışıkta çocuklar hem hızlı bir şekilde yapıyorlar hem de öğrendikleri bilgiyi tekrar ediyorlar.”

2. Tasarlanan “Renkli Basket” oyununu ilgili konuyu öğretmek için hangi öğrenme hedeflerine uygun buldunuz? Öğrencilerin hangi becerilerini veya bilgilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir?

Öğretmenler oyunun özellikle bilgiyi kalıcı hale getirmede, öğrencilerin çözüm odaklı düşünme hedeflerine ulaşmasında ve öğrencilerin yarışma duygusu ile iletişim becerilerini geliştirebileceğine yönelik katkı sağlayacağını belirtmişlerdir.

Ö2: “Bilgiyi kalıcı hale getirmek için gerçekten oyun çok uygun. Çünkü oyun esnasında hızlı bir şekilde renklerin güneş ışığında ya da farklı renklerde nasıl görüldüğünü söyleyip oyuna devam ediyorlar...”

Ö5: “Renkli basket oyunu öğrencilerin yarışma duygusuyla beraber akranları arasındaki iletişimini geliştirmesine yardımcı olabilir.”

3. “Renkli Basket” oyunu öğrencileri etkiler mi? Oyun öğrencilerin derse daha fazla ilgi göstermesine ve katılımına katkıda bulunur mu?

Katılımcı öğretmenler, oyunun öğrencileri kesinlikle etkileyeceğini, karıştırılmaya müsait olan kazanımların yarış esnasında akran öğretimi sağlayarak daha kolay öğrenileceğini ve bu sayede öğrencilerin birbirlerinin öğrenmelerine destek sağlayarak derse daha ilgili olacaklarını belirtmişlerdir.

Ö2: “... Oyunda çocuklar sadece ışık ünitesinde değil diğer ünitelerde de böyle oyunlar oynayalım mı şeklinde geri dönüşte bulundular, gerçekten oyun çok etkili. Özellikle öğrencilerin bu renkli gözlüklerle toplara bakmaları da çok iyi oldu bilgilerini test etmede ...”

Ö3: “*Bunun cevabı tabii ki evet olarak verilebilir. Çünkü fen bilimleri dersi deneyler ve etkinliklerle yapıldığı zaman daha pekiştirici ve öğrencinin sürece aktif bir şekilde odaklanmasına olanak sağlıyor. Oyun da öğrencilerin derse daha fazla ilgi göstermesine doğal olarak neden olacaktır.*”

4. “Renkli Basket” oyunu konu kazanımlarını karşılıyor mu?

Öğretmenler cisimlerin renkli görünmesi kazanımı tam olarak karşıladığını hatta etkileşimli bir öğrenme desteği sağladığı noktasında görüş birliğindedir.

Ö4: “*Evet karşılıyor karşılamakla birlikte konuyu aslında somutlaştırarak öğrenciye aktif bir şekilde öğrenme sürecine katarak yetiştiriyordu aslında bu anlamda uygulamalı ve etkileşimli bir öğrenme desteği sunuyor kazanıma ek olarak.*”

5. “Renkli Basket” oyunu ile ilgili gördüğünüz eksiklikler var mı? Varsa ne gibi değişiklikler yapılabilir? Önerileriniz nelerdir?

Katılımcılardan alınan cevaplardan, oyunun kalabalık sınıflarda uygulanmasının zor olabileceği, bunu da grup sayısının artırılarak giderilebileceği belirtilmiştir.

Alkışlar ve tezahüratlar çocukların kafadan atma ihtimalini artırabileceğinin sonucu ortaya çıkmıştır. Buna önlem olarak da sınıf hakimiyeti söz konusu olan sınıflarda daha kolay uygulayacağı sonucu çıkarılmıştır.

Kazanımlarda filtrelere girilmeden konunun işlenmesi gerektiği belirtilmiş yalnız oyun karanlık bir ortamda oynanmadığı için bu eksiklik gözlük filtrelerinden yararlanılarak giderilmiştir.

Ö2: “... oyunda şöyle sadece ilk çocuk renkleri söyleyip topu atarken bir anda hadi hadi diye bağırsılar, alkışlar olduğundan çocuk heyecanla kafadan renk atabiliyor ama bu durumun oyunun yapısında olduğunu düşünüyorum o yüzden güzel bir oyun benim önerim tersten de soru sorabilir kazanımlara yönelik ben kendim öyle uygulamayı düşünüyorum mesela, işte mavi ışıktaki yeşil görüldüğüne mesela diyor ki mavi ışıktaki siyah görüldüğüne göre bu hangisi olabilir diye şeklinde tersten de sorular yöneltebilirsiniz, böylece çocukların gerçekten çok yönlü zekalarını da hitap etmiş oluruz. ...”

Ö6: “eee ... öğrencilerin mevcut sayısına göre uygulama daha kalabalık bir yerde uygulanması sıkıntı çıkartabilir bir de önceki soruda da belirttiğim gibi eksiklik olarak filtrelerin normal şartlarda girmemesi gerekiyordu ama burada kullanılan gözlükler doğrudan filtrelere girişi yapmış oluyor.”

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Tasarlanan oyunu izleyen öğretmenlerden alınan veriler doğrultusunda, oyunun ilgili konunun öğretiminde, kazanımları karşılamada ve öğrencilerin derse katılımını sağlamada yeterli ve etkili olabileceği sonucuna varılmıştır. Bu sonuç eğitsel oyunların eğitim ortamlarında daha fazla kullanılmasının ve öğrenme deneyimini iyileştirmek için etkili bir strateji olarak benimsenmesinin önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda oyunla öğretim yönteminin öğrenilenlere pozitif etkisinin görüldüğü pek çok çalışmaya ilgili literatürde rastlamaktayız (Demir, 2012; Karamustafaoğlu ve Yurtyapan, 2016). Eğitsel oyunların kullanımı, geleneksel öğretim yöntemlerine alternatif bir yaklaşım sunarak öğrencilerin daha etkili ve sürdürülebilir bir şekilde öğrenmelerini sağlayabilir. Eğitsel oyunlar, öğrencilerin aktif katılımını teşvik ederek öğrenmeyi de daha etkin hale getirebilir. Varılan sonuç kapsamında; tasarlanan Renkli Basket oyunu kalabalık sınıflarda daha fazla gruplar yarıştırlarak oynatılabilir, Farklı fen bilgisi konularında benzer eğitsel oyunlar düzenlenebilir.

KAYNAKÇA

- Alıcı, D. (2016). *Fen ve teknoloji dersinde eğitsel oyunların öğrencilerin akademik başarısına ve bilginin kalıcılığına etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Ayvacı, H.Ş. ve Devecioğlu, Y. (2008). İlköğretim öğrencilerinin fizik kavramlarını günlük yaşamla ilişkilendirme düzeyleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(24), 69-79.
- Dağlı, A., Erdem A.R., Taş, A. ve Kıran, H (2009). Etkili sınıf yönetimi, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Demir, M. (2012). 7. sınıf vücudumuzdaki sistemler ünitesinin oyun tabanlı öğrenme yaklaşımı ile işlenmesinin öğrencilerin akademik başarılarına ve fen teknoloji dersine karşı tutumlarına etkisi. *X. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi*, Niğde.
- Demir, S. ve Şahin, F. (2012). Fen öğretmen adaylarının oyunlara ilişkin görüşleri ve hazırladıkları oyunların değerlendirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(3), 299-318.
- Kaptan, F. ve Korkmaz, H. (1999). *İlköğretimde Fen Bilgisi Öğretimi*. Ankara: Anı.
- Karamustafaoğlu, O. ve Yurtyapan, E. (2016). Fen bilimleri dersi yedinci sınıf ‘ışığın soğurulması’ konusunun eğitsel oyunlarla öğretimi: Renk oyunu örneği. *Route Educational and Social Science Journal*, 3(4), 81-94.
- Kdkcocuk (1959). https://kdkcocuk.gov.tr/anasayfa/contents/files/YasalDuzenlemeler/BM_cocuk_Haklari_Bildirisi.pdf (Erişim tarihi: 20.05.2019)

- Okumuş, S. ve Doymuş, K. (2018). İyi bir eğitim ortamı için yedi ilkenin işbirlikli öğrenme ve modellerle birlikte uygulanmasının 6. sınıf öğrencilerinin fen başarısına etkisi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(25), 203-238.
- Önen, F. (2005). *İlköğretimde basınç konusunda öğrencilerin sahip olduğu kavram yanlışlarının yapılandırmacı yaklaşım ile giderilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özmen, H. ve Karamustafaoğlu, O. (2019). *Eğitimde araştırma yöntemleri*, Ankara: Pegem Akademi.

EK: Tasarlanan Oyun

Dersin Adı : Fen Bilimleri

Sınıf : 7. sınıf

Ünite Adı : Işığın Madde ile Etkileşimi

Konu : Işığın Yansıması ve Soğurulması

Kazanımlar : F.7.5.1.2. Beyaz ışığın tüm ışık renklerinin bileşiminden oluştuğu sonucunu çıkarır.

F.7.5.1.3. Gözlemleri sonucunda cisimlerin, siyah, beyaz ve renkli görünmesinin nedenini, ışığın yansıması ve soğurulmasıyla ilişkilendirir. Renk filtrelerine girilmez.

Oyunun Adı : Renkli Basket

Oyunun oynandığı yer : Okul Bahçesi

Oyun Türü- Öğrenci Sayısı : Grup Oyunu – Her sayıda sınıf mevcuduna uygundur.

Kullanılan Malzemeler : 2 adet Basket Kovası, Manyetik Yazı tahtası, Top Kovası (Kırmızı, Turuncu, Sarı, Yeşil, Mavi, Mor, Magenta, Cyan, Beyaz, Siyah renklerini içeren), renkli filtreli gözlük (beyaz, kırmızı, mavi, yeşil filtreli), Renkli kartonlar

Oyunun Amacı : 7. Sınıf öğrencilerine beyaz ışığın 6 rengin birleşiminden oluştuğunu ve cisimlerin renkli görünmesinin nedenini eğlendirerek kalıcı bir şekilde öğretme amaçlanmıştır.

Oyunun Kuralları :

1. Öğrenciler 2 gruba ayrılır
2. Gruptaki öğrenci sayısının katı olacak şekilde sorular hazırlanır.
3. Her Grup başlama çizgisinin arkasına geçerek sıra olur.
4. Top kovası başlama çizgisinin önünde olacak şekilde yerleştirilir.
5. Sıranın en arkasında bir masada renkli kartlar ve gözlükler bulunmaktadır.
6. Öğretmen soruyu sorar öğrenciler soruya göre sıranın en arkasındaki kart ve gözlüklerle cevabı bulur.
7. Cevabı bulan öğrenciler buldukları cevap rengindeki 3 topu alarak verilen sürede topları kovaya atmaya çalışır.
8. Doğru renk topları alırsa 4 puan, her bir basket için bir puan alır (topun rengi önemli değil).
9. Tüm sorular bittikten sonra puanlama tablosundan Grup puanları hesaplanır.
10. En yüksek puan alan grup oyunu kazanmış olur.

Not: Öğrencilere filtreler konusu verilmeden gözlüklerin sadece sorudaki renklerin gözümüze gelmesini sağladığını oyun öncesi ifade edeceğiz.

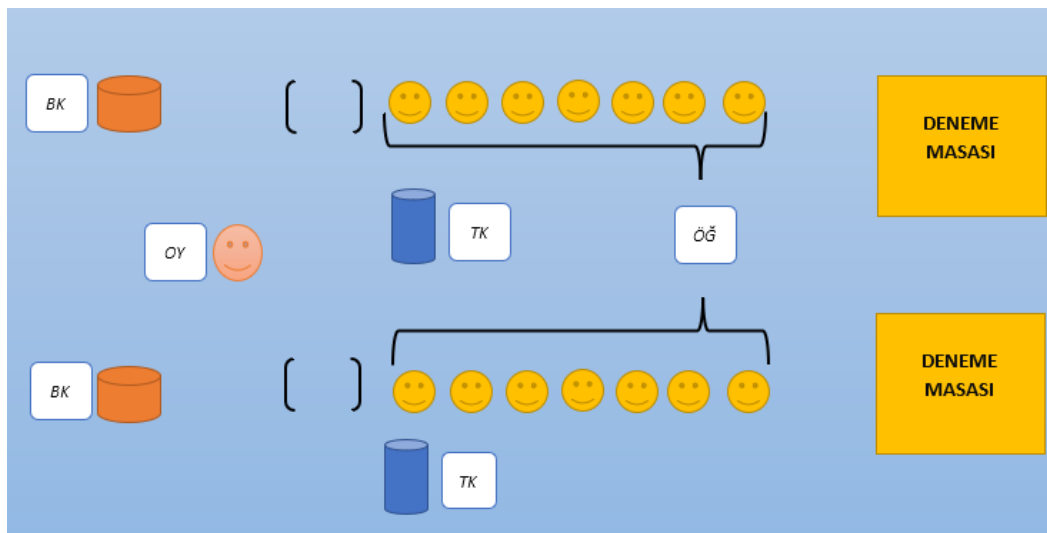
Oyunun Oynanışı:

Oyun iki aşamadan oluşmaktadır. Oyun parkuru belirtilen şekliyle hazırlanır sınıf iki gruba ayrılır. İki grupta başlangıç noktasında sıralanır.

Aşama 1: Öğretmenin sorusu ile oyun başlar. Grup başındaki öğrenciler cevabı bulabilmek için deneme masasına gidip masadaki soruya uygun gözlüğü takar ve belirtilen zemin rengindeki kartona bakarlar, gördükleri renkte kovalardan 3 ‘er tane top alıp atış çizgisine gelirler. 40 saniye içinde öğrenciler attıkları top sayısına göre puan alırlar. Puanlama yazı tahtasına doğru renk top için artı 4, her bir basket atan içinde artı 1 puan şekliyle yapılır Böylelikle doğru renk seçemeyen öğrencilerinde oyundan kopmaması ve motive olması sağlanır. Yarışan öğrenciler arka sıraya geçerek arkadaşlarına destek olmaya devam eder, yeni gelen 2 öğrenci öğretmenin sorusuyla tekrar yarışa başlar yarışma bütün sorular bitene kadar devam eder. Oyun sonunda grupların aldığı puanlar toplanır yüksek puanlı grup oyunu kazanır.

Aşama 2: İki grupta tekrar başlangıç noktasında sıralanır. Öğretmenin sorusu ile oyun başlar. Grup başındaki öğrenciler cevaplarını ellerindeki Manyetik Tahtalara yazar ve öğretmene gösterirler doğru cevap olduğu takdirde öğrenciler doğru cevabın renginde kovalardan 3’er tane top alır ve atış çizgisine gelir 40 saniye içinde öğrenciler attıkları top sayısına göre puan alırlar. Puanlama yazı tahtasına doğru cevap veren için artı 4, her bir basket atan içinde artı 1 puan şekliyle yapılır Böylelikle doğru cevap veremeyen öğrencilerin de oyundan kopmaması ve motive olması sağlanır. Yarışan öğrenciler arka sıraya geçerek arkadaşlarına destek olmaya devam eder, yeni gelen 2 öğrenci öğretmenin sorusuyla tekrar yarışa başlar yarışma bütün sorular bitene kadar devam eder. Oyun sonunda grupların aldığı puanlar toplanır yüksek puanlı grup oyunu kazanır. Oyun sonunda her iki grup başarılarından dolayı birbirlerine alkışlar.

Oyunun Krokisi:

OY: Oyun yöneticisi

ÖĞ: Öğrenci

TK: Top Kovası

BK: Basket Kovası

Oyun Soruları:

1. Sarı renk bir top, gün ışığında hangi renk görülebilir?
2. Kırmızı renk bir kitap, beyaz floresan ışık altında ne renk gösterir?
3. Mavi renk bir araba, kırmızı floresan ışık altında hangi renkte görülebilir?
4. Yeşil renk bir bitki, kırmızı ışık altında hangi renkte görülebilir?
5. Siyah renk bir kalem, kırmızı ışık altında ne renk olabilir?
6. Beyaz renk bir pantolon, sarı ışık altında hangi renkte görünebilir?
7. Cyan renk bir bisiklet, mavi ışık altında hangi renkte gözüktür?
8. Beyaz renk bir nesne, kırmızı floresan ışık altında hangi renkte gözüktür?
9. Magenta renk bir Şemsiye, beyaz ışık altında hangi renkte gözüktür?
10. Sarı renk bir Top, kırmızı floresan ışık altında hangi renkte gözüktür?

GÖNÜLLÜLÜK HİZMETİ VEREN BİREYLERİN GÖRÜŞLERİ DOĞRULTUSUNDA 2023 KAHRAMANMARAŞ/TÜRKİYE DEPREMLERİNİN KADINLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

**The Impacts of the 2023 Kahramanmaraş/Türkiye Earthquakes on Women in line with
the Opinions of the Individuals Providing Volunteering Service**

Dr. Öğr. Üyesi Senem GÜRKAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID: 0000-0002-2061-6385

ÖZET

Araştırma, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin afetlerdeki örneğini ortaya koymak hedefiyle, 2023 Kahramanmaraş depremlerinde gönüllü olarak çalışan ve depremzede olmayan bireylerin görüşleri üzerinden depremin kadınlar üzerindeki etkisini inceleme amaçındadır. Nitel araştırma yöntemiyle yürütülen çalışmada veriler derinlemesine görüşme tekniğiyle, yarı yapılandırılmış görüşme formu ve demografik soru formu kullanılarak toplanmıştır. Katılımcılar, Samsun ilinde yaşayan ve deprem bölgesinde ve/ya Samsun'a gelen depremzedelere destek olmak amacıyla gönüllü olarak çalışan 30 bireydir (12 kadın, 18 erkek). Çalışmada katılımcıların isimlerine yer verilmemiş, her bir katılımcı, görüşme yapılan sıraya göre KK1-10 (Kadın Katılımcı 1-10) ve EK1-10 (Erkek Katılımcı 1-10) gibi kodlarla kodlanarak isimlendirilmiştir. Ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınan ve eş anlı olarak araştırmacı tarafından da not alınan görüşme notları, öncelikle yazılı hale getirilmiştir. Sonrasında bu veri seti, Miles ve Huberman'ın (1984) ortaya koymuş olduğu üç basamaklı nitel veri analiz modeline tabi tutulmuştur. Analizler, gönüllülerin görüşlerine göre kadınların depremde yaşadıkları sorunların dokuz kategoride toplanabileceğini belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Deprem, 2023 Kahramanmaraş depremleri, toplumsal cinsiyet, gönüllü, afet ve kadın

ABSTRACT

The research aims to examine the impact of the earthquake on women through the opinions of volunteers who were not the victims of the 2023 Kahramanmaraş/ Türkiye earthquake doublet, with the aim of revealing the example of gender inequality in disasters. In this study conducted via qualitative research method, the data were collected by using in-depth interview technique, by using semi-structured interview form and demographic question form. The participants are 30 individuals (12 women, 18 men) who live in Samsun and work voluntarily to support earthquake victims in the earthquake zone and/or Samsun. The names of the participants were not included in the study, instead, each participant was named by coding with codes such as KK1-10 (Female Participant 1-10) and EK1-10 (Male Participant 1-10) according to the order in which they were interviewed. The interview notes, which were recorded with a voice recorder and simultaneously noted by the researcher herself, were first written down. Afterwards, this data set was subjected to the three-step qualitative data analysis model introduced by Miles and

Huberman (1984). The analyzes indicated that, according to the opinions of the volunteers, the problems experienced by women during the earthquake can be grouped into nine categories.

Keywords: Earthquake, 2023 Kahramanmaraş/Türkiye earthquake doublet, gender, volunteer, disaster and women

1. GİRİŞ

6 Şubat 2023 tarihinde Pazarcık ve Elbistan’da meydana gelen ve Kahramanmaraş depremleri olarak adlandırılan depremler, Türkiye’de 11 ili (Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Adana, Adıyaman, Osmaniye, Hatay, Kilis, Malatya ve Elâzığ) ve Suriye’nin bazı kesimlerini etkilemiştir. Binlerce insanın yaralandığı depremde yaklaşık 3 milyon insanın tahliye edildiği (UN WOMEN 2023) ve 50 bin 399 kişinin hayatını kaybettiği bildirilmiştir (IBC, 2023). 1.971.589 depremzede1 kendi imkânıyla tahliye olmuştur (AFAD Başkanlığı, 2023).

Depremler, fiziksel hasarlarının yanında, var olan dezavantajlı durumları derinleştirmeleri bakımından aynı zamanda sosyal birer fenomendir (İnmez, 2011; Kalaycıoğlu, 2021). Bu çalışma bağlamında cinsiyet söz konusu olduğunda ise, hali hazırda dezavantajlı durumda bulunan kadınların, depremlerden daha fazla etkilendikleri ve bu durumlarının daha da derinleştiği ortaya çıkmaktadır (CDP, 2021; Gündüz, 2022; RGA, 2023; Çelebi Boz ve Şengün, 2017).

Bu bağlamda bu araştırmanın amacı, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin afetlerdeki örneğini ortaya koymak hedefiyle, 2023 Kahramanmaraş depremlerinde gönüllü olarak çalışan ve depremzede olmayan bireylerin görüşleri üzerinden depremin kadınlar üzerindeki etkisini incelemektir.

2. YÖNTEM

Bu araştırma, nitel araştırma yönteminin süreçlerine göre yürütülmüştür. Kalitatif veriler, derinlemesine görüşme tekniği, yarı yapılandırılmış görüşme formu ve demografik soru formu kullanılarak, araştırmacının kendisi tarafından toplanmıştır.

Demografik soru formunda cinsiyet, yaşanılan şehir, yaş, medeni durum, öğrenim durumu, meslek, gönüllülük durumu ve kaç yıldır gönüllü faaliyet verildiği sorulmuştur.

Yarı yapılandırılmış görüşme formunda bulunan sorular ise şu şekildedir:

- Hayatınızda hiç deprem yaşadınız mı? Cevabınız evetse, nasıl bir deneyimdi?
- 2023 Kahramanmaraş depremlerinde nerede, nasıl bir gönüllülük faaliyetinde bulundunuz?
- Sizce depremlerden en çok hangi grup etkilenir? Deneyimlerinizle anlatabilir misiniz?
- Deprem müdahalesi sürecinde tanık olduğunuz ve kadınların olumsuz etkilendiği bir durumu paylaşır mısınız?
- Sizce kadınlar, depremlerde hem kadın hem de depremzede oldukları için çifte dezavantajlı mıdır? Neden?

- Cevabınız evet ise, kadınlar afet süreçlerinde hangi konularda erkeklerden daha dezavantajlıdır?
- Gönüllülük yaptığımız süreçte kadınlara yönelik şiddet, taciz gibi suç teşkil eden davranışlarda bir artış gözlemlenmiş midir? Tanık oldunuz mu?

Araştırmanın katılımcılarını, Samsun ilinde yaşayan ve deprem bölgesinde ve/ya Samsun'a gelen depremzedelere destek olmak amacıyla gönüllü olarak çalışan 30 birey (18 erkek, 12 kadın) oluşturmuştur.

Çizelge 1. Katılımcıların Gönüllülük Durumları

Sayı	Gönüllülük Durumu ve Bağlı Bulunulan Kurum/Kuruluş, Meslek
7	Bir yere bağlı olmadan, kendi imkanları ile gönüllülük faaliyetinde bulunanlar (3 akademisyen, 1 şoför, 1 kuaför, 2 mobilyacı)
5	Öğretmen (1 Halk Eğitim Merkezi Müdürü, 4 Rehberlik ve Psikolojik Danışman)
4	Sosyal Hizmet Uzmanı
3	Arama-kurtarma ekibine bağlı olarak bölgeye gidenler
3	Öğrenci- STK'lara bağlı gönüllülük faaliyetleri
2	Hemşire
2	Sağlık Memuru
2	Vinç operatörü
1	Hekim
1	Din görevlisi

Çizelge 1'de, araştırmanın katılımcılarının gönüllülük durumları belirtilmiştir. Bu verilere göre 7 katılımcı herhangi bir kurum veya kuruluşa bağlı olmaksızın kendi imkanlarıyla gönüllülük faaliyetinde bulunmuş, 5 katılımcı öğretmen, 4 katılımcı sosyal hizmet uzmanı, 3'er katılımcı arama-kurtarma ekiplerine ve STK'lara bağlı olarak gönüllü çalışan öğrenciler, 2'şer katılımcı hemşire, sağlık memuru, vinç operatörü ve 1'er katılımcı ise hekim ve din görevlisidir.

Çalışmada katılımcıların isimlerine yer verilmemiş, her bir katılımcı, görüşme yapılan sıraya göre KK1-10 (Kadın Katılımcı 1-10) ve EK1-10 (Erkek Katılımcı 1-10) gibi kodlarla kodlanarak isimlendirilmiştir. 40-60 dakika arası süren görüşmeler ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınan ve eş anlı olarak araştırmacı tarafından da not alınan görüşme notları, öncelikle yazılı hale getirilmiştir.

Etik Kurul Onayı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan 29.03.2023 tarihinde 2023-145 nolu kararla alınmıştır.

Sonrasında bu veri seti, Miles ve Huberman'ın (1984) ortaya koymuş olduğu üç basamaklı nitel veri analiz modeline tabi tutulmuştur.

3. BULGULAR

Toplanan kalitatif veriler üzerine yapılan analiz sonucu, gönüllülerin görüşleri doğrultusunda Kahramanmaraş depremlerinde kadınların yaşadığı sorunların 9 grupta toplanabileceği ortaya koyulmuştur.

Çizelge 2: Gönüllülerin Görüşleri Doğrultusunda Kahramanmaraş Depremlerinde Kadınların Yaşadığı Sorunlar

Kadınların karşılaştıkları sorunlar	Frekans
Hijyen sorunları (barınma, yeme-içme- su, kişisel bakım ihtiyaçları)	6
Sağlık hizmetlerine erişim sorunları	5
Toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklı sorunlar	4
Psikolojik sorunlar	4
Aile içi şiddet vakalarında artış	3
Ekonomik sorunlar	3
Sosyal sorunlar	2
Kültürel sorunlar	2
Güvenlik	1

Katılımcıların 6'sı kadınların en fazla hijyen sorunları (barınma, yeme-içme- su, kişisel bakım ihtiyaçları) yaşadıklarını, 5'i ise sağlık hizmetlerine erişim sorunları yaşadıklarını belirtmiştir. 4'er katılımcı toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklı sorunlar ve psikolojik sorunlar yaşadıklarını altını çizmiş, 3'er katılımcı ise kadınların aile içi şiddet vakalarında artış ve ekonomik sorunlarla mücadele ettiklerini dile getirmiştir. 2'şer katılımcı sosyal ve kültürel sorunları belirtirken, 1 katılımcı ise kadınların güvenlik sorunu yaşadığını söylemiştir.

Bu bağlamda katılımcıların söylemlerinden örnekler aşağıda sunulmuştur:

- Hijyen sorunları:

“En büyük sorun hijyendi; su yok, ortalık toz, pislik içinde. Yiyecekler keza, döneli kaç gün oldu, halen daha iştahım gelmedi, unutamıyorum.” (KK10, öğrenci, 22)

“En temel ihtiyaçları bulmakta zorlandık; su, maske, içme suyu, temiz gıda, temiz bir örtü. Hastanelerimiz nasıl da güzelmış meğer. Dönünce bir daha asla şikayette bulunmayacağıma dair kendime söz verdim.” (EK29, sağlık memuru, 36)

- Sağlık hizmetlerine erişim sorunları:

“İyi ki gitmişim. Hepsi bir şekilde çözülsede acil olan sağlık hizmetleri yetersizdi. Sahra çadırında travma hastalarına müdahale ettim. Yanıkları olan, sütür atılacak hastalara özellikle müdahalede bulundum. Sağlık haricinde yardım malzemelerinin dağıtımında bulundum. Mobil hizmetler (ilaç götürme, çadırlarda tedavi etme, çadırı olmayanlara kışlık kıyafet verme gibi) gerçekleştirdim.” (EK2, AFAD gönüllüsü, 42)

- Toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklı sorunlar:

“Adıyaman/Gölbaşı’nda ilk hafta Sahra çadırında çalıştım. Her türlü sağlık faaliyetinde bulunduk. Sağlık dışında da orada denk geldiğimiz tüm insanların her türlü ihtiyaçlarını giderdik. Sahada gezdik ihtiyaç tespiti yaptım. (...) Çocuklarını kaybeden kadınlar beni çok etkiledi. Kendi yaralarına dahi müdahale ettirmediler. Önceliği çocuklarına verdikleri için ya da onları kaybetmenin acısıyla kendilerini öncelemedikleri için, kadınlık işte. (...) Evet, çifte dezavantajlılığı var kadınların. Tıpkı evlerindeki gibi, çadırda da, her yerde, hayat devam ettiği için her işi onlar yapıyor. Deprem öncesindeki ihtiyaç giderme durumları deprem sonrasında daha dezavantajlı bir şekilde ilerliyor kadınlar için.” (KK19, hemşire, 45).

“Elbistan 2. büyük deprem merkezli bir yerleşim yeri. Yani öğleden sonra olan depremden en çok etkilenen bir yer. Bunun sonucunda da kadınlar ve çocuklar geceyi dışarda girdiklerinden artık bir şey olmaz herhalde diyerek evlerine girmişler. Yemek yapayım çocuklarımı doyurayım diyen olmuş ya da uyusunlar, dinlensinler, ısınlar çok üşüdüler diyen olmuş. Erkeklerin çoğu ise hala dışarda ya da işlerine geçmiş durumdalarmış. Tam da bu sebeple çok acıdır ki kadın ve çocuk yönünden çok kayıp vermiş bir yer Elbistan. (...) Çadır kentlerde hatta bunu “ne kadar çok erkek popülasyonu var” diyerek ifade ettim. Evde olan kadın kardeşlerimizin çoğunu maalesef bu yüzden kaybettik.” (KK3 Sosyal Hizmet Uzmanı, 39).

- Psikolojik sorunlar:

“Deprem 3. Gününde Elbistan’da görevliydim. Oradaki halka psikolojik İlk Yardım sunmak ve Psikososyal Destek Birimi oluşturup çocuklara yönelik faaliyetlerini gerçekleştirmek amacı ile orada bulundum. (...) Aslında belki hepimizin aklına ilk olarak çocuklar geliyor ama aslında çocuklar biz yetişkinlerden daha kolay adapte olabiliyorlar rutinin değişmesine, zorluklara ya da farklılıklara. Onlar sadece anlamlandıramıyorlar ve tek beklentileri güvenli bir ortamda olduklarını hissetmek. Kadınlar ise bence hayata sıfırdan başlayıp çadır bile olsa orayı yine yeniden yuva haline getirmeye çalışırken bir o kadar da dışarıdan gelebilecek her türlü risklere açık olmasına rağmen çocuklarını, kendini korumakla da mücadele ediyor ve tüm bunları yaparken belki de en zor olanı yani acısını, korkusunu yutarak içine atarak bir nevi yeniden

doğuyor ve doğuruyor. Bir süre sonra tüm bunlar psikolojik olarak kendini gösteriyor.” (KK6, Psikolojik Danışman, 47).

- Aile içi şiddet vakalarında artış:

“Maraş merkezde KAFUM (Kahramanmaraş fuar merkezi) kurulan yaklaşık 850 çadır ve 8000 bine yakın insanın yaşadığı çadır alanında iki kez 8+8 olmak üzere 16 gün hem kırsala yardım malzemelerinin ulaştırılmasında hem de Hayat Boyu Öğrenme Koordinasyon merkezinin yönetilmesinde, yapılan faaliyetlerin düzenlenmesinde faaliyette bulundum. (...) Şiddet vakalarında artış var gibi. Erkekler işlerini kaybetmiş, yıllarca ailece biriktirdikleri evlerini, eşyalarını kaybetmiş. Gerginliklerini kadınlardan daha fazla belli ediyorlar, ancak sadece kendi yakınlarına. Eşlerine, çocuklarına bağırıp çağırarak. Çok fazla tanık oldum.” (EK27, Halk Eğitim Merkezi Müdürü, 47).

- Ekonomik sorunlar:

“Malatya’da bir anne, hamileymiş, belli ki ilk aylarıydı, belli olmuyordu. Eşinin uzuv kaybı varmış, kucağında bir çocuk, yanında da boy boy 5-6 tane. İniyordu, parasızlıktan. İnsanlığımdan utandım. Kaç hafta oldu, hala gözlerime uyku girmiyor.” (EK14, şoför, 29).

- Sosyal sorunlar:

“Hatay’da tüm ailesini ve komşularını kaybetmiş bir teyzeye rastladım. Onca acısına karşın, rutin hayatını devam ettirmeye yönelik şu sözlerini unutamıyorum ‘Hayatım bitti, akrabalarım aradı, beni İstanbul’a götürüp huzurevine yerleştireceklermiş de, ömrüm boyunca tüm masraflarımı üstleneceklermiş de. Ben Hatay’ın deniz kokusu olmadan, evimi, komşularımı görmeden, onlarla iki kahve içmeden nasıl yaşarım.?’” (EK12, hekim, 52).

- Kültürel sorunlar:

“Anneler, bacılar, gelinler, can havliyle kendilerini dışarı atarken eşarplarını, pardösülerini alamamışlar haliyle. Ben sandım karlı kış soğuşundan korunmak isterler. O enkazda çarşaflar bulup başlarına örtüler, kendilerine pardösüler yapmışlar. Nedenini sordum, ayıp dediler, kültürümüz böyle, başka türlü insan içine çıkamayız dediler.” (KK16, akademisyen, 54).

- Güvenlik sorunu:

“Güvenlik sorunu çok ilgimi çekti. Kadınlar hep grup halinde dolaşıyorlardı, aslında bu onların bir çeşit güvenlik önlemi, erkek yakınlarını kaybettikleri için kendilerini güvenliksiz bölgelerde ve de çaresiz hissediyorlardı.” (EK24, kuaför, 40).

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin afetlerdeki örneğini ortaya koymak hedefiyle, 2023 Kahramanmaraş depremlerinde gönüllü olarak çalışan ve depremzede olmayan bireylerin görüşleri üzerinden depremin kadınlar üzerindeki etkisini inceleme amacıyla olan bu araştırmanın bulgularının tümü, literatürde daha önce yapılan çalışmalarla büyük ölçüde benzerlik göstermiştir.

Afet ve deprem konularında yapılan ulusal ve uluslararası literatür taraması, elbette kadın ve erkeklerin depremde etkilendiklerini; ancak hali hazırda dezavantajlı grupta bulunan kadınların dezavantajlılıklarının deprem sonrasında daha derinleştiğini ortaya koymuştur. Bu bilgi ve bulgudan hareketle, kadınların hijyenik malzeme, su, barınak ve yiyecek olanaklarına erişim (Walia, 2015; RGA, 2023; UN WOMEN, 2021; Karataş 2020; Demirci ve Avcu, 2021) ve sağlık hizmetlerine erişim (RGA, 2023; Karataş, 2020) gibi sorunlarla karşılaştığı bulgulanmıştır. Yine kadınlar, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklı sorunlar (CDP, 2021; Gündüz, 2022; RGA, 2023; Çelebi Boz ve Şengün, 2017) ve psikolojik sorunlarla (Kaltreider, Gracie and LeBreck, 1992; Alkan, 1998; Gündüz, 2022; Bacanlı ve Ercan, 2006) karşı karşıya kalmışlardır.

Literatüre paralel bir bulgu sunan diğer faktörler ise afet dönemlerinde aile içi şiddet vakarında artış görülmesi (Lebni et al., 2020; Hemachandra, Amaratunga and Haigh, 2020: 1; Enarson, 2014; RGA, 2023), ekonomik problemler (Ceylan, 2018; RGA, 2023), sosyal problemler (RGA, 2023; Demirci ve Avcu, 2021), kültürel sorunlar (UN WOMEN, 2021) ve güvenlidir (RGA, 2023; Çelebi Boz ve Şengün, 2017).

KAYNAKÇA

- Alkan, N. A. *Distress reaction of victims of 1 October 1995 Dinar Earthquake: An analysis within the cognitive theory of stress and coping*. Middle East Technical University, Department of Psychology, Master's Thesis, Ankara, 1998.
- Bacanlı, F. ve Ercan L. Relationship of optimism and gender to coping with Earthquake Stress. *Turkish Psychological Counselling and Guidance Journal*, 3, 25, 2006, 7-16.
- CDP. Center For Disaster Philanthropy, 2021. <https://disasterphilanthropy.org/issue-insight/women-and-girls-in-disasters/> (Erişim tarihi: 03.05.2023).
- Çelebi Boz, F. ve Şengün, H. Afet ve kalkınma ilişkisinde kadın. *International Journal of Social Science*, Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7224>, 59, 2017, 359-374.
- Ceylan, H. Aftermath of a Disaster: On Women's Space and Social Relations. *Kebikeç*. 45, 2018, 171-204.
- Demirci K. ve Avcu, T. Afet Süreçlerinde Kadın Bireylerin Yaşadığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri: İzmir İli Örneği. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*. 11-1, 2021, 86-105.
- Enarson, E. Gender-based violence in disasters: An action research agenda. XVIII ISA World Congress of Sociology Conference, 2014.

Gündüz, F. Afetlerde kadın ve toplumsal cinsiyet perspektifi ile çıkarılması gereken dersler (Haiti ve Japonya depremi örneği. *IBAD Journal of Social Sciences*, (12), 2022, 440-461.

Hemachandra, K., Amaratunga, D., and Haigh, R. Factors Affecting The Women's Empowerment In Disaster Risk Governance Structure In Sri Lanka. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 51, 2020, 1-9.

IBC. Kahramanmaraş Earthquakes Situation Reports. (13.04.2023) <https://reliefweb.int/report/turkiye/devastating-earthquakes-southern-turkiye-and-northern-syria-april-13th-2023-situation-report-21-entr> (Erişim tarihi 05.05.2023).

İnmez, İ. Afetlerin Doğallığı Üzerine: Sosyal Bir Olgu Olarak Afetler ve Kırılganlık Sorunu. *Ankara University Journal of SBF*, 66 (4), 2011, 185-194.

Kalaycıoğlu, H.S. Afetler sonrasında yoksulluk, sosyal kırılganlık, sosyal politikalar ve yeniden yapılanma. Tiryakioğlu. M. (Ed.) *Poverty, Pandemics, Migration and Inequalities at Disasters*. in (3-27). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2021.

Kaltreider, N. B., Gracie, C., and LeBreck, D. The psychological impacts of the Bay Area earthquake on health professionals. *Journal of American Medical Women's Association*, 47, 1992, 21-24.

Karataş, İ. 1971 Bingöl Depremi. *History Studies*, 12/5, Ekim 2020, 2797-2820.

Lebni, J. Y. et al. Experiences of rural women with damages resulting from an earthquake in Iran: a qualitative study. *BMC Public Health* (2020) 20:625 <https://doi.org/10.1186/s12889-020-08752-z> (Erişim tarihi 18.06.2023).

RGA. Rapid Gender Analysis Policy Brief, CARE International, 2023 <https://www.care-international.org/resources/rapid-gender-analysis-policy-brief-turkiye-northwest-syria-earthquake-response#:~:text=Earthquakes%20are%20gender%20neutral%20%2D%20they,of%20disasters%20exacerbate%20gender%20inequality> (Erişim tarihi 01.06.2023).

T.C. AFAD Başkanlığı, <https://www.afad.gov.tr/kahramanmarasta-meydana-gelendepremier-hk-basin-bulteni-32> (Erişim tarihi: 05.05.2023).

UN WOMEN. Rapid gender analysis in Haiti reveals earthquake-related impacts on women and girls, 2021 <https://data.unwomen.org/features/rapid-gender-analysis-haiti-reveals-earthquake-related-impacts-women-and-girls> (Erişim tarihi: 14.05.2023).

UN WOMEN. UN Women Brief On Earthquake in Türkiye: Impacts and Priorities For Women And Girls, 2023, 6 Nisan. <https://eca.unwomen.org/sites/default/files/2023->

04/UN%20Women%20Brief%20on%20Earthquake%20in%20Turkiye%20Gendered%20impacts%20and%20response.pdf (Erişim tarihi 05.05.2023).

Walia, A. *Gender and Disaster Management A Training of Trainers (Tot) Module*. New Delhi: National Institute of Disaster Management, 2015.

DEPREM VE ÇOCUK

Prof. Dr. Hacer TOR¹, Tuğçe GÜNEŞ YÜCE²

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye,
0000-0001-7187-5814

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye,
0000-0002-6308-6505

ÖZET

Toplumsal bir gerçek olan afetler, doğal veya beşeri kaynaklı nedenler ile meydana gelmektedir. Fay hatlarının yoğun olduğu Türkiye coğrafyası içerisinde; Marmara, Batı Anadolu, Doğu Anadolu ve Kuzey Anadolu bölgeleri yıkıcı doğal afetlerden biri olan deprem riskini barındırmaktadır. Aniden oluşan depremler, bireylerin gündelik hayatında aksamalara sebep olarak hayatın olağan akışını birçok yönden etkilemektedir. Depremi fiziksel, psikolojik, sosyal ve ekonomik açıdan birçok etkisi toplumun her bir kesimini oluşturan bireyleri farklı açılardan etkilemektedir. Toplumda daha kırılgan grupları oluşturan olan kadın, engelli, çocuk, yaşlı ve göçmenler daha fazla dezavantajlı konumdadırlar ve depremden daha çok etkilenmekle birlikte depremden en çok etkilenen gruplardan biri de çocuklardır. Depremler insanlar üzerinde fiziki ve psikolojik yönlerden kalıcı hasarlar bırakabilmektedir. Çocukların kırılgan ve güçsüz yapıları depremden etkilenme oranlarını etkilemektedir ve depremin etkisini yetişkin bireylere göre daha uzun sürede atlatabilmektedirler. Çocuklar depremi yaşadıkları yaş dönemine bağlı olarak bebeklik, okul öncesi, okul dönemi ve ergenlik dönemlerinde depremin etkilerini farklı yoğunluk ve yönlerde deneyimlemektedir. Literatür taraması yöntemi kullanılarak hazırlanan bu çalışmada çocuk sosyolojisi kavramlarından yararlanılmış ve incelenen çalışmalarda çocukların depremden daha çok zarar görebilir kesimi oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmada, depremzede çocukların deprem sonrasında, gündelik hayata uyum sürecinde ciddi sorunlar yaşadıkları; sağlık (Travma Sonrası Stres Bozukluğu vb.), güvenlik ve şiddet (refakatsiz çocukların kaçırılması, geçici barınma alanlarının çocuklar açısından güvensizliği, fiziki ve cinsel şiddet vb.), temel ihtiyaçlara erişim (anne sütü, mama, bezin temini vb.), eğitim (eğitimde aksamalar, göç eden depremzede çocukların yeni okula, öğretmene ve arkadaşlara alışma süreci vb.), sosyalleşme (depremin olduğu alandaki mahalledeki park ve okul gibi sosyalleşme alanlarının yitimi vb.), ekonomik kaynaklara erişim (ailenin ekonomik sorumluluğunu üstlenme ile çocuk işçi olunması vb.) ve etik nedenler ile depremden daha çok etkilenmeleri sonucunda birçok sosyal problemle karşılaştıkları ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler : Doğal afet, deprem, depremzede çocuk.

1. AFET VE DEPREM TANIMI

Afet; “Toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen

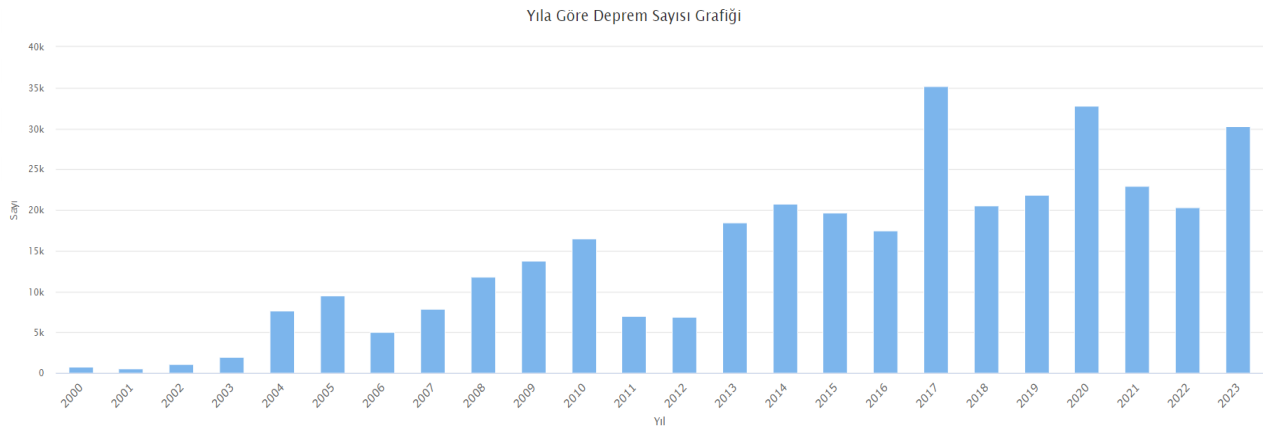
toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay” olarak tanımlanmaktadır (AFAD, 2023).

Afet türleri; jeolojik, iklimatik, biyolojik, sosyal ve teknolojik afetler olmak üzere türlere ayrılmıştır (Afet Koordinasyon Merkezi, 2016). En genel haliyle afetleri doğal (deprem, heyelan, su baskını, kaya düşmesi ve çığ) ve insan kaynaklı (kimyasal biyolojik radyolojik nükleer kazalar, büyük yangınlar, terör, savaş ve baraj kazaları) afetler olarak gruplandırmak mümkündür (Gökçe & Tetik, 2012). Afetler içerisinde ani ve büyük etkilere sahip olan jeolojik afetlerden birisi de depremdir. Kırılmalar nedeniyle yer kabuğu içinde ani olarak ortaya çıkan titreşimlerin dalgalar halinde geçtikleri ortamlarda yayılarak yeryüzeyini sarsma olayına "deprem" denir (KRDAE).

İnsanlık tarihi kadar eskiye dayanan afetler, yaşandıkları bölgeyi ve toplulukları derinden etkilemiştir. Afetler, toplumların hazırlıklı olmasına bağlı olarak toplumlar üzerinde onarılması güç, tahrip edici büyük zararlar bırakmaktadır. Afet türlerinden birisi olan deprem; fay hatlarının yoğun olduğu bir coğrafyada bulunan Türkiye, farklı zamanlarda büyük ölçekli depremler yaşamış ve çok fazla sayıda insan hayatını kaybetmiş ciddi anlamda mal kayıpları da yaşanmıştır. Grafik 1’ de Türkiye’de yıllara göre yaşanan depremlerin sayısı verilmiştir.

2000-2023 yılları arasında yıl bazında Türkiye’de meydana gelen depremlerin sayısı yıllara göre dalgalanmalar göstermektedir (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı- Deprem Dairesi Başkanlığı, 2023).

Grafik 1. Yıllara Göre Deprem Sayısı, Türkiye

Depremler, meydana gelebilecek en yıkıcı doğal afetlerden biridir. Depremin etkilerinden toplumların her bir kesimi farklı derecede etkilenmektedir. Kadın, yaşlı, engelli ve çocuk gibi toplumun diğer kesimlerine göre daha dezavantajlı grupta olan kişiler depremin olumsuz etkilerine görece daha fazla maruz kalmaktadır. Maruz kalma, kırılabilirlik ve kapasite koşullarıyla etkileşime giren ve tehlikeli olaylar nedeniyle herhangi bir ölçekte bir topluluğun veya toplumun işleyişinin insan, malzeme, ekonomik ve çevresel kayıplar ve etkiler açısından ciddi şekilde etkilemesidir (Birleşmiş Milletler Afet Risk Azaltma Ofisi, 2023, s. 1). Yerin ani ve şiddetli şekilde sallanması, geniş çapta hasara ve can kaybına neden olabilir ve özellikle çocukları savunmasız bırakabilir. Bir doğal afet olarak deprem, çok yönlü şekilde çocukları

doğrudan etkilediği gibi öte yandan uzun süreli etkileri ile “ikincil felaket” ya da “ikincil zarar” olarak adlandırılan bir dizi travmanın ilk domino taşını yaratabilmektedir (İşmen, 2016, s. 81).

1.1. Depremi Çocuklar Üzerindeki Etkileri

Afetlerin etkisini anlamlandırma ve olumsuz etkileri ile başa çıkabilme noktasında çocuklar, toplumun zarar görebilir kesimindedir. Çocukların kontrolü dışında gerçekleşen bir doğa olayı olarak deprem, anlamlandıramadıkları bir süreç olarak çocukların kaygı düzeylerini etkilemekte, korku düzeylerini ve yara alma risklerini artırmaktadır (Kalyoncu, 2003, s. 110).

Afetlerin zararlarını anlayabilecek olgunlukta olmayan çocuklar daha incinebilir, zarar görebilir kesimi oluşturmaktadır (Erkan, 2010, s. 56-57). Depremin etkisi çocuklarda travmatik, duygusal ve psikolojik sıkıntıya ve fiziksel yaralanmalara neden olabilir. Depremin etkilerini kuşaklararası farklılıklar üzerinden inceleyen bir çalışmada, deprem duygusal etkilerini çocuklar en çok “korku”, “çaresizlik”, “üzüntü”, “panik” ile ebeveynler ise “korku”, “şaşkınlık”, “üzüntü” ile ifade etmişlerdir (Canel & Balci, 2018, s. 499).

Afetlerin dezavantajlı bir grup olan çocuklar üzerindeki doğrudan veya dolaylı yoldan etkisi toplumu oluşturan diğer dezavantajlı gruplara göre daha fazladır. Çocukların kırılgan ve güçsüz yapılarından kaynaklı olarak afet esnasında afetzede olma oranları toplumun diğer kesimlerine göre daha fazladır (Limoncu & Atmaca, 2018, s. 133). Akhter ve arkadaşlarının okul çağı çocuklarının afetlerden etkilenme derecelerini inceleyen çalışma da okul çağı çocuklarının %48’i ortalama derecede etkilenirken; %52’si ciddi/çok ciddi olarak etkilenmektedir (Akhter, ve diğerleri, 2015, s. 141).

Deprem anında çocukların yaşadığı en büyük zorluklardan biri korkudur. Çocuklar, altlarındaki zemin sallanırken ve etraflarına nesneler düşerken panik ve kafa karışıklığı hissedebilirler, neyin neden olduğunu anlamayabilirler. Yüksek sesler ve şiddetli sallama fiziksel rahatsızlığa ve yönelim bozukluğuna neden olabilir ve bu da korkularını daha da artırabilir. 0-17 yaş dönemini kapsayan çocukluk döneminde yaşanan deprem afetinde çocuğun yaşı, depremden etkilenme oranını etkilemektedir. Çocukluğu; bebeklik (0-1 yaş), okul öncesi (2-5 yaş), okul dönemi (6-11 yaş) ve ergenlik (12-17 yaş) olmak üzere dört ayrı dönemde incelemek mümkündür. Depremin meydana geldiği yaş aralığına göre anlamlandırma ve nedenselleştirme farklılıklar oluşturmaktadır. Örneğin; deprem meydana geldiğinde okul öncesi yaş aralığında olan bir çocuk ile okul çağındaki bir çocuğun depremi nedenselleştirilmesinde farklı kavramları ön plana çıkarmaktadır. Çocuklar için depreme yönelik oluşturulacak bilgilendirmelerde çocukların yaş aralığına bağlı olarak dikkatlerini çekebilecek nitelikte öğeler hazırlanması önemlidir.

Peek (2008, s. 5) çocukların afetlerde yaşadıkları savunmasızlık türlerini fiziksel savunmasızlık, psikolojik savunmasızlık, eğitim savunmasızlığı olarak üç temel grupta kategorileştirmiştir. Deprem ve çocuk konusunda yazılmış olan literatür incelenmesi sonucunda depremin çocuklar üzerindeki etkileri; sağlık sorunları, güvenlik ve şiddet sorunları, temel ihtiyaçlara erişim sorunları, eğitim sorunları, sosyalleşme sorunları, ekonomik kaynaklara erişim sorunları ve etik sorunlar yaşadıkları tespit edilmiştir. Aşağıdaki bu sorunlar üzerinde detaylı olarak durulmuştur.

1.2.1. Sağlık problemleri

Deprem, kırık kemikler, kesikler, morluklar ve kafa yaralanmaları dahil olmak üzere bir dizi fiziksel yaralanmaya ve fiziksel yaralara göre daha görünmez olan psikolojik problemlere neden olabilmektedir. Çocuklar, deprem sonrası dönemde ruhsal, beslenme ve bulaşıcı hastalıklar açısından risk barındıran gruplar içerisinde yer almaktadır (Kaya & Özcebe, 2013, s. 461). Vücutları hala gelişmekte olduğundan ve yetişkinlerle aynı düzeyde fiziksel güce ve koordinasyona sahip olamayabilecekleri için çocuklar, depremde meydana gelen yaralanmalara karşı toplumun diğer kesimlerine göre daha savunmasızdır.

Çocukların deprem anında yaşadığı korku, endişe ve anlamlandırma süreçlerinin yetişkinlere göre daha uzun olmasından kaynaklı olarak enkaz altında mahsur kalma olasılıkları yüksek kalmakta ve bu risk ölümle sonuçlanabilecek ciddi yaralanmalara sebep olabilmektedir. Deprem meydana geldiği mevsimin ve bölgenin özelliklerine bağlı kalınarak çocukların aşılama (en çok kızamık ve menenjit gibi) ihtiyacının giderilmesi ile oluşabilecek salgını ve doğabilecek ölüm oranını minimuma indirmek hedeflenmektedir (Kaya & Özcebe, 2013, s. 461). Yapılan bir araştırmada depremde çocukların kendi yaş grubundaki çocuklar ile karşılaştırılmasında sindirim sistemi (gastrointestinal sistem) sorunlarının ve uyku bozukluklarının daha fazla bildirildiği ortaya çıkmıştır (Felix, Kaniasty, You, & Canino, 2016, s. 74). Çocuklarda deprem esnasında ortaya çıkabilen ezilme (crush) sendromunun, uzun dönemde böbreklerde hasar bırakması riskiyle karşı karşıya kalmaları söz konusu olabilmekte; bu durumda da deprem anında müdahale çalışmalarında çocuk doktorlarının da depreme hazırlık ve müdahale programlarına dahil edilmesi büyük önem arz etmektedir (Kasap Demir & Başaran, 2022, s. 310).

Aniden oluşan bir afet olan deprem anı ve sonrasında oluşan ortam çocuklarda endişe ve korku duygularını ön plana çıkararak psikolojik sorunlar oluşturabilmektedir. Deprem anı ve öngörülemez olması, çocukların kendilerini güçsüz ve savunmasız hissetmelerine neden olabilmekte ve evlerini, eşyalarını ve hatta aile üyelerini kaybetmek çocuklar için yıkıcı sonuçlar doğurmaktadır. Deprem deneyimi çocuklar için son derece travmatik sonuçlar barındırmakta; çocukların korkmuş, endişeli ve bunalmış hissetmelerine neden olabilmektedir. Çocukluk çağında yaşanan depremin yarattığı travma etkilerine bağlı olarak ifade edilen somatik yakınmalar, afet sonrasındaki yaygın bir tepkidir (Hensley & Varela, 2008, s. 543). Aniden oluşan bir afet, çocukların zihinsel ve fiziksel olarak bu olguya hazırlıksız yakalanmasına neden olarak travmalar yaratmaktadır (İşmen, 2016, s. 82). Depremlerde yaşanan travmatik olayların etkisini atlatamayan çocuklarda, ilk bir ay için Akut Stres Bozukluğu, bir aydan sonraki süre için ise Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) oluşabilmektedir (Limoncu & Atmaca, 2018, s. 133).

Deprem ardından çocuklar üzüntü ve kayıp duygularıyla da mücadele etmek zorunda kalabilmektedirler. Depremde evlerini, eşyalarını ve hatta sevdiklerini kaybetmiş olan çocuklar aynı zamanda deprem sonrasında ortaya çıkan yas sürecini anlamlandırmak için duygusal olgunluğa da sahip olamayabilir. Bu durum ile başa çıkma becerileri bulunmayan çocuklar için deprem sonrası süreç zor ve bunaltıcı bir deneyim olarak karşılırlarına çıkabilmektedir. Felaketin görece daha az hasarlı bölgelerdeki anneler ve çocukları üzerindeki psikofiziksel etkileri,

depremden bir yıl sonrasında da görülebilmektedir (Sato, Oikawa, Hiwatashi, Sato, & Oyamada, 2016, s. 3).

Deprem, çocuklar için oldukça etkileyici travmatik bir olgu olarak, depremi yaşama deneyimine bağlı olarak farklı etkiler yaratabilmektedir. Erkan'ın (2010, s. 62) depremi yaşayan ve yaşamayan okul öncesi çocukların davranışsal/duygusal sorunlarının karşılaştırmalı olarak incelendiği çalışmada, öğretmenlerden alınan görüşlere göre depremi yaşayan erkek öğrencilerde daha çok somatik davranış; kız öğrencilerde daha çok dikkat sorunları olduğu tespit edilmiştir.

Çocuk ve ebeveyn bağının, depremin yarattığı olumsuz etkiler ile başa çıkma noktasında önemli bir adım olduğuna 1999 Düzce depremi sonrasında da değinilmiştir. Çocukların beklentilerinin, sorunlarının ve isteklerinin karşılanabilmesi ile depremin yarattığı yoksunluklar (çadır yaşamı vb.) konusunda ebeveynlere destek olunabilmesi için radyo anonsları yapılmıştır (Erden, 2000, s. 56). Depremi yaşayan çocuklar, depremin yarattığı travmanın etkilerini yaşam boyu farklı şekillerde etkilemektedir.

Deprem, çocukları fizyolojik ve psikolojik açıdan etkileyen büyük bir afettir. Deprem sonrası müdahale sürecinde ilk etapta yapılan fizyolojik destekler ile rahatsızlıklara son verilmesine karşın psikolojik etkilere karşı aynı derecede tedavi yöntemleri uygulanamamaktadır. Çocuklarda depremin psikolojik etkilerini (TSSB, somatik etkiler ve yüksek kaygı gibi) ve yarattığı olumsuz sonuçları incelemek için uygulanacak olan tedavi yöntemlerine odaklanmak bu süreci yaşayan çocuklar açısından çok önemli görünmektedir (Hensley & Varela, 2008, s. 550).

1.2.2. Güvenlik ve şiddet problemleri

Deprem sonrasında çocukları bekleyen diğer bir tehlike güvenlik sorunudur. Deprem esnasında ve sonrasında bir süreliğine veya tamamen ebeveynlerinden ayrı kalan çocuklar kendini savunmasız hissederek olayın yenilenebileceğini ve ailesini bulamayacağı endişesi yaşayabilmektedir (Brooks & Siegel, 1996, s. 6). Çocukların deprem sırasında karşılaşılabilecekleri bir başka zorluk da ebeveynlerinden veya bakıcılarından ayrılma durumunda kalmalarıdır. Depremin meydana getirdiği kaos, ebeveynlerinden ayrı kalan çocuklar için kendilerini yalnız ve savunmasız hissetmelerine neden olabilmektedir. Bu kaos ortamı, özellikle rahatlık ve güvenlik için ebeveynlerine bağlı kalan küçük çocuklar için travmatik olabilmektedir. Deprem gibi büyük afetlerin çocukların “güvenlik” ve “normallik” duyularının sarsılmasına neden olduğu bilimsel araştırmalarla ortaya konmuştur (Alantar, 2021). Deprem sonrasında oluşturulan geçici barınma alanlarının çocuklar açısından güvensizliği bu problemlerden birisidir.

Deprem gibi ani ve büyük bir afet sonrasında kayıp çocuklar da oluşabilmektedir. Hastane sürecinde ebeveyn-çocuk eşleşmesinin yapılamaması ve deprem bölgesinin güvensizliği kayıp çocuk vakalarını doğurabilmektedir. Depremde enkazdan kurtulan çocukların sağ salim şekilde aileleri ve/veya akrabaları ile buluşturulması gerekmektedir. Enkazdan sonra hastanede tedavi sürecinde yer alan çocukların aileleri ile buluşturulması esnasında afet sahasında birçok görevli görev almaktadır. 6 Şubat Kahramanmaraş depremi sonrasında çocuk hakları alanında çalışan

örgütlerin oluşturduğu Afet-Çocuk Sivil Koordinasyon Ekibi, deprem bölgesindeki çocukların güvenliğinin sağlanmasında ve çocuklara olan yaklaşımın belirlenmesi hususunda bilgilerini paylaşmaktadır (Saltık, 2023).

Doğal afetlerde 5 yaş altındaki çocukların, diğer yaş gruplarına göre daha yüksek ölüm oranına ve engelli kalma riskini artırdığı bilinmektedir (United Nations Children's Fund (UNICEF), 2014). Deprem bölgesinde oluşabilecek bir güvenlik açığı, savunmasız durumdaki çocuklar için fiziksel ve cinsel istismara açık bir ortam doğurabilmektedir. Tuvalet, banyo ve oyun alanları ile geçici barınma alanları arasındaki mesafenin ışıktandırma gibi birçok ek güvenlik tedbiri ile donatılamaması çocuklar açısından tehlikeli sonuçlar doğurabilmekte, çocukların istismarla karşı karşıya kalabileceği söz konusu olabilmektedir (Gazete Duvar, 2023). BM'nin UNICEF Çocuk Koruma bölümünün Kahramanmaraş depreminin etkilediği 11 ilde yaptığı bir araştırmada; afet ve acil durumlarda risk taşıyan konulardan birinin cinsel istismar ve erken yaşta ve/veya zorla evlendirilme olduğunu ortaya koymuştur (Şimşek, 2023).

Deprem sonrasında şiddet olaylarından toplumun diğer kesimlerine göre daha kırılgan olan çocuklar daha çok etkilenmektedir. Şiddete karşı kendisini koruyamayan veya şiddetten kaçamayan çocuklar, deprem ortamının yarattığı güvensizlik içerisinde deprem ve şiddet mağduru olabilmektedir.

1.2.3. Temel ihtiyaçlara erişim problemleri

Depremde çocukların beslenmesi oldukça önemli konu başlıklarından birisidir. Depremden sonra özellikle bebeklerin düzenli ve sık aralıklarla emzirilmesi; şiddetli beslenme bozukluğuna bağlı hipoglisemi (kan glikoz düzeyinin düşmesi) ve fizyolojik sarılık gelişiminin önlenmesinde etkili bir yoldur (Karabulut & Bekler, 2019, s. 371). Deprem sonrası oluşan ortamda çocukların günlük rutinleri bozulabilir. Geçici barınma alanlarında aile bireylerinin dışında başka bireylerle ve kalabalık ortamlarda yaşamaları çocukların alışkın olmadıkları bu yeni ortamlar stresli hissetmelerine neden olabilmektedir. Çocukların temel ihtiyaçları olan yiyecek ve su için sıraya girmeleri, sınırlı kaynakları paylaşmaları ve farklı yerlerde uyumaları gibi gündelik hayatını idame ettirecek yeni rutinelere uyum sağlamaları zorlayıcı olabilmektedir. Deprem sonrası süreçte, çocuklar için gıda tedarikinden yetersiz beslenme ve kirli sudan kaynaklı sağlık problemleri de yaşanabilmektedir (Aydoğdu & Fofana, 2023, s. 20).

Diğer taraftan deprem öncesi yeme düzenine geçebilen çocuklarda önemli bir ihtiyaç olan beslenme sorunu da ortadan kalkmış olacaktır. Yapılan bir araştırmada, deprem öncesi yeme düzenine kavuşan çocukların depremin olumsuz etkileri ile baş edebilme kapasitesini artırdığı görülmüştür (Oral, ve diğerleri, 2017, s. 69-72). Deprem sonrasında çocuğun temel gereksinimlerini; çocuk ve yetişkin perspektiflerinden oluşturmak farklı sonuçlar doğurabilmektedir. Deprem yaşantısı geçirmiş bir küçük çocuk için kimi zaman bir sonraki öğünün nasıl karşılanacağından daha çok oyuncağını kaybetme fikri endişesi yaşayabilmektedir (İşmen, 2016, s. 83).

Deprem sonrasında oluşturulan geçici barınma alanlarında hijyen koşullarının sağlanabilmesi oldukça zor olmakla birlikte; bu alanlar ölümcül hastalıklara da neden olabilen mekanlar ya da alanlar olabilmektedir. Depremden sonra meydana gelen çocuk ölümlerinin dörtte üçünden

fazlası bulaşıcı hastalıklara (ishalli hastalıklar, akut solunum yolu enfeksiyonları, sıtma, kızamık) bağlı olabilmektedir. (Gözübüyük, Duras, Dağ, & Arıca, 2015, s. 329).

Depremi meydana geldiği mevsimin özelliklerine bağlı olarak çocuklar için ideal vücut ısını sağlayamama sorunuyla karşı karşıya kalabilmektedirler. Hava durumuna bağlı olarak deprem sonrasında çadır, konteyner ve/veya prefabrik konut gibi geçici barınma alanlarında kalan çocukların yetişkinlere nazaran daha fazla ısı kaynağına ihtiyaç duyduğu görülebilmektedir. Deprem sonrasında ilk etapta özellikle yollara ve geçici barınma alanlarının yakınlarında ateşler, çocukların ısınma ihtiyacını gidermesi açısından büyük riskleri de barındırmaktadır.

1.2.4. Eğitim problemleri

Depremler çocukların eğitimini birçok yönden sekteye uğratmaktadır. Depremde eğitime ilişkin kitap, defter, kalem, çanta vb. temel malzemelerin kaybını yaşayan çocuklar için deprem sonrasında eğitime devam edilme aşamasında problemlerle karşı karşıya kalabilmektedirler. Okulları depremde zarar gören veya yıkılan çocuklar, okulun fiziksel eksikliğinden kaynaklı olarak derslere katılmakta zorlanabilmektedir. Öte yandan okulları hala ayakta olsa bile çocuklar, okula gitme istememekte, yaşadığı travma nedeniyle veya yaralanmış olabildiği için eğitime devam edemeyebilmektedir. Eğitimin kesintiye uğraması, çocuklar için gelecekteki eğitim hayatlarını etkileyerek potansiyellerine ulaşma yeteneklerini sınırlayarak uzun vadeli olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Okula devam eden depremzede çocuklarda zayıf akademik başarı görülmesi ve/veya dönem kaybı ile eğitime devam etme ve hatta eğitimi bırakma gibi problemleri de yaşanabilmektedir. Depremde ebeveynlerini ve/veya sevdiklerini kaybeden okul çağındaki çocuklar, okula gitmek veya ders dışı etkinliklere katılmak gibi günlük rutinlerindeki doğabilecek olan aksamalar ile başa çıkmak zorunda kalmaktadırlar.

Okul çağındaki çocukların depremden etkilenme düzeylerinin incelenebileceği alanlardan biri olan okullar, deprem anında ve sonrasında çeşitli nedenler ile eğitime ara verebilmektedir. Deprem esnasında yıkılan okul binalarının yanı sıra deprem sonrasında çeşitli kamu kurumlarına tahsis edilen ya da toplanma alanı/geçici barınma alanı olarak kullanılan okullar bulunmaktadır. Okul eksikliğinden kaynaklı sorunlar ile okul çağındaki çocukların deprem sonrası davranışlarının gözlemlenebilmesine ket vurulmakta ve çocuk hakkında en az ebeveynleri kadar görüşü bulunan öğretmenlerin bilgilerine erişilememektedir (Erkan, 2010, s. 57) . Bu durum, çocuklar hakkında afet sonrasında yapılacak rehabilitasyon çalışmalarında önemli bilgi kaynaklarından biri olan öğretmenlerin görüşlerin başvurulamamasına neden olabilmektedir.

1.2.5. Sosyalleşme problemleri

Depremler, çocukların sosyalleşme alanlarının kaybına neden olmaktadır. Deprem, çocuklar için en yakınlarındaki sosyalleşme alanı olan apartmanı, parkı, mahallesi ve okulu gibi komşu, akran ve arkadaşlarının kaybına da neden olabilmektedir. Sosyalleşme alanlarının kaybı sosyal desteğin kaybını ortaya çıkararak çocukların kendilerini güvende hissetmemelerine neden olabilmektedir. Deprem sonrası oluşturulan geçici barınma alanlarında çocukların sosyalleşme ihtiyaçlarını karşılayacak alanların kurulması oldukça elzemdir. Sosyal bir varlık olan çocukların Van İli depreminin öğrencilerin yaptıkları resimlere yansımaları üzerine yapılan bir

yüksek lisans tez çalışmasında, çocukların hem sosyalleşme ihtiyaçlarına yönelik hem de duygularını dışarı vurabilecekleri ortak bir etkinlik olarak görsel sanatlara ağırlık verilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır (İrkıçatal, 2014, s. 82).

Depremi yaşayan çocukların depreme olan tepkileri, anti-sosyal davranışlar, saldırganlık ve gerileme davranışları sergileyebilmektedirler (Yule, 2001, s. 194). Deprem sonrasında geçici barınma alanlarından başka bir yaşam alanına göç eden çocuklar için afetin sosyal etkisi oldukça büyük olabilmektedir. Yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalan çocuklar ve ergenler yeni yerlerinde dil, din, kültür gibi nedenlere bağlı uyum sorunları yaşayabilmektedir (Karabulut & Bekler, 2019, s. 372).

Deprem öncesindeki gündelik pratiklerinde çocukların sahip olduğu sosyalleşme ortamının deprem ile birlikte kaybının etkilerini azaltabilmek için, çocukların deprem esnasında ve sonrasında karşılaşabilecekleri zorluklara karşı deprem öncesinde yakın çevresindeki arkadaş, akran, aile gibi toplulukların bilgilendirilmesi oldukça önemlidir (Ak, 2014, s. 850).

1.2.6. Ekonomik kaynaklara erişim problemleri

Deprem ile birlikte ailesindeki bireylerin bir kısmı veya tamamının vefat etmesi veya sakat kalması ailenin ekonomik sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalan çocuklar çocuk işçi olma problemi ile karşı karşıya kalmaktadır. Sosyo-ekonomik nedenlerle küçük yaşlarda çalışmak zorunda kalan çocuk ve ergenlerin eğitim hayatlarında aksamalar yaşanabilmekte ve akademik başarılarında düşüşler görülebilmektedir (Karabulut & Bekler, 2019, s. 372). Depremden etkilenen depremzede çocukların zorunlu olarak çalışma hayatına dahil olması çocuk işçiliği sorununu ortaya çıkarmakta çocukların güvensiz, kayıt dışı, çalışmaya elverişli olmayan ortamlarda çalışmak zorunda kalmasına neden olmaktadır.

1.2.7. Etik problemler

Deprem sonrasında medyanın çeşitli kanalları ile yapılan yazılı ve/veya görsel içerikli haberlerde depremzede çocukların çocuk haklarının ihlaline ilişkin problemler ortaya çıkabilmektedir. Enkazdan kurtarılan anlarında çocukların mahremiyet içerikli görüntülerinin alınması, doğru kaynağa erişilmeden yapılabilen spekülasyon içerikli haberler görülmektedir. 30 Ekim İzmir depreminden sonra yapılan haberlerde; masumiyet hiyerarşisinin üst sıralarında yer alan çocukların deprem gibi ani gelişen büyük bir afetin haberine dramatik bir etki uyandırmak için “mucize çocuk”, “kurtarıcı çocuk”, “öksüz/yetim çocuk” ifadeleri ile yer aldığı görülmektedir (Erdem & Kaynar, 2022, s. 760). Deprem haberlerinde çocukların özne olarak kullanıldığı görülse de derinlemesine incelendiğinde, çocukların korunmaya muhtaç, savunmasız ve kırılgan olarak nitelendirilerek aktif bir öznenin yanı sıra edilgen bir konumda biçimlendirildiği tespit edilmektedir.

1.3. Çocuk Merkezli Afet Yönetimi

Çocuk merkezli afet yönetimini diğer afet yönetim planlarından ayıran kısım, afet yönetiminin kriz yönetimi ve risk yönetimi bölümlerinde, literatürde yer aldığı şekliyle afet toplumunun en kırılgan grubu olan çocukların olası her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasını ve afetleri çocukların en az zararla atlatabilmesinin sağlanmasını amaçlayan, çocukları merkeze alan şeklidir (Limoncu & Atmaca, 2018, s. 136). Afet yönetiminde “çocuk dostu alanlar” oluşturulmasıyla

çocukların korunması ve refahının sağlanması, oyun oynama ve sosyalleşme ihtiyaçlarının giderilmesi, çocuk haklarının belirlenmesi, korunması ve sosyal destek sağlanması açısından önemlidir (Kaya & Özcebe, 2013, s. 461).

Afet yönetiminde toplumun diğer kesimlerine göre daha dezavantajlı konumda bulunan çocuklara yönelik afet yönetim planları hazırlanmalıdır. Afet öncesi, afet anında ve sonrasında neler yapılabileceğine dair yapılan çalışmalarda özellikle afet öncesi adımda çocuklara yönelik bilinç ve farkındalık çalışmaları yapılması afetlerin tanınırlığında önemli bir rol üstlenmektedir. Özellikle tüm eğitim kademesindeki bireylerin afetlerin farkına varılması ve afet bilincinin kazandırılması ile gelecek kuşakların afet farkındalığı kazanmasında önem arz etmektedir (Tuncer, Sözen, & Sakar, 2021, s. 20).

2. SONUÇ VE ÖNERİLER

Literatür taraması sonucunda doğal afetler ve afet müdahale eylem planlarında çocukların konumu üzerine yapılan çalışmalar bulunurken; deprem afeti özelinde yapılan çalışma sayısı oldukça azdır. Depremde çocuk olmak, etkileri ve eylem planları konusunda yapılan çalışmalarda ise daha çok psikolojik etkileri üzerinde durulduğu tespit edilmiştir. Depremin fizyolojik ve psikolojik sağlık açısından çocuklar üzerindeki etkilerinin araştırıldığı araştırmaların sayısı, sosyolojik araştırmalara nazaran fazla olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, depremler çocuklar üzerinde yıkıcı bir etki yaratabilmekte, fiziksel yaralanmalara, duygusal travmalara, eğitimin ve günlük rutinlerin aksamasına ve toplum kaybına neden olabilmektedir. Çocukların bu zorluklardan kurtulmalarına ve hayatlarını yeniden inşa etmelerine yardımcı olacak destek ve kaynaklar sağlaması önemlidir. Bu destekler; tıbbi bakıma, danışmanlık hizmetlerine, geçici barınma ve eğitim fırsatlarına erişimi içerebilir.

- Çocukların bir doğal afet olan deprem kavramını, deprem öncesinde, anında ve sonrasında yapılabilecek eylemlere ilişkin bilgiler yaşına uygun olarak anlatılmalı,
- Çocukların deprem sırasında ve sonrasında karşılaşılabilecekleri zorluklarla baş etmelerine yardımcı olmak için ebeveynler, bakıcılar ve eğitimciler için destek ve güvence sağlanmalı,
- Deprem bölgesine çocuk haklarını gözetken ve bu hususta sahanın ihtiyaçlarına yönelik pratik çözümler üretebilecek ekiplerin tedarik edileceği bir iletişim koordinasyon birim kurulmalı,
- Depremde enkazdan çıkarılan çocuk, hastaneye götürülürken veya sevk edilirken sorumlu kişi, tarih, saat, hastane adı, çocuğun belirgin özellikleri gibi temel bilgileri ve ulaşabiliyorsa mutlaka yakınlarına bilgi verilmeli,
- Çocukların deprem sonrasında duygu ve düşüncelerini ifade etmeleri için pedagoglar eşliğinde resim çizmek, şiir ve kompozisyon yazmak gibi faaliyetlere yönlendirilmeli,
- Medyada çocuklarla ilgili haberlerin doğru ve yansız olarak verilmeli,

- Depremde yakınlarını kaybetmiş çocukların devletin ilgili kurumları tarafından himaye altına alınması ivedilikle sağlanmalı,
- Deprem sonrası süreçte farklı yaş grubundaki çocukların temel ihtiyaçları acilen giderilmeli,
- Çocuklarından depremden yaşadıkları travmayı kolay atlatabilmek için bir an önce rehabilitasyon çalışmalarına başlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- AFAD. (2023). *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü*. AFAD: <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu> adresinden alındı
- Afet Koordinasyon Merkezi. (2016, 10 17). *Doğal Afetler*. Afet Koordinasyon Merkezi (AKOM): http://www.ibb.gov.tr/sites/akom/documents/dogal_afetler.html adresinden alındı
- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı- Deprem Dairesi Başkanlığı. (2023). *Deprem/ Deprem İstatistikleri*. 04 01, 2023 tarihinde AFAD: <https://deprem.afad.gov.tr/event-statistics> adresinden alındı
- Ak, B. (2014). Determination and evaluation of effects of earthquake on school age children's (6-12 years old) behaviours. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*(152), 845-851.
- Akhter, S. R., Sarkar, R. K., Dutta, M., Khanom, R., Akter, N., Chowdhury, M., & Sultan, M. (2015). Reprint of: Issues with families and children in a disaster context: A qualitative perspective from rural Bangladesh. *The International Journal of Disaster Risk Reduction*, 14(2), 140-151.
- Alantar, M. (2021, 03 09). *Doğal Afet Söylentileri Çocukları Derinden Etkiliyor*. Memorial: <https://www.memorial.com.tr/saglik-rehberi/dogal-afet-soylentileri-cocuklari-derinden-etkiliyor> adresinden alındı
- Aydoğdu, F., & Fofana, A. (2023). Depremin Küçük Çocuklar Üzerindeki Etkileri ve Müdahale Programları. *1st International Conference on Trends in Advanced Research (ICTAR)* (s. 20-25). Konya: All Sciences Proceedings .
- Birleşmiş Milletler Afet Risk Azaltma Ofisi. (2023). *Afet Terminolojisi*. İzmir: HUDOTO. <https://www.undrr.org/terminology> adresinden alındı
- Brooks, B., & Siegel, P. (1996). *The Second Child: Helping Kids Overcome Traumatic Events*. USA: John Willey and Sons.
- Canel, A., & Balci, L. (2018). Deprem Travmasının Kuşaklararası Aktarımı. A. Temizer, & İ. Serbestoğlu (Dü) içinde, *Multidispliner Çalışmalar-4 (Sosyal Bilimler)*. Podgorica: Montenegro.

- Erdem, B. N., & Kaynar, A. (2022). “Sesimizi Duyan Var mı?”: İzmir Depremi Konulu Televizyon Haberlerinde Çocukların Temsili. *Selçuk İletişim Dergisi*, 15(2), 737-766. doi:10.18094/JOSC.1113783
- Erden, G. (2000). Çocuklara Yönelik Afet Sonrası Müdahaleler. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(5), 49-61.
- Erkan, S. (2010). Deprem Yaşayan ve Yaşamayan Okul öncesi Çocukların Davranışsal/Duygusal Sorunlarının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*(28), 55-66.
- Felix, E., Kaniasty, K., You, S., & Canino, G. (2016). Parent- Child Relationship Quality and Gender as Moderators of the Influence of Hurricane Exposure on Physical Health Among Children and Youth. *Journal of Pediatric Psychology*, 41(1), 73-85.
- Gazete Duvar. (2023, 03 18). *Deprem bölgesinde çocuk olmak: 'Hastalık ve istismar vakaları artıyor'*. Gazete Duvar: <https://www.gazeteduvar.com.tr/deprem-bolgesinde-cocuk-olmak-hastalik-ve-istismar-vakalari-artiyor-haber-1608188> adresinden alındı
- Gökçe, O., & Tetik, Ç. (2012). *Teoride ve Pratikte Afet Sonrası İyileştirme Çalışmaları*. Ankara: AFAD Yayınları.
- Gözübüyük, A. A., Duras, E., Dağ, H., & Arıca, V. (2015). Olağan üstü Durumlarda Çocuk Sağlığı. *Journal of Clinical and Experimental Investigations*, 6(3), 324-330.
- Hensley, L., & Varela, R. E. (2008). PTSD Symptoms and Somatic Complaints Following Hurricane Katrina: The Roles of Trauma Anxiety and Anxiety Sensitivity. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 37(3), 542-552.
- İrkiçatal, G. (2014). *Doğal Afetlerin İlköğretim 5.Sınıf Öğrencilerinin Yaptıkları Resimler Üzerindeki Etkileri (Van İli Deprem Örneği)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- İşmen, A. E. (2016). Deprem Yaşantısına Bağlı Travma Ve Çocuklar Üzerindeki Etkileri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(2), 80-104. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aibuefd/issue/1507/18270> adresinden alındı
- Kalyoncu, E. (2003). *12 Kasım 1999 Düzce Depremini Yaşayan Dokuz Yaş Çocukların Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Karabulut, D., & Bekler, T. (2019). Doğal Afetlerin Çocuklar ve Ergenler Üzerindeki Etkileri. *Artvin Çoruh Üniversitesi Doğal Afetler Uygulama ve Araştırma Merkezi Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 5(2), 368-376. doi:10.21324/dacd.500356
- Kasap Demir, B., & Başaran, C. (2022). Deprem Sonrası Çocuk Hasta, Ezilme (Crush) Sendromu. *TOTBİD Dergisi*(21), 304-311. <https://doi.org/10.5578/totbid.dergisi.2022.41> adresinden alındı

- Kaya, E., & Özcebe, H. (2013). Afetlerin Çocuk Sağlığı Üzerindeki Etkileri. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 12(4), 455-464. doi:10.5455/pmb1-1340195612
- KRDAE. (tarih yok). *Deprem Nedir?* 06 01, 2023 tarihinde Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü (KRDAE): <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/bilgi/depremnedir/index.htm> adresinden alındı
- Limoncu, S., & Atmaca, A. B. (2018). Çocuk Merkezli Afet Yönetimi. *MEGARON*, 13(1), 132-143. doi:10.5505/megaron.2017.49369
- Oral, İ., Bozbey, M. M., Özcan, G. G., Özdemir, A., Güler, A., Coşar, A. E., . . . Hatipoğlu, Ç. (2017). *Afetlerde Beslenme Hizmetleri Kılavuzu*. İstanbul: Türk Kızılayı Yayınları.
- Peek, L. (2008). Children and Disasters: Understanding Vulnerability, Developing Capacities, and Promoting. *Youth and Environments Center*, 18(1), s. 1-29.
- Saltık, E. E. (2023, 02 12). *Afet Çocuk Sivil Koordinasyon Ekibinden Sevinç Koçak: Çocuklar için doğru kayıt-takip süreci yürütülmeli*. Ekmek ve Gül: <https://ekmekvegul.net/gundem/afet-cocuk-sivil-koordinasyon-ekibinden-sevinc-kocak-cocuklar-icin-dogru-kayit-takip-sureci-yurutulmeli> adresinden alındı
- Sato, K., Oikawa, M., Hiwatashi, M., Sato, M., & Oyamada, N. (2016). Factors relating to the mental health of women who were pregnant at the time of the Great East Japan earthquake: analysis from month 10 to month 48 after the earthquake. *BioPsychoSocial Medicine*, 10(22), 1-6. doi:10.1186/s13030-016-0072-6
- Şimşek, H. (2023, 03 17). *Deprem bölgesinde utanç veren tespit*. BirGün: <https://www.birgun.net/haber/deprem-bolgesinde-utanc-veren-tespit-425093> adresinden alındı
- Tuncer, N., Sözen, Ş., & Sakar, Ş. (2021). Okul Öncesi Eğitimde Deprem Farkındalığı: “Deprem Benden Küçüksün” Projesi, Tokat İli Örneği. *Uluslararası Eğitim Spektrumu Dergisi*, 3(1), 1-27.
- United Nations Children’s Fund (UNICEF). (2014). *Early Childhood Development in Emergencies: Integrated Programme*. New York: UNICEF.
- Yule, W. (2001). Post-traumatic stress disorder in children and adolescents. *International Review of Psychiatry*, 13(3), 194-200.

ROMANTİK İLİŞKİLERDE CİNSİYET SOSYAL TEMSİLLERİNİN PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİ ÜZERİNE ETKİSİ

Nimet İlhan

İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 0000-0002-8079-188X

ÖZET

Romantik bir ilişki de taraflar, düşünce ve beklentilerinin birbirlerinden farklı olması durumunda problemler yaşayabilmektedir. İlişkiyi sürdürme isteği tarafları yaşanan problemlerin çözülmesine yönelik girişimlerde bulunmaya teşvik etmektedir. Problemi çözmeye yönelik girişimde bulunan taraf ya da her iki kişinin problemi çözmeye yönelik becerilerinde belirleyici cinsiyet ile kanalize olmuş bazı davranış ve düşünce örüntüleri bulunmaktadır. Bu örüntüleri belirleyen cinsiyet rolleri ile ilintili sosyal temsillerdir. Romantik ilişkilerde yaşanan problem durumlarında taraflardan cinsiyetlerine yönelik toplumun belirlediği sosyal temsil rollerine uygun bir şekilde çözme becerileri sergilemesi ya da problemi çözmek üzere diğer tarafın aktif rol oynaması üzere beklenti içerisinde bulunması beklenebilmektedir. Probleme yönelik çözme girişimine motive eden ya da tarafları engelleyen cinsiyet sosyal temsilleri kadın ve erkek rolleri ile ilişkili olarak değişkenlik göstermektedir.

Romantik ilişkilerde taraflar kendinden beklenen problem çözme girişimlerine yönelik beklentiyi karşılayabilmekte ya da öz benliği ile uyumlu olmadığını düşünüp karşılayamayabilmektedir. Taraflar arasında ilişkinin sürdürülmesini sağlama isteği problemleri çözme işlem basamaklarında bireyin öz benliği ile uyumlu beceri ve tutumları ile sosyal temsillerin oluşturduğu beceri ve tutumlar bulunmaktadır. Toplumun kabul ettiği sosyal temsil örnekleri kişilerin öz benlikleri ile uyumlu olmayabilmekte bu nedenle kendine yönelik beklentiyi partnerine aktarabilmekte ya da bu beklentiyi karşılamak isteyebilmemekte, yok sayabilmektedir. İlişkilerde sosyal temsillerin oluşturduğu problem çözme becerileri çözüme yönelik işlem basamaklarını ve güdülenmeyi etkilenmektedir. Bireylerden erkek, kadın ya da tanımladıkları cinsiyet rollerine uygun toplumda belirlenen kalıpları temsil eden cinsiyet ile ilintili sosyal temsillere uygun beceriler sergilemesi beklenmektedir. Bu sosyal temsiller partnerlerde bazı teşebbüs ya da geri çekilme davranışları sergileme beklentisi geliştirmektedir. Problem çözme becerileri partnerin cinsiyetine yönelik tanımlanan sosyal temsillere göre geri çekilme ya da teşebbüste bulunma gibi davranış örüntüleri sergilemeyi gerektirebilmektedir. Bu çalışma ile partnerlerin romantik ilişkilerinde yaşadığı problem durumlarında sosyal temsillerin varlığının problem çözme becerisi üzerine etkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler : Romantik İlişki, Cinsiyet Sosyal Temsilleri, Problem Çözme Becerileri, Cinsiyet Roller

1. GİRİŞ

İnsanlığın varlığından günümüze kadar olan süreçte bireyler başkasından destek almak ve birlikte işlem yürütmek üzere işbirliğine girme eğilimindedir. Yaşamdaki işlemlerin artması

daha fazla işbirliği ve sorumluluğu beraberinde getirmiştir. Zaman içerisinde mağaralarda yaşayan küçük aile toplulukları yerini suya yakın alanlarda birlikte bir yaşam süren, tarım ve hayvancılık ile uğraşan kolonilere bırakmıştır. Yerleşik düzen ile birlikte aile kavramı da güçlenmiştir. Aile kurumunda erkek beden gücü gerektiren işlemler ile uğraşan, kadın ev ve çocuk işlemlerini yürüten partner olarak görev dağılımı gerçekleşmiştir. Çağın gereklilikleri değiştikçe ilişkilerde kadın ve erkekten beklenen görev dağılımları da farklılık göstermiştir. Günümüzde her iki partnerde yaşamı idame ettirmek için gerekli kaynağı sağlamak üzere çalışmakta, yaşam alanları ve çocuklar üzerinde eşit sorumluluklara sahip olmaktadır.

Romantik ilişkilerde ilişki bağlamını kurmak ve sürdürmek için partnerlerin karşılıklı beklentileri bulunmaktadır. İlişkide istenilen partneri kendine çekmek için temel kaynakları göstermek önemli bir unsurdur (Atak & Taştan, 2012). Kaynak gösteriminde partnerlerin beklentileri önemli bir referans noktasıdır. Kimi partner manevi değerlerin koşulsuz sunumunu talep ederken, kimi partner maddi kaynakların ona aktarımını istemektedir. Romantik ilişkilerde beklentilerin karşılanmaması ya da beklentilerin çatışması durumunda problemlerin yaşanması normal bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Problem durumuna kaynaklık eden kişilerarası çatışmalar; farklı biliş, algılar, duygu ve ihtiyaçlardaki farklılıkların yanı sıra kişisel ve kültürel faktörlerden etkilenen, sosyal ve fiziksel çevrelerle ilgili olan sorunlardır (Dökmen, 2014). Her ilişki de ilişki dinamiği ve yaşantılara bağlı olarak çatışma kaynakları bu ana başlıklar arasında farklılık göstermektedir. Bunun yanı sıra bir ilişki de kültürel faktörler uzun dönem problem olarak varlığını sürdürürken; farklı bir ilişki de duygu ihtiyaçları uzun dönem problem olarak hakimiyetini sürdürebilmektedir. Romantik ilişkilerde yaşanan problem durumlarında kaynak, kaynağın gündemi meşgul etme şiddeti ve süresi her ilişkinin bağlamında farklılık gösterebilmektedir. Sağlıklı bir paylaşım içeren ilişkilerde oluşan sorunlara çözüm yolları genellikle yapıcı olmakta ve sorunla başa çıkmakta başarı sağlanmaktadır (Çetin, Pak, & Artık, 2016). Aksi durumda partnerler ilişkiyi sonlandırma kararı alabilmektedir.

İlişkinin devamı ya da sonlandırılması kararını etkileyen ilişkide yaşanan problemleri çözme becerisi ile yakından ilgilidir. Problem çözme becerileri her bireyde aynı şekilde gerçekleşmemektedir, çünkü bu beceri yaşanan toplum yapısının inançları, değerleri, alışkanlıkları ve olaylar karşısındaki tutumları ile şekillenen bir yapı olmasının yanı sıra aynı zamanda da duygu, düşünce ve irade gibi kişisel faktörleri de taşımaktadır (Sonmaz, 2002). Romantik ilişki de yaşanan problemlerin çözme becerisinde aktif rol oynayan bu kişisel faktörlere kaynaklık eden sosyal temsil örüntüleri bulunmaktadır. Sosyal temsiller, kişilerin deneyimlerine dayanarak nasıl yordamalarda bulundukları ve neleri konuştuklarına yönelik bir kavramdır; oluşturulan teoriler düzenlenerek sosyal gerçeği oluştururlar ve sonuç olarak davranışları etkilerler (Öner, 2019). Davranışlarımız üzerinde belirleyici rol oynayan sosyal temsil örüntülerimiz romantik ilişkilerimizde yaşadığımız problemlerin çözme becerilerinde de etkin bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Probleme bakış açımızı belirleyen sosyal temsiller bağlamında kurduğumuz çerçevemizdir.

2. ROMANTİK İLİŞKİLERİN CİNSİYET SOSYAL TEMSİLLERİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

İki bireyin bir ilişki kurup, bunu romantik bir bağlamda sürdürmeye karar vermesi sonucunda romantik bir ilişki birlikteliği oluşturulmuş olmaktadır. Romantik ilişkiyi kurma ve sürdürme işlem basamakları tarihsel süreçte farklılık göstermektedir. Amerika ve Asyalılar başta olmak üzere farklı kültürlerde zaman içerisinde aşk anlatılarındaki farklılıkları inceleyen bir çalışmada aşkın kültür, ırk ve toplumsal cinsiyet kavramlarına göre farklılık gösterdiği gözlemlenmiştir (Suzanne Riela, Aron, Xu, & Acevedo, 2010). Romantik ilişkilerdeki bu tarihsel sürecin baş değişkeni şüphesiz toplumsal olarak aşka yüklediğimiz anlamlardır. Bu anlam bütünü kapsayan romantik ilişkilere dair sosyal temsillerimizdir. Başlarda anaerkil bir düzene sahipken kadın yönetimde aktif rol oynayan, ev dışında da aktif bir partner özelliği taşımaktadır. Zamanla yerleşik düzende üremenin çoğalmanın önemi arttıkça kadın çocuk doğuran, bakan ve evi yöneten bir partner olma özelliği kazanmıştır. Böylelikle anaerkil düzen yerini ataerkil aile ve daha çok tek eşli yapısına bırakmış, ev yönetimi kamusal niteliğini yitirmiş, toplumsal üretime katılmaktan uzaklaştırılan kadın, bir baş hizmetçi durumuna gelmiştir (Orta, 2014). Kadının sanayileşme ile birlikte tekrar toplumsal üretime katılması daha cinsiyet eşitliğinin bulunduğu bir romantik ilişki yapısını gündeme getirmiştir. Kadın üreten, yöneten ve söz hakkı olan bir cinsiyet sosyal temsili haline gelmiştir. Söz hakkını geri alan kadın romantik ilişkilerinde de boyun eğen bir partner temsilinden çıkıp; düşüncelerini, rahatsızlıklarını bildiren bir temsile bürünmüştür. Kadın toplumda görev alması ile birlikte sesi daha çok çıksa da geleneksel kadın sosyal temsili anlayışı tam olarak kırılamamıştır. Kadınların meslek ve yaşam rollerinin zaman içerisinde değişip değişmediğini inceleyen bir araştırmada, çağımızın mesleki değerlerinin anlamlı ve olumlu yönde değiştiği, ancak ev içi rollerin değişmediği belirlenmiştir (Fiorentine, 1988). Ortak bir yaşam alanında olan partnerlerden ev içi rollerde işlemleri yürütmesi gereken kişinin kadın olduğu görüşü hakimiyetini sürdürmektedir.

Romantik ilişkilerde kadın ve erkekten beklenen cinsiyet sosyal temsilleri mevcuttur. Bu sosyal temsiller çocukluktan itibaren örtük ve ya formal bir şekilde toplum tarafından yüklenmektedir. Sosyalleşme süreci boyunca kız çocukların uysal, yumuşak ve özverili; erkek çocukların ise yarışmacı, atak ve girişken olma davranışları pekiştirilmektedir (Kuzgun & Sevim, 2004). Cinsiyet sosyal temsillerindeki bu yapılanmanın en büyük sebeplerinden biri erkeklerin ev dışı faaliyetlerde aktif olması, kadınların ev içinde özverili bir tutum ile ortak yaşam alanındaki işlemleri yürütmesi beklentisidir. Bu beklentiler toplumda yaşayan bireylere davranış ve tutumların anlamlandırılması süreciyle oluşan sosyal temsiller yolu ile aktarılır. Sosyal temsiller, toplum içinde yaratılan ve yayılan kavramlar, ifadeler ve açıklamaların toplamı olarak nitelendirilmektedir (Şahsuvaroğlu & Ekşi, 2008). Cinsiyet rolleri ile uyumlu bu anlamlandırmaların tümü romantik ilişkilerde birçok yönerge oluşturmaktadır. Kadının kadın olmasından dolayı yapacağı iş ve işlemler ile erkeklerin erkek olması nedeniyle yapacağı iş ve işlemleri farklı başlıklar altında toplamaktadır. Kadının ve erkeğin kendi eylemlerini cinsiyet şemalarına göre algılaması, uygulaması ve değerlendirmesi toplum yolu ile öğrenilmektedir (Cebeci, 2021). Romantik ilişkilerde cinsiyet sosyal temsilleri partnerlerin birbirlerinin davranış ve tutumlarını değerlendirmesi üzere referans noktası haline gelmiştir. Romantik ilişkilerde partnerinden bu cinsiyet sosyal temsillerine uyumlu davranış sergilemesi

beklenmektedir. Toplumsal cinsiyet şemasına göre, bireyin edindiği bir veri öncelikle erillik ya da dişiliğe göre kategorize edilmektedir (Gökdemir, 2020). Bu nedenle partnerler ilişkileri sırasında iletişim bağlamındaki mesajlarını cinsiyet sosyal temsilleri bağlamında birbirlerine iletmektedir. Romantik ilişkilerinin birbirini tanıma evresindeki iki partner arasında kadının dövüş sanatları ile ilgilenmesi erkek partner için cinsiyet sosyal temsilleri ile uyumlu olmadığı düşüncesi nedeniyle uyumsuz bir durum olarak nitelendirilebilmektedir. Toplumun erkek sosyal temsil örüntüsü düşünüldüğünde kanaviçe yapmaya ilgi duyan bir erkek partnerde cinsiyet sosyal temsiline uyumsuz bulunabilmektedir. Her iki cinsiyet sosyal temsiline de bu ilgi alanları onları cinsiyet kimliklerinden farklı bir kimliğe bürümese de, karşısındaki partnerinin cinsiyet sosyal temsiline uyum sağlamadığı için o partner ile ilgili bilgilerini, tutumunu negatif yönde değiştirebilmektedir. Aksi durumda daha maskülen uğraşları olan bir erkek ve feminen ilgi alanları olan bir kadın cinsiyet sosyal temsilleri ile uyumlu olduğu için partnerlerin beklentileri ile uyumlu adaylar olarak kategorize edilecektir.

İlgi alanları dışında partnerler ile ilgili birçok bilgiyi sosyal temsil çerçevemizden değerlendiririz. Merhamet, sevgi, sabır ve fiziksel çekicilik gibi özellikler kadınlar için uygun şema bileşenleri; güç, sert duruş gibi özellikler erkekler için uygun şema bileşenleridir (Tarhan, 2019). Karakter ile ilgili kadınlardan daha yumuşak sıfatların, erkeklerden daha sert sıfatların beklenmesinin nedeni erkeğin partnerini ve ailesini koruması, kadının yumuşak başlı bir tutum ile erkeğin yönetimini kabul etmesi sosyal temsidir. Karakter özellikleri açısından nezaket, canlılık, yaratıcılık, partner seçiminde ön plana çıkan ve her iki cinsiyet farklı derecelerde etkileyen özelliklerin başında yer almaktadır (Usluoğlu, Atıcı, & Avcıbay, 2015). Romantik ilişkilerde partner tercihimizi belirleyen beklentilerimiz yaşımız ve özbenliğimizin dönüşümü ile uyumlu bir şekilde değişim göstermektedir. Bu değişim nedeniyle stabil bir partner cinsiyet sosyal temsili profili çıkarmak mümkün değildir. Yaşamın erken yetişkinlik yıllarındaki cinsiyet sosyal temsillerimiz ile ileri yetişkinlik dönemindeki cinsiyet sosyal temsillerimiz aynı değildir. Bu değişimi 37 kültür bağlamında inceleyen Buss (1989) başta küçük ölçekli Amerika’da eş tercihinine yönelik başlattığı çalışmasını 37 ülkede 10.047 katılımcı ile genişletmiştir. Romantik ilişki içerisinde ve ya boşanmış birçok kadın ve erkekte uzun dönem eş tercihinine yönelik verileri toplamıştır. Cinsiyet sosyal temsilleri bağlamında veriler incelendiğinde Kadınlar onu ve ailesini koruyabilmesi için baskın ve egemen erkekleri eş olarak tercih etmektedirler. Erkekler ise soyunun devamı için seçiminde fiziksel çekiciliğe ve iyi genetik mirasa önem vermektedir (Buss, 1989). Romantik ilişkilerde partnerlerin tanımladıkları cinsiyet kimliklerine dair sosyal temsilleri toplumun değişim ve dönüşümü ile birlikte değişkenlik göstermektedir. Kadının toplum içerisinde üretime dahiliyeti romantik ilişkilerde de sesinin daha fazla duyulması ve yerini genişletmesini sağlamaktadır. Bu mevcudiyet romantik ilişkilerde daha eşit söz hakkını gündeme getirmiştir.

3. ROMANTİK İLİŞKİLERDE CİNSİYET SOSYAL TEMSİLLERİNİN PROBLEM ÇÖZME BECERİLERE ETKİSİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

İki kişinin ortak bir romantik bağlamda kurduğu ilişkilerde aktif birçok bileşen mevcuttur. Kişilik özellikleri, sunulan kaynaklar, ilgi alanları, beklentiler bunlardan bazılarıdır.

Partnerlerin birbirinden beklentisi birbirlerinin akışını sekteye uğratmamasıdır. Akışlar farklı özelliklerde olsa da sürdürülmesi ve devamı için partnerine destek olması beklenmektedir. Farklılık durumlarında romantik ilişkilerde bu farklılığı birbirleri ile uyumlu hale getirirken tarafların problem çözme becerileri gündeme gelmektedir. Problem çözme becerilerinde aktif rol oynayan cinsiyet sosyal temsillerimiz bazı tutum örüntüleri oluşturmaktadır. Bu cinsiyet sosyal temsilleri bağlamında erkek, en azından varlıklı sınıflarda ailenin dayanağı olmak ve onu beslemek zorundadır ki, bu durum ona egemen bir otorite kazandırır (Kaya T. , 2014). Erkeğe dair otoriter cinsiyet sosyal temsili problem çözme becerilerinde aktif rol oynaması kalıbını sunmaktadır. Cinsiyet sosyal temsillerimizin bize salık verdiği kadınların uysal bir şekilde partnerinin davranış ve tutumunu kabul etmesi, sunulan çözümlere razı gelmesidir. Problem durumunda kendini geri çekerek partnerinin çözüm için gerekli işlem basamaklarını ona sunmasını beklemesidir. Erkek partnerden beklenen kadının koruması onun problem olarak gördüğü durumları çözüme ulaştırmasıdır. Her iki cinsiyet kimliği için de bu cinsiyet sosyal temsilleri bir davranış kalıbı oluşturmaktadır. Bu davranış kalıplarını karşılayıp karşılamamak problem çözme becerilerinde farklı bir problem alanını gündeme getirmektedir.

Romantik ilişkilerde sorun çözme becerileri üzerine üniversite öğrencilerinin bazı demografik özellikleri değişken kabul edilerek, empati ve mental iyi oluş durumlarının incelendiği ölçeğin alt boyutlarının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan ilişkisiz örneklem t testi sonuçlarına bakıldığında romantik ilişkilerde sorun çözme ölçeğinin alt boyutlarından ‘soruna yönelme’ cinsiyete göre anlamlı bir fark göstermektedir ($t=3.789$, $p<.001$) Kadınların soruna yönelme puanları erkeklere göre anlamlı derecede yüksek bulunmuştur (Kaya Ö. S. , 2008). Toplumsal olarak erkekten beklenen problem çözme becerisine yönelme davranışını genellikle kadının sergilediği gözlemlenmiştir. “İlişkisel-Bireyci Toplulukçu Benlik Ölçeği”nin genç yetişkinler için uyarlanması içeren bir çalışmada kadınların bireycilik puanlarının erkeklerin bireycilik puanlarından daha yüksek bulunması aynı konuda çalışma yapan Karakitapoğlu Aygün’ün (2010) kadınların erkeklerle karşılaştırıldığında kendilerini daha çok kişisel terimlerle ve daha az geleneksel terimlerle tanımladığı bilgisini doğrulamaktadır (Ercan, 2011). Erkekler toplumsal sosyal temsillere daha önem veren Toplumcu bireylerken, kadınlar daha bireyci ve ilişkisel olmaları nedeniyle problem çözme becerilerinde aktif rol oynamaktadır. Günümüz kadını erkeğinin ona sunduğu çözümü beklemek yerine kendisi çözüm yaratma konusunda oldukça faal bir konumdadır.

Bu aktif rol oynamanın en büyük sebebi sanayileşme ile birlikte üretime katılan kadının yaşamın her alanında daha görünür hale gelmesidir. Ekonomi ve toplumsal hayatta daha görünür ve katılımında bulunan kadın, ilişki içerisinde de işteş bir rol paylaşımını alan taraf haline gelmiştir. Kadın ilişki ve iletişimin devamını sağlamak üzere partnerine çözüm için öneri ve bildirimlerde bulunmaktadır. Partnerinin de işbirliği ile ilişki ve iletişimde problemler çözüme ulaşmaktadır.

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

İki bireyin ortak bir yaşam sürdürmek üzere maddi ve manevi kaynaklarını birbirine sunduğu romantik ilişkiler çok yönlü bir bağlamdır. Tarafların ilişki içerisinde olacağı bireyler ile ilgili kriterleri, ilişkiden beklentileri mevcuttur. Çiftlerin en çok yaşadığı problem alanları; sevgi duygusunun eksikliği, güç savaşı, iletişim, evlilik dışı ilişkiler ve gerçekçi olmayan beklentiler olarak belirlenmiştir (Erus, 2013). Bu beklenti ve kriterler ilişki içerisinde olmak istediğimiz partnere yönlendiricidir. Romantik ilişkilerin tek taraflı olmadığı, bireyin karşısındaki kişiyi de düşünmesi gerektiği, bencil davranışlar yerine özverili davranışları sergilediğinde romantik ilişkilerde daha az sorun yaşadığı ve özverili davranışlar sergileyip bencil davranışlardan kaçındığında sorunların daha kolay çözüleceği söylenebilir (Kaya Ö.S., 2020). Romantik ilişkilerde iki taraflı bir yapı olduğu göz önünde bulundurulduğu takdirde çözüme ulaşmanın daha kolay olacağı gözlemlenmiştir. Romantik ilişki içerisindeki bilişsel ve duygusal bilgi kaynağının büyük kısmını cinsiyet sosyal temsilleri oluşturur. Romantik ilişkilerin öznesinin insan olması değişimlere açık olmasını beraberinde getirmektedir. Toplum içerisinde yaşayan canlılar olmamız nedeniyle değişimlere uyum sağlarken toplumsal bilgi birikimi olan sosyal temsillere sıklıkla başvurmaktaız.

Romantik ilişkilerde beklenti, düşünce ve tutumların uyumsuzluk göstermesi durumunda yaşanan problem durumlarında da çözüm için referans noktamız genellikle bu bilgi birikimi olabilmektedir. Romantik ilişkilerde yaşanan problem durumlarında cinsiyet sosyal temsillerimizin bizlere salık verdiği problem durumunu çözmesi, kadının çözüme uyum sağlamasıdır. Toplumsal düzenin devamı için kadının erkeğin çözümünü kabul etmesi ve uyumsuzluk göstermemesi, ilişkisini devam ettirmesi beklenmektedir. Kadının toplumsal üretimde daha aktif rol oynaması ilişkilerde de daha aktif rol oynamasını saptamıştır. Günümüzde yapılan çalışmalar kadının daha ilişkisel ve bireyci olması nedeniyle problem çözme becerilerini daha aktif kullandığını iletmiştir.

KAYNAKÇA

- Atak, H., & Taştan, N. (2012). Romantik ilişkiler ve Aşk. *Psikiyatride güncel Yaklaşımlar Dergisi*, s. 520-546.
- Aygün, Z. K. (2010). Self, Identity, and Emotional Well-Being Among Turkish University Students. *The Journal of Psychology*, s. 457-480.
- Buss, D. (1989). Sex Differences in Human Mate Preferences: Evolutionary Hypotheses Tested in 37 Cultures. *Behavioral and Brain Science*, 1-49.
- Cebeci, E. N. (2021). Beliren Yetişkinlerin Romantik İlişkilerde Problem Çözme Becerilerinin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin, N., Pak, A. G., & Artık, A. (2016, 10). Ergenlerde Anne-Baba ve Arkadaşlara Bağlanma Biçimleri ile Romantik İlişkilerde Sorun Çözmeleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, s. 79-95.

- Dökmen, Ü. (2014). *Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ercan, H. (2011). İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği'nin Psikometrik Özellikleri ve Uyarlama Çalışması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, s. 37-45.
- Erus, S. M. (2013). Evli Bireylerin Problem Çözme Becerilerinin ve İlişkilerde Akılcı Olmayan İnançlarının Evlilikte Öz Yeterliklerini Yordaması. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Fiorentine, R. (1988). Increasing similarity in the values and life plans of male and female . *Sex Roles*, 143-158.
- Gökdemir, B. (2020). Toplumsal Cinsiyet Rollerine İle İş ve İş Dışı Yaşam Dengesi Arasındaki İlişki: Bir Kamu Kurumu Örneği. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Kaya, Ö. S. (2018). Romantik İlişkilerde Problem Çözme Becerilerinin Empati ve Mental İyi Oluş Açısından İncelenmesi. 62-72. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*.
- Kaya, Ö. S. (2020). Romantik İlişkilerde Sorun Çözme Becerileriyle İlişkili Faktörler: Yaşam Doyumu ve Diğerkâmlığın Yordayıcı Etkisi. *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, s. 33-56.
- Kaya, T. (2014). Televizyonda Yayınlanan İzdivaç Programlarında Toplumsal Cinsiyetin Temsili . İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuzgun, Y., & Sevim, S. (2004). Kadınların Çalışmasına Karşı Tutum ve Dini Yönelim Arasındaki İlişki . *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 14-27.
- Orta, N. (2014). Değiştiren ve Dönüştüren Aşk; Romantik Komedilerde Toplumsal Cinsiyet ve Aşk İlişkisi. *Sinecine*, 35-60.
- Öner, B. (2019). Sosyal Temsiller. *Kriz Dergisi*, s. 29-35.
- Sonmaz, S. (2002). Problem Çözme Becerisi İle Yaratıcılık ve Zeka Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Suzanne Riela, G. R., Aron, A., Xu, X., & Acevedo, B. P. (2010). Experiences of falling in love: Investigating culture, ethnicity, gender and speed. *Journal of Social and Personal Relationships*, 473-493.
- Şahsuvaroğlu, T., & Ekşi, H. (2008). Odak Grup Görüşmeleri ve Sosyal Temsiller Kuramı. Marmara Üniversitesi.
- Tarhan, E. (2019). Kadın Akademisyenlerin Sınırsız ve Çok Yönlü Kariyer Tutumları: Kişilik ve Toplumsal Cinsiyet Rollerine Açısından Bir İnceleme. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Usluoğlu, F., Atıcı, M., & Avcıbay, B. V. (2015). Kadınların Eş Seçimleri Hakkındaki Görüşleri: Nitel Bir Çalışma. *International Journal of Human Science*, 1484-1502.

LEGAL REGULATION OF FAKE NEWS ACROSS GLOBE

Dr. Bhumika Sharma, Assistant Professor,

Sharda School of Law, Greater Noida, India - ORCID Id- 0000-0002-3963-6036

Musaib Mir, 3rd Year B.A.LL.B student,

Sharda School of Law, Greater Noida, India - ORCID Id- 0009-0008-8326-5878

Vani Chaudhary, 3rd Year B.A.LL.B student,

Sharda School of Law, Greater Noida, India - ORCID Id- 0009-0006-1203-260X

Abstract

There is no universally accepted definition of fake news. The Ethical Journalism Network defines it as information that is likely to be perceived as news, which has been deliberately fabricated and is disseminated with the intention to deceive others into believing falsehoods or doubting verifiable facts. In many countries, fake news is becoming a tool for organised political parties to polarise voters and influence the democratic process through the rapid spread of disinformation. Newly started private encrypted messaging apps such as WhatsApp and social media platforms such as Facebook and Twitter are the mediums to spread fake news. It has required the various countries across the globe deal with the fake news problem in different ways, including through the imposition of bans, penalties and through imprisonment. Singapore, Malaysia, France, Germany and Russia are some of the countries in this line. Poland, Hungary, Brazil, Vietnam, Jordan, etc. have joined the list in past two years. Countries like India though lack exclusive legislation to regulate fake news, still curb it through Rules and Regulations. Provisions of the cyber law along with penal legislations come to help in these countries. The right to freedom of expression in Europe is protected by both the EU Charter of Fundamental Rights and the European Convention on Human Rights. The question is whether the answer lies in legislations dealing with the ability to massively curb free speech and dissent.

Key Words - Misinformation, Globe, Fake news, Covid, penal.

1. Introduction

Fake news refers to false or misleading information presented as if it were true, often spread through traditional and social media platforms. It can be created for various reasons, including propaganda, political gain, financial gain, or entertainment. Fake news can take many forms,

such as fabricated stories, distorted or misleading headlines, manipulated images or videos, and clickbait articles. It can also be designed to influence public opinion or manipulate people's emotions, causing confusion, fear, anger, or disbelief. Fake news can be harmful as it can spread misinformation that misleads people, influences their opinions and decision-making, and can lead to dangerous consequences. It is crucial to verify the credibility of the news before sharing it and to rely on trusted sources of information to prevent the spread of fake news.

The rise of fake news can be attributed to several factors, including the widespread use of social media, the ease of creating and disseminating information online, and the declining trust in traditional news media. Social media platforms have made it easier for individuals to create and share information online, leading to a flood of unverified and often false news stories. The algorithms used by social media platforms also tend to prioritize content that generates more engagement, leading to a proliferation of sensational and misleading headlines.

Another factor contributing to the rise of fake news is the declining trust in traditional news media. With the emergence of alternative news sources and the decline of traditional newspapers and television news, people are turning to social media and other online sources for news. These sources are often less reliable and subject to less scrutiny than traditional news outlets. The political polarization and the increasing use of propaganda by political groups and foreign governments have also contributed to the rise of fake news. False information is often used to manipulate public opinion, sow division, and influence elections. Overall, the rise of fake news is a complex issue that requires a multi-faceted approach to address. It is essential to promote media literacy, encourage critical thinking, and support the work of credible news organizations to combat the spread of fake news.

2. The Fake Information Business Model

The fake information business model refers to the practice of generating false or misleading information and disseminating it for financial gain. This model is often used by individuals or organizations that seek to profit from the spread of fake news, clickbait articles, and sensational headlines. One common way of monetizing fake news is through online advertising. By creating clickbait articles or sensational headlines, individuals or organizations can drive traffic to their websites and generate revenue from online ads. The more clicks and engagement a story receives, the more money can be made from advertising revenue.

In addition to online advertising, some individuals or organizations may use fake news to promote a particular product or service. For example, they may spread false information about a competitor's product to make their own product appear more favorable. Another way that the fake information business model operates is by promoting conspiracy theories or promoting false information that supports a particular political agenda. This can be used to manipulate public opinion, sow division, and influence elections, often for the benefit of a particular group or individual. Overall, the fake information business model is a problematic practice that can undermine the integrity of the news media and mislead the public. It is essential to be vigilant in verifying the accuracy of information and to support credible news sources that adhere to ethical standards of journalism.

3. Concept of Infodemic

Fake news is a major contributor to infodemics, as false or misleading information can quickly spread online and become widely accepted as true. In the context of the COVID-19 pandemic, for example, there have been many instances of false information and conspiracy theories about the virus and its origins, as well as misinformation about treatments, prevention, and the effectiveness of vaccines.

Fake news can be particularly dangerous during infodemics because it can undermine public trust in legitimate sources of information and contribute to confusion and panic. In addition, false information can lead people to take actions that are harmful to themselves or others, such as taking unproven treatments or ignoring public health guidelines. To combat the spread of fake news during infodemics, it is important for individuals to fact-check information before sharing it, rely on reputable sources of information, and be cautious of information that seems too sensational or unlikely. Governments and public health organizations also play an important role in combatting fake news by providing accurate and up-to-date information and debunking false information as quickly as possible.

4. Impact of Fake News in Various Countries

Fake news can have significant impacts on societies and individuals in various countries. Here are some examples of the impact of fake news in different parts of the world:

4.1 United States: The spread of fake news during the 2016 US presidential election is believed to have influenced the outcome of the election. False stories and conspiracy theories were used to manipulate public opinion, sow division, and spread disinformation.

4.2 Brazil: The spread of fake news on social media platforms played a role in the election of President Jair Bolsonaro in 2018. False information was used to manipulate public opinion and target specific groups, such as women, minorities, and the LGBTQ+ community.

4.3 India: The spread of fake news on social media has led to incidents of violence and even lynchings in India. False rumors and hoaxes about child kidnappings, religious conflicts, and other sensitive topics have led to mob violence and vigilantism.

4.4 Myanmar: The spread of fake news on Facebook played a role in the genocide of the Rohingya Muslim minority in Myanmar. False information was used to portray the Rohingya as terrorists and fuel hatred and violence against them.

4.5 Nigeria: The spread of fake news on social media has led to violence and ethnic tensions in Nigeria. False information about political and religious leaders, as well as ethnic and religious groups, has been used to manipulate public opinion and incite violence.

These are just a few examples of the impact of fake news in various countries. The spread of false information can have severe consequences, including undermining democratic processes, inciting violence, and damaging the credibility of news media. It is essential to be vigilant in verifying the accuracy of information and to promote media literacy and critical thinking to combat the spread of fake news.

5. Role of private Social Media Intermediaries to spread fake news

Private social media intermediaries, such as Facebook, Twitter, and YouTube, have played a significant role in the spread of fake news. These platforms have provided a powerful tool for individuals and organizations to create and disseminate false or misleading information on a massive scale.

The algorithms used by social media platforms to prioritize content and personalize news feeds can also contribute to the spread of fake news. These algorithms often prioritize content that generates more engagement, such as clickbait headlines and sensational stories, rather than content that is accurate or informative. As a result, fake news stories can often be amplified and shared widely, leading to the false information being perceived as credible by a large number of people.

Additionally, social media platforms have been criticized for their lack of enforcement of policies and regulations against fake news. Some platforms have been slow to remove false

information and fake accounts, while others have been accused of allowing political propaganda to spread unchecked. While social media platforms have taken some steps to address the spread of fake news, such as partnering with fact-checking organizations and implementing new policies and algorithms to reduce the spread of misinformation, there is still much work to be done to combat the spread of fake news. It is crucial for private social media intermediaries to take responsibility for their role in the spread of fake news and take steps to promote media literacy, critical thinking, and credible sources of information.

6. Regulation of fake news in different Countries

Regulation of fake news varies significantly from country to country, and there is no one-size-fits-all approach. Here are some examples of how different countries have approached the regulation of fake news:

6.1 Singapore: Singapore has passed the Protection from Online Falsehoods and Manipulation Act (POFMA), which allows the government to issue correction notices or take down content deemed to be false or misleading. The law has been criticized by some as a form of censorship and a threat to free speech.

6.2 France: France has passed a law that requires social media platforms to remove hate speech and other illegal content within 24 hours of being notified. The law also requires platforms to disclose the identities of individuals who pay for sponsored content related to political campaigns.

6.3 Germany: Germany has passed a law called the Network Enforcement Act, which requires social media platforms to remove hate speech and other illegal content within 24 hours of being notified. The law has been criticized by some as a threat to free speech.

6.4 India: India has proposed a law called the Information Technology (Intermediary Guidelines and Digital Media Ethics Code) Rules 2021, which requires social media platforms to remove content that is deemed to be fake or misleading. The law has been criticized by some as a form of censorship and a threat to free speech.

6.5 United States: The United States does not have federal laws specifically targeting fake news. However, some states have passed laws related to political advertising and online content. Additionally, social media platforms have implemented their own policies and guidelines related to the spread of fake news and misinformation.

These are just a few examples of how different countries have approached the regulation of fake news. While there is a need to combat the spread of fake news and misinformation, it is crucial to balance this with the need to protect free speech and avoid censorship.

7. Regulation of Fake news in India

In India, the regulation of fake news is a complex and controversial issue. The Indian government has taken several steps to combat the spread of fake news, but these efforts have been criticized by some as a form of censorship and a threat to free speech.

Here are some of the key developments in the regulation of fake news in India:

7.1 Information Technology (Intermediary Guidelines and Digital Media Ethics Code) Rules 2021

In February 2021, the Indian government proposed new rules that require social media platforms to remove content that is deemed to be fake or misleading within 36 hours of being notified. The rules also require platforms to appoint grievance officers to handle complaints and to disclose the originator of messages that are deemed to be a threat to national security.

7.2 Rumour Verification and Correction Model

In 2018, the Indian government launched a Rumour Verification and Correction Model to combat the spread of fake news and misinformation. The model involves using a network of officials and volunteers to verify and fact-check news stories and social media posts.

7.3 Criminal Penalties

In 2018, the Indian government passed a law that makes the dissemination of fake news a criminal offense punishable by imprisonment and fines.

However, these efforts to regulate fake news have been criticized by some as a form of censorship and a threat to free speech. Some critics argue that the government is using the issue of fake news as a pretext to silence dissent and criticism. While there is a need to combat the spread of fake news and misinformation, it is crucial to balance this with the need to protect free speech and avoid censorship. The Indian government and society as a whole must work together to find effective solutions to this complex issue.

7.4 Committees setup by Indian govt to curb fake news

The Indian government has set up several committees to tackle the issue of fake news and misinformation. Here are some of the recent committees that have been established:

- i. **Committee on Data Governance Framework:** In September 2021, the Indian government set up a committee to develop a data governance framework for non-personal data. The committee is tasked with identifying issues related to data governance, including the spread of fake news and misinformation.
- ii. **Parliamentary Committee on Information Technology:** The Parliamentary Committee on Information Technology has been actively examining the issue of fake news and its impact on social media platforms. The committee has held several meetings with representatives from social media companies and has made recommendations for regulatory changes.
- iii. **Committee to Review the Functioning of News Broadcasters Association:** In August 2021, the Indian government set up a committee to review the functioning of the News Broadcasters Association (NBA). The committee is tasked with examining the role of the NBA in promoting ethical journalism and combating fake news.
- iv. A **PMO-appointed Committee** has been tasked with studying a broad range of internet-related issues, and come up with frameworks to solve them. The Indian government has set up a committee called the Committee on Comprehensive Regulation of the Internet and Social Media Intermediaries to study a broad range of internet-related issues and develop frameworks to solve them. The committee was appointed by the Prime Minister's Office (PMO) and is composed of representatives from various government ministries, industry bodies, and civil society organizations. The committee is tasked with developing a comprehensive regulatory framework for the internet and social media intermediaries in India. Some of the issues that the committee is expected to address include:
 - The spread of fake news and misinformation
 - The regulation of online content, including hate speech and illegal activities
 - Data privacy and security
 - The role of social media intermediaries in election interference
 - The regulation of online advertising and e-commerce

The committee has been given a broad mandate to examine these issues and make recommendations for regulatory changes. The recommendations of the committee are expected to have far-reaching implications for the internet and social media intermediaries in India. It is important to note that any regulatory framework must balance the need to combat the spread of fake news and misinformation with the need to protect free speech and avoid censorship.

The committee must work closely with all stakeholders, including social media companies, journalists, and civil society organizations, to develop effective and balanced regulatory frameworks.

These committees are part of the Indian government's efforts to combat the spread of fake news and misinformation. While it is important to address this issue, it is crucial to balance this with the need to protect free speech and avoid censorship. The government must work closely with social media companies, journalists, and civil society organizations to find effective solutions to this complex issue.

8. Glimpse of fake news and misinformation in India

There have been numerous instances of fake news and misinformation being circulated in India. Here are some examples:

8.1 WhatsApp lynchings

In 2018, several people were killed in India in incidents of mob violence that were sparked by rumors and fake news being circulated on WhatsApp. The rumors involved allegations of child abduction and organ harvesting, and they led to mobs attacking innocent people.

8.2 COVID-19 misinformation

During the COVID-19 pandemic, there was a lot of misinformation being circulated in India about the virus and its treatment. This included false claims about home remedies that could cure the virus, rumors about the efficacy of vaccines, and conspiracy theories about the origin of the virus.

8.3 Election-related fake news

During elections, there is often a lot of fake news and misinformation being circulated to influence the outcome of the elections. This includes false claims about candidates, fake poll results, and misleading information about voting procedures.

8.4 Communal violence

Fake news and rumors have often been used to incite communal violence in India. This includes spreading false rumors about attacks on religious minorities or allegations of cow slaughter.

8.5 Misleading news reports: There have been instances where news outlets have published misleading or false news reports. For example, in 2019, several news

outlets published false reports about a Hindu woman being gang-raped by Muslim men. The reports were later debunked by the police.

These are just a few examples of the kind of fake news and misinformation that has been circulating in India. The spread of fake news and misinformation is a serious issue that has the potential to cause harm and incite violence, and it is important to take steps to combat it.

9. Various supreme court of India Judgments regarding fake news

The Indian Supreme Court has made several landmark judgments related to fake news and its impact on society. Here are some notable judgments:

In Common Cause (A Regd. Society) vs. Union of India & Anr (2019), the Supreme Court directed the central government to draft guidelines to curb fake news and hate speech on social media platforms.

In Shreya Singhal vs. Union of India (2013), the Supreme Court declared Section 66A of the Information Technology Act, which allowed the arrest of individuals for posting "offensive" content online, unconstitutional. This judgment was seen as a major win for freedom of speech and expression.

In the case of Subramanian Swamy vs. Union of India (2016), the Supreme Court observed that the right to freedom of speech and expression cannot be absolute and must be balanced against the right to reputation and privacy.

In the case of Tehseen S. Poonawalla vs. Union of India (2018), the Supreme Court observed that fake news and misinformation can have a damaging effect on democracy and directed the government to set up a committee to investigate and address the issue.

In the case of R. Rajagopal vs. State of Tamil Nadu (1994), the Supreme Court held that freedom of the press does not extend to defamatory content and that journalists can be held liable for publishing false and defamatory news.

These judgments demonstrate the Supreme Court's commitment to upholding freedom of speech and expression while also recognizing the importance of protecting individuals from the harmful effects of fake news and misinformation.

10. Conclusions and Suggestions

Combating fake news and misinformation requires a multi-pronged approach that involves the government, media, social media companies, and individuals. Here are some ways to curb the menace of fake news in India:

Education and Awareness: Educating people about the dangers of fake news and how to identify it is crucial. Media literacy programs can be introduced in schools and colleges, and awareness campaigns can be conducted through traditional and social media.

Fact-Checking: Fact-checking organizations can play a vital role in debunking fake news and misinformation. Fact-checking websites like Alt News and Boom Live have been instrumental in identifying and exposing fake news stories.

Media Responsibility: Traditional media outlets have a responsibility to fact-check stories before publishing them. They should also be transparent about their sources and avoid sensationalism.

Social Media Responsibility: Social media platforms like Facebook, Twitter, and WhatsApp need to take greater responsibility for the content that is shared on their platforms. They should invest in technology and human resources to detect and remove fake news and misinformation.

Legal Framework: The government can introduce legal measures to combat fake news and misinformation. This could include laws to punish those who spread fake news or impose penalties on social media companies that fail to remove fake news from their platforms.

Encourage Independent Media: The government can encourage the growth of independent media outlets that are free from political and corporate influence. This can help promote a diversity of views and reduce the spread of fake news and misinformation.

Collaboration: Finally, a collaborative approach involving the government, media, civil society organizations, and social media companies is necessary to combat the menace of fake news in India. Only by working together can we effectively tackle this problem.

Fake news is a tangled problem that requires a varied approach to combat it. By promoting media literacy, responsible journalism, fact-checking, regulation, collaboration, and education, we can work towards reducing the impact of fake news and restoring trust in democratic institutions.

References:

<https://timesofindia.indiatimes.com/india/india-worlds-biggest-covid-misinformation-source-study/articleshow/86229400.cms>

<https://www.freiheit.org/india/misinformation-and-healthcare-infodemic-india>

<https://www.forbesindia.com/article/healthtech-special/why-fear-and-fake-news-are-slowng-indias-covid19-recovery/69375/1>

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/jan/22/india-media-fake-news-journalism>.

<https://www.bbc.com/news/world-asia-india-47228769>.

<https://www.newsclick.in/Fake-News-How-Indian-TV-Media-Spreads-Misinformation-and-Hides-the-Truth>.

<https://theprint.in/india/how-indian-news-channels-spread-fake-news-during-the-jnu-violence/346158/>.

<https://www.statista.com/statistics/1027036/india-exposure-to-fake-news/>.

<https://www.un.org/en/countering-disinformation>

<https://news.un.org/en/story/2022/04/1115412>

https://en.unesco.org/sites/default/files/brochure_journalism_fake_news_and_disinformation.pdf

<https://thewire.in/uncategorised/pib-fact-check-unit-claims-our-article-on-its-work-is-misleading-five-reasons-why-it-is-wrong>

AKILLI KENT UYGULAMALARI: ÇANAKKALE ÖRNEĞİ

Mehmet YILDIZ¹

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yüksek Lisans Öğrencisi, 0000-0003-4472-7220

ÖZET

Akıllı şehirler” daha yaşanabilir, pratik, rekabetçi, yenilikçi ve bilgiyle yönetilen şehirler yaratmak için bilgi ve iletişim teknolojilerini en üst düzeyde kullanan yeni şehir modeli olarak tanımlanmaktadır. Türkiye’de ve dünyada artan şehir nüfusu büyük sorunları da beraberinde getirmektedir. Artan nüfus ve göçün ortaya çıkardığı konut, altyapı, ulaşım, eğitim, sağlık, güvenlik, çevre ve enerji gibi alanlarda ortaya çıkan sorunlar ve tükenen enerji kaynaklarını optimum kullanma ihtiyacı kent yönetimlerini teknolojinin sunduğu imkanları daha fazla kullanmaya sevk etmektedir. Günümüzde vatandaşa en yakın yönetim birimlerinden biri olan belediyeler elektronik ortamda sundukları hizmetlerin sayısını artırmaktadır. Yerel hizmetlerin sunumunda teknolojiyi en iyi şekilde kullanan belediyeler ‘akıllı belediye’ olarak nitelendirilirken, kent yönetimleri için de ‘akıllı şehircilik’ kavramı ön plana çıkmaktadır. Akıllı şehir uygulamaları şehirlerin teknoloji desteğiyle kalkınmasını sağlarken, şehirlilere sunulan hizmetlerin de kalitesini yükseltmektedir. Ulaşım, altyapı, enerji, çevre gibi pek çok yerel hizmet sahasında sunulan teknolojik çözümler ile kentin kaynakları minimum düzeyde tüketilerek maksimum fayda sağlanmaktadır. Akıllı şehir" kavramı sadece bir sektör için geçerli değildir; daha ziyade, birçok paydaşın varlığını ve iş birliğini kapsar. Çalışmada Çanakkale Belediyesinde hayata geçirilen akıllı kent uygulamalarını analiz etmektir. 2017 yılında Akıllı Fikrim Çanakkale projesiyle Akıllı Şehir dönüşümünün başlatılması, için adımlar atan Çanakkale Belediyesi amaç olarak sürdürülebilir kentsel gelişim süreçlerinde inovatif uygulamaların kullanımı artırılarak, kent aktörlerinden gelen girdilerle akıllı şehirler vizyonunu ortaya koyan bir belge oluşturularak yerel hizmetlerin standardını yükseltmek, akıllı uygulamalar, ile kentsel yaşamı iyileştirecek, ortak yönetim ve yönetim altyapısını destekleyecek, ulaşım, afetlere, insan kaynaklı çevresel tehditlere, ekonomiye ve turizme öncelik verecek şekilde geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasını sağlamaktır. Çanakkale Belediyesi akıllı kent uygulamaları 360 Kent Rehberi, Akıllı Durak, Akıllı Sayaç, Akıllı Toplu Taşıma, Akıllı ve Mobil Vezne, Bisiklet Paylaşım Sistemi, E-Belediye, E-imar, Kablosuz Ağ Noktaları, Mezarlık Bilgi Sistemi, Ücretsiz ve İndirimli Seyahat Kartları uygulamalarından oluşmaktadır. Belediye uygulamaların devamı ve gelişimi için 2020-2024 stratejik planında yaşanabilir kentsel gelişmeyi sağlamak için 246.920.000 TL kaynak ayırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Kent, Akıllı Kent Projeleri, Çanakkale,

SMART CITY APPLICATIONS: CASE OF CANAKKALE

ABSTRACT

Smart cities are defined as the new city model that uses information and communication technologies at the highest level to create more livable, practical, competitive, innovative and information-managed cities. Increasing urban population in Turkey and in the world brings with it big problems. The problems that arise in areas such as housing, infrastructure, transportation, education, health, security, environment and energy caused by the increasing population and migration and the need to use depleted energy resources in an optimum way push the city administrations to use the opportunities offered by technology more. Today, municipalities, which are one of the closest administrative units to the citizens, increase the number of services they offer in the electronic environment. While municipalities that use technology in the best way in the provision of local services are described as 'smart municipalities', the concept of 'smart urbanism' comes to the fore for city administrations. While smart city applications enable the development of cities with the support of technology, they also increase the quality of the services offered to the citizens. With the technological solutions offered in many local service areas such as transportation, infrastructure, energy and environment, the city's resources are consumed at a minimum level and maximum benefit is provided. The concept of "smart city" is not valid for only one sector; rather, it covers the existence and cooperation of many stakeholders. The study is to analyze the smart city applications implemented in Çanakkale Municipality. Çanakkale Municipality, which took steps to initiate the Smart City transformation with the Çanakkale My Mind Project in 2017, aims to In order to increase the use of innovative applications in sustainable urban development processes, to raise the standard of local services by creating a document that reveals the vision of smart cities with the inputs from city actors, to improve urban life with smart applications, to support common management and governance infrastructure, to prevent transportation, disasters, human-induced environmental threats. Çanakkale Municipality smart city applications 360 City Guide, Smart Stop, Smart Meter, Smart Public Transport, Smart and Mobile Cashier, Bicycle Sharing System, E-Municipality, E-zoning, Wireless Network Points consist of Cemetery Information System, Free and Discounted Travel Cards applications. For the continuation and development of the applications, the municipality has allocated 246,920,000 TL in the 2020-2024 strategic plan to ensure livable urban development..

Keywords: Smart City, Smart City Projects, Canakkale

1.GİRİŞ

İnsanlığın yarattığı en önemli sosyal, ekonomik ve kültürel yapılar şüphesiz şehirlerdir. Şehirlerdeki üretkenlik ve yaşam kalitesi, teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak büyük ölçüde artmıştır. Günümüzde kentler, hızlı kentleşme nedeniyle oldukça hareketli ve kalabalık hale gelen yerleşim alanları haline gelmiştir. Böylece nüfusun bunun yanı sıra şehirlerin hızlı büyümesi sağlıksız ve çarpık kentleşmenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kentte artan nüfusun getirdiği ekonomik, sosyal ve çevresel sorunların giderilmesi, yaşam kalitesinin yükseltilmesi amacıyla kamuya sunulan hizmetlerin iyileştirilmesinin yanı sıra bilgi ve iletişim

teknolojilerinin kent yaşamına entegre edilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Akıllı kent kavramı kentlerde ulaşım, çevre, altyapı, sağlık vb. hizmet alanlarında teknoloji alanındaki gelişmeler uygulanmasıyla ortaya çıkmıştır. Akıllı şehir modeli ile teknolojik imkanlardan en iyi şekilde yararlanılması, şehirlerin sürdürülebilir hale getirilmesi ve insan yaşam kalitesinin yükseltilmesi amaçlanmaktadır. Akıllı şehir modeli; şehirlerin “akıllı” hale gelme sürecinde insan unsuruna vurgu yapan; sivil toplum, özel sektör ve kamu bürokrasisi iş birliğini gerektirir. Bu durum için Daha etkin ve verimli çözümler üretebilmek için paydaşlarla birlikte çalışmak gerekmektedir. Bir şehri akıllı şehre dönüştürme kararı alındığında şehrin ihtiyaçları, yaratıcı fırsatları ve hedefleri netleştirilmelidir. Bu hedefler, planların oluşturulmasına ve yürütülmesine rehberlik etmelidir. “Akıllı şehircilik” anlayışı ve belediyelerin inovatif uygulamalarını konu alan bu çalışmada öncelikle ‘akıllı şehir’ kavramı ele alınmakta, ardından ‘akıllı şehircilik’ anlayışı kapsamında belediyelerin inovatif uygulamaları Çanakkale Belediyesi tarafından hayata geçirilen akıllı kent uygulamalarını analiz etmektir.

2.AKILLI KENTLER

Kentsel alanlarda sorunlar nedeniyle, yerel ve merkezi yönetimler, işletmeler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşlar “akıllı şehir” fikrini gündeme getirmeye başlamışlardır Bilgi ve teknolojik yeniliklerin yanı sıra ekonomik verimliliğin dahil edilmesi, akıllı şehir kavramının en önemli yönüdür. (Gül 2017:15)

Mevcut literatüre ve uygulamalara bakıldığında, “Akıllı Kent” ya da “Akıllı Şehir” konusunda çok farklı tanımlamalar ve buna bağlı olarak da farklı uygulamalar görülmektedir. Ancak, bu konuda standart bir tanımlama olmasa da bu ifadeden kentlerin kaynaklarını daha etkin kullanmaları ve kent sakinlerine daha iyi hizmet sunmalarını sağlayan bir “modernleşme” çabasını anlamalıyız. (Elvan, 2017: 7)

2.1. Akıllı Kent Tanımları

Akıllı kent, bilgi teknolojisinin güvenli kullanımı yoluyla bir şehrin varlıklarının ve kaynaklarının birleşimini ifade eden bir kentsel gelişim vizyonudur. Başka bir tanıma göre ise kentler, "kentlin yaşanabilirliğini, işlevselliğini ve sürdürülebilirliğini bilgi ve iletişim teknolojileri yardımıyla sağlayabilen kentlerdir". (Kamu Teknoloji Platformu 2016).

2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı kapsamında Akıllı Şehir kavramı *“Paydaşlar arası iş birliği ile hayata geçirilen, yeni teknolojileri ve yenilikçi yaklaşımları kullanan, veri ve uzmanlığa dayalı olarak gerekçelendirilen ve gelecekteki problem ve ihtiyaçları öngörerek hayata değer katan çözümler üreten daha yaşanabilir ve sürdürülebilir şehirler”* olarak tanımlanmıştır. (Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2019: 20)

Uluslararası Standardizasyon Örgütü; akıllı şehir kavramını, şehrin planlamasını, yönetimini, inşasını, akıllı hizmetleri kolaylaştıracak Nesnelerin İnterneti, Bulut Bilişim, Büyük Veri ve entegre Coğrafi Bilgi Sistemleri gibi yeni nesil bilgi iletişim teknolojilerinin uygulandığı yeni bir kavram ve yeni bir model olarak tanımlamaktadır (ISO, 2015).

Uluslararası Telekomünikasyon Birliği; Akıllı sürdürülebilir bir şehir, bilgi ve iletişim teknolojilerini (BİT) ve diğer araçları yaşam kalitesini, kentsel operasyon ve hizmetlerin verimliliğini ve rekabet edebilirliği iyileştirmek için kullanan, aynı zamanda mevcut ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını aşağıdakilerle karşılamasını sağlayan yenilikçi, ekonomik, sosyal, çevresel ve kültürel yönleri saygı duyan”. bir şehirdir.”. (ITU-int, 2015).

Birleşmiş Milletlere göre akıllı şehirler, odak noktasına vatandaşı alan, teknoloji yardımıyla ekonomik, sosyal, kurumsal vs. çeşitli altyapı biçimleri inşa eden şehirlerdir. Şehrin akıllı şehir olmasının temel amacı, çevre sürdürülebilirliği sağlamak ve daha temiz bir çevrede yaşamaktır. (UN, 2015: 1)

Avrupa Birliği ise akıllı şehirleri geleneksel hizmetlerin ve ağların sayısal ve telekomünikasyon teknolojileri kullanarak, yaşayanların ve işyerlerinin fayda sağlayacağı şekilde daha verimli hale getirildiği yerler olarak tanımlamaktadır

Gündemde olan bir diğer konu da akıllı şehirlerin olgunluk düzeyidir. Avrupa Birliği'nin kullandığı yöntemle göre akıllı şehirlerin olgunluk seviyeleri aşağıdaki kategorilere göre belirlenmekte olup, ilk seviyeyi karşılamayan şehirler akıllı olarak nitelendirilmemektedirler (European Parliament, 2014: 32).

Çizelge.1 Akıllı Şehirlerin Olgunluk Seviyeleri

1. Olgunluk Seviyesi	2. Olgunluk Seviyesi	3. Olgunluk Seviyesi	4. Olgunluk Seviyesi
Sadece Akıllı şehir stratejisi veya politikasına sahip olunması	İlk seviyeye ilaveten, Proje Planı veya Proje Vizyonuna sahip olunması fakat pilot veya uygulama yapılmaması	İkinci seviyeye ilaveten, akıllı şehir inisiyatiflerinin pilot testlerinin yapılması	Tamamıyla başlatılmış veya hayata geçirilmiş bir akıllı şehir inisiyatifine sahip olunması

Kaynak:(European Parliament, 2014: 32).

Kent yaşamının her aşamasında bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılması, akıllı kent tanımlarının belirleyici özelliğidir. Akıllı şehir stratejisinin yardımıyla, kentsel sorunlar gerçek zamanlı olarak ele alınabilir. Akıllı bir şehirde yaşayanların ihtiyaçları böylece tipik bir şehirde yaşayanlara göre daha hızlı, verimli ve etkili bir şekilde karşılanır. Özellikle akıllı şehirlerde büyük önem taşıyan Nesnelerin İnterneti teknolojisi artık hayatımızın her alanını etkilemektedir. Akıllı bir şehir için şehrin her yerine konumlandırılan sensörlerden toplanan veriler çok önemlidir. Kentin bilgi işlem merkezlerinde toplanan verileri anlamlandırarak kent yönetiminin iyileştirilmesi için kentin tüm akıllı sistemlerinin bütünleşik bir şekilde çalışması öngörülmektedir. (Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği, 2019, s. 47).

Akıllı Şehir ile amaçlanan:

- Kentin hem bugünü hem de geleceği ile ilgili beklenti ve sorunlarını tüm sistem ve mekanlarında tetikleyici bir güç haline getirmektir.
- Sosyal, dijital ve fiziksel planlamayı bir arada yürütebilmek.
- Ortaya çıkan zorlukları öngörmek, sistematik, esnek ve sürdürülebilir bir şekilde tespit etmek ve bunlara yanıt vermek,
- Kentin organizasyon yapıları arasında iletişimi sağlayarak entegre hizmet sunumu ve yenilikçilik için fırsatlar yaratmaktır (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Akıllı Şehirler Portalı,2023)

2.2. Akıllı Kentin Bileşenleri

Akıllı Şehir konseptinin yapısı ile ilgili olarak çeşitli standartlar, olgunluk değerlendirme modelleri, indeksler ve mimari çalışmalardan yararlanılmıştır. Bu çalışmalar arasında Avrupa Parlamentosu tarafından kullanılan yapıda 6 temel bileşen yer almaktadır. Bu bileşenler; Akıllı Ekonomi, Akıllı İnsan, Akıllı Yönetişim, Akıllı Yaşam, Akıllı Hareketlilik ve Akıllı Çevredir. (European Parliament, 2014: 26).

Akıllı Yönetişim: “Akıllı yönetim” fikri, şehrin bir organizma olarak etkili ve verimli bir şekilde işlev görmesini sağlamak için kamu, özel, sivil ve Avrupa toplum kuruluşlarını birbirine bağlayan ve birbirine bağlayan hizmetleri ve etkileşimleri içeren yerel ve bölgesel yönetişime katılım olarak özetlenebilir. . (European Parliament, 2014: 26). Bütüncül bir yönetim anlayışı sağlamak için kentten toplanan verilerin yönetimi ve karar alma sürecinde kent ekosisteminin dikkate alınması karar verme süreçlerinde verimliliği en üst düzeye çıkaracaktır. (2030 İstanbul akıllı şehir planı s.66) Hesap verebilirlik, şeffaflık, açık ve sürdürülebilir bir kentsel gelişim stratejisi, yenilikçi bölge ve şehir planlaması, sosyal ve çevresel boyutların bütünleştirilmesinin geliştirilmesi ve e-demokrasi uygulamaları, akıllı yönetişimin kapsadığı konulardır. (Kumar ve Dahia, 2017: 16)

Akıllı Ekonomi: Bir ülke ekonomisinin temeli şehir ekonomisidir. Dünyanın güçlü ekonomilerini düşündüğümüzde, yatırımcılar ve iş insanları için yaşam kalitesi yüksek, güvenli ortamlara sahip şehirler öne çıkmaktadır. Akıllı şehir girişimleri, bu şehirlerde öncelikle akıllı ekonomi tarafından yönlendirilmektedir. Kumar ve Dahia 2017: 39-40" Akıllı Ekonomi" ile, e-ticareti, daha yüksek üretkenliği, BİT özellikli ve iyileştirilmiş hizmet üretimi ve sunumunu, BİT destekli inovasyonun yanı sıra yeni ürünleri, yeni hizmetleri ve yeni iş modelleri kastedilmektedir (European Parliament, 2014: 26). Bunlara ek olarak, bir şehir, yaratıcılığın ve yeni fikirlerin kabulünün değerini anlamalı, girişimci liderleri desteklemeli, ulusal markaları teşvik etmeli, esnek bir işgücü piyasası yapısının, sürdürülebilir doğal kaynak ve ekonomi yönetiminin dengeli bir yönetimin varlığını savunmalıdır. Vatandaşlarına bir dizi ekonomik

fırsat sağlama konusunda kararlı olmalı ve bunu yapmak çalışmalıdır. (Kumar ve Dahiya, 2017: 13).

Akıllı Mobilite: Bu bileşen, özellikle dezavantajlı gruplar için bilgi ve iletişim teknolojileri ile desteklenen entegre ulaşım sistemlerini, çevre dostu ve kapsayıcı ulaşım çözümlerini içermektedir. (Elvan, 2017: 7) Bu ulaşım sistemlerinin tasarımında yeşil, tipik olarak motorsuz seçeneklere ağırlık verilmesi, toplu taşıma verimliliğinin artırılması, maliyetlerin düşürülmesi ve karbondioksit emisyonlarının düşürülmesi en önemli öncelikler arasındadır. (European Parliament, 2014: 26) Bu bilgiler kapsamında akıllı mobilitenin hedefleri altı gruba ayrılmıştır: emisyonların düşürülmesi, trafik sıkışıklığının hafifletilmesi, kamu güvenliğinin artırılması, gürültü kirliliğinin azaltılması, bulaşmanın hızlandırılması ve maliyet transferidir. Akıllı ekonomiler rekabetçiliği, akıllı çevreler yoğun doğal kaynak kullanımı, akıllı toplum katılımcı vatandaşları, akıllı yönetim açık veri kullanımı ve şeffaflığı, akıllı mobilite birbiriyle entegre sistemleri, akıllı yaşam ise kaliteli yaşam göstergeleri ile ön plana çıkmaktadır (Dameri, 2017: 86- 87)

Akıllı Çevre: Akıllı çevre sistemlerinin amacı, yaratıcı, doğaya saygılı, çevreye duyarlı yöntemlerle kaynakların verimli ve akılcı kullanıldığı, çevre sorunlarının azaltıldığı ve kendi kendine yeten yaşam alanlarını geliştirmektir. Atık yönetimi, iyileştirilmiş su kalitesi, yeşil şehir planlaması, kirlilik izleme ve kontrolü, kamu binaları ve sosyal tesislerin yenilenmesi gibi konuları kapsar. (European Parliament, 2014: 26),

Akıllı İnsanlar: Akıllı İnsanlar Yaratıcılığı ve yeniliği besleyen, çok yönlü bir toplumda çalışan, eğitim ve öğretimde insan kaynaklarına ve kapasite yönetimine erişimi olan ve bilgi ve iletişim teknolojisi ile desteklenen bir ortamda istihdam edilen (European Parliament, 2014: 26), Şehirlerinin sürdürülebilir büyümesine aktif olarak katkıda bulunan, e-öğrenme modellerini kullanan ve çok uyumlu ve değişime dirençli bireyleri tanımlar. (Kumar ve Dahiya, 2017: 12- 13) Bu bileşenin amacı, bireyleri yeniliği teşvik edecek ve toplumun yaratıcılığını ortaya çıkaracak bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanma ve yaratma konusunda güçlendirerek kapsayıcı bir toplum geliştirmektir. (Elvan, 2017: 8).

Akıllı Yaşam: Akıllı yaşam konsepti, Bit 'in dahil olduğu yaşam tarzlarının yanı sıra sosyal sermaye ve uyumla bağlantılıdır. Akıllı yaşam, yüksek kaliteli barınma ve konaklama sunmanın yanı sıra, kültürel fırsatlar açısından zengin bir şehirde sağlıklı ve güvenli bir yaşam sürmek anlamına da gelir. (European Parliament, 2014: 26).

Akıllı şehirler konusunda uzman olan Boyd Cohen, akıllı şehir fikrini 6 ana bileşene (akıllı ekonomi, akıllı çevre, akıllı yönetim, akıllı yaşam, akıllı mobilite ve akıllı insanlar) ve 18 destekleyici alt bileşene, eylemlere ve göstergelerle açıklamaktadır. Cohen, akıllı şehir fikrini tarihsel dönemlere ve belirli ekollere bağlayarak, onu üç aşamada da incelemiştir. Akıllı şehirler konusunda teknoloji şirketlerinin desteğiyle yürütülen çalışmalar ilk dönemde yer almaktadır (Akıllı Şehirler 1.0). Teknoloji şirketlerinin yönlendirmesiyle akıllı şehirler konusunda çalışmalar yapıyor; ikinci dönem (Akıllı Şehirler 2.0). Yerel idarenin liderliğinde yenilikçi ve teknolojik çözümlerin desteği ile yürütülen çalışmaları; son dönem ise (Akıllı

Şehirler 3.0), özellikle vatandaşların katılımı ile gerçekleştirilen çalışmaları kapsamaktadır. (Cohen, B. 2018).

Akıllı ekonomiler rekabetçiliği, akıllı çevreler yoğun doğal kaynak kullanımı, akıllı toplum katılımcı vatandaşları, akıllı yönetim açık veri kullanımı ve şeffaflığı, akıllı mobilite birbiriyle entegre sistemleri, akıllı yaşam ise kaliteli yaşam göstergeleri ile ön plana çıkmaktadır. (Giffinger et al., 2007: 12).

Çizelge.2 Akıllı Şehir Bileşenleri ve Özellikleri

AKILLI EKONOMİ	AKILLI İNSAN
Yenilikçi ruh Girişimcilik Ekonomik imaj ve ticari markalar Verimlilik İşgücü piyasasının esnekliği Uluslararası yerleşiklik Dönüştürme yeteneği	Yeterlilik seviyesi Yaşam boyu öğrenmeye yakınlık Sosyal ve etnik çoğulculuk Esneklik Yaratıcılık Açık fikirlilik Kamusal yaşama katılım
AKILLI YÖNETİŞİM	AKILLI MOBİLİTE
Karar verme sürecine katılım Kamu ve sosyal hizmetler Şeffaf yönetim Politik stratejiler ve perspektifler	Yerel erişilebilirlik Uluslararası erişilebilirlik Bilgi iletişim teknoloji altyapısının kullanılabilirliği Sürdürülebilir, yenilikçi ve güvenli ulaşım sistemleri
AKILLI ÇEVRE	AKILLI YAŞAM
Doğal çekicilik koşullar Kirlilik Çevresel koruma Sürdürülebilir kaynak yönetmek	Kültürel tesisler Eğitim tesisleri Sağlık şartları Bireysel güvenlik Sosyal Dayanışma

Kaynak: (Giffinger et al., 2007: 12)

3.ÇANAKKALE BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

Türkiye İstatistik Kurumu Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre: Çanakkale nüfusu 559.383 kişi olup nüfusun 279.416 kişisini erkek 279.967 kişisi kadınlardan oluşmaktadır (TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, 2022)

Çanakkale'nin akıllı şehir çalışmaları, teknolojik altyapının güçlendirilmesi, fiziki erişilebilirliğin sağlanması, akıllı teknolojilerin belediye hizmetlerinde kullanılması, çevreci

yaklaşımların benimsenmesi, e-uygulamalar yoluyla katılımın ve bilginin artırılması ve paydaşların bu konuları tartışmak üzere bir araya getirilmesi gibi konulara vurgu yapmaktadır. (Gül ve Atak Çobanoğlu, 2017:1553).

Çanakkale belediyesi 2008 yılında online belediye hizmetleri, organik ve tıbbi atıkların ayrı toplanması gibi hizmetlere başlamış olup ayrı ayrı uygulamaların başlatılması ile 2017 yılına kadar gelmiştir. 2017 yılında ise “Akıllım Fikrim Çanakkale Projesi” ile bütünleştirilmiştir. Online belediye hizmetleri ile akıllı teknoloji ögesini geliştirmeyi ve 2017 Projesi ile akıllı topluma ulaşma çabasının gerçekleştirildiği görülmektedir. (Gül ve Atak Çobanoğlu, 2017:1553).

Kale Grubu ve Türkiye Bilişim Vakfı iş birliğinde, Novusens Akıllı Şehirler Enstitüsü yürütücülüğünde 2017 yılında hayata geçirilen Akıllım Fikrim Çanakkale projesi ile Çanakkale’nin yaşanabilirliğine ve sürdürülebilirliğine teknoloji aracılığı ile katkıda bulunarak rekabet gücünün yükseltilmesi Çanakkale’nin akıllı kent dönüşümü sürecinde bir kıvılcım yaratmayı, bu değişim için bir vizyon geliştirmeyi ve süreci başlatmayı hedeflemektedir. Bunun için Novusens liderliğindeki saha ekibi, önce kapsamlı bir literatür taraması yapmış bunu takiben, kapsamlı saha ziyaretleri, şehir için durum tespiti derinleştirilmiştir. Şehir boyunca, kurumlar ve bölge sakinleri eş zamanlı olarak iki farklı şekilde incelenmiş elde edilen bulgular ışığında akıllı şehir semineri ve iki farklı ortak akıl çalıştay düzenlenmiştir. Proje ekibinin tüm bu çalışmalardan ortaya çıkan bulguları küresel uygulamalar bağlamında değerlendirmesinin ardından Çanakkale’ye özel akıllı şehir yol haritası ve öneriler listesi sunulmuştur. Bu yol haritasında özetle şu öneri başlıkları yer almıştır. (Akıllım Fikrim Çanakkale” Projesi Basın Bülteni. 2017)

- Çanakkale Akıllı Şehir Ortak Akıl Platformu’nun oluşturulması.,
- Finansal sürdürülebilirlik için Akıllı Şehir Mali Kaynaklarının, özellikle Ortak Şehir Fonunun oluşturulması.
- Uluslararası iş birliklerinin geliştirilmesi, akıllı şehir stratejisinin belirlenmesi ve akıllı şehir eylem planının ortaya çıkarılması.

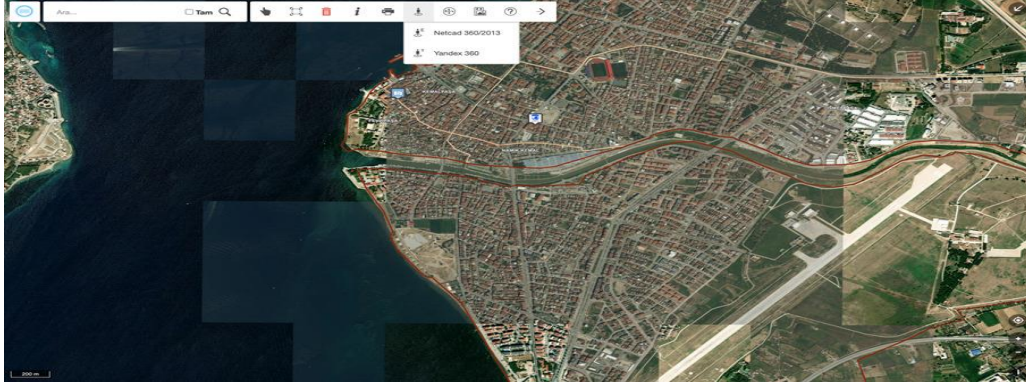
Ayrıca, Çanakkale Köprüsü ve Trakya Mega Koridorunun potansiyel etkisi dikkate alınarak akıllı şehir master planının hazırlanması, Çanakkale’nin deprem kuşağında olması nedeniyle akıllı çözümler içeren bir “Direnc Programı” başlatılması ayrıca, genç nüfusun ve vatandaşlarının katılımını artıracak akıllı şehir çözümlerini teşvik etmek için bir dizi girişim önerildi. Kablosuz ağlara erişim yaygınlaştırılması, Şarj ünitelerinin kurulması, Akıllı Çöp Toplama Yönetimi, Kamu İnternet Erişim Merkezi, Kent Turizmi Mobil Uygulaması, E-katılım uygulaması, Çanakkale Trafik İzleme Uygulaması, Akıllı Sokak Aydınlatması Sistemleri (Akıllım-Fikrim-Çanakkale_Rapor.2017. s.24)

3.1. Çanakkale Akıllı Şehir Uygulamaları

1.360 Kent Rehber

Çanakkale şehir merkezi ve çevre semtlerde yaşayanlar, belediyenin resmi internet sitesi üzerinden ulaşabilecekleri 360 Şehir Rehberi uygulamasını kullanarak Netcad

360 veya Yandex 360 ile Çanakkale sokaklarında dolaşabilmekte ve ölçüm yapabilmektedir. Uygulama ayrıca imar durumunu görüntülemeye ve nokta bilgilerini kullanarak bir konum bulmaya da olanak tanımaktadır. (Çanakkale Belediyesi Web sitesi.2023)

Görsel. 1 Çanakkale Belediyesi 360 Kent Rehberi Uygulaması

<https://webgis.canakkale.bel.tr/keos/>

2.Akıllı Durak

Toplu ulaşım sisteminde hizmet düzeyinin yükseltilmesi ve sürdürülebilir ulaşımın teşvik edilmesinin temel amaçlarından biri de akıllı durak sistemleri ve akıllı kart sistemleri uygulamalarının kullanılmasıdır. Duraklarda bulunan güneş enerjisi panelleri ile kendi elektriğini üreten akıllı duraklarda, otobüslerin hat numaralarını ve ulaşılması gereken durak sayısını gösteren bir sistem kullanılmaktadır. Bu sistem engelli vatandaşlar tarafından kullanılması kapsamında sesli bilgilendirme de yapmaktadır. Toplu taşıma sisteminin amacı, insanların duraklarda otobüsleri kullanmasını ve takip etmesini kolaylaştırmaktır. Bu kapsamda Çanakkale'de 54 adet akıllı durak bulunmaktadır. (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Akıllı Şehirler Portalı.2023)

Görsel.2 Çanakkale Belediyesi Akıllı Durak Uygulaması

<https://www.akillisehirler.gov.tr/proje-envanteri/canakkale-akilli-durak/>

3.Bisiklet Paylaşım Sistemi (ÇABİS)

Şehir içi trafiği azaltmak ve çevre dostu araçları teşvik etmek amacıyla Çanakkale Akıllı Bisiklet Sistemi (ÇABİS) sistemi hayata geçirilmiş 11 istasyon, 72 bisiklet ve 84 park yeri ile vatandaşların hizmetine sunulmuştur. Çanakkale akıllı bisiklet sisteminin kullanılması bir birim kurulması ihtiyacını doğurmuş, il genelinde çeşitli noktalarda ve okullarda manuel bisiklet park yerleri kurularak bisiklet kullanıcılarının kullanımına açılmıştır. Kiralama terminallerinden yararlanarak akıllı bisiklet sistemine kayıt olunabilmektedir. Abonelik kart ücreti için 10 TL alınmaktadır. Abonelik kartları, abone noktalarından veya terminalin kart teslim bölümünden temin edilebilmektedirler. Bunlara ek olarak, geri bildirim ve istek göndermek için terminal kullanabilir, hesap bakiyenizi ve üye bilgilerinizi görüntüleyebilirsiniz. (Çanakkale Belediyesi Web sitesi.2023)

Görsel. 3 Çanakkale Akıllı Bisiklet Sistemi

<https://cabis.canakkale.bel.tr/>

4.Akıllı Toplu Taşıma Uygulamaları

Akıllı tahsilat sistemi, sürücü terminali, sürücü kartı, araç içi kamera ve canlı takip, araç içi yolcu bilgilendirme, akıllı durak, mobil uygulama, akıllı ödeme uygulamaları, araç takip sistemi, toplu taşıma gibi teknolojileri içinde barındıran bir sistemdir. Akıllı ödeme, etkin veri ve anlık bilgi içeren planlı toplu taşıma kent sakinlerinin hayatını kolaylaştırmakta aynı zamanda uygun maliyetli ve etkin bir hizmetin sunulması sağlanmaktadır Projenin yerel halk, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi öğrencileri, yerel ve ziyaretçi turistler üzerinde etkisi vardır. Pandemi öncesinde toplu taşıma sistemi hafta içi her gün ortalama 65.000 kişi kullanırken; mevcutta günde ortalama 40.000 kişi kullanmaktadır. (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Akıllı Şehirler Portalı.2023)

Görsel. 4 Çanakkale Akıllı Toplu Taşıma Uygulamaları

<https://www.akillisehirler.gov.tr/basarili-ornekler-canakkale/>

5. Akıllı Vezne

Projenin vizyonu kent merkezi ve mücavir alanda yaşayan kentlilerin belirli hizmetlerini daha interaktif ve akıllı belediyecilik uygulamaları ile gerçekleştirmesidir. Kentlilerin belediye veznelerine gelmelerine gerek kalmadan, mahallelerinden 7/24 su sayaçlarına kontör yükleme, belediye vergi borcu ödemeleri ve taksitli ödemelerini gerçekleştirebileceği Akıllı Vezne Sistemi kurulmuştur. 2019 yılında 1 adet (Merkez) ve 2021 yılında 4 adet (Barbaros, Dardanos, İsmetpaşa, Esenler) daha kurulumu yapılan sistem kentlilere en iyi şekilde hizmet vermektedir. İki adet mobil vezne aracı Pandemi döneminde 65 yaş üzeri vatandaşlara ve hastalık, engellilik gibi sebepler ile evinden çıkamayan vatandaşlara yerinde hizmet vermiştir. (Çanakkale Belediyesi Web sitesi.2019)

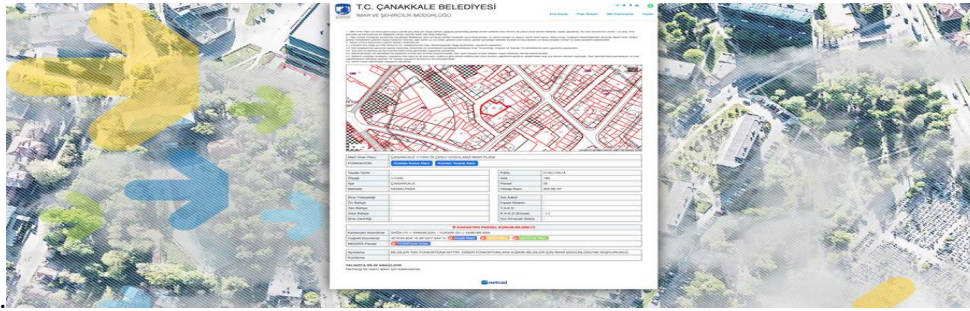
Görsel.5 Çanakkale Belediyesi Akıllı Vezne Uygulaması

<https://www.canakkale.bel.tr/tr/sayfa/1140-tum-haberler/4413-akilli-vezne-su-yukleme-noktalari-cogaliyor-islemler-kolayl>

6. E- İmar

E-imar hizmeti İmar Planı ve mevzuatına uygun olarak boş arsa ve inşaat şartlarının gösterildiği bir hizmettir. E-imar içerisinde belirlenen yerin fonksiyonunun, plan notlarının, pafta, ada, parsel, hesap alanlarının öğrenildiği ve 360 Panorama ile seçilen bölgede gezilebilen ve ölçüm yapılabilen bir uygulamadır. Proje Vizyonu Proje ile mevzuata uygun günümüz şartlarında

akıllı belediyeçilik kapsamında akıllı mekân yönetimi sağlanmaktadır. (Çanakkale Belediyesi Web sitesi.2023)

Görsel 6. Çanakkale Belediyesi E-İmar Uygulaması

<https://webgis.canakkale.bel.tr/imardurumu/index.aspx>

7.Kablosuz Ağ Noktaları (Wifi Paylaşım)

Çanakkale Belediyesi'nin 2020-2024 Stratejik Planı'nda “Sürdürülebilir kentsel gelişim süreçlerinde yenilikçi uygulamaların kullanımı yaygınlaştırılacak, kent aktörlerinin katılımıyla akıllı şehir vizyon belgesi hazırlanarak ve yerel hizmet kalitesi artırılması hedeflenmiştir. Hedefin altındaki “Kablosuz Ağ Erişim Alanlarının Genişletilmesi” performans göstergesine ile gelecek dönemde bu uygulamanın yaygınlaştırılacağı belirtilmiştir. Yerel halkın ve şehre gelen ziyaretçilerin internete erişimini kolaylaştırmak için dört noktada (Yat Limanı, Özgürlük Parkı, Barış Kafe ve Çanakkale Belediyesi) kablosuz ağ erişimi sunulmaktadır. Bu bölgelerde vatandaşların Çanakkale Belediye tesislerinden yararlanırken aynı zamanda kablosuz ağ üzerinden internete bağlanma imkânı da bulmaktadır. (Çanakkale Belediyesi Mali Yılı Faaliyet Raporu 2022)

8.Mezarlık Bilgi Sistemi

Çanakkale şehri merkezi ve Çanakkale şehrinde yaşayan vatandaşlar Mezarlıklarda bulunan kiosklar ve belediyenin resmi internet sitesi kullanılarak defin bilgilerine ulaşabilmektedir. Bilgi sisteminde aynı gün defnedilenler, ölüm nedeni, defin bilgileri, mezar tapu durumu, ada ve parsel bilgileri, boş ve dolu defin yerleri, gibi bilgilere ulaşabilmektedir. Ayrıca sanal ortamda dua okunabilmekte ve mezar yol tarifi sağlanmaktadır. (Çanakkale Belediyesi Mezarlık Bilgi Sistemi.2023)

Görsel.7 Çanakkale Belediyesi Mezarlık Bilgi Sistemi

<http://socbs.canakkale.bel.tr:81/MezarlikApp/Index>

9. Çanakkale Yeşil Yerel Yönetim ve Kültür Merkezi

Çanakkale Belediyesi'nin büyük bir titizlikle üzerinde çalıştığı Yeşil Yerel Yönetim ve Kültür Merkezi Binası tamamlanmış Bina fiziki yapısı ve kullanılan teknoloji ile birlikte ülkenin yarışma yolu ile seçilen ilk 'yeşil' yerel yönetim binası olma özelliğini taşımaktadır. Enerji kaynaklarını güneş, rüzgâr, toprak gibi doğal kaynaklardan sağlayacak, enerji israfını engelleyecek ve tüm belediye birimlerini de aynı çatı altında toplayacak olan bina Çatı camına yerleştirilen yarı geçirgen fotovoltaiik paneller, bina için elektrik üretmek ve güneş ışınlarının içeri kontrollü bir şekilde girmesini sağlamak amacıyla yapılmıştır. . (Çanakkale Belediyesi Web sitesi.2023)

SONUÇ

Akıllı şehirlerin temeli teknolojidir. Bu anlamda akıllı şehrin en önemli bileşeni teknolojidir ve teknoloji akıllı şehir uygulamalarına somut bir karakter ve anlam kazandırmaktadır. Yapay zekâ, nesnelerin interneti, bulut bilişim, açık veri, büyük veri ve bulut bilişim gibi teknolojiler kullanılarak artık tüm gelişmiş ve bazı gelişmekte olan ülkelerde kentsel sorunlar çözülmektedir. Sadece akıllı belediyeler akıllı hizmetleri ve akıllı şehirleri gerçeğe dönüştürebilir. Ülkemizdeki belediyeler, dünyadaki birçok ülkeler gibi, özellikle ulaşım ve diğer kentsel hizmetlerin sunumunda akıllı sistemler uygulamaya başlamıştır. Günümüzün bilgi teknolojisi donanımlı şehirleri, rakip kentsel alanlara göre bir avantaja sahiptir. Kullandığı inovatif ürünlerden şehir ekonomisi faydalanırken, ülke ekonomisi de bu katma değerden faydalanarak ülke kalkınmasını sağlamaktadır. Akıllı şehir sistemlerinin uygulanmasından önce, seçilen teknolojinin potansiyel avantajlarını araştırmak, her şehrin kendine özgü özelliklerini dikkate almak ve akıllı şehir kullanarak şehri ilgilendiren tüm karar alma süreçlerine yerel nüfusu dahil etmek önemlidir.

Çanakkale Belediyesi, şehir aktörlerinden gelen girdilerle akıllı şehirler vizyonunu ortaya koyan bir belge geliştirerek yerel hizmetlerin standardını iyileştirmeyi, akıllı uygulamalarla kentsel yaşamı iyileştirmeyi, ortak yönetim ve yönetişim için altyapıyı desteklemeyi, ulaşımı,

insanı korumayı hedeflemektedir. Belediye uygulamaların devamı ve gelişimi için 2020-2024 stratejik planında yaşanabilir kentsel gelişmeyi sağlamak için 246.920.000 TL kaynak ayırmıştır. Çanakkale akıllı şehre dönüştürülürken Şubat-Mayıs 2017 tarihleri arasında Çanakkale'de "Akıllı Şehir Finans Kaynakları", "Akıllı Şehir Stratejisi" ve "Akıllı Şehir Ortak Akıl Platformu" oluşturulması. Akıllı Şehir Stratejisi'nin belirlenmesi, "Akıllı Şehir Finans Kaynaklarının" bir araya getirilmesi, bu kapsamda "Akıllı Şehir Eylem Planı"nda nelerin olması gerektiğine karar verilmesi ve Çanakkale ili dikkate alınarak "Akıllı Şehir Master Planı'nın oluşturulması Akıl Fikrim Çanakkale Projesi'nin Çanakkale'nin akıllı şehre dönüşme sürecinde hızlandırıcı bir etki yaratarak, Avrupa'daki en iyi akıllı şehir örneklerine paralel bir gelişim süreci izleyeceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Akıllı Şehir Yolunda Çanakkale, Yönetici özeti 2017
https://www.novusens.com/s/2462/i/Canakkale_rapor_final_web.pdf (Erişim Tarihi: 12.06.2023)

Aklım Fikrim Çanakkale Projesi (2017) Basın Bülteni. 31. Mayıs.
<http://www.tbv.org.tr/aklimfikrim-canakkale, DP-1126.html> (Erişim Tarihi: 16.06.2023)

Cohen B, (2018) <https://boydcohen.medium.com/blockchain-cities-and-the-smart-cities-wheel-9f65c2f32c36> (Erişim Tarihi: 10.06.2023)

Çanakkale Belediyesi Web Sayfası (2023) <https://webgis.canakkale.bel.tr/keos/> (Erişim Tarihi: 10.06.2023)

Çanakkale Belediyesi Web Sitesi <https://webgis.canakkale.bel.tr/imardurumu/index.aspx> (Erişim Tarihi: 12.06.2023)

Çanakkale Belediyesi Web Sayfası (2023) <https://www.canakkale.bel.tr/tr/sayfa/1140-tum-haberler/1356-akilli-vezne-ile-hayatinizi-kolaylastirin> (Erişim Tarihi: 12.06.2023)

Çanakkale Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı (2019)
<https://www.canakkale.bel.tr/file/316/w1VFq1ZCoM4mI6JjXmlHBog9Qnwh9rzi.pdf> (Erişim Tarihi: 16.06.2023)

Çanakkale Belediyesi Mali Yılı Faaliyet Raporu (2022)
<https://www.canakkale.bel.tr/file/549/FHlKCpTymJvQEnq345SlPRpvGfc7DySj.pdf> (Erişim Tarihi: 16.06.2023)

Çanakkale Belediyesi Mezarlık Bilgi Sistemi (2023)
<http://socbs.canakkale.bel.tr:81/MezarlikApp/Index> (Erişim Tarihi: 12.06.2023)

Çanakkale Belediyesi Ulaşım Hizmetleri Müdürlüğü (2023)
<https://ulasim.canakkale.bel.tr/hizmetler/cabis/> (Erişim Tarihi: 12.06.2023)

Çanakkale Belediyesi Çanakkale Yeşil Yerel Yönetim ve Kültür Merkezi (2023)
https://canakkale.bel.tr/file/254/XyWvDCLmWW0cvcgpKGzn_HIRqWbrmcZT.pdf (Erişim Tarihi: 12.06.2023)

Dameri, Renata P. (2017). Smart City Implementation, Springer Internatiol Publishing, ebook, 2017

European Parliament (2014)
[http://www.Eurolparl.Europa.Eu/Regdata/Etudes/Etudes/Join/2014/507480/IPOLITRE_ET\(2014\)507480_EN.Pdf](http://www.Eurolparl.Europa.Eu/Regdata/Etudes/Etudes/Join/2014/507480/IPOLITRE_ET(2014)507480_EN.Pdf) (Erişim Tarihi:12.06.2023)

Giffinger R., Fertner C., Kramar H., Kalasek R., Milanović N.P., Meijers E. (2007). Final Report: Smart Cities: Ranking of European Medium-Sized Cities: https://www.smart-cities.eu/download/smart_cities_final_report.pdf(Erişim Tarihi:12.06.2023)

GÜL, A., Avrupa’da Akıllı Kent Uygulamalarının Değerlendirilmesi ve Çanakkale’nin Akıllı Kente Dönüşümünün Analizi Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

GÜL, A. ve Atak Çobanoğlu, Ş. (2017), “Avrupa’da Akıllı Kent Uygulamalarının Değerlendirilmesi ve Çanakkale’nin Akıllı Kente Dönüşümünün Analizi”, SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Kayfor15 Özel Sayısı, ss.1543-1565.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Akıllı Şehir Vizyonu. (2021)
https://www.akillisehir.istanbul/Uploads/2030_Istanbul_Akilli_Sehir_Stratejik_Planı.pdf(Erişim Tarihi: 12.06.2023)

İstanbul Teknik Üniversitesi Vakfı, (2017) Akıllı Şehirler.
https://www.ituvakif.org.tr/dergi/sayi_77.pd (Erişim Tarihi: 16.06.2023)

Kamu Teknoloji Platformu (2016). Akıllı Kentler Masabaşı Araştırması
<http://www.Akillisehirler.Org>, (Erişim Tarihi 12.06.2023)

Kumar, V., Dahiya, B., (2017). Smart Economy in Smart Cities, 1. Edition, Springer Nature Singapore Pte Ltd.

Lütfi Elvan, 2017. Akıllı Şehirler: Lüks Değil İhtiyaç. İstanbul Teknik Üniversitesi Vakıf dergisi, Sayı 77, Sayfa 6-10.

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Akıllı Şehirler Portalı (2023)
<https://www.akillisehirler.gov.tr/akilli-sehir-nedir/> (Erişim Tarihi: 10.06.2023)

T.C Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı (2019) <https://www.Akillisehirler.Gov.Tr/Wp-Content/Uploads/Eylemplani.Pdf> (Erişim Tarihi: 13.06.2023)

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Akıllı Şehirler Portalı (2023) <https://www.akillisehirler.gov.tr/proje-envanteri/canakkale-akilli-durak/> (Erişim Tarihi: 12.06.2023)

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Akıllı Şehirler Portalı(2023) <https://www.akillisehirler.gov.tr/proje-envanteri/canakkale-akilli-toplu-tasima-uygulamalari-ucret-toplama-durak-kamera-arac-takip-yolcu-bilgilendirme-vb/>(Erişim Tarihi: 12.06.2023)

Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği. (2019). Akıllı Kentler. Kentli Dergisi, 31, 46-49.

TÜİK (2022).<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayal%C4%B1-N%C3%BCfus-Kay%C4%B1t-Sistemi-Sonu%C3%A7lar%C4%B1-2022-49685&dil=1> (Erişim Tarihi: 12.06.2023)

United Nations (2015). ‘Habitat 3 Issue Papers Smart Cities’. United Nations Conference on Housing and Sustainable Urban Development, New York, 1-11

Uluslararası Standardizasyon Örgütü ISO. (2015). https://www.iso.org/files/live/sites/isoorg/files/developing_standards/docs/en/smart_cities_report-jtc1.pdf(Erişim Tarihi: 12.06.2023)

Uluslararası Telekomünikasyon Birliği ITU, (2015) <https://www.itu.int/en/ITU-T/focusgroups/ssc/Pages/default.aspx>(Erişim Tarihi: 12.06.2023)

İKTİSADİ VE SOSYO-KÜLTÜREL AÇIDAN İZMİR'DE TEMSİL EDİCİ SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ COVID-19 SALGINIYLA MÜCADELEDEKİ ETKİ, BEKLENTİ VE OLASI KATKI DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Doç. Dr. Funda ÇOBAN¹, Doç. Dr. Tuğçe ERSOY CEYLAN², Doç. Dr. Burak HERGÜNER³, Doç. Dr. Dilara SÜLÜN⁴, Dr. Öğr. Üyesi Sıla Turaç BAYKARA⁵

¹ İzmir Demokrasi Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler, ORCID:0000-0001-5852-9386

² İzmir Demokrasi Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler, ORCID: 0000-0001-5478-3539

³ İzmir Demokrasi Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve KY,
ORCID:0000-0002-6240-5463

⁴ İzmir Demokrasi Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler, ORCID:0000-0001-8874-5194

⁵ İzmir Demokrasi Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler,
ORCID:0000-0002-6744-3901

ÖZET

Sivil toplum örgütleri, 21. yüzyıl dünyasında ulusal ve uluslararası siyasal alanın yatay ve dikey olarak demokratikleşmesi, birey ile politik kurumsal mekanizmalar arasında beklenti, arzu, hak ve talepler demetini teşkil edecek bağların kurulabilmesi, bireylerin toplumsal dayanışma ve yardımlaşma süreçlerine dahil olabilmeleri, küreselleşen dünyada yerel ihtiyaçlarla global taleplerin eklemlenebilmesi açısından oldukça önemli yer teşkil eden aktörlerdendir. Sivil toplum örgütlerinin bu işlevlerinin hem küresel hem ulusal ölçeklerde izlenebileceği laboratuvar alanlarından biri COVID-19 salgın süreci olmuştur. Zira sivil toplum kuruluşları, faaliyet gösterdikleri alanın niteliklerine uygun olarak COVID-19'la mücadelede toplumun bilinçlendirilmesi, devlet tedbirlerinin uygulanma olasılıklarının artırılması, bireyler arasında iktisadi, manevi, kültürel, psikolojik vb. alanlarda dayanışma ve yardımlaşmanın gerçekleştirilmesi bakımından bireyin ve kamunun yararını gözetecek oldukça önemli faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu perspektiften, İzmir'de temsil edici örnekler üzerinden 10 adet sivil toplum kuruluşunun yetkilileriyle (iki kadın hakları, iki gençlik, iki iş dünyası, iki sığınmacı ve/veya göçmen, iki eğitim derneği) yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlar çerçevesinde, COVID-19'la mücadele sürecine bu kuruluşların etki, beklenti ve olası katkı düzeylerini araştırma sorununu merkeze almaktadır. Metodolojik olarak, deşifrelerden elde edilen ham bilgiler yanında, katılımcının mülakat sırasında ifade ettiklerinden başka ifade edemediklerinin ve mülakat sırasında göstermiş olduğu tutumlar da gözlem tekniği çerçevesinde veri analizinin bir parçası olarak ele alınmıştır. En nihayetinde tüm bunlar tümevarımsal bir metodolojiyle hermeneutik (yorumsama) model kullanılarak (bkz. Huges ve Sharrock, 1997) karşılaştırmalı bir analize tabi tutulmuştur. Bu çerçevede hermeneutik modelin seçilme nedeni katılımcıların ifade edeceği olguların araştırmacının bilgi, birikim ve analiz yeteneğine de dayalı bir yorumlama eksenine gereksinim duyduğunun düşünülmesidir. Araştırma sonuçları ise önümüzdeki yıllarda farklı türden bir salgınla karşılaşma olasılık ve tehdidine dönük tedbir ve bilinç ağlarının oluşmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca COVID-19'la mücadele deneyimi örnek alanı üzerinden sağladığı veriler ışığında yurttaşlık bilinci, yerel düzeyde örgütlenmeler, kamu yararı, bireysel hak ve taleplerin kamusal birliktelikler çerçevesinde dillendirilmesi gibi bir dizi demokratik sürecin derinleştirilmesinde sivil toplum örgütlerinin önemi olgusunu yeniden değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, pandemi, sivil toplum örgütleri, demokrasi, yerel inisiyatif

GİRİŞ

Sivil toplum örgütleri, 21. yüzyıl dünyasında ulusal ve uluslararası siyasal alanın yatay ve dikey olarak demokratikleşmesi, birey ile politik kurumsal mekanizmalar arasında beklenti, arzu, hak ve talepler demetini teşkil edecek bağların kurulabilmesi, yurttaşların kamusal çıkarlara ve “Ortak İyi” nosyonuna katkı sağlamada kendilerini aktif birer özne kılabilmeleri, toplumsal dayanışma ve yardımlaşma süreçlerine dahil olabilmeleri; dahası küreselleşen dünyada yerel ihtiyaçlarla global taleplerin eklemlenebilmesi açısından oldukça önemli yer teşkil eden aktörler arasında yer almaktadır. Bu minvalde tüm dünyada sivil toplum örgütlerinin sayı, faaliyet alanı ve operasyon ölçeklerinin özellikle 21. yüzyıl başından itibaren istatistiksel olarak dramatik bir şekilde arttığı tespit edilmektedir (Lee, 2010). Bu eğilimden, genel tabloda Türkiye’nin, özel tabloda ise İzmir’in azade olduğu söylenemez. Diğer bir ifadeyle devlet ile toplum arasındaki iktisadi, kültürel, siyasi ve toplumsal etkileşimlerin demokratik prosedürlerle ilerletilmesi sürecinde Türkiye ve onun üçüncü büyük şehri İzmir geri kalmamıştır (Siviltoplum.gov, 2023).

Öte yandan Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Şubat 2020 tarihinde tüm dünya nüfusunun sağlığını, dolayısıyla iktisadi ve toplumsal kaynakları tehdit eden bir salgın olarak duyurulan COVID-19, küreselleşen dünyayla eklemlenmiş Türkiye’yi de etkisi altına almış, ülkemizde ilk vakaların görüldüğü Mart 2020 tarihinden bugüne salgının kontrol altına alınabilmesi için devlet kurumlarının inisiyatifinde ve yönlendirmesinde farklı tedbirler alınmıştır/alınmaktadır.

Bununla birlikte salgın, siyasi ve iktisadi kanallar tarafından sıklıkla vurgulandığı üzere sadece yasal ve politik tedbirlerle/kısıtlamalarla kontrol altına alınabilir bir olgu değildir. Toplumsal düzeyde bireylerin ve grupların yasal ve politik tedbirleri destekleyecek, güçlendirecek hatta bunlara katkı sağlayacak nitelikte inisiyatif ve sorumluluk almalarını gerektiren bir süreçtir. Diğer bir ifadeyle COVID-19’la mücadele “küresel bir sorunun ulusal mücadeleyle” alt edilmesi ilkesine dayanıyorsa, burada siyasi ve idari kanalların almış olduğu tedbirlerin uygulanma ve geliştirilme süreçlerine bireylerin hem insani hem yurttaşlık vazifeleri bakımından somut ya da manevi destek ve katılımları elzemdir. İşte bu hususlar dikkate alındığında yukarıda toplumsal işlevleri kısaca özetlenen sivil toplum kuruluşları bu noktada oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Zira sivil toplum kuruluşları, faaliyet gösterdikleri alanın niteliklerine uygun olarak COVID-19’la mücadelede toplumun bilinçlendirilmesi, devlet tedbirlerinin uygulanma olasılıklarının artırılması, bireyler arasında iktisadi, manevi, kültürel, psikolojik vb. alanlarda dayanışma ve yardımlaşmanın gerçekleştirilmesi bakımından bireyin ve kamunun yararını gözetecek oldukça önemli faaliyetlerde bulunabilirler. Bu perspektiften araştırma, Türkiye’nin üçüncü büyük şehri İzmir’de temsil edici örnekler üzerinden göçmen, gençlik, kadın, iş dünyası ve eğitim alanlarını kapsayan on sivil toplum kuruluşunun yetkilileriyle yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlar çerçevesinde, COVID-19’la mücadele sürecine bu kuruluşların etki, beklenti ve olası katkı düzeylerini araştırma sorununu merkeze almaktadır. Bu çerçevede çalışmanın ilk ayağında Türkiye’deki ve İzmir’deki sivil toplum örgütlerinin panoraması sunulmakta, ikinci ayağında yapılan mülakatlardan elde edilen bulgular sunulmakta, en nihayetinde de bu bulgularla işlenmiş sonuç ve değerlendirmeye yer verilmektedir.

1. Güncel Verilerle Türkiye’de ve İzmir’de Sivil Toplum Kuruluşlarının Panoraması

Özellikle 1990’lardan sonra dünyada demokratikleşme dalgasının hız kazanmasıyla birlikte sivil toplum kuruluşlarının dünya üzerindeki sayı, faaliyet alanı ve ölçek bakımından dramatik bir şekilde artmış olduğu vakıadır. Bunun sebepleri arasında Sovyetler Birliği’nin dağılması, küreselleşme süreçlerinin hız kazanması, bilişim ve iletişim alanlarındaki teknolojik gelişmeler

ve kamu yönetiminde yönetim anlayışının pekiştirilmesi sayılabilir (Carothers, T., Barndt, W., 1999; Kocka, 2004). Bu gelişmelere paralel olarak bugün dünya üzerinde ulusal ve uluslararası fon destekli on milyon sivil toplum örgütünün mevcut olduğu tahmin edilmekte ve dünya üzerindeki sivil toplum örgütleri birleşik bir devlet olsaydı, bunun dünya üzerindeki en büyük beşinci ekonomiye sahip olacağı öngörülmektedir (Global Leadership, 2015). Öte yandan, sivil toplum örgütlerinin küresel yükselişine ilişkin bu eğilim Türkiye’de de karşılığını bulmuştur. Nitekim AB destekli projelerden biri olarak “Türkiye’de Sivil Toplumun Gelişimi ve Sivil Toplum-Kamu İşbirliğinin Güçlendirilmesi Projesi” kapsamındaki “Verilerle Sivil Toplum Kuruluşları Raporu’na” göre, Türkiye’de 1950’lerde sadece 2.000 civarında olan sivil toplum örgütü sayısı 1960’larda 18.000’lere çıkmış, darbelerle geçen ara dönemdeki dalgalanmalar parantezinde yükseliş 1990’larda 60.000’lere ulaşmıştır (Yaşama Dair Vakfı, 48). İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü resmi sayfasından alınan verilere göre ise 2000 yılında Türkiye’deki sivil toplum örgütü sayısı 70.000 civarlarındayken, sayı 2021’de 120.000’lere yükselmiştir (İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü). Aynı kaynağa göre Türkiye’de faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerinin faaliyet alanlarıysa oransal ağırlıklarına göre mesleki ve dayanışma dernekleri; sporla ilgili dernekler; dini hizmetlerle ilgili dernekler; eğitim ve araştırma, kültür-sanat, insani yardım, toplumsal değerleri yaşatma, sağlık, çevre-doğal hayatı koruma, bireysel öğreti ve toplumsal gelişim, imar ve şehircilik, hak savunusu, engelli dernekleri; düşünce temelli dernekler; kamu kurum ve personelini destekleme, gıda-tarım-hayvancılık, dış Türklerle dayanışma dernekleri; uluslararası teşekküller ve işbirliği dernekleri; şehit yakını ve gazi dernekleri; yaşlı ve çocuklara yönelik dernekler ile çocuk dernekleri olarak dağılmaktadır. Bu projenin alan araştırması mekânını oluşturan İzmir genelinde ise, yine aynı resmi siteden alınan verilere göre 2000 yılında il bazında 3.556 sivil toplum örgütünün faaliyet gösterdiği, bu sayının 2021 yılında 6.634’e çıktığı (İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü) görülmektedir. İzmir’de sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanlarına göre oransal dağılımının ise Türkiye geneliyle aynı oransal dizilimde olduğu tespit edilebilir. Bu çerçevede Türkiye genelinde olduğu gibi İzmir’de de sivil toplum örgütlenmelerinin amaç, faaliyet ve işlevleri bakımından küresel eğilimlerle eşgüdümlü etki alanları yaratabileceği düşünülmektedir.

2. Araştırmanın Kapsamı ve Bulgular

Araştırma, “iktisadi ve sosyo-kültürel açıdan İzmir’de temsil edici sivil toplum kuruluşları, COVID-19 salgınıyla mücadelede işlevsel olarak ne gibi etkilere, beklentilere ve olası katkılara sahiptir” sorusu üzerine temellenmektedir. Bu soru, Türkiye’nin de dâhil olduğu küreselleşme sürecinde sayıları hızla artan sivil toplum kuruluşlarının siyasal süreçlere ilişkin işlevlerinin yanında toplumsal dayanışma ve işbirliğini artıran işlevlere sahip olduğu hipotezi üzerine bina edilmiştir. Bu çerçevede sivil toplum olgusu üzerinden, bu olgunun faal aktörlerinden biri olan sivil toplum örgütlerinin birey-toplum-devlet arasındaki işbirliği, beklenti ve dayanışma bağlantılarını kurma misyonlarını dikkate alarak bunların İzmir’de COVID-19 salgını ile mücadelede yerine getirdikleri görev, sorumluluk, faaliyet ve etki düzeylerinin iktisadi ve sosyo-politik bir panoramasını sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda da çalışmanın ana problematiğini kuşatan alt sorunlar şöyle tanımlanmıştır: 1) İzmir’de faaliyet gösteren temsil edici iktisadi sivil toplum örgütleri COVID-19’la mücadele ekseninde hangi çalışmaları yapmışlardır? 2) COVID-19’la mücadele ekseninde İzmir’de faaliyet gösteren temsil edici kadın örgütleri COVID-19’la mücadele ekseninde hangi çalışmaları yapmışlardır? 3) COVID-19’la mücadele ekseninde İzmir’de faaliyet gösteren temsil edici mülteci/sığınmacı dernekleri COVID-19’la mücadele ekseninde hangi çalışmaları yapmışlardır? 4) İzmir’de faaliyet gösteren temsil edici eğitim dernekleri COVID-19’la mücadele ekseninde hangi çalışmaları yapmışlardır? 5) İzmir’de faaliyet gösteren temsil edici gençlik dernekleri COVID-

19’la mücadele ekseninde hangi çalışmaları yapmışlardır? 6) İzmir’de faaliyet gösteren temsil edici iktisadi ve eğitsel sivil toplum örgütleri ile kadın, mülteci ve gençlik dernekleri COVID-19’la mücadeleye dönük faaliyetler bağlamında hangi anlamlı benzerliklere sahiptir? 7) İzmir’de faaliyet gösteren temsil edici iktisadi ve eğitsel sivil toplum örgütleri ile kadın, mülteci ve gençlik dernekleri COVID-19’la mücadeleye dönük faaliyetler bağlamında hangi anlamlı farklılıklar göstermektedir? 8) İzmir’de faaliyet gösteren temsil edici iktisadi ve eğitsel sivil toplum örgütleri ile kadın, mülteci ve gençlik dernekleri COVID-19’la mücadeleye dönük faaliyetler bağlamında hangi yönlerden sıkıntılar yaşamaktadır? 9) İzmir’de faaliyet gösteren temsil edici iktisadi ve eğitsel sivil toplum örgütleri ile kadın, mülteci ve gençlik dernekleri COVID-19’la mücadeleye dönük faaliyetler bağlamında birbirleriyle yeterince dayanışma ve işbirliği gösterebilmekte midir? 10) İzmir’de faaliyet gösteren temsil edici iktisadi ve eğitsel sivil toplum örgütleri ile kadın, mülteci ve gençlik dernekleri COVID-19’la mücadeleye dönük yeterince faaliyet gösterebildikleri kanaatine sahipler midir? 11) İzmir’de faaliyet gösteren temsil edici iktisadi ve eğitsel sivil toplum örgütleri ile kadın, mülteci ve gençlik dernekleri COVID-19’la mücadeleye dönük yeterince faaliyet gösterebildikleri kanaatine sahip değillerse bu güçlüğü aşılması için eylem ve yol haritaları oluşturmaktalar mıdır? 12) İzmir’de faaliyet gösteren temsil edici iktisadi ve eğitsel sivil toplum örgütleri ile, kadın, mülteci ve gençlik derneklerinin COVID-19 haricinde ortaya çıkabilecek, toplum sağlığını kitlesel olarak tehdit edebilecek olası başka salgınlarda uygulamaya koyabilecekleri herhangi bir yol haritaları ya da eylem planları var mıdır? 13) İzmir’de faaliyet gösteren temsil edici iktisadi ve eğitsel sivil toplum örgütleri ile kadın, mülteci ve gençlik dernekleri COVID-19’la mücadele sürecinde birey-devlet-sivil toplum matrisini nasıl deneyimlemişlerdir ve süreci nasıl değerlendirmektedirler?

Tüm bu hususları kapsamak adına İzmir’de iktisadi ve sosyo-kültürel açıdan temsil edici 10 adet sivil toplum kuruluşu nezdinde yürütülecek bir alan araştırması yapılmıştır. İzmir’de faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanlarına ilişkin dağılım değerlendirildiğinde ilk üç sırayı teşkil eden mesleki ve dayanışma derneklerinin, spor ve spor ile ilgili derneklerin ve dini hizmetlerin gerçekleştirilmesine yönelik faaliyet gösteren derneklerin tüm derneklerin yaklaşık %65’ini oluşturmalarına rağmen, bu proje kapsamında seçilecek sivil toplum kuruluşlarının niceliksel değil, niteliksel olarak sosyo-politik bir temsiliyet dağılımına yaslanması esas alınmıştır. Bu çerçevede “temsil edicilik” ölçütleri sözü konusu örgütlerin hitap ettikleri kitlenin çeşitliliği, toplumsal amaç ve faaliyetleri, faaliyetlerinin etkililiği ve uluslararası sistemin küresel istekleriyle uyumluluğu -örneğin insani yardım ve dayanışma gibi- çerçevesinde çizilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın başvuracağı örgütlerin mikro ölçekte İzmir’in, makro ölçekte ise Ankara, İstanbul gibi büyük şehirlerin genel politik ve sosyolojik sorunlarına temas eden, bu sorunlar ekseninde birey ile devlet arasında işbirliği ve dayanışma olanakları için projeler yürütüp, faaliyetler gösteren kuruluşlar olmasına dikkat edilmiştir. Böylesi bir yaklaşım çerçevesinde İzmir’de aktif olarak icraatta bulunan iki kadın derneği, iki sığınmacı/mülteci derneği, iki gençlik derneği, iki eğitim derneği ve iki iktisadi dernek proje kapsamına alınmıştır. Bu sivil toplum kuruluşlarının isimleri şunlardır: Kadın Haklarını Koruma Derneği, Türk Kadınlar Birliği, Mültecilerle Dayanışma Derneği, Halkların Köprüsü Derneği, Ege Bölgesi Sanayi Odası, İzmir Ticaret Odası, Öğretmen Akademisi Vakfı, Türk Eğitim Vakfı, İzmir Kent Konseyi, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği. Süreç içerisinde bu derneklerin yetkili birim ve yöneticileriyle yarı yapılandırılmış mülakatlar (Demir, 2017:291) gerçekleştirilmiştir. Araştırma yarı-yapılandırılmış mülakat tekniği çerçevesinde kurgulandığı için, mülakat formunda yer alan 15 soru, mülakatların alacağı seyrin ana eksen sorularını kapsamaktadır. Ana eksen soruların yönlendirdiği ölçüde, gerektiğinde katılımcıya yanıtı detaylandırarak başka alt sorular yöneltmiştir. Ses kayıt

cihazları kullanılarak yapılan bu yarı-yapılandırılmış mülakatlar daha sonra ilgili programlar kullanılarak deşifre edilmiştir. Deşifrelerden elde edilen ham bilgiler yanında, katılımcının mülakat sırasında ifade ettiklerinden başka ifade edemediklerinin ve mülakat sırasında göstermiş olduğu tutumlar da gözlem tekniği çerçevesinde veri analizinin bir parçası olarak ele alınmıştır. En nihayetinde tüm bunlar tüme-varımsal bir metodolojiyle hermeneutik (yorumsama) model kullanılarak (bkz. Huges ve Sharrock, 1997) karşılaştırmalı bir analize tabi tutulmuştur.

Bu analizler neticesinde tespit edilen bulgular, hem İzmir’deki sivil toplum örgütlerinin dahili meselelerine hem de Covid-19 süreci ile ilgili sorunlarına ışık tutacak niteliktedir. Nitekim İzmir’de faaliyet gösteren on sivil toplum kuruluşu temsilcilerinin demografik dağılım genellemesine bakıldığında gençlik dernekleri hariç olmak üzere, diğer sivil toplum kuruluşu temsilcilerinin yaşlarının orta yaş ve üzeri olduğu tespit edilmiştir. Bu temsilcilerin tümü en az üniversite mezunudur. Her biri temsil ettikleri kurumun farklı sıfatlarla da olsa üst düzey yetkilileridir -örneğin Dernek Genel Koordinatörü, Başkan Vekili, Saha Koordinasyon Yetkilisi-. Katılımcıların cinsiyet dağılımları ağırlıklı olarak kadındır. Gençlik derneklerini temsil edenler hariç her bir katılımcının on yıllara varan sivil toplum kuruluşu angajmanı bulunmaktadır. Hemen hepsi aktif olarak faaliyetlerinde yer aldıkları sivil toplum kuruluşları hariç, başka derneklerle de üyelik, iletişim ve koordinasyon ilişkilerini sürdürmekte ve desteklemektedirler. Henüz Covid merkezli gündeme gelmeden, bu kuşbakışı demografik ve örgütsel verilerden çıkarılacak ilk sonuç kamusal sorunlara dair ilgi ve katılım dolayımında kadınların daha aktif olmaları ve fakat genel bir sorun olarak derneklerin gençleşmeyle ilgili bir sorun yaşıyor olmalarıdır. Başka bir araştırmanın konusu olacak şekilde “kadınların neden sivil toplum örgütlerinde daha aktif ve genel eğilimlere zıt olarak idareci pozisyonunda olduğu” sorusu bir yana, bu çalışmada deyim yerindeyse “sivili toplum kuruluşlarındaki yaşlılık sendromu” COVID-19 gibi hızlı ve dinamik çözümler bekleyen süreçlerde genç insanların katkılarının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır -mülakat Halkların Köprüsü Derneği, Türk Kadınlar Birliği, Kadın Haklarını Koruma Derneği-. Nitekim Kadın Hakları Koruma Derneği Başkanı, dernek üyelerinin genelde 65 yaş üstü olması nedeniyle dernek faaliyetlerinin durma noktasına geldiğini, keza Türk Kadınlar Birliği Bayraklı Şubesi Başkanı dijital ortamda yapılan tüm faaliyetlerin gençlerin sağladığı destekle kotarılabildiğini ifade etmektedir. Öte yandan tüm mülakatlarda ortak olarak gözlemlenen bulgu, Covid-19 gündeminin getirdiği ani ve yakıcı sorunlara karşı, ölçek fark etmeksizin her bir kuruluşun sürece hızlı bir şekilde uyum sağlamayı başarmış olmalarıdır. Diğer bir ifadeyle Covid-19 salgınının ilk günlerinde hâkim olan panik ve karmaşa hem örgütlerin kendi içinde koordinasyonu hızlıca sağlayabilmeleri hem de ulusal ve küresel bir sorun karşısında birliktelik ve dayanışma halinde hareket edebilmeleriyle gerçekleşmiştir. Bu minvalde, çalışmaya katılan her bir sivil toplum kuruluşunun kendi ölçek ve kapasitesi dahilinde hem üyelere hem üye olmayanlara hem yerel yönetimlere hem de idari/siyasi birimlere geniş düzeyli katkılar sunduğu ortaya çıkmıştır.

Bu katkıları ikiye ayırmak mümkündür. Katkıların başında “normal zamanlardaki” faaliyetlerin, Covid-19 sürecinin zorunlu kıldığı kapanmalar nedeniyle dijitalleşmesi gelmektedir. Nitekim katılımcı örgütlerin hepsi salgının olmadığı dönemde gerçekleştirdikleri faaliyetlerden mümkün olanları zoom gibi platformlara taşımıştır. Burada bir zorunluluğun dayatması nedeniyle gerçekleşen bu dönüşümü, Mertoncu bakış açısından *gizil işlev* olarak değerlendirmek mümkündür. Toplumsal davranışların açıkça arzulanan işlevlerinden hariç, sürecin yarattığı ve amaçlanmamış işlevler anlamına gelen gizil işlev (Ritzer ve Stepnisky, 2012:78) bu örnek alan üzerinden bakıldığında sivil toplum kuruluşlarının çevrimiçi toplantı, seminer, bilgi paylaşma etkinliklerinde billurlaşmaktadır. Hatta Öğretmen Akademisi Vakfı

(ÖRAV) yetkilisinin bildirdiğine göre, Covid-19 süreci emekleme aşamasında olan çevrimiçi etkinliklerin yaygınlık ve kapasite kazanmasını sağladığı gibi, bilgiye erişimde fırsat eşitliğine de katkı sağlamıştır. Kendisi bu olguyu şöyle ifade etmektedir:

ama biz pandemi ilanıyla beraber bütün eğitim içeriklerimizi yeni duruma uygun hale getirdik, yeni durumda öğretmenlerin işine yarayacağını düşündüğümüz eğitim içerikleri geliştirdik ve bunların tamamı uzaktan eğitim yolu yani hem senkron oturumları olan hem asenkron içerikleri olan eğitim tasarımları gerçekleştirdik. Bu eğitim tasarımlarımızı da yani ister yüz yüze olsun ister uzaktan eğitimler olsun ücretsiz gerçekleştiriyoruz, bunlar burada yüz yüze gerçekleştirdiğimizde şöyle sorun çözüyor: örneğin İzmir'e geliyoruz, İzmir Demokrasi Üniversitesi'ne geliyoruz bir gruba eğitim gerçekleştiriyoruz, ücretsiz eğitim veriyoruz ve sadece oradakiler katılabiliyor; yani İzmir'in örneğin ilçelerindeki ya da köylerindeki kişilerin gelmesi söz konusu olmuyor veya düşük oluyordu; fakat uzaktan olunca bilgisayar ve internetin olduğu her yerde devlet okullarında çalışan öğretmenler bizim yaptığımız faaliyetlere rahatlıkla katılabilirler ve geçen yıl itibarıyla 40.000 öğretmenimiz bizim eğitim faaliyetlerimizden yararlanabildiler. Bizim yaptığımız eğitimler tamamen hizmet içi eğitim kapsamında olan eğitimler, dolayısıyla bu hizmet içi eğitimde fırsat eşitliği genelde örgün eğitim için kullanılan bir kavram olsa da hizmet içi eğitimde de bir fırsat eşitliği sağlanmış oldu yani interneti ve bilgisayarı olanlar bilgisayardan telefonundan da bağlanabilir, böylece herkes katılabilir oldu. Yüz yüze faaliyetlerde 20.000 gibi bir kitleye ulaşıyorduk şimdi 40.000'in üzerinde bir katılımcı sayımız oldu (ÖRAV, Saha koordinasyon yöneticisi).

Gizil işlevin bu spesifik versiyonu, mülakat deşifrelerinin geneline yayıldığında ise, görüşülen sivil toplum kuruluşlarının tümünün aniden ortaya çıkabilecek felaket ve afet senaryolarına karşı daha bilinçli inisiyatifler geliştirdiklerini, salgın sürecinden edinilen deneyim ve birikimleri olası toplumsal tehlikelerin bertarafında kullanılır birer bagaj olarak gördüklerini söylememiz mümkündür.

Çalışmaya katılan sivil toplum örgütü temsilcilerinin topluma sunduğu katkıların ikinci ayağında ise doğrudan COVID-19 ile mücadele kapsamına giren faaliyetler yer almaktadır.¹ Söz konusu sivil toplum kuruluşunun hitap ettiği kitleye dönük olarak spesifikleşebilir nitelikte olsa da bu faaliyetleri şöyle sıralamak mümkündür: “Kahramanlara vefa fonu” başlığında sağlık çalışanlarının çocuklarına burs verilmesi (TEV), genel bursiyerlerin ihtiyaçlarının yoklanması (TEV), huzur evinde kalan bağışçıların ihtiyaçlarının yoklanması (TEV); tablet ve bilgisayar dağıtımı (TEV); internet erişim paketi dağıtımı (TEV); salgınla mücadele için eğitim içeriklerinin oluşturulması (ÖRAV), etkili uzaktan öğretim modellemeleri hazırlanması (ÖRAV); meslektaşlar arası duygusal/psikolojik destek platformları kurulması (ÖRAV); hizmet içi eğitim programlarının hazırlanması (ÖRAV); gıda kolilerinin hazırlanıp dağıtılması (Halkların Köprüsü Derneği, İzmir Kent Konseyi Gençlik Derneği); çeşitli dayanışma derneklerine ihtiyaç sahiplerinin listelerinin verilmesi (Halkların Köprüsü Derneği), ihtiyaç

¹ Ne var ki burada belirtmek gerekir ki “COVID-19 ile mücadele” deyimi -Halkların Köprüsü Derneği ve ÖRAV yetkilisi tarafından- hastalığa yakalanmış olanlara tıbbi yardım sağlamak ya da pandemiden etkilenenlere maddi ya da aynı yardım sağlamak üzere algılanmış, bu suretle iki dernek de salgınla ilintili faaliyetlerini “mücadele” deyiminin dışına taşımışlardır. Bu çalışma kapsamında ise pandeminin yarattığı olumsuz koşulları düzeltmek adına yapılan her türlü doğrudan ya da dolaylı, maddi ya da manevi destek mücadele olarak değerlendirilmektedir.

sahiplerinin nerelere başvurabileceği ile ilgili bilgilendirmeler ve yönlendirmeler yapılması (Halkların Köprüsü Derneği); tercümanlık hizmetleri sunulması (Halkların Köprüsü Derneği), mülteci, göçmen ve sığınmacılara dönük Arapça-Farsça çevrimiçi bilgilendirme toplantıları (Mültecilerle Dayanışma Derneği); vaka çalışmaları (Mültecilerle Dayanışma Derneği); bireysel danışmanlık (Mültecilerle Dayanışma Derneği); gençlerin sosyalleşebileceği çevrimiçi platformlar ve yarışmalar düzenlemek (İzmir kent Konseyi Gençlik Derneği); danışmanlık hizmeti yanı sıra yönlendirme, kaynaklara erişimini kolaylaştırma gibi mesleki faaliyetler (Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği); kadın haklarıyla ilintili uluslararası anlaşmaların tanıtımı ile ilgili zoom toplantıları düzenlenmesi (Türk Kadınlar Birliği); salgın sürecinde kadınların özel olarak yaşadıkları sıkıntıların yerel ve idari makamlara bildirilmesi (Türk Kadınlar Birliği), üniversite öğrencilerine burs imkanı verilmesi (Türk Kadınlar Birliği).

Çok çeşitli tüm bu faaliyetler arasında devlet destekli birer sivil toplum kuruluşu olarak Ege Bölgesi Sanayi Odası'nın ve İzmir Ticaret Odası'nın faaliyetleri çok daha kurumsal ve kapsamlı görünmektedir. EBSO İnsan Kaynakları ve İdari İşler Müdürü pandemi süreci faaliyetlerini şöyle özetlemektedir:

Üyelerimize ve çalışanlarımıza antikor testleri yapılması ile ilgili her türlü organizasyon işi bizim tarafımızdan yapıldı. Bunun dışında hizmet binamızda her türlü önlem alındı. Çalışanların üyeye olan temasını en aza indirecek şekilde yeniden organize olduk. Dönüşümlü çalışma sistemine geçildi. Faaliyetlerimiz Odamızda çalışan personel ve Odamıza üye olan firmalar açısından iki ayaklı olarak gerçekleştirildi. Otuz bin çalışana yerinde gidip kan testleri yapıldı ve sonuçları kendileri / firmalar ile paylaşılıp yayılmasını engellemek için çalıştık. Personelimize nöbet çalışması getirdik ve üyelere yönelik hizmet sunan birimlerimizi zemin kata taşıdık. Giriş kapılarımıza termal kamera yerleştirdik. İş yeri sahiplerinin işlerine gidebilmeleri için Odamız aracılığı ve Valilik onayı ile izin belgeleri verildi. Üye memnuniyet anketleri düzenledik, bize ulaşan ve talepte bulunan firmalardan yüksek memnuniyet oranları gördük. Öte yandan EBSO olarak Valilik ile de koordineli bir şekilde çalıştık, devlet kurumlarının Covid hakkındaki bilgilendirmelerini hemen üyelerimize ilettik, e-mail + yazı şeklinde üyelerimize duyurduk. 5-6 bin dezenfektan üretimi ve bunun için gerekli olan alkol tedariki için kapasite belgeleri tarafımızca verildi. O dönemde çok fazla üretim vardı. Üretim faaliyet kodlarına geçebilmeleri için firmalara gerekli izin belgelerini verdik ve maske dağıtımı konusunda da kara borsa maske üretimi yapan firmalarımızı üyeler ile paylaştık.

EBSO ile koordineli bir çalışma içinde yer alan İzmir Ticaret Odası Genel Sekreteri ise, detaylarıyla alıntılanmaya değer şekilde faaliyetleri şu şekilde özetlemektedir:

Burada o tarihteki İzmir Valisi hakikaten çok önemli bir inisiyatif ortaya koydu ve İzmir Ticaret Odası (İZTO) ve Ege Bölgesi Sanayi Odası (EBSO) koordinasyonunda bir çalışma yapılmasına izin verdi. Bu çalışma suyu: özellikle çok kritik bazı sektörlerde, durmaması gereken sektörlerde fabrikaların faaliyetlerine devam etmesi için, Cumartesi – Pazar kısıtlamaları vardı biliyorsunuz: Cumartesi ve Pazar günlerinde çalışmaları devam etmesi, 7/24 saat çalışmaları için bir izin belgesi ortaya kondu. Bu izin belgesinde Cumartesi – Pazar çalışması gereken firmalar, bize hafta içinde o haftanın Cuma gününe kadar başvuruyorlardı, ve İZTO Genel Sekreterliği, EBSO Genel Sekreterliği ve Ege İhracatçı Birlikleri (EİB) Genel Sekreterliği bunları topluyorlar, bir araya getiriyorlardı. Daha sonra bunlar Valiliğe liste olarak verilerek Cuma günü akşam saatlerinde yaklaşık 4500-4800 bazen 5000'i bulan firmalara her hafta, ayrı ayrı, bu belge ile faaliyetlerine devam etmelerini sağladık. Valilik vasıtasıyla

İl Hıfzıssıhha Kuruluna gidiyordu, biliyorsunuz bu konularda Devlet tarafından İl Hıfzıssıhha Kurullarına yetki verilmişti. İl Hıfzıssıhha Kurul kararı çıkıyor ve bizde bu 5000 firmaya e-mail ile aynı anda izin yazılarını gönderiyorduk. İş Geliştirme Müdürlüğü ve Oda Sicil Müdürlüğümüz ile düzenli olarak ilgili seyahat ve izin belgelerini düzenledik. Örneğin Bakanlığın göremediği bazı konular vardı; Cumartesi çalışılmayacak denebiliyor fakat fark etmedikleri bir şey vardı, insanlar hafta sonu sabah kahvaltısı için ekmek istediklerinde fırınların pazar günü çalışması gerekiyor. Ya da bir çimento fabrikasının yüksek fırını durdurması ya da bir demir çelik fabrikasının yüksek fırını durdurması onun için en azından 1,5 veya 2 ay daha üretimini durdurması demek, çünkü siz o fırını durdurursanız binlerce derece sıcaktan çıktığı zaman içindeki ürün donuyor ve dolayısıyla çöpe gidiyor. Bunları Ankara’da oturan bürokratlar göremiyor tabi, bunları sahadakiler görebiliyor, biz de bunları aktarıyorduk ve düzenli olarak İçişleri Bakanlığından her hafta 3 ya da 4 tane genelge geliyordu, “şunlara şunlara şunlara ... muafiyet getirilmiştir... Mesela küçücük bir örnek vereyim, sokağa çıkma yasakları var ve tamamen kapanma dönemi vardı biliyorsunuz hiç kimsenin çıkamadığı.. Sadece hafta sonu değil. Fakat “Bayındır” çiçekçiliğin başkenti, orada peyzaj firmaları var binlerce.. Şimdi eğer siz işçilerin oraya gitmesine izin vermezseniz milyonlarca çiçek ve ağaç sulanmadığı için ölecek. Bunu Bakanlığa anlattığımızda biz bunu düşünememiştik deyip onlara hemen bir izin belgesi çıkarıyor, örneğin “Peyzaj firmaları sulama yapmak ve bitki bakımlarını düzenli yapmak için yasaktan muaftır” diye...

Bu noktada devletin yetkili birim ve kuruluşlarından destek alan ya da bunlarla koordineli bir şekilde çalışan örgütlerin hem üyelerin çıkarlarını korumak ve güçlendirmek, hem de devlete, sorumlu olduğu kamusal hizmetleri sağlamada kolaylıklar ve iş gücü tasarrufu sağladığı açıktır. Nitekim İZTO yetkilisinin paylaştığı üzere bürokrasinin ağır işleyen mekanizmalarını işlevli kılacak alandan gelen fiili bilgiler sorunlara çabuk ve verimli çözümler bulabilmek adına çok kıymetli örnekler sunmaktadır. Yine devlet kurumlarıyla yapılan protokoller çerçevesinde iş gören ÖRTAV veya Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği gibi örgütler plan ve uygulama aşamalarını daha başarılı şekillerde gerçekleştirmektedirler. Bu tablonun tersi dezavantajlı gruplarla çalışan sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinde belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın örneklem alanı içinden söylediğimizde kadınlara, göçmenlere/sığınmacılara, gençlere dönük sivil toplum kuruluşları, imkân ve destek yetersizlikleri nedeniyle tespit ettikleri problemlerin çözümünde ya sınırlı ya da âtil kalmaktadırlar.

Nitekim başka pek çok çalışmanın da gösterdiği üzere COVID-19 salgın sürecinden en ağır şekilde etkilenen gruplardan biri kadınlardır (Burki, 2020; Işık, 2020; Dinçer ve Yirmibeşoğlu, 2020; Sumbas, 2021; Bulgurcuoğlu, 2021). Bizim araştırmamızda hem Türk Kadınlar Birliği hem Kadın Haklarını Koruma Derneği yetkilileri pandemi sürecinde aile içi şiddetin arttığını, kadınların doğum kontrol yöntemlerine ulaşamadıklarını, hijyen sorunları yaşadıklarını ve ev içine kapanmış ve her türlü işe yetişmeye çalışırken bir de üstüne “beceriksiz” ilan edildiklerini vurgulamaktadırlar. Yine mülakatlar dahilinde salgın dönemi şiddet vakalarında, cep telefonu uygulamalarından beklenen yardımın fiiliyatla tutarsızlığını Türk Kadınlar Birliği Bayraklı şube başkanı özetlemektedir:

Kades’ten söz edelim. Şiddet gören kadın, şiddet gören kadın... Kades’i indirdiği zaman bassın diyor... Arkadaşım, şiddet gören kadının akıllı telefonu yok ki Kades’i indirsin. Şimdi burada bakın kendi ayağımıza sıkıyoruz. Ben bunu il Koordinasyon Kurulu toplantılarında, İl Eylem Planı Çalışmaları’nda, ilerleyen plan çalışmalarında da

söyledim. Vali; milli eylem planı çalışmalarına katıldığımızda orda da naçizane sizler gibi eğitim almış insanlar çıkıp Kades'i anlattılar; indirin kadınlara duyurun şunu yapın bunu yapın... Orada da söylemek zorunda kaldım; üzgünüm ama kadın çırılçıplak demeyeyim de yalınayak başı kabak gece yarısı şiddet gördüğü evden kaçıyor...Bırakın akıllı...telefonu yok yani bir üzerindeki pijamalarla siz bu kadına Kades'i indir diyorsunuz.

Göçmen/Sığınmacı dernekleri açısından da alandan gelen bilgi ve birikimlerin devletin ilgili kurum ve mercilerinde kısıtlı düzeyde karşılık bulduğu tespit edilmektedir. Nitekim Halkların Köprüsü Derneği ile Mültecilerle Dayanışma Derneği yetkilileri Türkiye’de koruma statüsündeki sığınmacı ve göçmenlerin Covid-19 salgınında işsizlik, kira ödeyememe, açlık, düzensiz göç nedeniyle sağlık hizmetlerinden faydalanamama, okulu yarıda bırakma, tercümanlık hizmetlerinden faydalanamama, geri gönderme merkezlerinde sağlıksız ve yetersiz koşullarda uzun süreler boyu konaklamak durumunda kalma gibi sorunlarla karşılaştıklarını ifade etmektedirler. Bu tabloda göçmen/sığınmacı kadınlarınsa çifte zorluklara maruz kaldığı çıkarsanabilir.

Bu dezavantajlı gruplar haricinde, COVID-19 salgınıyla mücadele sürecinde gençlerin de canla başla çalıştıkları; ancak özel ihtimam gereken bir kategori olarak bu gençlerin devlet-sivil toplum iş birliği mekanizmalarının zayıflıkları nedeniyle ağır bir süreç geçirdikleri tespit edilebilir. İzmir Kent Konseyi Meclisi Başkan Vekili bu panoramayı şöyle tarif etmektedir:

COVID-19 süreci herkesin yaşamını doğrudan etkilediği gibi biz gençlerin yaşamını da oldukça etkiledi. Tam anlamıyla yaşamımıza bir darbe vurdu diyebilirim. Amaçlarımız doğrultusunda hareket edebilmek bir yana dinamizmin tanımı olarak çalışan biz gençler dört duvar arasında kalarak mental ve fiziksel olarak ağır sonuçlarla karşılaştık. Gençlerin en büyük motivasyon kaynağı olan sosyalleşmeden uzaklaşmak psikolojik olarak bir çöküntü yaşamamıza sebep oldu, psikolojinin düzgün olmadığı bir ortamda ne eğitimimize odaklanabildik ne de uzaktan da olsa çalışma motivasyonu bulabildik. Eğitimde çevrimiçi sisteme geçildiğinde buna teknolojik olarak hazır olmayan birçok genç ve aile vardı ve bu noktada destekler çok yetersizdi. Ücretsiz yararlandığımız kütüphaneler tamamen üniversitelerin inisiyatifine dayalıydı. Bu noktada devletin yetkili kurumlarından bizim için yeterli bir destek olduğunu söylemem ne yazık ki çok zor.

Kuşkusuz, sadece Türkiye’nin değil tüm dünyanın görece hazırlıksız yakalandığı böylesi bir salgına devletlerin tam bir verimlilikle karşılık vermesi beklenemez. Ne var ki burada asıl temas edilmesi gereken “normal zamanlarda” güçlendirilmesi ve desteklenmesi gereken sivil toplum örgütlerinin çoğunlukla alanda yalnız kalıyor olmalarıdır. Bir dernek temsilcisinin ifade ettiği üzere “derneklerin sadece seçim dönemlerinde hatırlanan oy depoları olarak görülmesi” bu yalnızlığın hikmet-i hükümetidir.

Araştırmanın kapsam, önem ve amaçları doğrultusunda bu yalnızlığın hem sivil toplum örgütlerinin kendi aralarındaki hem de devletle ilişkilerindeki matrise dair sonuç ve önerilerse bir sonraki bölümde tartışılmaktadır.

3.Sonuçlar ve Değerlendirme

İktisadi ve sosyo-kültürel açıdan İzmir’de temsil edici sivil toplum kuruluşlarının COVID-19 salgınıyla mücadeledeki etki, beklenti ve olası katkı düzeyleri üzerine gerçekleştirilen bu çalışmada, on sivil toplum kuruluşunun üst düzey yetkilileri ile yapılan mülakatlar çerçevesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Kadın Haklarını Koruma Derneği hariç araştırmaya katılan tüm örgütler, pandemi nedeniyle alınan tedbirlerin oluşturduğu fiili ortamda faaliyetlerini sürdürebilmek için teknik bir uyum sürecine girmişlerdir. Bu çerçevede kapanma ve kısıtlama tedbirlerine uygun olarak dernek toplantıları ve faaliyetleri dijital ortamlara -zoom gibi- taşınmış, çevrimiçi etkinliklere ağırlık verilmiştir. Üyelerinin çoğunun yaşça büyük ve dijital donanımdan yoksun kuşaktan gelen Kadın Haklarını Koruma Derneği, bu kuşak bariyeri nedeniyle salgın süresince atıl kalmıştır. Salgından önce de eğitmenler için çevrim içi eğitimler sunan ÖRTAV gibi derneklere, pandemi sürecinin gizil pozitif işlevlerinin örneği olmuştur. Keza İZTO, EBSO gibi örgütler de yeterli altyapı ve donanıma sahip oldukları için görev, yetki ve amaç tanımlarını karşılayacak uyum süreçlerinde öncü kuruluşlar olmuşlardır.
- İster sadece İzmir ölçeğinde ister Türkiye ölçeğinde faaliyet gösterebilir, Kadın Haklarını Koruma Derneği hariç tüm örgütler, pandemi süreci sıkıntılarının aşılmasında hitap ettikleri kitleye maddi, bürokratik, eğitsel, kültürel ve moral destek hizmetleri sunmuşlardır. Bunlar arasında öğrenci bursları, ayni yardımlar, gıda paketleri, psikolojik destek hizmetleri, alan taramaları, hijyenik malzeme temini, dezavantajlı kişi ve grupların ilgili mercilere yönlendirilmesi, yaşlı ziyaretleri, sağlık personeliyle dayanışma, çevrimiçi bilgilendirme ve sosyalleşme toplantıları yer almaktadır.
- Tanımlı kitlesi kadınlar, sığınmacılar ve gençler olan sivil toplum kuruluşları, devletin yetkili merci ve kurumlarıyla yapılan protokoller esasında faaliyet gösteren kuruluşlara göre salgın döneminde daha fazla sıkıntı çekmişlerdir. Protokollerle ilerleyen kuruluşlarsa, devlet bürokrasisinin göremediği yerlerdeki uzuvları sayesinde, kamu hizmetlerinin daha verimli ve hızlı bir şekilde ulaştırılmasına olanak sağlamaktadır.
- Farklı sivil toplum kuruluşları arasında iş birliği süreçlerininse oldukça gelişkin olduğu tespit edilmektedir. Nitekim tanım ve görev alanına girmese bile, sosyal sorumluluk bilinciyle farklı sivil toplum kuruluşları kesişen köprüler bilinciyle birbirine destek vermiştir. Bu bağlamda başka kuruluşların faaliyetlerini duyurma, onların faaliyetlerine katılma, çatı örgütlenmeler vasıtasıyla gıda ve destek paketleri dağıtma gibi başlıklarda sivil toplum kuruluşlarının birbirleriyle temas halinde oldukları söylenebilir.
- Sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri, pandemi sürecinden formasyon ve donanım olarak gelişkin çıkmışlardır. Nitekim görüşme yapılan kuruluşların her biri benzer bir afet ya da salgına karşı daha hazırlıklı, bilgili ve öngörülü olduklarını ifade etmektedirler.²

Tüm bu sonuçlar içinde tartışmaya mahal veren nokta devlet-sivil toplum kuruluşları iş birliğinin neden bazı alanlarda -özellikle dezavantajlı gruplar söz konusu olduğunda- güdük kaldığıdır. Konunun sınırlarını çok aşacak surette vakıa odur ki, Türkiye’de vakıflar ve dernekleşme geleneğinin kamu hizmetleri faslında umumi kullanım alanlarının yapı ve tesisi, bunun 1980 sonrası ayağında ise iş dünyasına sunulan teveccüh bulunmaktadır. Nitekim bu durum Türk devlet geleneğine hâkim olan pozitivist anlayışla açıklanabilir. Tıp, mühendislik ve teknisyenlik almaşığında demlenen Türkiye teknokrasisinde, beşeriyetin ilminden beslenen ve bu ilme ihtiyaç duyan sosyal alanlar “Cumhuriyet’in öksüz çocuğu” gibi kalmıştır. Bu minvalde sağlık, mobilite ve hız politikaları özen, hissiyat ve tefekkür gerektiren “kırılğan

² Mülakatların yapıldığı dönem, 6 Şubat 2023 Maraş merkezli deprem günlerine denk gelmiştir ki, bu afet, salgınla ilgili sorularımıza art alan oluşturmuştur.

hayat” biçimlerini ikincilleştirmiştir. Bu minvalde çalışmamızda kendilerine yer ver(e)mediğimiz yaşlılar, engelliler ve cümle dezavantajlılara hitap eden gönüllü kuruluşlar, devlet mekanizmasına da güç verecek esnekliğin payandalarıdır. Teşbihte hata olmaz ama sivil toplum kuruluşları, bir ahtapot misali, devletin kollarıdır ki, bu kollardaki binden fazla vantuzda ahtapotun nöronlarının üçte ikisi bulunur ve ahtapotun kolları beyinden hiçbir uyarı gelmeden bile karmaşık reflekslerle hareket etme yetisine sahiptir.

TEŞEKKÜRLER

İzmir Demokrasi Üniversitesi’ne, İDÜ BAP Koordinatörlüğü’ne, İzmir Kent Konseyi Gençlik Meclisi Başkan Vekili’ne, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği İzmir Şubesi Başkan Yardımcısı’na, ÖRAV Saha Koordinasyon Yöneticisi’ne, TEV İzmir Şube Yöneticisi’ne, Kadın Hakları Destekleme Derneği Başkanı’na, Türk Kadınlar Birliği Bayraklı Şubesi Başkanı’na, Ege Bölgesi Sanayi Odası İnsan Kaynakları ve İdari İşler Müdürü’ne, İzmir Ticaret Odası Genel Sekreteri’ne, Mültecilerle Dayanışma Derneği Genel Koordinatörü’ne, Halkların Köprüsü Derneği Eski Denetçisi ve üyesine projemize vermiş oldukları destek ve katkılardan dolayı teşekkür ederiz.

KAYNAKLAR

Burki, T. (2020). The Indirect Impact of COVID-19 on Women, *The Lancet Infectious Diseases*, 20(8), 904-905.

Cohen, J. ve Arato A. (1994). *Civil Society and Political Theory*. Cambridge: Mass Publishing.

Demir, O. (2017). Nitel Araştırma Yöntemleri, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ed. Böke, K. İstanbul: Alfa Yayınları.

Dinçer, Y. F. C. ve Yirmibeşoğlu G. (2020). COVID-19’un Ekonomik Etkilerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bağlamında Değerlendirilmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Covid 19 Özel Sayısı, 780-792.

Global Leadership Bulletin (2021). Facts and Stats about NGOs”, [https://www.standardizations.org/bulletin/?p=841#:~:text=There%20are%20an%20estimated%2010,%2Dgovernmental%20organizations\)%20NGOs%20worldwide](https://www.standardizations.org/bulletin/?p=841#:~:text=There%20are%20an%20estimated%2010,%2Dgovernmental%20organizations)%20NGOs%20worldwide), Son Erişim Tarihi: 07.05.2021

Huges, J. A, Sharrock, W.W. (1997). *The Philosophy of Social Research*, London: Longman Publishing.

Işık, E. (2020). Covid (19) Salgını ve Kadın Emegi: Türkiye’den Kadın Deneyimleri, *Politik Ekonomik Kuram*, 4 (2), 219-241

İçişleri Bakanlığı, Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, Sivil Toplum Örgütü Sayıları, <https://www.siviltoplum.gov.tr/yillara-gore-faal-dernek-sayilari>, Son Erişim Tarihi: 07.05.2021

İçişleri Bakanlığı, Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, İzmir’de Sivil Toplum Örgütü Sayıları, <https://www.siviltoplum.gov.tr/yillara-gore-faal-dernek-sayilari>, Son Erişim Tarihi: 07.05.2021

İçişleri Bakanlığı, Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, Türkiye ve İzmir’de Sivil Toplum Örgütleri Faaliyet Alanları,” <https://www.siviltoplum.gov.tr/yillara-gore-faal-dernek-sayilari>, Son Erişim Tarihi: 07.05.2021

Lee, T. (2010). The Rise of International Nongovernmental Organizations: A Top-Down or Bottom-Up Explanation?, *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 21 (3), 393-416.

Kocka, J. (2004). Civil Society from a Historical Perspective, *European Review*, 12 (1), 65-79.

Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2012). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*. Çev. Irmak Ertuna Howison. Ankara: Deki Yayınları.

Sumbas, A. (2021).Türkiye’de Covid-19 Pandemisiyle Mücadele Politikalarında Görünmeyenler: Kadınlar. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39, 155-172.

Yaşama Dair Vakıf, Verilerle Sivil Toplum Kuruluşları Raporu, <https://www.raporlar.org/wp-content/uploads/2018/01/c9b3f2a6d1595bde1124f6df6e830903.pdf>, Son Erişim Tarihi: 07.05.2021

SERMAYE BİRİKİM SÜRECİNDE HUKUKUN ROLÜ: DÖNEMLER ARASI KARŞILAŞTIRMA

Prof. Dr. Cem DİŞBUDAK¹ ve Serpil BOZKULAK²

¹ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, - ORCID ID: 0000-0003-4231-9864

² Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, SBE Doktora Öğr. ORCID ID: 0009-0009-0098-0284

Hukuk ve ekonomi, birbirini etkileyen ve birbirini dönüştüren iki önemli disiplin olarak sosyal bilimler alanında karşımıza çıkar. Bu iki disiplin arasındaki ilişkiyi anlatan noktalar ise sosyal bilimlerde iki şekilde ele alınmaktadır: bunlardan birincisi hukukun sistemin aktörleri arasında tarafsız olarak uygulanabileceği iken ikincisi hukukun tarafsız olarak uygulanamayacağına dair yaklaşımlardır. Hukukun taraflar arasında tarafsız ve nötr olarak ele alındığı yaklaşımda hukuk bir fetiş haline gelip ulvileştirilmiştir. Bu yaklaşıma göre hukuk öncelikle, yatırımcılar için istikrarlı bir hukuki çerçeve sunar. Bir ülkede hukukun evrenselliği ilkesine uygun olarak düzenlenmiş bir hukuk sistemi bulunması, yatırımcıların güvende hissetmelerini sağlar. Bu da yerli ve yabancı yatırımların artmasına ve ekonomik büyümeye katkıda bulunur. Aynı şekilde, iş ortamında adil rekabet ve hukuki koruma sağlanması da ekonomik faaliyetleri teşvik eder. Hukuk, sözleşmelerin geçerliliği ve uygulanabilirliği konusunda önemli bir rol oynar. Sözleşmeler, ekonomik faaliyetlerin temel bir parçasıdır ve güvenilir bir hukuki çerçeve olmadan ticaretin etkin bir şekilde yürütülmesi zorlaşır. Bu nedenle sözleşmelerin düzenlenmesi, uygulanması ve ihlallerin çözülmesi konularında hukuk ortak bir temel sağlar. Hukuk, aynı zamanda mülkiyet haklarının korunması ve yatırım güvenliği açısından da önemlidir. Bir ekonomide, mülkiyet haklarının güvence altına alınması, yatırımcıların sermayelerini korumalarını sağlar ve uzun vadeli yatırımları teşvik eder. Böylece hukuk mülkiyet haklarının korunması ve adil bir yargı süreciyle ilgili olarak güvenilir bir hukuki çerçeve sunarak yatırımcı güvenini artırır. İkinci yaklaşım olan hukukun tarafsız olarak uygulanamayacağı görüşünde ise güçlü olan toplumsal sınıfın hukuku kendi lehine kullanabildiği iddia edilmektedir. Bu yaklaşımda, dönemsel olarak hukukun sınıflar arası ilişkilerde belirleyici olduğu ve hakim olan sınıf tarafından ihtiyacına göre kılıç ve/veya kalkan olarak kullanıldığı ileri sürülmektedir. Kapitalist dönemde de hakim sınıf olan kapitalistler sermaye birikim sürecinde en fazla birikimi hukuku kılıç olarak kullanabildikleri dönemlerde gerçekleştirmektedir. Ancak, sınıflar arası denge, dönemler arasında farklılaşabilmekte ve kimi dönemlerde zayıf konumdaki sınıfların bir şekilde eli güçlenmekte toplumsal muhalefet nedeniyle hukukun kalkan özelliğinden yararlanabilmektedir. Bu çalışmada, neoliberal dönem ve öncesinde hukukun kılıç ve kalkan olarak kullanımı Dünya ve Türkiye’den örnekler ile ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmanın temel iddiası sınıflar arası güç dengelerinin hukukun ne yönde işleyeceğini belirlediği ve sermaye birikim sürecinde etkili olduğu yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Sermaye Birikimi, Ekonomi, Hukuk, Türkiye

1. GİRİŞ

Kapitalizm ve demokrasi, birbirlerini tamamlayan ve birlikte var olabilen sistemlerdir. Birçok demokratik ülkede kapitalizm benimsenmiş ve serbest piyasa ekonomisi uygulanmaktadır¹. Bununla birlikte, demokrasinin sosyal adalet, gelir eşitsizliğinin azaltılması ve kamu düzenlemelerinin uygulanması gibi konuları adil bir şekilde ele alması da gerekebilir. Bu nedenle, kapitalizm ve demokrasi arasında dengeli bir ilişkinin kurulması önemlidir. Demokrasi, hukukun üstünlüğünü ve temel hakların korunmasını vurgular. Bir demokraside, hukukun tüm bireyler için adil bir şekilde uygulandığından emin olmak için bağımsız bir hukuk sistemi bulunduğu varsayılır. Ayrıca, temel haklar ve özgürlükler, demokrasinin temel değerleri arasında yer alır ve bireylerin ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, seçme ve seçilme hakkı gibi hakları güvence altına alınır. Bahsedilen özgürlüklerin en önemli güvencesinin güçler ayrılığı ilkesi olduğu ileri sürülür. Güçler ayrılığı, modern demokratik sistemlerde önemli bir ilkedir. Temel olarak, devletin yetkileri ve fonksiyonları üç farklı kurum veya organ arasında bölüştürülür. Bu organlar yasama, yürütme ve yargı olarak tanımlanır (Özkan Duvar, 2019).

Güçler ayrılığı ilkesi, devletin gücünün tek bir kişi veya kurumda yoğunlaşmasını önler. Bu ilke, iktidarın kötüye kullanılmasını engellemek, siyasi dengesizlikleri önlemek ve hukukun üstünlüğünü sağlamak için önemlidir. Her bir organ, bağımsız olarak faaliyet gösterir ve diğer organlar tarafından denetlenir. Bu denge, demokratik sürecin işleyişini sağlar ve vatandaşların haklarını korur. Güçler ayrılığı ilkesi, Montesquieu'nün "Yasama, yürütme ve yargı yetkileri birbirinden ayrılmalıdır." şeklinde ifade ettiği düşüncelerden kaynaklanmaktadır. Bu ilke, birçok demokratik ülkenin anayasasında yer alır ve demokratik rejimlerin temel yapı taşlarından biridir.

Yasama organı, yasaları yapma yetkisine sahiptir. Bu organ, genellikle parlamento veya meclis olarak adlandırılır ve temsilcilerden oluşur. Yasama organı, toplumun çeşitli kesimlerini temsil eden kişilerin seçimleriyle oluşur ve yasa yapma süreciyle ilgilenir. Yasalar, toplumun kurallarını belirler ve kamu politikalarını şekillendirir. Yürütme organı, yasaların uygulanması ve devletin günlük işlerinin yürütülmesiyle ilgilenir. Genellikle başkan, başbakan veya hükümet tarafından temsil edilir. Yürütme organı, kamu politikalarını hayata geçirir, yönetimi yürütür, kararlar alır ve yasaların uygulanmasını sağlar. Yargı organı, yasaların yorumlanması, uygulanması ve yasalarla ilgili anlaşmazlıkların çözülmesiyle ilgilenir. Bağımsız bir yargı sistemi tarafından temsil edilir ve yargıçlar aracılığıyla işler. Yargı organı, hukuka uygunluğu denetler, mahkemeler aracılığıyla adalet sağlar ve bireylerin haklarını korur. Bu konuda en üst yetkili olarak Anayasa mahkemeleri karşımıza çıkar (Metin, 2012).

Kapitalizm sermaye birikimi sürecinin temelini oluşturan bir ekonomik sistemdir. Sermaye birikimi, üretim araçlarının ve kaynakların artması, teknolojik ilerleme ve ekonomik büyüme ile ilişkilidir. Kapitalizmde sermaye birikimi, kâr elde etme amacıyla üretim araçlarına (fabrikalar, makineler, teknoloji vb.) ve üretim sürecine yapılan yatırımlarla başlar. Sermaye sahipleri, üretim sürecine yatırım yaparak daha fazla değer yaratmayı ve kâr elde etmeyi

¹Kapitalist sistemin günümüzde evrildiği biçim açısından gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çeşitli ölçülerde farklılık gösteren demokratik rejim söz konusu olsa da kapitalizm için demokrasi zorunluluk olarak görülmemelidir. Başta Çin olmak üzere günümüzde birçok gelişmekte olan ülkede demokratik bir rejim söz konusu değildir. Öte yandan geçmişte de Almanya başta olmak üzere gelişmiş ülkelerde de demokratik rejim yerine faşist rejimler söz konusu olmuştur.

hedefler. Bu yatırımlar, daha fazla sermaye biriktirme imkânı sağlar. Kapitalist sistemde, sermaye sahipleri üretim sürecinden elde ettikleri kârı yeniden yatırım yaparak sermaye biriktirmeye yönlendirirler. Bu sermaye birikimi, daha fazla üretim aracı ve kaynağın satın alınmasına, teknolojik ilerlemeye ve üretim kapasitesinin artmasına katkıda bulunur. Bu da daha fazla üretim, büyüme ve kâr elde etme potansiyeli demektir. Kapitalizmde sermaye birikimi, rekabeti teşvik eder ve yenilikçi gelişmeleri tetikler. Sermaye sahipleri, rekabet avantajı elde etmek ve daha fazla kâr elde etmek için sürekli olarak yeni ürünler, hizmetler veya üretim yöntemleri üzerinde çalışır. Bu süreç, teknolojik ilerlemeyi hızlandırır ve ekonomik büyümeyi destekler.

Kapitalizmde sermaye birikimi, bazı kişilerin daha fazla sermaye ve zenginlik biriktirmesine neden olabilir. Bu durum, servet ve gelir eşitsizliğine yol açabilir. Sermaye birikimi süreci, zenginlerin daha fazla zenginleşmesine ve fakirlerin daha fazla yoksullaşmasına neden olabilir. Bu nedenle, sermaye birikiminin adaletli bir şekilde dağıtılması ve sosyal devlet politikalarının uygulanması önemlidir. Kapitalizmde sermaye birikimi süreci, ekonomik büyüme, teknolojik ilerleme ve rekabetin temel dinamiklerinden biridir.

Ekonomi ve hukuk arasındaki ilişkiyi en yalın biçimde ortaya koyan yaklaşımlardan biri ve belki de en önemlisi Marksist teoridir. Marksist teoriye göre, toplumda ekonomik yapı (altyapı) ile kültürel, siyasi ve hukuki kurumlar (üstyapı) arasında bir ilişki vardır. Marksist teoride altyapı, toplumun ekonomik temellerini oluşturan üretim ilişkileri ve üretim araçlarının toplamıdır. Bu, toplumda mal ve hizmet üretimi için kullanılan fabrikalar, makineler, tarım arazileri, doğal kaynaklar, işgücü vb. gibi unsurları içerir. Altyapı, toplumsal sınıfların oluşumunu ve çeşitli sınıf çatışmalarını belirleyen temel faktörlerden biridir. Üstyapı, altyapı üzerine inşa edilen kültürel, siyasi ve hukuki kurumlar, ideoloji, kültür, siyasi sistem ve devletin içerdiği unsurları ifade eder. Bunlar, toplumda belirli bir ekonomik düzeni sürdürmek ve meşrulaştırmak amacıyla ortaya çıkar. Örneğin, hukuk sistemi, siyasi kurumlar, eğitim sistemi, sanat ve medya gibi yapılar üstyapının bir parçasıdır. Marksist teoride, altyapının üstyapı üzerinde belirleyici bir rol oynadığına inanılır. Yani, ekonomik yapı (altyapı), üstyapıyı (kültür, siyaset, hukuk, ideoloji vb.) belirler ve şekillendirir. Sınıf mücadelesi, altyapıdaki ekonomik çelişkilerin üstyapıdaki ideolojik, siyasi ve kültürel çelişkilere yansımaları olarak görülür. Ortodoks Marksist teoriye göre, altyapıdaki değişimler, zamanla üstyapıyı da etkileyebilir. Ancak daha sonraları üst yapının da altyapıyı etkileyebileceği görüşleri kimi Marksistlerce kabul edilmiştir (Amin, 1992).

Bu çerçeve içerisinde bu bildiri bir üst yapı kurumu olarak hukukun sermaye birikim sürecine etkilerini ele almayı ve analiz etmeyi hedeflemektedir. Ancak ne hukuk sistemi ne de ekonomi hiçbir zaman durağan bir yapı göstermez ve süreç içerisinde önemli değişiklikler gösterir. Aynı şekilde toplumsal ve ekonomik yaşamın örgütlenişi de zaman içerisinde değişim göstermektedir. Bu bağlamda, genel olarak hukuk sistemi ve özel olarak Anayasa mahkemesi kararları da her zaman belirli tarihsel duruma bağlı olmak zorundadırlar. Sonuç olarak bu bildiri sermaye birikim sürecinde Anayasa mahkemesi kararlarının farklı dönemlerde farklı biçimler alabileceğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Hukukun kılıç, kalkan ve pranga olarak kullanılabileceğini temel alan bu çalışma neoliberal öncesi dönemde daha çok kalkan rolü üstlenen hukukun neoliberal dönemde ise kılıç rolü

gördüğü iddiasındadır. Bu iddialar Anayasa mahkemesinin özelleştirme kararları çerçevesinde çalışmanın ilerleyen kısımlarında ayrıntılarıyla ele alınmaktadır.

2. Hukuk: Kılıç, Kalkan ve Pranga

Toplumsal yaşam ve hukuk arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Toplumsal ilişkiler zorunlu olarak, ekonomik ve politik güçlerle düzenlenmiştir. Aynı zamanda, belli bir gelişme aşamasında, insan ilişkilerinin toplumsal olarak düzenlenmesi, özellikle kendiliğinden ortaya çıkan somutlaşmış ilişkiler yasal olarak belirlenerek hukuksal ilişkilere dönüştürülür (Mehring, 2008). Hukuk, toplumun düzenini sağlamak, insanların haklarını korumak ve toplumsal ilişkileri düzenlemek amacıyla oluşturulmuş kurallar bütünüdür. Toplumsal yaşam ise, bireylerin bu kurallara uyum içerisinde bir arada yaşadığı, etkileşimde bulunduğu ve toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını şekillendirdiği bir süreçtir. Hukuk, toplumun normatif bir düzenlemesi olarak kabul edilir. Toplumda insanların bir arada yaşayabilmesi için belirli kurallara ihtiyaç duyulur ve bu kurallar hukuk tarafından belirlenir. Hukuk kuralları, toplumun değerleri, ihtiyaçları, adalet anlayışı ve kültürel özellikleri gibi faktörleri dikkate alarak oluşturulur. Hukuk kuralları, insanların davranışlarını düzenler, toplumun düzenini sağlar ve kişiler arasındaki ilişkileri yönetir. Hukuk, insanların birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlerken, aynı zamanda devletin rolünü belirleyen bir yapıya sahiptir. Hukukun etkin bir şekilde işlemesi, toplumda güven, istikrar ve adalete olan inancı artırır.

Hukukun toplumsal yaşama etkisi çok yönlüdür. Örneğin, hukuk kuralları, mülkiyet haklarını koruyarak ekonomik sistemin işleyişini sağlar. Aynı zamanda suç ve ceza hukuku, toplumda güvenliği sağlamak ve suçları önlemek için önemli bir role sahiptir. Hukuk, ayrıca insan haklarının korunmasını sağlar ve toplumun dezavantajlı gruplarına adaletin sağlanmasına yardımcı olur. Ancak hukuk, toplumsal yaşamın değişen ihtiyaçlarına ayak uydurmalı ve gelişmelere yanıt vermeli. Toplumsal değişimler ve gelişmeler hukukun dönüşmesine ve yeniden şekillenmesine yol açabilir. Örneğin, teknolojik ilerlemeler, iletişim ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, hukukun bu alanlarda uygulanabilir olmasını ve bireylerin haklarını korumasını gerektirebilir.

Liberalizm, hukukun nötr ve hukuk dışı alanlara karşı da tarafsız olduğunu ileri sürmektedir. Hukukun tüm bireysel çıkarlardan uzak ve toplumsal faydaya hizmet etmesi gerektiği de ileri sürülmektedir ancak yaşananlar durumun tam aksini göstermektedir (Cao, 1997). Hukuksallık, özellikle liberal yaklaşıma göre, bir ülkede vatandaşların yasalar tarafından korunması anlamına gelir (Yaylalı, 2018). Bu tanıma dayanarak, kişilerin haklarının ve özgürlüklerinin korunmasını ve hukuki usüllere uyulmasını sağlar. Hukuksallık, genel olarak yasaların önünde herkesin eşit statüye sahip olmasını ve tüm vatandaşların aynı hak ve özgürlüklere sahip olmalarını sağlayan bir sistemdir. Bu dar ve genel anlamda değerlendirmenin yanı sıra hukuksallık, ekonomik işleyiş ile birlikte ele alınarak daha geniş anlamda da değerlendirilebilir. Hukuksallığın bu şekilde değerlendirilmesi hem hukukun hem de ekonomik işleyişin daha iyi anlaşılmasını böylece kapitalizmin de daha doğru anlaşılmasını beraberinde getirir.

Marx, Amerika kıtasından altın ve gümüşün getirilmesini ve Afrika'nın hem doğal kaynaklarının kullanılması hem de insanların köleleştirilmesini kapitalist üretim sisteminin başlangıcının önemli unsurları olarak görmektedir. Bu kıtalardan Avrupa'ya getirilen hazinelerin sermayeye dönüşmesini de ilkel birikimin kaynaklarından saymaktadır (Marx, 1979). İlkel birikim süreci aynı zamanda "sömürgecilik kanunları" ile hukuksallık çerçevesinde

gerçekleşiyordu. Sömürgelelerde el konulan topraklar ve doğal kaynaklar emperyalist devletlerin yarattığı hukuki çerçevede mülk ediniliyordu (Jones, 2019). Sonuç olarak hem az gelişmişlik ve hukuk hem de gelişme ve hukuk arasında güçlü bir bağ kurulabilmek mümkündür. Bu analiz çerçevesinde, hukuk ve hukuksallık kapitalizmin en başından beri rasyonel ve bilinçli bir tasarım ile ekonomik işleyişin merkezinde yer almaktadır.

Hukuk sisteminin toplumsal dönüşüm süreçlerindeki fonksiyonunun ne olduğu sorusu bu nedenle, aynı zamanda hukukun kapitalist sistemde, sermaye ve emek arasındaki siyasi mücadeleyi hangi çerçevede ele alacağı ve buna nasıl aracılık edeceği sorusudur. Bu soruları cevaplamaya çalışırken, üç kavram kullanılmaktadır: kılıç, kalkan ve pranga. Kavramların her biri, farklı bir perspektiften, yasaların kurumlar ve üretim ilişkileri üzerindeki rolünü ve ücretli emek ilişkisinin yasal açıklamasını farklı bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, bu kavramlar tarafından temsil edilen fonksiyonlar ne tam olarak açıkça tanımlanmakta ne de karşılıklı olarak birbirlerini dışlamaktadırlar. Bir bakıma, kavramlar birbirlerine sıkı sıkıya bağlı ve aynı zamanda aralarında geçişlilik söz konusudur (Clunie, 2015).

2.1 Kılıç olarak Hukuk

Kapitalist üretim tarzı, doğal veya tarih-dışı değil; ekonomik ve sosyal dönüşümün etkileşimi ile çalkantılı süreçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sermaye, bir yanda üretim araçlarının sahipleri ve diğer yanda geçim araçlarına erişim karşılığında emek gücünü satmaya istekli emekçiler arasında sosyal bir ilişki olarak bulunur. Bu anlamda sermayenin sosyal bir ilişkiyi ifade ettiği söylenebilir. Kapitalizmle birlikte ortaya çıkan her iki temel aktör de köylü ve küçük toprak sahibi çiftçi, usta ve kalfaların yok olmasıyla ortaya çıkan emek fazlasından kaynaklanmıştır. Günümüzde, emekçilerin durumu bir ölçüde düzelmiş olmakla beraber aynı mantık hala işlemeye devam etmektedir.

Dünya çapında milyonlarca serbest ve adil bir emtia borsası üzerine inşa edilmiş kapitalist piyasaların rasyonel simetrik yapısının altını kazınca ortaya şiddet ve acımasız biçimde gerçekleşen “el koyma” faaliyetleri çıkmaktadır. Sermayenin tarih öncesi, çoğunluğu yoksullardan oluşan insan kitlelerinin üretim araçlarından zorla koparılması, meraların temizlenmesi ve ortak toprakların çitlenmesi ve büyük boyutlardaki tarım nüfusunun açlık tehdidiyle kendilerini bekleyen tarım, ticari ve sanayi kapitalistlerinin insafına bırakan kanlı bir hikâyedir. Zor, “yeni bir taneye hamile olan her eski toplumun ebesi ise ” (Marx, 2011), zorlama, çeşitli kurumsal çerçevelerle ifade edilen ve zamanın ruhuna uygun yeni ideolojik kumaşlara takılan farklı tarihsel dönemlerdir. Feodalizmden kapitalist üretim tarzına geçiş, toplumun konsantre ve organize kuvveti olarak devletin faaliyetleri ile gerçekleştirildi. Hukuk ise, devletin ortak dili olarak tarihin dışlılarını yaşıyordu (Clunie, 2015).

2.2 Kalkan olarak Hukuk

Hukuk, bir toplumda yasaların yapılması, uygulanması ve ihlallerin cezalandırılması ile ilgilidir. Hukuk ve ekonomi arasındaki ilişki, hukukun ekonomik faaliyetleri düzenleyen ve koruyan bir sistem olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, hukuk sistemi, işletmeler arasında rekabeti koruyan yasaları, ticaret yasalarını, ticaret hukuku ve özel hukuk kurallarını içermektedir. Ayrıca, hukuk sistemi, özellikle vergi hukuku, ödemeler ve mali yükümlülükler gibi ekonomik konuları da düzenlemektedir. Bu nedenle, ekonomik faaliyetlerin etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi için hukuk sisteminin işlevsel olması gerekir.

Hukuk bir yandan da emekçilerden artı değer elde edilmesi ve bu artı değer sermaye birikim sürecinde kullanılması için kurumlar ve bu kurumların toplumsal olarak yeniden üretimiyle ilgilidir. Hukuk sistemi işgücü başta olmak üzere tüm piyasaların kurucusudur; özel mülkiyet sistemine zorlayıcı bir temel sağlar ve toplumsal servetin kapitalist bir sistem altında dağılımını temeline oluşturan çok sayıda emtia değişimini serbest bir şekilde işlemesini garanti altına almaya çalışır. Bununla birlikte, hukuk sistemi, burjuvazinin doğrudan kontrolünden bir ölçüde bağımsızdır. Ayrıca, ideolojik fonksiyonunu etkili bir şekilde yerine getirmek ve işlevsel ve kavramsal olarak tutarlı görünmesini sağlamak için en azından görünürde bu bağımsızlığı iddia etmek zorundadır.

Hukuk eğitimi hem teorisyenlerine hem de uygulayıcılarına bu karmaşık disiplinin temel değerlerine ideolojik bir bağlılık ve hukuki düşüncenin varsayımlarına uymak konusunda yoğun bir telkinde bulunur. Yasal düşüncenin varsayımlarına uyma iddiası hukukun ekonomik üretim, politikalar ve toplumsal yeniden üretim süreçleri içindeki rolünün tam olarak anlaşılmasına neden olur. Hukuk sisteminin oyuncuları, kendilerini sermayenin doğrudan çıkarlarına göre davranıyor olarak algılamazlar, ancak yasal sistemin mantığının devam ettirilmesi ve hukukun temel ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilen eylemleri, hukuksallık ve kapitalist ekonomi arasındaki yapısal ara bağlantı nedeniyle tam olarak bu etkiye sahip olabilmektedir (Clunie, 2015).

Siyasi güç üzerine hukuk sisteminin getirdiği kimi kısıtlayıcı koşullar, sınıf çatışması için belirli yasal güvencelere yaratarak emekçilerin nefes almasını da sağlayabilir. İşçi sınıfı ve diğer siyasi aktörler, yasaların en azından görünürde resmi eşitliği sağlama rolü ile temel ekonomik yapının ortaya çıkardığı maddi eşitsizlik arasındaki çelişkiyi kullanarak anlamlı kazanımlar elde edebilirler. Bu durum, hukukun kalkan olarak işlev görmesi anlamına gelir (Clunie, 2015).

Hukukun kılıç ve kalkan olarak belirtilen iki fonksiyonunun bir arada durmalarını sağlayan simbiyotik bir ilişkisi söz konusudur. Hukukun kalkan rolü görmesi güç ve rıza ilişkisinin meşruiyetini sağlayan en önemli unsur olarak öne çıkmaktadır. Hukukun aktörler üzerindeki kısıtlayıcı ve etkinleştirici fonksiyonlarının paradoksal birlikteliği; emeğin, sermayenin sömürsünün en insanlık dışı etkilerine karşı hukuk içerisinde mücadele etmesine ve korunmasına da olanak sağlayabilir.

2.3 Pranga olarak Hukuk

Hukukun sosyal dönüşüm süreçlerine göre rolünün önemini anlamaya yardımcı olabilecek üçüncü kavram “pranga”dır. Bu bağlamda, analiz kapitalist üretim tarzına uygun sosyal düzenlemelerde olduğu gibi diğer üretim tarzlarında da geçerli ve katılmış yasal biçimlerin tarihsel koşullarının anlaşılmasına dayanır. Özellikle yasal sosyal düzenleme şeklinin kölecî, feodal veya kapitalist üretim tarzına ilişkin tarihsel durumunun anlaşılması ve aşılma süreci açısından önem taşır. Yasal biçimin kapitalist toplumu karakterize eden ve bunlara karşılık gelen üretimin sosyal ilişkileri ile iç içe geçmiş hukuk sisteminin nihayetinde daha gelişmiş bir ekonomik biçime geçişteki ilişkilerle birlikte terk edilmesi gerekir (Clunie, 2015). Ancak mevcut hukuksal düzen bir pranga olarak kapitalist hukuksal ilişkilerin zaman içinde devamı için mücadele içine girer.

Hukuk sistemi kapitalist üretim ilişkilerini desteklediği ve yeniden üretimine katkı sağladığından, üretim güçlerinin daha da geliştirilmesi ve insanlığın çıkarları konusunda daha

üst bir seviyeyi gösterebilecek yeniliklere karşı bir üst sınır çizerek değişimlere karşı durur. Bu bağlamda, hukuk sisteminin kapitalist üretim tarzına geçişte yıkılmış feodal toplumun fikir ve kurumlarına benzer bir kader yaşadığı anlaşılmaktadır (Clunie, 2015). Bir diğer ifade ile feodal hukuk sistemi uzun bir süre boyunca kapitalist sisteme direnerek pranga rolü oynadığı gibi aynı durum kapitalist sistemin aşılma sürecinde de yaşanabilir.

Hukukun, kılıç, kalkan ve pranga olarak ifade edilen bu üç fonksiyonunun işlevsel bir araç seti olmasının yanı sıra, bu kavramların hukuki sistemin bütüncül çalışmasını anlamak için üç perspektif olarak görülmesi mümkündür. Kılıç olarak hukuk, sermaye birikimi için gerekli olan toplumsal koşulların inşasını ve yeniden üretilmesini sağlar. Kalkan olarak hukuk, kapitalist sistemdeki işgücü ve ezilen grupların sömürülmesinin en kötü etkilerine karşı mücadelelerini birleştirerek, hukuk sisteminin tarafsızlık ilkelerine sığınarak kapitalist sistemin yarattığı eşitsizliklere karşı mücadele edilmesini sağlar. Hukuki düzenle ile elde edilen siyasi kazanımların, işçi sınıfının sağlık ve yaşam standartlarını büyük ölçüde iyileştirme potansiyeline sahip olması gerçekten de önemli bir başarı olarak kabul edilmelidir.

3. Neoliberal Dönem Öncesi ve Sonrası

Neoliberalizmin öncelikle, kapitalist birikim sürecinin diğer evrelerinde olduğu gibi, bir politik ve ekonomik pratikler yaklaşımı olduğunu düşünülmesi gerekir. Bu yaklaşıma göre toplumsal refahı ve sermaye birikimini artırmanın en iyi yolu güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasa ve serbest ticaretin temel alındığı bir kurumsal çerçeve içinde bireysel girişim, beceri ve özgürlüklerini serbest bırakmak olduğu iddia edilir. Böylece, devletin rolü, bu pratiklere uygun bir kurumsal çerçeve yaratıp, sonra o çerçeveyi yeniden kurmak ve savunmak olarak belirlenmiştir (Harvey, 2015). Bu bağlamda ele alındığında, neoliberalizmin ekonominin toplumsala ve siyasete üstünlüğü ve piyasanın toplum karşısındaki zaferi olarak değerlendirilebilir. Ancak daha da ötesi, birikim rejimi çerçevesinde refah ve toplumsal yeniden üretimin neoliberal dönemde daha önceki refah devleti döneminden çok daha farklı bir biçimde gerçekleşmesidir. Neoliberal politikalar sermayenin kesin bir zaferini ortaya koymuş daha ötesi başka bir alternatifin olmadığı da ilan edilmiştir.

3.1 Öncesi:

Öncesi dönemde, II. Dünya Savaşı sonrası dönemden itibaren genel olarak Keynesyen ekonomi politikaları hakimdi. Devletin aktif rol oynaması ve kamu harcamalarının genişlemesi, ekonomik büyüme ve refahın sağlanması hedefleniyordu.

Devletin ekonomide müdahaleci bir rolü vardı ve ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesi, gelir dağılımının düzeltilmesi ve sosyal hizmetlerin sunumu gibi alanlarda aktifti.

Sermaye hareketleri ve ticaretin serbest dolaşımı kısıtlanmıştı ve korumacı politikalar yaygındı.

Kamu sektörü genişti ve devlet, stratejik sektörlerle doğrudan müdahale etme eğilimindeydi.

Gelir dağılımının daha dengeli olduğu, sosyal güvenlik ağlarının genişlediği ve kamu harcamalarının sosyal hizmetlere ağırlık verdiği bir dönemdi.

3.2 Sonrası:

Sonrası dönemde neoliberalizm yükseldi ve serbest piyasa ilkeleri ve bireysel özgürlük vurgulandı. Bu dönemde, devletin müdahalesinin azaltılması ve piyasanın etkinliği ön plana çıktı.

Serbest ticaret anlaşmaları yaygınlaştı ve dünya çapında ekonomik entegrasyon arttı. Deregülasyon, özelleştirme ve serbestleşme gibi politikalar uygulandı.

Devletin rolü daraltıldı ve kamu harcamaları kısıtlandı. Sosyal hizmetlerin özelleştirilmesi ve kâr odaklı hale getirilmesi eğilimi görüldü.

Gelir dağılımı daha eşitsiz hale geldi ve refah devleti politikaları geriledi. Gelir ve servetin üst kesimlere yoğunlaştığı bir dönem yaşandı.

Finansal piyasaların liberalleşmesi ve spekülasyonun artmasıyla küresel finansal krizler yaşandı.

Teknolojik ilerlemeler ve küreselleşme süreci, üretimin uluslararasılaşmasını hızlandırdı ve yerel ekonomileri etkiledi.

Bu anahtar noktalar, neoliberalizm öncesi ve sonrası arasındaki belirgin farklılıkları özetlemektedir. Ancak, belirtmek gerekir ki bu dönüşümler her ülkede farklı şekillerde ortaya çıkmış ve uygulanmış olabilir. Ayrıca, neoliberalizm tartışmalara konu olan bir ideoloji olduğundan, farklı görüşler ve eleştiriler de mevcuttur.

3.4 Neoliberal Dönemde Farklılaşmalar

Neoliberal dönemin kendi içerisinde de belirli dönüşümler ve vurgu değişiklikleri gözlemlenebilir. İşte bu dönemlerdeki farklılıkları açıklayan bazı anahtar noktalar:

Neoliberalizm, 2000'li yıllardan önce ve sonrasında etkisini sürdüren bir ekonomik ve siyasi ideolojidir. İlk olarak 20. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan neoliberalizm, özellikle 1980'lerden itibaren dünya genelinde yaygınlaşmıştır. Ancak, belirtmek gerekir ki neoliberal politikaların etkisi ve uygulaması, ülkeler ve bölgeler arasında farklılık gösterebilir.

2000'li yıllardan önceki dönemde neoliberalizm, özellikle Batı dünyasında ve öncelikle ABD ve Birleşik Krallık gibi ülkelerde etkili olmuştur. Bu dönemde neoliberal politikalar, devlet müdahalesinin azaltılması, serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaştırılması, ticaretin ve sermayenin serbest dolaşımının teşvik edilmesi, vergi indirimleri ve kamu harcamalarının kısıtlanması gibi önlemleri içerir. Ayrıca, özelleştirme, deregülasyon ve serbestleşme gibi politikalar da neoliberalizmin temel özellikleridir.

2000'li yıllardan sonra neoliberalizmin etkisi sürmüş olsa da, bazı değişimler ve vurgu kaymaları yaşanmıştır. Özellikle küresel finansal kriz ve sonrasında yaşanan ekonomik dengesizlikler, neoliberal politikaların eleştirilmesine ve bazı ülkelerde alternatif yaklaşımların öne çıkmasına yol açmıştır. Devlet müdahalesinin yeniden değerlendirildiği, sosyal harcamalara ve gelir eşitsizliğinin azaltılmasına yönelik politikalar ağırlık verilen bir dönem başlamıştır.

Bununla birlikte, neoliberal politikalar hala birçok ülkede etkisini sürdürmektedir. Özellikle küreselleşme süreci, teknolojik ilerlemeler ve serbest ticaret anlaşmaları gibi faktörler,

neoliberal politikaların uygulanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, neoliberalizm eleştirilere de maruz kalmaktadır. Gelir eşitsizliği, sosyal hizmetlerin kısıtlanması, emek güvencesinin azalması gibi sorunlar neoliberal politikaların eleştirilen yönleri arasındadır.

Sonuç olarak, 2000'li yıllardan önce ve sonrasında neoliberalizm, dünya genelinde etkili olan bir ideoloji olmuştur. Ancak, son yıllarda neoliberal politikaların bazı eleştirilere maruz kalması ve alternatif yaklaşımların öne çıkmasıyla birlikte, neoliberalizmin etkisi ve uygulaması da tartışmalı hale gelmiştir.

Neoliberalizm süreci pek çok yıkım ve yenilik yaratan değişimi beraberinde getirdi. Yıkımlar sadece önceki kurumsal çerçeveler, hukuksal yapılar, iktidarlar ve refah devleti biçimleri değil; üretimdeki iş bölümleri, toplumsal ilişkiler, refah hizmetleri, yaşam biçimleri, düşünce şekilleri, toprağa bağlılıklar ve en derin alışkanlıklarda da gerçekleşti. Piyasada gerçekleşen işlemlerin kapsamı ve sıklığının en yüksek düzeye taşınmasıyla toplumsal faydanın da en yüksek düzeye çıkarılacağı ileri sürüldü ve siyasi ve kültürel alanlar da dahil olmak üzere bütün insan eylemleri piyasa alanına taşındı.

Hukukun 'kılıç' ve 'kalkan' olarak kullanımı tarihsel olarak belirli bir döngüsellliği içerir. Bu bağlamda, ilk olarak öne çıkan unsur sınıflar arası güç dengesidir ve bu denge hukukun ne yönde kullanılacağını belirleyen en önemli unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Hukukun kullanımındaki bir diğer unsur ise sermaye birikim sürecinde sorunlarla karşılaşılıp karşılaşılmadığıdır. Öte yandan hukukun herhangi bir dönem de yalnızca kılıç veya kalkan özelliği ile değil ikisinin bir birleşimi olarak düşünülmesi gerektiği açıktır. Ancak bir dönem kılıç niteliği öne çıkarken bir başka dönem kalkan olarak kullanımı yaygındır. Neoliberal öncesi dönemde kalkan olarak hukukun daha çok görülür olduğu ancak neoliberal dönemde bu süreç tersine dönerek tüm dünya ve Türkiye'de kılıç olarak kullanım dışında uygulama alanları son derece sınırlı kalmıştır. Bunun yoğun ve açık biçimde görüldüğü alanlardan biri de grev yasağı haline dönüşen grev engellemeleridir.

4. Anayasa Mahkemesi

Anayasa devletin temel sınırlarını çizen, düzenini belirleyen ve devletin ve devletin kurumlarının bu düzen dışına çıkmamasını sağlayan normatif kurallar bütünüdür. Anayasa devletin sınırlarını ve kurallarını çizdiği için de devletin bütün kurumları anayasaya uymakla yükümlüdür. Devletlerin anayasalarının yazılı olması ya da olmaması bu sınırların varlığını da değiştirmez. Hukukçuların anayasaya atfettikleri anlam anayasanın üstünlüğü ile açıklanırken bu üstünlük de iki anlamda aranmaktadır: bunlardan birincisi anayasanın bağlayıcılığı ikincisi ise anayasanın normatif üstünlüğüdür (Erdoğan,2015).

Anayasa normlar hiyerarşisinde en üst sırada yer almakta ve kanun yapıcı tarafından yapılan kanunlar, KHK'lar ve diğer işlemler yürürlükteki anayasaya uygun olması gerekmektedir. Bu nedenle de anayasanın üstünlüğünden bahsedilir ve anayasaya aykırı herhangi bir işlemin geçerliliği de teoride yoktur ve geçersizliğini hukuken tespit edecek bir merciye, bir yargı denetimine ihtiyaç vardır. Anayasanın bağlayıcılığı kimi zaman kamu makamlarınca anayasanın ihlali şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Loewenstein'e göre "Anayasanın bir hükmünü uygulamaktan kaçınmanın başka bir politik nedenleri de olabilir: yasama meclisini kontrol eden partilerin anayasaya karşı olması, anayasanın uygulanmasına karşı sosyo-ekonomik baskılar bulunması, dış politika etkenleri gibi" (Loewenstein'dan aktaran Erdoğan,

84: 2015). Anayasanın normatif üstünlüğünü sağlamak için ya anayasalar değiştirilmesi zorlaştırılır ya da kanunların anayasaya uygunluğunun denetimi yapılır. Anayasanın denetimi mahkemeler yoluyla ya anayasaya aykırı normun yürürlüğe girmesi önlenerek ya da yürürlüğe girdiyse iptal edilmesiyle sağlanır. Bu denetim de yargı yoluyla yapılması hukukçulara göre anayasanın üstünlüğünü sağlamak için gereklidir. Erdoğan ve Kaboğlu'na göre de kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi devletin hukuk devleti olmasını sağlar. Anayasa yargısının fikir babası olan Hans Kelsen'e göre hukuk sisteminde anayasal yargısı normlar hiyerarşisinin sonucudur (Erdoğan, 2015: 58). Anayasal denetimler Amerika ve Avrupa modelleri olarak iki farklı biçimde olurken bunlardan Amerikan modelinde denetim organı genel mahkemelerken Avrupa modelinde denetimi özel yetkili mahkemeler yapmaktadır. Türkiye'de de Anayasa Mahkemesi anayasal denetimi yerine getiren yargı organıdır.

Türkiye'de anayasal yargı ilk olarak 1876 Anayasası ile yasamanın bir kolu olan Heyet-i Ayan'a kanun tasarılarının anayasaya aykırı olup olmadığı konusunda padişaha görüş bildirme görevi ve yetkisi bulunmaktadır (Erdoğan, 2015). 1924 Anayasasında da yine anayasa denetimi yasama organı tarafından siyasal denetimle yapılmıştır. 1961 Anayasası ile de yargısal denetime geçilmiş ve Anayasa Mahkemesi 1962 tarihinde kurulmuştur.

1961 Anayasası ile genel mahkemelere de istisnai durumlarda bir kanunun anayasaya denetimi hakkı verilmişken 1982 anayasası ile bu durum kaldırılarak Anayasa Mahkemesi denetim konusunda yetkili tek organ ve özel mahkeme oldu (Özbudun, 2014). 1982 anayasası 2010'daki değişikliğe kadar anayasanın 146. maddesi ile Özbudun'a göre "Anayasa yargısını benimsemiş ülkeler arasında Türkiye, Anayasa Mahkemesi üyelerinin seçimini yasama organının iradesinden tümüyle koparmış olan tek ülkedir" (Özbudun, 401: 2014).

Anayasa Mahkemesinin anayasaya uygunluk denetimine tabi olan norm ve işlemleri kanunlar, olağan dönem KHK'ları, Anayasa Değişiklikleri, TBMM içtüzüğü, yasama dokunulmazlığının kaldırılması kararları ve milletvekilliğinin düşmesi kararları ilen denetime tabi olmayan işlemleri milletlerarası anlaşmalar, olağanüstü hal ve sıkıyönetim KHK'ları, inkılap kanunları ve üç istisna dışında parlamento kararlarıdır (Gözler, 422: 2015b)

"Yasamayı yürütmenin, yürütmeyi cumhurbaşkanının güdümünde, yargıyı bağımlı, üniversiteyi bağlı, meslek kuruluşlarını küskün, basını suskun, görevlisi şaşkın, işçisi bitkin, halkı bıkkın kılabilen bir Anayasa, karayasa olur" (Özden, 91: 1990). 1987 senesinde yabancılara gayrimenkul satışının ikinci kez iptalini üzerine dönemin başbakanı Turgut Özal "kararın anlayışlarına uymayacağı" sözleriyle eleştirince dönemin Anayasa Mahkemesi Üyesi yekta Güngör Özden başbakanı AYM'ye karşı kışkırtıcı olmakla suçlayarak "...Hukuk, politikaya alet edilemez ve alanı dışına çekilemez. Mahkemelerin kararlarını savunmak zorunda bırakıldıkları yerde kargaşa başlar. Hukuk devletinde bir başbakan her şeyden önce hukukun üstünlüğünü, Anayasanın önceliğini kabul etmeli, bunu değişmez ilke bilmelidir. 'Ben ne istersem olacaktır, ne desem doğrudur' anlayışının hukukta yeri yoktur, bu tür direnmeler, demokrasi için, hukuk devleti için sakıncalıdır, devlet adamları için de acı bir görüntüdür" (Özden, 1990: 129). Bu nedenle, Anayasa mahkemeleri siyasal erki anayasa içinde tutarak, hukuk ve hukuk devletine karşı hareket etmemesini sağlayacak olan en üst düzeyde mahkemedir. Anayasa mahkemesi anayasayı en üst düzeyde yorumlama yetkisine sahip organdır.

Dönemin başbakanı Turgut Özal'ın AYM tarafından yabancılara toprak satışının ikinci kez iptal üzerine yapmış olduğu sert eleştiriler ve anayasa mahkemesi mensupları için “güç odakları ve seçilmemişler” sözleri üzerine dönemin anayasa mahkemesi başkanvekili Yekta Güngör Özden'in siyasal çekişmelerin dışında kalmak ve polemige girmemek vurgusuyla yapmış olduğu yazılı açıklamada “... mahkememiz, Anayasanın koyduğu esaslara göre Anayasaya uygunluk denetimini ve öbür çalışmaları yaparak Türk ulusu adına egemenliğin yargı yetkisini kullanan organlardan biridir. Yasama organının üstünde ya da altında değildir. Yasama ve yürütme organları geçerlik ve yetkilerini nereden alıyorsa, yargı organları da o kaynaktan yetki almaktadır. Kuvvetler ayrılığı ilkesini benimsemiş olan Anayasa düzenini herkes içine sindirmek ve buna katlanmak zorundadır (Özden, 1990).

Birçok konuda en yetkili organ olan AYM, özelleştirme konusunda da en yetkili yargı organı olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda, AYM'nin özelleştirme hakkında verdiği kararlar 2000 yılı öncesi ve sonrası ayrımı yapılarak değerlendirilmektedir.

4.1 Özelleştirme Kararları

Anayasa Mahkemesi, bir ülkenin anayasasına uygunluğu denetleyen ve anayasa ihlallerini tespit ederek düzeltici kararlar verebilen bağımsız bir yargı organıdır. Anayasa Mahkemesi, genellikle anayasa ihlali iddialarını inceleyerek, devlet organları, siyasi partiler veya bireyler tarafından yapılan başvuruları ele alır. Özelleştirme ise, kamu kaynaklarının ve kamu kuruluşlarının özel sektöre devredilmesi veya özel sektörle işbirliği yapılması sürecidir. Özelleştirme politikaları, neoliberal dönemin başlamasıyla birlikte birçok ülke tarafından uygulanmıştır ve genellikle ekonomik liberalizm ve piyasa ekonomisi prensiplerine dayanır. Bu politikaların amacı, kamu kurumlarının daha etkin, verimli ve rekabetçi hale getirilmesi, kaynakların daha iyi kullanılması ve ekonomik büyümeyi teşvik etmektir.

Anayasa Mahkemesi ve özelleştirme arasında bağlantı, özelleştirme sürecinin hukuki ve anayasal çerçeveye uygun olup olmadığının denetlenmesiyle ilgilidir. Bir ülkede anayasa mahkemesi, özelleştirme politikalarının anayasa ile uyumlu olup olmadığını inceleyebilir. Örneğin, anayasa mahkemesi, özelleştirme sürecinde temel hak ve özgürlüklerin ihlal edilip edilmediğini veya özelleştirme kararlarının hukuki süreçlere uygun olup olmadığını değerlendirebilir. Anayasa mahkemesi, özelleştirme sürecinin anayasa ile çeliştiğine karar verirse, bu kararlar çerçevesinde düzeltici tedbirler alabilir. Örneğin, özelleştirme işlemlerini iptal edebilir veya ihlallerin düzeltilmesini talep edebilir. Bu şekilde anayasa mahkemesi, özelleştirme sürecindeki hukuki ve anayasal uyumu sağlamak için denetleyici bir rol oynar.

Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT'ler), devletin doğrudan veya dolaylı olarak sahip olduğu ekonomik kuruluşlardır. Türkiye'de KİT'ler, birçok sektörde faaliyet göstermektedir, örneğin enerji, ulaştırma, telekomünikasyon, bankacılık, madencilik, demir-çelik gibi. Türkiye'de özelleştirme politikaları, 1980'li yıllarda başlayan yapısal reformlar çerçevesinde gündeme gelmiştir. Özelleştirme politikalarının amacı, devlete ait olan KİT'leri daha etkin ve verimli hale getirerek ekonomiyi güçlendirmek ve rekabetçi bir piyasa ortamı oluşturmaktır.

1990'larda Türkiye'de özelleştirme süreci hız kazanmış ve birçok KİT özelleştirme kapsamına alınmıştır. Özelleştirme süreci, öncelikle enerji, telekomünikasyon, bankacılık ve ulaştırma gibi stratejik sektörlerde yoğunlaşmıştır. Örneğin, Türkiye Elektrik Kurumu (TEK), Türk Telekom,

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), Türkiye İş Bankası gibi büyük KİT'ler özelleştirme sürecine tabi tutulmuştur.

Özelleştirme süreci, Türkiye'de çeşitli yasal düzenlemeler ve kurumlar tarafından yönetilmektedir. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB), Türkiye'deki özelleştirme sürecini yürüten ve ilgili politikaları uygulayan kurumdur. ÖİB, özelleştirme sürecinde şeffaflığı ve rekabeti sağlamak amacıyla ihaleler düzenlemekte ve potansiyel yatırımcıları belirlemektedir. ÖİB aynı zamanda özelleştirmeler yoluyla küresel ölçekte rekabet edebilen bir Türkiye ekonomisi hedeflemektedir (ÖİB, 2023)

Ancak, özelleştirme politikaları ve süreci Türkiye'de tartışmalara ve eleştirilere de yol açmıştır. Bazı eleştirmenler, özelleştirmenin kamu varlıklarının özel sektöre devriyle birlikte kamusal hizmetlerin kalitesinde düşüşe, istihdam kaybına veya gelir dağılımında dengesizliğe yol açabileceğini savunmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'de KİT'lerin özelleştirilmesi, ekonomik politikaların bir parçası olarak uygulanmıştır. Özelleştirme süreci, devletin sahip olduğu kuruluşları daha rekabetçi ve verimli hale getirmeyi hedeflemiştir. Ancak, özelleştirme süreci ve politikaları hâlâ tartışmalı bir konu olup, ülkedeki mevcut durumu ve özelleştirme politikalarının geleceğini belirlemek için güncel bilgilere başvurmanız önemlidir.

4.1.1 2000 Öncesi Özelleştirme Politikaları ve AYM Kararları

Türkiye'de neoliberal politikaların uygulanmaya başladığı tarih olan 1980'li yılların ilk yarısında tartışmaya başlanan özelleştirmeye yönelik ilk yasal düzenleme 1984 yılında 2983 sayılı “Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun” ile gerçekleştirilmiştir (ÖİB, 2023). Buna göre, “kamu iktisadi teşebbüsleri ile bunlara ait tesislere, hisse senedi ihracı yoluyla gerçek ve tüzel kişilerin ortak edilebilmesine veya bu tesislerin işletme hakkının belli sürelerle devrine” olanak tanınmaktadır. Aynı yıl çıkarılan “233 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile belirtilen ve tamamı devlete ait olan KİT'lerin müessese, bağlı ortaklık, işletme ve işletme birimleri ile iştiraklerindeki payların özelleştirme kapsamına alınmasına” karar verilmiştir (ÖİB, 2023). Söz konusu dönemde özelleştirmeye çalışılan kuruluşlarda mal ve hizmet üretimine devam edilmiştir. İki yıl sonra, 1986 yılında kabul edilen 3291 sayılı “Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesine İlişkin Kanun” kamu mülkiyetini haiz kuruluşların özelleştirme kapsamına dâhil edilmesi ve uygulamaların nasıl yürütüleceğine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Bu Kanun ile getirilen en önemli düzenleme; özelleştirme kapsamının ve kapsama alınma sürecinin tanımlanması ve Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu'na verilen görev ve yetkilerin yeniden Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kuruluna verilmesidir (ÖİB, 2023).

Özelleştirme yasası olarak anılan 3291 sayılı kanun dönemin idari ve teknik açıdan ihtiyaçlarını karşılayamadığından özellikle uygulamalarda birtakım zorluklara neden olmuştur. Bu nedenle 1994 yılında 4046 sayılı “Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” çıkarılmış; “Özelleştirme Yüksek Kurulu ile Özelleştirme İdaresi Başkanlığı” adı altında, dönemin gerekliliklerine uygun iki yeni idari yapı oluşturulmuştur. Bu düzenlemelerle birlikte özelleştirmenin nasıl yapılacağı ile ilgili konularda ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır (Gülşen ve Gölçek, 2018).

2000 yılı öncesi özelleştirmeye yönelik yasal düzenlemeler açısından en önemli yasanın 2983 sayılı “Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun” olduğu görülmektedir. Bu kanun ile özelleştirme uygulamalarının temel kurumsal yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Özelleştirmelerin gündeme geldiği 1980 sonrası neoliberal dönemde hükümet ile özellikle AYM başta olmak üzere yargı organları arasında çatışma söz konusu oldu. Gerçekleştirilen özelleştirme ihaleleri AYM tarafından iptal edildi. Özelleştirme işlemlerinin iptaline ilişkin olarak, genel olarak varlıkların gerçek değerleri üzerinden gerçekleşmeyen özelleştirmeler hakkında, kamu kaynaklarının en verimli şekilde kullanılması ilkesine aykırılığı dolayısıyla iptal kararı verilmiştir (Günler, 2020). Çizelge 1’den izleneceği üzere 2000 yılı öncesinde yapılan özelleştirmeler yaklaşık 4.7 milyar dolar civarında kaldı ve özelleştirmelerin yaklaşık % 7’si bu dönemde yapılabildi. Bu bağlamda, Türkiye’de neoliberal ilk dönemi olarak düşünebileceğimiz 2000 yılı öncesinde hukukun AYM eliyle kalkan olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

4.1.2 2000 Sonrası Özelleştirme Politikaları ve AYM Kararları

Özelleştirme uygulamalarının hukuki ve kurumsal boyutuna dair düzenlemeler, özellikle neoliberal dönem ile birlikte değişen ve gelişen ekonomik yapıya uymamakta ve parçalı bir yapı arz etmesi nedeniyle bir takım yetki karmaşasına yol açmaktaydı (Gülşen ve Gölçek, 2018). Özellikle Anayasa Mahkemesi’nin iptal kararları sonrasında oluşan yasal boşluğun çözümü için 1994 yılında çıkarılan 4046 sayılı Kanun’da özellikle 2000 yılı sonrasında ilave düzenlemeler yapılmıştır ve 2005 yılında yapılan değişiklik ile 4046 sayılı Kanun’un adı “Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun” olarak değiştirilmiştir. (ÖİB, 2023).

Bu düzenlemeler ile 2000 yılı öncesinde gerçekleşemeyen özelleştirmelerin önündeki yasal engeller ortadan kaldırılmıştır. Böylece kapsamlı bir kuralsızlaştırma (deregülasyon) ile neoliberalizmin ikinci dönemi olarak düşünülebilecek 2000 yılı sonrası özelleştirmelerin hız kazandığı bir döneme girildiğinden söz edilebilir. Bu dönemde, Çizelge 1’den takip edilebileceği gibi yaklaşık 67 milyar dolarlık satış ile özelleştirmelerin %93’ü gerçekleştirilmiştir. AYM bu dönemde de kimi iptal kararları almakla birlikte “devlet malının geri dönüşümü imkânsız hale gelmiş ise, özelleştirilmenin iptalini isteyen mahkemenin kararlarının yok sayılabileceği...” şeklinde bir karar ile iptallerin fiili olarak imkânsız hale gelmesinin önünü açmış görünmektedir. Bu gerekçeler ile 2000 yılı sonrası en yüksek yargı organı olan AYM yapılan anayasal ve yasal değişiklikler ile birlikte dönemin ruhunu da içerecek biçimde kararlar almıştır. Bu nedenle 2000 yılı sonrasında hukukun kılıç olma işlevinin öne çıktığı düşünülebilir.

Çizelge 1: Türkiye’de Yıllar İtibarıyla Özelleştirme (Kaynak: ÖİB, 2023)

Yıllar	Satış Değeri (Dolar)	1990	485989166,8
		1991	243841620,4
1986	954895	1992	422881905,3
1987	832842	1993	567538720,3
1988	26856987	1994	411754739
1989	131199960,1	1995	572456489,8

1996	291998907
1997	465517963,8
1998	1019715144
1999	38328650,74
2000	2716535851
2001	119801096,4
2002	536475541,9
2003	187087491,2
2004	1282842129
2005	8222240230
2006	8096165461
2007	4258629659
2008	6259205187
2009	2274985158
2010	3081691179
2011	1357954354
2012	3020692247
2013	12485548323
2014	6265892203
2015	1996040089
2016	1292532447
2017	750865035,9
2018	1358569026
2019	115939860,8
2020	22269675,83
2021	413098171,8
2022	504222715,3
2023	95894109,27
TOPLAM	71395045233

5. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Hukukun toplumsal yaşam ve iktisadi işleyişteki rolü ve önemli tartışmalara konu olmaktadır. Özellikle hukuk ve ekonomik işleyiş arasındaki ilişki oldukça karmaşık ve analize muhtaçtır. Bu makalenin temel amacı iktisadi işleyiş sürecinde hukukun rolünün bütüncül bir çerçeve içerisinde ortaya konulmasıdır. Bütüncül çerçeve içerisinde değerlendirirken toplumsal, siyasal, ekonomi ve hukukun bir bütün içerisinde analiz edilmesi önerilmektedir. Aksi takdirde ekonominin kendiliğinden işleyen bir alan olduğunu ve diğer toplumsal ilişkilerin bu işleyiş içerisinde rolünü ihmal söz konusu olur. Bir yandan hukukun egemen sınıfların çıkarını koruyan bir araç olduğunu ileri süren sosyal bilimciler varken öte yandan, hukukun taraflar arasında nötr bir konuma sahip olduğu ve siyasal işleyişin ve dolayısıyla devletin bu işleyiş içerisinde rolü olmadığı sosyal bilimciler tarafından ileri sürülmektedir.

Devletin ve iş adamlarının iktisadi işleyişteki rolünün hem Smith hem de Marx farkındadır. Farklı ideolojik yaklaşıma sahip olmalarına rağmen her iki iktisatçı da kapitalistlerin iktisadi işleyişini kendi çıkarları için kullandıkları konusunda hemfikirdir denilebilir. Bu nedenle, konu hakkında detaylı analizler yapmış olan iktisatçıların, farklı görüşte olsalar bile hukukun ve devletin tarafsızlığı konusunda kuşkulu olduğu söylenebilir.

Hukukun bir bütün değil farklı pencere ve perspektiflere sahip bir disiplin olduğu dolayısıyla toplumsal aktörler ve bunların güç dengelerinden etkilendiği göz önünde bulundurulmalıdır. Hukuk ve hukuksallık bu anlamda üç perspektif çerçevesinde ele alınabilir: Kılıç, kalkan ve pranga. Hukukun kılıç olarak kullanılması yönetici sınıf olarak kapitalistlerin geniş yığınlar üzerindeki tahakkümünü ortaya koymaktadır. Kalkan olarak kullanılması ise geniş yığınların görece olarak güçlendiği dönemler olarak ele alınabilir. Pranga olarak hukuk ise üretim tarzlarındaki geçiş dönemlerine işaret etmektedir. Kalkan olarak hukuk tüm dünyada ve Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı sonrası refah devleti dönemlerinde hakimken, kılıç olarak kullanılması ise 1980 sonrası neoliberal döneme işaret etmektedir.

Hukukun kılıç veya kalkan olarak kullanılması ekonomideki birikim rejimiyle de yakından ilişkilidir. Sermaye birikiminin sosyal yardımlar, emekçi hakları, düşük gelirli vatandaşlara yardım gibi sosyal haklar döneminde de kesintisiz sürdürülebilir olduğu dönemlerde hukuk kalkan olarak yoğun biçimde kullanılabilmektedir. Öte yandan sosyal devlet uygulamalarının sermaye birikimine engel olduğu dönemlerde hukuk yaygın olarak kılıç işlevini görmektedir.

Refah döneminde inşa edilen ve hem istihdam hem de gelir yaratımı ve paylaşımı konusunda önemli katkılar yapan Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) neoliberal dönemde özelleştirme yoluyla satılmıştır. Hukukun kalkan ve kılıç olarak işlev gördüğü örnek olarak 1980 öncesi ve sonrası Türkiye’de yapılan özelleştirme uygulamalarından verilebilir. Neoliberal öncesi dönemde tüm halkın sahip olduğu Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) özelleştirmeleri Anayasa mahkemesi tarafından engellenirken, 2000 sonrası neoliberal dönemde hız kazanmış ve sahip olunan KİT’lerin büyük bir bölümü özelleştirilirken AYM bu konuda iptal kararı vermemiştir. Özelleştirmelerin başladığı 1986 yılından 2000 yılına kadar yaklaşık 4.7 milyar dolar satış yapılabılırken, 2000 yılından sonra 66.7 milyar dolara ulaşmıştır.

Hukuk, siyaset ve ekonomi arasındaki ilişki, hukukun siyaset ve ekonomi gibi diğer alanları etkileyen ve düzenleyen bir sistem olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, hukuk sistemi, siyasetin öngördüğü politikaları ve yasaları uygulamaktadır. Ayrıca, hukuk sistemi,

ekonominin işleyişini düzenleyen yasaları, özellikle ticaret hukuku, mali yükümlülükler, vergi hukuku, mali kaynakların kullanımı gibi konuları içermektedir. Bu nedenle, hukuk sistemi, siyaset ve ekonominin etkili bir şekilde işleyebilmesi için gerekli olan düzenlemeleri sağlamaktadır. AYM’de bu uygulamalardan tamamen bağımsız olamamış ve sermaye birikim sürecinde evrilerek daha önce direnç gösterdiği özelleştirmelere izin vermek durumunda kalmıştır.

Kaynakça

- Amin, S. (1992), Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme, İstanbul: Kaynak Yayınlar, çev: Semih Lim.
- Erdoğan, Mustafa. (2015). Anayasal Demokrasi. Siyasal Kitapevi, Ankara.
- Günler, Z. (2020). ÖZELLEŞTİRME VE İDARİ YARGI . Türkiye Adalet Akademisi Dergisi , (44) , 1-22 . <https://dergipark.org.tr/tr/pub/taad/issue/59540/873931>
- Gülşen, M. A., & Gölçek, A. G. (2018) Türkiye Ekonomisinde 2001 Öncesi ve Sonrası Özelleştirme Politikalarının Mali Analizi: Bankacılık Sektörü Üzerine Bir İnceleme.
- Gözler, Kemal (2015a). Anayasa Hukukunun Genel Esasları, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.
- Gözler, Kemal (2015b). Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.
- Metin, Yüksel, “Anayasal Demokrasi İçinde Anayasa Mahkemesinin Konumu”, SDÜHFD, C. 2, S. 1, 2012, ss. 89-130.
- Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB) 2023, <https://www.oib.gov.tr/misyon-vizyon>
- Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB) 2023, Türkiye’de Özelleştirme, <https://www.oib.gov.tr/turkiyede-ozellestirme>
- Özbudun, Ergun (2014). Türk Anayasa Hukuku, yetkin Yayınları, Ankara.
- Özden, Yekta Güngör (1990). Hukukun Üstünlüğüne Saygı, Bilgi Yayınevi, Ankara
- Özkan Duvan, A. (2019). Devlet Teorisinde Kuvvetler Ayrılığının Doğuşu: Locke Ve Montesquieu. Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi , (1) , 35-60 . DOI: 10.33432/ybuhukuk.537635

ULUSLARARASI MÜZAKERELERDE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE TOPLUMSAL CİNSİYET DUYARLILIĞI

Doçent Doktor, HAYRİYE SAĞIR ¹, NİLSU KARADENİZ ²

¹ Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, 0000-0003-3302-0203

² Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, 0009-0002-8064-4625

ÖZET

İnsanın doğayı kontrol altına alma ve onu dönüştürme isteği ile doğal kaynakları aşırı tüketmesi ve ekosisteme zarar vermesi neticesinde ortaya çıkan iklim değişikliği, tüm dünyanın 21. yüzyılda karşı karşıya kaldığı en büyük tehdittir. İklim değişikliğinin meydana getirdiği olumsuzluklar, orantısız olarak en yoksul, en marjinal ve en savunmasız bireyleri etkilemektedir. Oysa bu kişiler, sorundan en az derecede sorumlu olan ve buna en zor uyum sağlayabilecek durumda olanlardır. Öte yandan iklim değişikliğinin etkileri; cinsiyet, ırk, yaş ve sınıflar üzerinde farklı etkiler meydana getirmektedir. Araştırmalara göre iklim değişikliği sorunundan en çok etkilenen dezavantajlı grup kadınlar olmuştur. Bu doğrultuda öncelikle iklim adaleti kavramını toplumsal cinsiyet perspektifinden incelemek elzemdir. Yine araştırmalara göre bu konuda uluslararası arenada geliştirilen politikaların yetersiz olduğu görülmektedir. İklim değişikliği sorununda toplumsal cinsiyetin önemi, uzunca bir süre dikkate alınmamıştır. Bu konu ilk kez 2001 yılında Marakeş'te düzenlenen 7. Taraflar konferansında (COP 7) ele alınmış ve resmi olarak toplumsal cinsiyete bağlı farklılıklar ve eşitsizlikler üzerinde durulmuştur. Sonrasında ise 2007 yılında düzenlenen 13. Taraflar Konferansı'nda (COP 13) Küresel Cinsiyet ve İklim İttifakı kurulmuş ve iklim değişikliği sorununun toplumsal cinsiyet ile olan bağlantısı üzerinde araştırmalara devam edilmiştir. Birbiriyle ilintili olan iki önemli konunun uluslararası sözleşmelerde görünürlük kazanması, küreselleşen dünyada büyük önem arz etmektedir çünkü iklim değişikliği sorunundan en çok etkilenen dezavantajlı grubun iklim değişikliği ile mücadelede üstleneceği rol, bu sorunun etkilerini hafifletmede ve uyum sağlanmasında yardımcı olacaktır. Çalışmada toplumsal cinsiyet ve iklim değişikliği kavramları, uluslararası müzakerelerde ele alınış biçimleri çerçevesinde incelenerek, hangi politika önceliklerinin ilerleyen süreçlerde göz önünde bulundurulması gerektiğine ilişkin öneriler tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: İklim Adaleti, Toplumsal Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, İklim Değişikliği, Uluslararası Sözleşmeler

CLIMATE CHANGE AND GENDER SENSITIVITY IN INTERNATIONAL NEGOTIATIONS

ABSTRACT

Climate change, resulting from humanity's desire to control and transform nature, excessive consumption of natural resources, and causing harm to the ecosystem, is the greatest threat faced by the world in the 21st century. The adverse effects of climate change disproportionately affect the most impoverished, marginalized, and vulnerable individuals. Ironically, these individuals are the least responsible for the problem and face the greatest challenges in adapting to it. Furthermore, the impacts of climate change create different manifestations across gender, race, age, and social classes. According to research, women have been the most affected disadvantaged group by the issue of climate change. In this regard, it is essential to examine the concept of climate justice from a gender perspective. Additionally, research shows that the policies developed internationally in this regard are insufficient. The importance of gender in the climate change issue has long been overlooked. This issue was first addressed in the 7th Conference of the Parties (COP 7) held in Marrakech in 2001, where the focus was officially placed on gender-related differences and inequalities. Subsequently, the Global Gender and Climate Alliance was established during the 13th Conference of the Parties (COP 13) in 2007, and research on the connection between climate change and gender has continued. The visibility of these two interconnected issues in international agreements is of great importance in a globalized world because the role assumed by the disadvantaged group most affected by climate change will help mitigate its effects and facilitate adaptation. The concepts of gender and climate change within the framework of how they are addressed in international negotiations and to identify policy priorities that need to be considered in the future are to be addressed in this study.

Keywords: Climate Justice, Gender, Gender Equality, Climate Change, International Agreements.

GİRİŞ

İnsan çevre dengesinin bozulmasının en önemli yansıması olarak iklim değişikliği sorunu, farklı coğrafyaları farklı şekillerde etkilerken, özellikle en kırılgan gruplar üzerinde daha fazla sorun alanları ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle iklim değişikliği ile mücadelede topyekün bir başarı sağlanmak isteniyorsa yaşanan bu eşitsiz ve hakkaniyetsiz durumun öncelikli olarak göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Özellikle kültürel kodların etkisiyle şekillenen toplumsal cinsiyet rolleri de söz konusu sorun alanlarının yaşanmasında önemli derecede etkiye bulunmaktadır. Toplumsal hayatın şekillenmesinde kadınların rolü yadsınamaz. Bu kapsamda kadınların toplumsal rollerinin daha da güçlendirilmesi, kırılganlıklarına yol açan etkenlerin hafifletilmesine ilişkin hususların tespit edilerek, duruma ilişkin gerekli politika önceliklerinin belirlenmesi, adalet temelli bir gelecek inşa edilmesine ciddi katkılar sağlayacaktır.

John Jaws (Rawls, 1999, s. 53) tarafından ortaya atılan adalet ilkesi, iki temel ilke göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Bunlardan birincisi, her bireyin özgürlük konusunda diğer bireylerle eşit haklara sahip olması, ikincisi ise sosyal ve ekonomik düzenlemelerin toplum yararına ve herkese eşit olarak dağıtılmasıdır. İklim değişikliğinin, ekonomik, sosyal, çevresel alanlardaki yansımalarına baktığımızda, her bireyin eşit hak ve yükümlülüklerle sahip olmadığını, kırılgan grupların bu konulardan daha çok etkilendiğini görebiliriz. Günümüzde yaşanan adaletsizliklerin daha çok belirginleşmesiyle iklim adaleti konusunu toplumsal cinsiyet açısından ele almak elzem hale gelmiştir. Çalışmada toplumsal cinsiyete ilişkin duyarlılık, iklim adaleti çerçevesinde analiz edilecektir. Bu kapsamda ilk bölümde iklim adaleti, toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ilişkin kavramsal çerçeveye yer verilmiştir. İkinci bölümde ise iklim değişikliği ve toplumsal cinsiyet ilişkisi ele alınarak, küresel toplumun, iklim değişikliği ile mücadelede toplumsal cinsiyete yönelik belirlemiş olduğu yol haritası uluslararası müzakereler kapsamında ele alınarak. İklim değişikliği ile mücadelede toplumsal cinsiyet odaklı bir yaklaşımın önemi ortaya konulacaktır.

1.1. İklim Adaleti

Genel çerçevede bakıldığında iklim adaletinin odağı, küresel ısınmaya yönelik hangi önlemlerin alınması, adaletli ve eşit olarak hangi sorumlulukların üstlenilmesi gerektiğine yoğunlaşmaktadır. Günümüzde; mekansal, sınıfsal, zamansal ve toplumsal cinsiyet temelindeki hakların eşit dağıtılmadığı bir adaletsizlik ortamına, iklim krizinden kaynaklanan meselelerin meydana getirdiği eşitsizliklerin de ilave edilmesiyle iklim adaleti kavramı ön plana çıkmıştır. (Akkuş, 2021)

Bu bağlamda iklim adaleti, adaletsizlikle ilgili olarak kaynaklara eşit erişimi ve nesiller arası adaleti vurgular; eşitlikçi kalkınma, eşitlikçi dağıtım yolu izler. İklim adaletine ulaşma sürecinde iklim adaletinin temel mantığı, iklim değişikliğinin neden olduğu zararı görmek ve telafi etmek için çalışmak, dezavantajlı toplumların üzerindeki yükü azaltmak ve ortak ama

farklı bir sorumluluk anlayışla yerel çözümlerden küresel çözümlere ulaşmaktır. 1992 senesinde imzalanan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nden (BMİDÇS) sonra gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında iklim adaleti bağlamında eşitlik, haklar ve yükümlülükler konusunda tartışmalar yaşanmaktadır. Bu tartışmalara taraf olan İklim Adaleti Hareketi (Climate Action Network) ve diğer hareketler süreç içerisinde birleşmiş, çevreyi ve gelecek kuşakları korumak için ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda esaslı değişiklikler düzenleyerek, iklim adaletinin sağlanması için çalışmışlardır. Bu amaçla her yıl BM İklim Değişikliği Taraflar Konferansı'nda (COP) bir araya gelerek, sorumluluklarına göre tüm ülkeleri bağlayan kararların alınması için çalışırlar. (Demir, 2022, s. 63-67) Düzenlenen son BM İklim Değişikliği Taraflar Konferansı (COP 27) 2022 yılında Mısır'ın Şarm El- Şeyh şehrinde yapılmıştır.

1.2. Toplumsal Cinsiyet

En genel anlamıyla toplumsal cinsiyet kavramı, biyolojik anlamda cinsiyetten farklı olarak, bireyin doğumundan itibaren süreçlerle öğrenilen davranış kalıplarını barındıran toplumsal bir oluşum olarak tanımlanmaktadır. Bedenin biyolojik farklılıklarıyla ortaya çıkan cinsiyet kavramının aksine, toplumsal cinsiyet kavramında kadın ve erkek arasındaki tarihsel, sosyal ve kültürel farklılıkları dikkate alınır. Bu anlamda duyarlılık, sezgi, şefkat, sevgi, sıcaklık ve annelik gibi dişil erdemlerin, geleneksel erkek söyleminde kadın cinselliğinden kaynaklandığı söylenmektedir ve kadının doğal zayıflığını yansıttığını varsaymaktadır. Bu erdemler aslında toplum tarafından belirlenen ve nesilden nesle aktarılan toplumsal cinsiyet kalıplarıdır. (Giddens, 2012)

Kişinin toplumsallaşmasında, cinsiyete dayalı davranış kalıplarının öğrenilmesi önemli rol oynar. Toplumsal cinsiyet normları ve değerler, biyolojik olarak verilmemiştir. Cinsel davranış kalıpları; aile, okullar, devlet, medya ve pek çok kurum tarafından sürekli tekrarlanan ve sonrasında edinilen kadın ya da erkek olma pratiğidir. (Temizarabacı Yıldırım, 2020, s. 26)

Toplumsal cinsiyetin keyfi ve kültürel olarak inşa edilmiş doğası, transseksüel (transgender) ve trans bireyler tarafından da sorgulanmaktadır, bu da cinsiyet ve cinsiyete dayalı ayrımcılık hakkındaki şüpheleri toplayan başka bir konudur. Bireylerin cinsel ve üreme organları, hatta kromozom ve hormon testleri, erkek ya da kadın olduklarını gösterse bile, bu bireyler, entelektüel olarak kendilerini öteki olarak görebilmekte ve öteki gibi yaşamayı ve öteki gibi giyinmeyi seçebilmektedirler. Tıp literatüründe bu duruma "cinsel kimlik disfori sendromu" veya "toplumsal cinsiyet kimlik bozukluğu" denilmektedir. Toplumsal cinsiyet rahatsızlığı çeken ve maddi olanakları elverişli olan bireyler için 1950'lerde cinsiyet değiştirme

ameliyatlari yapılmaya başlanmıştır. Cinsiyet değıştirme ameliyatlari bedeni zihin ile daha uyumlu hale getirebilmiştir ancak bir yandan da başka bir soruna yol açmıştır: Bir "erkek" bu sürecin neresinde "kadın" haline gelir veya bunun tersi, bir kadın hangi noktada erkek olur? Bu konuda verilecek cevabın toplumsal cinsiyet farklılıkları üzerinde nasıl bir etkisi olabilir? 1990'larda, benzer ve hatta daha karmaşık sorular, kendilerini erkek veya kadın veya hem erkek hem kadın olarak tanımlayan trans bireyler tarafından sorulmaya başlanmıştır. Bu kişilerin "sadece kadınlara" veya "sadece erkeklere" ait alanlara girmesine izin verilmeli midir yoksa onlar aralarından seçim yapmaları mı istenmelidir? İki den fazla seçenek mi olmalıdır? Kadın hakları ve eşcinsel hakları hareketlerinde olduğu gibi, trans hareketinde de insanlar, deneyimlerini paylaşan kişiler hakkında tarihsel araştırmalar yapmışlardır. Trans hareketi genellikle siyasi olarak (LBGT) gey, lezbiyen ve biseksüel gruplarla ilişkilendirilse de hareketin üyeleri, kendileri için meselenin cinsel köken değ il toplumsal cinsiyet olduğunu belirterek bu ilişkilendirmeye karşı çıkmışlardır. (Wiesner Hanks, 2011, s. 7-8)

Yeni kuramsal bakış açılarının eklenmesi ile daha fazla soru da beraberinde gelmiştir. Bu kuramsal bakışlardan birisi, 1990'ların başında, AIDS eylemlerinin yoğun olduğu zamanlarda geliştirilen gey ve lezbiyen çalışmalarının öğelerini, edebi ve feminist analizden çıkan diğer kavramlarla birleştiren "queer" kuramıdır. Queer kuramcıları, cinsel kavramların her açıdan kültürün merkezinde yer aldığını iddia ederek, "normal" diye nitelenen her ne ise, onunla açık bir şekilde ters düşen her çeşit cinselliğin üzerinde daha fazla durulması için çağrıda bulunmuşlardır. Normal ile anormal arasındaki çizginin toplum tarafından çizildiğini, bununla birlikte tüm cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kategorilerinin de aslında yapay ve değ işken olduğunu savunmuşlardır. Bazı kuramcıları, her tür kimliğin hatalı ve aynı zamanda baskıcı olduğu görüşüyle, melezliği ve performans kavramını överek, kategorilerin bulanıklaştırılması ve eğ ilip bükülmesi yolundaki tüm çabaları yüceltmışlerdir. Bazılarıysa, buna ş üpheyle yaklaşmıştır. Kişi, bir grubun üyelerinin belli bir kimliği olduğunu ve bu kimliğin onları açıkça eşcinsel, kadın veya Afrikalı-Amerikan diye etiketlediğini reddediyorsa, eşcinsel, kadın ve Afrikalı-Amerikalılara karşı ayrımcılığı sona erdirmek için çalışabilir mi? (Benzer bir tartışmaya çağdaş trans hareketinde de rastlanmaktadır. Bazı insanlar cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kökeninin, kimliğin temel unsuru olduğunu söylerken, diğerleri böyle olmadığını savunmaktadır.) Son yıllarda bilim insanları, toplumsal cinsiyet ve cinsiyet konularıyla birlikte millet, ırk, din ve diğer başlıkları "queer" bakış açısıyla yeniden gözden geçirirken ve sorgularken büyük ölçüde queer kuramına başvurmuştur. Bu açı genişlemesi, aralarında alanın birkaç lezbiyen kurucusunun da bulunduğu bazı bilim insanları, queer kuramsal bakış açısı etkisini sürdürmektedir. (Wiesner Hanks, 2011, s. 12-13) Bu kavramın literatüre kazandırılması ile LGBTİ hareketi LGBTİQ olarak adlandırılmıştır.

1.3. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Toplumsal cinsiyet eşitliği kavramına göre; kadın, erkek ve LGBTİ bireyler kamusal ve özel alanda eşit katılıma ve hakka sahip olmalıdır. Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin (CEDAW) birinci maddesinde, kadın-erkek eşitliğine dayanan hakların ve temel özgürlüklerin, kadınlara tanınması yer almıştır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO), toplumsal cinsiyet eşitliğini; karar alma süreçlerinde, seçimlerde, fırsatların

kullanımında, kaynakların tahsisinde, kullanılmasında ve hizmetlere erişimde cinsiyete dayalı ayrımcılık yapılmaması olarak tanımlamıştır.(Cankurtaran & Kelebek Küçükarslan, 2021, s. 12)

Toplumsal cinsiyet eşitliği çok boyutludur. Bu sebeple tek bir bakış açısı ile tanımlanamaz. Toplumsal cinsiyet eşitliği tanımı, kavramı kullanacak bireylerin dünya görüşüne, genel olarak eşitlik konusundaki yaklaşımına, bu yaklaşım içinde toplumsal cinsiyet eşitliğine atfettiği öneme ve değere göre değişiklik göstermektedir. Bu nedenle toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik tek bir tanım yerine bu kavramın farklı özelliklerine yer veren tanımlardan bahsetmek gerekir. Toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda eşit koşullar, fırsat eşitliği, eşit muamele konusuna vurgu yapılmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınların ve erkeklerin, kız ve erkek çocukların insan haklarını kullanmak, tam potansiyellerini gerçekleştirmek ve topluluklarının ekonomik, sosyal, kültürel ve politik gelişimine katkıda bulunmak (ve bundan faydalanmak) için eşit koşullara, muameleye ve fırsatlara sahip olduğu kavramıdır. Kaynakların kadınlara ve erkeklere eşit erişimi ve dağılımı anlamına gelen kaynak dağılımında eşitlik vurgusu yapılır. Toplumsal cinsiyet eşitliği, toplumdaki kadın ve erkeklerin davranışlarının, istek ve ihtiyaçlarının farklılıkları dikkate alınarak eşit bir şekilde değerlendirilmesi ile eşitlik vurgusu yapar. Tüm insanların kişisel kapasitelerini geliştirme ve kalıp yargılar, önyargılar ve toplumsal cinsiyet rolleri kısıtlamaları olmaksızın seçimler yapma özgürlüğüne sahip olmasıdır. Toplumsal cinsiyet eşitliği, farklı olma hakkını içerir. Sınıf, siyasi görüş, din, dil, etnik köken, ırk ve cinsel yönelim farklılıklarını dikkate alarak farklı erkek ve kadın gruplarının çeşitliliğini tanımak anlamına gelir. Kadın ve erkeklerin, kız ve erkek çocukların ihtiyaçlarını, önceliklerini ve ilgi alanlarını dikkate alarak farklı grupların çeşitliliğini kabul eder. Farklı kişilerin özelliklerinden dolayı doğrudan veya dolaylı olarak ayrımcılığa uğramaması gerektiğini vurgular. Eşitlik, kadın ve erkeğin aynı olduğu anlamına gelmez. Bu, kadınların ve erkeklerin haklarının, görevlerinin ve fırsatlarının erkek veya kadın olarak doğmalarına bağlı olmadığı anlamına gelir. Bu nedenle eşitlik aynı zamanda cinsiyet kimliği (erkekler ve kadınlarla ilgili sosyal beklentiler ve normlar) ve cinsel yönelim ile ilgili daha geniş eşitlik kavramlarına atıfta bulunur. Toplumsal cinsiyet eşitliği, nasıl ilerleneceğini belirlemek, kadın ve erkek arasındaki eşitsiz güç ilişkilerini sürdüren yapıları değiştirmek ve kadın ile erkeğin farklı değerleri ve öncelikleri etrafında daha dengeli ilişkilere ulaşmak için bir stratejidir. (Ecevit, 2021, s. 24-25)

2.1.Çevresel ve İklimsel Sorunların Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Ele Alınması

Toplumsal hayatın şekillendirilmesinde çevresel değerlerin yok sayılması sonucu çevre sorunları olarak adlandırabileceğimiz sorun alanları ortaya çıkmıştır. İnsanın doğayı tahakküm altına alma ve onu çıkarları kapsamında dönüştürme isteği yaşanan çevresel sorunların karmaşıklaşmasına, çözülemez bir noktaya ulaşmasına yol açmıştır. Çevresel sorunların çözüme kavuşturulmasında sürdürülebilirlik temel değer olarak göz önünde bulundurulmalıdır. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılması

için çevre politikalarının cinsiyet perspektifi ile ele alınması ve kadınların katılımının teşvik edilmesi gerekmektedir.

Toplumsal hayatta kadınlar, erkeklere oranla daha az kaynaklara erişim sağlamaktadırlar. Çevresel kaynaklara, temiz suya, güvenilir enerjiye erişimde kadınlar dezavantajlıdırlar. Sosyal rolleri gereği kadınlar çevresel risklere daha fazla maruz kalmaktadırlar. Bununla birlikte çevresel sorunlara tepki gösterme ve çözüm süreçlerine katılım konusunda da kadınlar birçok zorlukla karşı karşıyadır. Oysaki çevresel sorunların ortaya çıkmasında erkeklerin etkisi kadınlara göre daha yüksek seviyelerdedir.

Kadınların ekolojik ayak izleri erkeklere kıyasla daha azdır. Bu durum iklim değişikliğine olan katkılarının da daha az olduğunu gösterir. (Turhan, Gündoğan, Aydın, & Berke, 2017, s. 29) Erkeklerin karbon salınımındaki payı kadınlara kıyasla daha fazladır ancak kadınlar, erkeklere nazaran bu durumun olumsuz etkilerini daha büyük ve yoğunlukta hissetmektedirler. Bir başka ifadeyle kadınlar, iklim değişikliğine en az katkıda bulunan gruplardan biri olmasına rağmen cinsiyet eşitsizliğinin getirdiği kırılganlıkların iklim değişikliği ile birlikte derinleşmesi nedeniyle en savunmasız gruplardan biri olmuştur. İklim değişikliği neticesinde kadınlar, erkeklere oranla daha çok sağlık problemi yaşamakta, kirlenen sularla daha fazla temasa geçmek zorunda kalmakta, afetlerden sonra iş yükleri ve sorumlulukları daha çok artmaktadır. (Uysal Oğuz & Ilık Birben, 2020)

Yapılan araştırmalara göre toplumsal cinsiyet eşitsizliği arttıkça doğa tahribatı da artmaktadır. Bu sebeple toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve doğa kayıpları birbiriyle ilintilidir. Yine araştırmalara göre, kadınların erkeklere kıyasla çevreye, organik ürün kullanımına, plastik kullanımını azaltmaya ve sürdürülebilir tüketim alışkanlığı kazanmaya karşı daha duyarlı olduğu saptanmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanamadığı toplumlarda eğitime ulaşamayan kadınlar tarıma yönelmektedir. Birleşmiş Milletler istatistiklerine göre gelişmekte olan ülkelerde gıda üretiminin %45-80'i kadınlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu sebeple kadınlar iklim krizinden erkeklere oranla daha fazla etkilenmektedir. (Özkan & Yıldız, 2021)

İklim değişikliğinin etkilerine maruz kalma ve başa çıkabilmede, toplumsal cinsiyet temelli bir yaklaşım önemli rol oynamaktadır. Çünkü iklim değişikliği öncelikli olarak toplumun en savunmasız kesimlerini etkilemekte, onların kırılganlıklarını daha da artırmaktadır. İklim değişikliği nedeni ile kadınlar, özellikle ekonomik, sosyal ve politik güçlükler yaşamakta ve mücadelede etkileri sınırlı seviyelerde kalmaktadır. Bu kapsamda toplumsal cinsiyet temelli bir yaklaşım, eşitsizlikleri ele alarak, adaleti sağlamaya ve iklim değişikliği ile mücadelede fırsat eşitliğini teşvik etmeye çalışmalıdır.

İklim değişikliğinin etkilerinin hissedildiği, tarım, gıda, su gibi doğal kaynaklara ilişkin sorun alanlarında kadınlar toplumsal cinsiyet normları gereği önemli roller üstlenmişlerdir. Ancak kaynaklara erişimde, karar alma süreçlerine katılımı ve politika oluşturmada kadınların etkinliği kısıtlanmıştır. Oysaki iklim değişikliği ile mücadelede farklı bakış açıları ve deneyimler daha iyi çözümler üretmede ciddi katkı sağlayacaktır.

2.2 İklim Değişikliği ve Toplumsal Cinsiyet Kavramlarının Birlikte Ele Alındığı Uluslararası Müzakereler

İklim değişikliği ile mücadelede, adalet, eşitlik ve sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada toplumsal cinsiyet temelli bir yaklaşım önemli katkılar sağlayacaktır. Özellikle, cinsiyet eşitliğini teşvik etmek, kırılgan grupları desteklemek, toplumun farklı kesimlerinin ihtiyaç ve deneyimlerini dikkate alarak daha kapsayıcı ve etkili iklim politikaları üretilebilir. İklim değişikliği ile mücadelede toplumsal cinsiyet eşitliğinin gözetilmesi açısından uluslararası müzakereler, politika ve stratejilerin oluşturulmasında önemli katkı sağlarlar. Örneğin, toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetme ve kadın katılımını teşvik etme konusunda politika hedefleri belirlenebilir. Paris İklim Anlaşması'nda yer alan toplumsal cinsiyet eşitliği hedefi, politika süreçlerine cinsiyet perspektifinin entegrasyonunu teşvik etmektedir.

Küresel çapta iklim değişikliği tehdidi, 1979 yılında Dünya Meteoroloji Örgütü tarafından düzenlenen Birinci Dünya İklim Konferansı'nda ele alınmıştır. Bu konuda gerçekleştirilen ilk adım 1992'de Rio de Janeiro'da yapılan İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi olmuştur. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi sonucunda ortaya çıkan önemli bir organizasyon da her yıl düzenli olarak toplanan ve gelişmeleri değerlendiren Taraflar Konferansı'dır. Kyoto protokolü 1997 yılında Taraflar Konferansı tarafından hazırlanmıştır. Hazırlanan bu protokol ile iklim değişikliği sorununun çözümüne yönelik önemli adımlar atılmıştır. Bu konudaki politika, önlem ve stratejiler ağırlıklı olarak İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü çerçevesinde geliştirilmektedir. Ülkemiz İklim değişikliği çerçeve sözleşmesine 2004'te, Kyoto protokolüne ise 2009 yılında taraf olmuştur. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto protokolü ile azaltım ve uyum politikaları ve önlemler geliştirilmiş fakat toplumsal cinsiyet alanında çalışma yapılmamıştır. 1998 yılında Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) liderliğinde politika üretenlere tavsiyelerde bulunmak için küresel çapta iklim değişikliğine ilişkin bilgilendirme yapmak amacıyla Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) oluşturulmuştur. (Ar, Kadim, & Gülçubuk, 2012)

2001 yılından itibaren, toplumsal cinsiyetle ilgili atıflar küresel iklim çerçevelerine dahil edilmeye başlanmıştır. Bu konu, ilk kez Marakeş Uzlaşmaları kararları paketi olarak bilinen kararlarla UNFCCC 7. Taraflar Konferansı'nda (Marakeş, COP 7) taraf devletler tarafından kabul edilmiştir. Marakeş kararları, uluslararası iklim konferanslarında ve UNFCCC organlarında, toplumsal cinsiyet dengesi bakımından kadınların daha fazla katılımını sağlamak için alınan özgün kararları içermektedir. Birleşmiş Milletler bünyesindeki kadın örgütlerinin (örneğin BM Kadın/UN Women) ve kadın sivil toplum örgütlerinin iklim değişikliği konusuyla ilgilenmeye başlaması ile birlikte, uluslararası iklim müzakerelerinde toplumsal cinsiyet konusu daha fazla önem kazanmıştır. Bu gelişme, toplumsal cinsiyetin daha geniş bir perspektifte tartışıldığı bir süreci başlatmıştır. (Talu, İklim Değişikliği ve Toplumsal Cinsiyet Politika Belirleme Süreçleri, 2016, s. 78)

Bali Eylem Planı (UNFCCC 2012) ile sonuçlanan Bali'de düzenlenen COP 13'te ise feministler, ilk kez toplumsal cinsiyete ilişkin sorunların yeterince dikkate alınmadığına dair

endişelerini dile getirmişlerdir. Bu konudaki ilk rahatsızlık Milano'da (COP 9) ortaya çıkmıştır. Temsilcilerin gayri resmi bir toplantısında toplumsal cinsiyet konularını takip etmek için bir ağ oluşturulmuştur. Bu grup GenderCC - İklim Adaleti İçin Kadınlar'a dönüştürülmüştür ve Bali'deki COP 13'te uluslararası olarak tanınmıştır. Çünkü iklim değişikliğinin olası cinsiyete dayalı etkilerini ele alan birkaç konum belgesi oluşturmuşlardır. GenderCC, kendisine “cinsiyet adaleti olmadan iklim adaleti yok” sloganını seçerek iklim adaletinin sağlanmasında cinsiyet adaletinin önemini vurgulamıştır. GenderCC'nin devam eden aktivizmi, sonraki COP'larda ve raporların oluşturulmasında cinsiyeti odakta tutmaktadır. (Alston, 2013, s. 7)

2010 yılında Cancun'da düzenlenen 16. taraflar konferansında (COP 16) ise, iklim değişikliğine adaptasyon konusunda daha fazla eylemin, sözleşmenin hükümlerine uygun olarak, ülke öncelikleri doğrultusunda, toplumsal cinsiyet duyarlı, katılımcı ve tamamen şeffaf bir yaklaşımı benimsemesi gerektiği vurgulanmaktadır. (Nations, Report of the Conference of the Parties on its sixteenth session, held in Cancun from 29 November to 10 December 2010 , 2011) BMİDÇS'nin 6. Maddesine göre iklim değişikliği ile mücadelede kadınların, gençlerin ve sivil toplum kuruluşlarının güçlendirilerek karar alma süreçlerine dahil edilmesi esastır. Bu sebeple COP 16'da toplumun bu kesiminin, hükümetler arası Taraflar Konferansına, Yardımcı Organlar Toplantılarına ve bazı diğer toplantılara katılabilmelerini kolaylaştırmak için bir dizi kararlar alınmıştır. (Talu, Türkiye'de İklim Değişikliği Siyaseti, 2015, s. 235)

2015 yılında Paris'te gerçekleşen 21. Taraflar Konferansı (COP 21) sonucu kabul edilen Paris Anlaşması, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) kapsamında iklim değişikliği ile mücadelenin genel hatlarını belirleyen önemli bir anlaşmadır. Paris Anlaşması'na ilişkin müzakereler 2011 yılında Durban'da (COP 17) alınan kararlar ile başlamıştır. (Kaya, 2017, s. 99-100) COP 21'i incelediğimizde anlaşma metninde toplumsal cinsiyet ile ilgili doğrudan bir hüküm göremesek de anlaşmanın başlangıç metninde (United, 2015) iklim değişikliği ile mücadeleye yönelik eylemlerde tarafların, cinsiyetler arası eşitlik, kadınların güçlendirilmesi ve kuşaklar arası adalet gibi konularda yükümlülüklerine uygun olarak hareket etmeleri ve bu konuda saygılı olmaları konusunda telkinde bulunulduğunu görebiliriz.

6-18 Kasım 2017 tarihlerinde Bonn'da düzenlenen Taraflar Konferansı'nın yirmi üçüncü oturumuna ilişkin raporun (COP 23) 3 nolu kararında uyum, hafifletme ve ilgili uygulama araçları hususundaki tüm faaliyetlerde cinsiyet duyarlı iklim politikasının güçlendirilmesinin gerektiğini vurgulanmış, iklim politikalarının uygulanmasındaki karar alma süreçlerinde cinsiyetin dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir. Tarafların, kararları uygulama konusunda ilerleme kaydetmesine rağmen kadınların, sürecin tüm yönlerinde temsil edilmesi, hedeflerde ve amaçlarda cinsiyetin ana akımlaştırılmasına ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. COP 23, Lima çalışma programının toplumsal cinsiyet eylem planını kabul etmekte ve tarafları toplumsal cinsiyet eylem planlarının uygulanmasına davet etmektedir. Lima'nın toplumsal cinsiyete ilişkin çalışma programı kapsamında Gender Action Plan (GAP) oluşturulmuştur. GAP, kadınların tam, eşit ve anlamlı katılımını ilerletmeyi ve toplumsal cinsiyete duyarlı iklim politikasını ve Sözleşme'nin uygulanmasında ve Tarafların, sekreteryanın çalışmalarında

toplumsal cinsiyet perspektifinin yaygınlaştırılmasını teşvik etmeyi hedeflemektedir. (Nations, FCCC/CP/2017/11/Add.1, 2018, s. 13-15)

2-13 Aralık 2019 tarihinde Madrid’de düzenlenen 25. Taraflar Konferansı’nda (COP 25) iklim değişikliğinin tarihsel ve güncel süreçte kadınlar ve erkekler üzerinde farklı etkiler meydana getirmekte olduğunu ve iklim değişikliği etkilerinin gelişmekte olan ülkeler, yerel topluluklar ve yerli halklar için daha belirgin olabileceğini kabul etmektedir. COP 25’e göre kadınların BMİDÇS sürecinin tüm yönlerine, ulusal ve yerel düzeydeki iklim politikası ve eylemine eşit katılımı ve liderliği, uzun vadeli iklim hedeflerine ulaşmak için büyük önem arz etmektedir. Ayrıca konferansta ilgili tüm kamu ve özel kuruluşlar toplumsal cinsiyet duyarlılığını arttırmaya davet edilmiştir (Nations, FCCC/CP/2019/13/Add.1, 2020, s. 1-9).

BMİDÇS 7. Taraflar Konferansı ile başlayan uluslararası müzakere süreçleri ile, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama noktasında politikaların oluşturulması, kadın katılımının güçlendirilmesi, kaynakların yönlendirilmesi ve kapasite geliştirilmesi noktalarında önemli adımlar atılmasını sağlasalar da, halen hakkaniyetin inşa edilmesi konusunda eksiklikler mevcuttur.

SONUÇ

İklim değişikliğinin geleceğimizin sorunu olduğu ve her canlıyı etkileyeceği su götürmez bir gerçektir. İklim değişikliğinin herkesi etkileyecek olmasına karşın bu sorunun meydana gelmesine sebep olan davranışlar bireylere, ülkelere ve gruplara karşı değişiklik göstermektedir. Üstelik iklim değişikliğinin etkileri ve hissedilme şiddeti yaş, cinsiyet, ırk ve sınıflara göre farklılık göstermektedir. Sera gazı emisyonlarını azaltmak, iklim değişikliğinin etkilerini durdurmak için en önemli önceliktir. Ancak emisyonlar sıfıra düşse bile atmosfer sıcaklığındaki artışın uzun yıllar devam edeceği, dolayısıyla da iklim değişikliğinin etkilerinin de devam edeceği öngörülmektedir. Bu nedenle, iklim değişikliğinin etkilerine karşı savunmasız toplulukların kapasitesini geliştirmek için adaptasyon politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere kıyasla iklim değişikliğinde daha çok payı vardır. Bu da bir dizi adaletsizliği beraberinde getirir. Bununla birlikte bu toplumları cinsiyet yönüyle ele alırsak su kaynakları kullanımı, tarım arazileri kullanımı, eğitim, sağlık gibi alanlarda bir takım eşitsizliklerin yaşandığını görmekteyiz. Ekolojik ayak izi daha az, çevreye daha duyarlı ve gezegenin iyileştirilmesi için değiştirilecek tüketim alışkanlıklarına (plastik kullanımını azaltma, sürdürülebilirlik vb.) daha çabuk uyum sağlayan kadınlar, kaynaklara olan kısıtlı erişimleri sebebiyle erkeklere kıyasla iklim krizinden daha çok etkilenmektedir. Ataerkil toplumsal yapının kadınlara yüklediği roller sebebiyle hane halkının yükünü omuzlarında taşıyan kadınlara bir de iklim krizi sebebiyle küresel çapta bir sorumluluk yüklenmiştir.

Uluslararası müzakere süreçleri ve yayınlanan belgelerde, politika önceliklendirmeleri etkili olmaktadır. 2000’li yıllarla birlikte uluslararası toplum toplumsal cinsiyet konusuna dikkat çekmek amacıyla çeşitli faaliyetler gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda, iklim değişikliği ile

mücadelede toplumsal cinsiyet eşitliğini ve kadınların güçlendirilmesini teşvik eden ilk uluslararası belge 2001 yılında 7. Taraflar Konferansı ile kamuoyuna duyurulmuştur. İklim politikalarında kadın katılımını artırma, eşitsizlikleri görünür kılma ve kadın kapasitesini geliştirmeyi hedefleyen ilk politika belgelerinden biridir Marakeş Uzlaşmaları. Bali Eylem Planı, Lima Çalışma Programı, Toplumsal Cinsiyet Eylem Planı da süreçte etkili olan politika belgeleri olarak kilometre taşı niteliğindedirler. Ancak etkinlin sağlanması noktasında hala atılması gereken adımlar bulunmaktadır.

Dünya genelinde iklim krizi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin bağdaştırılması zaman almış olsa da bu alanda genel bir farkındalık oluşmuştur. Ancak durum, gezegeni kurtarmak için yeterli değildir. Çeşitli uluslararası anlaşmalarla tek yaşam alanımız olan dünyayı daha yaşanabilir hale getirmek için hedefler koyulmuş, ancak yaptırım uygulanmaması sebebiyle istenilen hedeflere ulaşılamamıştır. Dünya genelinde yaşanan adaletsizliklerin önüne geçmek için iklim değişikliği ile mücadelede cinsiyet dengesi oluşturulmalı ve kadınların karar alıcılar arasında daha fazla yer alması sağlanmalıdır. Uygulanacak politikalarda iklim değişikliği ve toplumsal cinsiyet bağlantısı göz ardı edilmemeli ve kadınların uygulanacak projelere aktif katılımının artırılması gerekmektedir. Kaynakların eşit dağıtımı sağlanmalı ve iklim değişikliğinden en çok etkilenen kırılgan gruplar güçlendirilmelidir ayrıca yaşayacak başka bir gezegenimizin olmadığı unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Akkuş, A. (2021, Aralık 31). Küresel Güney bağlamında iklim etiği ve iklim adaleti. *Cappadocia Journal of Area Studies*, 3(2), s. 200-215.
- Alston, M. (2013). *Introducing Gender and Climate Change: Research, Policy and Action*. M. Alston, & K. Whittenbury içinde, *Research, Action and Policy: Addressing the Gendered Impacts of Climate Change* (s. 3-14). Springer.
- Ar, H., Kadim, F., & Gülçubuk, B. (2012). İklim Değişikliği ve Yoksulluğun En Çok Etkilenenleri: Kırsal Alandaki Kadınlar. *10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi* (s. 1255-1261). Konya: Tarım, Yoksulluk ve Kalkınma.
- Cankurtaran, Ö., & Kelebek Küçükarslan, G. (2021). Toplumsal Cinsiyete Dair Kavramlar. (A. Bora, & İnce Şengül, Dü) *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*, 7-22.
- Demir, A. (2022). İklim Adaletine Kant ve Rawls'un Etik Temelli Adalet. *İnsan & İnsan*, 9(33), s. 63-75.
- Ecevit, Y. (2021, Mart). Türkiye'de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi: Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin İzlenmesi Projesi Faz II. *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Temel Kavramları*. Ankara: Ceid Yayınları.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji* (1 b.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Kaya, Y. (2017). Paris Anlaşmasını İklim Adaleti Perspektifinden Değerlendirmek. *Uluslararası İlişkiler*, 14(54), 87-106.
- Nations, U. (2011). *Report of the Conference of the Parties on its sixteenth session, held in Cancun from 29 November to 10 December 2010*. FCCC/CP/2010/7/Add.1. United Nations.
- Nations, U. (2018). *FCCC/CP/2017/11/Add.1*. United Nations.
- Nations, U. (2020). *FCCC/CP/2019/13/Add.1*. United Nations.

- Özkan, E., & Yıldız, D. (2021, Kasım 30). *Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Doğa Kaybı*. Temmuz 01, 2023 tarihinde Angst: <https://aposto.com/s/61a4dcd8f2b8a500061cf9f8> adresinden alındı
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice*. Massachusetts, Cambridge, United States of America: Harvard University Press.
- Talu, N. (2015). *Türkiye'de İklim Değişikliği Siyaseti*. (İ. Yılmaz, Dü.) Ankara: Phoenix.
- Talu, N. (2016). İklim Değişikliği ve Toplumsal Cinsiyet Politika Belirleme Süreçleri. *Yasama*(33), 68-87.
- Temizarabacı Yıldırım, Y. (2020). *Ütopyanın Kadınları Kadınların Ütopyası* (3 b.). İstanbul: Sel Yayınları.
- United, N. (2015). *Paris Agreement*.
- Uysal Oğuz, C., & Ilık Birben, M. S. (2020). İklim Adaleti Tartışmalarına Güncel Bir Bakış. H. Sağır içinde, *Ekolojik Kriz Ve Küresel Çevre Politikaları* (s. 195-220). İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Wiesner Hanks, M. (2011). *Tarihte Toplumsal Cinsiyet* (3 b.). (D. Çetinkasap, Dü., & M. Çiyan Şenerdi, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

MANUEL CASTELLS'İN BAĞIMLI KENTLEŞME MODELİ İLE ŞEKİLLENEN BİR KENT: LAGOS

Doçent Doktor, HAYRİYE SAĞIR ¹, AHSEN AKKAYA ²

¹ Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
0000-0003-3302-0203

² Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
- 0009-0004-2744-0476

ÖZET

15.yy dan itibaren başlayan deniz aşırı kolonileştirme faaliyetleri sonucu, Avrupa'lı devletler tarafından Afrika kıtasının sömürgeleşme dönemi başlamıştır. Dönem, kıtanın ekonomik, siyasi ve kültürel olarak baskılandığı, kaynakların sömürülerek yerli halkların ezildiği bir süreç olarak tarihe geçmiştir. Nijerya da 19. yy sonlarında Britanya İmparatorluğu'nun kolonisi olarak sömürge bir devlet haline getirilmiştir. Ülkede, sömürge döneminde özellikle büyük ölçekli tarım faaliyetleri neticesinde halkın toprakları ellerinden alınarak yerel ekonomiler zayıflatılmış, kültürel ve yönetsel yapı kontrol edilmiştir. 1940'lı yıllarda bağımsızlık mücadelesini başlatan kıtadaki öncü ülkelerden biri olan Nijerya, 1960 yılında bağımsızlığını kazanarak, 1963 yılında cumhuriyet ilan etmiştir. Biafra'nın 1967 yılında bağımsızlığını ilan etmesiyle, iç savaş başlamıştır. Savaş, yaklaşık üç milyon insanın ölümüne ve milyonlarca insanın yerinden edilmesine sebep olurken, günümüz Nijerya'sında kalıcı izler bırakmıştır. Afrika kıtasının en kalabalık ülkesi ve ekonomik olarak güçlü bir aktörü kabul edilen ülke açısından petrol en önemli ihracat ve gelir kaynağıdır. Ancak petrol, ülkedeki ekonomik eşitsizlikleri derinleştirerek ve diğer sektörlerle yatırım yapılmasını engelleyerek ülkenin kalkınmasında dezavantaj oluşturmaktadır. Günümüzde demokratik federal bir cumhuriyet olarak yönetilen ülkede, yolsuzluk, siyasi istikrarsızlıklar ve yetersiz kamu hizmetleri önde gelen ve aşılmaya çalışılan sorun alanlarının başında gelmektedir. Kentler düzeyine inildiğinde ise bağımlı kentleşme modeline özgü sıkıntıların ön plana çıktığı görülmektedir. Ülkenin ekonomik başkenti olarak nitelendirilen Lagos, aynı zamanda, Batı Afrika'nın ekonomik açıdan güçlü kent merkezlerinden biri olarak nitelendirilmektedir. Küresel ticaret, yabancı yatırımlar Lagos'un kentsel gelişme ve ekonomik kalkınmasının temel belirleyicileri olarak gösterilmektedir. Ekonomik yapı, uluslararası ticaret, finans ve hizmet sektörleri tarafından şekillenmektedir. Özellikle, kentteki toplumsal ve kültürel değişimlerde söz konusu ekonomik bağımlılıkla ilişkili olarak yaşanmaktadır. Benzer şekilde, küreselleşme ve teknolojik gelişmelerde toplumsal yapıları şekillendirmektedir. Farklı etnik gruplara ve kültürlere ev sahipliği yapan kentte mekânsal ayrışma ve eşitsizlikler belirgin bir biçimde göze çarpmaktadır. Kentsel yoksulluğun en önemli yansıması olarak gecekondu bölgeleri ise, kötü yaşam koşulları, altyapı eksiklikleri ile karakterize edilmektedir. Küresel ekonomik ilişkiler

çerçevesinde, dış faktörlere bağımlı bir kentleşme modeli sergileyen Lagos, Castells'in bağımlı kentleşme modeline göre bir kentsel gelişim sergilemektedir.

Anahtar kelimeler: Bağımlı kentleşme, Lagos, M.Castells, Nijerya

A CITY SHAPED BY M.CASTELLS DEPENDENT URBANIZATION MODEL: LAGOS

ABSTRACT

As a result of the overseas colonization activities that started from the 15th century, the colonial period of the African continent started by the European states.Period; It has gone down in history as a process in which the continent was oppressed economically, politically and culturally, and the indigenous peoples were oppressed by exploiting the resources.Nigeria was turned into a colonial state as a colony of the British Empire in the late 19th century.In the colonial period, especially as a result of large-scale agricultural activities, the lands of the people were taken away, local economies were weakened, and the cultural and administrative structure was controlled.Nigeria, one of the leading countries in the continent that started the independence struggle in the 1940s, gained its independence in 1960 and declared a republic in 1963.After Biafra declared its independence in 1967, civil war started.While the war caused the deaths of nearly three million people and the displacement of millions of people, it left lasting scars in present-day Nigeria.Oil is the most important export and income source in the country, which is considered to be the most populous country of the African continent and an economically strong actor.However, oil creates a disadvantage in the development of the country by deepening the economic inequalities in the country and preventing investments in other sectors.Today, in the country governed as a democratic federal republic; corruption, political instability and inadequate public services are among the leading problem areas that are being tried to be overcome.When it comes to the level of cities, it is seen that the problems specific to the dependent urbanization model come to the fore.Described as the economic capital of the country, Lagos is also described as one of the economically powerful urban centers of West Africa.Global trade, foreign investment, and Lagos' urban development and economic development are cited as key determinants.Economic structure is shaped by the finance , international trade and service sectors.In particular, social and cultural changes in the city are experienced in relation to the economic dependency in question.Similarly, globalization and technological developments also shape social structures.In the city, which hosts different ethnic and cultural groups, spatial segregation and inequalities are striking.As the most important reflection of urban poverty, slum areas are characterized by poor living conditions and infrastructure deficiencies.Exhibiting an urbanization model dependent on external factors within the framework of global economic relations, Lagos exhibits an urban development according to Castells' dependent urbanization model.

Keywords: Dependent Urbanization, Lagos, M. Castells, Nigeria

GİRİŞ

Tarihsel süreçte kentlerin ortaya çıkış nedenlerine yönelik farklı teoriler bulunmaktadır. Tarım keşfi ile birlikte yerleşik yaşama geçen insanoğlunun, artı ürün elde etmeye başladıktan sonra kentleri kurduğuna yönelik teori de, sözkonusu teorilerden biri olarak gösterilmektedir. Verimli topraklar ve su kaynaklarına yakın yerleşimlerin tercih edilmesi aslında tarih boyu kentlerin ortaya çıkmasındaki en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Tarihsel süreçte zengin doğal kaynaklara sahip olan yerleşimler her zaman gözde mekanlar olsalar da, bazı durumlarda yerel halk için maalesef ki bu zenginlik bir dezavantaj olarak ta yaşanmıştır. Latin Amerika, Afrika, Asya kıtasındaki çoğu ülkede bu zenginlik, sömürge devletler tarafından kullanılmış, bölge halkı ise yaşam kalitesi düşük yoksul mekânlarda, az gelişmişlik kısır döngüsü içinde yaşamak zorunda kalmışlardır. Sömürge döneminde kurulan Batı tahakkümü sonucunda Afrika toplumu köleleştirilerek sahip oldukları kaynaklar acımasızca yok edilmiştir. Söz konusu dönemde devlet mekanizmaları ortadan kaldırılmasa da, uluslar parçalanarak, sömürü ve asimilasyon yolu ile ulus olma bilinçleri zayıflatılmış ve tekrar devlet olma kabiliyetleri azaltılmıştır. Birleşmiş Milletler'in kurulması ise Afrika toplumu açısından bir dönüm noktası olarak nitelendirilmektedir. Uluslararası kamuoyunda sömürge düzenine karşı oluşan negatif etki sayesinde bağımsızlık mücadelelerini başlatan Afrikalı devletler, sömürge döneminin etkisiyle sömürge sınırlarını ve düzenini peşinen kabul etmişlerdir. Bu durum sömürgeciliğin kurumsallaşmasının bir yansıması olarak nitelendirilebilir. Siyasi ve sosyolojik açıdan kendi kültürel kodlarına aykırı bir şekilde çizilen sınırlar ise kendi aralarında ortaya çıkacak olan huzursuzluk ve çatışmanın temel nedeni olarak görülmektedir (Mızrak, 2022: 52). Sömürgeci devletler tarafından sınırlar, doğal kaynaklar, nehirler ve göller temel alınarak çizilmiştir. Bu şekilde yapay olarak belirlenen devlet sınırları içinde kültürleri, dinleri ve dilleri farklı olan gruplar yerleştirilmiştir. Hausa, Yoruba ve İgbolar Nijerya'da, Hutular ve Tutsile Ruanda ve Burundi'de, Fantiler ve Asantiler ise Gana'da söz konusu yapay oluşumların birer örneğidirler (Aksoy, 2019: 48).

Sömürgecilik Afrika tarihinde Avrupa'nın, kıtanın doğal kaynaklarını ve insan kaynağını ele geçirerek sömürdüğü bir süreci ifade etmektedir. Bu süreçte batılı toplumlar maddi ve maddi olmayan tüm kaynakları kendi toplumlarının kalkınması ve ekonomik refahı için kullanmışlardır (Aksoy, 2019: 49). Sonuçta ise, zengin kaynaklarına rağmen kendi kendilerine yeten bir devlet olma süreçleri gecikmiştir. Günümüzde ise, sömürge döneminden kalan sorun alanları, ekonomik, siyasi ve kültürel bağımlılık ilişkisine dönüşerek kronik bir hal almıştır (Mızrak, 2022: 52).

Sömürge dönemi, birçok Afrika ülkesinde olduğu gibi Nijerya da da uzun vadeli etkiler ortaya çıkarmıştır. Söz konusu etkiler gerek bağımsızlık sonrasında gerekse günümüzde hala hissedilmekte ve ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasi gelişimini yönlendirmektedir. M. Castells tarafından ortaya atılan *Bağımlı Kentleşme Kuramı*, sömürge dönemi kentlerinin şekillenmesinde etkili olan bir kuram olarak ele alınabilir. Bu kapsamda çalışmada Lagos'un kentleşme süreci, Manuel Castells'in bağımlı kentleşme modeline göre siyasi, ekonomik, kültürel ve çevresel yönlerden incelenmiştir.

Bağımlı kentleşme süreci, kaynakların adaletsiz dağılımına ve gelir eşitsizliğinin artmasına yol açabilmektedir. Yabancı yatırımların ve küresel sermayenin yoğunlaştığı sektörlerde çalışanlar genellikle daha yüksek gelir elde ederken, diğer sektörlerde çalışanlar ve yerel halk gelir açısından geride kalmaktadır. Kentleri dış kaynaklara bağımlı hale getiren süreç neticesinde yerel ekonomiler genellikle ihracata dayalı endüstrilere yoğunlaşmakta, sonucunda ise yerel üretim ve çeşitlendirme fırsatları azalmaktadır. Bu durumun, ekonomik krizlerde kentleri daha savunmasız hale getirebilme potansiyeli vardır. Hızlı kentleşme ve nüfus artışı, altyapı ihtiyaçlarını artırırken altyapı projelerinin geliştirilmesi sürecini zorlaştırabilmektedir. Yetersiz

altyapı, kentlerde ulaşım sıkıntıları, enerji kesintileri, su kaynaklarının yetersizliği, çevresel etkiler gibi sorunlara yol açacaktır. Özellikle, tüketimin ve enerji ihtiyacının fazla olması beraberinde doğal kaynakların aşırı kullanımı, atık üretimi, hava, toprak, su kirliliğini getirecek ve kentteki yaşam kalitesini düşürecektir (Başarmak, 2020, 221-223).

Çalışma da Afrika Kıtasında sömürgeleştirme faaliyetleri Nijerya ve Lagos özelinde ele alınmıştır. Özellikle Lagos'un kentleşme deneyimi Bağımlı Kentleşme Kuramı çerçevesinde incelenerek analiz edilmiştir. İki bölümden oluşan çalışmada ilk bölümde sömürgeleştirme faaliyetleri ve bağımlı kentleşme kuramı incelenmiştir. Son bölümde ise Lagos'ta ortaya çıkan kentsel yapılanmaya ilişkin etkenlerin ve kentleşme süreci sonucu ortaya çıkan ekonomik, ekolojik ve toplumsal yapının değerlendirilmesi yapılmıştır.

1.1.AFRİKA KITASI SÖMÜRGELEŞTİRME FAALİYETLERİNİN NİJERYA VE LAGOS'A YANSIMALARI

Kent, tarihin her döneminde farklı anlamlara sahip olan değişken bir kavramdır. Literatürde, her koşul ve her bir kara parçası için geçerli olabilecek bir tanım yapılamamıştır (Kahraman, 1998:5). Tarihsel boyutu incelendiğinde ise kentin, ilk zamanlarda uygarlığın içeriğinin belirlenmesinde etkin olduğu görülmektedir (Ertürk, 1997:42). Aslında doğrudan anlatımla uygarlıkla eşdeğer bir anlamı vardır. En geniş ifadesiyle de uygarlıkla beraber kentleşmenin doğduğu ve birçok uygarlığa göre farklı tanımlar almış olduğudur. Sanayi Devrimiyle birlikte, kentsel mekanların değişimi bu kavramın hem yapı hem de içerikle bütün olarak anlaşılmasını ve insanların daha iyi bir yaşam sürmek için toplu bulundukları yerlerin tarih, ekoloji, coğrafya gibi çok sayıda alanda incelenmesini ve tanımlanmasını daha da zorlaştırmıştır. Kenti toplum bilimi terimiyle, çoğu ticaret, sanayi veya hizmet alanında çalışan ve tarımsal faaliyetlerin olmadığı daha çok hizmet ve sanayi sektörü ağırlıklı, yoğunlaşmış nüfusun yerleştiği alan olarak tanımlayabiliriz. Kentleşme ise, ekonomik gelişmeye koşut olarak toplumda bir takım kente özgü davranış değişiklikleri ortaya çıkaran, nüfus yoğunlaşma sürecidir (Keleş, 1996: 2-4) .

Afrika'da kentlerin ortaya çıkışı, insanların tarım ve ticaret faaliyetlerinden oluşan çetin bir ortamda kendini geliştirmek için, göç etmeleri ile başlamıştır. Birçok yerde, yerleşik yaşam tarzının gelişmesi ve kültürel etkileşimin artması, kentleri bir araya getirmek için gerekli koşulları sağlamıştır. Son zamanlarda, Afrika'daki kentlerin daha çok ortaya çıkmasının ardındaki ana nedenler, jeopolitik, ekonomik ve sosyal nedenler olarak belirlenmiştir (Freund, 2007).

Batı Afrika toplamda 17 ülkeden oluşmaktadır. Bölge nüfusunun %55'i kırsalda yaşarken, kalan kısmı kentlerde yaşamaktadır. Batı Afrika'da kasabalar genellikle yaygınlaşmış ve önemli pazarlarla birlikte savunma işlevleri görmüştür. Metal ve gıda işlemeyle gelişen endüstriyel pazarlar, kırsal alanlardan kentlere göçü hızlandırmıştır. Sonucunda ise kasabalar önemli bir yere sahip olmuş ve Kuzey Afrika ile ticari ilişkiler ağı başlatılmıştır. Bu ticaret genellikle gıda ve demir içeren ürünler, tuz, altın ve Avrupa için giysiler içermektedir. Ayrıca güvenlik ve ekonomik faaliyetlerin artması kentleşme hareketlerini de teşvik etmiştir. Özellikle Batı Afrika'da ki kentlerin çoğunda karşılıklı bağımlılık artmış ve sahil boyunca yaygın olan

illegalliğin ön planda olduğu ekonomik faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Afrika kıtasının sömürgeleşme süreci, Nijerya ve Lagos gibi birçok bölgeye derin etkiler bırakmıştır. Söz konusu etkileri aşağıdaki başlıklar altında toplamak mümkündür (Crowder, 2023; Coquery-Vidrovitch, 1981;16-19):

Siyasi Etkiler: Sömürgeleşme sürecinde, Avrupa devletleri Afrika'nın farklı bölgelerini kolonileştirmiş merkezi ve yerel yönetimleri ele geçirmiştir. Nijerya, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Britanya İmparatorluğu'nun himayesi altına girmiş ve 1960'ta bağımsızlığını kazanmıştır. Sömürge döneminde, Britanya yönetimi Nijerya'da kendilerine sadık yerel liderler ve yönetimler kurmuştur. Bu durum, yönetimlerin etnik gruplar arasında çatışmalara yol açabilecek bir şekilde manipüle edilmesine neden olmuştur. Bağımsızlık sonrasında da etkiler hissedilerek, Nijerya'nın siyasi tarihinde yaşanan etnik ve dini çatışmaların temel nedenlerinden biri olmuştur.

Ekonomik Etkiler: Sömürgeleşme döneminde, Avrupa devletleri, Afrika'nın doğal kaynaklarını sömürerek, ekonomiyi kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmişlerdir. Örneğin; Nijerya, petrol rezervlerine sahip olan zengin bir ülke olarak öne çıkmaktadır. Britanya, petrolü keşfettikten sonra Nijerya'nın ekonomik yapısını petrole dayalı bir hale getirmiştir. Ülkede sömürge döneminde tarım ve yerel endüstriyel üretim geriletilerek, tarım ürünleri ve hammadde ihracatına dayanan bir ekonomik yapı oluşturulmuştur. Bu durum, bağımsızlık sonrasında da devam etmiş ve Nijerya'nın ekonomik bağımsızlığını kazanmasını zorlaştırmıştır. Ayrıca, yabancı şirketlerin Nijerya'nın petrol rezervlerine hakim olması, ekonomik sömürüye yol açarak, kaynakların adaletsiz dağılımına neden olmuştur.

Kültürel Etkiler: Sömürgeleşme sürecinde, Avrupa kültürü ve değerleri, yerel kültürlerin üzerine baskın hale getirilmiştir. Dil, eğitim, din ve hukuk gibi alanlarda Batı etkisi görülmektedir. Özellikle, Britanya sömürge döneminde İngilizce dilinin yaygınlaşması, Hristiyanlığın etkisi ve Batı tarzı eğitim sisteminin benimsenmesi gibi etkiler görülmüştür. Bu durum, yerel kültürlerin ve geleneklerin zayıflamasına ve bazı durumlarda da yok olmasına yol açmıştır. Ayrıca, sömürgeleştirilen bölgelerde yerel kültürlerin hor görülmesi ve aşağılanması da kültürel travmalara neden olmuştur.

Altyapı ve Kentleşme: Sömürgeleşme döneminde, Avrupa devletleri sömürdükleri bölgelerde altyapıyı geliştirerek, kentleşmeyi teşvik etmişlerdir. Lagos da bu süreçten etkilenen kentlerden biridir. Britanya sömürge döneminde Lagos, başkent olarak önem kazanmış, ticari ve idari merkez haline gelmiştir. Yollar, limanlar, demiryolları ve diğer altyapı projeleri inşa edilerek Lagos, Nijerya'nın en büyük ve en önemli kentlerinden biri haline gelmiştir.

Sömürgeleşme döneminin etkileri uzun vadeli ve karmaşık bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır, bugün bile, bu etkilerin bazıları belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Etnik çatışmalar, kaynakların adaletsiz dağılımı, ekonomik bağımlılık ve kültürel travmalar gibi sorunlar, sömürgeleşme sürecinin kalıntıları olarak nitelendirilmektedir.

1.2.BAĞIMLI KENTLEŞME MODELİNİN KENTLER ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI

Modelin kentler üzerindeki yansımalarını ekonomik, sosyal, politik ve çevresel açılardan değerlendirmek mümkündür (Başarmak, 2020; 219-224, Coquery-Vidrovitch, 1981: 33, Hardoy vd., 2013: 20-34, Kantor, P.,1987: 514-520,):

Ekonomik Etkiler: Bağımlı kentleşme modeli, küresel sermayenin ve dış yatırımların kentlere akışını teşvik ederken, bu durum ekonomik büyümeyi ve istihdamı artırabilir. Ancak, ekonomik büyüme genellikle dışa bağımlılık ve gelir eşitsizliğiyle birlikte ortaya çıkmaktadır. Kentlerin büyük bir bölümü yabancı şirketlerin faaliyetlerine ve ihracata dayalı endüstrilere bağımlı hale gelirken, yerel ekonomiler gerileme eğilimi göstererek süreçten ciddi ölçülerde zarar görürler.

Sosyal Etkiler: Bağımlı kentleşme süreci, sosyal dokuda da önemli değişikliklere yol açabilmektedir. Kentlere gelen göç dalgaları, nüfusun hızla artmasına ve hızlı bir kentleşme sürecinin yaşanmasına neden olabilmektedir. Bu durum, kentsel altyapı ve hizmetlerin yetersiz kalmasına ve yoksullukla mücadelede önemli zorluklara yol açmaktadır. Aynı zamanda, yerel kültürler ve topluluk bağları da küresel kültürel akımların etkisi altında değişime uğramaktadır.

Politik Etkiler: Bağımlı kentleşme süreci, politik düzenlemelerde ve karar alma süreçlerinde etkilidir. Yabancı yatırımlar ve küresel sermaye akışları, politik kararları etkileyerek kent yönetimlerinin bağımsızlığını sınırlamaktadır. Bununla birlikte kaynakların adaletsiz dağılımı ve toplumsal eşitsizlikler, siyasi istikrarsızlık ve çatışmalara yol açabilmektedir.

Çevresel Etkiler: Bağımlı kentleşme süreci, çevresel etkileri de beraberinde getirmektedir. Hızlı kentleşme, altyapı ihtiyaçlarını artırırken, doğal kaynakların aşırı kullanımına ve çevresel tahribata neden olmaktadır. Aynı zamanda, kentleşme faaliyetleri, yüksek tüketim ve atık üretimi de çevresel sorunları artırmaktadır.

Sonuç olarak bağımlı kentleşme modeli kentlerde önemli bir ekonomik büyüme potansiyeli sunarken, beraberinde bir dizi soruna yol açmaktadır. Bu kapsamda, ekonomik gelişme, istihdam ve altyapı gelişimi avantajları arasında sıralanırken, gelir dağılımı adaletsizliği, ekonomik bağımlılık, altyapı sorunları ve çevresel sorunları dezavantajları olarak belirtmek mümkündür.

NİJERYA KENTLERİNİN MANUEL CASTELLS'İN BAĞIMLI KENTLEŞME MODELİ KAPSAMINDA ELE ALINMASI

Manuel Castells'in (1983: 44) bağımlı kentleşme modeli, gelişmekte olan ülkelerde sömürgeleştirme ve küresel sermaye akışlarına bağlı olarak ortaya çıkan kentleşme süreçlerini açıklamaktadır. Bu modele göre, bağımlı kentler, küresel ekonomik ilişkilerin etkisi altında gelişen ve büyük ölçüde dış kaynaklara bağımlı olan kentlerdir. Nijerya'da da bu modelin etkileri görülmektedir ve Lagos, Abuja ve Port Harcourt gibi ülkenin bazı kentlerinin bağımlı kentleşme sürecinden etkilendikleri gözlemlenmektedir. Bağımlı kentleşme sürecinin bu

kentler üzerindeki etkilerine kısaca değinecek olursak (Daniel vd. 2015: 235-237; Ikporukpo, 2018: 65-73, Obi-Ani: 2020):

Lagos: Nijerya'nın eski başkenti olan Lagos, 24 milyonluk nüfusu ile kıtanın en kalabalık, refah seviyesi en yüksek ve Batı Afrika'nın en hızlı gelişen kentlerinden biridir. Lagos, Nijerya'nın en büyük kenti ve ekonomik merkezi olarak öne çıkmaktadır ancak kalabalık nüfusu kenti yaşanmaz bir yer haline getirmektedir. Liman kenti olması ise kente stratejik bir misyon yüklemektedir. Söz konusu stratejik konum İngiliz koloni döneminde önemli rol oynamıştır. 1861 yılında ele geçirilmiş ve Büyük Britanya koloni bölgesi olarak yönetilmiştir. Bu dönemde İngiliz hukuk sistemi ve yönetim sistemi hakim olmuştur. Aynı dönemde liman kenti olarak büyük bir gelişme göstermiş ve Batı Afrika'nın önemli ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir. Özellikle palmiye yağı, yer fıstığı, tropikal ürünler ve köle ticareti kapsamında ekonomik öneme sahip olmuştur.

Bağımlı kentleşme modeline göre bakıldığında ise, Lagos, küresel sermayenin ve dış kaynakların yoğun olarak aktığı bir merkez haline gelmiştir. Yabancı yatırımlar, uluslararası şirketler ve küresel ticaretin etkisiyle kent hızla büyümüş ve ekonomik olarak önemli bir konuma gelmiştir. Ancak, bağımlı kentleşme süreci, kaynakların adaletsiz dağılımı, yoksulluk ve altyapı sorunları gibi zorlukları da beraberinde getirmiştir.

Abuja: Nijerya'nın başkenti olan Abuja, bağımlı kentleşme sürecinden etkilenen bir diğer kenttir. 1980'lerde Lagos'un yerine başkent olarak inşa edilen Abuja, hızlı bir şekilde büyümüş ve ekonomik, politik ve idari merkez haline gelmiştir. Yabancı yatırımların ve devlet kaynaklarının yoğunlaştığı bir kent olarak, bağımlı kentleşmenin etkilerini hissetmek mümkündür.

Port Harcourt: Port Harcourt, Nijerya'nın petrol endüstrisinin merkezlerinden biridir ve bağımlı kentleşme modelinden etkilenmiştir. Kentin ismi Iguocha iken 1913 yılında Koloni Eyalet Sekreteri Lewis Vernon Harcourt'un soyadına ithafen değiştirilmiştir. Petrol şirketlerinin yoğun olarak faaliyet gösterdiği bu kent, dışarıdan gelen sermaye akışlarına ve petrol endüstrisinin etkisine dayalı bir kentleşme süreci yaşamıştır. Ancak, kaynakların adaletsiz dağılımı, çevresel sorunlar ve toplumsal eşitsizlikler gibi sorunlar bu kentte de gözlemlenmektedir.

NİJERYA

Nijerya Gine Körfezi'nde yer alan, Batı Afrika'nın en önemli ülkesidir ve adını 1898'te İspanyol Kaşif Flora Shaw tarafından almıştır (Umar, 2013: 14) . Doğal kaynakları ve yoğun nüfus hareketi ülkeyi her açıdan önemli bir konuma getirmiştir ve en hızlı kentleşmeyi yaşatmıştır. Kentleşmeyle birlikte etnik ve dini yapılar gelişmiş, kentte siyasi yapılar ve kolonileşmeler başlamıştır (Bıçakçı, 2019) .

1 Ekim 1960 tarihinde bağımsızlığını kazanan Kuzey Nijerya 19. yüzyılda dünyanın en büyük ve en geniş köle pazarlarından biri olarak anılmıştır. 1976 yılında kurulan Abuja Federal

Başkenti'nden önce , Lagos hem eyalet hem de Federal Başkent olarak hizmet vermiş, fakat 1991'de başkentin Abuja'ya taşınmasıyla beraber Lagos bu önemini kaybetmiştir. Sömürgecilerin ülkeyi sömürü altına alması, idari yönetimi ele geçirme ve coğrafi sınırlarını yeniden düzenleme imkanı vermiştir (Bıçakçı, 2019).

Nijerya'daki kentsel alanlar, daha yoğun kullanım ve üretim için tasarlanmıştır dolayısıyla da nüfus, 1960'lardan beri iki katına çıkmış ve hızla değişmeye devam etmiştir. Kentsel alanlar, kamu yönetimi, sağlık, eğitim, ulaşım gibi alanlarda olağanüstü bir hızla gelişmiştir. Ulaşım alanında, ülkede karayolu yapımına ve havayolu ulaşımına büyük yatırımlar yapılmıştır. Ayrıca sanayileşme, küçük işletmelerin ve yabancı yatırımların çoğalması da kentlerin büyümesine katkıda bulunmuştur. Nüfusun çoğalması, kentsel alanların gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Yerel yöneticiler, hızlı nüfus artışı, çarpık kentleşme ve düzensiz büyüme gibi sorunlarla uğraşmaktadır. Ayrıca, tarım ve çevre alanlarına, kamu fonlarının yoğun olarak yönlendirildiği gözlenmektedir . Bu fonlar, kentsel alanların daha verimli kullanımını ve kentsel gelişimin daha etkili planlanmasını sağlamak amacıyla kullanılmaktadır (Obi-Ani, 2020: 13).

LAGOS

1472'te Portekiz asıllı kaşif Rui De Sequeria tarafından kent ismini kazanmıştır (Filani, 2012:10). 1851'de İngiltere, Lagos'da bir sosyal düzen kurmuştur. 1861'de ise İngiliz yatırımcılar aracılığıyla Lagos, İngiliz egemenliği altına alınması kentte ciddi etkiler oluşturmuştur. Bir öteki taraftan ise Lagos, 18.yüzyıldan başlayıp 19.yüzyılın ortalarına kadar devam eden süreçte önemli bir köle pazarını oluşturmuştur. Lagos'un egemenliğinin olmayışı Avrupa için yeni bir ticaret yolu oluşturmuştur. Örneğin bir çok İngiliz subayının Lagos'ta yıllarca bulunması ve koloni idare etmeleri, bir çok Avrupa merkezli şirketlerin 20. yüzyıl başlarına kadar denizyolunda önemli bir yere sahip olmaları da tamamen baskı yaratmıştır. Tabi sadece ticaret değil aynı zamanda doğal güzelliklerde insanları çeken nokta olmuştur (Bıçakçı, 2019). Gelen göçlerle birlikte, Lagos'ta Avrupalılaşma hareketleri başlamış ve yeni bir statü ortaya çıkmıştır. Sonucunda, 1866'da 25.000 olan bu yer zamanla göç olarak kapasitesini fazlasıyla doldurmuştur (Freund,2007:52).

Nijerya'da modern şehirleşme, Lagos'un hakimiyet etkisinin altındadır. Başta Lagos olmak üzere, Ikeja ve Epe, Ikorodu, ve Badagry beş bölgeden oluşmaktadır. Yönetimler Nijerya Anayasasına uygun olarak yerel meclis geliştirme alanlarını resmi olarak Anayasada belirtmemiştir (Filani, 2012: 10-11). Nijerya, Afrika'daki birçok ülke gibi, son zamanlarda modern şehirleşme sürecine girmiştir. Nijeryalılar, büyük şehirlerini, örneğin Lagos, Kano, Abuja ve Ibadan da dahil olmak üzere, modern bir biçimde yeniden planlamak , düzenlemek ve inşa etmek için çalışmaktadır. Bu şehirler, geniş otoyollar, köprüler, havayolları, modern alışveriş merkezleri, hastaneler ve eğitim kurumlarıyla donatılmıştır. Kamusal binaların yanı sıra, Nijerya'da modern şehirlerin oluşturulması için elverişli çevresel ve kültürel ortam da sağlanmaktadır. Ayrıca, Nijerya'da toplu yaşama, altyapı ve konut geliştirme projelerinde de çalışmalar yürütülmektedir. Nijerya'daki modern şehirleşme, insanların yaşam standartlarının yükselmesi için yapılan çok sayıda katkıyı beraberinde getirmiştir. Güvenli yerleşim yerleri,

kaliteli eğitim olanakları, sağlık hizmetleri, çevre düzeni ve bunun gibi pek çok hayati konuda artan standartlar, Nijeryalıların yaşam kalitesini artırmıştır. Lagos, Nijerya'nın en kalabalık ve yoğun göç alarak, nüfusuyla da dikkat çeken bir şehirdir. Şehirde kentleşme, yüksek parlak gökdelenlerden modern alışveriş merkezlerine kadar çok değişik mekanları göstermektedir. Lagos'un kentsel yoğunlaşma seviyesi yüksek olduğu için, kentin sınırları inşaat üretimi en üst noktaya ulaşan ve çoğu konut aslında dengesiz çevresel koşullar nedeniyle çok kötü duruma gelen geleneksel konutların yerini almıştır (Onwuemele, 2015: 219-220).

Özellikle kentte 1970'lerde petrolün bulunması kenti vazgeçilmez kılarak konumunu güçlendirmiş ve 11 yıl içinde yaklaşık 644.000 kişinin göç etmesine yol açarak, kenti büyük bir metropoliten alan haline getirmiştir. Böylece, Lagos Afrika'nın en çok değişim yaşayan ve en kalabalık bölgesi haline gelmiştir (Freund, 2007:72).

İklimsel ve coğrafi özelliklerden kaynaklı oluşan kıtlık sömürge sonrasında gecekondulaşmayı ortaya çıkarmıştır. Oluşan bu ekonomik dengesizlik, kentlilerin günlük ihtiyaçlarının karşılanması için ve gelecek yıllardaki büyümeye karşı planlama önlemlerinin alınmasını ve bunun için de yerel otoritenin güçlendirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda ortaya çıkan illegallik ve eşitsizlik için de kurumsal kapasite eksikliği bulunmaktadır. Örneğin taşımacılık ve lojistik için yeterli alt yapının olmaması, liman ve enerji altyapısını bozmakta ve bu da kentsel zarar doğurmaktadır (UN HABİTAT, 2014:10). Hızlı nüfus artışı, beraberinde yerel ve bölgesel çapta altyapı yetersizliği oluştururken, kentlerin sağlıklı büyüme sürecine ve ekonomik olarak gelişimine de olumsuz yansımaktadır.

LAGOS'UN KENTLEŞME SÜRECİ

Lagos'un kentleşme tarihi oldukça dinamik bir süreçten olarak yaşanmıştır. Süreç içindeki önemli aşamaları; Kolonyal dönem, başkent olduğu dönem, bağımsızlık sonrası büyüme dönemi ve 1990'lardan günümüze hızlı kentsel genişleme dönemi olmak üzere 4 farklı grupta sınıflandırmak mümkündür (Edem vd. 2012; Baker, 1974, Agbola, 2015: 77-79);

Kolonyal Dönem: Lagos, 19. yüzyılın ortalarında Britanya sömürge güçleri tarafından ele geçirilmiş ve bu dönemde, Britanya İmparatorluğu'nun Batı Afrika'daki ticaret merkezi olarak geliştirilmiştir. Limanın stratejik konumu ve köle ticaretinin sona ermesinden sonra gelişen palmye yağı ve diğer tarımsal ürün ticareti, Lagos'un ekonomik önemini artırmıştır.

Nijerya'nın Başkenti Olarak Gelişim: 1914 yılında Nijerya'nın birleşmesiyle Lagos, Nijerya'nın başkenti olarak seçilmiştir. Bu dönemde, Lagos, ülkenin politik, idari ve ekonomik merkezi haline gelmiştir. Yabancı yatırımların artmasıyla birlikte şehirde modern yapılar ve altyapı projeleri yaygınlaşmış ve sınırlı bir kentleşme süreci yaşanmıştır.

Bağımsızlık Sonrası Büyüme: 1960'ta Nijerya'nın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Lagos, hızlı bir nüfus artışı ve kentsel büyüme yaşamıştır. Kent, ülkenin ekonomik, ticari ve finansal merkezi haline gelmiştir. Petrol endüstrisindeki büyüme ve ekonomik fırsatlar, Lagos'a büyük bir göç dalgasını tetiklemiş, gecekondu mahalleleri hızla yayılarak, mekânsal ayrışma artış göstermiştir.

1990'lardan Günümüze Hızlı Kentsel Genişleme Dönemi: 1990'lardan itibaren Lagos, hızlı bir kentsel genişleme ve kentsel dönüşüm süreci yaşamıştır. Kent, hızla büyüyen bir nüfusa ve yoğun bir göçe maruz kalmış dönemde, mekansal ayrışma, altyapı eksiklikleri, trafik sıkışıklığı ve kentsel yoksulluk gibi sorunlar daha belirgin hale gelmiştir. Yaşanan süreç, Lagos'u Afrika'nın en büyük megakentlerinden biri haline getirmiştir.

Hızlı ve yoğun kentleşme süreci Lagos'u önemli zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Yoğun nüfus artışı, altyapı eksiklikleri, mekansal ayrışma, kentsel yoksulluk, çevresel sorunlar ve trafik sıkışıklığı gibi olumsuzluklar kente ait sorun alanlarının başında gelmektedir. Bu nedenle Lagos'un kentleşme süreci, kentteki sosyal, ekonomik ve mekansal dinamiklerin anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Lagos, günümüzde bir dizi kentsel sorunla boğuşmaktadır. Kentin karşı karşıya olduğu başlıca sorunları ise aşağıdaki başlıklar altında sınıflandırmak mümkündür (Aluko, 2010; Ilesanmi, 2010):

1. Yoğun Nüfus ve Hızlı Kentsel Büyüme: Lagos, Afrika'nın en kalabalık şehirlerinden biridir ve hızla büyümeye devam etmektedir. Yoğun nüfus, altyapı, konut, sağlık hizmetleri, eğitim ve diğer temel hizmetlerin sağlanmasını zorlaştırmaktadır.
2. Mekansal Ayrışma ve Konut Sorunları: Lagos'ta büyük bir mekansal ayrışma ve konut sorunu bulunmaktadır. Zengin ve fakir semtler arasında uçurum vardır. Yetersiz konut arzı, gecekondu mahallelerinin hızla yayılmasına ve kentsel yoksulluğa yol açmaktadır.
3. Altyapı Eksiklikleri: Lagos, altyapı eksiklikleriyle mücadele eden bir kenttir. Ulaşım altyapısı yetersizdir ve kentte ciddi trafik sıkışıklığı sorunu vardır. Su ve elektrik kesintileri sık sık yaşanmaktadır ve atık yönetim sistemi yetersizdir.
4. İşsizlik ve Yetersiz Ekonomik Gelişme: Lagos, yüksek işsizlik oranları ve yetersiz ekonomik gelişme ile karşı karşıyadır. Şehirdeki büyük nüfus artışı, iş yaratma ve gelir dağılımı konusunda önemli zorluklar oluşturmaktadır.
5. Çevresel Sorunlar: Kent ciddi çevresel sorunlarla da mücadele etmektedir. Su ve hava kirliliği, atık yönetimi, erozyon ve iklim değişikliği gibi sorun alanları kentin yaşam kalitesini önemli boyutlarda etkilemektedir.
6. Güvenlik Sorunları: Kentin bazı bölgeleri güvenlik sorunlarıyla karşı karşıyadır. Suç oranları yüksektir ve kamu güvenliğinin yetersizdir.

Söz konusu sorunlar, Lagos'taki kentsel gelişimi olumsuz yönde etkilemektedir. Yerel yönetim ve ilgili paydaşlar, bu sorunların üstesinden gelmek ve daha sürdürülebilir bir kentsel gelişim sağlamak için çeşitli politika ve projeleri uygulamaktadır. Ancak bu stratejiler, bağımlı bir kentsel yapı kapsamında, sağlıklı bir kentsel gelişme sürecinin inşa edilmesinde yetersiz kalmaktadır.

M. CASTELLS'IN BAĞIMLI KENTLEŞME MODELİNE GÖRE LAGOS

Manuel Castells'in bağımlı kentleşme modeli ile Lagos kenti arasındaki bağlantıyı ekonomik, sosyo-kültürel değişim ve mekânsal ayrışma açısından ele almak mümkündür (Alakija, 2021; Gordon, 2015; Aworemi, 2011):

1. Ekonomik Bağımlılık: Castells'in bağımlı kentleşme modeli, küresel ekonomik ilişkilerin kentler üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Lagos, Nijerya'nın ekonomik başkenti ve Batı Afrika'nın en büyük ekonomisine sahip bir kenttir. Castells'in modeline göre, Lagos gibi kentler, küresel ekonomideki dışsal faktörlere bağımlı halde ekonomik açıdan gelişmektedirler. Özellikle uluslararası ticaret, yabancı yatırımlar ve küresel pazar dinamikleri, Lagos'un ekonomik kalkınmasını ve kentleşmesini etkileyen unsurlar olarak göz çarpmaktadır.
2. Sosyal ve Kültürel Değişim: Castells, bağımlı kentleşme modelinde kültürel ve sosyal değişimin ekonomik bağımlılıkla ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Lagos, Nijerya'nın farklı etnik gruplarının ve kültürlerinin bir araya geldiği bir kenttir. Ancak küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve ekonomik dönüşüm, Lagos'ta sosyal ve kültürel yapıları etkilemektedir. Özellikle Batı kültürünün etkisiyle kentte yaşam tarzı, değerler ve sosyal ilişkilerde değişimler gözlemlenmektedir. Batı tarzı mimari, eğitim sistemi, hukuk sistemi ve diğer kültürel unsurlar Lagos'un gelişiminde etkili olmuştur. Lagos'un kültürel dokusu, geleneksel Nijerya kültürü ile Batı etkileşiminin bir karışımını yansıtmaktadır. Bu etkileşim müziğe, moda trendlerine, yemeklere ve sanatın çeşitli alanlarına yansımıştır. Örneğin, Lagos'ta Afrobeats adı verilen bir müzik tarzı ön plana çıkmaktadır. Afrobeats, yerel Afrika ritimlerini Batı pop ve hip-hop tarzlarıyla harmanlayan bir müzik çeşitidir.
3. Mekansal Ayırışma: Castells'in modelinde, bağımlı kentlerde mekansal ayırışma ve eşitsizliklerin artabileceği vurgulanmaktadır. Lagos, büyük bir nüfusa sahip olmasına rağmen, kentte gelir eşitsizliği ve farklı yaşam koşulları görülmektedir. Özellikle zengin ve fakir semtler arasında büyük mekansal ayrımlar belirgindir. Bu mekansal ayırışma, ekonomik bağımlılık, politik kararlar ve kaynak dağılımı gibi faktörlerin bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır.
4. Kentleşme Süreci ve Gecekondu Alanları: Castells'in modelinde, bağımlı kentleşme sürecinde gecekonduların ortaya çıkabileceği ve büyüyerek yayılacağı vurgulanmaktadır. Lagos'ta da gecekondu bölgeleri, hızlı nüfus artışı ve kentsel yoksulluğun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu gecekondu alanları, temel altyapı eksiklikleri, yaşam koşullarının kötü olması ve sınırlı erişim imkanlarıyla karakterize edilmektedir.

Yukarıdaki öncüllerden yola çıkarak, Lagos kenti ve Castells'in bağımlı kentleşme modeli arasında ekonomik bağımlılık, sosyal ve kültürel değişim, mekansal ayırışma ve gecekondu oluşumu gibi bağlantılar bulunduğunu söylemek mümkündür. Nijerya'nın en büyük şehri ve ekonomik merkezi olarak nitelendirilen Lagos'ta yaşanan bağımlı kentleşme modeli bazı avantajlar ortaya çıkarırken, kentsel sorunların daha karmaşıklaşmasına da yol açmıştır. Lagos kenti açısından bağımlı kentleşme modelinin avantajlarının başında önemli bir ticaret ve finans merkezi olması gelmektedir bu durum ekonomik büyümeyi ve istihdam olanaklarını beraberinde getirirken, yoksulluk ve gelir eşitsizliği, altyapı sorunları, çevresel sorunlar ve trafik sıkışıklığı Lagos'ta ki yerel halkın katlanması gereken maliyetler olarak ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Lagos, Nijerya'nın ve Batı Afrika'nın en önemli ekonomik merkezlerinden biridir. Kent, büyük ölçüde petrol ve doğal gaz gibi doğal kaynakların ihracatına dayalı bir ekonomiye sahiptir. Bu durum, Lagos'un ekonomik olarak dış faktörlere, özellikle küresel enerji talebine bağımlı hale

gelmesine neden olmuştur. Ayrıca, Lagos'un ekonomik yapısı, uluslararası ticaret, finans ve hizmet sektörleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Yabancı yatırımların ve küresel şirketlerin varlığı, şehrin ekonomik gelişimi üzerinde etkili olmaktadır. Bu durum, Lagos'un küresel ekonomi ve piyasa dinamiklerine bağımlı bir şekilde işleyen bir kent olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, bağımlı kentleşme sadece ekonomik bağımlılıkla sınırlı değildir. Aynı zamanda politik, sosyal ve kültürel bağımlılığı da içermektedir. Lagos'ta kültürel ve sosyal değişimler, politik kararların etkisi ve kaynak dağılımı gibi faktörler bağımlılık sürecini etkilemektedir.

Lagos, çeşitli kentleşme kuramları içinde farklı yönleriyle incelenebilecek bir kenttir. Lagos kentleşme kuramlarıyla ilişkilendirilecek olursa; modernleşme kuramı, bağımlı kalkınma kuramı, postmodern kent kuramı ve bağımlı kentleşme kuramları çerçevesinde kenti ele almak mümkündür:

1. Modernleşme Kuramı: Lagos'un hızlı kentleşme süreci ve ekonomik büyümesi, modernleşme kuramıyla ilişkilendirilebilir. Modernleşme kuramı, sanayileşme ve teknolojik ilerlemeyle birlikte kırsal nüfusun kentlere akışını ve kentlerin ekonomik ve sosyal değişimini açıklamaya odaklanmaktadır. Lagos, Nijerya'nın modernleşme sürecinde önemli bir rol oynamış ve sonucunda kırsal bölgelerden büyük bir göç dalgasına maruz kalmıştır.
2. Bağımlı Kalkınma Kuramı: Lagos'un ekonomik bağımlılığı, bağımlı kalkınma kuramıyla ilişkilendirilebilir. Kurama göre, bağımlı ülkelerin ekonomileri, dış faktörlere (uluslararası ticaret, yabancı yatırımlar vb.) bağımlı hale gelişme göstermektedir. Lagos, Nijerya'nın ekonomik başkenti olarak uluslararası ticaret ve küresel sermaye akımlarının yoğun olduğu bir merkezdir. Bu durum, Lagos'un ekonomik kararlarını ve kalkınma sürecini dış etkenlere bağımlı hale getirmektedir.
3. Postmodern Kent Kuramı: Lagos'un karmaşık ve çelişkili kentsel yapısını, postmodern kent kuramıyla da ilişkilendirmek mümkündür. Lagos, farklı kültürlerin ve etnik grupların bir araya geldiği karmaşık bir kenttir. Kentteki mekansal ayrışma, farklı yaşam tarzları ve çelişkili kentsel gelişme projeleri ile postmodern kent kuramının önemli unsurları arasında benzerlikler bulunmaktadır.

Kuramlar, Lagos'un farklı yönlerini açıklamada kullanılabilir. Ancak Lagos, önemli bir kentsel merkez olarak bölgesel ve uluslararası ticaret, kültürel etkileşim ve ekonomik faaliyetler açısından stratejik rol oynamaktadır. Bu kapsamda Lagos'u bağımlı bir kent olarak nitelendirmek mümkündür. Bağımlı kentleşme, küresel ekonomik ilişkilerin etkisiyle gelişen ve dış faktörlere bağımlı hale gelen kentlerin bir özelliğidir. Bu çerçevede Castells'in bağımlı kentleşme modelinin Lagos'a yansımalarını aşağıdaki gibi gruplandırmak mümkündür.

Ekonomik Bağımlılık: Castells modelinde, bağımlı kentlerin küresel ekonomik ilişkilerin etkisine maruz kaldığını belirtmektedir. Lagos, Nijerya'nın ekonomik başkenti ve Batı Afrika'nın önemli bir ticaret ve finans merkezidir. Şehir, büyük ölçüde petrol ve doğal gaz ihracatına dayanan bir ekonomiye sahiptir. Bu durum, Lagos'un küresel enerji talebine ve petrol fiyatlarına bağımlı olmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda, yabancı yatırımlar ve uluslararası şirketlerin varlığı, şehrin ekonomik gelişimini etkilemektedir. Bu bağlamda, Lagos'un ekonomik bağımlılığı, Castells'in bağımlı kentleşme modeliyle uyumluluk göstermektedir.

Sosyal ve Kültürel Değişim: Castells, bağımlı kentleşme modelinde kültürel ve sosyal değişimin ekonomik bağımlılıkla ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Lagos, büyük bir nüfusa ve çeşitlilik gösteren etnik gruplara sahip bir kenttir. Küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve ekonomik dönüşüm, Lagos'ta sosyal ve kültürel yapıları etkilemektedir. Örneğin, küresel medya ve iletişim araçları, Lagos'ta Batı kültürünün etkisini artırmakta ve yerel kültürler üzerinde değişimlere neden olabilmektedir. Lagos'taki sosyal ve kültürel değişimlerin tam olarak Castells'in modeliyle örtüştüğünü söylemek mümkündür.

Mekânsal Ayrışma: Castells'in bağımlı kentleşme modelinde, bağımlı kentlerde mekânsal ayrışma ve eşitsizliklerin arttığı vurgulanmaktadır. Lagos'ta da mekânsal ayrışma yaygın bir sorundur. Kentte gelir eşitsizliği, farklı yaşam koşulları ve altyapı eksiklikleri gözlemlenmektedir. Zengin ve fakir semtler arasında büyük ayrımlar söz konusudur. Mekânsal ayrışma, ekonomik bağımlılık, politik kararlar ve kaynak dağılımı gibi faktörlerden etkilenmektedir. Bu bağlamda, Lagos'taki mekânsal ayrışma, Castells'in bağımlı kentleşme modeliyle uyumluluk arz etmektedir.

Bağımlı kentleşme sürecinin Lagos kenti üzerindeki etkileri karmaşık ve çeşitlidir. Hem ekonomik fırsatlar hem de sosyal ve çevresel zorluklarla birlikte yaşanmaktadır. Bu nedenle, kentsel gelişim sürecinde sürdürülebilir kent gelişimi, gelir eşitsizliğinin azaltılması ve altyapı sorunlarının çözülmesi kent yönetiminin çözüme kavuşturması gereken öncelikli alanlar olarak ön plana çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abani, C. (2010). Lagos: a pilgrimage in notations. In Pieterse, E. & Edjabe, N. (eds.), African cities reader 01, Cape Town: African Center For Cites and Chimurenga.
- Abubakar, Y.W (2015). Demokrasi ve iyi yönetim: Nijerya örneği. Yayımlanmamış, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akgür, M. ve Palacioğlu, T. (1997). Nijerya ülke etüdü. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Akova, Y. (2011). Nijerya ülke raporu. Ankara: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- Alakija, O. B. (2021). Living with difference: Ontological security and identification of second-generation members of the Nigerian diaspora in Peckham, 'Little Lagos', London. Journal of Arab & Muslim Media Research, 14(2), 237-259.
- Aluko, O. E. (2010). The Impact of Urbanization on Housing Development: The Lagos Experience, Nigeria. Ethiopian journal of environmental studies and management, 3(3).
- Aworemi, J. R., Abdul-Azeez, I. A., & Opoola, N. A. (2011). An appraisal of the factors influencing rural-urban migration in some selected Local Government Areas of Lagos State Nigeria. Journal of Sustainable Development, 4(3), 136-141.
- Baker, P. H. (1974). Urbanization and political change: the politics of Lagos, 1917-1967. Berkeley: University of California Press.
- Başarmak, H.I.B (2020). Bağımlı kentleşme, kent hakkı ve kentsel dönüşüm. Memleket Siyaset Yönetim (MSY), Cilt 15, Sayı 34, Aralık 2020, 217-242.

- Bıçakcı H.(2019) , International journal of afro-eurasian research , cilt:4 sayı :7
- Gordon, G. (2015). Lagos, Nigeria. Foreign Policy, (210).
- Castells, M. (1983). The city and the grassroots: A cross-cultural theory of urban social movements (No. 7). Univ of California Press.
- Crowder, M. (2023). West Africa under colonial rule. Taylor & Francis.
- Edem E. E.; Okonkwo, M. M.; Onochie A. O.; Agbonome, P. C.; Chiroma, A. H.; and Ogwu (2012). A Highlight of Architectural Heritage of Colonial Urbanization in Nigeria: Lagos, Port Harcourt, Calabar, Enugu and Kaduna .I. / AARCHES Journal Vol. 11.pp.1-25.
- Coquery-Vidrovitch, C. (1991). The Process of Urbanization in Africa (From the Origins to the Beginning of Independence). African Studies Review, 34(1), 1. doi:10.2307/524256
- Daniel, M. M., Wapwera, S. D., Akande, E. M., Musa, C. C., & Aliyu, A. A. (2015). Slum housing conditions and eradication practices in some selected Nigerian cities.pp.230-241.
- Filani, M.O (2012). The changing face of Lagos, Retrieved: 12/01/2016, from <http://www.citiesalliance.org/sites/citiesalliance.org/files/Lagos-reform-report-lowres.pdf>
- Fourchard, L. (2005). Urban poverty, urban crime, and crime control: the Lagos and Ibadan cases, 1929–45. In Salm, S.J. and Falola, T. (eds.), African urban spaces, Rochester: University of Rochester Press
- Freund, B. (2007). The African city: a history. New York: Cambridge University Press.
- Gülabi, H. Bati Afrika'nın Devi Nijerya Federal Cumhuriyeti'nin Jeopolitik Analizi, Erişim: 10/03/2016
- Hardoy, J. E., Mitlin, D., & Satterthwaite, D. (2013). Environmental problems in an urbanizing world: finding solutions in cities in Africa, Asia and Latin America. Routledge.
- Ilesanmi, A. O. (2010). Urban sustainability in the context of Lagos megacity.
- Ikporukpo, C. O. (2018). Urbanization and the environment: The debate and evidence from two new cities in Nigeria. Journal of Geography and Regional Planning, 11(5), 61-79.
- Kantor, P. (1987). The dependent city: the changing political economy of urban economic development in the United States. Urban Affairs Quarterly, 22(4), 493-520.
- Keleş, R.(2019). Kentleşme Politikası. İmge Kitabevi.Ankara.
- Obi-Ani, N. A., & Isiani, M. C. (2020). Urbanization in Nigeria: The onitsha experience. Cities, 104, 102744.
- Onwuebele, A. (2015). Socio-economic and Environmental Impacts of Urbanization in Lagos, Nigeria: A Review of Grey Literature. Urbanization and Migration as Factors affecting Global Economic Development, 210-223.
- Tekeli, İ. (1997). Kırdaki ve kentte dönüşüm süreci: bağımlı kentleşme. Ankara: Mimarlar Odası.
- Agbola, T., & Agunbiade, E. M. (2009). Urbanization, slum development and security of tenure: The challenges of meeting millennium development goal 7 in Metropolitan Lagos, Nigeria. Urban population-environment dynamics in the developing world: Case studies and lessons learned, 77-106.

Turcotte, H. (2005). Kaygan zeminde güvenlik: Nijerya petrol pretiminde ulusal, uluslararası ve güvenlik sorunları. B. Aras vd. (eds.) Yeni yüzyılda Afrika içinde. İstanbul: Tasam Yayınları.

Umar, M. (2013). İslam'ın Nijerya bölgesi'nde yayılışı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

UN HABITAT (2014). The African states 2014, Retrieved: 29/11/2015, from <http://unhabitat.org/books/state-of-african-cities-2014-re-imagining-sustainable-urban-transitions>

SUFÎLERİN ORUÇ ANLAYIŞI

Kübra YANAR

Selçuk Üniversitesi, Mevlana Araştırmaları Enstitüsü <https://orcid.org/0009-0007-3524-8064>

ÖZET

Oruç, İslam'ın beş temel şartlarından biri olarak kabul edilen ve namaz gibi vakti ve şekli belirlenmiş, bedenle yapılan bir ibadettir. Ve Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği gibi oruç da namaz gibi daha önceki ümmetlere de farz kılınmış bir ibadettir. “*Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi Allah'a karşı gelmekten sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı...*” ayetinden orucun hem daha önceki ümmetlere de farz kılındığını hem de belli bir vakti olduğunu anlamaktayız.

Ayette geçen diğer dikkat çekici ifade ise “*Allah'a karşı gelmekten sakınasınız diye*” ifadesidir. Buradan da anlıyoruz ki oruç insanın nefsinin terbiye etmesi için yapılan bir ibadettir. İşte tasavvufî anlayışta da oruç ve açlık; kulun kulluğunu bilmesi, haddini bilmesi ve aczini görmesi için elzemdir. İnsanı sadece bedeni olarak değil asıl ruhani olarak etkileyen –ya da aslında etkilemesi gereken- bir ibadettir.

Kur'an-ı Kerim'de oruç tutan erkekler “sâihûn”, oruç tutan kadınlar da “sâihât” sıfatıyla nitelendirilmiştir. Anlamı ise “seyahat eden erkekler” ve “seyahat eden kadınlardır”. Bu açıdan baktığımızda “seyahat eden” nitelmesi madde âleminden mana âlemine yapılan bir yolculuk olmalıdır. Madde âleminde, sevdiklerimize döndüğümüzde vermek için her yolculukta hediyeler alırız. Öyleyse oruç tuttuğumuzda da mana âleminden madde âlemine geri döndüğümüzde de en sevgilimiz olan Allah'ın rızasını kazanmak için nefsimizi terbiye eden bir hediye ile dönmeliyiz.

“Toplumumuzda oruç aç kalmak demek değildir.” diye herkesin bildiği meşhur bir deyiş vardır. Allah'ın bizim aç kalmamıza ihtiyacı da yoktur. Bunu herkes duyar, bilir ve hatta inanır da. Ama bu inancın gerekliliği nedir, sahih bir oruç nasıl olmalıdır, orucu nasıl anlayıp idrak etmeli ve tatbik etmeliyiz? kısmında eksiklerimiz olduğu aşîkârdır. Bu makalemizde sufiler orucu nasıl anlamış ve tatbik etmiş bunu incelemeye çalıştık. Bunu incelerken öncelikle temel kaynağımız olan Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde orucu inceledik. Daha sonra sahabe ve sonrasında gelen Allah dostları nasıl anlamış ve tatbik etmiş, onlara tâbi olanlara neler tavsiye etmişler buna baktık. Ve oruçla hayatlarında nasıl bir değişme olduğunu anlamaya çalıştık. Bütün bunlar bizlerin oruçlarını da “Allah'a karşı gelmekten sakınan” bir nefis olma arzusunda bulunmamız içindir.

Anahtar kelimeler: Oruç, sûfi, nefis terbiyesi

Giriş

Orucun Kur'an'daki karşılığı “savm” ve “sıyâm”dır. Sözlük anlamı mastar olup (yemek, uyumak, gülmek... gibi şeylerden) kendini tutmak manasına gelir. Şer’î bir ıstılâh olarak, hususî bir zamanda hususî şeylerden, hususî şartlarla hususî bir tutmak diye tarif edilmiştir. Râgıb el-İsfehânî: "Savm, aslında fiilden kendini tutmaktır, bu sebeple yürümekten kaçınan ata sâim (oruçlu) denmiştir" der. Şeriatte ise, mükellef kimsenin, şafağın sökme anından (fecd), güneşin batma anına kadar, niyete mukarin olarak yemekten ve içmekten vazgeçip, meni getirmek ve kusmaktan imtina etmesine savm denmiştir. Oruç kelimesi ise, Hüseyin Kâzım Kadri'nin açıklamasına göre Azerî lehçesinden bize geçmiştir ve Farsça “bîze” kelimesinden bozmadır.¹

Birçok hadiste, orucun insanda ruhî terbiye vasıtası olan, en mühim erdemlerden "sabr"a alıştıracağı belirtilir. Bir hadiste; "Oruç sabrın yarısıdır."² der. Yine sabırla ilgili Kur'an-ı Kerim'de Asr Suresi'nde insanın ziyan içinde olduğunu ancak bundan sadece birbirine Hakk'ı ve sabrı tavsiye edenlerin hariç olduğundan³ bahsedilir. Öyleyse orucun da sabra alıştırması ve insanda bunu bir karakter olarak oluşmasını sağlamasından dolayı insanı ziyan olmaktan koruyan bir görevi olduğunu pekâlâ da söyleyebiliriz.

Peygamber Efendimiz (s.a.v); “Oruç ateşe karşı (sağlam) bir perdedir, yeter ki yalanla, gıybetle kişi onu yırtmamış olsun.”⁴ Buyurarak orucun koruyucu bir perde, kalkan olduğunu söylemiştir. Yalnız bu hadiste orucun koruyucu perde görevini yapabilmesi için kişinin gıybet ya da yalan gibi kötü sözlerle bu korumayı yırtmasın, bu korumadan bertaraf etmesin uyarısı dikkat çekiyor. İşte oruç yalnızca aç kalmak demek değildir, dediğimizde aslında oruçla birlikte kötü hasletleri de terk etmek, nefsimizi bunlardan “tutmak” gerektiğini anlıyoruz. Ki orucun kelime(sözlük) anlamında da “kendini tutmak” anlamı olduğunu belirtmiştik.

Mevlana da oruç ibadeti hakkında, Hz. Peygamber'in (s.a.v) "Oruç kalkandır." sözünü hatırlattıktan sonra, onu bir mecaz yoluyla anlatır. Ona göre oruç bir Kaf Dağı'dır. Oraya çıkan ufak bir serçe bile olsa, Kaf Dağı'nın sembolik kuşu Zümrüdüanka kesilir. Bu aşamada orucun kişiye vereceği zayıflık, beti benzi sarartır, başını döndürür, ama netice itibarıyla bu maddi zafiyetten sonra insanlar bir makama ulaşırlar. Burada ibadet ile sosyal statü arasında bir ilişki kurulmuştur. Nefsini arındıran, böylece hem Allah hem de insanlar arasında bir mevkiye yükselen kişinin bu yükselişi oruç, dolayısıyla ibadet sayesinde olmaktadır. Yine Mevlana'ya göre oruç, “Hz. Süleyman'a (a.s.) saltanat yolunu açan yüzüktür.”⁵

¹ İbrahim Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi* (Akçağ Yayınları, ts.).

² Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*.

³ *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009). el-Asr 103/ 2-3.

⁴ Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*.

⁵ Mustafa Tekin, *Mevlâna Celâleddin Rumî'de Din ve Toplum* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1995).

Tasavvufta Peygamberlerin feraset ve basiret sahibi olmalarının da sık sık oruç tutup açlık çekmekten kaynaklandığına⁶ inanılır. Yine nakledilmiştir ki: Şeyh Salâhaddin hazretleri (Tanrı onun mezarını nurlandırсын) Seyyid'in müritlerindendi. O, müritliğinin ilk devresini şöyle anlatırdı: daima Seyyid hazretleri müritlerine: "Eğer Tanrı'ya hiçbir taat ve ibadette bulunamazsanız, hiç olmazsa, orucu ihmal etmeyiniz, karnınızı aç tutmaya ve acı çekmeye çok önem veriniz; çünkü oruç tutmaktan daha iyi bir taat yoktur. Mideyi boş bırakma, hikmet kaynaklarını fişkirtan kazmadır. Peygamberlerin ve velilerin son derecede anlayışlı ve sezişli olan batınlarından hikmet pınarları, açlık ve oruç bereketi ile fişkirmiştir. Fakat bunun yavaş yavaş olması gerektir. Süluk etmiş dindar bir adamı menzil-i maksuda ulaştıracak oruçtan daha iyi bir binek yoktur. Oruç ehlinin dualarına, karşılık verilir ve kabul edilir. Orucun aziz olan Tanrı'nın yanında büyük değer ve önemi vardır. Oruç, hikmet hazinelerinin anahtarıdır" derdi.⁷ Bu sözlerden de anlıyoruz ki peygamberlerin sıfatlarından olan fetanet yani ince kavrayış, olayların arka planını görebilme, muhakeme edebilme gibi özellikleri nefislerini oruç ile terbiye etmiş olmalarındandır.

Oruç tutarken nefsi terbiye etmemiz için her şeyden önce Allah rızasını gözetmeliyiz. Başkalarının ne düşüneceği, kendisini takdir edip etmedikleri vb. gibi kişiyi riya düşürecek şeyleri kalbinden geçirmesi ya da üzerinden kaldırması gereken bir sorumluluk, bir yük olarak görmesi nefsi terbiye etmeyi de sağlamaz; orucu "oruç" da yapmayıp başından beri söylediğimiz sadece "aç kalma" eylemine götürür. Oysaki anlamına uygun olmayan bir oruç yani aç olma halindense Allah rızasına uygun bir tok olma hali daha efdaldır. Nitekim Ariflerin Menkıbelerinde 12. Hikâyede şöyle geçer:

"Aziz arkadaşlar rivayet ettiler ki: Zamanın Asiye'si olan ulu bir kadın Seyyid'in müridi olmuştu. Bir gün şaka yolu ile Seyyid'e: "Gençliğinde, mücahede ve riyazeti kemal mertebesine ulaştırmıştın. Nasıl olur da ömrünün sonunda oruç tutmuyor ve namazların birçoğunu kaçıyorsun" diye sordu. Seyyid: "Ey çocuğum; biz yük çeken develer gibiyiz. Ağır yükler çekmiş, çok sıkıntılı zamanların felaketlerini tatmış, uzak ve uzun yollar çığnemişiz. Sayısız konaklar ve merhaleler aşmışız. Varlık kıl ve yününü dökmüş, zayıf, ince ve isteksiz olmuşuz. Ağır yükün altında adım atmış, az yemiş, dar boğazlı olmuşuz. Şimdi bizi, birkaç gün arpa vermek için besiyeye çekmişler ki beslenelim ve bir bayram günü olan Tanrı'ya kavuştuğumuz günde kurban olalım; çünkü zayıf kurban Tanrı'nın mutfağına yaramaz, zira daima yağlı kapıya yağlı kurban gerekir" dedi."⁸ Bu hikâyede de görüyoruz ki kişi Allah rızası gözettiğinde onun yemesi de içmesi de Allah için olur, bunlardan kendini alıkoymaya çalışması da.

Ariflerin Menkıbeleri II kitabında yine bir hikâyede nefsi terbiye edecek ve içindeki şeytanın günahı olan kibri yok edip, meleklerin secde edin emrine boyun eğdikleri gibi Allah'a itaati öğretecek yegâne şeyin oruç olduğunu anlıyoruz. Bu hikâyede:

⁶ Ali b. Osman Cüllabî Hucvirî, *Keşf'ul Mahcûb- Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996).

⁷ Ahmet Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri I*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001).

⁸ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri I*.

Yine medresede yetişenlerden bir grup nefsi yenmek hususunda konuşuyorlardı. Mevlana buyurdu ki: yıllarca ibadet eden ve riyazet çeken bir derviş vardı. Bir gün kendi nefesine: "Sen kimsin, ben kimim" dedi. Nefis de: "Sen sensin, ben de benim" diye cevap verdi. Bu adam kaç defa Kâbe'yi tavaf etti, yaya olarak yol zahmetini çekti ve: "Ben kimim, sen kimsin" dedi ise nefis yine: "Ben benim, sen de sensin" diye cevap verdi. Tekrar her ibadeti yerine getirdi. Bununla beraber nefsi öldürmek için hiçbir çare bulamadı. Bunun üzerine oruç, riyazet ve açlıkla meşgul oldu. Bu sefer nefise: "Nasılsın" diye sordu. Nefis "Ben yok oldum, sen sensin" dedi. Tanrı daha iyi bilir, yani nefsi açlıktan başka hiçbir taat mağlup ve Müslüman edemez.⁹ Burada orucun nefsin Müslüman olmasını sağladığı oldukça dikkat çekici bir ifade. Nefsi "Müslüman etmek"... demek ki biz dille Müslümanız desek de, ona uygun yaşamaya çalışsak da asıl nefsi Müslüman etmeye uğraşmalıyız. Ona kabullendirmek, ona haddini bildirmek, aciz bir kul olduğunu hatırlatabilmek. Birçok nafile ibadet, zikir çekmek, ilimle meşgul olmak, daha bir sürü şeyle uğraşılsa da nefse vermek istenen terbiye bunlarla yapılamayıp oruç tutturularak yapılabilir. Hatta evlenemeyenlere oruç tutmayı da Peygamber Efendimiz nefsi kırabilen yegâne ibadetin oruç olduğu gerçeğini bilmesinden dolayı tavsiye etmiş olabilir. Bu şekilde aklı sürekli meşgul edecek, harama yönlendirebilecek şehvet gibi güçlü bir duyguyu bile oruç tutabiliyor, engel oluyor.

Yine az yemenin ve açlığın hikmeti için şöyle anlatılır; "Muhammed b. el-Yemân'dan rivayet edilmiştir ki: demiş ki, yıl orucunu (savmu'd-dehr) seçtim. Çünkü altı kişiden, altı şey sordum. Fakat hepsi, bu altı soruma tek bir cevap verdi. Doktorlardan, ilaçların en şifa verenini sordum. Onlar "En şifa verici ilaç açlık ve az yemektir" dediler. Filozoflardan hikmeti aramak hususunda en büyük şeyi sordum. Onlar: "Açlık ve az yemektir" dediler: ibadet edenlerden, Tanrı'ya ibadet etmek hususunda: en faydalı şeyi sordum. Onlar: "Açlık ve az yemektir" dediler. Bilginlerden: "İlmi hatırdı tutmak için en iyi şey nedir?" diye sordum "açlık ve az uyumaktır" dediler Padişahlardan en iyi yemekleri sordum. Onlar "Açlık ve az yemektir" dediler. Âşıklardan, insanı sevgiliye en çok ulaştıran şeyi sordum; "Açlık ve az yemektir" dediler".¹⁰ Bu rivayeti bizzat Mevlâna kendi el yazısıyla terkip ettiği yazılarda aktarmıştır.¹¹ Nitekim Ebu Talib-i Mekkî: "Mü'min, flüt gibidir, ancak içi boş olursa sesi güzel çıkar"¹² diyerek açlığın kişinin etrafına da en güzel şekilde yansıtacağını vurgulamıştır.

Marifet ehli; "Oruç üçtür: avâm (halk) orucu, kasların orucu ve en hasların orucu. Avam orucu, yeme ve içmeyi terk etmekten ibarettir; kasların orucu, el ayak ve diğer organları (kötülük yapmaktan korumaktır; en has olanların orucu ise, Tanrı'dan başka her şeyi terk etmektir." demiştir.¹³ Bu sözlerden de anlıyoruz ki bedenlen tutulan oruç en alt seviyedeki oruç iken, en halis olan oruç ise Allah'tan başka her şeyi terk etmektir. İşte hep söylendiği halde fiiliyata döküldüğünde yapılamayan oruç aslında Allah katında en makbul olan oruçtur.

⁹ Ahmet Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri II*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001).

¹⁰ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri II*.

¹¹ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri II*.

¹² Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri II*.

¹³ Ferîdün bin Ahmed-i Sipahsalar, *Mevlânâ ve Etrafındakiler*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1977).

Yemekten ve içmekten uzak kalmak suretiyle tutulan oruç, çocukların ve koca karıların işidir.¹⁴ Nitekim çocuklar oruca alışsın diye yarım gün aç bıraktırılarak oruç tutturulur. Burada amaç önce çocuğun bedenlen oruç tutmayı öğrenmesidir. Ama oruç sadece bedeni değildir. Balığ olduktan sonra bu orucu sahih bir oruç haline getirmelidir. Yoksa boşa aç kalmış olur. Nitekim Kur'an- Kerim'de "Onları yiyip içmez bir beden kılmadık, ölümsüz de değillerdir."¹⁵ Buyrulurak Allah'ın insanı yeme içmeye muhtaç yarattığını anlıyoruz. Öyleyse oruç insanın yeme içmeye muhtaç olmasına karşı çıkıp Sünnetullah'a aykırı davranması olmamalıdır. Tuttuğumuz, kendimizi frenlediğimiz şeyler aslında kötü huylarımız olmalı, günaha meyletmekten korunmaya çalışmalı, haramlara yaklaşmayı engellemeli ve Allah'ın razı olduğu iyi bir insan olmayı amaçlamalıdır. Madde âleminden mana âlemine yapılan seyahat da tam olarak bu olmalı. Seyahatten dönerken nefsimiz için aldığımız hediyeler de iyi huyları ve Allah'ın razı olacağı işleri yapmaya çalışmak olmalı.

Hucvirî Keşf'ul Mahcûb adlı eserinde; "Şaşarım o kimseye ki 'Ben tatavvu ve nafile orucu tutuyorum' der de farzları edadan geri durur, el çeker. Günah işlememek farzdır, Savm-ı Daim (çok oruç tutmak) ise sünnettir. Bir kimse kendini gûnahtan muhafaza ederse, onun bütün hâl ve hareketleri oruç olur"¹⁶ diyerek nafile orucun bile asıl farzının gûnahtan sakınmak olduğunu belirtir.

Kur'an'da "*Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele!*"¹⁷ ayetiyle Allah insanı aç kalmakla ve aç kalma korkusuyla imtihan edeceğini bildirmekte ve bu imtihandan ise sabredenlerin kurtulacağını müjdelemektedir. Bu ayete itaat eden bir kul aç kalmakla korku duymaz bu kişiyi dünya malı hırsından korur. Psikolojik olarak daha güçlü ve diğer insanları da düşünerek empati sahibi olan merhametli biri haline getirir. Çünkü bilir ki Allah onu aç bırakmaz. Bırakırsa da imtihan ettiğinin farkında olarak sabreder ve yine kazanır. Bu tevekküle ve sabra bugün sahip olmadığımız için insanlar sürekli dünya malı telaşına düşmekte, kendi kazancını kazanabilmek için iş yerinde başka kardeşlerinin ayağını kaydırmaktan imtina etmemektedir. Oysaki Allah herkesin rızkını verir. İşte oruç tutan insan bu tevekküle sahip olduğu için ayakları yere sağlam basan, psikolojisi daha güçlü ama bütün bunların da Allah'tan geldiğini bilerek haddini ve aczini bilen bir kul olur. Nitekim Ebu Abbas Kassab (r.a)'ın şöyle dediği nakledilir; "Taatım ve masiyetim, yaptığım iyi ve kötü işler, şu iki fiile bağlıdır: 'Bir şey yediğim zaman bütün günahların mayasını kendimde buluyorum. Yemeden el çektiğim vakit, bütün taatlerin kökünü kendimde bulmaktayım.'"¹⁸

Mevlânâ, ruhsuz olarak yapılan ibadetten tat almamayı Allah'ın, bir kısım günahları sebebiyle kuluna verdiği ceza olarak görür ve bunu Şöyle seslendirir:

"Onu cezalandırdığımın bir nişanesi şudur: O kişi oruç tutmak da dua etmekte. Namaz kılmakta, zekât vermekte... Başka ibadetlerde bulunmakta... Fakat ruhu bir zerre bile

¹⁴ Hucvirî, *Keşf'ul Mahcûb- Hakikat Bilgisi* s. 463.

¹⁵ el- Enbiyâ 21/8.

¹⁶ Hucvirî, *Keşf'ul Mahcûb- Hakikat Bilgisi* s. 464.

¹⁷ el-Bakara 2/155.

¹⁸ Hucvirî, *Keşf'ul Mahcûb- Hakikat Bilgisi* s. 468.

zevk duymuyor. Ne güzel ibadetler ediyor, ne hoş işlerde bulunuyor. Fakat bir parçacık bile tat yok. İbadeti kışırardan ibaret, iç, yok. Cevizler çok ama içleri bos! İbadetlerin netice vermesi için zevk gerek. Tohumun ağaç olması için iç gerek! İçsiz tohum, fidan olur mu? Cansız surette hayalden başka bir şey değil”¹⁹

Bu beyitlerden de anlıyoruz ki oruç da dâhil bütün ibadetlerin içi dolu olmalı ki ibadetlerimizden tat alabilelim.

Sonuç

Oruç, İslam’ın beş temel şartlarından biri olarak kabul edilen ve namaz gibi vakti ve şekli belirlenmiş, bedenle yapılan bir ibadettir.

Kur’an-ı Kerim’de oruç tutan erkekler “sâihûn”, oruç tutan kadınlar da “sâihât” sıfatıyla da nitelendirilmiştir. “Seyahat eden” nitelemesi madde âleminden mana âlemine yapılan bir yolculuk olmalıdır. Öyleyse oruç tuttuğumuzda da mana âleminden madde âlemine geri döndüğümüzde de en sevgilimiz olan Allah’ın rızasını kazanmak için nefsimizi terbiye eden bir hediye ile dönmeliyiz. Her yıl en azından ramazan ayında tutulan farz oruçta kötü bir huyumuzu iyi bir huya dönüştürmeye çalıştığımızda zamanla kendimizdeki kötü özelliklerin yok olup Allah’ın rızasını kazanmaya daha da yaklaştığımızı görürüz. Bunu nafilelerle pekiştirdiğimizde sabrı öğrenen, nefsindeki kibri kıran, haddini bilen, Allah’a karşı gelmekten sakınan bir kul haline bürünürüz (inşallah).

Oruç tutmak aynı zamanda insan zihnini genişleten feraset ve basiret sahibi olmasına vesile olan bir ibadettir. Çünkü kul yeme içme, şehvet, dedikodu, gıybet, mal-mülk kazanma hırsı... gibi şeylerle zihnini meşgul etmez. Kalp gözü açılır, olaylara daha geniş pencereden bakabilmeyi ve olayların arkasındaki hikmeti anlama bilincine kavuşur. Nitekim Mevlâna hazretleri Peygamberlerin kıvrak bir zekâ, berrak bir bilince sahip olmasını oruç ve açlıkla nefislerini terbiye etmelerine bağlamıştır. Hatta ona göre Hz. Süleyman (a.s)’a saltanat yolunu açan yüzük oruçtur.

Allah Kur’an-ı Kerim’de “Onları yiyip içmez bir beden kılmadık, ölümsüz de değildirler.” Ayetiyle yarattığı kulların yeme içmeye muhtaç olduğunu dile getirmiştir. O zaman oruç insanın yeme içmeye muhtaç olmasına karşı çıkıp Sünnetullah’a aykırı davranması demek değildir. Tuttuğumuz, kendimizi frenlediğimiz şeyler aslında kötü huylarımızdır, günaha meyletmekten korunmaya çalışmaktır, haramlara yaklaşmayı engellemektir ve Allah’ın razı olduğu iyi bir insan olmayı amaçlamaktır. Allah’ın bizim aç susuz kalmamıza ihtiyacı yoktur (haşa).

Oruçta asıl olan farz; günah işlememektir. Kim kendini günahattan muhafaza ederse, onun bütün hâl ve hareketleri oruç olur. Bütün hali oruç olan bir kişi, başka insanların kazancıyla ilgilenip kıskançlığa bürünmez, dedikodudan uzak durduğu için kendini

¹⁹ Kadir Özköse, “Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu I”, *Mevlana’da İnsan ve Nefis Telakkisi*, ed. Abdurrahman Elmalı - Ali Bakkal (Mevlânâ Düşüncesinde Sûret-Mânâ İlişkisi, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, 2007), s. 14.

ilgilendirmeyen şeylerle meşgul olmaz, daha çok mal kazanma hırsıyla sürekli kafasını meşgul edip kendini heba etmez. Bu da Müslümanın daha güçlü bir psikolojiye sahip olmasını, Allah'a tevekkül ettiği için kendine güvenen bir kul olmasını sağlar. Burada kendine güven sebebiyle kibre düşmekten yine oruç korur. Bedeni ihtiyaçlarının da farkında olan, helal yollardan bunları ölçülü bir şekilde karşılayan bir kul olduğu için zamanını iyi değerlendirmeyi öğrenir. Nitekim namazın da orucun da belli vakitlerle sınırlı olmuş olmasındaki hikmetlerden biri de insanın en büyük nimeti olan zamanı iyi kullanmayı öğretmesidir.

Kaynakça

- Akpınar, A. (2007). Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu II. İçinde A. Elmalı & A. Bakkal (Ed.), *Mevlana'da Dini Düşünce* (C. 2, ss. 9-27). Harran Üniversitesi.
- Ay, M. (2012). *İşarî Tefsirde Yöntem Meselesi*. 52.
- Canan, İ. (t.y.). *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*. www.darulkitap.com
- Eflaki, A. (2001a). *Ariflerin Menkıbeleri I* (T. Yazıcı, Çev.). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Eflaki, A. (2001b). *Ariflerin Menkıbeleri II* (T. Yazıcı, Çev.). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Fürûzanfer, B. (1963). *Mevlâna Celâleddin* (F. N. Uzluk, Çev.). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Hucvirî, A. b. O. C. (1996). *Keşf'ul Mahcûb- Hakikat Bilgisi*. Dergâh Yayınları.
- II. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi*. (1990).
- İslamoğlu, M. (2015). *Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'an Gerekeçeli Meal-Tefsir* (H. Şeker, Ed.; 7.). Düşün Yayıncılık.
- Köprülü, F. (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (3. bs.). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Nuri Şimşekler, Ali Temizel, Selman Karadağ (Direktör). (2011). *Tarihî Süreçte Mevlâna Ve Eserleri*.
- Özköse, K. (2007). Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu I. İçinde A. Elmalı & A. Bakkal (Ed.), *Mevlana'da İnsan ve Nefis Telakkisi* (C. 1). Harran Üniversitesi.
- Sipahsalar, F. bin A. (1977). *Mevlânâ ve Etrafindakiler* (T. Yazıcı, Çev.). Tercüman Gazetesi.
- Şimşek, M. S. (2005). *Kur'an'ın Ana Konuları* (3.). Beyan Yayınları.
- Tekin, M. (1995). *Mevlâna Celâleddin Rumî'de Din ve Toplum* [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Trimizî, S. B. (1995). *Maârif* (A. R. Karabulut, Çev.).
- Veled, S. (1976). *İbtidâ—Nâme* (A. Gölpınarlı, Çev.). Konya Turizm Derneği Yayını.
- Yitik, A. İ. (t.y.). *Oruç*. TDV İslam Ansiklopedisi. Geliş tarihi 19 Haziran 2021, gönderen <https://islamansiklopedisi.org.tr/oruc>
- Yrd. Doç. Dr. Nuri Şimşekler (Direktör). (2003). *III. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi*.

İLHANLILAR'IN MAVERAÜNNEHİR'DEKİ İKTİSADİ VE TİCARİ FAALİYETLERİ

Doç. Dr. Yaşar BEDİRHAN

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Orcid: 0000-0002-3581-0682

Sedef Nur BOLAT, orcid: 0009 0006 75 07 45 83

ÖZET

1256 yılında Cengiz Han Moğol boylarını bir çatı altında toplamıştır. İran, Anadolu ve Maverâünnehir bölgelerine seferler düzenleyerek ülke topraklarını genişletmiştir. Ölmeden önce hanedan içinde taht kavgası çıkmaması için ülke topraklarını çocukları arasında paylaştırmıştır. İran bölgesine seferler yapmak için gönderilen Hülagü Han bir dönem Moğol merkezine bağlı olarak seferler gerçekleştirdikten sonra bölgede Tebriz merkezli İlhanlı Devleti'ni kurduğunu ilan etmiştir. Kuruluşundan yıkılışına kadar İlhanlı Devleti katliamlar ve yağmalar yaparak topraklarını genişletmeye devam etmiştir. İlhanlı hanlarının tabi oldukları dinlere göre diğer devletlerle ilişkilerini şekillendirmişlerdir. Ülke toprakları içerisinde kalan İpek Yolu devletin hazinesine gelir sağlarken ticaret yolları üzerinde bulunan şehirlerin gelişmesine ve bölgede pazarların kurulmasına neden olmuştur. Bölgede üretilen ürünlerin ticaretinin yanı sıra Çin'in ve Hindistan'ın ürünleri İlhanlı topraklarından geçerek çoğunluğu Cenevizli ve Venedikli tacirler aracılığı ile Avrupa pazarına taşınmıştır. Diğer devletlerle yaşanan mücadelelerin nedenlerinden biri de bu olmuştur. Gazan Han'dan sonra yaşanan siyasi bozulmalar devleti ticari, ekonomik ve sosyal alanda etkilemiştir. Eski düzeni yeniden kurmak adına yenilikler yapılmışsa da çöküşü ertelemekten ileri gidilememiştir. Ebu Sait Bahadır Han'dan sonra iç çekişmelerin önü alınamamış ve İlhanlı Devleti toprakları bölünerek bağımsız emirlikler kurulmuştur.

Anahtar Kelimeler; Cengiz Han, Maverâünnehir, İpek Yolu, İlhanlı Devleti, Ticaret.

Giriş

Moğol kelimesi anlam bakımından; **Çete, haydut, cesur anlamlarına gelmektedir**¹“Moğol” kelimesi devlet ve sülale anlamında Cengiz Han zamanında kullanılmıştır. Önceleri kuzeyde olanlar için kullanılan Tatar adı Cengiz Han'dan önce tüm Moğollar tarafından benimsenmişti.² Şimdilerde ise o bölgedeki Türkler içinde aynı tabir kullanılmaktadır. Nedeni ise Türklerle Moğolların uzun yıllar birbirlerine komşu olmaları ve aynı coğrafyada iç içe yaşamalarından kaynaklanmaktadır.³ Moğollar güzel yüzlü, gözleri kedi gibi çekik, az sakallı, kısa boylu, geniş omuzlu, eğri burunlu, siyah kıllı, güneş ışığundan yanmış suratlı, at üzerine oturmaktan eğri ve yay gibi bacaklara sahiptirler.⁴

Moğolların menşei VI. yüzyıldan önceki tarihleri oldukça karanlıktır. Arkeolojik kazılardan elde edilen bilgilere göre Moğol asıllı kabileler daha milattan önce II. Bin yıldan itibaren Türk meşeli kabilelerin doğusunda yer almakta ve Tula nehri her iki ırk arasında sınır sayılmaktadır. Bu dönemde Moğollar, Mançurya bölgesini batı ve güneybatısına kadar yayılmışlardır. Hunlar'dan itibaren Moğollar ile Türkler arasındaki temasların sıklaştığı görülmektedir.⁵ Bölgede yaşayan halklar, geçimlerini ve yaşam şekillerini ilkim ve coğrafyaya göre şekillendirmekte bu da bölgede yaşayan halklara bir dinamizm kazandırmaktadır. Bununla kalmayıp Çin hanedanlıklarının da etkileri vardır. Türk boyları ve aşiretleri arasında ki mücadelelerde bazıları asimile olurken bazıları güçlenerek başta Uygurlar olmak üzere Moğolları Türk kültür ve gelenekleri bakımından etkileyerek Moğol resmi yazı dilinin Uygur alfabesi

¹ Rüya Bingöl, *İlhanlı Devleti Döneminde Abaka Han Dönemi* (1265-1282), Erzurum 2020, s. 9.

² Mustafa Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 25.

³ Arzu Erdem, *Cengiz Han ve Türk-Moğol Devleti*, Elazığ 2016, s. 69.

⁴ Mir Hedayet Seyyed Marandi, *İlhanlıların İran'daki Siyasi Faaliyetleri ve Eserleri* (1256-1336), Erzurum 2015, s. 17.

⁵ Osman Gazi Özgüdenli, “Moğol”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 30, Ankara 2020, s. 225.

olmasına neden olmuşlardır.⁶ XII. yüzyıl ortalarında bölgede yönetici boy olan Borjiginlerin lideri Yesügey'in öldürülmesi üzerine boyun başına Temuçin geçmiştir. 1201 yılında Timuçin, "Cengiz" unvanı ile kağan ilan edildi. XIII. Yüzyıl da Cengiz Hân, dağınık halde bulunan Moğol kabilelerini (Tatarlar, Merkitler, Tayciutlar, Kerayitler, Naymanlar) bir çatı altında birleştirdi.⁷ Böylece güçlü bir Moğol İmparatorluğunu kurmuş oldu. Moğolistan birliğini sağlamak için iç dış mücadelelerde bulunarak Çin'i zapt etti. Moğol kabilesi olan Naymanlara son vererek Harezimşahlarla sınır oldu. Bunun ardından Cengiz Han yönünü Merkitlere çevirdi. Bu durumdan faydalanmak isteyen Harezimşah Sultanı Alaeddin Muhammed ordusuyla Semerkant'tan yola çıktı. Moğollar ve Merkitler arasındaki savaş bir gün sürdü. Bu savaş Moğolların ve Harezimşahların ilk ciddi karşılaşmasıydı. Sultan Alaeddin Muhammed'in asıl amaçları arasında Çin'i ele geçirmek vardı fakat Cengiz Han, Sultan'dan önce davrandı. Buna inanmayan Sultan Baeddin Razi'yi Çin'e elçi olarak göndermiştir.⁸

Harezimşahlı üç tüccar ticaret yapmak için Moğol topraklarına gitmişlerdir. Tüccarlar işlerini bitirip dönüş vakti geldiğinde Cengiz Han, Harezimşah Devleti ile ticari ilişkileri daha iyi bir seviyeye taşımak için 450 kişilik tüccar kafilesini Harezimşah topraklarına ticaret yapmaları amacıyla gönderdi. Fakat beklediği gibi olmadı. 1218'de Otrar'a varan kafilе bölge valisi olan İnalçık tarafından ellerindeki mallara el koyarak yakaladı ve tacirleri öldürdü. Bu olay Moğolların, Harezimşah bölgesindeki amaçlarını değiştirdi. Öfkeye kapılan Cengiz Han hazırlıklara başlayarak yönünü batıya çevirdi.⁹ Son baharda Otrar şehrini kuşatma altına aldı. Oğulları Çağatay ve Ögedey'ı burada bırakarak Cuci'yi Sirderya bölgesine sefere gönderdi, kendisi de Buhara'ya yöneldi. Güçlü bir direnişin ardında Buhara alındı. Buhara'da Cengiz Han ve Harezim orduları arasında mücadele devam ederken Semerkant'taki halk sıranın kendisine geleceğini bildiği için hazırlıklar yapmaya başlamıştı. Semerkant önlerinde çadırını kuran Cengiz Han, şehri gözlemledikten sonra mücadeleye başlamıştır. Semerkant'taki Harezim orduları mücadelenin üçüncü günü yorgun düşerek Cengiz Han'a şehri teslim etmek zorunda kalmışlardır. Böylelikle Cengiz Han ve ordusu Maveraiünnehir'in en önemli şehirlerini birkaç ay içerisinde işgal ettiler.¹⁰

Cengiz Han ve oğulları dur durak bilmeyen bu ilerleyişe devam ederek 1221 yılında Ceyhun'u geçip Belh'i almıştır. Semerkant'ın alınmasından sonra oğlu Çağatay ve Ögedey'ı Harezimşahlar'ın başşehri olan Gürgenç'i almaları için görevlendirmiştir. Fakat şehir uzun süre kuşatma altında kalmasına rağmen alınamamıştır. Bunun üzerine diğer oğlu Tuluy'u yardıma göndermesiyle şehirde tahribatlar oluşturarak zanaatkarlar hariç tüm halk katledilerek alınmıştır. Cengiz Han oğlu Cuci'yi bu bölgeye idareci olarak tayin ettikten sonra kendisi de Celaleddin Harezimşah üzerine yürümüştür. Celaleddin, yenilerek Cengiz Han'dan kaçmayı başarmıştır. Harezimşahlıları yenilgiye uğratan Cengiz Han, 1224 yılında bütün Maveraiünnehir toprakların hâkim oldu. Seferini tamamladıktan sonra kendi topraklarına döndü. 1226 yılında Tangutlar üzerine seferden dönerken hastalandı ve ülkeyi ve devlet yönetimini oğulları arasında paylaştırdı. Kendisinden sonra Ögedey'ın Kağan olmasını vasiyet etmiştir. 1227 yılında tekrar hastalanarak ölmüştür.¹¹ Mezarının yeri bilinmemekle beraber Sind nehri civarında olduğu tahmin edilmektedir. Cengiz Han geride taht kavgası gibi sorunlar oluşmaması için seferlerde başarılarına göre ve kişiliği göz önünde bulundurarak Ögedey'ı veliaht tayin etmiştir.

1229 yılında kurultayın toplanması sonrası 'Büyük Han' unvanı ile kağan oldu. Genel bir af çıkardı ve iç yönetimi yeniden düzenledikten sonra duraksayan seferleri başlattı. Babasından kalma Yakın doğu seferleri için 1231 yılında Çin'in üzerine yürüdü ve Moğol hâkimiyetinin önünü açtı. Çin'in bir kısmını zapt ederek önemli başarılar elde etti. Aynı yıl Avrupa'ya Viyana önlerine kadar ilerleyerek Avrupa'nın

⁶ Şaban Yalgın, *İlhanlıların Batı Sınırı ve Batıya Dair Politikaları*, Ankara 2021, s 18-19.

⁷ Yaşar Bedirhan, *Bozkırda İslamın Kılıcı Berke Han (1257-1266)*, Eğitim Yayınevi, Konya 2021, s 10-11.

⁸ Nagehan Güler, *Cengiz Hanın Maveraiünnehri Zaptı (1220)*, *Anasay Dergisi*, S 1, 2017, s 20-21.

⁹ Bertold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, (Çev: Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s 30.

¹⁰ Güler, *Cengiz Hanın Maveraiünnehri Zaptı (1220)*, *Anasay Dergisi*, S 1, 2017, s 27-29.

¹¹ Mustafa Kafalı, "Cengizhan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c 7, İstanbul 1993, s 367-396.

da önemli bir kısmını zapt etti. 1241 yılında düzenlenen kurultay toplantısında alkol komasına girerek ölmüştür.¹²

Ögeday ölmeden önce kendinden sonra tahta veliaht tayin etmişse de eşi Töregene, yeni Han için yönetime müdahale etmiştir. Beş yıl kendi yönetimde kaldıktan sonra oğlu Güyük'ü 1246'da Moğol Kağanı ilan etmiştir. XIII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Moğol İmparatorluğu artık tek bir merkezden yönetilemeyecek kadar büyümüştü. Cuci'nin oğlu Batu, Cengiz Han tarafından yapılan taksimata dayanarak babasının hissesine düşen Deştikıpçak'a hâkim oldu. Daha sonra tahta çıkan Güyük Han (1246-1248) Batu ile mücadeleye hazırlandığı sırada öldü.¹³

İlhanlı Devleti Kuruluşu

Cengiz Han'ın torunlarından olan Toluy'un oğlu Mengü 1250'de kağan seçildiğinde, uzun süredir devam eden iç mücadelelerden yorulmuş olan halka sulh ve huzur mesajını vermek için işkence ve zulüm edilmemesi, kan dökülmemesi, kimsenin birine kin beslememesi gibi birçok yasa çıkarmıştır. Fakat Büyük Kurultay'ın hemen arkasından Ögeday'ın büyük oğlu Şiremün, Güyük Han'ın oğlu Naku başta olmak üzere noyanların bir kısmı darbe teşebbüsünde bulundu.

Bu girişimin üzerine Mengü, kendisini tanımayan ve muhalefet eden ulusların üzerine sefer düzenleyerek hepsini öldürdü. Kardeşi Kubilay'a Çin'i fethetmesi için görevlendirirken, İran'da da tüm hâkimiyeti sağlamak amacıyla kardeşi Hülagü' dan İran, Irak, Suriye, Mısır, Kafkasya ve Anadolu'yu ele geçirip buraları kendisine tabi bir "ilhan" (il+han "bölge hükümdarı") olarak idare etmek üzere görevlendirdi.¹⁴ Hülagü'ya bu görevin verilmesinin nedenleri; İsmâîlîleri ortadan kaldırmasını, ardından Bağdat Halifeliği'nin itaat altına alınmasını, Suriye ve Mısır fetihlerinin gerçekleştirilmesini istedi. Hülagü tüm hazırlıkları tamamladıktan sonra tüm askerlerini onluk sisteme göre teşkilatlandırarak Naymanlı Kitbuka Noyan'ı 1252'de öncü kuvvet olarak Horasan'a kadar ilerleyip orada karargâh kurması için görevlendirmiştir. Kendisi de ağabeyi Mengü'den talimatları aldıktan sonra 1253 yılında Batı seferi için yola koyulmuştur. 1253 yılında Ketboğa önderliğinde ordu İsmailîlerin kalelerini ele geçirmek için harekete geçti. İsmailîler için önemli olan Alamut kalesi hedef alındığı sırada Nasıreddin Tusi bölgeyi Mollar'a teslim etmesi için Hurşah'ı ikna çabalarına girişti. 1256 yılında tamamen teslim edilen Kalenin alınıp yıkılmasının üzerine Hülagü paraları kendi adına basarak İlhanlı Devletini kurduğunu duyurmuştur.¹⁵

İslam Dünyası hem de diğer devletler için büyük tehlike olan İsmâîlîlerin yaklaşık 180 yıllık hükümranlığı 1256 yılında sona erdi. Hülegü Han, batı seferini büyük zaferle sonuçlandırarak Mengü Han'ın övgüsünü kazandı. Bu zafer, Hülegü Han'ın bölgedeki otoritesini artırmasına ve tesis edeceği İlhanlı Devleti'nin bölgedeki faaliyetlerinin önünün açılmasına imkân sağladı. Yeni fetih harekâtı ile Bağdat üzerine yönelen Hülegü, artık İslam Dünyası üzerindeki hâkimiyetini pekiştirecek seferlere koyuldu.

Bağdat Halifeliği'ne savaşmadan teslim olmasını ve kendisine bağlılığını bildirmesi için elçiler gönderdi. Abbasi Halifesi Mutasım Billah'ın itimat ettiği vezirlerinden Ahmet Alkamî, Hülagü Han ile görüşmenin daha faydalı olacağı hususunda halifeye ısrarcı olsa da diğer vezirlerinde etkisiyle halifenin tutumu savaşmak yönünde oldu.¹⁶ Hülagü 1258 de şehri kuşatmasından sonra feth etti. Abbasi hilafetini ortadan kaldırarak Azerbaycan, Irak ve Suriye'yi ele geçirdi.¹⁷

¹² Osman Gazi Özgüdenli, "Ögeday Han", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c 34, İstanbul 2007, s 21-22.

¹³ Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c 30, Ankara 2020, s 225-229.

¹⁴ Bingöl, *İlhanlı Devletinde Abaka Han Dönemi*, s 27.

¹⁵ Tahsin Yazıcı, "Hamedan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c 17, İstanbul 1998, s 183-185

¹⁶ Murat Tural, "Hülagü Han'ın Bağdat'ı İstilas (1258) Ve Tahribe Teşvik Meselesi", *Tarih Okulu Dergisi*, S 30, 2017, s 24.

¹⁷ Abdulkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c 22, İstanbul 2000, s 102-105.

Hülagü bölgede fetihlere devam ederken Moğolistan'dan gelen bir elçi Büyük Han Mengü'nün ölüm haberini bildirdi. Bölge hâkimiyetini Ketboğa Noyan'a bırakmıştır. Hülagü yola çıkmadan önce Mısır'daki Memlûkler'e elçi gönderip bağlılıklarını bildirmesini istemiştir. Memlûk Sultanı Süleyman Kutuz topladığı kurulda Moğollarla savaş kararı almıştır. Kutuz Moğollarla savaşa hazırlanmanın yolunun Müslüman Emir ve hükümdarları ile sağlam bir ittifak kurarak daha güçlü bir ordu oluşturmaya başladı. Böylece Kutuz ordusuna arkadan gelen saldırılara karşı önlem almış oldu.¹⁸

Ketboğa Noyan komutasındaki ordu Aynı Calut(1260) Savaş'ın da Memluk Sultanı Kutuz tarafından yenilgiye uğratıldı. Sınırlarını Fırat kıyılarına kadar çekmek durumunda kaldı. Savaşın sonucu olarak Moğolların Batı'ya ilerleyişinin durduğu ve Türk İslam Dünya'sının kaderinde önemli bir yere sahip olan Memlûk Devleti'nin zaferi, birçok değişimi de beraberinde getirdi. Kaybedilen Suriye toprakları geri alındı, Memlûkların yeni sultanı Baybars el-Bundukdâri oldu. Moğollara karşı kazanılan bu savaş tüm İslam âleminde sevinçle karşılanmıştır. Moğolların yenilemeyeceği algısı yıkılmıştır.¹⁹ Yenilgi haberini alan Hülagü sinirlenerek daha büyük bir orduyu bölgede göndermek istemiş fakat Memluklerin bölgeden tam anlamıyla Moğolları çıkarması ve Mengü Han'ın cenazesinden dolayı vazgeçmiştir.

Hülegü Han'ın bundan sonra Suriye'de yaşanan olaylar ve Altın Orda hanı Berke Han ile arasında geçen savaşlar sebebiyle batıdaki ilerleyişi durdu. Hülagü'nün 1265 yılında ölümü üzerine tahta oğlu Abaka Han geçmiştir.²⁰ Moğol geleneklerine devam ederek topraklarını genişletmek amacıyla sınır komşularıyla mücadelelere devam etmiştir.

İlhanlı Sultanlarının Maverâünnehirdeki Siyasi Faaliyetleri

Hülagu Han Dönemi (1258 -1265)

Hülagü Cengiz Han'ın torunudur. Çocukluk ve gençlik yıllarına ait bilgiler sınırlı olup sadece dedesi Cengiz Han'ın batı seferi sırasında onunla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Mengü Han döneminde merkezi otoriteyi güçlendirmek, doğu da ve batı da sınırları genişletmek için uyguladığı politikada kardeşlerinin yardımına ihtiyaç duyması üzerine Hülagü de tarih sahnesine çıkmış bulunmaktadır. Kubilay'ı Çin'e Hülagü'yü Yakındoğu'ya göndermiştir. Bölgede gerçekleştirmesi gereken görevleri şunlardı: İsmaililer'in ortadan kaldırılması, Abbasi halifeliğini Moğol hâkimiyeti altına alması ve Mısır ile Suriye'nin zaptı için görevlendirilmiştir.

Hülegü Han, giriştiği bütün mücadelelerin çoğundan galip ayrılmış, askerlik ve liderlik konularında kendini geliştirmiş başarılı bir komutan olduğunu kanıtlamıştır. Kabiliyetini Mâverâünnehir'den Ortadoğu'ya, 1253-1260 yılları arasında sürdürdüğü aralıksız seferler neticesinde, özellikle İran ve Irak bölgelerinde büyük bir alanı hâkimiyeti altına alarak göstermiştir.

Hülagü Han, 1260'dan sonra doğuda Çağatay, kuzeyde Altın Orda Devleti ve Batıda Memlûk Devleti ile sürekli mücadele içinde olmuştur. İlhanlılar'ın Altın Orda Devleti ile olan mücadelesinin temeli Hülagü'nün feth ettiği toprakları ve ganimetleri paylaştırmadan kendi hâkimiyetine almasından kaynaklı Altın Orda hükümdarı Berke Han, bu malvarlığından Azerbaycan'ı kendilerine bırakılmasını istemiştir fakat gerçekleşmemesi üzerine iki devletin arası açılmaya başlamıştır.²¹ Berke Han'ın İslamiyet'i kabul etmesi ve İlhanlılar'a karşı mücadele etmesi Memlûk Sultanı Baybar'ın dikkatini çekerek, Hülagü'ye karşı iş birliği yapmışlardır. Bu durumda Hülagü Han'ın Bağdat seferinde yaptığı katliamlar ve Halifeyi öldürmesi de gerginliği arttırmıştır. Bu birlikteliğe karşı Hülagü Han'da Altın

¹⁸ Hülya Karababa Çakır, *Kuruluş Devrinde Bir Memluk Sultanı: Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz*, Çankırı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı 2018, 258.

¹⁹ Ayşe Dudu Kuşçu, *Eyyubi Devleti Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 2013, s 181.

²⁰ Yalın, *İlhanlıların Batı Sınırı ve Batıya Dair Politikaları*, s 45-46.

²¹ İbrahim Güneş, "İlk Dönem İlhanlı-Altın Orda Rekabetinin Sebepleri Hakkında Bir Değerlendirme", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c 4, S 7, 2021, s73-74.

Orda tehdidine karşı ticaret yollarının güvenliğini korumak için Bizans ile evlilik yoluyla iş birliği içerisine girmiştir.²²

1263 yılında Hülagü Han, Berke Han'ın Tebriz'deki mallarını yağmalatması üzerine Berke Han'ın karşılık vermesi ve Sultan Baybars'ın kışkırtması üzerine iki devlet karşı karşıya gelmişlerdir. Mücadeleyi ilk başta Hülagü Han kazanmış olsa da Berke Han seferberlik ilan edip ordusunu toplayarak Hülagü Han'ı mağlup etmiştir.²³ 1265 yılında Hülagü'nün ölümüyle tahta oğlu Abaka Han geçmiştir. Altın Orda ve İlhanlı ilişkileri bu çerçevede bir tarihi seyir izlemiştir.

Abaka Han Dönemi (1265-1282)

Abaka Han, Cengiz Han'ın torunu Hülagü Han'ın en büyük oğludur. Annesi Yesuncin'dir. İlhanlı devletinin ikinci hükümdarıdır. Moğolistan'da doğup 1256'da babasının batı seferleri için İran'a gelmiştir. Babasının seferlerinde yanında yer aldığı için devlet yönetimi konusunda kendini geliştirerek babasının vefatına kadar Horasan valiliği olarak tayin edildi.²⁴ Horasan valiliği sırasında 1263 yılında Derbent bölgesine Altın Orda Han'ı Berke Han'ın üzerine sefer düzenledi şiddetli bir çarpışma yaşansa da Abaka Han geri çekilmek zorunda kaldı.

Babasının ölümünden sonra Abaka Han, tahta çıktığında taht hakkının Kubilay Han'ın hakkı olduğunu ve ondan tebliğ gelmeden tahta oturmasının uygun olmayacağını söyleyerek ülkeyi bir sandalye üzerinden yönetmiştir. 1265 yılında haber gelmesi üzerine tam anlamıyla İlhanlı tahtına oturmuştur. Tüm memlekete yarlığı göndermiştir. . Derbent, Şirvan ve Mugan taraflarını kardeşi Yeşmut'a, Horasan ve Amuderya kıyılarını kardeşi Tobşin'e, Diyar-ı Bekr ve Diyar-ı Rebi'a ya Durbay Noyan'ı, Bağdat ve Fars bölgelerine Sunncak Akay'ı tayin etmiştir.²⁵ Abaka Han hükümdarlığı döneminde Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini geliştirirken, doğuda Çağatay, batıda Altın Orda ve Memluk devletleriyle mücadele etmiştir.

Abaka Han babası zamanında alınan yenilginin intikamını almak hem de Altın Orda tehdidini ortadan kaldırmak istiyordu. Berke Han da İlhanlı toprakları üzerinde hak iddia etmeye devam ediyordu. Berke Han, Abaka Han'ın tecrübesizliğinden yararlanmak isteyerek ordusunu hazırlayıp Abaka Han üzerine sefere çıktı. İki ordu çetin bir mücadele verse de sonuç alınamamıştır. Kür ırmağı dolaylarında tekrar karşı karşıya gelen ordu Abaka Han'ın köprüleri yıktırması üzerine Berke Han'ın orduları karşıya geçemeyip geri çekilmiştir. Bu sırada Berke Han hastalanarak vefat etmiş ordusu dağılmıştır. Abaka Han, kuzeyde Altın Orda hanı Berke Han ile olan meselesini kendi lehine çözdükten sonra yönünü doğuya Çağatay Devletine çevirmiştir.²⁶ Çağatay Devleti'nin özellikle Horasan toprakları üzerinde hak iddia etmesi üzerine Barak Han, toplanan kurultayda Abaka Han üzerine sefer düzenlemek istediğini dile getirmiştir. Amcası Kaydu Han'ın desteğini alarak Abaka Han'ın dikkatini Maverünnehir bölgesinden çekmek için Mesud Yalvaç'ı elçi olarak göndermiştir. Barak Han, Abaka Han'ın biatına girmeye hazır olduğuna dair elçi göndermiştir. Elçinin İlhanlı topraklarından ayrıldıktan sonra Barak Han'ın ordusunun Ceyhun dolaylarında görüldüğü Abaka Han'a iletilmiştir. Elçi göndermenin casusluk olduğunu anlayan Abaka Han harekete geçmiştir. Nişabur'da Abaka Han'ın ordusunun mağlup edilmesi üzerine Barak Han daha çok asker ve destek sağlamak için Çağatay Hanlarından olan Teküdar'dan ve Hülagü'nün Topşin'den yardım istemiştir. Fakat olumlu cevap alamamıştır.

²² Mustafa Akkuş, *Abaka Han ve Dini Şahsiyetleri*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016, s 77.

²³ Burak Çelik, *Hülagü Han'ın Hayatı ve Faaliyetleri*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2021, s 166.

²⁴ Faruk Sümer, "Abaka", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C1, İstanbul 1988, s 8.

²⁵ Kurban Durmuşoğlu, "Abaka Han Dönemi (1265-1282) İlhanlılarda Dış Siyaset (Altın Orda, Çağatay, Memlük Örneği)", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, c 65, Erzurum 2019, s 226.

²⁶ Durmuşoğlu, "Abaka Han Dönemi", s 228.

Barak Han sinirlenerek ordusunu toplayıp Horasan'a girme kararı almıştır. Abaka Han 1270 yılında Barak tehdidini ortada kaldırmak için ordusunu hazırlayıp Horasan'a yola çıkmıştır. İlk önce Barak'a elçi göndererek barış teklifinde bulunmuştur fakat ret cevabı almıştır. Herat'ta yakalanan Barak'ın casuslarından bir tanesi tüm planları anlatarak Barak'ın tüm planlarını bozmuştur. Savaşmaktan başka çaresi kalmayan Barak, bir süre çarpıştıktan sonra ordusunun dağılması nedeniyle Horasan'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Abaka Han, Barak tehdidini ortadan kaldırdıktan sonra Çağataylıların tekrar canlanmasını engellemek için Çağataylılara ait olan Buhara'nın oğlu Yesudar tarafından yağmalamalarını istemiştir.²⁷

Abaka Han, bölgede tek güç olma yolunda ilerlerken kendine tek engel olarak karşısında Müslüman Memlûkleri görmektedir. Abaka Han tahta çıktığında Suriye dolaylarında hüküm süren Memluk Sultanı Baybars'a 1268 yılında dostluk nişanesi göndermiştir. Ancak Baybars tarafından kabul edilmemiştir. Sultan Baybars ile istediği barışı sağlayamayan Abaka Han, Papa IV. Clemens ve İngiltere Kralı I. Edward'a ittifak mektupları gönderse de istediğini alamamıştır. Abaka Han çare olarak Suriye bölgesinde ki Haçlılarla antlaşmalar yaparak Baybars'ın toprakları üzerine yürümüştür. Fakat yenilgiye uğramıştır. 1271 yılında Halep ve civarına başka bir Moğol saldırısı daha oldu. Abaka Han süreç içerisinde sıklıkla yine elçiler göndermekle beraber barış teklifi sunuyordu. Olumlu yanıt alamayınca Suriye dolaylarında saldırıları da tekrarlıyor, Memluk kuvvetleri gelince geri çekiliyordu.²⁸

1272 yılından itibaren Memlûklu- Moğol ilişkileri Süleyman Pervane'nin faaliyetleriyle şekillenmiş olup, Pervâne'nin Selçuklu devletindeki gücünü kendi lehine çevirerek bölge de İlhanlılara karşı kullanmak istiyordu.²⁹ Asıl amacı Abaka Han ile Baybars'ı karşı karşıya getirip bu gerilmeyi lehine kullanıp Anadolu'ya hâkim olmayı planlamıştır. Planı anlaşıldıktan sonra Abaka Han tarafından idam ettirmiştir. Abaka Han, 1282 yılında bir ziyafet sonrası zehirlenerek ölmüş yerine kardeşi Ahmet Teküdar geçmiştir.

Teküder döneminde Anadolu da eski düzeni koruyarak yönetime devam etmiştir. Hükümdarlığı süresinde daha çok Anadolu bölgesinde ağırlık gösteren faaliyet sürdürmüştür. Anadolu Selçuklu yönetimi zayıflamış ülkeyi iki kardeş arasında paylaşmıştır.³⁰ Girdiği tarikat şeyhleriyle vakit geçirip yönetimi boşlamasını fırsat bilen Argun tarafından öldürülmüştür.³¹

1284 yılında İlhanlı tahtına Argun geçmiştir. Argun'un hükümdarlığı devlet yönetiminde fazla söz sahibi olan Buke ve Sa'düddeve'nin gölgesinde kalmıştır. Hükümdarlığı süresinde Ahmed Teküder gibi Anadolu bölgesinde faaliyet göstermiştir.³²

Argun'un ölümünden sonra Han olacak kişi belirlenmemiştir kurultay kararıyla 1291 de tahta Geyhatu Han geçmiştir. Geyhatu döneminde daha çok ekonomik problemler baş göstermiştir. Ekonomiyi toparlamak için çözümler üretmeye çalışmıştır. 1295 yılında Gazan Han'ın isyanıyla tahttan indirilmiştir.³³

Gazan Han Dönemi (1295-1304)

İlhanlı tahtına sorunlu bir dönemde geçen Gazan Han, İlhanlı hükümdarı Argun'un oğludur. Babası Argun tahta çıktığında Horasani Mazenderan ve Rey valiliğine atanmıştır. Bu görevini on yıl

²⁷ Faruk Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar Ve Ahmed-İ Celayir", *Belleten Dergisi*, C 52, S 206, Ankara 1989, s 179.

²⁸ Yüksel Aslantaş, "Memluk-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkisi", *Belleten Dergisi*, c 67, S 250, 2003, s 793.

²⁹ Muharrem Kesik, "Muînüddin Süleyman Pervâne", *DİA*, c 31, İstanbul 2020, s 91-93.

³⁰ Ali Sevim, "Keyhusrev III", *DİA*, C 25, Ankara 2002, s.352

³¹ Sümer, İlhanlı Hükümdarlarından Abaka Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir, s. 185.

³² Büşra Bağcı, *Anadolu'daki Moğol Vali Komutanları*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2019, s 82

³³ Ömer Tokuş, "Moğol Hâkimiyetinde Anadolu ve Anadolu'da Moğol Noyanları'nın İsyanları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C 117, S 230, 2017, s 192.

sürdürmüştür. Geyhatu Han'ın ölümünden sonra tahta çıkan Baydu Han'ın kötü yönetiminden dolayı başta Emir Nevroz Bey'in ve diğer devlet adamlarının desteğini alarak 1295 yılında İlhanlı tahtına çıkarak hanlığını ilan etmiştir.³⁴ Kumandanlarından Emir Nevroz Bey'in teşvikiyle Müslüman olmuş Mahmut adını almıştır. Gazan Han'ın İslamiyet'i kabul etmesiyle Moğol gelenek ve düşünce yapısı değişmeye başlamıştır.³⁵ Tebriz ve Azerbaycan bölgelerinde ki Yahudi Havralarını, Hristiyan Kiliselerini ve Budist tapınaklarını yıkılmasını emretmiştir. İslamiyet'i devletin resmi dili haline getirmiş, yöneticiler halk arasında ki dini farklılığı kaldırmak için çaba sarf etmiştir.³⁶

Gazan Han siyasi, idari, ekonomik ve sosyal bakımdan atalarından oldukça sıkıntılı bir devlet devralmıştır. İlhanlı idaresi altındaki köyler ve şehirler Moğol istilasıyla tahrip olmuştur. Gazan Han'a kadar İlhanlı hükümdarlarının bazıları imar teşebbüslerinde bulunmuşsa da bunlar kalıcı boyutta olmamıştı imar faaliyetlerinin ne kadar ciddiye alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu durumda Gazan Han'a devleti yeniden şekillendirme görevini vermiştir. Gazan Han yarlıklar çıkararak idari, siyasi, iktisadi ve sosyal reformlar olmak üzere; zirai, imar, bayındırlık, askeri, hukuk ve dini alanlarda birçok reformu faaliyete geçirmiştir. Bu durumdan sadece Moğol halkıyla sınırlı kalmayarak İlhanlı sınırları içerisinde yaşayan tüm halk etkilenmiştir.

Devlet içerisindeki sorunları çözüme ulaştırırken, dışarıya dönük olarak Memlûklü devletinde sürekli taht değişikliği ve isyanların yaşanması Gazan Han için fırsat olup atalarının öcünü almak için Suriye'ye sefere çıkmıştır. İlk muharebede bölgeyi ele geçirmiş olsa da geri çekildiğinde tekrar Memlukler tarafından elinden alınmıştır. Mısır ve Suriye topraklarını almakta ısrarlı olan Gazan Han Avrupa ülkelerinden destek istemiştir fakat istediği desteği alamamıştır. 1302'de tekrar ordusunu hazırlayıp Memlûklü üzerine yürüse de yenilgiye uğramıştır.³⁷

Altın Orda hükümdarı Tokta Han, iç siyasetteki sorunlar nedeniyle Memlûklerle kesintiye uğrayan ilişkilerini tekrara canlandırmasının yanı sıra atalarından kalma Azerbaycan'da hak iddia ederek İlhanlı Devletine elçi göndermesi üzerine ordusunu toplayıp İlhanlı topraklarına gelerek Kafkas ülkesinin terk ve tesliminin Gazan'dan istemiştir. Bu isteği dile getirirken de Arran ve Azerbaycan'ın Hülagu Han'ın ortaya çıkışına kadar Cuci ulusuna ait olduğunu, Cengiz Han'ın yaptığı taksimde Azerbaycan hâkimiyetini Batu'ya verdiğini, dolayısıyla da kendilerine ait olan bu bölgenin yıllardır haksız bir şekilde İlhanlıların tasarrufunda bulunduğunu hatırlatmıştı. Ancak İlhanlı Hanı Gazan Han Tokta'nın bu önerisini kabul etmemişti. Bu sert ilişkilerden sonra iki devlet arasında bazı istila teşebbüsleri olmuş olsa da, aslında bunlar çok fazla ciddiyet arz etmemişlerdi.³⁸

Bu dönemde Gazan Han Memlûkler ile uğraşırken Doğu İran'da ise Çağatay şehzadelerinden Türkistan Han'ı Duva'nın oğlu olan ve Afganistan, Gazne ve Gor'da kendisine bir devlet kuran Kutluk Hoca, Gazan'ın Suriye seferini fırsat bilerek Kirman ve Fars'ı yağmalamıştır. Bölgede fazla yağma ve tahribat yaptıkları için Gazan'ın kardeşi ve Horasan valisi olan Olcaytu, Kutluk-Hoca kumandası üzerine yolladı. Çağatay kuvvetlerini bölgeden geri çekmeyi başarmıştır. Kutluk Hoca, İlhanlıların üçüncü Suriye seferini fırsata çevirmek istese de yine Olcaytu Han'ın problemi ortadan kaldırması üzerine emellerine ulaşamamıştır.³⁹

³⁴ Abdulkadir Yuvalı, "Gazan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C 13, İstanbul 1996, s 429-431.

³⁵ Şahin, H. "Câmiu't-Tevârîh'e Göre Gâzân Hân'ın Müslümanlığı ve Bunun İlhanlı Toplumuna Yansımaları" . *Bilig*, (2015): 207-230

³⁶ İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 20, S 31, Ankara 2000, s. 24.

³⁷ Yuvalı, "Gazan", s 431.

³⁸ Kadri Kardaş, *Altın Orda Devleti'nin Siyasi Tarihi* (1241-1502), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2015, s 65.

³⁹ Gamze Karaosman, *Olcaytu Han Dönemi İlhanlı Devleti Siyasi ve Sosyal Yapısı* (1304-1316), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2019, s 49-50.

1303 yılına gelindiğinde Gazan Han hastalanarak vefat etmiştir. Tebriz de kendi adına yaptırdığı türbeye defnedilmiştir.⁴⁰ Böylece Gazan Han'ın izlediği siyasete bakıldığında, içte tamamiyle İslâmi politika çerçevesinde devleti şekillendirirken dışta ise tam tersi bir siyaseti uygulayarak atalarının izinden gittiğini açıkça göstermiştir.

Olcaytu Han (es-Sultânü'l-a'zam Gıyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn Muhammed Hudâbende Olcaytu Han) Dönemi (ö. 716/1316) (1304-1317)

İlhanlı Hükümdarlarından Argun'un oğlu olarak dünyaya geldi, çocukluğu hakkında pek fazla bilgiye rastlanmasa birden fazla dil bilmesiyle öne çıkmıştır. Gazan'ın hükümdarlığı döneminde 1290 yılında Horasan valiliğine tayin edilmiştir. Horasan da bulunduğu sürede Çağataylar ve Altın Orda Devletleriyle mücadelelerde bulunarak tarih sahnesine çıkmıştır.

1304 yılında Gazan Han'ın ölmeden önce veliaht tayin etmesi üzerine Horasan'da İlhanlı tahtına oturmuştur. Olcaytu Han, devlet yönetimini Moğollar ve İranlı unsurlarla birlikte yöneterek iç idareyi Reşidüddin Fazlullah ve Saduddin Saveci'ye bırakmak suretiyle aynen muhafaza etti.⁴¹ Olcaytu Han tahta çıktığında sınır komşularının üzerine birlikler göndermek yerine İlhanlı toraklarına yakın olan ve seleflerinden bugüne kadar fethedilmeyen Gilan bölgesini almak istiyordu. Olcaytu Han alınan karar neticesinde Gilan hâkimi Emire Dibac'a elçi göndererek itaat etmesini ve huzuruna gelmesini istedi. Dibac tâbiyetini bildirdikten kısa bir süre sonra pişman olup gizlice ülkesine kaçtı. Bu durum üzerine öfkelenen Olcaytu Han, 1307 yılında Gilan ülkesine sefer yapmaya karar verdi dört ayrı yoldan ordusuyla yola çıkan Olcaytu Han, derin mücadeleler sonucunda bölgeyi almaya muvaffak olmuştur.⁴²

Başarı geçen Gilan seferinden sonra Olcaytu Han tahtına oturduğu zaman Horasan yöneticilerinden Melik Fahreddin Kert onun cülus töreni ve kutlamalarına katılmadı. Melik Fahreddin'in itaat etmemesi ve bağımsızlığını ilan etmesi Olcaytu Han'ı çok sinirlendirdi. Nitekim Olcaytu Han Horasan valiliği döneminde Herat bölgesinde Kert Hanlığı ile yaşadığı sorunları gündeme getirerek Emir Danişmend Bahadır'ı Herat'ı muhasara etmesi için gönderdi. Bölgede fetihler yaptığı sırada pusuya düşürülerek öldürüldü. Yerine Emir Yasavul'u göndermiştir. Bölge yöneticilerinin direnişleri sonucu bir anlaşma yapılarak şehir zapt edilmiştir.⁴³

İlhanlıların sınır komşularından bir diğeri olan Altın Orda Devletinin yönetiminde Tokay bulunmaktaydı. Tokay ticari ilişkilere zemin hazırlamak içi elçilik heyeti ve hediyeler göndermiştir. Tokay döneminde sulh içerisinde yaşayan iki devletin düzeni, Özbek Han'ın tahta geçmesiyle iki devlet arasında ki ilişkiler Özbek Han'ın Azerbaycan ve Kafkaslar 'da hak iddia etmesi üzerine bozulmaya başlamıştır. Bu olayın üzerine Altın Orda devleti içerisinde Baba Oğul olayı olarak da bilinen hadisenin yaşanmasıyla iki devlet savaşın eşiğine gelmişlerdir. Ancak Olcaytu Han'ın tedbirleriyle iki devlet sakinleşerek savaşmaktan vazgeçmişlerdir. Olcaytu Han'ın iktidarının son dönemlerine doğru Çağatay, Memluk ve Altın Orda devletlerinin ittifak yaptıkları haberi Olcaytu Han'a verilmiştir. Bu durum İlhanlıların sonunu getireceği için Olcaytu Han Özbek Han'ın sert mektuplarına yumuşak cevaplar vermiştir. Olcaytu Han döneminin sonuna kadar bu şekilde devam eden ilişki Ebu Said Bahadır Han tahta geçtiğinde Özbek Han tekrar İlhanlı topraklarında ki hakların almak istemişlerdir.⁴⁴

Horasan'ı itaat altına alan İlhanlı hükümdarı Olcaytu Han en parlak dönemlerini yaşamaktaydı. Altın orda Devleti ile Kafkaslarda uzun yıllardan beri devam etmekte olan sorunu kendi lehine halletmiş; ardından 1312 yılında Memlûklere karşı Suriye'ye bir sefer yaparak önemli sınır müstahkemlerinden biri olan Rakka'yı ele geçirmişti. Bundan sonra yönünü İlhanlı topraklarına sızan Çağataylar'a

⁴⁰ Semiha Saraç, İlhanlılar Döneminde Anadolu da Yaşanan Askeri ve Siyasi Olaylar, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2019, s 178.

⁴¹ Ziya Nur Aksun, *Türkler ve İslam* (Selçuklu, Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası), Ötüken Yayınları, İstanbul 2011, s 170.

⁴² Spuler, *İran Moğolları*, s 122.

⁴³ Ercan Gördeğir, *Olcaytu Han ve Zamanı* (1304- 1316), İksad Yayınları, Ankara 2021, s 134- 135.

⁴⁴Özgüdenli, "Olcaytu Han", s 345-347.

çevirmiştir. Çağataylar ile münasebetlere baktığımız da Olcaytu Han, saltanatının ilk yıllarında Duva Han'ın ölmesiyle Çağatay Hanlığında taht mücadelesi başlamıştı bu sebeple Horasan civarında küçük çaplı akınlar dışında ciddi bir mücadele yaşanmadı. Ancak İsen Buka'nın Çağataylı tahtına oturması ve ülkede asayişin tekrar sağlanmasıyla Horasan bölgesinde Kebek önderliğinde yeniden saldırılar başlamış oldu. Olcaytu güçlü bir orduyla Horasan'a yürüyüp Kebek'i Buhara'ya kadar sürdü. Ardından oğlu Ebû Said ile ona atabeg tayin ettiği Emir Sevinç'i Horasan'ın yönetimiyle görevlendirerek geri döndü.⁴⁵ 1316 yılında bir av dönüşü hastalanarak vefat etmiştir. Yerine oğlu Ebu Sait Bahadır Han geçmiştir.

Ebu Sait (1317- 1335)

Dokuz yaşına kadar sarayda ailesinin yanında yetişmiştir. Babası tarafından Horasan valiliğine atanmıştı. Babasının 1316 yılında vefat etmesinin üzerine bir yıl sonra İlhanlı tahtına oturmuştur. Tahta çıktığında on üç yaşında olmasından dolayı, babası döneminde vezirliğe getirilen Reşidüddin Fazılullah-ı Hamedani ile Taceddin Ali Şah vezirliklerine devam ederek yönetimde fazlasıyla etkili olmuşlardır.

Hanlığının ilk zamanlarında atamalar yapmışsa da yaşının küçük olmasından dolayı sultanlığı vezirlerin gölgesinde kalmıştır. Bir süre sonra yönetimde etkin olan vezirler arasında rekabet başlamıştır.⁴⁶ Ebu Sait dönemi, dış kuvvetlerle mücadelelerden daha çok yönetim içerisinde hâkimiyet kurmak isteyen emir sorunlarıyla geçen süreç olmuştur.

Taceddin Ali Şah, Ebu Sait Bahadır Han'ı etkisi altına alarak kendine rakip gördüğü Reşidüddin Fazılullah-ı Hamedani'yi Olcaytu Han'ı zehirleyerek öldürdüğünü iddia ederek 1318 yılında görevinden azlettirmiştir.⁴⁷ Yerine Emir Çoban geçmiştir. Emir Çoban'a geniş yetkiler verilmesi yönetimde sert tutumunun beğenilmesi kendisine karşı rakiplerinin harekete geçmesine neden olmuştur. Rakiplerinden Alinak Noyan'ın oğlu Kurumış'ı başta olmak üzere yanına diğer emirlerinde desteğini alarak 1319 yılında Zen Çayı kıyısında Emir Çoban ve rakipleri olan emirlerle savaşmışlardır. Asi emirler ölümle cezalandırılmışlardı. Ebu Sait Bahadır burada gösterdiği yiğitlikten dolayı Bahadır unvanını almıştır.⁴⁸ Rekabet anlayışı bu kadarıyla sınırlı kalmayıp Anadolu'ya vali olarak gönderilen oğlu Timurtaş Noyan asilerinde ortadan kaldırılmasıyla Anadolu'da Konya'yı Karamanlılardan almış ve etrafında âlim ve din adamlarını toplayarak hâkimiyetini arttırmıştır. 1323 yılında kendi adına hutbe okutup para bastırmıştır. Memluklerle birleşerek Ermeniler üzerine saldırılar düzenlemişlerdir. Emir Çoban Anadolu'ya gelerek oğluna Ebu Sait Bahadır'ın hâkimiyetine girmesinin istemiştir. Ebu Sait Bahadır Timurtaş Noyan'ı affederek tekrar görevine atamıştır. Timurtaş Noyan Anadolu'ya geldiğinde bağımsız davranmaya devam etmiştir. Emir Çoban'ın oğullarının bu davranışları ve kızını Ebu Sait Bahadır'a vermemesi Emir Çoban'ın sonunu getirmiştir (1327). Timurtaş Noyan Ebu Sait Bahadır'a karşı koyamayacağını anladığından dolayı ordusuyla Larendeye çekilmiş oradan Memlûklü Sultanına sığınmıştır. Fakat Ebu Sait Bahadır'ın Memlukler ile ilişkilerini düzeltmesi sonrası Timurtaş Noyan Memluk Sultanı tarafından 1328 yılında idam ettirilmiştir.⁴⁹

Ebu Sait Döneminde Altın Orda devleti ile mücadelelerin devam ettiği, hücumla geçtiği dönemde Emir Çoban'ın kızı Bağdan Hatun tarafından zehirlenerek 1335 yılında öldürülmüştür. Ebu Sait Bahadır Han, Hülagü soyundan olan İlhanlı devletinin son hanı olmuştur. Ölümünün ani olması tahta varisinin

⁴⁵ İlhan Erdem, "Olcaytu Han Devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleleri", *Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, S 3, Denizli 1997, s 109-110.

⁴⁶ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, TTK Basımevi, Ankara 1970, s 83.

⁴⁷ Abdulkadir Yuvalı, "Ebu Sait Bahadır", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C 10, s 218.

⁴⁸ Mehmet Özer, *Büyük Moğol İmparatorluğu ve İlhanlılarda taht Mücadelesi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2019, s 124.

⁴⁹ Tokuş, "Moğol Hâkimiyetinde Anadolu ve Anadolu'da Moğol Noyanlarının İsyancıları", s 203.

belirlenmemesinden dolayı taht kavgaları Nedeniyle İlhanlı devleti yıkılma sürecine girmiştir.⁵⁰ Bu taht kavgalarında bölgede bağımsız emirlikler kurulmaya başlamıştır.

İlhanlılar Döneminde Maveräünnehir bölgesinde İktisadi ve Ticari Faaliyetler

Ticaret, insanlık tarihi kadar eskidir. Toplumların ihtiyaçlarını karşılamak için büyük bir öneme sahiptir. Orta Çağ da ticaretin şekli, araçlar (tüccarlar) yoluyla üretici ve tüketici arasında bağ kurarak ülke içinde ya da dışındaki malları takas, değerli taş veya para karşılında ürün değişimi yöntemiyle gerçekleştirilmektedir.

Maveräünnehir bölgesinde ticaretin canlı olması İpek Yoluna bağlıdır. İpek yolu; Çin'in Şi'an kentinden başlayarak Kaşgar, Semerkant, Buhara ve Mevr şehirlerinden geçen Roma İmparatorluğunda son bulan kara yolu ticaret hattıdır. Diğer kollarından Dicle üzerinden Akdeniz deniz ticaretine bağlanan kolları da mevcuttur. Tarihi İpek Yolu sadece ticaret ürünlerini değil Çin medeniyetini ticaret vasıtasıyla geçtiği bölgelere ulaştırma kanalıdır.⁵¹ Adını daha çok ağırlıklı olarak taşıdığı üründen alan İpek Yolu, Asya ipeğinin yanı sıra çay, seramik ürünler, değerli taşlar ve hayvancılığa dair ürünlerinde taşındığını bilmekteyiz. İpek Yolu'nun Maveräünnehir'de geçmesi yol üzerindeki şehirlerin gelişmesine neden olmuştur. Çin, İran, İskandinav ve kuzey ülkelerden gelen ticaret kervanları Maveräünnehir, Harezm ve Kaşgar şehirlerinde birleşerek bölgede üretilen halılar, elbiseler, pamuk vs. ürünler gelen tüccarlarla bölgelere gönderiyordu. Maveräünnehir'in en büyük pazarı Semerkant şehrinde bulunan, Türk ülkelerinden getirilen kölelerin Pazarıdır. Buhara da daha çok sürü hayvanı ve yünlü dokumaların satıldığı pazarlar bulunmaktadır. Fergana da ise daha çok değerli madenlerin ve mücevherlerin satıldığı pazarlar bulunmaktadır.⁵²

XIII. yüzyılın ortalarına doğru Moğol devleti Asya kıtasının tamamına yakını ve Doğu Avrupa'ya kadar uzanan toprakları, kendi hâkimiyeti altına almıştı. Bölge, Buhara, Semerkant, Soğd toprakları, Şaş, Fergana, Nesef, Keş, Tirmiz, Harizm ve Farab şehirlerini kapsamaktadır.⁵³ Böylece Uzakdoğu'dan gelen ticaret yolları Moğolların kontrolleri altında yeni bir döneme girmiş oldu. İlk olarak Baykal gölü çevresinde Yenisey ırmağının yukarı taraflarında ve İrtiş boylarında yaşayan Moğol kabileleri, esas olarak hayvan yetiştiriciliği ve avcılık yaparak geçinirlerdi. Dolayısıyla Moğollar, ormanlarda yaşar; maral geyik ve karacaları ehlileştirerek, bunların et ve sütünden faydalanırlardı. Bu bakımdan aktif bir ticari hayatları olmamakla birlikte, ticaretleri takas sistemine dayanmaktaydı. Bu yüzyıllarda ticaret daha ziyade Müslüman tacirler tarafından yapılmaktaydı. Cengiz Han'ın daha büyük fetihler yapmasından önce, Moğol iktisadi ve ticari hayatının doğal ekonomi olarak adlandırılmasındaki en büyük sebebin; Moğollarda nakit para olmaksızın parayı bilmemesi ve bunun karşılığında takas sistemini kullanması ile birlikte günlük ihtiyaçlarını ilkel ve basit yollarla doğadan karşılamalarından ötürü, bu şekilde adlandırılmıştı. Cengiz Han'ın bölgede fetihler yaparak topraklarını genişletmesinden sonra Moğol ekonomisi muazzam bir değişim göstermişti. Özellikle Moğolistan'a her bölge ve coğrafyadan çeşitli kıymetli eşya ve ticari ürünler gelmeye başladı. Dolayısıyla artık para kullanılmaya başlanmıştı. Böylece Müslüman tacirler, Moğol coğrafyalarında ticaret yaparak, buralarda zanaat ve hayvancılığa dair ticari faaliyetler gerçekleştirirlerdi. Tüm bunların sonucunda da ticaretlerin yoğun olarak yapıldığı kasabalar ortaya çıkmıştı. Ticaretin önemini daha iyi anlayan ve sahip olduğu ticari ağını daha da genişletmek⁵⁴ ve ticari hayatı canlı tutmak için attığı ilk adımlardan biri Harezmşah Sultanı Muhammed'e elçilerin yanı sıra iki ülke arasındaki ticaretin canlı tutulması ve yaşanan mücadelelerden dolayı yollarda can ve mal güvenliğinin sağlanması girişimde bulunmuştur. Cengiz Han, gümrük sisteminde farklılıklar olmasından dolayı tacirlerin sorun yaşanması ve ürünlerin gereksiz

⁵⁰ Firdevs Özen, *İlhanlı Devleti'nin Yıkılışı* (1335- 1350), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2021, s 42.

⁵¹ Gülsen Kırbaz, *Dünden Bu Güne İpek Yolu Beklentiler ve Gerçekler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s 71.

⁵² Ramazan Şeşen, *Dünden Bu Güne İpek Yolu Beklentiler ve Gerçekler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s 67-68.

⁵³ Özgüdenli, "Moğol", s 177.

⁵⁴ Önder Güler, "Moğollar, Altın Orda ve İlhanlı Devlerin Döneminde Ortaçağ'da Karadeniz Ticareti", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, C 45, 2020, s 25-26.

pahalanmasını önlemek için iyileştirmeler yaparak tek tip gümrük vergisi uygulamaya koymuştur. Para birimi olarak da *yasuk* adı verilen ağırlığı 2,5 kg ağırlığında olan ayrıca altın veya gümüş şeklinde de bulunabilen para birimini kullanarak para birimini ticarete sabit kılmıştır.⁵⁵ Alınan tedbirler ve uygulanan politikalar sonucu Cengiz İmparatorluğu uzak mesafelerin bağlantısı noktası olmuş, ülkesini tacirler için cazip hale getirmiştir.

Cengiz Han'ın torunu Hülagü Han'ın bölgeye vali olarak atandıktan sonra Bağdat'ın fethini gerçekleştirdikten sonra Maverâünnehir bölgesinde Tebriz merkezli İlhanlı devletini kurmuştur. Transit ticaret yolu olan İpek Yolu İlhanlı Devleti topraklar içerisinde kalmıştır. Elde edilen kaynaklara göre Gazan Han dönemine kadar İlhanlı Devletinin ticaretine dair çok az bilgiler bulunmaktadır. Elde edilen bilgiler, dönemin önemli yazarları olan Reşidüddin Fazlullah-ı Hamedani, Fazlullha-i Şirazi, Hamdullah Müstevfî ve Nahcivani gibi kişilerin eserlerinden faydalanılmaktadır.⁵⁶

İlhanlı devletinin her alanda şekillendiği dönem olan Hülegü zamanında, ticari faaliyetlerle de ilgili olarak ilk adımların atıldığı görülmektedir. İlk olarak yaptığı yeniliklerden biri bölgede yaygın olarak kullanılmamasından dolayı *cins* denilen altının 500 miskalinden *baliş* adında para bastırmak olmuştur. Mengü Han' bağlı olarak ve İlhanlı devletini kurduktan sonrada bastırdığı tüm paraları İslami dünyasının geleneklerine göre üzerinde bastırarak Kelime-i Tevhid yazılmasında sakınca görmemiştir.⁵⁷ Hülegü zamanındaki siyasi ve askerî faaliyetler aslında İlhanlıların kuruluş aşamasında ticarî güzergâhlarını da belirleyen bir faktör olmuştur. Hülagü Han, Ceyhun ırmağının batısına geçtikten sonra Horasan'da ilk defa bayındırlık faaliyetlerine başlayarak Pazar yeri ve atölye kurdu muştur. Bölgede daha geniş çaplı ticari faaliyetlerde bulunması Bağdat'ın fethinden sonra hız kazanmıştır.⁵⁸ Hülagü, tacirlere sermayeler verilmesi ve Bağdat'ta mevcut olan ticaret ehlinin başına İlhanlılar adına yetkililer atayarak Moğol istilasından sonra bozulan iktisadî düzenin yeniden toparlamak istemiştir. Hülagü Han üzerinde etki kuran Hristiyan eşi dolayısıyla, iyi ilişkiler içerisinde olduğu Ermeni Kralı I.Hetum, Antakya bölgesindeki Ermeniler ile İlhanlıların Ayas Limanını kullanarak ticari faaliyetlerde bulunmuştur. Ayas Limanından Tebriz'e uzanan yolda Anadolu şehirleri olan Kayseri, Sivas, Erzurum, Erzincan şehirleri ticaretin gelişmesiyle altın çağlarını yaşamışlardır.⁵⁹ Sadece Ermenilerle sınırlı kalmayıp Trabzon Rum Devleti ve Bizans İmparatorluğuyla da ayrıcalıklı ilişkiler kurarak İlhanlı ticaretini batıya doğru genişletmek istemiştir.

1261-163 yılları arasında Papalığın Memlûklere uyguladığı siyasi ve ticari ambargodan dolayı Karadeniz de Trabzon Limanı ve Kefe Limanının önemi artmış aktif olan Akdeniz Liman ticaretinin önemi azalmıştır.⁶⁰ Canlılık kazanan ticari bağlantı noktaları üzerinde ki limanlar Cenevizli tüccarların dikkatini çekerek bölgeye yerleşerek Tebriz'de ticaret kolonileri kurmasına neden olmuştur.⁶¹ İlerleyen süreçte bu durum Venediklerle bölgede üstünlük kurma yarışında sorunların ana nedeni olacaktır.

Ticaret yolları sadece İlhanlı topraklarıyla sınırlı olmayıp soydaşı olan Altın Orda Devletinden geçmesinden dolayı ticaret konusunda yapılan iyileştirmeler sadece bir devletle sınırlı kalmamıştır. Karadeniz havzasına gelen İtalyan tüccarlardan Cenevizliler, İlhanlıları desteklerken, Venedikliler de Altın Orda ve Memluk devleti destekleyen faaliyetler göstermişlerdir. Altın Orda Devleti'nin konum olarak Karadeniz ticaret limanlarına yakın olmasından dolayı İlhanlılar buradaki ticaret akışından Müslüman tüccarlar sayesinde faydalanabiliyordu. Altın Orda ve İlhanlılar arasında yaşanan mücadeleler sadece topraklar almak üzerine olmayıp, 1263 yılında Berke Han'ın tacirlerinin İlhanlılar

⁵⁵ Zeki Velidi Toğan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, C 1, Enderun Yayınevi, İstanbul 1981, s 122.

⁵⁶ Özkan Dayı, "Moğol İrani'nda Ticaret", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 25, 2021, s 580.

⁵⁷ Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi Kuruluş Tarihi* 1, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1994, s 158-160.

⁵⁸ Reşidüddin, *Câmi'u't-Tevârih*, Tahrân 1374, s 710.

⁵⁹ Zeki Velidi Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarih Mecmuası*, İstanbul 1931, s 16-17

⁶⁰ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1994, s 130.

⁶¹ Güler, "Moğollar, Altın Orda ve İlhanlı Devlerin Döneminde Ortaçağ'da Karadeniz Ticareti", s 33.

tarafından yağmalatılıp öldürülmesi, Berke Han'da İlhanlı tacirlerini yağmalatarak öldürmesi iki devleti arasındaki savaş nedenlerinden biri olmuştur. ⁶²

Abaka Han tahta geçtikten sonra Hülagü Han döneminde olduğu gibi Abaka Han döneminde de Hristiyan ve Ermeni tacirler etkinliğini korumuştur. Abaka Han'ın Bizans İmparatoru Mihael'in kızıyla evlenmesi İlhanlı ticaretinde Bizans ve Trabzon limanlarında İlhanlıların işlek pazarı haline getirmiştir. Bunun diğer bir nedeni olarak ta Moğol topraklarına gelen yabancı tüccarların serbest bir şekilde dolaşmalarına ve dini inançlarına hiçbir şekilde müdahale edilmemesi, Marco Polo gibi seyyahları bölgeye çekerek atılımlar yapması da Karadeniz'in Avrupalılar tarafından cazip bir ticari nokta haline gelerek Akdeniz ticaretinin Karadeniz'e kaymasına neden olmuştur.

Marco Polo'nun seyahatnamesinde Abaka Han dönemi ticareti hakkında; altın işlemeli ipek dokumacılığının çok fazla gelişerek tacirler vasıtasıyla Avrupa'ya taşındığından bahsetmektedir. İlhanlı ticaretinde önemli bir yer olan Hürmüz Boğazı'na gemiler ile gelen Hindistanlı tacirler baharatlar, inci, kıymetli taşlar ve pahalı kumaşları İlhanlı pazarlarına getirerek bölgede bulunan diğer tüccarlar tarafından başta Avrupa olmak üzere dünyaya satışı yapılmıştır. Abaka Han dönemi ticaretiyle ilgili, Zekeriya Kazvini' nin Asar'ul Bilad adlı eserinde Hürmüz bölgesinde pazar ürünlerinin ticaretinin yanında ticaret ürünlerinin taşındığı gemi yapımının da olduğundan bahsetmektedir. Tebriz başta olmak üzere çevre şehirlerde ticaret canlılığını korumuştur. 1277 Elbistan savaşından sonra Abaka Han Anadolu'ya sefer düzenledikten sonra, Anadolu'da ticaret üzerinden alınan Tamga vergisini doğrudan İlhanlı hazinesine bağlamıştır.

Ahmet Teküdar döneminde ticaretin canlılığı İlhanlı toprakları genelinde eski etkisini koruyamamıştır. Nedeni ise iç karışıklıkların yaşanması ve kısa süre tahtta kalmasıdır. İki yıl hükümdarlık süresinde ticari konuda yapabildiği değişiklik İslamiyet'i kabul etmesinden dolayı Memlukler ile ticari ilişkiler kurmak istemiştir. Hristiyan ve Ermeni tacirler bu durumdan rahatsız olarak İlhanlıların limanlardaki önem kaybetmesine neden olmuştur. Bu durum da Argun Han ile aralarında siyasi sürtüşmelere neden olarak hükümdarlığına son verilmiştir. Argun İlhanlı tahtına geçtikten sonra vezarete getirdiği Sa'du'd-Devle bozulan ticareti tekrar canlandırmasını istemiştir bunun için sahip oldukları ticareti Irak nehir yolları ve Basra körfezini; Ormuz, Tebriz ve Trabzon yoluyla Karadeniz'e bağlayan İran yolunu kara yolu rotasına kaydırmak için Cenevizli tacirler ile uzun süre çalışmalar yapmıştır. Argun Han'ın vefatında İlhanlı tahtına geçecek kişinin belli olmaması ülkeyi taht kavgalarına sürüklemiştir. Kargaşanın yoğun olduğu sürede dört yıl hükümdarlık süren Geyhatü Han ticarete gelişme gösterecek faaliyetlerde bulunamamıştır. Mali sorunların yaşanmasından dolayı Çin'den örnek alınan Çav (kâğıt para) uygulamasına geçilmiştir. Tacirlerin yolları üzerinde bulunan önemli noktalara Çavhaneler kurulmuştur. Fakat mali çöküş döneminde tacirler kâğıt paraya gereken önemi vermedikleri için uygulamadan kalmıştır. Altın Orda devleti Mengü Timur döneminde tacirlerin yol güvenliği ve taşınan malların güvenliğini sağlamak için iş birliği yapmıştır. Gehyatu Han'dan sonra tahta gecen Gazan Han döneminde de siyasi çekişmelerden dolayı ticaret zarar görmüştür. Gazan Han, Memluklerle ticari ilişkiler kurmak için barış sağlanmasını istemiştir. Bizans İmparatorunun kızıyla evlenmesinden dolayı Avrupalılar ile ticari konuda iyi ilişkiler kurması Memlukler güvenemediği için barış teklifine geri adım atmışlardır. 1305 yılında ticari anlamda bir ferman yayınlayarak kargaşa döneminde ticareti güçlendirmek istemiştir. Fırsatçılığı ve faizciliği önleyerek tacirleri ve yol güzergâhlarında yol kesen eşkıyalara karşı önlem almıştır. Tacirlerin güvenliğini artırmak için kervansaray yapımına ağırlık verilmiştir. Vergilendirme sistemine ekleme yaparak taşımacılıkta kullanılan hayvanlar üzerinden vergi alınmıştır. Çin ve Hindistan ile yapılan ticareti güçlendirmek için Gazan Han Çin'e elçi göndermiştir. Elçilerin dört yıl boyu Çin'de kaldıkları zaman diliminde şifalı bitkiler ve baharat ticareti yoğun olarak yapılmıştır. Gazan Han'ın yaptığı bu çalışmalar ticaretin tekrar güçlenmesine ve düzene oturmasına vesile olmuştur. Kurulan bu düzen Gazan Han'dan sonra tahta geçen Olcaytu Han döneminde de

⁶² Dayı, "Moğol İran'ında Ticaret", s 584.

geçerliliğini korumuştur. Olcaytu Han'ın inşa ettirdiği Sultaniye şehri Tebriz'den sonra önemli bir ticaret şehri olmuştur. Memluklere ticaret yollarının korunması için barış talebinde bulunmuştur fakat yine olumlu sonuç alınamamıştır. Ticari çıkarlarını korumak için Avrupalı tüccarlarla Memlûklü ticareti aleyhine iş birliği yapmıştır. Venedikli tüccarlar bu dönemde limanlarda ve vergilendirmede ayrıcalıklar elde etmeye başlamışlardır. Olcaytu Han'dan sonra tahta geçen Ebu Sait Bahadır Han döneminde de Gazan Han'ın kurduğu temeller üzerine değişiklik yapılmadan ticarete devam edilmiştir. Venediklilerin ayrıcalıklı hale gelmesi Cenevizli tacirleri rahatsız etmesinden dolayı rakip olmuşlardır. Ebu Sait Bahadır Han, yolların emniyeti ve ticari devamlılığı sağlamak için imar faaliyetlerine önem vermişlerdir.⁶³

Sonuç

Moğollar, dünya tarihini etkileyen uluslardan birisidir. Temuçin'in 1206 yılında "Han" ilan edilip Cengiz Han ismini alması ile Moğollar tek çatı altında toplanmıştır. Sürekli saldırı halinde olduğu Çin'i bir kısmını hakimiyeti alıp Maverâünnehir bölgesini ele geçirmiştir. Cengiz Han ölmeden önce devleti oğulları arasında paylaşmıştır. Moğol birliği Kubilay Hanlığına bağlı olarak dört ayrı Moğol devleti kurulmuştur. Mengü Han'ın görevlendirmesi üzerine Hülagü Han, Cengiz yasalarını uygulamak, İsmaililere son vermek için İran bölgesine gönderilmiştir. Bir süre bölgede seferler gerçekleştirdikten sonra Mengü Han'ın ölümü üzerine İran bölgesinde Tebriz merkezli İlhanlı devleti kurmuştur. Memluklerle yoğun mücadeleler yaşanmıştır. Aynı Calut savaşında Moğol ordusunun yenilmesiyle yenilmez algısı olan Moğol ordusunun gücü kırılmış ve düşünceler değişmeye başlamıştır. Bizans İmparatorluğu ile evlilik yoluyla kurulan bağ, Hristiyanları devlet içerisinde sosyal ve ticari hayatta ayrıcalıklı toplum olmasına neden olmuştur. Bu durumu Ahmet Teküdar, han olduktan sonra değiştirmek için İslamiyet'i kabul edip Memluklere yönünü çevirse de Moğol yöneticileri tarafından tepki görüp tahttan indirilmesine neden olmuştur. Anadolu'ya yaptıkları seferler sonucu elde ettikleri bölgeleri Moğol valiler atayarak yönetmişlerdir. Zamanla Anadolu Selçuklu Devleti Sultanlarının otoriteleri zayıflaması sonucu tahta çıkan hükümdarı Moğol Hanları belirlemiştir. Gazan Han dönemi itibarıyla emirler arsında ki siyasi mücadeleler artarak devletin parçalanarak Moğol topraklarında bağımsız Moğol emirliklerinin kurulmasına neden olmuştur.

Moğol İmparatorluğu sefer düzenlediği bölgelere sadece siyasi emeller için değil ticaret için de mücadeleler gerçekleştirmiştir. İlhanlı Devleti başta Memlukler ve Altın Orda Devletleriyle siyasetin yanında İpek Yolu hâkimiyeti için mücadeleler etmişlerdir. Ticaret devlet içerisinde tarım kadar önemli etkenlerden bir tanesidir. İlhanlılar bir dönem Maverâünnehir bölgesinde ticarete yön vererek Karadeniz ticaretini canlı tutmuşlardır. Ticarete önem vererek bölgede atalyöler açarak üretimi arttırmışlardır. Ticaret yollarına kervan saraylar yaptırarak tacirlerin ve ürünlerin güvenliğini sağlamışlardır. Bölgede kurulan pazarlarda faizciliği ve karaborsayı önlemek için yasalar düzenlemişlerdir. Fakat siyasi yaşanan sorunlar tacir ve Pazar yerlerini de etkilemesi sonucu İlhanlı toprakları içerisinde geçen İpek Yolu transit ticaret güzergahı Altın Orda Devleti topraklarına kaymıştır.

Kaynakça

- Alican, Mustafa, (2016). Tarihî Kara Yazısı Moğollar, Timaş Yayınları, İstanbul, s 25.
- Akkuş, Mustafa, (2016). "Abaka Han ve Dini Şahsiyetleri", Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, s 77.
- Aksun, Ziya Nur, Türkler ve İslam (Selçuklu, Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası), Ötüken Yayınları, İstanbul 2011, s 170.
- Aslantaş, Yüksel, (2003). "Memluk-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkisi", Belleten, C. 67, S .250, s 793.

⁶³ Dayı, "Moğol İranı'nda Ticaret", s 585-592.

- Bağcı, Büşra, (2019). Anadolu'daki Moğol Vali Komutanları, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya , s 82.
- Bedirhan, Yaşar, (2021). Bozkırda İslamın Kılıcı Berke Han (1257-1266), Eğitim Yayınevi, Konya, s 10-11.
- Bedirhan, Yaşar, (2012). Orta Çağ Tarihi, Nobel Yayınları, Ankara , s 300.
- Bedirhan, Yaşar, (2022). Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi, Eğitim Yayınevi, İstanbul, s 518-522.
- Bingöl, Rüya, (2020). "İlhanlı Devleti Döneminde Abaka Han Dönemi (1265-1282)", Erzurum, s 9.
- Çakır, Karababa Hülya, (2018). Kuruluş Devrinde Bir Memluk Sultan'ı: Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz, Çankırı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı.
- Çelik, Burak (2021). Hülagü Han'ın Hayatı ve Faaliyetleri, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, s 166.
- Dayı, Özkan, (2021). "Moğol İran'ında Ticaret", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S 25, Erzurum, s 580.
- Durmuşoğlu, Kurban, (2019). "Abaka Han Dönemi(1265-1282) İlhanlılarda Dış Siyaset (Altın Orda, Çağatay, Memlük Örneği)", Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, C. 65, Erzurum, s. 226.
- Erdem, Arzu, (2016). Cengiz han ve Türk-Moğol Devleti, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Erdem, İlhan, (2004). "İlhanlılar'da Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular", Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 35, Ankara, s. 109
- Erdem, İlhan, (1997). "Olçaytu Han Devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleleri", Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 3, Denizli, s.110.
- Erdem, İlhan, (2000). "Olçaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", Tarih Araştırmaları Dergisi, C 20, S 31, Ankara, s. 24.
- Gördeğir, Ercan, (2021). Olçaytu Han ve Zamanı (1304- 1316), İksad Yayınları, Ankara.
- Güler, Nagehan, (2017). "Cengiz Hanın Maveratünnehri Zaptı (1220)", Anasay Dergisi, S. 1, s. 20-21.
- Güler, Önder, (2020). "Moğollar, Altın Orda ve İlhanlı Devlerin Döneminde Ortaçağ'da Karadeniz Ticareti", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, C. 45, s. 33.
- Güneş, İbrahim, (2022). "İlk Dönem İlhanlı-Altın Orda Rekabetinin Sebepleri Hakkında Bir Değerlendirme", Genel Türk Tarihi Araştırma Dergisi, C4, S 7, s 73-74.
- Kafalı, Mustafa, (1993). "Cengizhan", TDV İslam Ansiklopedisi, C.7, İstanbul, s. 367-396
- Karaosman, Gamze (2019). Olçaytu Han Dönemi İlhanlı Devleti Siyasi ve Sosyal Yapısı (1304-1316), Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.
- Kardaş, Kadri (2015). Altın Orda Devleti'nin Siyasi Tarihi (1241-1502), Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Erzurum.
- Kesik, Muharrem, (2020). "Muînüddin Süleyman Pervâne", DİA, C.31, İstanbul, s.91-93.
- Kırbaş, Gülsen, (2008). Düünden Bu Güne İpek Yolu Beklentiler ve Gerçekler, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Kuşçu, Ayşe Dudu, (2013). Eyyubi Devleti Teşkilatı, TTK Yayınları, Ankara.
- Marandi, Mir Hedayet, (2015). "Seyyed İlhanlıların İran'daki Siyasi Faaliyetleri ve Eserleri(1256-1336)", Erzurum.
- Özaydın, Abdulkadir, (1991). "Aynicalut Savaşı", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 4, İstanbul, s. 275-276.
- Özen, Firdevs, (2021). İlhanlı Devleti'nin Yıkılışı (1335- 1350), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özer, Mehmet, (2019). Büyük Moğol İmparatorluğu ve İlhanlılarda Taht Mücadelesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özgüdenli, Osman Gazi, (2020)."Moğol", TDV İslam Ansiklopedisi, C.30, Ankara, s 225.

- Özgüdenli, Osman Gazi,(2007). “Olçaytu Han”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 33, İstanbul, s. 345.
- Reşiduddîn, F. H, (1374). Câmî‘u’t-Tevârih. Tahrân , s 710.
- Saraç, Semiha, (2019). İlhanlılar Döneminde Anadolu da Yaşanan Askeri ve Siyasi Olaylar, Süleyman, Demirel Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Spuler Bertold, (1987). İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350, (Çev: Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara.
- Sümer Faruk, (1988). “Abaka”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul, s. 8.
- Sümer, Faruk, (1970). “Anadolu’da Moğollar”, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, TTK Basımevi, Ankara, s. 83.
- Sümer, Faruk, (1989). “İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar Ve Ahmed-İ Celayir”, Belleten Dergisi, C 52, S 206, Ankara, s 179.
- Sümer, Faruk, (1985). Yabanlu Pazarı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, S. 14, İstanbul.
- Şahin, Hanifi, (2015). “Câmiu’t-Tevârih’e Göre Gâzân Hân’ın Müslümanlığı ve Bunun İlhanlı Toplumuna Yansımaları”, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S 73, Ankara, s. 225.
- Şeşen, Ramazan, (2008). Dünden Bu Güne İpek Yolu Beklentiler ve Gerçekler, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Tabakoğlu, Ahmet, Türk İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul 1994.
- Togan, Zeki Velidi, (1931). Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadi Vaziyeti, Türk Hukuk ve İktisat Tarih Mecmuası, İstanbul.
- Tokuş, Ömer, (2017). “Moğol Hâkimiyetinde Anadolu ve Anadolu’da Moğol Noyanları’nın İsyanları”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, C.117, S.230, s.189.
- Tural, Murat, (2017). “Hülagü Han’ın Bağdat İstilası (1258) Ve Tahribe Teşvik Meselesi”, Tarih Okulu Dergisi, S. 30, s. 24.
- Yalgın, Şaban, (2021). İlhanlıların Batı Sınırı ve Batıya Dair Politikaları, Ankara.
- Yazıcı, Tahsin, (1998). “Hamedan”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 17, İstanbul, s. 183-185.
- Yuvalı, Abdulkadir, (1996). “Ebu Sait Bahadır”, TDV. İslam Ansiklopedisi, İstanbul, C.10, s. 218.
- Yuvalı, Abdulkadir, (1996). “Gazan”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 13, İstanbul, s. 429-431.
- Yuvalı, Abdulkadir, (2000). “İlhanlılar”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 22, İstanbul , s. 102-105.

ORYANTALİZM VE BALKANİZM EKSENİNDE BALKAN COĞRAFYASI VE OSMANLI

Dr. Öğretim Gör. Bahar Arslan –

Dokuz Eylül Üniversitesi-Edebiyat , Fakültesi-Tarih Bölümü Yakınçağ Anabilim Dalı

Özet

Halil İnalçık ya da Kemal Karpat'ın işaret ettiği üzere Balkan kelimesi öncelikle sıradağların olduğu dağlık bir coğrafi üniteye karşılık gelir. Batıdan doğuya doğru uzanan ve Bulgaristan'ı ikiye bölen dağ silsilesine verilen Balkan sözcüğü zamanla tüm bölgeyi içine alacak bir mahiyette kullanılmaya başlanmıştır. Ancak 19.yüzyıldan itibaren aynı kelimenin Balkan coğrafyasında yaşayan toplulukları “öteki” mefhumu üzerinden tanımlayan bir içerik kazandığı anlaşılmaktadır. Bu makale başlangıç itibariyle sadece coğrafi bir üniteyi işaret etmek üzere kullanılagelen Balkan kelimesinin Oryantalizm ve Balkanizm ekseninde nasıl dezenformasyona uğratıldığının izleklerini sunmak üzere kaleme alınmıştır. Bu bağlamda makale, Balkanların Avrupalı olup olmadığı, eğer değilse onu ayrıştıran niteliklerin neler olabileceği, Balkan stereotipinin oluşumunda etkili olan dinamiklerin nasıl değerlendirilebileceği, Osmanlı hakimiyetinin bu stereotipin tecessümüne katkısının olup olmadığı ve Balkanlardaki Osmanlı mirasının bu bağlamda nasıl değerlendirildiği gibi sorularla Oryantalizm ve Balkanizm özelinde oluşturulan önyargılar yumağının sınırlı bir boyutta da olsa mütevazı bir çözümlemesini içermektedir. Bu itibarla Balkan coğrafyası üzerine yazılacak yeni tarih çalışmalarının Batı merkezli hegemonik bir dilin yeniden üretilmesine hizmet etmemeleri noktasında bir farkındalık yaratılması hedeflenmiştir. Makale ile oluşturulmak istenilen bütün bu açılımlara rağmen gerek Oryantalizm gerekse Balkanizm üzerinden inşa edilen literatürün genişliği konunun metodolojik bağlamda ana parametreler üzerinden aktarılmasını zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda Balkan coğrafyası üzerine yazılıp çizilenlerin ana hatlarını anlattığımız dengede fikri bir tartışması yapılırken elde ettiğimiz çıkarımların mahdut bir alanda da olsa bir boşluğu doldurması ümit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Oryantalizm, Balkanizm, Osmanlı

Oryantalist Diskurda Doğulu Öteki Üzerine

Ötekini bilme ihtiyacı ilksel dönemlerden bu yana varolagelen mübrem bir ihtiyaç olarak belirir. Nitekim tarih boyunca farklı toplumlar, kültürler ya da coğrafyalar hakkında bir araştırma ve bilgilenme güdüsü öne çıkmıştır.¹

Bilindiği gibi neredeyse Homeros'tan beri Doğu'ya müdahale etmeden duramayan² Batı'nın Doğu'yu bilme ve anlama ihtiyacından doğan³, temelleri 1312 Viyana Konsülü'ne kadar dayandırılan Oryantalizm esas gelişimini 19.yüzyılda yaşamıştır.⁴ Latince Oriens

¹ Bu doğrultuda ötekini anlamlandırmak üzere ampirik, söylemsel, kültürel ya da tarihsel bağlamda farklı yaklaşım biçimleri ortaya konulmuştur. Bu yaklaşımların gerisinde ise antropolojik paradigma ile yapısalci/yapısalcı sonrası paradigma vardır. *"Bunlardan ilki kültürel farklılıkları tanımakla beraber bunları evrensel ve birleştirici işlev olarak modern benliğin içine hapseden ve ötekinin varlığını modern benlikten beslenen ampirik ve kültürel bir nesne olarak tanımlayan Avrupa merkezci bir anlatı içinde kurgular. İkincisinde ise tarihselliği reddedilen öteki lineer tarih anlayışında modern benliğin aynadaki görüntüsü olarak aktarılır."*E. Fuat Keyman'a göre tamamını içermese de bu yaklaşımlar; ötekini hakkında ampirik bilgi toplayarak anlaşılabilecek bir nesne olarak gören ampirik yaklaşım; modern olan ve olmayan ayırımından hareketle modernizasyoncu iki kutuplu bir düzlemde ötekinin ne olduğundan çok ne olmadığıyla ilgilenen kültürel yaklaşım; tarihsel bir varlık olarak yaklaşılan ve modern kimliğin anlaşılmasında gözükmeyen gönderim noktası olarak aynı zamanda kendi "beninin" kültürel ve tarihsel oluşumunu ayırtırmak için öteki adına yeni ilişkilerin keşfedilmeye çalışıldığı yaklaşım; ötekinin söylem ve kurumlar tarafından bir bilgi nesnesi haline getirildiği söylemsel yaklaşım ile özne ve nesnenin arasındaki karşılıklı bağımlılığın eleştirel bir şekilde incelenmesine olanak tanıyan kimlik/farklılık eksenindeki yaklaşım şeklinde aktarılabilir. Bu konuda bkz., Fuat Keyman, "Farklılığa Direnmek: Uluslararası İlişkiler Kuramında "Öteki" Sorunu", **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark**, Der. E. Fuat Keyman, Mahmut Mutman, Meyda Yeğenoğlu, İletişim Yay., İstanbul, 1996, ss. 72-82.

² B. Babür Turna, "Şarkiyatçılığı Anlamak: Edward Said'in "Şarkiyatçılık"ı Üzerine Notlar", **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Oryantalizm I**, Yıl:5, Sayı:20, Ankara, 2002, ss. 214.

³ Doğu ile Batı arasındaki her geçen gün artan ayırımın oluşmasına hizmet eden sürecin ardında sayısız keşif yolculukları, seyahatler, resmi görevlendirmeler, ticaret ya da savaşla kurulan bağlantılar vardı. Başta seyyahlar olmak üzere tüccarlar, yöneticiler, elçiler, askerler, ozanlar, vaizler, çevirmenler, romancılar, sanatçılar, tarihçi ve arkeologlar, antropologlar, eski eser mütehassısları, avukat ve öğretmenler gibi Doğuyu kendi ihtisasının nesnesi ya da öznesi haline getiren geniş bir kitle farklı amaçlarla da olsa bu alana katkı sundu. Şark Kitaplığı eserinin yazarı Bartelemy d'Herbelot ile Sarazenlerin Tarihi adlı kitabın muharriri Simon Ockley başta olmak üzere William Jones, Anquetil, Volney, Galland, Gibbon, Chateaubriand, Lamartine, Flaubert, de Sacy, Hugo, Byron, Lane, Burton, Disraeli, Loti, Lawrence, Goethe, George Eliot, Ferdinand Lesseps, Lord Cromer, Arthur James Balfour gibi isimler oryantalist külliyyatın mimarları arasına dahl oldu. 19. yüzyıldan 20.yüzyıl sonuna kadar kamu kurumlarında, ticari şirketlerde, coğrafya derneklerinde, üniversite kürsülerinde ya da başka birimlerde faaliyet gösteren bu kadro Yakın Şark'ı ele alan altmış bin civarındaki külliyyat ile Şark'ı Batı'nın bilgisine, bilincine ve bunların sonucunda da egemenliğine taşıyan ontolojik ve epistemolojik bir birikimi yarattı. Şark hakkında bir dizi pejoratif anlamlar dizgesinden oluşan bu birikim ise son tahlilde denilebilir ki Doğu ve Batı arasındaki ayrımı derinleştiren bir sonucu doğurdu. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz., Edward Said, **Şarkiyatçılık Batı'nın Anlayışları**, Metis Yay., İstanbul, 1999.

⁴ 1312 Viyana Konsülü'nden sonra Avrupa'da Paris, Oxford, Avignon başta olmak üzere çeşitli üniversitelerde Arapça, Yunanca, İbranice ya da Süryanice gibi kürsülerin kurulmasıyla akademik bir disiplin olmaya başlayan Oryantalizmin zamanla yarattığı epistemolojik birikim 19.yüzyılın başına gelindiğinde bir Şark Rönesansı'nın yaşanmasını doğurdu. Bu süreçte emperyalizm, pozitivizm, Marksizm, darvinizm gibi büyük idea ve anlatıların yörüngesine giren Şarkiyatçılık zamanla Mısır Enstitüsü, Societe Asiatique (Asya Derneği), Royal Asiatic Society (Kraliyet Asya Derneği), Deutsche Morgenlandische Gesellschaft (Alman Şark Derneği), Amerikan Şark Derneği gibi kurumsal yapılarla kendi azametli özerk-art alanını da oluşturdu. Anılan süreçte çeşitli misyoner cemiyetleri, ticaret dernekleri, bilgi dernekleri, konsolosluklar, coğrafi keşif fonları gibi kurumlar aracılığıyla okullar açıldı,

kelimesinden gelen ve coğrafi anlamda Doğu’yu işaret eden Oryantalizm Avrupa’nın dışında başka dünyaların da var olduğunu gösteren hacli seferleri, coğrafi keşifler ve aydınlanma sürecinin bir parçası olan kopernik devrimi gibi gelişmelerle ivme kazanmış ve zamanla doğulu ötekinin kurgulanmasına hizmet eden kendi arkeolojisini oluşturmuştur. ⁵ Ancak Oryantalizmin sadece Doğu’yu anlama ve bilme amacından kaynaklanmadığının anlaşılması bu söylemi ve yarattığı geniş külliyatı eleştiren yeni bir diskurun oluşumunu da beraberinde getirmiştir. ⁶

Günümüzde her ne kadar Batılılıktan söz etmeden Doğululuktan, Doğululuktan söz etmeden de Batılılıktan bahsetmek imkansızmış gibi görünse de bu durumun altında yatan sebep her iki kendilik tasarımının birbirlerinin hem muadili hem de muarızı olmalarından kaynaklanmaktadır. Hiç kuşkusuz aralarındaki farklılık ve benzerliklerin çoklu söylem parçaları üzerinden aktarılmasında oryantalizmin önemli bir katkısı vardır. Oryantalist söyleme yönelik en önemli çıkışlardan biri ise Edward Said’in 1978’de yayınladığı Şarkiyatçılık adlı eseri olmuştur. ⁷ Ona göre çıkış noktası itibariyle güç kavramıyla özdeşleştirilen Batı ile bunun

fabrikalar inşa edildi, kimlik ve din menşeli propaganda faaliyetleri yürütüldü. Söz konusu kültür faaliyetleriyle paralel bir biçimde Mısır, Fas, Cezayir, Trablusgarp örneklerinde görüldüğü üzere Yakın Şark’ın Avrupa tarafından işgaline başlandı. Kısacası Avrupa tarafından geliştirilen bu çok katmanlı aygıt ile bunun hizmet ettiği çıkarların şevkle korunması için kapsamlı tasarruflarda bulunuldu. Edward Said, age., ss. 41-53.

⁵ Meryem Köse-Meryem Küçük, “Oryantalizm ve “Öteki” Algısı”, **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi** (The Journal of Social and Cultural Studies) Cilt:I, Sayı:1, 2015, ss. 107-127.

⁶ 18.yüzyıldan itibaren Doğu ve Batı medeniyetlerinin bizatihi kendileri değişerek dönüştüğü gibi şarkiyatçılığın niteliği ve yordamlarında da belirgin bir mayalanma yaşandı. Zira Şarkiyatçılık Modern şarkiyatçı kuramın ve bu kuramsal geleneğin kurucuları Sacy, Renan ile Lane’in çalışmalarıyla bilimsel bir temele oturdu. Anılan dönemde şarkın kaynaklarıyla uğraşırken onunla önce yüzleşilmiş, sonra Şark ile Batı arasındaki akrabalığın gizli öğeleri fark edilerek onlarla duygudaşlık kurulmuş ve en nihayetinde çok yönlü bir sınıflandırmalar sürecine dahil edilerek üzerinde ortak bir amentü gibi birleştikleri tipolojilerden oluşan geniş bir kavram repertuarına ulaşılmıştı. Bir başka ifadeyle söylenilecek olunursa Şarkiyatçılığın dünyevileştirildiği bu süreç varoluş paradigmasının tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmiyor; ancak olanın yeniden konumlandırılıp oluşturulurken laik ve modern bir düzlemde ikame edildiği bir dönemin kapıları aralanıyordu. Bu aşamada Şarkiyatçılığın gelişimine dair önemle vurgulanması gereken bir diğer husus 19. yüzyıldan II. Dünya Savaşına kadar Şark’a egemen olan Fransızlarla İngilizlerin Şarka müdahalelerinin kültürel bir düzlemde temellendirilirken bölgede II. Dünya Savaşı’ndan sonra hâkimiyet kuran ABD’nin müdahalelerinin bu kültürel temelden beslenen siyasal bir ton kazanmış olmasıdır. Nitekim Şarkiyatçılığın kurumsallaştığı dönemin Avrupa’nın 1815’ten 1914’e değin sömürge alanlarının yeryüzünün %35’inden %85’e çıktığı süreçle paralellik göstermesi çıkış noktası itibariyle sömürgeleştirme nosyonundan beslendiğini göstermektedir. Özellikle iki savaş arası dönemde siyasal başkaldırıların tırmanış göstermesiyle İslam karşısında büyük bir korku duyan Avrupa için şarkiyatçılığın şarkı yorumlamasını sağlayan bir şifreleme haline geldiği söylenilebilir. Lawrance, Hogarth, Bell, Gibb, Massignon gibi şarkiyatçılar bu anlamda öne çıkan isimler oldular. Amerika ve Rusya gibi devletlerin yer aldığı II. Dünya Savaşından sonraki yeni dünya düzeninde ise Şarkın Japonya, Çin, Hindistan, Pakistan gibi parçalara bölünen ihtisaslaşmış alanları oluştu. Edward Said, age., 41-50.

⁷ Ancak hemen belirtmek gerekir ki, Edward Said’in bu eseri ne ilk ne de son olmuştur. Nitekim Avrupa’da çıkan İslam-Türkiye aleyhindeki neşriyat için Namık Kemal’in yazdığı “Avrupa Şarkı Bilmez” makalesi ile Fransız düşünür Ernest Renan’ın “İslam ve Bilim” konferansında sunduğu “İslamiyet terakkiye manidir” mealindeki düşüncesini reddetmek için 1884’te kaleme aldığı “Renan müdafaanamesi” buna örnektir. Keza Batı’nın ilim adı altında Doğu

karşısında zayıflıklarıyla resmedilen Doğu arasındaki farklılıkların yarattığı gerilimden beslenen Şarkiyatçılık insan denilen gerçekliği farklı kültürlerle, tarihlere, geleneklere, toplumlara hatta ırklara bölerek incelemektedir.⁸

Ancak Ali Kemal Yıldırım'ın da belirttiği gibi “*Sorunsallaştırıcı tarih anlayışı hem ilerlemeci modelin hem de eleştirel kuramın özne ile nesneyi uyumlu hale dönüştüren nosyonlarını sorunsallaştırarak bir yapı çözümü işlemine sokar.*” Said'in oryantalizm çözümlemesi de bu tip tarih yazımına örnek olarak gösterilebilir. Said'in çalışmasını başarılı kılan en önemli husus ise metinler arasındaki söylemsel süreklilik ve kopuş akslarını göstererek daha geniş ve kapsayıcı bir metin inşaa edebilmesidir.⁹

Bu noktada Doğu ile Batı arasındaki ayrımın nasıl oluşturulduğuna bakmak konunun daha anlamlı bir bütünlük içerisinde anlaşılması açısından yararlı olabilir. Söz konusu ayrım Oryantalist söylemin üretiminde başvurulan bir merkezleme-centering eylemine dayandırılmaktadır. Öncelikle bu merkezleme işlemi öteki toplumların “Doğu”lu ya da “İslam” gibi soyut birtakım kavram öbekleri üzerinden standardize edildiği ya da eşdeğerlilikler zincirinin üretildiği bir bütünleştirme eylemine yaslandırılır. Burada Claude Levi Straus'un ben (myself) ve öteki(other) arasında var olduğunu ifade ettiği bir tür ikizlik ilişkisinin görüldüğünden bahsedilebilir.¹⁰ Batı bu merkezleme işleminde hakim ve imtiyazlı olan kutbu

medeniyetine yaptığı haksız saldırılara karşı kaleme aldığı “müdafaa” adlı eseriyle bilinen Ahmet Mithat Efendi ile 1940 yılında Said'den 38 yıl önce İslam Ansiklopedisi'nin birinci cildine yazdığı mukaddimede oryantalizmin bir tarafıyla sömürgecilik ile olan bağlantısına temas eden Adnan Adıvar da aynı düzlemde değerlendirilebilir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz., Ali Şükrü Çoruk, “Oryantalizm Üzerine Notlar”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2007, Volume 9, Issue: 2, ss. 193-195.

⁸ Edward Said, age., s.55; Öte yandan Edward Said'in çerçevesini sunduğu oryantalist söyleme dair görüşlerini kapsamlı ve iddialı bir genellemeye varırmış olması da sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Nitekim Aslı Çırakman “Batı'da Doğu'yu yansıtan her düşüncenin yanlış olduğu” önermesinden yola çıkan Said'in tümdengelimci yaklaşımının inandırıcı olamayacak kadar şümulü olduğunu belirtir. Ayrıca Said'in bu argümanını temellendirmek için tarihsel savlarını ve metinleri keyfi bir seçime tabi tuttuğuna işaret eder. Bu bağlamda O'na göre Doğu üzerine değil, Doğu'nun yansıması hakkında konuşan Oryantalizm Doğu'nun Doğululaştırılmasına döngüsel bir düzlemde hizmet ettiği için tekdüze ve tutarlı; Osmanlıların Avrupa üzerinde oluşturduğu bariz tehditleri görmezden gelmesi örneğinde de gözlemlendiği üzere Batı'nın her zaman güçlü ve egemen pozisyonda olduğunu varsaydığı için taraflı; doğunun bir imgelem olarak yeniden üretilmesine imkan tanıdığı için tarih-aşırı bir söylemsel bütünlük arz eder. Ancak Said'in Oryantalist söylemin tekdüze, taraflı, tarih aşırı bir sistematiği olduğu kabul edildiğinde sadece Doğu ve Batı arasındaki potansiyel bir diyalog dışlanmakla kalmaz, aynı zamanda Batı'nın Doğu'ya matuf eleştirel diyalektiğinin de önü kapatılmış olunur. Aslı Çırakman'ın Edward Said'in görüşlerini eleştirel bir düzlemde değerlendirdiği makalesi için bkz., Aslı Çırakman, “Oryantalizm ve Edward Said”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Oryantalizm I**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, ss. 183-198.

⁹ Ali Kemal Yıldırım, “Edward Said'in Şarkiyatçılık Düşüncesine Eleştirel Bir Bakış”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Oryantalizm II**, Doğu Batı Yay., Yıl: 5, Sayı:20-II, Ankara, 2002, s. 139. Ayrıca bkz., Kasım Küçükalp, “Edward W. Said'in Şarkiyatçılık Düşüncesinin Felsefi Arka Planı”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı:1, 2003, s.274.

¹⁰ C. Levi Strauss, **Yapısal Antropoloji**, Çev. Adnan Kahinoğulları, İmge Kitapevi, İstanbul, 2002, s. 36.

temsil ederken, Doğu söz konusu hegomonik anlayışın bir yansıması olarak onun periferisinde bir yerlerde konumlandırılır. Bu aşamada dikkat edilmesi gereken husus ise söz konusu merkezleme işleminde seçilen nesnenin (Doğu) apaçık bilinmesi bir gereklilik olarak sunulurken öznenin (Batı) üretiminin ustaca saklanmasıdır. Batı'nın konuşulmadığı ya da silikleştirildiği bu söylemde bir taraftan Doğu'nun üretimine olanak tanınırken diğer taraftan Batı'nın evrensel bir bilgi öznesi olarak tezahürü kolaylıkla mümkün kılınabilmektedir. Böylece Doğu, Batı'nın dolayımında hem bir bilgi nesnesi hem de bir müdahale nesnesine dönüşmektedir.¹¹ Batının ötekilik retoriğinin bir diğer yönü Foucault'nun "bilgi-iktidar kuramı", Derida'nın "batılı logos merkezçiliği", ya da Gramsci'nin "hegemonya kuramı" gibi yaklaşımlar ekseninde Batı dışı kültürlerin yetersizlikleri, eksikliklerinin ya da ehliyetsizliklerinin serimlenmesidir.¹² Bütün bu yaklaşımlarda öne çıkan husus sadece sömürgeci-maddi bağlam içinde oturtulamayacak olan Oryantalizmin bilgi-hakikat üretimini gösterdiği için "epistemolojik", özne-nesne kurulumunu ortaya koyduğu için de "ontolojik" bir niteliğe sahip olmasıdır.¹³ Bu epistemolojik ve ontolojik ayırım "Doğulular Batılılardan daha aşağıdır" demek yerine Doğu'yu bir bilgi ve inceleme nesnesi olarak varsayan inceltilmiş, bilimsel-entelektüel normlara uygun emperyal söylemde belirginleşir.¹⁴ Bu konumlandırmada öteki retoriğinin en temel unsurlarından bir diğeri Batının uzamı olarak görülen Doğu'nun bir tür sevgi(love)-nefret(hate) ilişkisine yerleştirilmesidir. Nitekim Edward Said'in de işaret ettiği üzere Doğu, Batının kökenini ve geçmişini yerleştirdiği bir uzam olarak yansıtıldığında sevgi nesnesine, modernleşme paradigması açısından bakıldığında ya da sömürgeci hedeflerini gerçekleştirmek istediklerinde ise nefret nesnesine dönüşmektedir.¹⁵ Zira Rönesans'tan sanayi devrimine oradan da bilgi çağına damgasına vuran Batı bir kez yeniliğin merkezi, modernleşmenin mimarı olarak açıklandıktan sonra onu arkadan takip eden ötekiler Batıya referansla aktarılır.¹⁶ Bu bağlamda modernleşmeyle olan ilişkileri bir dışardanlık üzerinden

¹¹ E. Fuat Keyman, "Farklılığa Direnmek: Uluslararası İlişkiler Kuramında "Öteki" Sorunu", Der. E. Fuat Keyman, Mahmut Mutman, Meyda Yeğenoğlu, **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark**, İletişim Yay., İstanbul, 1996, ss. 72-82.

¹² Mahmut Mutman, "Oryantalizmin Gölgesi Altında: Batıya Karşı İslam", Der. E. Fuat Keyman, Mahmut Mutman, Meyda Yeğenoğlu, **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark**, İletişim Yay., İstanbul, 1996, ss. 28-48.

¹³ Ali Kemal Yıldırım, agm, ss. 140-141.

¹⁴ Mahmut Mutman, "Şarkiyatçılık: Kuramsal Bir Not", **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Oryantalizm II**, Sayı: 20, Doğu Batı Yay., Ankara, 2002, ss. 108-109.

¹⁵ Nilgün Tural, "Edward Said'in Oryantalizmi Nasıl Okunuyor?", **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Oryantalizm II**, Sayı: 20, Doğu Batı Yay., Ankara, 2002, s.121.

¹⁶ Bu çerçevede sunulan anlatılarda Batı dışı toplumların modernliği yerel bir sürecin sonucunda doğurularındaki zayıf kapasiteleri, az gelişmiş, yeni sanayileşmiş ve periferi gibi indirgemeci kavramlarda ifadesini bulan zayıf tarihsellikleri, standart koyucu olarak Batı düşüncesine bağlılıkları ve bununla paradoksal bir biçimde modernite ile aralarındaki gerilimli, süreklilik arz etmeyen doğaları modernleşme süreçlerindeki

aktarılan Batı dışı toplumlar bütün bunların bir yansıması olarak edilgen bir düzlemde açıklanmakta, geleneklerinden koparılmakta ve böylece kendi gerçekliğinden uzaklaştırılan muhayyel bir nesne olarak oryantalist söylemdeki yerlerini almaktaydılar. Nitekim “şark kurnazı”, “şark zorbalığı”, “şark zihniyeti” gibi tanımlamalar coğrafi bir genellemeden ziyade Doğulu ötekiye işaret etmekte ve bu durum kendi hakikatinden uzaklaştırılan hayali bir Doğu’yu yaratmaktaydı.¹⁷ Bütün bunlar ise şarklının suçluluğuna karar veren öncel bir düşünceden kaynaklanmaktaydı. Aslında suç hiçbir şey yapmasa dahi Şarklının Şarklı olmasıydı. Özetle söylemek gerekirse Mahmut Mutman’ın Edward Said’den mülhem olarak işaret ettiği gibi Şark “*bir kayma veya gecikmeden doğmuştur; yani hem kurulmuş ve kurgulanmış, hem de yerinden oynatılmıştır. Zira Oryantalizm başlıca ürünü temsil olan bir dışsallık üzerine kuruludur. Doğu ancak yerinden oynatıldığı ölçüde kurulabildiği için Oryantalizm aynı zamanda gerçek Doğu ile kavramı ve imgesi vb. arasındaki farkın üretilmesidir.*”¹⁸ Bu bağlamda denilebilir ki oryantalist söylemi bir metinlerarasılık üzerinden yapı sökülümüne tabi tutan Said’in doğu ve batı arasındaki kutuplaşmanın arkeolojisini çözümlemeye çalışırken söz konusu ayrıştırıcı tutuma karşı “nasıl insanca göğüs gerilebilir? sorusunu sorması oryantalist literatürün yeniden gözden geçirilmesi açısından önem taşımaktadır.¹⁹

Bu bilgilerin ışığında hemen eklemek gerekir ki küreselleşmenin devreye girdiği süreçte ben ve öteki arasındaki benzerlik ya da farklılıklar çift yönlü bir değişime uğramıştır. Bu durum bir taraftan evrensel olanla yerel olanın arasındaki gerilimi arttırırken diğer taraftan

müştereklikler olarak sunulmaktadır. Bununla birlikte Batı dışı toplumların moderniteyle olan ilişkilerini modernizasyonun evrenselci ve tekçi anlatılarından (meta narrative) uzaklaşarak yerel doku ve kültürel kimliklerin önemsendiği, partikülarist ve özcü yorumlarına dayanan yeni telaffuzlarına doğru bir ilgi de zuhur etmiştir. Bu bağlamda Oryantalist söylemin modernleşme paradigmasıyla ilişkisinin genel bir analizi için bkz., Nilüfer Göle, “Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Doğu Ne? Batı Ne?**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, ss. 57-64.

¹⁷ Bununla birlikte Mustafa Armağan Batıda imal edilen “hayali Doğu” kurgusuna kıyasla onun çok daha cılız ve yüzeysel bir türevi ya da muarızı şeklinde tebarüz eden “hayali batı” imgeleminden bahseder. “Hayali Batı” olgusunun oluşumuna geleneksel yapıları parçalamasından mütevellit sömürgecilik ve kapitalizm karşıtı İslamcılık ile sol söylemden miras alınan anti-kapitalist tepkilerin az gelişmişliğin reaksiyoner tavrıyla bütünleşen türevlerinin sebep olduğunu belirten Armağan, bu süreçte ortaya çıkan ve birbirinden ayırt edilmesi hemen hemen imkansız bir yığın kavramın son derce “flu” bir şekilde üst üste bindirildiğini ifade eder. Ancak “hayali Batı” olgusunun oluşturulduğu aynı süreçte bu kurgunun Batının “hayali Doğu” için ürettiği kavramlardan mülhem olarak üretildiğini ve bunun bir uzantısı olarak oryantalist söylemin yeniden üretilmesine dolayimli bir katkı sağladıklarını belirtir. Bu konuda bkz., Mustafa Armağan, “Hayali Doğu’dan Hayali Batı’ya”, **Doğu Ne? Batı Ne?**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, ss. 88-93. Bu konuda ayrıca bkz., Ali Şükrü Çoruk, agm., s. 193.

¹⁸ Mahmut Mutman, “Oryantalizm Gölgesi Altında Batı’ya Karşı İslam”, Der. E. Fuat Keyman, Mahmut Mutman, Meyda Yeğenoğlu, age., ss. 30-38.

¹⁹ Edward Said, age., ss. 50-65.

da bununla tezat bir biçimde sermayenin globalleşmesi ve liberal piyasa ideolojisinin evrenselleşmesinin bir sonucu olarak farklılıkların aynileşmesini doğurmuştur. Bu süreci Hobbesçu güç savaşımına dayalı toplumsal sözleşme görüşü üzerinden okuyanlar olduğu gibi dünya sistemi kuramı, ticaret ve değiş tokuş ilişkilerine dayalı Smith'çi bir küresel işbölümü anlayışı çerçevesinde değerlendirenler de vardır. Her iki yaklaşım E. Fuat Keyman'ın da vurguladığı gibi *“Doğu/Batı veya Kuzey/Güney gibi coğrafi bölgeleri ya da merkez, çevre, yarı çevre gibi ekonomik bölgeleri olan bir işbölümü ve bu iş bölümünden doğan etkileşimler üzerine kurulu sistemsal bir yapının varlığına işaret eder.”*²⁰ Nitekim özellikle 1970'lerden sonra tecessüm eden oryantalist çalışmalarda gelişmiş-azgelişmiş, merkez-çevre-periferi, emperyalizm-kolonyalizm gibi kavram öbekleri üzerinden aktarılan Doğu-Batı ilişkisinde Batının kültürel ya da siyasi hegemonyasının öne çıkarılması söz konusu olan...²¹ Özetle ister Foucault'nun “bilgi-iktidar kuramı”, Derida'nın “batılı logos merkezçiliği”, ya da Gramsci'nin “hegemonya kuramı” gibi yaklaşımlar özelinde, isterse küreselleşmenin yarattığı etkileşimler üzerinden zuhur etsin Oryantalizmin Doğu ve Batı toplumlarını ayrıştıran görünür görünmez temsilleri ya da tesirlerinin farkında olmak ve bu farkındalığın yarattığı zenginliğe uyanmak sosyal-beşeri bilimlerin bilimsel geçerlilik ilkeleri çerçevesinde yeni ve orijinal örneklerinin sunulması bağlamında önem arz etmektedir.

Öteki Retoriğinde Doğu'nun Coğrafyası

Mehmet Ali Kılıçbay uygarlıklar arasında yalnızca iki tanesinin coğrafi olarak tanımlanmalarının ötesinde bir istikameti ya da yönü işaret ettiklerini belirtir: Doğu ve Batı. Doğu ve Batı'nın aynı uygarlığın iki kesiti olup olmadığını tartışan Kılıçbay her iki coğrafi ünitenin ilk uygarlığının esasen Mezopotamya ve Mısır menşeli olduğuna atıfta bulunur. Bu noktadan hareketle insanlık denilen beşeri varlığın oluşturduğu ilk uygarlığın Doğu'lu olduğunu, tartışmalı olmakla beraber ilk Batı uygarlığının Ege havzasında yaklaşık MÖ. 1300'lerde ortaya çıktığını ve daha sonra Roma üzerinden devam ederek bugünkü Batı'nın tezahürüne kaynaklık ettiğini ifade eder. Bu itibarla Roma'nın Avrupa'da genişlemesini Doğulu uygarlık küresinin Batı coğrafyasında ilerlemesinden başka bir şey olarak görmeyen Kılıçbay, Batının kendisini ayrı bir birim olarak ayrıştırmada etkili olan esas hususu “Doğunun fakir akrabası” olmaktan kurtulmak üzere harekete geçmiş olmasına bağlar. Bu

²⁰ E. Fuat Keyman, age., ss. 83-84.

²¹ B. Babür Turna, agm., ss. 115-125.

doğrultuda Batının ayrı bir uygarlık havzası olarak belirmesinde feodalite, Rönesans, aydınlanma dönemi gibi tarihsel durakların etkili olduğu söylenilebilir. Bu bilgilerin ışığında Batı'nın, Doğu'nun tashihten geçmiş yeni bir birimi olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.²² Öte yandan Batı tahayyülünün oluşmasında antik Yunan birikiminin belirleyici olduğu önermesi akılda tutulsa da söylenilenin aksine Doğu'nun fikri tahayyülünün de aynı kaynaktan beslendiği bilinen bir gerçekliktir. Hatta Müslümanların, Yunan felsefi mirasını Hristiyan Suriye aracılığıyla aldığı ve İspanya üzerinden yine Hristiyan Avrupa'ya taşıdığı göz önünde bulundurulsa bu durum daha anlamlı bir bütünlük kazanmaktadır. Bu noktadan bakıldığında Müslümanların Alev Alatlı'nın da dile getirdiği gibi *“Avrupa kıtasında mukim “Batılı”ların, daha çok bilime giden yolda tökezlemiş akrabaları”* olduğu da söylenilebilir.²³

Doğu ve Batı'nın hangi coğrafi alana tekabül ettiği meselesi ise ayrı bir tartışma konusunu beraberinde getirmektedir. Bugün Batı'nın yalnızca Avrupa değil, tüm Avrupa'nın da Batı olmadığı noktasından hareket edersek söz konusu uygarlıkların sınırlarını belirlemek daha da karmaşık bir hal almaktadır. Nitekim bu tartışmalar içerisinde Japonya, Amerika ve Kanada Batı'nın medeniyet küresine dahil olunurken Doğu Avrupa ve Latin Amerika ülkelerinin Batılı addolunmamaları Batı-dışı mekan tasavvurunun neye göre tayin edildiği sorusunu beraberinde getirmektedir. Bu ülkelerin neyin doğusu, neyin batısı olduğu sorusu ise Batı medeniyetinin kendi coğrafyasına referansla dünyanın geri kalanını tayin ve tahdid etme çabasının çok fazla bir anlam taşımadığını düşündürmektedir. Doğu-Batı muarızlığının bir mekan kurgusu üzerinden belirlenememesi ise söz konusu karşıtlığın tarihsel ve söylemsel bir kurgu üzerinden temellendirilip temellendirilmediği önermesini gündeme getirmektedir.²⁴ Oryantalist literatürde garp ve şark arasındaki ayrımın “bizim” olarak tanımlanan alanla “onlara” ait olan yabancı bir uzam şeklinde beliren “keyfi” bir irade tarafından tayin ediliyor olması coğrafi anlamda her iki bölgenin nereye işaret ettiği meselesini daha da karmaşık bir hale getirmektedir. Avrupa'nın bu imgesel coğrafyasında “bozguna uğrayan”, “uzakta” ya da “belirsiz” kalan alan şeklinde işaret edilen Doğu²⁵ kendi içinde de bilinirlik derecesine göre kategorize edilmektedir. Şarkın kendi içinde önceden bilinen, gidilip görülmüş, fethedilmiş

²² Mehmet Ali Kılıçbay, “Fakir Akrahanın Talihi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi: Doğu Ne? Batı Ne?*, Doğu Batı Yay., Yıl:1, Sayı:2, Ankara, 1998, ss.55-62.

²³ Alev Alatlı, “Doğu-Batı” İçi Boş Bir Tasnif”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi: Doğu Ne? Batı Ne?*, Doğu Batı Yay., Yıl:1, Sayı:2, Ankara, 1998, ss.95-98.

²⁴ Hasan Bülent Kahraman, E. Fuat Keyman, “Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi: Doğu Ne? Batı Ne?*, Doğu Batı Yay., Yıl:1, Sayı:2, Ankara, 1998, ss. 73-76.

²⁵ Edward Said, age., ss. 11-13.

Yakındoğu ile hiç bilinmeyen, gidilmemiş, fethedilmemiş Uzakdoğu şeklinde ayrıştırılması da buna işaret etmektedir.²⁶

Balkan Coğrafyası Üzerine

Hiç kuşkusuz coğrafyanın toplumsal, siyasi ya da iktisadi ünitelerin yaşamsal fonksiyonları üzerinde önemli bir etkisi vardır.²⁷ Ancak dünya üzerinde coğrafi koşulların

²⁶ Kuşkusuz coğrafi tanımlamalar salt imgesel betimlemeler değildir. Aynı betimlemelerin olgusal açıdan da değerlendirilmesi gerektiği düşünülürse ilksel dönemlerden bu yana Şark'ın Avrupa'da kendisine yönelik oluşturulan ampirik bilgisinden fazlası olduğu bilinen bir gerçekliktir. Bu konuda bkz., Edward said, age., ss. 64-69. Şark ulusları kendisine yüklenen bütün totolojilere rağmen emperyalizme karşı 1920'lerden itibaren başlayan diyaletik tepkinin sonucunda yavaş yavaş siyasal bağımsızlıklarını kazanmaya başladı. 1955 Brandug Konferansı'na gelindiğinde Şarkiyatçılığın karşısında neredeyse büyük çoğunluğunun bağımsızlığını elde ettiği Üçüncü Dünya ülkeleri anılan dönemde meydan okuyan, silahlanmış topluluklardı. Çeşitli devrimler, iki dünya savaşı, pek çok toplumsal, kültürel, siyasi ve iktisadi değişim geçiren bu topluluklar artık şarkiyatçılığın kaderci, edilgen ya da bağımlı ırklar olarak tanımladığı eski sömürgeler değildi. Sömürgecilik karşıtlığının yayıldığı bir ortamda Şarka özgü davranışların izleyicisi, yargıcı ya da jürisi konumunda olan Batı tarafından bu durum hoş karşılanmayarak, Şark zaman zaman nükleer tehdit, terör örgütlerinin öbeklendiği alan gibi yeni başka bazı tanımlamalarla aktarılabilecek ya da havuç-sopa tekniğinin ustalıkla bir şekilde sergilemesine olanak tanıyan SEATO (İlerleme İttifakı ile Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı) gibi kurumlarla terbiye edilecekti. Ayrıca bkz., Edward Said, age., ss. 114-120.

²⁷ Günümüzde coğrafyanın ne olduğundan çok ne olmadığı sorunsalına yönelik alternatif görüş ve düşüncelerden örülü bir literatürden bahsedilebilir. Coğrafyanın metodolojisi üzerine verimli pek çok argüman ve tartışmanın zenginleştirdiği literatüre bakıldığında betimleyici tonu yüksek, teorik argümanları zayıf, bölgeselciliği yoğun, klasik pozitivizm temelli ve insanın geri plana atıldığı bir coğrafya anlayışının artık geçerliliğini yitirdiği söylenilebilir. David Livingstone'un ünlü eserinin adı olan "Coğrafi Gelenek" tanımlamasının da imlediği üzere coğrafyanın histiyografisi bizlere zamanın diyaliktiği içinde dönüştüren coğrafi argümanların, olgu ve kavramların yanı sıra ekol ve paradigmalardan izdüşümünü de sunmaktadır. Bu gelenek içinde eleştirel jeopolitik coğrafya, zamanın coğrafyası, ekonomik coğrafya, marksist ve radikal coğrafya ile feminist coğrafya gibi paradigmalardan inşa edilerek anlamlandırılan coğrafya farklı fikirlerin, itirazların ve tartışmaların zenginleştirdiği bir disiplin olarak artık başkent, şehir, nehir, dağ ismi ezberlemenin ötesinde bir anlam kazanmış durumdadır. Yenilikçi, gelenekçi, modern ya da klasik versiyonları içinde olsun sürekli dönüştüren mekanın anlama çabası içinde olan coğrafya tüm insan faaliyetlerini mekânsal perspektiften açıklamaya ve yorumlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda denilebilir ki coğrafya bir disiplin olarak yüklem ve nesneleri farklı olsa da özne olarak ilgilendiği alanın tam ortasında durmaktadır. Bu konuda bkz., Münir Bilgili, Ali Osman Kocalar, "Coğrafya Nedir?", **Liberal Düşünce Dergisi**, Yıl: 25, Sayı: 99, Yaz 2020, ss. 145-153; Tam da bu nedenle coğrafya "coğrafya kaderdir", "Coğrafya savaşmak içindir" " coğrafya bilimlerin kraliçesidir" gibi aşırı genellemelerin ve yaygın varsayımların ötesine geçerek kendi epistemolojini oluşturabilmiştir. Örneğin "Az gelişmişliğin coğrafyası" adlı kitabın yazarı olan Yves Lacoste, 1972 Vietnam Savaşı sırasında sahada yaptığı araştırmalarla ABD'nin savaş uçaklarıyla Kızıl Nehir bentlerini bombalayarak "doğal görünüm altında" yıkılmasına yol açarak pek çok köyün sular altında kalmasına yol açtığını ispatlayan çalışmasını bir makale haline getirerek Haziran 1972'de Le Monde gazetesinde yayınlanır. Söz konusu makalesinden yola çıkarak "Coğrafya Her şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar" adlı kitabını yayınlayan Lacoste aynı kitapta coğrafyanın sadece bir bölgenin fiziksel özelliklerini betimleme uğraşısından çıkarak iktisadi, beşeri, istatistiki ve stratejik veriler sunan bir disiplin haline gelmesini retroperspektif bir bakış açısıyla sunmaktadır. Coğrafyanın yalnızca askeri operasyonlar yürütmeye yaramadığını, beraberinde devlet aygıtının otoritesini zerk etmek istediği yığınları iyi denetlemek için de organize etmeye yaradığını iddia eden Lacoste'ye göre coğrafya her şeyden önce bir siyasi ve askeri pratikler bütününe sıkı sıkıya bağlı stratejik bir bilgiydi. Ancak coğrafyanın stratejik anlamda sunduğu veriler inkar edilememekle beraber savaşmak gibi bir amacının olmadığını altını çizmek gerekir. Daha açık bir biçimde dile getirmek gerekirse coğrafya salt savaşın, ezmenin veya hegemonya kurmanın bir aracı olarak değerlendirilmemelidir. Yves Lacoste'un bu çerçevedeki düşüncelerinin daha detaylı bir değerlendirmesi için bkz., Yves Lacoste, **Coğrafya Her şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar**, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2020; Her ne bağlam içerisinde değerlendirilirse değerlendirilsin tüm disiplinlerin birbirine parazitik

belirleyici olduğu Balkanlar gibi kara parçalarının sınırlı olduğunu söylemek hiç de abartılı olmaz. Hatta denilebilir ki Balkan coğrafyasının bu kendinden menkul niteliği bölgeye ilişkin bir epistemolojinin oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda balkan coğrafyasının karakteristik unsurları arasında belirleyici olan dağların ve nehirlerin üstlendiği roller tartışmasıdır. Coğrafi anlamda nerede başlayıp nerede bittiği konusunda tam bir uzlaşmanın bulunmadığı Balkan yarımadası yüksek dağlar ile bunları vadiller boylarınca aralayan uzun nehirlerin karakterize ettiği bir bölgedir. Bununla birlikte kuzeyden gelen saldırılara karşı doğal bir set vazifesi görmeyen dağlar yarımadaadaki transit akışı ve kültürel alışverişi zorlaştırarak türdeş bir kültürel kimlik oluşumunu engellemektedir. Kemal Karpat'ın da ifade ettiği gibi batıdan doğuya uzanan ve Bulgaristan'ı ikiye bölen sağ silsilesine verilen adın yarımadağa da şamil edilmiş olması bu durumun doğal bir yansıması gibi görünmektedir.²⁸ Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda denilebilir ki bir anlamda coğrafi zaafıların kullanılarak şekillendirildiği bir bölgedir Balkanlar... Ancak hemen eklemek gerekirse zorlayıcı topografyasına rağmen yarımadaanın bir geçiş bölgesi niteliğine sahip olması çok dinli, çok dilli ve çok kültürlü yapısıyla karma bir etnoloji ve arkeoloji müzesi gibi bir görünüm kazanmasını engelleyememiştir.²⁹

olduğu günümüz dünyasında coğrafya sadece nesnelerin nerede olduğunu tanımlamadığı gibi artık nesnelerin nedenini açıklamaya da yardım edebildiği için öyle ya da böyle diğer bilimlerin lazımı ve melzumu olagelmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz., David N. Livingstone-Charles W. J. Withers, **Coğrafya ve Devrim**, Çev. Dilek Cenkçiler, YKY, İstanbul, 2018, s. 49.

²⁸ Kemal H. Karpat, "Balkanlar", DİA, V, İstanbul, 1992, s.25.

²⁹ **Bu kültürel geçişkenliğin Sırbistan'daki boyutu için bkz.,** Mehmet Zeki İbrahimgil, "Sırbistan'da Osmanlı Mirası Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 9/10 Fall 2014, Ankara, s. 658. Avrupa'nın güneyinde yer alan üç büyük yarımadaan birisinin adı olan Balkanların etimolojik kökeni itibarıyla "çamur, kil, koyu ve yapışkan madde" anlamına gelen "bal" kelimesinden türediği ve aynı kelimenin zamanla anlam kaymasına maruz kalmasıyla birlikte "bataklık orman, ormanlık dağlar" gibi bir içerik kazandığı anlaşılmaktadır. Ancak Balkan tarihi gibi yarımadağa adını veren "Balkan" tanımlamasının da derin ve tartışmalı bir tarihi olduğu göz önünde bulundurulduğunda pek çok gezginin uğrak bölgelerinden birisi olan coğrafyanın tarih içerisinde farklı tavsiflendirmelere konu olduğu söylenilebilir. Bu doğrultuda Balkan adının ilk kullanımına İtalyan hümanist yazar ve diplomat Filippo Buonaccorsi Callimaco'nun 1490 yılında Papa VIII. Masum'a ithafen yazdığı ve yerel halkın bölgedeki dağlara "Balkan" adını verdiğinden bahsettiği yazıda rastlanır. Bundan sonra 1553 yılında Habsburg İmparatoru I. Ferdinand tarafından Osmanlıya elçi olarak gönderilen Anton Vrançıç, Viyana ve Edirne arasındaki yolculuğunu aktardığı günlüğünde Balkan dağlarından "Haimos" ve "Haemi montes" diye söz eder. Bulgaristan'ı doğudan batıya doğru kesen ve Tuna boyunca yükselen sıradağlar için antik dönemde Yunanlıların kullandığı "Aemos" ile Romalıların tercih ettiği "Haimos"tan mülhem olarak "Haimos" kelimesinin uzun yıllar kullanılageldiği bilinen bir gerçekliktir. Bundan sonra "Stara Planina", Gümüş Dağ, "catena mundi ya da catena del mundo- dünyanın zinciri", "Çenge" gibi isimlerle anılan Balkan dağları 18.yüzyıl boyunca sıklıkla birbirinin muadili olan Haimos ve Balkan kelimelerinin içiçe geçmiş bir kullanımıyla literatüre dahil olurlar. Balkan kelimesinin kullanılması başlangıçta sadece görkemli dağ silsilesi için söz konusu iken Alman Coğrafyacı August Zeune'nin 1808'de yayımlanan "Goea" adlı eserinde yer alan "Balkanhalbeiland" kelimesiyle ilk kez Balkan yarımadasını kapsayan bir anlamda kullanıldığı gözlemlenir. Bunun gibi örneklerin birbirini takip ettiği bir süreçte

Balkan yarımadasının sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği ya da hangi ülkelerin bu sınırlara dahil edilip edilemeyeceği meselesi de bir başka tartışma konusu olagelmıştır. Yarımada'nın doğu, batı ve güney sınırları tartışma götürmez bir biçimde Karadeniz, Marmara, Ege, Akdeniz, Yunan ve Adriyatik denizleriyle sınırlandırılırken kuzey sınırının nereleri kapsayıp nereleri dışarda bırakacağı konusunda farklı görüşler vardır. Bu anlamda Macaristan, Slovenya, Romanya ve Yunanistan ile Türkiye'yi Balkan yarımadasının dışında tutan görüşler olduğu gibi eski Yugoslavya cumhuriyetlerinin yanı sıra, Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Türkiye ve Kıbrıs'ı bu sınırlara dahil edenler de vardır.

Balkanizm'e Bakmak

Tarih boyunca farklı coğrafyalarda farklı dinamikler üzerinden beliren bir öteki mefhumunun varlığından söz edilebilir. Nitekim Avrupa tarihi bu ötekilik retoriğinin rekabet halinde olan Batılı devletlerin arasında yaşanan versiyonlarının dışında din, dil, etnisite, gibi aidiyetler üzerinden farklı addedilen ya da bir türlü Avrupalı kimliğiyle özdeşleştirilemeyen “doğulu”, “çingene”, “Yahudi”, ya da “mülteci” gibi unsurlar özelinde sergilenen emsalleriyle matuftur. Benzer bir aks Balkan ulusları açısından da ele alınabilir.³⁰

Balkanların bir dizi olumsuz ön yargı ve çağrışımlarla özdeşleştirilmesi Batı entelijansiyasının 20.yüzyılın son çeyreğinde ürettiği “Balkanlaşma-Balkanisation”

en yüksek doruğundan hem Adriyatik'in hem de Karadeniz'in görülebildiğini aktaran pitoreks bir öykünün öznesi olarak Balkan sözcüğü gezginlerin anekdotlarında, kılavuzların güncelerinde, tarihçi, diplomat ve coğrafyacıların eserlerinde, sıradan insanın anlatımlarında hem dağ ve sıradağlar için hem de ormanlık, engebeli, taşlık yüzey ve yerler için kullanıla kullanıla tarihsel coğrafyanın bir unsuru haline gelmiştir. Balkan kelimesinin zaman içerisinde farklı mahiyette kullanım biçimleri için bkz., Mustafa Kaçmaz, “Balkan Coğrafyası”, **Türk Tarihinde Balkanlar**, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt :1, ss. 11-37. Bununla birlikte Karadeniz'e doğru alçalan uçtaki kısımdan itibaren Emine Balkan, Koca Balkan, Küçük Balkan ve Macar Balkanları şeklinde adlandırılan sıradağların Balkan adıyla tüm yarımada'ya haizmişçesine kullanılmasında Osmanlı döneminde buraya gelen Türklerin etkili olduğu söylenmektedir. Bunun dışında 11. yüzyıldan itibaren Hazar Denizi'nin doğusunda yaşadıkları bölgede yer alan iki sıradağa Balkan adını veren; ancak daha sonra Balkanlara göç eden Kumanlar, Peçenekler ve Bulgarlar gibi Türk aşiretleri tarafından kendilerine Balkan sıradağlarını çağrıştıran Haimos'a bu adı uyarladıklarına dair bir başka görüş daha vardır. Öte yandan “Hellen Yarımadası”, “İlliryalı Yarımadası”, “Bizans Yarımadası”, Avrupa Levantı”, “Avrupa-i Osmanî”, “Avrupa Levantı”, “Tuna Avrupası”, “Avrupa'daki Türkiye”, “Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa yakası”, “Avrupa Akdenizi”, “Yunan Yarımadası”, “Slav-Yunan Yarımadası”, “Güney Slav Yarımadası” “Güneydoğu Avrupa” ve hatta “Yakındoğu” gibi yaygın başka kullanımları olduğu da bilinen Balkan yarımadası için Osmanlılar “Romalıların, yani Rumların toprakları” manasına gelen “Rum-Eli” sözcüğünü tercih etmişlerdir. “Güneydoğu Avrupa” yarımadası terimini kullanımdan düşüren neden büyük olasılıkla Nazilerce fazla kullanılmasıydı ve özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra bunun yerine Balkan kelimesinin yeğlendiğini eklemek gerekir. Maria Todorova, “Balkanlar: Keşiften İcada”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar I**, Doğu Batı Yay., Yıl:22, Sayı:89, Ankara, 2019, ss.21- 23.

³⁰ Kürşat Çınar, “Balkanların Siyasi Topografyası”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar II**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, s. 196.

kavramıyla ilintilidir.³¹ Uzun yıllar Avrupa'yı tehdit eden güçlü düşman Osmanlıların dolayımında değerlendirilen Balkanların ayrı bir coğrafi-sosyo-kültürel kendilik bağlamında düşünülmesi Batı Avrupa'nın savaş alanına dönmesine neden olan Napolyon Savaşları sırasında gezginlerin güzergahına dahil olmasıyla mümkün olabilmıştır. Balkanlar artık sadece Osmanlı ve Avrupa arasında transit geçişi sağlayan bir alan olarak görülmekten çıkmaya başlamış, ayrı bir coğrafi ünite olarak yavaş yavaş 'Balkanlık' streotipini oluşturan özelliklerin keşfedildiği teritoryal bir kesit haline gelmiştir. Ancak Avrupa'nın Balkan Savaşları ve onu müteakiben vuku bulan I. Dünya Savaşı gibi gelişmelerden sonra kendi alanlarını korumayı öncelikli hedeflerinden birisi haline getirmesi, bu coğrafyanın daha fazla incelenen ya da üzerinde teşrik-i mesai sarf edilen bir bölge olarak görülmesini beraberinde getirmiştir.³² Bunda Batılı olarak kabul görmeseler bile Hristiyan toplulukların sosyolojik anlamda yaygın bir unsur olarak burada varlığını sürdürmelerinden dolayı gerek Osmanlı Türklerine karşı gerekse İslam'a karşı hem Balkan öz kimliğinin ön plana çıkaran hem de Maria Todorova'nın da işaret ettiği gibi "*Hristiyan Batı dünyasının haçlılık potansiyelini besleyen doğal bir sınır*" olarak telakki edilmelerinin de payı vardı.³³

³¹ Ancak her ülkenin Balkanlar algısı aynı değildir. Örneğin, Türkiye açısından Balkanlar savaş dönemlerinde pek çok Balkan ulusunun göçtüğü, tüm vandallıklarına rağmen Osmanlı mirasının hala en güzel örnekleriyle ayakta kaldığı topraklardır. Balkanları Türk toplumu için özel kılan bir başka husus şüphesiz Mustafa Kemal'in doğduğu yer olmasıdır. Her ne kadar Mustafa Kemal'den hoşlanmayan bir kısım siyasal İslamcı tarafından "suyun öbür yakası" gibi ifadeler kullanılsa da Anadolu'nun bu coğrafyayla arasında gerek tarihsel gerek soyo-kültürel gerekse ticari anlamda sembiyotik bağlar olduğu su götürmez bir gerçekliktir. Mehmet Hacısalıhoğlu, "Geçmişte Bitmeyen Kavga: Balkanlarda Tarih ve Tarih Yazımı", **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar I**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, s. 48.

³² Maria Todorova, agm., ss. 11-19.

³³ Anton Vrançiç, Ogier Ghiselin de Busbecq, Helmuth von Moltke, Karl May, François Pouqueville, Lady Mary Montagu, François Rene Chateaubriand, Gustave Flaubert, Alphonse de Lamartine, Konstantin Nikolayevich Leontiev gibi gezgin, diplomat, coğrafyacı, tarihçi, asker ya da misyonerlerin oluşturdukları gezi günceleriyle Balkan uluslarının kıyafetlerinden, danslarına, geleneklerinden, gündelik yaşam pratiklerine, konuştukları dil ve lehçelerden dinsel yordam ve tercihlerine kadar zengin karakteristik nitelikleri bilinir olmaya başlamıştır. Bu bağlamda önceleri Osmanlıya yönelik genel izlenimler üzerinden aktarılan Balkan coğrafyası ve kültürü anılan süreçten itibaren özel alan nüveleri ve kimlikel aidiyetleri ön plana çıkartılarak konu edilmeye başlanmıştır. Batılı gezginlerin oluşturdukları diskurda diğerlerinden farklı olarak öne çıkan bir başka dikkat çekici metafor Volkmuseums-Halklar müzesi olarak değerlendirilen Avrupa'nın hemen güneydoğusunda bir kültür ve uygarlık seromonisi oluşturacak kadar renkli olmalarının doğurduğu "melez" yönlerine yapılan atıflardır. Buradaki melez temasının Avrupa uygarlığıyla olan bağlarının yanı sıra giyim kuşamları, davranışları ve yaşam tarzlarıyla Müslüman-Osmanlı kültürüyle olan etkileşimlerinin doğurduğu arada kalmışlıklarıdır. Ancak Lady Montegu örneğinde olduğu gibi Arnavutlar ya da Boşnaklar özelinde Hristiyanlık ile İslam arasındaki, kendine özgü sembiyozyu fark edip kültürler arasındaki farklılıkları daha uzlaşmacı bir tarz ve üslupla gözlemleyenler de vardır. Yine başlarda embriyon halinde de olsa balkan uluslarının karakteristik nosyonları arasına "çalışkanlık", "tutumluluk", "misafirperverlik", "alçakgönüllülük", "yardımseverlik" gibi olumlu özellikleri müphem bir alandan çıkartıp ampirik anekdot ve örneklerle ete kemiğe büründürerek görünür kılanlar da vardı. Daha da ilginç bu yabancılaşmış diskurun bütün dışsallaştırmalarına rağmen Balkan uluslarının Osmanlı hakimiyetinden kurtarılması çağrısında bulunan korumacı tavırların yanı sıra Emile de Laveleye gibi Balkan federasyonu fikrini

Bununla birlikte Osmanlının bölgeden çekilmesiyle başlayan aristokratik ya da burjuva önyargılar Balkan uluslarını “patriyarkal”, “muhafazakar”, “kurnaz”, “inatçı”, “sıkıntılı”, “kaba”, “acımasız”, “hoyrat”, “istikrarsız”, “entrikacı”, “yalancı”, “nankör”, “pis”, “cahil”, “tembel”, “rüşvetçi”, “dalkavuk”, “soğuk”, “fesat”, “batıl inançlı”, “aptal”, “apatetik”, “miskin”, “tamahkar”, “korkak”, “güvenilmez”, “kestirilmez”, “samimiyetsiz”, “edilgen”, “uyuşuk”, “doğulu”, “yüzeysel”, “geleneksiz”, “çok dilli”, “nemelazımcı”, “irrasyonel”, “kırsal”, “kabilsel”, “”ilkel”, “geri kalmış”, “sanayileşememiş” gibi pejoratif kavram örüntüleriyle açıklamaktaydı. Bütün bu kavram öbeklerinin de işaret ettiği üzere verilmek istenen mesaj Balkan uluslarının genel olarak tarihle ilgili aşamadıkları sorunlarının olduğu idi.³⁴ Bahsi geçen örneklerin de gösterdiği üzere Batının önyargılarla örülü ötekileştirici diskurunun odak noktalarından birisi Balkanların tıpkı Doğuya has bir takım yokluklar manzumesi üzerinden okunmasıydı. Bu söylemin ifşasına yönelen Maria Todorova³⁵ Balkanizmin, Oryantalizmin bir alt türü olmadığı tezini ileri sürdüğünden beri Balkan coğrafyası üzerine yapılagelen tartışmalar genellikle bu iki olgunun dolambaçlı tezahürleri şeklinde belirmektedir. Ancak Balkanların sömürgeci bir geçmişinin olmaması Oryantalizmle arasındaki tek fark olmadığı gibi Güneydoğu Avrupa jeopolitik olarak Ortadoğu’dan ayrı kabul edilmekteydi. Ayrıca her ne kadar Ortodoks Hristiyanlığı Avrupalı olmayan bir şey olarak görülse de İslam ile Hristiyanlık arasındaki ayırım temel sınırlardan biri olarak kabul edildiğinden Balkan Hristiyanlığı’nın karşısına İslam’ı yerleştirmek bu söylemin bir parçası olagelmekteydi.³⁶ Nitekim Balkanizmin, oryantalizmin bir alt kategorisi ya da çeşitlemesi

savunanlar da vardı. Bu bağlamda özellikle Balkan uluslarının içinde bulundukları olumsuz koşulları görüp yazdıkları eserlerde apolojik yaklaşımlar üretenler de yok değildir. Keza Balkan uluslarının kendine özgü kimliklerinin farkına varıp coğrafyaya yönelik kayıtsızlığı merak ve sempatiye doğru dönüştüren örnekler de giderek çoğalmıştır. Maria Todorova, *Balkanlar* Cilt: 1, ss.12- 20; Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, İş Bankası Yay., İstanbul, 2020, ss. 138-172.

³⁴ Mehmet Hacısalihoğlu, agm., ss.47-48.

³⁵ Batının yıllar içerisinde streotipleştirdiği donmuş bir Balkan imajı karşısında nev-i şahsına münhasır Balkan-öz kimliğinin peşine düşen Maria Todorova Balkan coğrafyası özelindeki Batı merkezli külliyatı olabildiğince nötr bir perspektiften yapı sökümüne uğratmıştır. Bunu yaparken homojen bir Batı’nın olmadığı ve Balkanlara dair Batılı tartışmalar içinde de önemli farklılıklar bulunduğu noktasından hareketle oksidantalizm tuzağına düşerek Batı’nın karşı streotipini yaratmaktan imtina ettiği gözlemlenen Todorova, Batılı aydınların büyük bir bölümünün Balkan araştırmalarına yaşamsal katkıda bulunduklarını belirtmekle beraber Balkan halklarının masum kurbanlar olarak resmedildiği mağduriyet edebiyatına ve bu coğrafyanın da bir tür yokluklar manzumesi üzerinden değerlendirilmesine karşı çıkmıştır. Bununla birlikte Balkan coğrafyasına münhasır dışardan gelen hemen hiçbir müdahalenin Balkan halklarına kendi sorumluluklarını yerine getirmeme hakkını vermediğini de dile getirir. Homojen bir Batı kadar homojen bir Balkan tahayyülünün de düşünülmemeyeceğine vurgu yapan Todorova’nın bu anlamda denilebilir ki en büyük derdi Batı kültüründe oryantalizmin gölgesinde gezinen Balkanlar hayaletinin bir illüzyon olduğu farkındalığına herkesin aymasını ve bu farkındalığın zenginliğine uyanmasını sağlamaktır. Maria Todorova, age., ss. 12-16.

³⁶ Maria Todorova, agm., s. 13-30.

olmadığını belirten Todorova bu tezini destekleyen argümanlarıyla dikkat çeker. Buna göre “egzotik, hayali ve ütöpik doğunun aksine Bizans ve Osmanlı mirası üzerine oturan imparatorluktan ayrılıp ulus devlet olma yönündeki dönüşümlerini Birinci Dünya Savaşı ile büyük ölçüde tamamlayan Balkanlar sekülerizmin ve rasyonalizmin eşlik ettiği modernleşme süreçleriyle Avrupalılaşmaya başladıktan sonra geçmişlerinden aldıkları birikimi Balkan öz kimliğinin şemsiyesi altında özümsemişlerdi.” O’na göre Balkanlaşma kavramının muhteviyatına anlam kazandıran ya da başka bir ifadeyle söylenilecek olunursa ona bir çerçeve sunan bir takım olgular vardı. Bu bağlamda Balkan coğrafyasının Batılı diskurda en çok özdeşleştirildikleri kavramların coğrafi açıdan “köprü-kavşak noktası”, toplumsal ya da kültürel açıdan “melez”, tarihi açıdan “şiddet-kriz”, gelişmişlik durumlarına göre “hiyerarşik”, siyasal açıdan ise komünizm” gibi nosyonlar olduğu fark edilir. Balkanlar coğrafi anlamda Avrupa kıtasının bir parçası olmakla birlikte Avrupa kültür ve uygarlığına aidiyetlik söz konusu olduğunda onun periferisi addedildiğinden Asya-Avrupa yada Doğu-Batı blokları arasında bir “köprü-kavşak noktası” şeklinde değerlendirilmektedir. Bir geçiş bölgesi olarak Balkan uluslarının Batılı muadilleri gibi modernleşme sürecini tamamlayamamaları gelişmişlik düzeyi açısından “yarı kültürlü”, “yarı batılı”, “yarı doğulu”, “yarı Avrupalı”, “yarı medeni”, “yarı barbar”, “yarı- sömürge”, “yarı-uygar”, “yarı-gelişmiş” ve “yarı oryantalist” gibi tanımlamalar üzerinden hep bir tamamlanamama, konumlandırılmama, anomali, ya da arafta olma haliyle açıklanır. Bu arada kalmışlık nakaratı üzerinden oryantalist literatüre “Homo Balkanicus” şeklinde geçen Balkan toplulukları “ne batı ne doğu, hem batı hem doğu, ne Hristiyan ne Müslüman, hem Hristiyan hem Müslüman” şeklindeki ifadelerle aynı aksın bir parçası olmaya devam eder. Bütün bu çelişik-ambivalence değerlendirmelere karşın Doğu ve Batı kültürlerinin bir araya geldiği ya da farklı aidiyetlerin harmanlandığı bir geçiş bölgesinde yaşamalarından mütevellid Balkan uluslarının aynı zamanda melez topluluklar olduklarını eklemek gerekir. Ayrıca Balkanist söylemin ne ölçüde içselleştirildiğine bağlı olarak Balkan kimliğinin tamamen reddiyesi şeklinde olmasa bile Balkanlı-Avrupalı ikilemi arasında birini diğerine tercih eden ya da daha fazla önceleyen “hiyerarşik” bir bakış açısının varlığından da bahsedilebilir.³⁷ Örneğin Yunanlılar antik dönemden itibaren taşıdıkları değerler ve kültürel mirasla Avrupa’nın şekillenmesindeki etkinlikleri nedeniyle ayrıcalıklı bir konuma sahipken Bulgar, Sırp, Arnavut ve Boşnaklara karşı oluşturulmuş homojen bir literatürün varlığından söz edilemez.

³⁷ Maria Todorova, age., ss. 87-127.

Balkan uluslarının özdeşleştirildiği bir başka olgu ise şiddettir. Zira aynı diskurda “Balkan savaşı”, “Balkan nefreti”, “Balkan şiddeti”, “Balkan yangını”, “Balkan Sorunu” gibi bu coğrafya ve insanlarına yönelik kötülüğün soyut bir yüklemesiyle Balkanlılığın dışsallaştırılmasına hizmet edilmektedir. Keza Balkan Savaşı’ndan sonra I. Dünya Savaşı’nın patlak verdiği bölge olarak resmedilen Balkanlar 1993’te yeniden patlak veren çatışmalarla birlikte Avrupa’nın dibindeki sorunlu bir alan şeklinde resmedilir.³⁸ Zira onlara göre Tuna’nın aktığı arazi Hugh Setan Watson’ın deyimiyle “Modern Avrupa’nın eski imparatorluklarının yıkılmaya yüz tuttuğu hasta kalbi”dir.³⁹ Dolayısıyla “Balkanlaşma” nosyonu kabaca muhtelif çatışma aksları ekseninde birbiriyle mücadele eden Balkan uluslarının küçük parçalara ayrılarak bölünmesini izah etse de bu mefhum özelinde genel olarak Balkan Savaşlarından sonra oluşturulan raporlarda “kriz” kelimesiyle yan yana getirilen ve bağımsızlıklarını kazandıktan sonra irredantist politikalara yönelen Balkan halklarının makro ya da mikro anlamda tarihle aşamadıkları sorunlar olduğu izlenimi verilmektedir. Nitekim başında ‘büyük’ sıfatı bulunan bir devlet kurma hayalinin peşine düşen bu ulusların Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı’nda yaşadıkları mukateleleri müteakiben faşist ve ultra-nasyonalist eksenli politik eğilimler sergilemeleri bu durumun yansımasıydı.⁴⁰ II. Dünya Savaşı’ndan sonra Balkanlara ilişkin olarak eklemlenen bir başka olumsuz imge ise Türkiye ve Yunanistan’ı dışarıda bırakacak biçimde bölgeye girdiği ifade edilen “komünizm”dir. Komünizmle birlikte Rusya’nın vesayetine girdiği düşünülen Balkanlar Batılı değerlerin bulanıklaştığı bir coğrafi birim olarak “yarı-Asyalı”, “vahşi Avrupa”, “öteki Avrupa” ya da “Avrasya” gibi tanımlamalarda bir karşılık bulur.⁴¹

Balkanlar özelinde bahsi geçen çerçevede inşa edilen bu söylemin vazettiği hakim unsurlardan birisi yarımadaanın modernleşme paradigması merkeze alınarak bir takım noksanlıklar üzerinden değerlendirilmesidir. Örneğin Avrupa kıtasının bir parçası olan Balkanların Aydınlanma dönemi fikir hareketlerinden etkilenmediği, Doğu ile Batı arasındaki

³⁸Ancak dünya tarihi boyunca farklı coğrafyalarda ve toplumlar arasında meydana gelen asimilasyon, göç ya da savaşları düşündüğümüzde şiddet olaylarına karışan tek coğrafi birimin Balkanlar olmadığı net bir şekilde anlaşılır. Bkz., Maria Todorova, agm., ss. 19-20.

³⁹ Yalçın Murgul, “Kırım Savaşı Sonrasında Osmanlı İmparatorluğu’nda Bulgar Sorunu (1856-1868)”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar II**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, s. 9.

⁴⁰ Anılan sürecin ötekisi artık Türkiye değil Hristiyan olmalarına rağmen komünizmi tercih eden Balkanlardır. Bu konuda bkz., Yalçın Murgul, agm., s. 16.

⁴¹ Nitekim Rusya’nın yayılmacı faaliyetleri karşısında Osmanlının yanında olan İngiltere’nin yerini bu dönemde Sovyetler Birliği Karşısında Türkiye’nin yanında olmayı seçen ABD alacaktır. Maria Todorova, agm., ss. 40-43. Bütün bunlarla birlikte Balkan tahayyülünün tek ve belki de biricik olumlu vasfı üstü örtülü dahi olsa Balkan coğrafyasının çok kültürlülüğüne yönelik yapılan atıflardır.

ticaret güzergahında bulunmasına rağmen Balkanlarda kent soylu bir ticaret burjuvazisinin olmadığı ya da bu coğrafyaya özgü bir aydın güruhunun doğmadığı ifade edilir. Zira Doğu ile Batı arasındaki gerek siyasi gerekse sosyo-kültürel, iktisadi ve fikri gelişmelerden soyutlanamayacak olan Balkanlarda 18.yüzyıldan itibaren pozitivist anlamda eğitim veren modern okulların açıldığı, varlıklı ailelerin çocuklarının Avrupa, Rusya ya da Osmanlı'nın çeşitli okullarında eğitim gördüğü ve böylelikle Avrupa efkâr-ı umumiyesi hakkında bir fikir sahibi olmaya başladığı ve böylece dolaylı tezahürleri üzerinden de olsa Aydınlanma dönemi yazarlarının fikri tasavvurlarına hakim olmaya başladıkları gibi hususlar pek dikkate alınmaz. Ayrıca kadim tarihleri görmezden gelinen Balkan ulusları yeni türedi devletler şeklinde gösterilmekte, parlamenter deneyim ve demokratikleşme yönündeki faaliyetler açısından tutarsız ya da eksik, monarşi yönündeki eğilimler açısından ise baskın topluluklar şeklinde değerlendirilmekteydiler. Ancak Balkanlaşma kavramının I. Dünya Savaşı'nın sonucunda Balkan topluluklarının uluslaşma süreçlerine atıfta bulunmak üzere tezahür ettiği ve anılan süreçte Balkan haritasına eklenen tek devletin sadece Arnavutluk olduğu düşünülürse bu mefhumun dillendirildiği zamanlamanın son derece manidar olduğu ifade edilebilir. Zira Balkan uluslarının ulus devlet olma yönünde yavaş ama irtifa kaybetmeden devam eden hareketlerinin başlangıcını I. Dünya Savaşı'ndan bir yüzyıl öncesine kadar indirmenin mümkün olduğunu belirtmek gerekir. Hiç şüphesiz bunun gibi sık düşünce ve değerlendirmeler bir taraftan tarihin tahrif edilmiş yeni örneklerinin oluşumuna yol açmakta, diğer taraftan ise yarımada'nın Batıyla arasındaki farklılıkları derinleştirmektedir.

Tarihsel süreçte özgünlükler, yerlilik ve devam ederek gelişme gibi aksların dışlandığı bu diskura yönelik tartışmayı Avrupa milliyetçiliği ile Balkan milliyetçiliği arasındaki farklılıkları Hans Konh'un karşılaştırmalı analizlerini herhangi bir eleştirel süzgeçten geçirirmeden yansıtan Çağla Tamgat'ın öne sürdüğü argümanları gözden geçirerek sürdürmek daha açıklayıcı olabilir. Buna göre liberal ve evrenselci eğilimleriyle öne çıkan Batı milliyetçiliğinin aksine anti-liberal ve tikelci temayülleriyle belirlediği iddia edilen Doğu milliyetçiliği ve bunun Balkanlarda tezahür eden biçimleri arasındaki başlıklara dikkat çekilir. Bu doğrultuda Fransız ihtilalinin yarattığı milliyetçi hareketlerin Almanya ve İtalya örneklerinde de görüldüğü üzere Avrupa'da birleştirici reaksiyonları yaşanırken, milliyetçilik aromasının Adriyatik ve Tuna üzerinden zuhur ettiği Balkanlarda paradoksal bir biçimde ayrıştırıcı bir versiyonuyla zuhur ettiği ifade edilir. Ancak yarımada'daki kültürel çeşitlilik, bölgeye özgü gelişen diplomatik gelişmeler ve güç dengesi faktörü göz önünde

bulundurulduğunda bu çözümlemenin temelde yine oryantalist hegomonik dilin üretilmesine hizmet ettiği söylenilebilir. Tartışmayı Balkanların yerel-essentialist unsurlarını göz önünde bulundurmadan sürdüren bu çözümleme ve onun seküler Avrupa milliyetçiliğinin aksine kilisenin hakimiyetinde şekillendiğini ifade ettiği Balkan milliyetçiliği özelinde öne çıkarttığı farklılıklar aynı şekilde tashihe muhtaçtır. Zira Balkanları Kıta Avrupa’sında gelişen Aydınlanma dönemi ile onun domine ettiği Fransız devriminin esintilerinden hiç etkilenmemiş gibi göstererek salt kilisenin katalize ettiği bir milliyetçilikle özdeşleştirmek geçmişin araçsallaştırılması suretiyle bugünün inşasında nasıl kullanılabileceğinin iyi bir örneği gibi görünmektedir. Gerçekten de Osmanlı millet sisteminin kucaklayıcı ve bütünleştirici yapısının erozyona uğradığı bir dönemde Balkan uluslarının kendi kiliselerini kurmaları sürece bir devinim kazandırsa da tek etken değildi. Kaldı ki bütün uluslar gibi Balkan uluslarının da ülke isimlerinin önüne ekledikleri “büyük” sıfatı ve kadim devlet iddialarıyla başlattıkları silahlı mücadelelerinin yanı sıra içerisine dil, din, ırk ve tarih gibi nosyonların dahil edilebileceği bir ideoloji cephaneliğinden de beslenmeleri anılan sürecin doğası gereği idi. Ayrıca Avrupa milliyetçiliğinin tınlarında da dinsel özlerin yer almadığını ifade etmek mümkün değildir. Yine aydınlar ve kentsoyluların ivme kazandırdığı Avrupa milliyetçiliğinden farklı olarak Balkan milliyetçiliğinin gelişiminde sosyolojik anlamda sadece din adamları ve öğretmenleri işaret eden görüş de tartışmaya açıktır. Nitekim Yunanistan gibi Balkan uluslarının seküler eğitim kurumlarını ve bu kurumlardan yetişmiş aydınlarını görmezden gelmek de aynı bakış açısının bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Balkanlarda bağışçılar ve cemiyetler aracılığıyla yürütüldüğü için yavaş gelişen eğitimin tüm yetersizliklerine rağmen ulusal bilinçlenmenin en önemli araçlarından birisi olduğunu da eklemek gerekir. Dolayısıyla Çağla Tağmat’ın da işaret ettiği gibi *“ister dil gibi ayrıştırıcı, isterse din gibi birleştirici görünümlü nüanslar söz konusu olsun anlaşılan o ki Balkanlar, milliyetçilik konusunda kendi özel şart ve kıstaslarını yaratmıştı.”*⁴²

Öte yandan Balkan uluslarının anılan dönemde yaşadıkları ayrışma sürecinin temelinde Osmanlı millet sisteminin yarattığı paradoksal tesirden bahsetmek konunun farklı bir boyutta değerlendirilmesi açısından yararlı olabilir. Rusya önderliğinde Panslavizm projesini hayata geçirmek üzere toplanan 1867 Moskova Kongresi’ne katılan N.Y. Danilevskiy “Rusya ve Avrupa” isimli kitabında Osmanlı Devleti’nin bilinçsiz bir şekilde Ortodoksluğu ve Slavlığı

⁴² Çağla Tamgat, “19.Yüzyıl Sonlarında Balkanlarda Yunan Milliyetçiliği: “Şehit ve Kahramanların Kanı””, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar I**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, ss. 106-111.

koruma görevini üstlenmiş olduğuna dikkat çeker. Benzer bir biçimde Rus diplomat ve düşünür Kosntantin N. Leontyev de Türklerin Balkan halklarının gelişmesini dondurarak kendilerine has kültürel varlıklarının kaybolmasını engellediğini dile getirir.⁴³ Gerçekten de Balkan halklarının kadim geleneklerinden kopmayarak sahip oldukları mevcut yapılarını korumalarında ve siyasi-millî bilinçlenmelerini oluşturmalarında millet sisteminin yarattığı korelasyonun katkısı büyüktü. Fatih döneminde tesis edilen Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin oluşturulmasıyla Balkanların adeta bir Ortodoks kültür havzası haline gelmesi, Osmanlı hakimiyetinde gelişen ticari faaliyetler sonucu zengin ve dışarıya dönük bir Balkan eşrafının oluşması, bu eşrafın kendi toplumlarının kültürlenme süreçlerine sundukları katkılar ile bütün bu bileşenlerin Batılı devletlerin müdahalesine açık siyasal bir iklim yaratması millet sisteminin oluşumuna kaynaklık ettiği dinamiklerin birer uzantısıydı.⁴⁴

Şüphesiz Balkan uluslarının kendi özel şart ve kıstaslarının göz ardı edildiği bu diskurda Balkan ulusları bağımsızlıklarını kazanıncaya kadar Osmanlı Devleti'nin yarımadaadaki varlığı üzerinden ya da onunla içiçe geçmiş bir düzlemde aktarılmıştır.⁴⁵ Ancak aynı diskur sonrasındaki süreçte Osmanlı mirasının reddiyesine dayanan bir içerik kazanmıştır. Bununla birlikte Osmanlı ya da Bizans mirasının reddiyesine dayanan tarihsel açıklamaların farklı tezahürlerine rağmen gündelik halk diline sirayet etmiş herhangi bir sözcükte, antik bir kentin görkemli silüetinde, kentlerin sokaklarında konuşlandırılmış zarif bir çeşmede, belleklere kazınmış masal ve türkülerde geçmişin kendisini hatırlattığı kesitlerle karşılaşmak kaçınılmazdır. Bu anlamda denilebilir ki ister bilinçli-bilinçsiz hüsn-ü kabullerde, isterse dışsallaştırıcı reddiyelerde kendisini göstermiş olsun dünün birikimi esasen bütün bu illüzyonlardan azade bir biçimde geleceğe uzanmaktadır. Bununla birlikte Avrupa'nın bir parçası, beyaz ve büyük çoğunlukla Hristiyan addedilen Balkanlar kültürel anlamda

⁴³ Danilevsky'e göre hem Roma hem de Bizans artık dönemlerini tamamlamışlardı. Ancak onların yerine Batı Roma'nın mirasçısı olarak Germenler, Bizans'ın mirasçısı olarak Slavlar almıştı. Bu doğrultuda Osmanlı'nın zayıflamasıyla Slavların ve Ortodoksların savunuculuğunu Rusya üstlenmişti. Böylece Roma-Germen kültürü ile Slav dünyası arasındaki mücadele yeniden başlamıştı. Rusya'nın Panislavist politikasının N. Y. Danilevsky gibi dönemin Rus mütefekkirleri gözüyle nasıl şekillendirildiğini anlamlandırmak için bkz., Hayri Çapraz, "Rus Panslavizminin Balkan İmtihani", **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar II**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, ss. 112-114.

⁴⁴ Ancak bütün bunlar bir kenara bırakıldığında Batılı devletlerin Balkanlara yönelik politikalarının iddia ettikleri gibi Balkan ulusları arasındaki "kadim düşmanlıklar" dan ziyade kendi reel-politiklerinden kaynaklandığını da hemen eklemek gerekir. Necmettin Alkan, "Balkanlarda "Osmanlı Barışı"ndan "Balkanlaşma"ya Osmanlı Millet Sistemi'nin "Paradoksal" Etkisi", **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar II**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, ss. 88-90.

⁴⁵ Maria Todorova, age., ss. 144-180.

ötekileştirilmekten kurtulamadığı gibi şarkiyatçılığın dışında gelişen Balkanizm de söz konusu külliyata aynı benzeşim unsurları üzerinden katkı sunmuştur.

Bu bilgilerin ışığında Şarkiyatçılık Edward Said'in de imlediği gibi Doğuya hakim olmak, onu yeniden kurmak ve onun amiri olmak için Batı'nın bulduğu bir yol olarak tartışılabilirse⁴⁶ Balkanizm'i de Batı'nın ötekileştirdiği Balkan coğrafyası için ürettiği kanaatler manzumesinin bir yansıması şeklinde değerlendirmek olası mı? Keza Balkanlaşma kavramının I. Dünya Savaşı'nı takip eden bir süreçte tecessüm etmesi bu savaşın belirmesindeki bütün sorumluluğu Balkan yarımadasına yüklemek gibi örtük bir amacı barındırıyor olabilir mi? Ayrıca Balkanlaşma kavramı ile birbirine düşman ya da sürekli rekabet halinde resmedilen ve bunun bir yansıması olarak Batılı devletlerin manevra ya da güdümüne açık olduğu iddia edilen Balkan uluslarının bütün bu argümanlarla tezat bir biçimde Tito'nun liderliğindeki Yugoslavyanın çatısı altında birleşmelerinin görmezden gelinmesini nasıl izah etmek gerekir? Esasen Özgür Yılmazkol'un Misha Glenny'den mülhem olarak işaret ettiği gibi Balkan yarımadasında yer alan devletler arasında sınırlar konusunda herhangi bir ciddi değerlendirme yapılamıyor olması zaten söz konusu uluslar arasındaki ortaklıkların hiç de azımsanmayacak boyutta olmasından kaynaklanmıyor mu? ⁴⁷ Öte taraftan Balkanlaşma nosyonu ile Doğu Avrupa'yı kendi arka bahçesi olarak gören Batılı devletlerin Balkan coğrafyasında yer alan ulusların kimliksel aidiyetlerine atfen yüklemeye çalıştığı utanç ya da değersizlik duygularıyla hemen her zaman manipülasyona açık bir coğrafya ile onun sürekli teyakkuz halinde tutulan tedirgin versiyonları mı oluşturulmak isteniyor? Benzer eğilimlerle Batılı devletler Doğu bloğu toplumları karşısında sürdürdükleri müferreh siyasal yapıları için hemen her zaman yeniden ve yeniden dizayn edebilecekleri bir hareket alanı yaratmayı amaçlıyor olabilir mi? Yine Balkanların jeopolitik konumundan yararlanarak Kıta Avrupa'sının ihtiyacı olan her türlü ticari metanın akışını sağlamak için yarımadanın bu çok parçalı yapısından kaynaklanan bir esnekliğin mi sürdürülmesi arzu ediliyor? Bütün bunlara ek olarak Ortodoks Bizans ve Müslüman Osmanlının bakiyesi olarak görülen bu coğrafya ve uluslarının o bir türlü Batılı olamadığı iddia edilen kimliksel aidiyetleriyle tarihsel ve kültürel miraslarının önemsizleştirilmesine yönelik gizli bir çabadan da bahsetmek olası mı? Ya da bu ve bunun gibi bileşenlerle "uluslar çöplüğü" addedilen Balkan coğrafyası ve uluslarının karışık kültürel yapısı üzerinden Avrupa'nın biricik ve eşsiz statüsüne süreklilik mi kazandırılıyor?

⁴⁶ Edward Said, age., s. 13.

⁴⁷ Özgür Yılmazkol, "Balkan Sinemasının Melankolik Yüzü", **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar II**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, s. 248.

Oryantalizmin ve Doğu imgesinin coğrafi açıdan Doğu ve Batı arasındaki karşıtlık kadar temelde Hristiyanlık ve İslamiyet gibi cepheleşen dini bir ayrıma da dayandığı⁴⁸ göz önünde bulundurulursa benzer bir kategorizasyonu Katolik Hristiyanlığın merkezi Avrupa ile ekümenik Ortodoks Kilisesi'nin tesirinde olan Balkanlar için de düşünmek olası mı? Eğer mümkünse Balkanlarda Ortodoks inancının bu bağlamda bir ön milliyetçilik (proto-nationalism) işlevi gördüğü ileri sürülebilir mi? Bütün bunların yanı sıra Oryantalizmin Batının etkin propaganda araçlarından birisi olduğunu kabul edersek Balkanizmin de bu coğrafya ve halklarının şematikleştirilmesine hizmet ettiği ifade edilebilir mi? Söz konusu şematikleştirmede Balkan halklarının 20.yüzyıl başlarında Balkan Savaşları başta olmak üzere uygar dünya ile ters düşmelerine neden olan gelişmelerin etkisi nasıl değerlendirilmelidir? Bu bağlamda Balkan kavramının dezanformasyona uğratılması ne şekilde başlamıştır? Dahası Balkanizm kavramı Maria Todorova'nın da işaret ettiği üzere Batıyı ırkçılık, sömürgecilik, Avrupamerkezcilik, Hristiyan gibi suçlamalardan muaf tutmak ve bu doğrultuda da hedef şaşırtmak üzere ürettiği yeni ve kullanışlı bir olumsuz karakteristikler havuzu olarak değerlendirilebilir mi? Bahsi geçen bütün hususlar göz önünde bulundurularak çok daha basit bir yerden sormak gerekirse Balkanlar Avrupalı mıdır, değilse onu ayıran ya da bu kadar doğu yapan şey ya da şeyler nelerdir? Bütün bu soruların şekillendirdiği muhayyel bir ortamda başlangıç olarak Batı'nın ne kendisine ne de Doğu'ya ait olarak gördüğü Balkan coğrafyası için üretmiş olduğu Balkanizm'i nev-i şahsına münhasır bir düzlemde değerlendirmek gerçekliğin daha akla yatkın bir biçemi gibi görünmektedir.

Bütün bunlarla birlikte burada önemle üzerinde durulması gereken konu tarih boyunca pek çok mücadelelere ve çatışmalara konu olmuş Balkan topluluklarının geçmişin arkeolojisinden günümüze kadar taşıdıkları tarihi problemlerinin olup olmadığıdır. Şayet Balkan topluluklarının kolektif hafızasında çözemedikleri sorunlar varsa bunlarla ne kadar yüzleşebilmişlerdir? Keza bu yüzleşmelerden makro ya da mikro anlamda bütün Balkan coğrafyasının kaderini olumlu yönde etkileyecek çözümler üretilebilmişler midir? Bu soruları çoğaltmak mümkün olmakla birlikte esas önemli olan soru belki de sırf coğrafi klişeler açısından bile Balkanların Avrupa'nın olumsuzluklar zincirinden nasıl kurtarılabilceğidir? Bu

⁴⁸ Esra Özsüer, "Yunan Popüler Tarihçiliğinde Osmanlı ve İslam Kurgusu", **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar II**, Doğu-Batı Yay., Ankara, 2019, s. 52.

doğrultuda “Otantik ve özgün Balkanlar nedir?” sorusu bu coğrafya ve uluslarına içkin nesnel sonuçlara ulaşmamızı sağlayacaktır. ⁴⁹

Balkan Uluslarının Ötekisi Osmanlı

Balkanlar büyük ölçüde Osmanlı mirasıdır. Antik Yunan ve Roma’nın Ortodoks Hristiyanlığı üzerinden bölgedeki ardılı olan Bizans dönemi bir kenarda bırakıldığında Balkanlar için taşları yerinden oynatan Osmanlı’nın Turkokratia olarak adlandırılan 400 yıllık hakimiyeti olmuştur. ⁵⁰ Bu noktada “Osmanlılar yüzyıllar boyu Balkanları nasıl bir arada tutmuştur?” sorusu anlam kazansa da daha önemli olan konu Osmanlı mirasının yarımadanın yaşam kodlarına nasıl sirayet etmiş olduğudur. Zira Akdeniz havzasında üç kıtaya hükmeden geniş bir coğrafyada iç içe geçmiş farklı aidiyetlerden gelen toplulukların biraradalıklarını temsil eden Osmanlı Devleti bölgedeki siyasal birliğin en önemli aktörlerinden birisi olmuştur. ⁵¹ Osmanlının geri çekilmesiyle yüz yıllık bir süreçte parçalanma sürecine giren bölge Tito dönemi Yugoslavya’ında kırk beş yıllık bir siyasi idarenin çatısı altında yeniden bütünleşse de soğuk savaş dönemi ikinci bir parçalanma sürecini beraberinde getirmiştir. Bütün bu tarihsel birikim göz önünde bulundurulduğunda Balkan öz kimliğinin ya da stereotipinin oluşumunu sağlayan en önemli tarihsel aralıklardan birisinin Osmanlı dönemi olduğu söylenilebilir. ⁵² Bu yönüyle bakıldığında Oryantalist-Balkanist özler barındıran söylemde Balkanları Avrupa’dan ayıran ya da doğru yapan en etkin meşrulaştırma noktasının Osmanlı dönemi olduğu ifade edilebilir.

Bununla birlikte Avrupa’nın Balkanları ötekileştirme çabasında Osmanlı öncesi Ortaçağ Haçlı zihniyetinin oynadığı rolü analiz etmek bizi daha sağlıklı verilere ulaştırabilir. Oryantalizm-Balkanizm ekseninde bu coğrafya ve toplulukları adına yapılan analizlerin kökünde Balkanların Türkleşmesi/İslamlaşması hususu yer alsa da Balkanlar genelinde yapılan dini yorumlamaların mebdei ya da kırılma noktasının esasen çok evveliyatına dayandığı dile

⁴⁹ Maria Todorova, age., ss. 323-364.

⁵⁰ Esra Özsüer, agm, s. 60.

⁵¹ Bu nedenle beylikten imparatorluğa doğru evrilen Osmanlı yönetim erki açısından farklılıkların biraradallığı anlamına gelen millet sisteminin konfigürasyonunda din faktörü merkezi bir rol oynadı. Osmanlı millet sisteminin varlığını 1453 yılında İstanbul’un fethinden hemen sonra Rum Ortodoks Kilisesi’nin Patriği olarak Genadios Scholarios, Ermeni Kilisesi’nin Piskoposu olarak Joahim ve Yahudi cemaatinin Baş hahamı olarak Moses Capsali’yi tayin eden Fatih Sultan Mehmet’in hümanizmden beslenen o çok geniş vizyonuna borçlu olduğu bilinen bir gerçektir. Hiç kuşkusuz Müslümanların yanı sıra belli başlı gayr-ı Müslim gruplarını temsil eden Ortodokslar, Katolikler, Protestanlar, Gregoryen Ermeniler, Katolik Ermeniler ve Yahudiler bu sistemin omurgasını oluşturuyordu. Bu konuda bkz., Necmettin Alkan, agm., ss. 73-90.

⁵² Maria Todorova, age., s.325.

getirilebilir. Nitekim Bosna özelinde ortaçağ Katolik ve Ortodoksluğu açısından heretik bir inanış biçimi şeklinde değerlendirilen Bogomillerin yaşadığı travmalar, Osmanlı bölgeye ulaşmadan çok önce Balkanlarda öteki haline getirilen unsurların varlığı konusunda emsal oluşturmaktadırlar.⁵³ Bu doğrultuda Balkan imgesinin oluşumunda yer alan önemli akslardan bir diğerrinin dinsel-mezhepsel çatışmalar olduğu vaz edilebilir. Bunun Ortodoks-Katolik çatışması özelinde meydana gelen boyutunun en belirgin şekliyle 1204 yılında Kontsantinopolis’in Haçlılar tarafından yağmalanmasıyla vuku bulduğunu belirtmek gerekir. Zira Galip Çağ’ın da işaret ettiği üzere “Roma İmparatorluğu’nun “Hristiyanlığı” hayat kaynağı olarak görmesiyle birlikte kendinden olanları bile ötekileştirecek bir dini taassup ortaya çıkacaktır: Katolizm.”⁵⁴ Bu durumu Roma-Germen’in Grek-Slav karşıtlığı açısından da okumak olasıdır. Fakat buna ilaveten 7.yüzyılda başlayan ve 17.yüzyıla kadar devam eden Müslüman-Hristiyan çatışmasının yarattığı aksın da bir o kadar önemli olduğunu ifade etmek gerekir. Nitekim Balkan yarımadasına İslamiyetin 7-13. yüzyıllar arasında Oğuz, Peçenek, Bulgar gibi Türk toplulukları, 13.yüzyıldan sonra Selçuklular aracılığıyla ve 14.yüzyılın ilk yarısından itibaren de Osmanlı Türkleri yoluyla tevarüs ettiği bilinen bir gerçekliktir.⁵⁵ Bunun 14. yüzyıldan itibaren Osmanlılar üzerinden üçüncü dalga şeklinde zuhur eden periyodunda ise önceleri korku ve hayranlıkla izlenen Orta Asya kökenli Müslüman Türkler, 17.yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgedeki zulüm ve zorbalığın müsebbibi olarak görülecektir.⁵⁶ Bu

⁵³ Kadir Albayrak’ın Bogomiller kökleri Doğu’da gövdesi Anadolu’da ve dalları Balkanlar’da olan bir ağaca benzer”. şeklindeki düşüncesinin bizlere gösterdiği üzere Bogomilizm farklı coğrafyalarda neşv-ü nema bulmuş bir dinsel öğreti olarak karşımıza çıkar. Ortodoks bir papaz olduğu bilinen Bogomil ve müteakipleri tarafından yayılan Bogomilizmin İran’da zuhur eden ve Manihaizm’den beslenen Pavlikanizm ve onun önce Batı Anadolu’da oradan da Bulgaristan, Makedonya ve Bosna-Hersek’e kadar yayılım kazanmış bir türevi olduğu söylenmekte olduğu gibi Orta Asya’dan Balkanlara sıçrayan Peçenek, Oğuz, Kumanlar üzerinden aktarıldığına dair görüşler de vardır. Her ne bağlamda olursa olsun Balkan coğrafyasında Hristiyanlığın hem Katolik hem de Ortodoks yönelimleri karşısında bir başka dinsel temayülü temsil etmektedir. Bu anlamda Hristiyanlıktaki teslis, haç, vaftiz töreni, dini bayramlar, İsa’nın yeniden dirilişi, Meryem’in kutsallığı gibi dini motif ve ritüellere karşı olan Bogomillerin anılan süreçte Balkan topluluklarının kendi özgül ve yerel bileşenleriyle beliren farklı bir dinsel yönelim olduğunu ifade etmek gerekir. Balkan Bogomillerinden Bosna Hersek’te yaşayanların –Poturiler/Patarenler- hem İncil’i hem de Kuran’ı aynı anda okuyan yan yana bulunduran topluluklar olarak bir süre sonra İslamiyet’i benimsemeleri ise Bogomillerin senkritik özler barındıran bir inanç biçimi olduğuna da işaret etmektedir. Bogomillerin kökleri ve Bosna-Hersek’teki uzantıları hakkında daha geniş bilgi için bkz., Kadir Albayrak, “Balkanlarda Gnostik ve Düalist Heretik Bir Dini Akım: Bogomolizm”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar I**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019., ss147-160.

⁵⁴ Bu bağlamda Katolik Avrupa’nın kendisi gibi olmadıklarını düşündükleri başta Ortodokslar olmak üzere Bogomiller dahil birçok farklı inanca yaşam hakkı tanımadığı bilinen bir gerçekliktir. Bu konuda bkz., Galip Çağ, **Balkanlar Öteki Avrupa’nın Kökleri ve İnşası**, Otorite Yay., Ankara, 2021, s. 14.

⁵⁵ Kadir Albayrak, agm., ss. 149-150.

⁵⁶ Osmanlının Balkanlardaki gelişen hakimiyetine rağmen Balkanların büyük kısmı yine de Hristiyan kalmış ve Türkçe Anadolu’nun aksine burada hiçbir zaman hakim dil olmamıştır. Bu bağlamda Osmanlının Balkanlarla Anadolu üzerindeki hakimiyetlerinin aynı sonuçları yaratmadığını eklemek gerekir. Mark Mozawer, **Bizans’ın Çöküşü’nden Günümüze Balkanlar**, Alfa Yay., İstanbul, 2017, ss. 32-36.

doğrultuda denilebilir ki, Güneydoğu Avrupa'yı Katolik Batı için yabancı bir coğrafya haline getiren bir diğer husus Müslüman nüfusunun yoğun bir biçimde yaygınlık kazanarak yarımadanın hakim sosyolojik unsurlarından biri haline gelmesidir. Bu durum Osmanlı Avrupası olarak tanımlanan Rumeli'nin, Batı için doğunun başladığı yeni sınır olarak görülmesinde tayin edici olmuştur. Zira Balkanların Türkleşmesi ya da İslamlaşması, Batı'nın son Haçlı seferinden itibaren bir uyanış ya da birlik ruhu etrafında birleşmesini sağlayan motivasyon kaynağı haline gelecektir.⁵⁷ Bu bağlamda Balkanlardaki Osmanlı varlığını kabul edemeyen Batılı devletlerin Balkan Savaşlarına kadar devam edegelen süreçte Balkan uluslarıyla birlikte Türklerin Avrupa'dan atılması yönündeki hedeflerinin devindirici failerinden olmaları şaşırtıcı değildir. Ancak Osmanlı'nın çekilmesiyle oluşan kaotik ortamın mimarları olan aynı Batılı Devletlerin Balkanlardaki sorumluluklarını hafifletmek üzere Balkanlık, Balkanlaşmak, Balkan Devleti gibi yeni kavramlara başvurmaları söz konusu argümanların bilinçli-bilinçsiz tezahürlerinin tashihini bir zorunluluk haline getirmektedir.

Bu aşamada açıklık getirilmesi gereken diğer bir konu Osmanlı merkezi idaresi altındaki Balkan coğrafyasında yaşanan değişimlerdir. Osmanlıyla birlikte bölgede meydana gelen en bariz dönüşümler iktidar ve sermaye odaklarının el değiştirmesi, toprak düzeni ve maden yasası örneklerinde⁵⁸ gözlemlendiği üzere mevcut düzende sadece gerekli görülen hususların regüle edilmesi, ticaret güzergahlarını dönüştüren yeni kentlerin kurulması ve bu kentlerin zamanla kentli tüccar sınıfının yaşam örüntüleriyle donatılması, bölgede iktidarı temsil eden memurlar aracılığıyla denetim ve eşgüdüm araçlarının eğip bükebildiği ölçüde

⁵⁷Dünya'da Doğu Hristiyanlığının merkezinin 15.yüzyılda Müslüman Türklerin eline geçmesinden daha feci bir olay yaşanmadığını düşünen, Balkanlardaki Osmanlı hakimiyetini hazmedemeyen, ancak bunun dışında bir alternatif de yaratamayan Batılı devletlerin uzun yıllar sonra yıllar sonra bir araya gelerek durumu kendi lehlerine dönüştürdükleri en önemli gelişme II. Viyana bozgunu ve Karlofça Anlaşması olacaktır. Bkz., Galip Çağ, age., s. 14-15.

⁵⁸Daha açık bir şekilde söylemek gerekirse sorun çıkarmadıkları müddetçe yönetici eliti değiştirmemiş, kurumsal yapılanmalarını dönüştürmemiş, halkın tepkisine neden olacak baskı ve tahakküm mekanizmalarını devreye sokmamıştır. Nitekim özellikle Fatih döneminden itibaren örfi hukuk alanında yapılan düzenlemelerle iktidarlarını konfigüre eden idari yapının 1412'de Despot Stephan Lazarevic'in ilan ettiği Madencilik yasasını Osmanlı hukuk sistemine neredeyse hiç değişiklik yapmadan dahil etmesi örneğinde de görüldüğü üzere fethedilen toprakların özgün yerel dinamiklerine sahip çıkılmıştır. Bu bağlamda denilebilir ki Balkan uluslarının hukuk başta olmak üzere ortaçağ devlet örgütlenmeleri Osmanlı yönetim sistemine uyarlanmıştır. Yine karşılıklı kültür alışverişinin bir yansıması olarak Osmanlı hukuk ve devlet sistemine girmiş olan voynuk, baştina, knez, primikur, katun, vlah gibi çok sayıda sözcük zamanla ortak bir dilin taşıyıcı unsurları olmuşlardır. Keza armotoloslar gibi Bizans döneminden kalma bir tür jandarma birlikler ya da voynuklar gibi Sırp kökenli bazı askeri unsurlar Osmanlı ordu sistemine dahil edilmiştir. Yine Knez ve primikur gibi Osmanlı fetihlerinden önce bu topraklarda görev yapan kişilerin hak ve sorumluluklarında herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Osmanlı Devleti'nin ortaçağ Balkan uluslarının yönetim modellerini bünyesine nasıl uyarladığına dair daha geniş bilgi için bkz., Ema Miljkovic, "Balkanlardaki Osmanlı Mirası: Sırbistan'daki Osmanlı İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Sırbistan", **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar I**, ss. 75-78.

hakimiyet unsurlarının genişletilmesi gibi bir dizi gelişmelerle kendisini göstermiştir.⁵⁹ Ancak Osmanlıyla birlikte ikame edilen yeni düzenin getirilerine rağmen 19. yüzyıldan itibaren vuku bulan ayrılıkçı gelişmelerin ortaya çıkması önlenememiş, Tanzimat gibi vatandaşlık projesi temelinde ortak bir Osmanlı kimliği kurmaya yönelik gecikmiş girişimlerle Osmanlı yönetimi altındaki toplumların yabancılaşmasının önüne geçilememesi ise imparatorluk vasfının sürdürülebilirliğini engellemiştir. Bu bağlamda ilk örnekleri 15. yüzyıla kadar uzanan ve gerilla hareketleri olarak başlayan ayaklanmalar, 18.ve 19.yüzyıllarda milliyetçilik akımlarının etkisiyle Osmanlı devletinin bölgedeki nüfuzunun azalması ve düvel-i muazzama olarak adlandırılan Batılı devletlerin müdahaleleri gibi sebeplerin etkisiyle kapsamlı politik hareketlere dönüşmüştür. Sırbistan’da çetnikler; Yunanistan’da kleft, ve armatoloslar; Bulgaristan ve Karadağ’da haiduklar şeklinde görünür olan bu isyan hareketlerini genel olarak 1878 Osmanlı Rus Savaşı’nın öncesi ve sonrasında zuhur eden iki dalga halinde değerlendirmek olasıdır. Buna göre 1832’de bağımsızlığını kazanan Yunanistan’dan sonra 1878’de Karadağ, Sırbistan ve Romanya bağımsız, Bulgaristan ise özerk bir yönetim haline gelmiştir. Bunu 1880 Arnavutluk isyanı, 1896 Girit ve Makedonya isyanları gibi daha geniş bir alana sirayet eden ikinci bir dönem takip etmiştir.⁶⁰ Hepsi önce özerklik ya da bağımsızlıklarının sonra da irridantist politikaların izinden giderek “Büyük” Yunanistan, Sırbistan ya da Bulgaristan gibi ideallerin peşine düşen Balkan ulusları bunu öncelikle çeteye çıkıp gerilla savaşlarına başvurarak gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Kimlik siyasetinin bir uzantısı olarak dil tartışmaları⁶¹nin yapılmaya başlanması, milliyetçi tarih tezlerinin ortaya konulması⁶², pozitivist eğitim kurumlarının açılması, kendi kent soylularının ve din

⁵⁹ Güneş Işıksel, “Rumeli’nin Üç Halkası (1354-1580)”, *Balkanlar*, Cilt:2, ss. 42-43.

⁶⁰ Osmanlı devletinin bu isyan hareketlerinin arka planını gerektiği gibi anlamlandıramaması sorunların katlanarak büyümesini beraberinde getirirken paradoksal bir biçimde Osmanlı subayları gerilla yöntemiyle savaşan hayduk ve komitacılarla mücadelelerinde geniş tecrübeler kazanmışlardı. Zamanla İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin çatısı altında toplanan bu subaylar bölgede kazandıkları tecrübeleri daha sonra Milli Mücadele’nin hızla teşkilatlandırılması esnasında kullanacaklardır. Emrah Özdemir’in de vurguladığı gibi “Osmanlı idaresinin yetersizliği ve basiretsizliği askeri kadroların devlet idaresi ve politik süreçlerde başat aktör konumuna gelmesine neden olmuştur.” Bu konuda daha detaylı bilgi için ayrıca bkz., Emrah Özdemir “Balkanlarda İsyen Hareketleri ve Osmanlı Devletinin Tutumu”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar I*, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019., ss. 87-95.

⁶¹ Temelde birbirine çok yakın olduğu için standart Makedonca ile ortaklıklarını minimize etmek isteyen Bulgarların Makedonca ile Bulgarca arasında özel bir farklılaştırma çabasına girmeleri, Yunanlıların ise kullandıkları dili yabancı kelimelerden arındırmak için halk dilinden uzaklaşacak bir çizgide dil çalışmalarında bulunmaları bu duruma örnektir.

⁶² Balkan ulusları arasında başta milli kahramanlar olmak üzere zaman zaman paylaşılamayan ortak tarihi nosyon, fenomen, epizod ve hikayelerin olduğu gözlemlenir. Nitekim bu durum birbirlerinin tarihi değerlerinin hırsızlık ve yağmacılığına kadar vardırılan bazı suçlamalara dahi konu edilmesini beraberinde getirmiştir. Nitekim Yunanistan, Makedonya ve Bulgaristan arasındaki tarihi tartışmalar bu doğrultuda okunabilir. Keza Kosova ve Bosna’ya yönelik Sırp ve Hırvatların ortaya koydukları farklı tarih tezleri de aynı resmin farklı bir parçasını oluşturur. Bu bağlamda Bosna’yı Sırp toprağı olarak gören Sırp lar Boşnakları sonradan zorla Müslüman olmuş

adamlarının desteğiyle Avrupa kamuoyunu etkilemek üzere basın yoluyla propagandaların tertiplenmesi, gösteri ve sokak eylemlerinin düzenlenmesi ve bütün bunların neticesinde Avrupa devletlerinin teveccühünün kazanılması peşi sıra meydana gelen gelişmelerdi. Örneğin Bulgar Prensliği'nin bu bağlamda 1903 yılında Fransız Pathe yapım şirketine “Osmanlı Mezalimi” ya da “Makedonya’da Katliam” adında yaptırdığı film Avrupa basınında ve kamuoyunda büyük ilgi yaratmıştır. Osmanlı hariciyesi Barcelona örneğinde olduğu gibi filmin gösterimini engellemek için kimi diplomatik girişimlerde bulunduysa da başarılı olamamıştır.⁶³

Bu bilgilerin ışığında durum genel olarak tartışıldığında Balkanlarda çok uzun bir Osmanlı geçmişi olmasına rağmen bu süreci ya teğet geçerek ya da önemsizleştirerek okumayı tercih eden tarihçiler Avrupa’ya “sonradan gelme” diye aşağıladıkları Osmanlıları Bizans’ın mirasçısı olmasına rağmen hiçbir zaman Avrupalı olarak görmediler. Aksine Osmanlıları Balkanları Avrupa’dan kopararak yeni bir Ortaçağ karanlığına sürükleyen yabancılar şeklinde resmettiler. Benzer bir biçimde kendilerini tanımlamak için kullandıkları terimleri bilinçli-bilinçsiz versiyonlarıyla Avrupa’dan almayı tercih eden Balkan halkları açısından Avrupalı olabilmelerinin yolu Osmanlı mirasını reddetmekten geçtiği için bağımsızlıklarını kazandıkları dönemlerden itibaren onlar da kökenlerini ya ortaçağda ya da antik dönemde aramaya yönelmişlerdir.⁶⁴ Yeni kurulan Balkan devletleri ulus devlet reflekslerinin bir yansıması olarak bir taraftan Müslüman-Türk mirasının ötekileştirilmesi noktasında devşirme sistemi, fetih politikaları, ihtida ve geri bırakılmışlık gibi meselelere pejoratif yorumlar atfetmekte, bir taraftan kendilerine ait olmayan bir geçmişin parçası haline gelmekte, diğer taraftan ise aynı diskurun bir yansıması olarak kendilerini hem Avrupa’nın dışında hem de doğunun uzağında bir evrene oturtulmuş vaziyette bulmaktaydılar.

topluluklar olarak işaret ederken Hırvatlar ise Bosna’da zorla Müslümanlaştırılanların Hırvatlar olduğunu ileri sürmektedir. Yine Sırlar Kosova’yı kendi kültür ve medeniyetinin beşiği olarak görürlerken, Arnavutlar burayı eski bir Arnavut yurdu olarak resmetmektedir. Bkz., Mehmet Hacısalıhoğlu, agm., ss. 53-54.

⁶³ Balkanlardan Osmanlı’ya özellikle 1877-1878 Osmanlı Rus sonrasında başlayan kitlesel göç hareketleri Osmanlı Devleti’nin göçmenlerin mağduriyetlerini gidermek üzere İstanbul’da Müdafaa-yı Milliye Cemiyeti ve Rumeli Muharicirin-i İslamiye Cemiyeti başta olmak üzere çeşitli yardım kuruluşlarının kurulmasına neden olmuştu. Bunlardan Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti, Bulgarların 1903 yılından itibaren sinemayı kullanarak Osmanlı aleyhine yaptıkları propagandaya aynı yöntemle karşılık vermek üzere Osmanlı’nın ilk sinemacılarından Sigmund Weinberg ile anlaşma yaparak bir film hazırlamak istese de dönemin Dahiliye Nazırı Talat Bey’den bir karşılık bulmazlar. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz., Ali Özüyar, “Balkanlarda Erken Dönem Osmanlı Aleyhtarı Propaganda Filmleri (1903-1916)”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar I**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, ss. 275-276.

⁶⁴ Mark Mozaver, age., ss. 40-43.

Bu koşullar altında Osmanlı mirasını öteki mefhumu üzerinden değerlendiren diskura bakıldığında pek çok olay ve olgunun benzer örüntüler ya da steroitipler üzerinden açıklandığına dair mebzul miktarda örnekle karşılaşılır. Bu bağlamda bahsedilebilecek en önemli gelişmelerden birisi Kosova Savaşı'dır. Bu savaş özelinde mitlerden, destanlardan ya da efsanevi unsurlardan beslenen batılı kaynaklardaki değerlendirmelerin tarihi olay ve olguların ulus devletlerin milliyetçi reflekslerinin de etkisiyle nasıl araçsallaştırılabildiğini göstermesi açısından çarpıcı olduğu söylenilebilir. Nitekim kendilerini Ortaçağ Hristiyan dünyasını Türklere karşı koruyan bir kalkan gibi gören Sırların milliyetçi tonu yüksek histiyografilerinde bu uğurda kralları Lazar da dahil olmak pek çok kişinin can verdiği Kosova Savaşı, önemli tarihi motiflerinden birisini oluşturmaktadır. Buna göre Lazar'ın en iyi on iki adamından oluşan birliğin bir üyesi olarak kaydedilen Miloş tüm mücadelelere rağmen cesurca çarpışarak sultan I. Murat'ın çadırına ulaşmış ve onu öldürmüştür. Bu tarihi örüntüde Slav Müslümanları ve Türkler Lazar'ın şahsında ortaya konulan İsa figürünün katili olarak resmedilir. Prens Lazar'ın İsa figürüyle özdeşleştirilerek aktarıldığı bu anlatılarda Kosova Savaşı öncesi Lazar'ın en iyi on iki askeriyle yediği yemek de İsa'nın çarmıha gerilmeden önce havarileri ile yediği son akşam yemeği ile benzeştirilir. Yemekte Lazar'a savaş sırasında ihanet eden damadı Vuk Brankoviç ile Sultan Murat'ın katili Miloş Obiliç de vardır. Lazar'ı savaş sırasında öldüren Türkler ise İsa'nın katilleri şeklinde gösterilir. Lazar'ın İsa figürü, Kosova'nın ise Sırp golgothası (isanın çarmıha gerildiği yer) üzerinden betimlendiği bu tarihi anlatı özelinde Müslüman Türkler kötülüğün tohumu olarak aktarılmaktadır. Zira bu savaştan sonra kendilerini "Türk hakimiyeti döneminde köleleştirilmiş ve zorla Türkleştirilmiş" bir topluluk olarak konumlandıkları bu tarih yazımının ötekisi bugün de hala devam eden geri kalmışlıklarının nedeni olarak işaret ettikleri karanlık Osmanlı hakimiyeti dönemidir. Kosova savaşı örneğinde sergilenen bu tutum ise bundan sonra meydana gelen diğer gelişmelerle aynı benzeşim arketipleri üzerinden kurulan özdeşliklerin habercisi olacaktır.⁶⁵ Yine Sırp tarih yazıcılığında Kosova'daki İpek Patriği'nin bölgedeki Sırları da yanına alarak Voyvoda'ya göç etmelerinin müsebbibi olarak gösterilen Türkler 1804 yılında isyan eden Sırlara karşı yapılan katliamların da sorumlusu şeklinde aktarılacak, 1991 savaşında asimilasyon politikalarına maruz bırakılan Müslüman Boşnak ve Arnavutlar ise Osmanlı'nın bu coğrafyadaki artığı olarak görülecektir.⁶⁶

⁶⁵ Galip Çağ, age., s. 101-102.

⁶⁶ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra da bağımsızlığını kazanan Sırlar 1830'lardan itibaren tıpkı diğer Balkan ulusları gibi daha geniş sınırlara ulaşma hevesinin peşine düştüler. Görüldüğü kadarıyla da Sırlar "Büyük

Hiç kuşkusuz Osmanlı'nın Balkanlardaki hakimiyeti konusunda belirleyici olan temel gelişmelerden bir diğeri İstanbul'un fethidir. Nitekim Yunanlılar Osmanlının yarımada-daki nüfuzunun başlangıcı olarak bu gelişmeyi baz alırlar. Bundan sonraki süreci ise baskının, köleliğin ve kültürel geri kalmışlığın sebebi olarak gördüklerinden “karanlık çağ” şeklinde tanımlarlar. Şüphesiz Yunanlılarla birlikte diğer Balkan uluslarının İslamiyet ve onunla özdeşleştirilen Türklerden korkmaları temelsiz değildi. Her ne kadar bu yayılıma Haçı seferleriyle mani olunmak istenmişse de 1453'te İstanbul'un fethi engellenememiş, uzun yıllar bölgedeki çeşitli mücadelelerin müsebbibi olan Osmanlılar ancak Viyana kapılarında durdurulabilmişti. Bu bilgiler ışığında Türk yerine Haldupis, Agarinis, Mongolis gibi doğu despotizmini çağrıştıran kelimelerin kullanılması daha anlaşılabilir olmaktadır. Bu bağlamda kollektif Avrupa belleğinin yanı sıra popüler Yunan histiyografisinin de Osmanlıların istilacı, zorba ve zalim olarak aktarıldığı örnek olay ve anekdotlarla inşa edilmiş olduğunu belirtmek gerekir.⁶⁷ Nitekim Rigas Velestinlis ve Adamantios gibi Yunan milliyetçiliğinin öncü isimlerinin Alman romantizmi ve Filhenizm ekseninde şekillendirdiği tarih yazımında Osmanlı yönetimindeki Rumlar barbarların esareti altında kalmış Helenlerin torunları olarak aktarılır.⁶⁸

Buna ek olarak 1797'de hazırladığı anayasada din farkı gözetmeksizin Balkanlardan Anadolu'ya, Akdeniz Adaları'ndan Eflak ve Boğdan'a kadar uzanan geniş bir havzada

Sirbistan” idealini, II. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonucunda kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı adıyla federatif bir devlet kurulmasıyla büyük ölçüde gerçekleştirmişlerdi. Her ne kadar II. Dünya Savaşı'nda Alman işgaliyle dağılıp yerine Hırvat asıllı Josip Broz Tito önderliğinde Yugoslavya Federasyonu kurulmuş olsa da Sırp milliyetçiliğinin siyasi hedeflerine merşuiyet zemini sunan tarih görüşleri hep taze tutulacaktı. Nitekim kendilerini haksızlığa uğramış, mağdur edilmiş bir millet olarak gören Sırp-ların Voyvodina, Bosna Hersek ve Kosova gibi Sırp nüfusunun çoğunlukta olduğu bölgelerin anavatana katılmasını hedefleyen tarihi bir vizyonu sürdürürken Tito'nun ölümünden kısa bir süre sonra devlet başkanlığına Sırp milliyetçisi Slobadan Milosevic'i getirmiş olmaları bir rastlantı değildi. Anılan dönemde Müslüman Boşnak ve Arnavutlara yönelik “Avrupa'nın ortasında şeriat devletine göz mü yumacağız” şeklindeki propagandalarla başlatılan ya da Ratko Mladic'in “Nihayet bu bölgenin Türklerinden intikam alma zamanı geldi” sözleriyle sürdürülen ve Ortodoks kilisenin de tarihi bir takım argümanlarla desteklediği gözlemlenen katliamlar aynı tarihi vizyonun 21.yüzyıldaki yansımalarıydı. Bu noktada Sırp toplumunu uzun yıllar aynı devletin çatısı altında birlikte yaşadıkları komşularını ortadan kaldırmaya sevk edecek psikolojiye sevk eden kışkırtıcı unsurlar nelerdi diye sorduğumuzda bizlere çokça veri sunan Sırp tarihinin ideolojik yordam ve argümanlarına bakmak yerinde olur Mehmet Hacısalihoğlu, agm., ss.57-61.

⁶⁷ Esra Özsüer, agm., ss. 51-70.

⁶⁸ Bu itibarla Yunanlıların eski Bizans İmparatorluğu sınırlarına ulaşarak Ege kıyıları, Trakya, İstanbul, Pontos gibi bölgelerde yaşayan yoğun Rum nüfusunu “megali idea” ülküsünün şemsiyesi altına alma iddiasıyla Balkan ulusları arasında ayaklanan ilk ulus olduğu unutulmamalıdır. Esasen Yunanistan'ın bu iddiası hiçbir temeli olmayan bir hayalden ibaret değildi. Zira İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra Rum Ortodoks Patrikliği'ne tanınan ayrıcalıklı konumun getirdiği avantajlarla Osmanlı Devleti'nde yaşamlarını sürdüren Yunanlıların gerek Balkanlardaki gerekse Anadolu'daki sayıca kabarık demografik konumları talepkar tezleri için uygun bir zemin sunuyordu. Bu noktadan bakıldığında Osmanlı aleyhine genişlemeyi hedefleyen bu tezlerin yönlendirdiği Yunan tarih yazımının Osmanlı geçmişine karşı olumlu bir bakış geliştirmesi düşünülemezdi. Bu konuda bkz., Mehmet Hacısalihoğlu, agm., s. 63.

Türklerin ve Hristiyanların Helen kültür birliğinin çatısı altında birleşmesi gerektiğini dile getiren Rigas'ın bir tür Balkan federasyonuna atıfta bulunduğu örnekten de anlaşılacağı üzere aslında temel argümanlarının ilk nüvelerinin sunulduğu “Megali idea”⁶⁹ ile örtüşen benzer söylemlerin üretilmeye devam edildiği gözlemlenir. Nitekim ilk kez 1844 yılında Yunan Fransız Parti Başkanı Kolletis tarafından Yunan Meclisi'nde dillendirilen Megali idea çerçevesinde Yunan tarih ders kitaplarında “Konstantinopolis'in Düşüşü” başlığıyla aktarılan İstanbul'un fethinin “katliam”, “tahribat”, “soykırım” ibareleriyle iç içe aktarılması ve Türklere karşı olumsuzluk içeren dehşet verici hikaye, efsane ve mitlerle bezenerek anlatılması bu çerçevede değerlendirilebilir.⁷⁰ Ayrıca Etnik-i Eteryä Cemiyeti'nin kurucularından ve hayatını Megali İdea'yı gerçekleştirmek üzere askerliğe adayan Pavlos Melas'ın 1897 Teselya Savaşı'nda Osmanlı Devleti karşısında Yunanlıların yenilmesini utanç verici olarak görmesi gibi gelişmelerden de anlaşılacağı üzere bu idealin önündeki başarısızlıklar hemen her zaman esfle karşılanır.⁷¹ Gerçekten de Yunan popüler tarihçiliği Osmanlı-Türk mirasının nasıl ötekileştirildiğini gösteren mebzul miktarda örnek olay ve olgu örüntüsüne sahiptir. Ancak bu ötekileştirmenin boyutlarını anlamlandırmak için Yunan popüler tarihçiliğinin dehlizlerinde kaybolmaya gerek yoktur. Bu çerçevede Yunan Milli Marşı'nın içeriğine bakmak dahi kolektif Yunan belleğinin hangi saikler çerçevesinde biçimlendiğini göstermesi açısından ilgi çekici olabilir. Bilindiği üzere Yunan Milli Marşı Yeni Ada edebiyat ekolünün en önemli temsilcilerinden birisi olan Dionisios Solomos tarafından 1823 yılında halk dilinde antik Yunanca ifadelerle harmanlanarak kaleme alınmıştır. 158 dizeli Yunan Milli Marşı'nda Türkler “Yunanlıların yolunu kesen vahşi canavarlar” şeklinde aktarılır. Şirin tamamına bakıldığında özgürlük ve şiddete övgünün genele yayıldığı gözlemlenebilmektedir. Bu anlamda özgürlük için şiddeti meşrulaştıran, Türkleri adil olmayan canavar bir millet şeklinde tanımlayan ve bundan dolayı da öldürülmeleri gerektiğini savunan ulusal marşın okullarda

⁶⁹ Çağla Tamgat, agm, s. 109.

⁷⁰ Mehmet Hacısalıhoğlu, agm., s. 51.

⁷¹ Çağla Tamgat, s. 114. Ancak bu ideal Osmanlı ile sınırlı kalmamış Milli Mücadele döneminde Batı Anadolu ve Doğu Trakya topraklarının işgali şeklinde tezahür ederken 1923 Lozan Antlaşması ve onun bir uzantısı olarak zuhur eden nüfus mübadelesi sonrasında da devam ettirilmiştir. Başka bir ifadeyle söylenilecek olunursa Yunan Helenizminin temel argümanlarından birisi olan demografik yapının Anadolu'da esamesinin okunmadığı mübadele sonrası süreçte dahi Türk düşmanlığı propagandasından vazgeçilmemiş olması, Soğuk Savaş döneminde Yunan milliyetçiliğinin varlıklarını komünizme karşı konsolide eden bir ideoloji olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Bkz., Mehmet Hacısalıhoğlu, agm, ss. 56-57.

çocuklara öğretilerek toplumsal hafızanın ortak motiflerinden birisi haline gelmesi denilebilir ki Yunanistan'daki Türk karşıtlığının önemli kaynaklarından birisini oluşturmuştur.⁷²

Balkan ulusları arasında Osmanlı'nın ötekileştirilmesine dair önemli olay örüntülerinden bir diğeri ise hiç kuşkusuz Balkan Savaşları'dır. Bu noktada bahsi geçen süreçte Kosova'da Osmanlı Devleti'ne nasıl bakıldığını değerlendirmek anlamlı olabilir. Zira Balkan Savaşları sırasında Kosova Vilayeti'nde bulunan mahalli halk Prizren, Yakova ve İpek şehirlerini savaşmadan düşmana teslim etmeyi tercih etmiştir. Dahası düşmana hiçbir tepki göstermedikleri gibi Osmanlı nizami kuvvetlerine düşmanca eylemlerde bulunmuş, orduya ait silah depolarını ve bazı Türk köylerini yağmalamışlardır. Ancak bu durum daha sonra Sırp ve Bulgar işgaline uğrayan Kosova halkı için tahammül edilemez baskı ve kısımlara dönüşünce Osmanlı sultanını kendilerini bu baskı ve tahakküm ortamından çekip çıkartacak bir kurtarıcı olarak görmüşler, Sultan Reşad'dan bu duruma müdahale etmesini beklemişler ve anılan dönemde yaşadıkları duygu ve düşünceleri bir türküyü dökmüşlerdir. Ayrıca Müslüman halkın Sırp ordusuna gönüllü katılmaları yönündeki emre itaat etmedikleri için camiden çıkarılan Hafız Arif Efendi ve iki arkadaşının öldürülüp cesetlerinin Stniça nehrine atılması örneğinde de gözlemlendiği üzere işgali kabul etmeyip direniş gösterenler de olmuştur. Bunun dışında Balkan Savaşları sırasında Osmanlı'nın karşısında olan Balkan uluslarından başta büyük bir çoğunluğunu Türkçe bilmeyen Arnavutların oluşturduğu elli bin kişinin Osmanlı ordusuna katılım gösterdiğini de eklemek gerekir. Toplanan gönüllüler Makedonya, Romanya, Galiçya, Irak ve Azerbaycan cephelerinde muharebelere katılmışlardır.⁷³ Ancak aynı Arnavutlar ulus devlet refleksleriyle inşa ettikleri tarih metinlerinde Osmanlı dönemini Türk işgali şeklinde değerlendirmiş, Türklere karşı mücadele eden İskender beyi Arnavut milli tarihinin kahramanı ilan etmiş ve diğer Balkan ulusları gibi “zorla müslümanlaştırma” tezini işlemişlerdir. Hemen eklemek gerekir ki Bulgarlar ve Hırvatlar da Balkan coğrafyasının farklı bölgelerinde aynı kimlik siyasetinin benzer tezahürlerini yaratmışlardır.⁷⁴

⁷² Yunan Ulusal Marşı'nın özellikleri, nasıl ve hangi koşullarda Dionisios Solomos tarafından kaleme alındığına dair ayrıntılı bilgi için bkz., Meltem Batan (Maria Vasilikiotou) ve Levent Kayapınar, “Dionsios ve Yunan Ulusal Marşı”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar II**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, ss. 155-183.

⁷³ Bu doğrultuda Cumhuriyet sonrasında inşa edilen tarih yazımında Halife-sultan unvanı taşıyan Osmanlı padişahının I. Dünya Harbi'nde Müslümanlara yönelik yaptığı cihad çağrısının bir karşılık bulmadığı, diğer taraftan son dönemde Türk olmayan Müslümanların yani Arap ve Arnavutların onlara ihanet ettikleri şeklinde ortaya konulan görüşün kabulü, Rumeli'den kritik zamanlarda Osmanlı ordusuna katılan unsurların bu önemli katkılarının resmi tarih yazımında öne çıkarılmamasının bir sebebi olarak görülebilir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz., Hasip Sayıgılı, “Kosova Örneğinde Rumeli Osmanlı Mirasına Bakış”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar I**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, ss.183-203.

⁷⁴ Mehmet Hacısalihoğlu, agm., s. 58.

Bu bilgilerin ışığında durum genel olarak tartışıldığında, Oryantalizm ya da Balkanizm ekseninde oluşturulan diskurda Osmanlı mirasının ya görmezden gelindiği ya da olumsuz bir düzlemde değerlendirildiği metinlerle karşılaşılır. Buna göre 19.yüzyıla kadar güçlü ortaçağ unsurları taşıyan ulusüstü bir imparatorluk olarak Osmanlı her şeyden önce gayr-ı Müslimlerin, hakim Müslüman unsurlar karşısında hiyerarşik anlamda geri plana itildiği bir İslam devletiydi. Ayrıca dönün Osmanlısında reaya-tebaa konumunda olan Balkan ulusları imparatorluktan ayrıldıktan sonra kendi toplumlarını ulus devletlerin çatısı altında vatandaş haline getirmişlerdir. Her ne kadar Osmanlı'nın mirası en çok yemek, müzik, kahve ve kahvehane kültürü, mimari doku ve kentsel konstrüksiyon, kurumsal yapılanma, dilsel ve dinsel senkretizm gibi popüler kültür ve gündelik hayat düzeyinde kalıcı etkiler yaratmış olsa da şehirlerin genel görünümü ve yer adları başta olmak üzere Osmanlı'nın izlerini silme yönünde yoğun gayretler olmuştur. Bu gayretlerin yanında yerleşik inanç ve değerler sistemi, gelenek, adet ve tutumlar şeklinde sıralanabilecek genel zihniyet örüntüleri, kadına toplumda biçilen rollerin dönüştürülmesi ve çalışma ahlakının yerleştirilmesi gibi Batılılaşma ve modernleşme refleksleriyle tadil ve tebdil edilmeye çalışılmıştır. Zira Avrupa'daki modernleşme sürecinden Balkanları kopardığı, Rönesans ve Reform'un büyük fikri dönüşümlerinden yoksun bıraktığı düşünülen Osmanlı dönemi onlar için derin bir kültürel gerileme, hatta barbarlaşmanın yaşandığı bir süreç olarak değerlendirilir. Bu anlamda “felaket”, “en hazin ve karanlık dönem” gibi indirgemeci tanımlamalara konu olan Osmanlı imparatorluğu en nihayetinde onların ulus devletlerini şekillendirmek ve meşrulaştırmak üzere milli mefkureleri doğrultusunda karşılıklarına aldıkları ve tarihi anlamda her türlü bağlarından kopmak istedikleri bir ötekidir.⁷⁵ Bu bağlamda İslam-Hristiyan, göçebe-yerleşik, otokton-yabancı gibi karşıtlıklar üzerinden değerlendirilen Osmanlılar Balkanların “ancien regime”ini ve yabancı tahakkümünü ifade etmekteydi. Maria Todorova'nın da işaret ettiği gibi *“küçük köylü arazilerinin yaygınlığına karşın aristokrasinin bulunmayışı, zayıf burjuvazi, güçlü merkezi devletin varlığı ve bununla paralel bir biçimde devletçiliğin, bürokrasinin önemli bir role sahip olması”* gibi hususlar Osmanlı'dan Balkanlara tevarüs eden mirasın olumsuz bir düzlemde değerlendirilmesini beraberinde getirmişti.⁷⁶ Gerçekten de esas geçim kaynağının tarım ve hayvancılık olduğu bölgede zamanla yaşanan nüfus artışlarına haydutluk ya da göç gibi olgular üzerinden karşılık verilse de yüzyıllar boyunca “köy ve köylülük” olgusu Balkanlarda hayatı örgütleyen temel idari ve askeri birim olagelmisti. Osmanlıların bölgedeki yerel eşrafi ortadan kaldırmaları

⁷⁵ Maria Todorova, age., ss. 361-362.

⁷⁶ Maria Todorova, age., ss.345-346.

yüzyıllar sonra Balkan uluslarının bağımsızlıklarını kazandıklarında aristokrasisi olmayan köylü demokrasileri şeklinde tezahür etmelerini sağlayacaktı. Özetle Balkan topluluklarında köylülüğün asli unsurlardan birisi haline gelmiş olması Mark Mozower'in de işaret ettiği gibi *"modernitenin 19.yüzyıl Avrupa'sına hız ve ilerleme getirdiği süreçte Balkanlarda sanki zamanın durdurulmuş"* olduğu izlenimini yaratmaktaydı.⁷⁷ Bunun dışında Balkanlarda antik dönemde Osmanlıya uzanan bir kent geleneği bulunmasına rağmen bu kentler Batıdaki örnekleri gibi sermaye kapitalizminden ticaret kapitalizmine, oradan da sanayi devrimine dönüşen dünya kapitalist sisteminin nüveleri haline gelememişti. Aynı diskura göre patriklik ve fenerliler dışında gayr-ı Müslimler arasında Osmanlıya bağlı siyasal elitler oluşmamıştı. Dahası Balkan uluslarının bağımsızlıklarını kazanmalarıyla çok dillilik sona ermiş, şehirlerin genel görünümü, mimari ve giyim-kuşam gibi konularda radikal değişimler yaşanmıştı. Bütün bunlara ek olarak Balkanların bugün de karakteristik özelliklerinden birisi olarak dikkat çeken heterojen demografisi, millet sistemine entegre edilen Balkan uluslarının Osmanlı yönetimi altında geleneksel yaşam formlarından radikal bir kopuş yaşamamaları, kendi aidiyet ve kimliklerini korumalarından kaynaklanmaktaydı. Zira farklı kavimleri sinesinde toplayan Osmanlı için devlet-imparatorluk fikri herşeyin üstündeydi.⁷⁸

Osmanlının Balkanlardaki varlığını bu ve bunun gibi pejoratif düşünce örüntüleri üzerinden analiz eden indirgemeci yönelimlerin varlığına rağmen bu süreci farklı dil, din ve etnisiteye sahip toplumlar arasında anlayış köprülerinin ya da diyalog zemininin oluşması bağlamında okuyanlar da olmuştur. Nitekim Ortodoks kilisesinin bile bir Osmanlı kurumu olduğu noktasından hareket edildiğinde Osmanlı mirasını Türk-İslam, Bizans ve Balkan geleneklerinin sembiyozu şeklinde değerlendiren ve yüzlerce yıl bir arada yaşayan topluluklar arasında ortak bir mirasın varlığını onaylayanlar vardır. Gerçekten de birbiriyle sürekli mücadele eden küçük krallıkların dünyasından Osmanlı yönetiminde bütüncül bir coğrafi üniteye doğru evrilen Balkanlar hem dünya ile entegre tek bir ticaret bölgesi haline gelmiş hem de Ortodoks Kilisesi'nin nüfuzunun genişlemesiyle birlikte dış müdahaleye açık geniş bir Ortodoks kültür havzası⁷⁹ haline gelmişti. Birincisi ilerleyen dönemde Osmanlı yönetimine

⁷⁷ Mark Mozaver, age., ss. 58-63.

⁷⁸ Maria Todorova, age., ss. 326-347.

⁷⁹ Osmanlı döneminde Ortodoks Patriği'nin Bizans döneminde olduğu gibi sadece dini görevleri yerine getiren bir birim olmanın ötesine geçtiğini ve bu bağlamda Fatih döneminden itibaren Ortodoks tebaanın temsilcisi olarak yavaş yavaş siyaset ve yönetim alanına da dahil olduğu bilinen bir gerçekliktir. Öyle ki vergi toplayan, mahkemelerde davalara bakan kilise yetkililerinin zamanla ellerinde deruhte ettikleri bu yetkileri kötüye kullanmaya başlamaları Balkan topluluklarının hemen her zaman Helenizm'e bağlı kalan Rum Ortodoks kilisesini

karşı Balkan milliyetçiliğinin gelişmesine hizmet eden bir ticaret bujuvazisinin doğumuna sebep olurken ikincisi Katolik Romanın yanı başında Avrupa'nın kendi içindeki ötekisi olarak beliren Ortodoks Balkan kliğinin gelişimine katkı sunmuştu. Bu itibarla Balkan coğrafyasındaki mirasın reddiyesi ya da senkritizasyona kayan bu farklı yorumlar arasında Osmanlı ve Bizans arasında birini diğerine tercih edenler olduğu gibi her ikisini dışsallaştıran düşüncelere de rastlanır.⁸⁰

Balkan tarihinin Osmanlıya ait dönemini analiz eden görüşler ister önemseyici süreklilik tezleri şeklinde olsun, isterse nispeten etkisizleştirmeye çalışan kopuş tezleri biçiminde tezahür etsin yarımada'nın Akdeniz'in bir alt bölgesi haline geldiği bu süreçte Osmanlı mirasının Balkan kimliğinin oluşumuna sunduğu katkı tartışmasıdır. Nitekim bağımsızlığa giden yolda Osmanlı Devleti'nden tedricen ayrılmayı düşünenler arasında imparatorluğun zamanla bir Yunan Devleti'ne dönüşeceğine inananlar olduğu gibi Avusturya Macaristan denkliğinden esinlenerek Türk-Bulgar devletinin oluşturulmasını savunanlar ya da Arnavutlar gibi son ana kadar imparatorluğa sadık kalanlar da olmuştur. Keza Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan bazı ulus devletlerin sınırlarının Osmanlı dönemindeki vilayet sınırlarıyla benzerlik göstermesi de geçmişten günümüze uzanan bir süreklilik aksını göstermektedir. Ancak büyüklükleri farklılaşan Balkan uluslarının bugün bile tartışmalara konu olan sınır sorunlarını Büyük devletlerinin müdahalesiyle gelişen kopuş ekseninin bir parçası şeklinde değerlendiren görüşler de vardır. Nitekim bunun en güzel örneklerinden birisi Avusturya Macaristan'ın kendisi için bir ileri karakol olarak gördüğü Bosna Hersek meselesinin gelişim şeklidir. Osmanlı mirasını bu çerçevede okuyan tüm bu görüşler arasında uzun vadede tercih edilen ise imparatorluktan ayrılmayı tercih eden radikal kopuş tezleri ekseninde olmuştur. Ancak Osmanlı mirasına yönelik Balkan ulusları arasında homojen bir bakış açısının gelişmediğini ve bu konuda yerel ve bölgesel dinamiklerin önem kazandığını da eklemek gerekir.

sömürü düzeniyle özdeşleştirmelerine, Balkan uluslarının Grek Kilisesi'nden soğumalarına, bu ise Balkan milliyetçiliğine giden yolun açılmasına neden olacaktır. Bkz. Mark Mozower, age., ss. 97-99.

⁸⁰ Ancak Balkanlarda geniş bir Ortodoks kültür havzasının oluşumu, Slav ve Ortodoks Rusya'nın Slav topluluklarının hamisi sıfatıyla müdahalesini kolaylaştıran siyasi, sosyal ve kültürel bir ortamı da beraberinde getirmiştir. Buna kendisini, 1683 Viyana kuşatmasından sonra üst üste aldığı mağlubiyetlerle savunmaya geçen Osmanlı'nın Balkanlarda kaybettiği toprakların doğal varisi olarak gören Avusturya da dahil edilebilir. Bu konuda bkz., Necmettin Alkan, agm., ss. 73-90.

Sonuç

Alev Alatlı'dan mülhem olarak aynı kültürel havzanın bilime giden yolda farklı hız ve boyutlarda yol almış iki akrabası oldukları bilinen bir gerçeklik olmakla beraber Doğu ve Batı uygarlıklarının bugün iki ayrı coğrafi birimi işaret edecek şekilde ayrıştırılmış olmalarını Batı merkezli Oryantalist diskura bağlamak olasıdır. Ancak burada önemli olan söz konusu ayrımın Oryantalist ve Balkanist akımlar özelinde yeni ve mikro versiyonlarıyla çeşitlenerek zamanın diyalektiği içinde bir süreklilik arz etmesidir. Günümüzde Doğu ve Batının hangi coğrafi alana tekabül ettiği sorusu Doğu-Batı muarızlığı üzerinden farklı mekânsal tasavvurlarda bir karşılık bulunduğundan hem Doğu bilinirlik derecesine göre kategorilere ayrıştırılmakta hem de Batı muhtelif tahayyüller üzerinden değerlendirilmektedir. Bu durumun Balkan yarımadasına yansıyan izdüşümü ise bölgenin Kıta Avrupa'sının türdeş olmayan bir uzvu olarak gösterilmesi şeklinde tebarüz etmektedir. Hiç şüphesiz Balkanların ayrı bir coğrafi-kültürel ünite olarak değerlendirilmesinde ya da bir Balkan stereotipinin oluşumunda Balkan Savaşları ile onu müteakiben vuku bulan I. Dünya Savaşı gibi gelişmelerin katkısı büyüktür. Anılan dönemden itibaren Avrupa entelijansiyasının projeksiyonuna dahil olan Balkanlar ve onun çok kültürlü toplulukları "Balkanlaşma" ya da "Balkanizm" kavramlarıyla açıklanmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda Batılı diskurda özellikle "melez", "şiddet", "kriz" gibi mefhumlarla özdeşleştirilen Balkanlar zamanla Hristiyan Avrupa'nın doğal bir sınırı olmaktan çıkarıldığı gibi modernleşme paradigması ekseninde hep bir anomali içinde konumlandırılmıştır. Batının Balkan yarımadası özelinde beliren çelişik-ambivalence değerlendirmelerinde belirleyici olan en önemli tarihsel aralık ise hiç kuşkusuz Osmanlı dönemidir. Benzer bir biçimde kendilerini tanımlamak için kullandıkları terimleri bilinçli-bilinçsiz versiyonlarıyla Avrupa'dan almayı tercih eden Balkan halkları açısından Avrupalı olabilmelerinin yolu Osmanlı mirasını reddetmekten geçtiğinden bağımsızlıklarını kazandıkları dönemlerden itibaren onlar da kökenlerini ya ortaçağda ya da antik dönemde aramaya yönelmişlerdir. Bu durum onları bir taraftan kendi tarihlerine yabancılaştırırken diğer taraftan Osmanlı mirasının görmezden geldiği ya da olumsuz bir düzlemde değerlendirildiği bir tutuma sevk etmiştir. Bu tutumun gelişmesinde tesir yaratan akımlar arasında dinsel-mezhepsel farklılıklar, milliyetçilik akımının yarattığı etkileşimler ile küreselleşen dünyada Balkan yarımadasının oynadığı jeopolitik rol ve iktisadi dinamikler gibi faktörlerden söz edilebilir. Her ne bağlamda olursa olsun Osmanlı mirası onlar için kurtulunması gereken bir yabancı tahakkümü ya da atıl kalmış bir "ancien regime"i temsil ediyordu.

Bununla birlikte Osmanlı mirasını Türk-İslam, Bizans ve Balkan geleneklerinin sembiyozu şeklinde değerlendiren ve farklı kültürler arasında anlayış köprülerinin kurulmasını sağlayan bir süreç biçiminde değerlendirenler de vardı. Balkan tarihinin Osmanlıya ait dönemini analiz eden görüşler ister önemseyici süreklilik tezleri şeklinde olsun, isterse nispeten etkisizleştirmeye çalışan kopuş tezleri biçiminde tezahür etsin yarımada'nın Akdeniz'in bir alt bölgesi haline geldiği bu süreçte Osmanlı mirasının Balkan kimliğinin oluşumuna sunduğu katkı tartışmasızdır. Gerçekten de Doğu ve Batı uygarlıkları arasındaki kutuplaşmanın arkeolojisi üzerinde çalışanlar söz konusu süreklilik ve kopuş akslarını izlerken araştırdıkları bölgenin yerel ve özgün niteliklerini ortaya çıkarmaya özen göstermeli ve oryantalist külliyyatın içerden üretimine yol açabilecek tutum ve aksiyonlardan kaçınmalıdırlar.

Özetle söylemek gerekirse Batının kendi içindeki ötekisi olan Balkan ulusları bu bakış açısının sancılarını günümüzde dahi bedeller ödeyerek çok ağır bir şekilde yaşamaktadırlar. Öteki hastalığı bugün Batı üzerinden Balkan uluslarına sirayet etmiş vaziyettedir. Ama çok daha yoğun ve yıpratıcı versiyonlarıyla... Zira Balkan toplulukları arasındaki öteki retoriği Müslüman Türk toplumu üzerinden sadece İslam kimliğine karşı değil, aynı zamanda birbirlerine de yönelmiştir.

Oysa derin bir tarihi hafızaya sahip olan Balkanlar birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, içerden ve dışardan pek çok saldırılara ve gerilimlere maruz kalmış ve bütün bunların bir neticesi olarak çok katmanlı bir kimlikler mozağı şeklinde bugünlere kadar gelebilmiştir. Öyle ki bünyesinde barındırdığı bütün çatışma akslarına ve kimlik bunalımlarına rağmen zamanla coğrafi-sosyo kültürel kendilik bağlamında değerlendirilebilecek bir Balkan streotipi oluşabilmiştir. Eski ve gizli manastırların, cem edenlerin mabedi camilerin, özgün mimari dokularıyla sinogogların, münzevi köşelerin ibadetgahları olarak beliren tekkelerin ve büyük katedrallerin coğrafyası olan Balkanlar Esad Durakovic'in de imlediği gibi "tetikteki mezarların haçı hilalden yüzyıllar boyunca ayırması"na rağmen tarih boyunca kültürler arası geçişliliğin en güzel temsillerini sunmuştur. Bu coğrafyada aynı çarşının zanaatkarları dükkanlarını birlikte açmışlar, aynı köy battaniyelerinin altında uyumuşlar ve aynı çeşmelerden testilerini doldurmuşlardır. Zümrüt yeşili nehirlerin suyunda beraber yıkanan bu insanlar, lacivert dumanlı dağların yeşil tepelerine beraber çıkmışlar ve aynı ibadetgahların duvarlarını beraber sıvamışlardır. Birbirine bitişik avlularda en koyu sohbetlere dalıp aynı gökyüzünün altında birlikte sefarad romansları, sevdalinkalar ve baladlar söylemişlerdir. Bu çok kaynaşmış dünyalar yelpazesinde arkalarından sadece ortak bir kültürün izlerini taşıyan inci gibi dizilmiş

ortak bir hafızanın hikayelerini değil, derin bir tarihin destanlarla, mitlerle, epizot ve söylencelerle dolu büyük bir bellek bavulunu bırakmışlardır. Coğrafyayı karakterize eden nehirlerin, dağların, tepelerin, göllerin ve vadilerin isimleri farklı dil köklerinden gelseler de aynı ortak dilin görünmez hat döşeyicileri olmuşlardır. İliyalılardan Yunanlılara, Gotlardan Romalılara, Ulahlardan Slavlara ve oradan da Osmanlılara kadar pek çok toplumun zenginleştirdiği bu bellek bavulundan tek tek çıkartılabilecek olan tarihsel anlatılar ise bu ortaklaşacı kültürün dipnotlarını oluşturmuşlardır. Bu itibarla kendi kimliklerinin farkındalığına uyanan Balkan uluslarının aralarındaki hoşgörü kültürünü zenginleştirerek geliştirmesi gerektiği gibi birbirleriyle olan potansiyel diyaloglarının dışlanmaması ve karşılıklı eleştirel diyalektiğin önünün tıkanmaması için başta tarihsel perspektif olmak üzere, toplumların kolektif hafızalarına hitap eden hemen her alanda revizyonist bir tutum değişikliğine yönelmeleri gerekmektedir. Bahsi geçen hususların gündelik yaşam pratikleri açısından içselleştirilmesi ise sağduyulu sosyo-kültürel ve politik önlemlerin uzun erimli bir gelecek vizyonu içinde formüle edilmesine bağlı gibi görünmektedir.

Kaynakça:

- Ali Özüyar, “Balkanlarda Erken Dönem Osmanlı Aleyhtarı Propaganda Filmleri (1903-1916)”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar I**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, ss. 273-284
- Alev Alatlı, “”Doğu-Batı” İçi Boş Bir Tasnif”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Doğu Ne? Batı Ne?**, Doğu Batı Yay., Yıl:1, Sayı:2, Ankara, 1998, ss. 97-101.
- Ali Şükrü Çoruk, “Oryantalizm Üzerine Notlar”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2007, Volume 9, Issue: 2, ss. 193-195.
- Aslı Çırakman, “Oryantalizm ve Edward Said”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Oryantalizm I**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, ss. 181-206.
- Ali Kemal Yıldırım, “Edward Said’in Şarkiyatçılık Düşüncesine Eleştirel Bir Bakış”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Oryantalizm II**, Doğu Batı Yay., Yıl: 5, Sayı:20-II, Ankara, 2002, ss. 135-150.
- B. B. Turna, “Şarkiyatçılığı Anlamak Edward Said’in “Şarkiyatçılık”ı Üzerine Notlar”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Oryantalizm-I**, 5 (20), Doğu Batı Yay., Ankara, 2002, ss. 219-241.
- C. Levi Strauss, **Yapısal Antropoloji**, Çev. Adnan Kahinoğulları, İmge Kitapevi, İstanbul, 2002.
- Çağla Tamgat, “19.Yüzyıl Sonlarında Balkanlarda Yunan Milliyetçiliği: “Şehit ve Kahramanların Kanı””, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar I**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, ss. 105-127.
- David N. Livingstone-Charles W. J. Withers, **Coğrafya ve Devrim**, Çev. Dilek Cenkçiler, YKY, İstanbul, 2018.

- Edward Said, **Şarkiyatçılık Batı'nın Anlayışları**, Metis Yay., İstanbul, 1999.
- Esra Özsüer, “Yunan Popüler Tarihçiliğinde Osmanlı ve İslam Kurgusu”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar II**, Doğu-Batı Yay., Ankara, 2019, ss. 51-73.
- Ema Miljkovic, “Balkanlardaki Osmanlı Mirası: Sırbistan'daki Osmanlı İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Sırbistan”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar I**, ss. 75-85.
- Emrah Özdemir “Balkanlarda İsyan Hareketleri ve Osmanlı Devletinin Tutumu”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar I**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019., ss. 85-105.
- Galip Çağ, **Balkanlar Öteki Avrupa'nın Kökleri ve İnşası**, Otorite Yay., Ankara, 2021.
- Mark Mozawer, **Bizans'ın Çöküşü'nden Günümüze Balkanlar**, Alfa Yay., İstanbul, 2017.
- Hasan Bülent Kahraman, E. Fuat Keyman, “Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Doğu Ne? Batı Ne?**, Doğu Batı Yay., Yıl:1, Sayı:2, Ankara, 1998, ss. 75-89.
- Hayri Çapraz, “Rus Panslavizminin Balkan İmtihani”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar II**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, ss. 95-129.
- Hasip Saygılı, “Kosova Örneğinde Rumeli Osmanlı Mirasına Bakış”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar I**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, ss.183-203.

- Kadir Albayrak, "Balkanlarda Gnostik ve Düalist Heretik Bir Dini Akım: Bogomolizm", **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar I**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019., ss. 147-163.
- Kasım Küçükalp, "Edward W. Said'in Şarkiyatçılık Düşüncesinin Felsefi Arka Planı", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı:1, 2003, ss.269-278.
- Kemal H. Karpat, "Balkanlar", DİA, V, İstanbul, 1992, ss. 25-32.
- Kürşat Çınar, "Balkanların Siyasi Topografyası", **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar II**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, ss.187-199.
- Maria Todorova, **Balkanları Tahayyül Etmek**, İş Bankası Yay., İstanbul, 2020.
- Maria Todorova, "Balkanlar: Keşiften İcada", **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar I**, Doğu Batı Yay., Yıl:22, Sayı:89, Ankara, 2019, ss. 11-47.
- Mahmut Mutman, "Şarkiyatçılık: Kuramsal Bir Not", **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Oryantalizm II**, Sayı: 20, Doğu Batı Yay., Ankara, 2002, ss. 105-115.
- Meryem Köse-Meryem Küçük, "Oryantalizm ve "Öteki" Algısı", **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi** (The Journal of Social and Cultural Studies) Cilt:I, Sayı:1, 2015, ss. 107-127.
- Mehmet Ali Kılıçbay, "Fakir Akrabanın Talihi", **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Doğu Ne? Batı Ne?**, Doğu Batı Yay., Yıl:1, Sayı:2, Ankara, 1998, ss. 57-65.
- Mehmet Zeki İbrahimgil, "Sırbistan'da Osmanlı Mirası Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages**,

Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/10 Fall 2014, Ankara, ss. 657-666.

- Mehmet Hacısalihoğlu, “Geçmişte Bitmeyen Kavga: Balkanlarda Tarih ve Tarih Yazımı”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar I**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, ss. 47-75.
- Meltem Batan (Maria Vasilikiotou) ve Levent Kayapınar, “Dionsios ve Yunan Ulusal Marşı”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar II**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, ss. 155-187.
- Mustafa Kaçmaz, “Balkan Coğrafyası”, **Türk Tarihinde Balkanlar**, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt :1, ss. 11-37.
- Mustafa Armağan, “Hayali Doğu’dan Hayali Batı’ya”, **Doğu Ne? Batı Ne?**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, ss. 88-93.
- Münir Bilgili, Ali Osman Kocalar, “Coğrafya Nedir?”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Yıl: 25, Sayı: 99, Yaz 2020, ss. 145-153;
- Necmettin Alkan, “Balkanlarda “Osmanlı Barışı”ndan “Balkanlaşma”ya Osmanlı Millet Sistemi’nin “Paradoksal” Etkisi”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar II**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, ss. 73-95.
- Nilgün Tatal, “Edward Said’in Oryantalizmi Nasıl Okunuyor?”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Oryantalizm II**, Sayı: 20, Doğu Batı Yay., Ankara, 2002, ss.115-135.
- Nilüfer Göle, “Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen”, **Doğu Ne? Batı Ne?**, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Oryantalizm I**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, ss. 57-64.

- **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark**, Der. E. Fuat Keyman, Mahmut Mutman, Meyda Yeğenoğlu, İletişim Yay., İstanbul, 1996.
- Özgür Yılmazkol, “Balkan Sinemasının Melankolik Yüzü”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar II**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, ss. 247-277.
- Yalçın Murgul, “Kırım Savaşı Sonrasında Osmanlı İmparatorluğu’nda Bulgar Sorunu (1856-1868)”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi: Balkanlar II**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2019, ss. 9-41.
- Yves Lacoste, **Coğrafya Her şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar**, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2020.

زهرة نيلوفر عند بعض شعراء الأدب الأندلسي

Yüksek Lisans Öğrencisi, Aynoor Yashar Zainalabdin Baqqal

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Orcid: 0000-0002-2788-0322

ملخص

لقد عبر شعراء المشرق عن إعجابهم وافتنانهم بطبيعة الأندلس في شتى مناخها حتى أصبح الشعر الذي وصف طبيعة الأندلس لوحة مبدعة في الأدب العربي. مما جعل شعراء الأندلس يعبرون عن أحاسيسهم من خلال طبيعتهم الخلابة فأن طبيعة الأندلس وافرة الجمال من حيث كثرة أنهارها وبحارها والعيون العذاب والرياح فوصفوها وصفا يجعل قارئ شعرهم يتخيل هذا الجمال حتى لو لم يكن يعلم عن مدى جمال الأندلس. فان طبيعة الأندلس وافرة الجمال كل ذلك له أثره وهذا ولا شك ما جعل الشعراء الأندلسيين يتحسسون الطبيعة الساحرة الحية الجميلة وتغريد طيورها والجمادة بجبالها الجميلة الخضراء وسهولها وقد انتجو قسما منها تمثل بمعالم التحضر وبناء القصور والمدن والبرك الجميلة لتكون موطنًا للوصف البديع الرائع من خلال مجالس الترف، فوردت في شعرهم معالم الطبيعة فكان منها وصف للرياح بأزهارها وورودها وأشجارها وطيورها وأصناف الرياحين فيها. لقد كان شاعر الأندلسي من أشد الناس تعلقًا بطبيعته فلا ينقطع عن ذكرها ولا يمل من هواها. لذلك تراحم الشعراء على وصف طبيعة الأندلس وما تمتاز من جمال رائع. وقد امتلأت الحدائق والبساتين في بلاد الأندلس بمختلف أنواع الأزهار ذات الألوان الجميلة والعطور العذبة التي شددت الأندلسيين ليصفوها ويخبرونا عن جمالها. وقد احتلت الزهريات جزءا وفيرا من هذه الأشعار فجاء ذكرها في كثير من الأبيات ولم يقتصر على وصفها فقط بل ابدعوا في ربطها بابيات الغزل والمدح والثناء ومن الأزهار التي أخذت مساحة كبيرة في الأدب الأندلسي هي زهرة النيلوفر فكانت لها مكانة جميلة عند الشعراء ومنهم الشاعر ابن حمديس وأبو بكر الزبيدي الأندلسي وابن زيدون. فقام كثيرون من الشعراء يصفون الأزهار في قصائدهم منها زهرة النيلوفر، و النرجس، والياسمين، والقرنفل وغيرها مما وقعت عليه عيونهم. في هذا البحث سأتناول مكانة زهرة النيلوفر عند بعض شعراء الأدب الأندلسي المعروفين ومنهم الشاعر الأندلسي ابن حمديس، وأبو بكر الزبيدي الأندلسي وابن زيدون، وأيضا سأتناول حياة هؤلاء شعراء الأندلسيين مع حياتهم الأدبية

الكلمات المفتاحية: طبيعة أدب الأندلسي، زهريات، زهرة نيلوفر في الأدب الأندلسي، ابن حمديس، أبو بكر الزبيدي، ابن زيدون.

The flower of Nilufar in some of Andalusian literature

Abstract

The poets of the East expressed their admiration and fascination with the nature of Andalusia in its various climates until the poetry that described the nature of Andalusia became a creative painting in Arab literature. Which made the poets of Andalusia express their feelings through their picturesque nature. The nature of Andalusia is abundant in beauty in terms of its many collapses, seas, eyes, torment and Riyadh, so they described it as a description that makes the reader of their poetry imagine this beauty even if he did not know how beautiful Andalusia is. The rich flood of nature songs. The abundant nature of Andalusia, all of this has its effect, and this is undoubtedly what made the Andalusian poets feel the charming and beautiful living nature and tweet its rigid birds with its beautiful green mountains and plains. It has produced a part of them represented by the landmarks of urbanization and the construction of palaces,

cities and beautiful ponds to be The people of Andalusia were one of the most attached people by nature, so it does not stop mentioning it, and it is not boring from its hobby, so poets competed to describe the nature of Andalusia and its wonderful beauty. The gardens and orchards in Andalusia were filled with various types of flowers with beautiful colors and attractive perfumes that Andalusians have hard to describe and tell us about their beauty. Many poets described flowers in their poems, including the flower of Nilufer, narciss, jasmine, carnations and others that their eyes fell on. The flower of Nilüfer has a beautiful place among Andalusian poets. In this research, I will address the place of Zahra Nilüfer among some well-known Andalusian poets of literature, including the Andalusian poet Ibn Hamdis, Abu Bakr Al-Zubaidi Al-Andalusian and Ibn Zaidun, and I will also deal with the life of these Andalusian poets with their.

Key Wordas: The Nature of Andalusian Literature, Vases, flower of Nilufar in Andalusian Literature, Ibn Hamdis, Abu Bakr Al-Zubaidi, Ibn Zidon.

التمهيد

إذا كانت طبيعة بمعطياتها الجديدة من الأزهار والرياح والحدائق وبرك والأشجار وغيرها، مشيراً لذلك طبيعة الرائعة الخلابة التي عبرت فيها الأرض عم نفسها أجمل التعبير، بما أخرجته على سطحها ونثرته في شتى أرجائها من طيب التربة وخصب الجنب، ومن الأنهار الغزار والعيون العذاب ومن البحر والرد والسهل ومن الحقول والبساتين الحدائق والرياح، ومن الاعتدال الغالب فيها على الهواء والجو والنسيم وعلى الربيع والخريف والمشتى والمصيف ومن المدن الحصينة والقلاع المنيع ثم من ابيضاض ألوان الانسان ونبل الأذهان وشهامة الطباع فهذه البقعة الكريمة من الأرض تأسر الطرف وتستهوئ الأفتدة وتثير المشاعر والعواطف والخيال فكان لها الأثر القوي في رهافة حسهم وصفاً أخليتهم، فمن كل هذه المحاسن التي حبت بها الطبيعة بلاد الأندلس هي المصدر الأول، استلهم الشعراء واستمدوا منه الفيض الزاخر من أغاني الطبيعة (عتيق، 2015، صفحة 291). فقد كان وصف الطبيعة ابتداء نوعاً من الاحتذاء لبعض لأشعار المشارقة لكن الأندلسيين تميزوا بالاكثار من وصف الأزهار ولم يقتصر في صنوف الأزهار فقط وإنما ذهبوا بالوصف عن طبيعة الأندلس بالصورة المبتكرة (عباس، 1962، صفحة 193). وان البيئة هي موضوع الشعر سواء في ذلك البيئة الحية المتحركة كالنخل والابل والغزلان، او البيئة الثابتة المتحركة: كالنخل والنبات، او البيئة غير الحية كالصخور والرمال والمطر، وليد الطبيعة وحدها متأثراً بها الى مدى بعيد ومتأثراً بالبيئة الاجتماعية (عتيق، 2015، صفحة 172). ومن ذلك يبدو واضحاً أثر البيئة على نفسية الشاعر حيث تأثر شعراء الأندلسيين من الخلابة الطبيعية ونرى هذا التأثير بشكل واضح في قصائدهم الشعرية. اجتمع المؤرخون على ان الأندلس كانت بلداً خضراء والمياه تشبه دوحة غناء مترامية الأطراف وكما ان الخصب يتبع الغنى فان الغنى يتيح الأزهار (الخاوي، 1987، صفحة 6). وقد وصف الأندلسيون الازهار وكثروا في هذا النوع من الوصف الورد والنجس والشقائق والنيلوفر والياسمين والقرنفل واللوز وغير ذلك مما وقعت عليه عيونهم في تلك الطبيعة الخلابة من زهريات فقال ابن حمديس يرثي باقة الورد أصابها الذبول فتحرق حزناً وأسى عليها قائلاً (ابن حمديس، صفحة 315):

أذاب قلبي عليه الحزن والأسف

يا باقة في يميني بالردى بذلت

لما غرقته فهلا صانك الصدف

ألم تكوني لتاج الحسن جوهره

وهب الله الأندلس طبيعة ساحرة ووافرة الجمال جبال الخضراء وسهولها الجميلة وتغريد الطيور على افنان أشجارها كل ذلك له أثره في جمال الأندلس التي شغفت بها القلوب وهامت النفوس. ونجد تعلق الأندلسيين بها، يسرحون النظر في خمائلها، وأخذ الشعراء والكتاب ينظمون درراً في وصف رياضها ومباهج جناتها. حيث يقول ابن خفاجة في شعره قائلاً (ابن خفاجة، 2006، صفحة 133):

يا أهل الأندلس لله دركم ماء وظل وأهار وأشجار
ما جنة الخلد الا في دياركم ولو تخيرت هذا كنت اختار
لا تخشوا بعد هذا ان تخلوا سقراً فليس تدخل بعد الجنة النار

في هذه الابيات الشعرية نستطيع ان نرى جمال الأندلس من خلال اشعار الشعراء فقاموا بالوصف الطبيعية من خلال الاشجار والانهار والازهار والعيون والجدوال والمنايع وغيرها. لقد برع شعراء الأندلس في الوصف.

1. حياة ابن حمديس وسيرته الأدبية

هو أبو محمد عبد الجبار بن أبي بكر الصقلي المعروف بابن حمديس الصقلي ولد في مدينة سرقوسة الواقعة على الساحل الشرقي من جزيرة صقيلة سنة 337 هجري-1055 ميلادي من أصل عربي أزدي , هكذا تنسبه المصادر الا انه لايفتخر في شعره بهذا النسب مثلاً يفتخر بأنه من بني النضر اي يعتز بوطنه أكثر من اعتزازه بالقبيلة. وأبوه أبو بكر بن محمد , توفي ابن حمديس في رمضان 527 هجري , في جزيرة ميورقة وقد بلغ من العمر نحو الثمانين وقد كف بصره , دفن الى جوار قبر الشاعر ابن اللبابة , وقد قيل توفي ببجاية . نشأ ابن حمديس في عائلة محافظة فيها وتر قوي من التدين, ووتر آخر من الثقافة الدينية والحكمية , تلقى من خلال أسرته شيئاً من أدب الاسلام , وحفظ طرفاً من الأدب العربي , وقرأ القصص والأساطير التي كانت يومئذ حديث الناس , كما طرق أذنه كثير من أخبار المسلمين , وشعر العرب ونثرهم , فاستعذب الشعر حتى شب وكبر وأخذ ينظم شعره العذب حتى أصبح شاعراً مبدعاً متقناً في صروف الكلام , فهو كان اخذ معاني الشعراء الآخرين فيحسن عرضها , ويسر تناولها , ويبلور معانيها , ويبدع في عرضها بأسلوبه ويزيد عليها , كثير من المعانيه مستمدة من أولئك الشعراء الذين تأثر بهم. رحل ابن حمديس الى الأندلس سنة 471 هجري , فمدح المعتمد بن عباد وكان من شعراء البلاطة. وقد اطلال ابن حمديس المدائح في المعتمد وفي ابنه الرشيد , مشيداً بشجاعته والنصر في معركة الزلاقة

مطلعها بقصيدة الزلاقة معركة

قائلاً:

حميت الاسلام اذ دنت دونه هزبراً ورشحت الرشيد له شبلاً

لم تنجب مثله صقيلة في الشعر. ولم يقتصر عن أجود ما وصلته الأندلس وربما لم ينشأ من شعراء المغرب من يضاهيه قوة وتنوعاً, فهو يمثل ثمرة الشاعرية المغربية في أزهى عصور السيادة السياسية بالمغرب وقد تأثر بالبيئات الثلاث وحكى أثرها في شعره بناء وموضوعاً فقصاده ترق حتى تشبه الطبيعة الصقلية والاندلسية الجميلة في رقتها وعذوبتها وتستطيل حتى تحاكي مباني قرطبة والناصرية سموها وصناعة , ويسيل فيها ماء الطبع , وتحتدم فيها حمسية الجهاد. لقد كتب ابن حمديس في شعر الوصف وأكثر مقطعات وقصائد قصيرة. واذا كانت القاعدة في المجموعتين السابقين هي قوة العاطفة فان القاعدة هنا هي اتقان الصورة او درجة الصنعة الفنية. والوصف موضوع حد كبير جدا في ديزان ابن حمديس وللبيئة الصقلية اولاً والأندلسية ثانياً أثرهما في ابرازه على هذا النحو , ويشمل عناصر كثيرة: فهناك وصف طبيعة من أنهار وغدران وسواك وأشجار وأزهار كالنيلوفر والشقائق وفواكه كالنارج وسحاب وبرق ورعد وبحار , ووصف الحرب وآلاتها من سيوف ودروع وسفن , ووصف الحيوانات والحشرات: كالاسد والناقة والزرافة والعقرب زالبق زالبعوض والذباب , ووصف مناظر الصيد ومجالس الشراب والخمر , ووصف الادوات الحضارية كالقلم والشعلة وثريا الجامع. ونموذج في وصف الطبيعة قائلاً:

نثر الجو على الأرض برد اي در لنحور لو جم

فكلها قائمة على عنصرين: ايجاد الصورة و عذوبة الموسيقى. وليس في هذه المقطعات تعاطف بين الشاعر والطبيعة , ويحس القارئ فيها بجمود شديد اذا هو قارئها بشعر المجموعتين السابقتين , ومن أعذبها موسيقى وأحفلها بالحركة ويقع غزله في هذا القسم ايضاً فهو أحياناً بالغ الرقة والعاطفة (ابن حمديس , صفحة. 3-17).

1.1 وصف ابن حمديس لزهرة نيلوفر في قصيدته

قال ابن حمديس يصف زهرة نيلوفر قائلاً:

ونيلوفر أوراقه مستديرة	تفتح فيما بينهن له زهرُ
كما اعترضت خضر التراس وبينهما	عوامل أرماع أسنتها حمر
هو ابن بلادي كاغترابي اغترابه	كلانا عن الأوطان أزعجة الدهرُ

ابن حمديس الذي ألت حاله الى هذا الوصف , ظلت نوازع الحنين تحرك عواطفه لوطنه , لذلك عندما يرى زهور النيلوفر يسقط عليه المشاعره في غربته حيث يصف حنينه الى وطنه باسقاط شعور الحنين على النوب , فيشبه حنينه بحنينها ويتمنى أن يعود الى موطنه الذي تعلق قلبه به.

ويصف زهرة نيلوفر مشبهاً اياها بالخنجر قائلاً:

كأنها اذا ازهرت بالسنة	انطقها للمهين الذكر
خناجر من الخناجر نزعت	فهي في الماء من دم حمر

ويصف زهرة نيلوفر في قصيدته آخر قائلاً:

اشرب على بركة نيلوفر	محمرة النوار خضراء
كأنما أزهرها أخرجت	السنة النار من الماء

2. حياة أبو بكر الرُبَيْدي وسيرته الأدبية

هو محمد بن الحسن بن عبد الله بن مذحج بن محمد بن عبد الله ابن بشش الداحل بن ابي ضمرة من بني مازن بن لابيعة بن يزيد بن صعب بن سعد بن مذحج, وكنيته أبو بكر , لقبه الرُبَيْدي نسبة الى جده الأعلى زبيد بن صعب. ان والده وهو أبو القاسم الحسن بن عبد الله من أهل اشبيلية وكان شيخاً طاهراً. تتفق المصادر ان الزبيدي اشبيلي سكر قرطبة فيما بعد كما تذكر المصادر ان والده كان من فضلاء اشبيلية, ولذا من الراجح ان تكون اشبيلية مسقط رأسه. اما تاريخ مولده فان المصادر لم تذكره لقد اعتمد الباحثون المحدثون في تحديد ميلاده على سنة وفاته , اي ذكرت في رواية ابن خلكان انه عاش ثلاثاً وستين سنة , فذهبوا الى انه ولد سنة 316 هجري. لاتذكر المصادر عن حياة الزبيدي واخباره الا نقفا ضئيلة لا تحدد معالم هذه الحياة , ولاتكشف عن مراحل تطوره الفكري , فنحن لا نعلم من امره صباه شيئاً , وكل الذي نعلمه أن والده توفي وهو صغير , وانه ام قرطبة ليأخذ عن شيوخها , ويبدو انه عاد الى اشبيلية بعد ان اكمل تعليمه. ولما ذاع صيته , وظهر

فضله , واستدعاء الحكم المستنصر الى قرطبة على عادته في استقدام أهل العلم ليؤدوا ما يؤسم لهم من أدوار في الحياة الفكرية , التي بلغت في هذا العصر من الرقي درجة لم تبلغها من قبل بفضل جهود الناصر السياسية , وجهود ولي عهده الثقافية. وليس بين ايدينا في كتب التراجم ما يلقي ضوءاً على شخصية الزبيدي , او يكشف عن طباعه واخلاقه , ولم يكن الزبيدي أدبياً او شاعراً مكثراً حتى نستكشف شخصيته من شعره ما يجلو لنا صفاته , وينير لنا جوانب شخصيته , فكل اثره علمية خالصة , لا تجعل في تضاعفها امارات نفسه , وسمات سلوكه , وطبيعة علاقاته بأهله ومجتمعه. والحقيقة ان حيث المصادر عنه مقتضب موجز , لا يتجاوز الثناء العاطر عليه , والالقاء التي حلاه بها مترجموه , والاشارة العابرة الى علاقته بالحكم المستنصر , ثم تعداد كتبه وشيوخه وتلاميذه. ومن العجيب الا تجد عن شخص كالزبيدي الا هذه النكت الضئيلة , وقد كان ماء السمع والبصر علماً ومكانه في عصره , ولكننا نستطيع ان نحمل اخباره كل دلائلها البعيدة والقريبة , ونستغل منها صفاته , واول ما يلاحظ الباحث في شخصيته انه متواضع لا يتردد في ان يأخذ عن القالي ويحضر مجالسه , وقد كان غنياً عن ذلك , ولعل القصة اللنية تدلنا على تواضعه من جهة وعلى توقيره علماء عصره من جهة اخرى , كما تدلنا على منزلته في نفوس فضلاء معاصريه , فقد كانوا يزورونه , ويلمون بداره , سائلين عنه متفقدين احواله , فهذا احد صدور الفقهاء غي قرطبة وهو القاضي محمد بن بيقى بن زرب الذي كان من اخطب الناس فوق منبر , لا يملك احد من البكاء عينيه عند سماعه وقد وقف يوماً باباب الزبيدي فلما أودن به , بادر بالخروج اليه حافياً مكشوف الرأس كما كان يجلس في بيته , فوقف بين يديه , قائماً على قدميه , اجلالا له. فأبى عليه وأشد متمثلاً:

أقوم ومابي أن أقوم مذلة علي فأني للكرام مذلل

على أنها مني لغيرك هجنة ولكنها بيني وبينك تجمل

ويبدو لنا أن الزبيدي كان محافظاً يمقت الفلسفة ويرمي أصحابها بالكفر , والزندقة , وشأنه في ذلك شأن فقهاء المالكية في عصره , ويتجلى ذلك في موقفه من ابن مسرة , فقد كان أحد الذين ألفوا في الرد عليه , وربما شارك في استتابه أصحابه واحراق نابأيديهم من كتبه وأوضاعه. ولم يكن الزبيدي متشدداً في الدين فقط , بل كان لغوياً متشدداً كثير الغيرة على اللغة , ويستنبرد العامة , ويبرم بشيوع الأخطاء اللغوية في عصره وصحها. كان الزبيدي أدبياً فقهياً يستقصي علماً من العلوم , فيلم بقاته ويصبح اماماً فيه. وقد سلك الزبيدي في تحصيله سلوك معاصريه فأكب على العلوم الدين من تفسير وفقه وحديث حتى اصبح من فقهاء عصره المعروفين بتضلعه من علوم الدين , واحكام الفقه , ثم استمالته , حتى نبوا مكان الصدارة لا بين علماء اللغة في الأندلس فقط , بل بين علماء المشرق ايضا. والوقع ان الزبيدي كان من علماء اللغة الكبار الذين ساهموا في نقل النواذر , وعرفوا بسعة الحفظ , وحسبك دليلاً على كثرة محفوظة انه الف في الاستدراك على اكبر عالمن من علماء اللغة , هما الخيل وسبويه , اذا استدرك عليهما ما سهوا عنه واغفله من أبنية ومفردات , واما معرفته بالغريب وقدرته على شرح العويص من الكلمات فهو امر تشهد به كتبه , اذ انه لا يكاد يغدر لفظاً غريباً دون ان يشرحه. ولم تكن اللغو والدين كل معارف الزبيدي , بل كان ايضا مؤرخاً , عالماً بالسير والاخبار , وقد ألف في هذا الجانب كتابين أحدهما معروف مشهور وهو طبقات تاغويين والنحويين والآخر مفقود وهو اخبار افقهاء المتأخرين من أهل القرطبة. توفي باشبيلية سنة 379 هجري وقد حددت بعضها اليوم والشهر وهو يوم الخميس مستهل جمادى الآخرة وقد دفن يوم وفاته بعد صلاة الظهر (أبو بكر الزبيدي , 1975 , صفحة 56-57-58-61-62-63-66-106).

2.1 وصف أبو بكر الزبيدي لزهرة نيلوفر في قصيدته

وصف أبو بكر الزبيدي نيلوفر قائلاً:

وبركة أحيأ بها ماؤها	من زهرها كل نبات عجيب
كأن نيلوفرها عاشق	نهاره يرقب وجه الحبيب
حتى اذا الليل بدا نجمه	وانصرف المحبوب خوف الرقيب

اطبق جفينه عسى في الكرى
يبصر من قارقه عن قريب

3. حياة ابن زيدون سيرته الأدبية

هو أبو الوليد أحمد بن عبد الله المخزومي المشهور بابن زيدون , ولد بقرطبة سنة 394 هجري- 1003 ميلادي. نشأ ابن زيدون في بيئة مثقفة وكان أبوه من وجهاء قرطبة وأغانيها وفقائها فأحضر له الأدباء والمربين. لكن ولده مات عندما كان ابن زيدون في الحادية عشرة فاهتم به جده. فتتفقت ثقافة حسنة ونظم الشعر باكراً. وكان ابن زيدون منحازاً لأبي الحزم بن جهور وصديقاً لابنه أبي الوليد. فلما تسلم ابن جهور الحكم استقدم الشاعر وأوكل إليه النظر في أهل الذمة وجعله سفيراً لدى بعض الملوك الطوائف , ولقبه بذي الوزارتين.

وقد أحب الشاعر ولادة بنت المستكفي الخليفة الأموي الذي خلعه أهل قرطبة فانتقل إلى الثغر ومات هناك بطريقة غامضة. وكانت ولادة من نساء قرطبة الجميلات وشاعرة مجيدة جعلت مجلسها ملتقى الشعراء وأهل الأدب. لابن زيدون مدائح كثيرة في أبي الحزم بن جهور وأبي الوليد وفي المعتضد وابنه المعتمد , كما مدح بعض أمراء الطوائف , وله رثاء في أبي الحزم بن جهور وفي المعتضد وبعض أبناء الخاصة. وهو يستهل مدائحه غالباً على الطريقة القدماء , وأما مراثيه فيبدأها بذكر فداحة المصاب أو بحكمة تتناول ذكر الدهر وغدره. ولانجد في مدح ابن زيدون ورثائه تجديداً فعلياً , بل نراه يتناول المعاني الشائعة عند القدماء كذكر الكرم والشجاعة والتقوى سائر المعاني التي يبلغ بها المشاركة. وفي تقليد القدامى عمد أحياناً إلى المبالغة المعنوية واللفظية , حتى أنه يغالي في بعض أقواله فيصل حد النفور. فكان شعره في ولادة فهو نوع من الغزل الصادق , فيه يتجلى قوة عاطفة الشاعر , وهي عاطفة تتأرجح بين الشكوى والعتاب والألم والذكر والحنين والرجاء. ويبدو الشاعر في غزله ناقماً على الوشاة حاقدًا على الدهر. وللافت في غزل ابن زيدون , وفي شعره بعمامة , ميله إلى المبالغة التي هدف منها تأثير في السامع وتحريكه العواطف. وإذا كان ابن زيدون قد لقب ببحتري الغرب فذلك لسببين : السبب الأول هو طول النفس , إذ جاءت أكثر قصائده في المديح والغزل طزيلة , والسبب الثاني هو ولع ابن زيدون بالزخارف الشعرية , إذ أكثر من الصنعة فجاءت أبياته كشعر البحتري غنية بالصور البيانية والمحسنات البديعية. وإذا كان ابن زيدون قد أعجب بالمشاركة , فذلك لا يعني التقليد التام ولا يعني أنه ضيع شخصيته , فله الكثير من المعاني الجديدة التي تجعله في طائفة الاندلسيين ومن كبار شعراء العربية , والاهتمام بشعره تحقيقاً ودرساً وهو مساهمة في إحياء التراث وحفظه (فرحات , 1994, صفحة 14-16).

3.1 وصف ابن زيدون لزهرة نيلوفر في قصيدته

قال الشاعر هذه الابيات يذكر ولادة بنت المستكفي ويشوق إليها قائلاً:

نلهو بما يستميل العين من زهر	جال الندى فيه , حتى مال أعناقنا
كان أعينه , إذ عنانيت أرقى	بكت لما بي , فجال الدمع رقراقا
ورد تألق , في ضاحي منابته	فازداد منه الضحى , في العين , اشراقا
سرى ينافحه نيلوفر عبق	وسنان نبه الصبح أحداقا

نلهو الزهور الذي يستميل نظرنا , والذي تتمايل أعناقه من ثقل الندى المنثور عليه , اب بدأت الازهار والندى فوقها كانها عيون بكت متأثرة بعدما رأت حالة الارق التي يعيشها الشاعر فترقرق الدمع وانهمر. والورد تألق بارزاً منبته الضحى أكثر

أشراقاً. لقد انتشرت رائحة نيلوفر وعبقت مزاحمة الورد , وكان النيلوفر ناعساً الى ان اقبل الصباح فنبه أعينه. كل هذا يحرك عندنا التذكر والشوق اليها , وقد ضاق الصدر بهذه المشاعر.

النتيجة

- لا بد التنكير ان الاندلس , في اطار ما عرفت الضروب الشعرية وأدبية , كانت مستوحاة بمجملها عن الارض الخضراء , التي طورت في شعره كل ما وجدت قابلاً للحياة و بتأثير نضرة أرضها وخصوبة رياضها وجمال ازهارها ذات الالوان مختلفة.
- نرى ان كثير من شعراء الأدب الاندلسي قد تأثروا من جمال طبيعة الاندلس وقد انعكس هذا التأثير في قصائدهم الأدبية.
- حاول شعراء الادب الاندلسي يعبرون عن احساسهم وعواطفهم من خلال جمال وطبيعة الاندلس اي بالزهور والرياح وغيرها.
- لقد امتلأت الحدائق والبيسات في بلاد الاندلس بمختلف انواع الزهور ذات الالوان جميلة والعطور العبقرة الجذابة التي شددت الاندلسي لصفوها ويخبرونا عن جمالها , ومن اهم هذه الازهار هي زهرة النيلوفر التي احتلت مكانة عظيمة في الادب الندلسي.
- نرى ان شعراء اهتموا بالوصاف الحسية والمظاهر الخارجية , على العناية بالجزئيات كالزهور.

المصادر

- الأدب الأندلسي التطور والتجديد: محمد عبد المنعم خفاجي, دار الطبعة بيروت دار الجيل, 1992 م.
- الأدب الأندلسي من الفتح حتى سقوط غرناطة: د. منجد مصطفى بهجت, 2012.
- ايليا الحاوي: فن الوصف وتطوره في الادب العربي, دار الكتاب اللبناني, الطبعة الثانية, 1987 م.
- أبو بكر الزبيدي الأندلسي وآثاره في النحو واللغة: نعمة رحيم العزاوي, مطبعة الأدب في النجف الأشرف, 1975 م.
- دكتور عبد العزيز عتيق: في الأدب الأندلسي, دار النهضة العربية بيروت , 2015.
- ديوان ابن حمديس: عبد الرحمن النجدي, الناشر دار صادر بيروت, 447-527
- ديوان ابن زيدون: الدكتور يوسف فرحات, الناشر دار كتاب العربي, الطبعة الثانية , 1994 م.
- الذخيرة في محاسن اهل الجزيرة: ابن بسام الشنتريني, دار العربية للكتاب, 1975

AKADEMİK NİTELİK SORUNU

Dr. Öğr. Gör., Nurgül ERGÜL GÜVENDİ

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yıldızeli MYO, ORCID 0000-0002-9473-1474

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, bilimsel çalışmaların birbirine öykünen, tekrarlayan, özde literatüre hiçbir katkısı bulunmayan, mevcudun tekrarı şeklinde sürekli kendini tekrar etme (akademik nitelik sorunu) nedenlerinin araştırılmasıdır. Bu amaçla, bu koşullara zemin hazırlayan akademik usul ve esaslar, lisans öğreniminden başlayarak lisansüstü çalışmalara sirayet eden öğretiler, süreçler, eğitim modelleri, sosyolojik, kültürel, ekonomik, politik nedenler ve ilişkili olduğu düşünülen unsurlar, etik ve iletişim sosyolojisi bağlamında araştırılmıştır. Çalışmada veriler, literatür taraması yöntemi ile toplanmıştır. Ulaşılan bulgulara göre sistem özellikleri, ekonomik unsurlar, fırsat eşitsizliği, hukuki unsurlar, bireysel özellikler, etik ve politik unsurlar bilimsel yayınların niteliğini etkileyen başlıca unsurlardır. Araştırmının, ilgili akademik taraflara ve literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akademik Nitelik, Etik, İletişim Sosyolojisi, Eleştirel Teori.

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the causes of repetitive scientific studies that emulate each other, that do not contribute to the literature, and that they constantly repeat themselves in the form of repetition (academic quality problem). For this purpose, the academic procedures and principles that prepare the ground for these conditions, the teachings, processes, educational models, sociological, cultural, economic, political reasons and factors that are thought to be related, starting from undergraduate education and spreading to graduate studies, have been investigated in the context of ethics and sociology of communication. The data in the study were collected by the literature review method. According to the findings, system features, economic factors, inequality of opportunity, legal factors, individual characteristics, ethical and political factors are the main factors affecting the quality of scientific publications. It is thought that the research will contribute to the relevant academic parties and the literature.

Keywords: Academic Qualification, Ethics, Sociology of Communication, Critical Theory.

1. GİRİŞ

İletişim sosyolojisi, insan gruplarının bulunduğu her yerde, iletişim ve etkileşim biçimlerinin ilişkili olduğu unsurlar ve bu unsurların oluşturduğu tüm sonuçlarla ilgilenir. Kişiler, gruplar, kültürlerarası etkileşim süreçlerinin tarihsel gelişimine baktığımızda, bu süreçleri ekonomi, sosyokültürel değişiklikler, politik unsurlar ve bilimsel-teknolojik gelişmelerden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Akademik-bilimsel gelişmeler birçok ihtisas alanında olduğu gibi iletişim sosyolojisi açısından da oldukça önemlidir. Nesillerin eğitim, bilgi, kültür düzeylerini büyük ölçüde belirleyen temel kıstaslardan birisi olan bilimsel gelişmeler, toplumsal yapı ve bu yapı içerisinde yer alan grupların niteliklerini anlamak açısından da temel parametrelerden birisidir. Buradan hareketle, literatürde akademik başarı ile ilişkilendirilen, akademik başarıya etkileri bağlamında değerlendirilen birçok araştırma, dolayısıyla birçok parametre bulunmaktadır. Literatürde, akademik başarının ilişkilendirildiği başlıca unsurlar, sosyoekonomik ilişkiler (Suna H, Özer M. 2021)., öğrenme ortamı (Özerbaş, M. Arif. 2011)., amaç oryantasyonu, biliş ötesi farkındalık ve ebeveyn tutumları (Akin, A. 2006)., öğrenme stilleri, cinsiyet ve yaş ilişkisi (Arslan, B., & Babadoğan, C. 2005)., Öz yeterlilik, motivasyon ve sınav kaygısı Koca, F., & Dadandı, İ. (2019)., tutum ve benlik saygısı (Yenidünya, A. 2005)., sosyoekonomik sorunlar (Erdil, A. G. Z. 2010)., demografik değişkenler (Belkis, Murat et al. 2011)., kişisel özellikler, alışkanlıklar (Subaşı, Güzin. 2000)., fizyolojik ve psikolojik unsurlar (Arslan, S.S. 2018)., öğrenme biçimleri (Akpullukçu, S., & Günay, Y. 2013)., çevresel faktörler (Erdinc, D. U. R. U., & Balkis, M. 2015)., kullanılan öğrenme araçları (Aktamış, H., & ARICI, V. 2013)., empati ve iletişim becerileri ile ilişkisi (Arifoğlu, B., & Sala Razi, G. 2011)., yeterli beslenme ile ilişkisi (Budak, N., Özer, E., Kovalı, S., & İnceiş, N. 2005)., içinde bulunulan ortamla ilişkisi (Altınışık, S., & Orhan, F. 2002)., bireysel farklılıklarla ilişkisi (Buluş, M. 2011)., antropometrik faktörlerle ilişkisi (Tanır, H. 2013)., branş farklılıklarına dayalı unsurlar (Bahar, H. H., Yener, Ö. Z. E. N., & Gülaçtı, F. 2009)., benlik saygısı ve zeka (Kaya, F., & Oğurlu, Ü. 2015)., olarak ifade edilmektedir. Tüm bu yaklaşımlar, bireysel, toplumsal, kültürel, sosyoekonomik, psikolojik, çevresel ve diğer faktörler olarak kategorize edilebilir. Çalışmada, akademinin (öğrenenler ve öğretmenler) her iki tarafının benzer süreçlerden geçmesi ve benzer koşullardan etkilenmesi nedeniyle dünyanın öğrencisi, bugünün öğreticisi olan akademisyenlerin, hangi koşullardan etkilendiği ve bu koşulların akademik kariyer sürecinde nelere sebep olabileceği araştırılmıştır. Araştırmada veriler genel tarama yöntemi (literatür taraması) ile toplanmış, verilerin analizinde ise eleştirel teori, eleştirel

düşünme, yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın ilgili literatüre ve taraflara akademik nitelik sorunları ve çözüm önerileri açısından katkı sunacağı düşünülmektedir.

2. AKADEMİK NİTELİK

Bireysel inanç, kanaat, görüş vb. tüm subjektif görüşlerden bağımsız olarak nesnellik, olgusalılık, genelleyicilik, açıklık, evrensellik, birikimlilik, tutarlılık, uygulanabilirlik, tekrarlanabilirlik, sistemlilik, eleştirelilik, bilimsel bilginin taşınması gereken başlıca özelliklerdir. Bir bilim insanının başarısı ise araştırmalarının bilimsel yöntem ilkelerine uygunluğu, özgünlüğü, toplumsal ve bilimsel açıdan ileriye götürecek nitelikte olmasıdır. Akademik yayınlarda nitelik sorunu, yayınlanan çalışmaların bilimsel standartlara uygun olmaması veya düşük kalitede olması durumunu ifade eder. Bu sorun, birçok nedenle ortaya çıkabilir. Birincisi, araştırmanın tasarımında veya yöntemlerinde hatalar olmasıdır. Örneğin, yanlış veri toplama yöntemleri kullanmak veya verileri yanlış bir şekilde analiz etmek, sonuçların güvenilirliğini etkileyebilir. Bu tür hatalar, çalışmanın güvenilirliğini ve geçerliliğini sorgulamamıza yol açabilir. İkincisi, araştırmanın sonuçlarının yetersiz veya tutarsız olmasıdır. Yani, araştırmanın bulguları, araştırmacının iddia ettiği sonuçları desteklemiyor veya sonuçların birbiriyle çelişiyor olabilir. Bu da çalışmanın bilimsel geçerliliğini sorgulamamıza sebep olabilir. Üçüncü olarak, araştırmanın örnekleme veya katılımcı seçimi ile ilgili sorunlar olabilir. Eğer örneklem, araştırma konusuyla ilgili bir temsil sağlamıyorsa veya katılımcıların seçimiyle ilgili yanlış bir yöntem kullanılmışsa, çalışmanın sonuçları genelleme yapılamayacak kadar sınırlı olabilir. Dördüncüsü, araştırmanın etik açıdan sorunlu olmasıdır. Örneğin, insan veya hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin etik kurallara uymaması veya veri manipülasyonu gibi yanıltıcı uygulamaların yapılması, çalışmanın güvenilirliğini ciddi şekilde etkileyebilir. Son olarak, akademik yayınlarda nitelik sorununun bir sebebi de yayın sürecindeki sorunlardır. Örneğin, yayın sürecinin yetersiz bir hakemlik sürecine sahip olması veya önemli bilgilerin eksikliği gibi yayınlama süreciyle ilgili sorunlar, nitelik sorununu tetikleyebilir. West vd. (2002) göre akademik nitelik, metodolojik ve metodolojik olmayan şeklinde iki temel bağlam açısından değerlendirilir. Çalışmanın tasarımı, kullanılan yöntem, desen, veri toplama araçları ve analiz biçimleri gibi yöntem açısından yapılan hatalar metodolojiktir. Araştırma verilerinde içerik açısından politik, kültürel ekonomik vb. uygunsuz, hatalı biçimde kullanılması ise metodolojik olmayan ihlaller kapsamında değerlendirilir. Belcher vd. (2015) nitelik konulu çalışmalarında, bilimsel araştırmaların niteliğini, araştırmanın toplumsal açıdan uygulanabilirlik ve yarattığı etkiye vurgu yaparak, araştırmaların nitel değeri üzerine dikkat çekmişlerdir. Bu doğrultuda toplumsal değer parametresi olarak, ilgililik; bütünlük, esneklik

ve bilimsel hassasiyeti vurgulayan güvenilirlik; ilgili kişi ve grupların ilgi ve etkileşim durumlarının adil bir biçimde temsil edilmesini vurgulayan meşruiyet ve toplam katkıyı hedefleyen etkili olma unsuru olmak üzere bilimsel araştırmaların niteliğini dört koşul ekseninde değerlendirmişlerdir. Bu noktada ülkemizde akademik başarı tanımı ile uluslararası akademik başarı tanımlarının karşılaştırılması gerektiği kanaatindeyiz. Ülkemizde akademisyen başarısı tanımlaması için temel akademik kriterlere bakmak oldukça önemlidir. Buradan hareketle temel akademik başarı parametrelerinin, akademik unvanlar, yükselme kriterleri, akademik teşvik kriterleri gibi faktörlerden oluştuğu bilinmektedir. Bu durum uluslararası bilimsel araştırmaların tamamını kapsayan literatürde ise dergi etki faktörü, h indeksi gibi nicel faktörlerin ön plana çıkarıldığı bibliyometrik verilerin sonuçlarına göre belirlenir (Al, 2008). Her iki durumda da bibliyometri, yani nihai olarak nicel sayısal verilerin ortak bir başarı parametresi olduğu görülmektedir. O halde bilgiye erişme, bilgiyi değerlendirme, bilgiyi paylaşma ve yayın süreçlerinde fırsat eşitliği söz konusu mudur veya bu süreçlerde yaşanan değişiklikler akademik başarıyı ne şekilde etkiler sorusu, mevcut durum analizi açısından oldukça önemlidir. Bu durumda bilimsel kabul süreçleri, bu süreçleri belirleyen, dergi, editör, hakem, yayın politikaları, gibi temel aktörler ve koşulların çalışma usul ve esasları bakımından eşitlik, tarafsızlık gibi önemli etik ilkelere ne derece uygun uygulama yapıldığı söz konusu akademik başarı/başarısızlık açısından belirleyici olacaktır. İkinci bir sorun ise akademik yayın yapan dergilerin akademik açıdan bilimselliği ne ölçüde temsil ettikleri konusudur. Özellikle alandaki dergilerin değerlendirme sistemlerinin nesnelliği, sistemin taleplerinin etik açıdan uygunluğu, araştırmacıların bağımsızlığı, yayımcıların zorunlu standartlarının kısıtları gibi durumlar, bilimsel kalite açıdan sorgulanması gereken sorunlardır (Frey, 2005). Bu bağlamda iyi bir yayın politikasının oluşturulması için gerekli görülen değerlendirmelerin (Day & Peters, 1994; Frey, 2005; İnci, 2009; İnci, 2015; Olkun, 2006; Nentwich, 2005; Demircioğlu, 2014) Türkiye açısından incelendiğinde, uygun bir biçimde yürütülmediği aynı zamanda uluslararası açıdan üretilen bilimsel yayınların özellikle nitelik açısından yetersiz kaldığı düşünülmektedir (Al, 2005, Ortaş, 2002; Dolaşır Tuncel, 2008; Kozak, 2003; Binici, 2010; Bitri & Keseroğlu, 2015). Bu sorunlar, akademik yayınlarda nitelik sorununun başlıca nedenleridir. Bununla birlikte, akademik toplumun sürekli olarak bu sorunlara karşı duyarlı olması, güçlü bir hakemlik sürecine ve araştırma etiği standartlarına önem vermesi gerekmektedir. Aksi takdirde, bilimsel literatürde güvenilir, kaliteli ve geçerli bilgilerin yer almasını sağlamak zorlaşacaktır.

3. ELEŞTİREL TEORİ

Eleştirel Teori gelişim açısından iki dönemde değerlendirilir. 1923-1929 arasındaki dönem, ilk Dönem olarak nitelendirilirken, 1930’ dan itibaren Frankfurt Okulu’nun günümüze dek ulaştığı dönem ise İkinci Dönemdir. Frankfurt Okulu, Sosyal Araştırmalar Enstitüsü adıyla Weil, Horkheimer ve Pollock’un çalışmaları kapsamında 1923 yılında, Frankfurt Üniversitesi’nde resmi olarak kurulan bir araştırma okuludur. Eleştirel teorisyenlerin bu dönemde ağırlıklı olarak kapitalist, sosyalist ekonomiler, işçi hareketleri, tarihsel materyalizm ve Marksizm gibi konulara odaklandıkları görülmektedir. Bu dönemde tarihsel materyalizm, Marksizm, ekonomi politik, proletarya problemleri, toplumsal konular ve siyasi konular üzerine yoğunlaşıldığı bilinmektedir. Okulun tam olarak hedeflerine uygun kimliği oluşturduğu dönem ise 1930 ile 1933 yılları arasındır. Eleştirel Teori yöntem, ilke, ana eğilimler ve düşünsel kimliğini Horkheimer’a borçludur. Daha sonra bu okul Horkheimer ile Sosyal Araştırmalar Enstitüsü’nde eleştirel teoriyi geliştirmiş, bu teorinin geliştirilmesi ise Frankfurt Okulu’nun kurulmasına zemin oluşturmuştur. Theodor Adorno, Herbert Marcuse gibi düşünürlerden oluşan okul, entelektüel kimlik açısından örnek teşkil etmiştir. Bireyi ve kültürü anlamaya çalışan Frankfurt Okulu düşünürlerinin uygulamalı olarak ortaya koyduğu eleştirel teorinin metodolojik temelleri ise, araştırmaların multidisipliner yaklaşımla değerlendirilmesi, araştırma sürecinin bağımsız araştırma gruplarından oluşturulması, ana çerçevenin Marksist düşünce olarak belirlenmesi, ekonominin rolüne bütün süreçlerde bir bağlam olarak değinilmesi şeklinde özetlenebilir. Bu doğrultuda Eleştirel Teori, yeni sosyal koşulların eleştirisi, kavramsallaştırılması gibi önemli katkılarıyla aktif bir dönemin “sosyal teorisi” konumundadır (Kızılcı, 2000: 43-44; Marrow ve Brown, 1994: 15). Bu okulun en önemli kavramlarından birisi olan Kültür Endüstrisi kavramı, çalışmamızın temel referans noktalarından birisidir. Aydınlanmanın Diyalektiği’nde kültür endüstrisi, bilimsel örgütlenme, siyasi-bürokratik irade, teknoloji ve tüm düşünce biçimlerinin belirlendiği bir konumdur (Adorno/Horkheimer, Aydınlanmanın Diyalektiği, 169). Bu bağlamda, bilimsel örgütlenmenin asıl amacının bilimsel nitelik değil, mevcut kültür endüstrisine hizmet eden bir araç haline dönüşmesi çalışmamızın temel düşüncesidir.

4. YÖNTEM

Bu çalışmada veri toplama yöntemi olarak literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Literatür taraması; araştırma problemiyle ilgili bilgilerin ilgili literatürden alınarak, ulaşılan kaynaklara ilişkin literatürün bir özeti sentez ve inceleme şeklinde sunulmasıdır (Balci, 2013).

5. BULGULAR

5.1. Bilimsel Yayın Niteliğini Etkileyen Unsurlar

5.1.1. Sistem Özellikleri

Hakemlik Süreci: Bilimsel yayınların niteliği üzerinde en önemli etkiye sahip faktörlerden biri, hakemlik sürecidir. Yayınevi veya dergi, yayınlara kabul veya reddetme kararı vermeden önce bağımsız ve nitelikli hakemler tarafından dikkatli bir değerlendirme yapılmalıdır. Eğer hakemlik süreci yetersiz veya yanlışlıkla sonuçlanıyorsa, düşük nitelikli çalışmaların yayınlanma olasılığı artar.

Etik Kurallar: Bilimsel yayın süreci, etik kurallara uygunluk ilkesine dayanmalıdır. Örneğin, veri manipülasyonu veya önemli bilgilerin gizlenmesi gibi etik dışı uygulamaların kabul edilmediği bir sistem, nitelikli yayınları teşvik ederken, etik ihlallerin oluşmasını engeller.

Yayımlanabilir Hesap Verebilirlik: Bilimsel yayınlarda hesap verebilirlik ve şeffaflık önemlidir. Çalışmaların yöntemleri, verileri ve analiz süreci, diğer araştırmacılar tarafından tekrarlanabilir ve doğrulanabilir olmalıdır. Bu, bilimsel yayınların kalitesini ve güvenilirliğini artırır.

Yayınevlerinin İtibarı: Yüksek itibara sahip yayınevleri, kaliteli ve nitelikli çalışmaları yayınlama eğilimindedir. Bu nedenle araştırmacılar, çalışmalarını güvenilir ve tanınmış yayınevlerine sunarak nitelikli yayınlar elde etme şansını artırabilirler.

Eleştirel Değerlendirme ve Tartışma Ortamı: Bilimsel toplumda, yayınlarda sunulan bilgilerin eleştirel bir şekilde değerlendirildiği ve tartışıldığı bir ortam olmalıdır. Bu, hataların gözlemlenmesine ve düzeltilmesine olanak sağlar. Ayrıca, bilimsel fikirlerin test edilmesine ve geliştirilmesine katkı sağlar.

Multidisipliner çalışmaların akademik yükselme (doçentlik) süreçlerinde puanlama dışında bırakılması, akademik yükselme kriterlerinin tek alan, hatta alanda ihtisaslaşma şartına bağlanması, aslında kalitenin artırılması amacıyla bir veya birkaç ihtisas alanına ağırlık verilen ve bu alanlarda uzmanlaşmayı amaçlayan yeni üniversite modellerinin (teknik, sağlık, sosyal vb.) amaçlanan olumlu nitelik katkısının beraberinde, ilişkili alanlarla çalışma olanaklarının önüne geçilmesi ve dolayısıyla da araştırmaların tek yönlü, içerik ve kapsam bakımından yetersiz olması gibi sorunları beraberinde getirmektedir. Diğer sistemsal sorun ise Ülkemizde 2010 yılı verilerine göre örgün öğretim kontenjanları 683.818'e yükselmiştir. Buradan hareketle arzın talebi karşılama oranı ise %43,1' şeklindedir. Kontenjanlardaki artışa oranla, kayıt yaptıranların oranı ise %35'ler seviyesinde kalmıştır. Sonuç olarak bu oranlar, boş kalan kontenjan sayılarında artış olduğunu göstermektedir (DPT, Yükseköğretim Sektörü Çalışması,

2011). Sonuçlar, yükseköğretim talebinin sadece kontenjan talebiyle ilişkili olmadığını göstermiştir. Bu bağlamda öğrenci tercihlerine yönelik araştırma sonuçlarına göre, Türkiye’de yükseköğretim açısından görülen sosyal talebin, bir yükseköğretim programına katılma amacından ziyade üniversitenin kalitesi ve popülerlik durumuna göre şekillendirilen bilinçli bir talep olduğu görülmektedir (Dünya Bankası, 2005). Sonuç olarak üniversite arzı ile potansiyel talep arasındaki ilişkinin, üniversite kalitesi, popülerliği gibi unsurlara bağlı olduğu görülmektedir. Bu sistem özellikleri, bilimsel yayınların niteliğini etkileme potansiyeline sahiptir. Nitelikli yayınların teşvik edildiği ve düşük kaliteli çalışmaların engellendiği bir sistem, bilimsel bilginin doğruluğunu ve güvenilirliğini korumada önemli bir rol oynar.

5.2. Ekonomik Unsurlar

Bilgiye ulaşma, mesleki amaçların bilinçliliği, beyin göçü gibi sorunların temel sebeplerinden birisi ekonomik koşullardır. Akademik başarı ile ekonomik koşulların ilişkisi (Erdil, A. G. Z. 2010)., ekonomik koşulların olumlu olması halinde akademik başarıyı olumlu şekilde etkilediği yönündedir. Nitekim amaç bilinci de (Akın, A. 2006)., bu kapsamda oldukça önemlidir. Akademisyenlik herhangi bir iş kolu, ekonomik kaynak aracı olarak mı tercih edilmiştir yoksa bilimsel alanda katkı sunmak amacıyla mı tercih edilmiştir, mesleki amaç bilinci olarak nitelendirebileceğimiz bu ölçü de ekonomi unsurunun araç olarak akademik kaliteyi olumsuz etkileyen unsurlardan biridir.

Makale İşleme Ücretleri: Bazı açık erişim yayınevleri, yayınlanacak makaleler için yazarlardan bir makale işleme ücreti talep ederler. Bu ücretler, araştırmacıların yayınlarını yayınlama maliyetini karşılamak için ödemelerini gerektirebilir. Bu durum, bazı araştırmacılar için finansal bir engel oluşturabilir ve nitelikli çalışmaların yayınlanmasını etkileyebilir.

Yayınevi Abonelik Ücretleri: Birçok akademik dergi ve yayınevi, yayınlarını ücretli aboneliklerle sunar. Abonelik ücretleri, bazı araştırmacıların erişimini sınırlandırabilir ve nitelikli çalışmalara erişimi etkileyebilir. Bu da bazı araştırma sonuçlarının paylaşımını ve bilginin yayılmasını engelleyebilir.

Araştırma Fonlaması: Nitelikli araştırmalar genellikle büyük ölçekli araştırma projeleri gerektirir. Bu projeler için yeterli araştırma fonlaması sağlanamadığında, araştırmacıların erişimi kısıtlanabilir ve nitelikli çalışmaların gerçekleştirilmesi ve yayınlanması zorlaşabilir.

Fikri Mülkiyet Hakları: Bazı araştırmalar, patentle korunacak yeni buluşları veya ticarileştirilebilecek teknolojileri içerebilir. Bu durumda, araştırmacılar, buluşlarını korumak için patent başvurusu yapmayı tercih edebilirler. Ancak, patent başvurusu ve koruması gibi süreçler ekonomik bir maliyet gerektirebilir ve yayının niteliğini etkileyebilir. Bu ekonomik

unsurlar, araştırmacıları yayınlarını yayınlamak, erişmek veya gerçekleştirmek için belirli finansal engellere sahip olma durumuyla karşı karşıya bırakabilir. Bu nedenle, finansman sağlama, yardım etme veya politika düzenlemeleri gibi önlemler alınması, nitelikli bilimsel yayınların desteklenmesi ve yayılmasının teşvik edilmesi açısından önemlidir. Son olarak nitelikli akademik personelin, ülkesinden başka bir yerde akademik faaliyetlerini sürdürmesi beyin göçü, sorunu da ekonomik açıdan nedensellik ilişkisi içerisinde. OECD Factbook 2009 (27) raporuna göre, istihdam oranları şu şekildedir:

- Düşük eğitimlilerin istihdamı: %40,4,
- Orta eğitim seviyesindeki istihdam oranı: %56,8
- Yüksek eğitim düzeyindeki kişilerin istihdam oranı ise %73 olarak belirlenmiştir.

Bu oranlara rağmen yüksek öğrenimde işsizlik düzeyinin %10'ların üstünde olması Türkiye'de eğitilmiş insanların göç etme nedenlerinden birisi olarak görülmektedir.

Tablo 1. (2002/2003) İnsani Gelişme İndeksleri 'ne Göre En Çok Öğrenci Kabul Eden Ülkeler

Sıralama	Ülkeler	Öğrenci Yüzdesi	HDI (İnsani Gelişme Endeksi)
1	ABD	25	78,7
2	İngiltere	11	79
3	Almanya	10	79,4
4	Fransa	9	80,4
5	Avustralya	8	81,1
6	Japonya	4	82,4
7	Rusya	3	65,5
8	İspanya	2	80,3
9	Belçika	2	78,9
10	Kanada	2	80,3
11	İtalya	2	80,8

Kaynak: Bakırtaş, T. (2010). "Gelişmekte Olan Ülkeler ve Beyin Göçü: Türkiye Örneği"

5.3. Fırsat Eşitsizliği

Türkiye'de fırsat eşitsizliği okul öncesinden başlayarak, üniversiteye hazırlık dönemlerine dek artarak devam eden, eğitim kurumlarının birbirinden büyük ölçüde ayrıştığı, (YÖK, 2007:25), bir olgu olarak değerlendirilir. Yükseköğretimde fırsat eşitsizliğini azaltmak amacıyla pozitif ayrımcılık (affirmative action) uygulamaları yürütülmektedir (Şenses, 2003).

Finansal Olanaklar: Bilimsel araştırmalar genellikle yüksek maliyetli olabilir. Laboratuvar malzemeleri, araştırma araçları, veri toplama ve analiz gibi unsurların maliyetleri, araştırmacının finansal kaynaklarına bağlı olabilir. Bu durum, düşük bütçeli veya finansal olarak kısıtlı araştırmacıların nitelikli araştırmalar gerçekleştirmesini engelleyebilir.

Erişim ve İnternet Bağlantısı: Bilimsel yayınlara erişim, sık sık abonelik veya ücretli dergilere bağlıdır. Bu, düşük gelirli ülkelere veya gelişmekte olan ülkelerdeki araştırmacılara erişimi kısıtlayabilir. Ayrıca, internet bağlantısına sahip olmak, elektronik yayınlara erişim açısından da önemlidir. İnternet erişimi düşük olan bölgelerde yaşayan araştırmacılar, nitelikli yayınlardan haberdar olma veya çalışmalarını sunma konusunda dezavantajlı olabilirler.

Dil Engelleri: Bilimsel yayınlar genellikle İngilizce dilinde yayınlanır ve bu, İngilizce bilmeyen araştırmacılar için bir engel olabilir. Dil bariyeri, araştırmacıların kaliteli yayınlar için uluslararası platformlarda iş birliği yapma veya makale gönderme konusunda zorluk yaşamalarına neden olabilir.

Yerel Kaynaklara Erişim: Bazı araştırmacılar, kısıtlı yerel kaynaklara veya laboratuvarlara erişime sahip olabilirler. Bu da araştırmalarının kapsamını veya kalitesini etkileyebilir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, yerel kaynaklara yeterli erişim olmadığından nitelikli araştırmalar gerçekleştirme fırsatı azalabilir.

Cinsiyet Eşitsizliği: Bilim alanında cinsiyet eşitsizliği, nitelikli araştırma fırsatlarına erişimi etkileyebilir. Kadın araştırmacılar, bazı toplumlarda ayrımcılığa veya cinsiyet temelli engellere maruz kalabilir. Bu durum, kadın araştırmacıların davranışsal, sosyal veya finansal nedenlerle nitelikli yayın şansını azaltabilir. Fırsat eşitsizliği sorunları, araştırmacıların farklı durumlarına bağlı olarak nitelikli bilimsel yayınlar yapma konusunda dezavantajlı olmalarına neden olabilir. Bu sorunları aşmak için, finansal destek sağlama, açık erişim politikalarını teşvik etme, dil bariyerlerini azaltma ve cinsiyet eşitliği konusunda politika düzenlemelerine odaklanma gibi önlemler alınması önemlidir.

Yükseköğretimde fırsat eşitliğinin tam olarak sağlanamama nedenlerinin başında hukuki anlamda eğitim haklarının korunmasına karşın, gelir dağılımlarında görülen adaletsizlikler (Kandemir ve Kaya, 2010).

Tablo 2. Türkiye'de Eğitim Hizmetlerinin Tüketim Harcamaları İçindeki Payı (Gelir Dağılımlarına Göre)
(2011)

2011 Yılı	Toplam	İlk %20	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Son %20
Kullanılabilir gelire göre sıralı yüzde 20'lik gruplar itibarıyla yıllık eşdeğer hane halkı gelir dağılımı (%) (a)	100,0	5,8	10,6	15,2	21,7	46,7
Gelire göre sıralı %20'lik dilimde, eğitim hizmetlerine yönelik tüketim harcamalarının, toplam tüketim harcamaları içindeki payı (%) (b)	2,0	0,7	0,8	1,3	1,6	3,4

Kaynak: Kandemir, Ö (2014). Türkiye'de Yükseköğretim Düzeyinde Uzaktan Eğitim Uygulamaları: Eğitimde Fırsat Eşitliği ve Ekonomik Kalkınma.

5.4. Hukuki Unsurlar

Telif Hakkı: Telif hakkı, bir yayının içeriğine sahip olma ve kontrol etme hakkıdır. Yayıncılar genellikle telif haklarına sahip olurlar ve telif haklarının korunması önceliklidir. Ancak, bazı durumlarda telif hakkı ihlali, yani başka birinin eseri izinsiz kullanma veya çoğaltma, yayınların niteliğini etkileyebilir.

Etik Kurallar ve Etik İhlaller: Bilimsel yayınlarda etik kurallara uyum, yayının niteliği açısından önemlidir. Bilim adamlarının ve araştırmacıların, araştırma sürecinde ve yayınlanan çalışmalarında etik ihlallerde bulunmaması gerekmektedir. Etik dışı uygulamalar (örneğin, veri manipülasyonu veya önemli bilgilerin gizlenmesi) yayının kalitesini olumsuz yönde etkileyebilir.

Patent ve Fikri Mülkiyet Hakları: Bazı bilimsel yayınlar, yeni buluşları, icatları veya patentle korunacak diğer fikri mülkiyet haklarını içerebilir. Bu tür yayınlar ve patent başvuruları, ilgili yasal prosedürleri takip etmeyi gerektirir. Patent başvuruları veya fikri mülkiyet hakkı ihlalleriyle ilgili hukuksal sorunlar, yayının niteliğini etkileyebilir.

Yalan veya İftira İddiaları: Bilimsel yayınlarla ilgili yalan veya iftira içeren iddialar, yayının itibarını ve niteliğini ciddi şekilde etkileyebilir. Yayında yer alan bilgilerin doğruluğunun ve güvenilirliğinin sorgulanması, yayının etkisini olumsuz yönde etkileyebilir.

Bu hukuki unsurlar, bilimsel yayınların niteliğini etkileyebilme potansiyeline sahiptir. Yayın sürecinde telif haklarına saygı ve etik kurallara uyum gibi hukuki sorumluluklar ile patent ve fikri mülkiyet haklarına yönelik uyum önemlidir. Ayrıca, yayınlarda doğru bilgi verme ve iftira iddialarına karşı gereken hukuki adımları atma da önemlidir. Bu, bilimsel yayınların güvenilirliğini ve itibarını korumak için gereklidir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 26. Maddesinde eğitim hakkı, herkesin eğitim alma hakkına eşitliği, temel öğrenimin ücretsiz olması, mesleki ve teknik eğitim uygulamalarının herkese açık olması, özellikle de Yükseköğretimin herkese tam ve eşit biçimde açık olması hususları yasal olarak güvence altına alınmıştır. Bu hususlar Türkiye’de ise, 1982 Anayasası’nın 42. Maddesinde belirtilen eğitim öğretim hakkının eşitliği, ilköğretim zorunluluğu ve ücretsiz olması, Devletin yoksul öğrencilerin eğitim masraflarını burs vb. kaynaklarla karşılayacağı, faydalı tedbirlerin alınması gibi hususlar belirtilerek yasal güvence sağlanmıştır. Ayrıca 24/06/1973 tarih ve 14574 Sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren, Millî Eğitim Temel Kanunu’nun 4. Maddesinde ise, Hiçbir eğitim kurumunun ırk, din, dil vb. ayırım gözetmeksizin herkese açık olması, herhangi bir imtiyaz ve ayrıcalığın hiçbir sınıf veya zümreye tanınmaması gibi hususlarla yasal koruma sağlanmıştır. Aynı kanunun 8.

Maddesinde fırsat eşitliğinin kadın erkek ayrımı olmaksızın sağlanması noktası vurgulanmıştır. Başarılı ancak maddi olanakları kısıtlı öğrencilerin öğrenimlerinin devamlılığını sağlamak amacıyla, Devletin parasız yurt, burs, kredi vb. yollarla yardım yapacağına ilişkin hükümler bulunmaktadır. Hukuki açıdan diğer önemli husus ise bağımsız denetim uygulamasıdır. 2000’li yıllardan itibaren başta akademi olmak üzere birçok kurum ve kuruluş bağımsız denetçilerin denetimine dikkat çekerek, bağımsız denetimin ne derece güvenilir ve mümkün olduğu gibi hususlar üzerinde durulduğu bilinmektedir (Oktay, 2013: 47). Bu noktada denetim fonksiyonu, hesap verilebilirlik mekanizmasının işlerliği açısından kontrol aracı olarak görülmektedir (Lee ve Azham, 2008: 1). Özetleyecek olursak genel hatlarıyla denetim, mevcut durumla olması gereken durum arasında belirli standartların konulması ve bu standartların yasa, kanun vb. yaptırımlarla kontrol edilmesidir (Suiçmez, 2016: 27). Akademik nitelik sorunlarına ilişkin, tarafların eğitim hakkı, fırsat eşitliği, atama kriterleri, yükselme kriterleri, bilimsel yayınlara ilişkin etik ilkeler şeklinde yasa ve kanunlarla güvence altına alınmıştır ancak bu hükümlerin uygulama aşamasında oluşabilecek usulsüzlüklere ilişkin sorunlar, sistem, politik ve bireysel bağlamları da içerisine alan genel bir sistem sorunudur.

5.5. Bireysel Özellikler

Araştırma sonuçlarına göre, akademik personelin iş yaşamında olumlu tutum geliştirmesinin başında kişisel gelişim, gelişim uygulamaları, bilimsel araştırmalara katılımları ve öğrencilerle kurdukları olumlu iletişim faaliyetleri gelmektedir (Oshagbemi, 1997: 354; Şenel vd., 2004: 209; Acar vd., 2004: 101). Akademisyenlere göre iç motivasyon kaynakları, dış motivasyon kaynaklarından çok daha güçlü bir etkiye sahiptir ve akademik personelin iş algısı ekonomik değil, manevi tatmin şeklindedir (Oran, 1989; Kılıç ve Gümüşeli, 2010: 290; Topçu vd., 2012; Hotamışlı ve Ağca, 2010: 113; Acar vd., 2004: 101). Türk akademisyenlerin iş tatminleri üzerine araştırma yapan Baş’a (2002) göre, yönetim tutum ve davranışları, iş niteliği, özellikle de yönetim ve meslektaşlarla iletişimin, akademisyen başarısı açısından oldukça önemli olduğunu ifade etmiştir. Akademisyen psikolojisinin işin niteliği açısından önemine işaret eden diğer bir araştırmaya göre Şenel vd. (2004: 208) yurt dışı bilimsel faaliyetlere katılma olanaklarının artırılması, kıdem ve unvanlara yönelik gecikme ve engellerin kaldırılmasının psikolojik sağlığa iyi geldiği, çalışma koşullarının yetersizliği, iletişim kısıtları ve yönetsel sorunların ise tam tersi bir etkiye neden olduğu belirtilmiştir. Benzer şekilde desteleyen başka bir araştırmaya göre yönetim ve iletişim problemleri akademisyenler açısından önemli bir kariyer sorunu olarak nitelendirilmektedir (İnandı vd., 2013: 231). Kılıç ve Gümüşeli’nin (2010) yönetim tarzı ile iş niteliği arasındaki ilişkiyi doğrulayan araştırması, Büyükmüşe

(2004) yönetim tutumu ile çalışma ortamı memnuniyet ilişkisinin pozitif yönde sonuçlarını içeren araştırma ve birçok benzer bilimsel araştırma, akademisyen iş niteliğinin başarısı ile, olumlu aktif iletişim ve iyi yönetim ilişkilerinin ilişkili olduğunu doğrulamıştır. Unvan, atama vb. durumlarla ilgili adalet, değer, sosyal onay, bilgiye erişim gibi değişkenlerde iş tatminini etkileyen önemli değişkenler arasında yer almaktadır Dost ve Cenkseven (2008: 35). Lacy ve Sheean (1997: 305) çalışmasında üniversitedeki iletişim atmosferi, birlik duygusu, meslektaşlarla ilişkiyi kapsayan çalışma ortamının iş memnuniyeti açısından en önemli unsurlar olarak bahsetmiştir. Özellikle de yöneticilerin güven ve huzur telkini ve aktif iletişim faaliyetleri üzerine yapılan araştırmalar, akademisyenler üzerinde tükenmişlik duygusunu engelleyici en önemli unsurların iletişimsel ve yönetsel ilişkiler olduğunu göstermektedir (Ardıç ve Polatçı, 2008: 90). Bu benzer araştırmalarda akademisyenleri en çok rahatsız eden durumlar ise, adaletsizlik, yönetimin keyfi uygulamaları, meslektaş ve yönetici desteğinin olmaması, akademik yükselme ve unvan gibi konularda çıkarılan zorluklar, sosyal olanaksızlıklar ve yetersiz iletişim biçimleridir (Dost ve Cenkseven, 2007: 209). Akademik yayınların niteliğini etkileyen temel kişisel özellikler (Amidon v c Hunler, 1966; Dcm po ve Gibson, 1985; Greenvwood, 1967; Bandura, 1969):

Bilgi ve Uzmanlık: Bir araştırmacının bilgi ve uzmanlık düzeyi, yayının niteliğini doğrudan etkiler. İyi bir araştırma yapabilmek ve bilgi birikimini kullanarak yeni bulgulara ulaşmak için yeterli bilgi ve uzmanlık gereklidir.

Araştırma Becerileri: Araştırma becerileri, bilimsel yöntemleri kullanma, veri toplama ve analiz etme yetenekleri gibi unsurları içerir. Nitelikli bir araştırma yapmak için iyi araştırma becerileri gerekir.

Analitik Düşünme Yeteneği: Analitik düşünme yeteneği, araştırma sonuçlarını eleştirel bir şekilde analiz edebilme ve sonuçlardan doğru çıkarımlar yapabilmeyi içerir. Nitelikli bir çalışma yapabilmek için bu yeteneğin güçlü olması önemlidir.

Yaratıcılık: Yaratıcılık, yeni ve orijinal fikirler üretme yeteneğidir. Bilimsel yayınlar, özgün ve yenilikçi çalışmaları teşvik eder. Yaratıcı düşünme ve yaklaşım, nitelikli bir yayın yapabilmek için önemlidir.

İletişim Becerileri: İyi bir bilimsel yayın, bulguların etkili bir şekilde sunulmasını gerektirir. İyi iletişim becerileri, çalışmanın yazılı veya sözlü olarak açık, anlaşılır ve ilgi çekici bir şekilde sunulmasını sağlar.

Çalışma Disiplini: Bilimsel yayınlar, titiz çalışma ve disiplinli bir yaklaşım gerektirir. Düzenli ve disiplinli bir çalışma rutini, nitelikli bir yayının oluşumunda önemlidir.

Motivasyon ve Azim: Nitelikli bir yayın yapabilmek için araştırmacının motivasyonlu olması ve azimle çalışması gerekmektedir. Zorluklarla karşılaşılabilir ve uzun bir süre boyunca çalışma gerektirebilir.

İş birliği ve Eleştirilere Açıklık: Bilimsel yayınlar genellikle ortak çalışma ve iş birliği gerektirir. Diğer araştırmacıların geri bildirimleri ve eleştirileri, çalışmaların niteliğini artırabilir ve geliştirebilir. Bu bireysel özellikler, araştırmacının çalışma ve yayın sürecinde etkili olmasını sağlar ve nitelikli bir bilimsel yayın yapabilme becerisini etkiler. Özetleyecek olursak bireysel başarıyı etkileyen içsel ve dışsal faktörlerin tümü için iletişimin niteliği bir kesişim kümesi olmakla birlikte aynı zamanda problemlerin yarattığı tükenmişlik duygusu, nitelik kaybı ve başarısızlık gibi sonuçların engellenmesi açısından da ortak bir çözüm noktası olabilir.

5.6. Etik ve Politik Unsurlar

Akademik etik, araştırmaların özensiz ve bilimsel metodolojiye uygun yapılmaması, yanıltma, veri aşırma, sahtekarlık, yazarlık hak ve sırasına yönelik ihlaller gibi bilimsel faaliyetlerin, usulüne uygun şekilde yapılamaması gibi durumlardır. Herkes ve tüm alanlar için geçerli olan etik değerler, şüphesiz ki en çok bilimsel araştırmalar açısından önemlidir. Çünkü akademik etkinlikler, toplumun ekonomik, kültürel, sosyal vb. alanlarda bilinçlenmesinin temellerinden birisidir. Bilginin üretimi, yayılması, teknolojiye dönüşümü gibi süreçlerin tamamında etik ilkelerin işlerliği büyük önem taşımaktadır. Üniversite yönetimi, akademik personel, idari personel, teknik personel, öğrenci ve ilgili tüm kurumlar akademik etiğin paydaşlarıdır. Eğitimde yaşanan aksaklıklar, kopya, eksik bilgi paylaşımı, ödül vb. uygulamalarda kayırmacılık, liyakat ilkesinin uygulanmaması gibi durumların tamamı akademik etik ihlalidir. İhlaller taraflar ve konularına göre çeşitli kategorilere ayrılabilir (Gören, 2002; Erdoğan, 2001; Sert, 2015; Polat ve Şahin 2016):

İnsan Hakları ve Etik Kurallar: Bilimsel araştırmalarda, insan haklarına saygı gösterilmesi ve etik kurallara uyulması önemlidir. Araştırmada yer alan insanlar üzerindeki etkilerin değerlendirilmesi, rıza alınması ve gizlilik gibi etik kuralların gözetilmesi, nitelikli bir yayın için gereklidir.

Araştırma Etik Kurulları: Bazı araştırmalar, etik kurullar tarafından incelenmesi ve onaylanması gereken özel süreçlere tabi olabilir. Araştırmacıların, etik kurallara uygunluk sağlamak için bu kurullarla çalışması ve gereken onayları alması gerekmektedir.

Araştırma Finansmanı ve Potansiyel Çıkar Çatışmaları: Araştırma finansmanı, yayına etki edebilen bir etik ve politik unsurdur. Araştırmanın finanse edildiği kaynaklar, araştırmacının bağımsızlığını etkileyebilir. Potansiyel çıkar çatışmalarının bildirilmesi ve beyan edilmesi, yayının kalitesini etkileme potansiyeline sahiptir.

Veri ve Bilgi Paylaşımı: Bilimsel yayınlar, araştırma verilerinin ve bilgilerinin paylaşılmasını içerir. Veri ve bilgi paylaşımının açıklık ve şeffaflığa dayanması önemlidir. Veri paylaşımı politikaları ve açık erişim politikalarının takip edilmesi, nitelikli bir yayının oluşumunda etkili olabilir.

Çıkar Çatışmaları ve İyi Yönetişim: Bilimsel yayınlarda, çıkar çatışması veya etik dışı davranışların önlenmesi için iyi yönetim süreçlerinin uygulanması önemlidir. Yayınlar, güven ve itibar temelinde yapılmalı ve yönetim ilkelerine uygun bir şekilde düzenlenmelidir.

Politik Baskı ve Cenzur: Bazı durumlarda, politik baskı ve sansürler bilimsel yayınların niteliğini etkileyebilir. Politik nedenlerle bilimsel çalışmaların kısıtlanması, yayınların eksik veya yanlış bilgiler içermesine yol açabilir. Özetleyecek olursak, bir bilimsel araştırmada karşılaşılan başlıca ihlaller, gerekli özenin gösterilmemesi, verilerin farklı amaçlar doğrultusunda değiştirilmesi veya kullanılması, başkalarının verilerini aşırarak veya bu verilerin kaynaklarını göstermemek, çeviri eserlerde kaynakça ihlalleri, araştırma fonlarını farklı amaçlar doğrultusunda kullanmak, araştırmayı ücret karşılığı başkalarına yaptırmak, kayırmacılık, malzeme materyal vb. kamusal gereçleri usulüne uygun kullanmamak, ulaştığı verilerle şantaj, peşkeş vb. usulsüzlükler yapmak, araştırmada bulunmayan kişileri fiilen dahil gibi göstermek şeklinde sıralanabilir. Tüm bu ihlallerin önlenmesi noktasında yasa koyucular olarak politik unsurların etkisi oldukça önemlidir. Akademik kadrolar, kadroların adilliği, yönetimin atama kriterleri, akademik personelin atama ve yükselme kriterleri, tüm memuriyetlerde tanınan ancak akademisyenler için geçerli sayılmayan eş durumu, eşlerin farklı şehirlerde olsalar da bir araya gelememeleri, eğitim olarak toplumun %1 lik kesiminde bulunan, lisans, yüksek lisans, doktora, öğretim üyeliği, doçentlik, profesörlük, dil, yayın, proje gibi yüzlerce şartı yerine getirmesine rağmen, gelir ve özlük hakları bağlamında hiçbir ayrıcalığın bulunmaması gibi problemler şüphesiz moral motivasyon kaybına neden olacak ve akademik, bilimsel faaliyetlerin niteliğini düşürecektir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmanın amacı, bilimsel çalışmaların birbirine öykünen, tekrarlayan, özde literatüre hiçbir katkısı bulunmayan, mevcudun tekrarı şeklinde sürekli kendini tekrar etme nedenlerinin, etik, iletişim sosyolojisi ve eleştirel teori bağlamında araştırılmasıdır. Bu amaçla, bu koşullara

zemin hazırlayan sistem sorunları, hukuki unsurlar, fırsat eşitliği, politik unsurlar, bireysel unsurlar ve etik sorunlar, iletişim sosyolojisi bağlamında araştırılmıştır. Araştırmada verilerin toplanmasında genel tarama modeli, verilerin analizinde ise eleştirel teori, eleştirel düşünme, yöntemi kullanılmıştır. Bulgularımız akademik tarafların bir bütün olarak birbirini etkilediği, sistemin bir parçası olarak öğrenciden teknik personele, idari personelden yönetim biçimine herhangi birisinde oluşacak, adaletsizlik, iletişimsizlik, mobbing veya eşitsizlik gibi durumun tüm sisteme sirayet edeceği yönündedir. Akademisyenler tarafından bilimsel niteliği düşüren en önemli sorunlar ise, yönetimde keyfiyet, adaletsizlik, unvan ve akademik yükselmede karşılaşılan engeller, iletişimsizlik, değersizlik, sosyal imkanların yetersizliği, meslektaş ve iş yeri ortamında yaşanan iletişim aksaklıkları olarak ifade edilmiştir. Sistem açısından temel sorun, arz talep dengesinin yanlış faktörlere göre belirlenmesi olarak görülmektedir. Ekonomik açıdan sorun olarak görülen başlıca durumlar ise bilgiye ulaşma, erişim, paylaşma, maaş tatmini veya kadro alma vb. sorunlar başta olmak üzere gelir dağılımlarında görülen adaletsizliğin beyin göçüne neden olduğu, olabileceğidir. Nitekim fırsat eşitsizliği sorunu da benzer biçimde eşitlik, adalet, güven gibi önemli erdemlerin sorgulanmasına neden olan bir problem olarak görülmektedir. Hukuki bağlamda yaşanan problemlerin başında yasaların yeterli olduğu ancak mevcut yasaların uygulanması açısından yaşanan usulsüzlükler dikkat çekmektedir. Son olarak bu unsurların hem sebep hem de sonuçları kapsamında değerlendirilen politik unsurların etkisi ise, karar verme, denetim ve yasa koyma mekanizması olarak tüm sorunların kaynağı ve aynı zamanda çözümü olarak hayati önem arz etmektedir. Tüm bu sorunlara yönelik, önleyici eylem planları ve uygulamalarla, problemlerin oluşumuna neden olan sorunların doğru ve etkin politikalarla önlenilebileceği düşünülmektedir. Politik unsurlar, bilimsel yayınların güvenilirliği, geçerliliği ve etkileyciliği üzerinde doğrudan etkilidir. Bireysel özellikler, araştırmacının bilgi ve uzmanlık düzeyi, araştırma becerileri, analitik düşünme yeteneği, yaratıcılık, iletişim becerileri, çalışma disiplini, motivasyon ve azim gibi faktörleri içermektedir. Bu özelliklerin güçlü olması, nitelikli bir bilimsel yayın yapma olasılığını artırır. Araştırma finansmanının açıklıkla beyan edilmesi ve potansiyel çıkar çatışmalarının dikkate alınması da önemlidir. Ayrıca, veri ve bilgi paylaşımının şeffaf ve açık bir şekilde gerçekleştirilmesi, çıkar çatışmalarının önlenmesi ve iyi yönetim ilkelerinin benimsenmesi de etik unsurların bir parçasıdır. Politik unsurlar, yayın sürecinde politik baskılar veya sansürlerin etkisini gösterebilir. Bu durumlar, bilimsel yayınların tarafsızlığını ve güvenilirliğini etkileyebilir. Genel olarak, nitelikli bilimsel yayınlar için bireysel özelliklerin güçlü olması, etik kurallara uyum sağlanması ve politik etkilerin minimal düzeyde olması

gerekmektedir. Sonuç olarak, bilimsel yayınların niteliği, bireysel özelliklerin yanı sıra etik ve politik unsurların bir bütün olarak değerlendirilmesiyle şekillenir. Bu unsurlara uyum sağlandığında, güvenilir, geçerli ve etkileyici bilimsel yayınlar ortaya çıkabilir.

Araştırmanın, akademik niteliğin ve bilimsel gelişmelerin önündeki engellerin aşılması açısından, hukuki, psikolojik, siyasi ve iletişim bilimleri ile ilgili taraflara katkı sunacağı ve sonraki araştırmalar açısından da faydalı olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- [1] Akın, A, Başarı Amaç *Oryantastonları ile Bilişötesi Farkındalık, Ebeveyn Tutumları ve Akademik Başarı Arasındaki İlişkiler*. Diss. Sakarya Üniversitesi, Turkey, 2006.
- [2] Akpullukçu, S., ve Günay, Y, Fen ve Teknoloji Dersinde Araştırmaya Dayalı Öğrenme Ortamının Öğrencilerin Akademik Başarı Hatırda Tutma Düzeyi ve Tutumlarına Etkisi. *Ege Eğitim Dergisi*, 14(1), 67-89, 2013.
- [3] Aktamış, H. ve Volkan A, Sanal Gerçeklik Programlarının Astronomi Konularının Öğretiminde Kullanılmasının Akademik Başarı ve Kalıcılığa Etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 9.2 58-70, 2013.
- [4] Al, U, *Çok Yazarlılığın Bilimsel İletişimdeki Yeri*. Küçük, M. E. (Ed.), Prof. Dr. Nilüfer Tuncer'e Armağan, içinde (s. 31–41). Ankara: TKD, 2005.
- [5] Al, U, Bilimsel Yayınların Değerlendirilmesi: H-Endeksi ve Türkiye'nin Performansı. *Bilgi Dünyası*, 9(2), 263-285., 2008.
- [6] Alparslan, A, Öğretim Elemanlarının İşlerinden Tatmin, Üniversitelerinden Memnun ve Gönüllü Olmalarındaki Öncüller: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'nde Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (11), 82-101., 2015.
- [7] Altınışık, S., ve Orhan, F, Sosyal Bilgiler Dersinde Çoklu Ortamın Öğrencilerin Akademik Başarıları ve Derse Karşı Tutumları Üzerindeki Etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(23), 2002.
- [8] Altınsoy, S, Yeni Devlet Üniversitelerinin Gelişimi: Sorunlar ve Politika Önerileri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (2), 98-104., 2011.
- [9] Amidon, E. J. ve Hunter, E, *Improving Teaching: The Analysis of Classroom Verbal Interaction*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1966.
- [10] Arifoğlu, B., & Sala Razi, G, *Birinci Sınıf Hemşirelik Öğrencilerinin Empati ve İletişim Becerileriyle İletişim Yönetimi Dersi Akademik Başarı Puanı Arasındaki İlişki*, 2011.

- [11] Arslan, B., ve Babadoğan, C, İlköğretim 7. ve 8. Sınıf Öğrencilerinin Öğrenme Stillerinin Akademik Başarı Düzeyi, Cinsiyet ve Yaş ile İlişkisi. *Eurasian Journal of Educational Research* 21.14 35-48, 2005.
- [12] Arslan, Selen Serel, vd., Genç Bireylerde Fiziksel Aktivitenin Akademik Başarı ve Depresyon Üzerine Etkisi. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi* 6.1., 37-42, 2017.
- [13] Bahar, H. H., Yener, Ö. Z. E. N., ve Gülaçtı, F, Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Cinsiyet ve Branşa Göre Akademik Başarı Durumları ile Öğrenme Stillerinin İncelenmesi. Ankara University, *Journal Of Faculty Of Educational Sciences (Jfes)*, 42(1), 69-86, 2009.
- [14] Bakırtaş, T., Kandemir, O. "Gelişmekte Olan Ülkeler ve Beyin Göçü: Türkiye Örneği. *Kastamonu Eğitim Dergisi* 18, 961-974, 2010.
- [15] Balci, A, *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2013.
- [16] Balkıs, Murat, vd., Tükenmişliğin öğretmen adayları arasındaki yaygınlığı, demografik değişkenler ve akademik başarı ile ilişkisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29.29 151-165, 2011.
- [17] Bandura, A, Social learning of moral judgments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 11(3), 275–279, 1969.
- [18] Belcher, B. M., Rasmussen, K. E., Kemshaw, M. R. & Zornes, D. A., Defining and assessing research quality in a transdisciplinary context. *Reserach Evaluation*, 6, 1-17, 2015.
- [19] Binici, K, *Tıp ve Sağlık Bilimleri Alanında Türkiye’de Yayınlanan Akademik Süreli Yayınlarda Niteliği Etkileyen Nedenler ve Kaliteyi Yükseltme*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.
- [20] Bitri, E. ve Keseroğlu, H. S, Türk Kütüphaneciliği ve Bilgi Dünyası Dergilerinin Özlerine Eleştirel Bir Bakış. *Türk Kütüphaneciliği*, 29(1), 241-257, 2015.
- [21] Budak, N., Özer, E., Kovalı, S., & İnceiş, N, Kahvaltının Öğrencilerin Beslenmesine Katkısı ve Akademik Başarıya Etkisi. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 33(1), 47-54, 2005.
- [22] Buluş, M, Öğretmen Adaylarında Bireysel Farklılıklar Perspektifinden Amaç Yönelimleri, Denetim Odağı ve Akademik Başarı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(2), 529-546, 2011.
- [23] Day, A. ve Peters, J., Quality Indicators in Academic Publishing. *Library Review*, 43(7), 4-72, 1994.

- [24] Dembo, M. H., ve Gibson, S., Teachers' Sense Of Efficacy: an İmportant Factor in School İmprovement. *The Elementary School Journal*, 86(2), 173–184, 1985.
- [25] Demircioğlu, M. Y., İdari Yargı Kararları Çerçevesinde Bilimsel Yayın Etiği Soruşturmaları. *Ankara Barosu Dergisi*, 1, 147-217, 2014.
- [26] Dolaşır Tuncel, S., Uluslararası Yayınlarda Nitelik: Bazı Spor Bilimleri Dergilerine Türkiye’den Gönderilen Araştırmaların Niteliği. *Spormetre: Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 6(3), 125-127, 2008.
- [27] DPT, *Yükseköğretim Sektörü Çalışması* (yayınlanmamış), 2011. Braunerhjelm, P. Regional Specialization and Universities: The New Versus The Old, December 2005, p.7.
- [28] Dünya Bankası, *Turkey Education Sector Study: Policy Options for the Reform of Tertiary Education*, 2005.
- [29] Erdil, Z., Sosyoekonomik olarak risk altında bulunan çocuklara yönelik erken müdahale programları ve akademik başarı ilişkisi. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi* 17.1 72-78, 2010.
- [30] Erdinc, D. U. R. U., ve BALKIS, M, Birey-Çevre Uyumu, Aidiyet Duygusu, Akademik Doyum ve Akademik Başarı Arasındaki İlişkilerin Analizi. *Ege Eğitim Dergisi* 16.1. 122-141, 2015.
- [31] Erdoğan, İ, Sosyal Bilimlerde Pozitivist-Ampirik Akademik Araştırmaların Tasarım ve Yöntem Sorunları, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 119-134, 2001.
- [32] Ertekin C, Berker N, Tolun A, Ülkü D., *Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunları*. Ankara: TÜBİTAK Matbaası, TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi) Yayınları, No: 1, (Mart):12., 2002.
- [33] Foucault M, *Hapishanenin Doğuşu*. Kılıçbay MA (çev.) 1. Baskı. Ankara: İmge, 220-420, 1992.
- [34] Frey, B. S, Problems with publishing: existing state and solutions. *European Journal of Law and Economics*, 19, 173– 190, 2005.
- [35] Gören, N, *Bilim Etiği ve Bilimde Sahtekarlık*, 2002.
- Greenwood, G. E., & Soar, R. S. (1973). Some relationships between teacher morale and teacher behavior. *Journal of Educational Psychology*, 64(1), 105–108.
- [36] İnci, O, *Bilimsel Yayın İlkeleri, Yanıltmalar, Yanıltmaları Önlemeye Yönelik Öneriler, Araştırma ve Yayın Etiği*. ULAKBİM Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık 7. Ulusal Sempozyum, İçinde (S. 69-89). Ankara: TÜBİTAK ULAKBİM, 2009.

- [37] Kandemir, Ö, Türkiye'de Yükseköğretim Düzeyinde Uzaktan Eğitim Uygulamaları: *Eğitimde Fırsat Eşitliği ve Ekonomik Kalkınma. Türk Çalışmaları (Elektronik)*, 9(5), 1155- 1176, 2014.
- [38] Kaya, F ve Oğurlu, Ü, The Relationship Among Self-Esteem, Intelligence, And Academic Achievement Benlik Saygısı, Zekâ ve Akademik Başarı İlişkisi. *Journal of Human Sciences*, 12.1 951-965, 2015.
- [39] Kırkkılıç, H. A., Sevim, O. ve Söylemez, Y, Akademisyenlerin Bilimsel Araştırma Tutumlarının Akademik Etik Değerler Açısından İncelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (2), 375-390, 2015.
- [40] Koca, F ve Dadandı, İ, Akademik Öz-Yeterlik ile Akademik Başarı Arasındaki İlişkide Sınav Kaygısı ve Akademik Motivasyonun Aracı Rolü, *İlköğretim Online* 18.1, 2019.
- [41] Kozak, N, Türkiye’de Yayımlanan Akademik Dergilerin Niteliklerindeki Zaman İçerisindeki Değişim Nedenleri: Sağlık, Sosyal ve Teknik Bilim Alanlarında Yayımlanan Dergiler Üzerine Bir İnceleme, *Bilgi Dünyası*, 4(2), 146-174, 2003.
- [42] Lee, T., Azham, M.A., The Evolution of Auditing: An Analysis of the Historical Development, *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 4(12), ss.1-9., 2008.
- [43] *Magna Carta Universitatum, Bologna Process Committee*, 900th Aniversary of the Alma-mater, Bologna, Italy, 1988.
- [44] Nentwich, M, Quality control in academic publishing: challenges in the age of cyberscience. *Poiesis Prax*, 3, 181-198, 2005.
- [45] Oktay, S., Bağımsız Denetim Etkinliğinin Arttırılmasında, Denetim Hizmetinde Kalite ve Kalite Kontrol: ABD Düzenlemeleri. *Maliye Finans Yazıları*, 27(100), ss.42-94, 2013.
- [46] Olkun, S, *Eğitimle ilgili uluslararası bilimsel dergilerde yayım yapma süreci: Fırsatlar, sorunlar ve çözüm önerileri*. Karakütük, K. (Ed.), Sosyal bilimlerde süreli yayıncılık birinci ulusal kurultay bildirileri, içinde (s. 43-48). Ankara: TÜBİTAK, 2006.
- [47] Ortaş, İ. (2002). Üniversitelerin sorunları-I. Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi, 2(4), 3.
- Bozkurt, O. N, Bilimsel Yayınların Niteliği ve Nitelik Sorunlarına İlişkin Akademisyen Görüşleri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 11 (1), 128-137, 2021.
- [48] Özerbaş, M. A, Yaratıcı Düşünme Öğrenme Ortamının Akademik Başarı ve Bilgilerin Kalıcılığa Etkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(3), 675-705, 2011.
- [49] Polat, E. ve Şahin, B, Turizm Yazınında Etik: Problemlerin Tespiti ve Çözüm Önerileri Üzerine Pilot Bir Araştırma, *Akademik Bakış Dergisi*, 55, 604-629, 2016.

- [50] Sert, S, *Turizmin Disiplinler Gelişiminde İntihal Engeli: Turizm Alanındaki Lisansüstü Tezlerde (2012- 2014) Yapılan Atıflar Üzerine Bir Araştırma*. 15. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı, ss.133-144. Ankara, 2015.
- [51] Subaşı, G, Verimli Ders Çalışma Alışkanlıkları Eğitiminin Akademik Başarı, Akademik Benlik Kavramı ve Çalışma Alışkanlıklarına Etkisi. *Eğitim ve Bilim* 25.117, 2000.
- [52] Suna H, Özer M, Türkiye’de Sosyoekonomik Düzey ve Okullar Arası Başarı Farklarının Akademik Başarı ile İlişkisi. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 12(1), 54- 70, 2021.
- [53] Şenses, F, İktisat Alanında Eğitim ve Araştırma Sorunları: Mevcut Durum, Beklentiler ve Öneriler, Sosyal Bilimlerde Öngörü Çalışması, İktisat Grubu Çalışmaları, F. Şenses (der.) içinde, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2007.
- [54] Tanır, H, İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinde Fiziksel Aktivite Düzeyi ve Bazı Antropometrik Özelliklerin Akademik Başarı ile İlişkisi, 2013.
- [55] West, S., King, V., Carey, T. S., Lohr, K. N., McKoy, N., Sutton, S. F. & Lux, L., Systems to rate the strength of scientific evidence. North Carolina: Research Triangle Institute, 2002.
- [56] Yenidünya, A, *Lise Öğrencilerinde Rekabetçi Tutum, Benlik Saygısı ve Akademik Başarı İlişkisi*. Diss. Marmara Üniversitesi (Turkey), 2005.
- [57] YÖK (Yükseköğretim Kurulu) (2007) *Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi*, YÖK: Ankara.

Prudence, M.R, *Pottery Analysis*, The University of Chicago Press/Chicago and London, 1987.

BODY PERCEPTION OF ADULTS AND ADVANCED ADULTS, PERCEIVED SOCIAL SUPPORT AND SOCIAL RESPONSIBILITY LEVELS EXAMINATION OF ATTITUDES TO AGE

Dr,Öğr.Üyesi Ece Naz ERMİŞ¹

¹ İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Mail Adresi:
ORCID ID: 0000-0003-3054-2014

ÖZET

In this study, the attitudes of adults and older adults towards aging according to body image, perceived social support and social responsibility levels were examined together with demographic variables. In the study, which was carried out on a voluntary basis, 320 participants were reached. Of the 320 participants, 162 were men and 158 were women. The study group consists of emerging adults aged 18-25 and advanced adults aged over 60. As data collection tools, Attitudes towards Aging and Aging Scale, Multidimensional Scale of Perceived Social Support (MSPSS), Body Perception Scale (BAS), and Individual-Social Responsibility Scale (PSSS) were used. In the data analysis phase, reliability analysis, Independent Sample T Test, Pearson Correlation Analysis were applied. According to the findings obtained as a result of the analysis of the data, a significant difference was found between the variables of gender and age and the attitude towards old age. There was no significant difference between the variables of education, living with an elderly individual and being in a care-giving situation, and the attitude towards old age. Significant relationships were found between perceived social support variable, body perception level and social responsibility level and attitude towards old age. All these results are important to compare the attitudes of emerging adults and older adults to old age and understand which variables are related. Discussions and solutions are needed in order to expand positive attitudes towards aging and increase intergenerational interactions.

Anahtar Kelimeler : body perception, social support, social responsibility, aging

1. INTRODUCTION

The World Health Organization states that the chronological age used to define the elderly is not a precise indicator, that aging is not the same for every elderly person, and that the elderly at the same age may show different developmental characteristics. Old age, which includes cultural and social differences, is the final destination of a living organism as a result of a series of life stages that are articulated one after the other, such as infancy, childhood, adolescence, and adulthood. It is a life stage that has to be experienced naturally and inevitably, unless there is a life-threatening illness or loss of life as a result of a sudden event. Although these phases are interconnected and occur one after the other, they can include change and development as well as regression (Gök, 2019).

The phenomenon of old age, which occurs differently in every geography and culture, is an inevitable part of human life. While the old person is someone who is respected and important in some communities, in some communities he is in such a helpless position to be left to die. In the context of health services that have developed with some innovations such as technology, the elderly population in the world has increased considerably, and the society's view of aging has changed to the same extent. Along with modern life, aging attitudes in society present a more "undesirable, isolated" profile. The elderly person of the modern world has become isolated from the society as an occasion of the decreasing productivity table with the gradual loss of productivity and the encouragement of the elderly to retire after radical balance changes such as the Industrial Revolution (Yaşar and Avcı, 2020).

Social support can be expressed as the material and moral assistance that an individual receives from his/her immediate environment such as family, friends and neighbors when living conditions are challenging. Perceived social support is the personal meaning attributed to the social support received by the individual (Yıldırım, 2022). The social support perceived by the individual in situations that cause anxiety is a positive factor for the individual in coping with the negative consequences of the difficult situation. Various classifications and species have been put forward by researchers because there is no consensus about it. These groupings are generally expressed in terms of emotional, evaluation, information and instrumental social support.

Body perception is a concept that has found its place as a subject in many researches when examined sociologically and psychologically. Every person has thoughts and feelings about the image he sees in the mirror. These feelings and thoughts form the basis of a person's body perception by forming behaviors. Body image is the reflection of the body seen in the mirror within the person. The aforementioned reflection is based on the subjective, completely personal perception of the person. Perceptions are shaped by culture. It will be possible to say that body perception is also formed by a cultural configuration. The fact that a person looks in the mirror and feels good and beautiful means positive body perception (Öngören, 2015).

Responsibility, according to the TDK, is defined as the individual's own behavior and assuming the consequences of any event that develops in his jurisdiction. Social responsibility, on the other hand, is basically the individual's or the institution's aim to provide benefit to the society. In line with this purpose, individuals engage in activities based on volunteerism. Volunteering, on the other hand, is the whole of behaviors aimed at the welfare of the society, which people do with their own free will without any self-interest (Akıncı, Vural, & Coşkun, 2011). From past to present, social responsibility activities based on volunteering have been encountered in different forms. While it is seen that social responsibility behavior is used in more traditional societies to guide the young people and the society with the wisdom brought by their age and experiences, today the perception of the old person who conveys information has mostly changed with industrialization and developing technology. Feeling social responsibility and providing a bridge between generations seem to be transferred to the younger generation, who learn more actively and quickly at this point.

As a result of a study conducted by Güven, Muz, and Ertürk (2012) on the attitudes of university students towards ageism, it was determined that university students had a positive attitude towards ageism. It has been determined that the students' desire to live with their parents after starting a family is to support their parents. In another study (Ermiş, 2020), it was seen that the beliefs of young people about personality traits and body perceptions affect attitudes towards aging. In a two-stage study by Luo Lu, Shu-Fang Kao, and Ying-Hui Hsieh (2009), the positive attitudes of advanced adults in Taiwan, a Chinese society, towards the elderly and their welfare level were examined. According to the conclusion of this research, Taiwanese society has a positive attitude towards aging. They revealed that rich life experiences are associated with the role of the teacher in conveying wisdom, spiritual knowledge and experiences, and in being consulted, and a positive representation of old age, along with social prestige. Another result is that the positive attitudes of older people are not affected by the physical, psychological, social or financial aspects of aging, and people continue to remain optimistic. In addition, it has been observed that the perceptions of the elderly regarding aging are more positive than the young.

Although there are studies that deal with the attitude towards aging separately with some similar concepts in this study, there is no research in the literature that deals with all of them together. There is a greater need to associate dynamic concepts emphasizing lifelong development, such as lifelong learning, with the phenomenon of aging. In addition, the emphasis placed on the youth, vitality and agelessness of the body in today's capitalist discourse has not only affected advanced adults, but also included the younger generation in a strong imposition. As a result of the new nuclear family order and technological developments, the fulfillment of traditional values has decreased and the perception of social support brought about by living together has also weakened. As a result of these emotional and physical distances, intergenerational interactions have weakened and intergenerational prejudices have also affected attitudes. Considering all these reasons, attitudes towards old age in this study; It has been discussed through a sample of people from two different life stages, adults and advanced adults, who appear within the framework of the concepts of perceived social support, body image and social responsibility.

2. METHOD

2.1. The universe and sample of the research:

This study is based on two different age categories, the "Emerging Adulthood" phase conceptualized by Jeffrey Jensen Arnett, which covers the 18-25 age range, and Erik Erikson's "Advanced Adulthood" phase, which includes people over the age of 60; It was found appropriate in terms of determining the changing attitudes of individuals belonging to both age categories on the phenomenon of old age. A sample group of 320 people was analyzed in the study. Participants in the sample groups were selected by random method. 203 participants are between the ages of 18-25, and 117 participants are people aged 60 and over. 162 of them are men and 158 of them are women.

2.2. Data collection tools:

To measure the attitude towards aging in adults, the Attitudes towards Aging and Aging Scale (YYITÖ), In this study, the Cronbach Alpha coefficient was found to be .95. The Multidimensional Scale of Perceived Social Support (MSPSS) was used to measure the level of perceived social support, and the Cronbach Alpha coefficient calculated for this study was calculated as .81. Body Perception Scale (BAI) was used to measure the level of body perception. In this study, the Cronbach Alpha coefficient was calculated as .94. Individual-Social Responsibility Scale (PSSS) was used to measure the social responsibility levels of individuals. In this study, the Cronbach Alpha coefficient was calculated as .87. In addition, a demographic questionnaire was used. The analysis of the obtained data was carried out in IBM SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) version 26. Independent Sample T Test, Pearson Correlation analyzes were applied.

3. FINDINGS

In this section, the results of the analysis of the research questions are given.

Research questions: Is there a difference between the attitudes of emerging adults towards aging and the attitudes of older adults towards aging? Is there a relationship between adults' body perceptions and their attitudes towards aging? Is there a relationship between perceived social support levels of adults and their attitudes towards old age? Is there a relationship between the social responsibility level of adults and their attitudes towards old age? Do adults' attitudes towards old age differ according to their gender? Do the scores of attitudes towards old age differ according to the education level of adults? Is there a difference between the attitude scores of adults according to whether they live with an elderly individual or not? Is there a relationship between the income levels of adults and their attitudes towards old age? Is there a difference between the attitude scores towards old age according to the adult caregiver role?

Table 1. Independent Sample T-Test Analysis Between Age and Attitude towards Old Age

					T-Test		
	Age	N	$\bar{x}$	ss	F	p	T
attitude towards old age	18-25	203	132,6158	30,06429	,927	,511	,658
	60 age +	117	130,3162	30,18725			

According to the results of the Independent Sample T Test analysis, there was no significant difference between the age groups and the attitude towards old age, as a value above $p > 0.05$ ($p = .511$) was determined.

Table 2. Independent Sample T-Test Analysis Between Education Level and Attitude towards Old Age

					T-Test		
	Education	N	$\bar{x}$	ss	F	p	t
attitude towards old age	High school and below	104	135,4327	28,94882	,005	,131	1,512
	University and above	216	130,0139	30,52265			

According to the results of the Independent Sample T Test analysis, there was no significant difference between the level of education and the attitude towards old age, since a value above $p > 0.05$ ($p = .131$) was determined.

Table 3. Independent Sample T-Test Analysis between Elderly and Living Status and Attitudes towards Aging

					T-Test		
	Living with an elderly person	N	$\bar{x}$	ss	F	p	t
attitude towards old age	yes	220	130,7545	30,47064	,238	,369	-,900
	no	100	134,0200	29,23502			

According to the results of the Independent Sample T Test analysis, there was no significant difference between an elderly individual and his/her life status and attitude towards old age, as a value above $p > 0.05$ ($p = .369$) was determined.

Table 4. Independent Sample T-Test Analysis Between Caregiver Status and Attitude towards Aging

					T-Test		
	Caregiver Status	N	$\bar{x}$	ss	F	p	t
attitude towards old age	Yes	148	131,6419	29,30859	,245	,942	-,073
	No	172	131,8895	30,81760			

According to the results of the Independent Sample T Test analysis, there was no significant difference between the caregiving status and the attitude towards old age, as a value above $p > 0.05$ ($p = .942$) was determined.

Table 5. Independent Sample T-Test Analysis Between Gender and Attitudes Regarding Aging

					T-Test		
	Gender	N	$\bar{x}$	ss	F	p	t
attitude towards old age	Male	162	131,0802	31,87144	1,869	,046	-,418
	Female	158	132,4873	28,21432			

According to the results of the Independent Sample T-Test analysis, a statistically significant difference was found between gender and attitude towards old age, as a value above $p < 0.05$ ($p = .046$) was determined.

Table 6. Correlation Test between Body Image and Attitude towards Aging

		attitude towards old age
body perception	r	.387**
	p	.000
	N	320

According to the correlation analysis findings, there was a statistically positive and moderately significant relationship between body image and attitude towards old age ($r=.387$) ($p=.000$). As the body image score increases, the attitude score towards old age also increases.

Table 7. Correlation Test between Perceived Social Support and Attitude towards Aging

		attitude towards old age
perceived social support	r	-.150
	p	.007
	N	320

According to the findings of the correlation analysis, a statistically negative and low-level significant relationship was found between perceived social support and attitude towards old age ($r=-.150$) ($p=.007$). As the perceived social support score decreases, the attitude score towards old age also increases.

Table 8. Correlation Test between Social Responsibility and Attitudes towards Aging

		attitude towards old age
social responsibility	r	.270**
	p	.000
	N	320

According to the correlation analysis findings, there was a statistically positive and low-level significant relationship ($p=.000$) between social responsibility and attitude towards old age ($r=.270$). As the social responsibility score increases, the attitude score towards old age also increases.

4. GENERAL EVALUATION AND CONCLUSIONS

Being one of the inevitable periods of life, old age is a process that individuals from all age groups will one day think about. The impressions and experiences of individuals about aging throughout their lives shape their attitudes towards aging. The old age period is a period in which many psychological, physiological and social changes are experienced. People perceive the aging process negatively, as these changes are often physically, emotionally and

socially challenging for the elderly (Otrar, 2016). This research was carried out to examine how this process is perceived by the masses and how the attitude towards the elderly is in the light of the characteristics of the old age period. According to the findings obtained from the demographic data, it was examined whether it differs according to gender, education, age, whether or not to live with an elderly person and whether it differs according to the status of caring for an elderly person. Of these variables, only gender was found to have a significant result in favor of women. When we look at the literature, results in favor of women in terms of gender were observed, which is consistent with the finding of this study. It has been determined that male students have a more negative attitude towards old age than female students (Akpınar, 2021), male caregivers have more negative attitudes towards the elderly than female caregivers, and men are more afraid of their own aging processes compared to female adults (Romshony, 2020).

Although there was no significant difference in this study when the variables of education, income level and age were evaluated together, in another study in the literature (Gökmen et al., 2020), it was found that the age variable was an important predictor of the attitude towards old age. As the age of individuals increases, their negative attitudes towards older people also increase. Some studies also reveal that young adults have a more negative attitude towards the elderly compared to other age groups (Ermiş, 2021).

No significant difference was found between the situation of living with an elderly person at home and the attitude towards old age, and previous studies in the literature (Gökmen et al., 2020) provided results that support this finding. This situation reveals the conclusion that the attitudes of people who have lived with an elderly person and those who have not lived with the phenomenon of old age may have a similar feature.

On the other hand, it was thought that the income status, education status and age of people who lived with an elderly individual may also have an effect on the attitude towards old age. It was concluded that it will increase positively. In another study (Alkaya & Okuyan, 2017), if individuals over 60 are evaluated as elderly people, it is determined that students who have an elderly person at home, take care of elderly family members, and are in active communication with elderly people every day have a high attitude score towards old age. , it was seen that there was a statistically significant difference. In this study, no significant

relationship was found between the status of caring for an elderly person and the attitude towards aging. It was found that they developed a more positive attitude towards

The existence of positive relationships between body image and attitude towards old age, the power of the body on self-esteem and sense of identity (Erden, 2019), positive body image and positive attitude towards the elderly are consistent with the findings of the existence of physical appearance efforts and attitudes towards old age (Ermiş, 2021).

Today, the post-modern discourse developed against aging has almost come close to ignoring the elderly in terms of existentialism. Therefore, for both the emerging adult and the advanced adult, the perception of the image he sees in the mirror as young, beautiful and flawless as possible, the scarcity of traces of old age on the body, also turns the perception of old age into a more positive one.

As the level of social responsibility increases, the positive increase in the attitude towards old age is not based on the studies supporting this connection in the literature, but the relationship between the level of social responsibility and intergenerational solidarity creates a differentiation in terms of individual responsibility level of working in jobs/projects with disadvantaged groups, which supports the finding (Tulberg, 2001). The stronger the social responsibility and social perception of individuals towards their environment, the higher their motivation to notice other age groups, people who need help and interaction and to do something for them. Empathy and social cognition skills involved in social responsibility also moderate the attitude towards the elderly.

Finally, an inverse negative relationship was found between perceived social support and attitudes towards the elderly. Sources of social support; It was handled in 3 groups as family, friends and special people. If people live without adequate emotional support from social support resources, their positive attitudes towards old age increase. In this situation, similar to the perception of social responsibility, which is another variable, the lack of social support may enable relatively disadvantaged people to develop a perspective that is more sensitive to their position.

Modernization and increase in nuclear family structure, adoption of individualistic cultures reduce positive attitudes towards the elderly. (Ermiş & Bayraktar, 2021). These studies provide important evidence to realize the value of social support perception especially for elderly people who feel relatively lonely and anxious in life. Due to the fact that advanced adults' relationship with technology is not as tight as emerging adults, it has been difficult to reach people aged 60 and over.

The fact that today's elderly people lived in a period far from technology and technology coincided with their old age has been an obstacle to reaching the elderly living alone in different cities. It was not possible to reach people who did not have anyone with them to take the survey and who could not use a smart phone. It is thought that because advanced adults have difficulties in reading, writing, hearing or seeing, having someone read the questionnaire to them may have caused them to hesitate and answer the questions in a biased manner.

Since it is thought that there may be fundamental differences between the changes in the family structure and the emerging adults, who are the mix of the Z generation and Y generation, and the advanced adults who are the X generation, in terms of technological development, internalizing cultural acceptances and valuing the common social consciousness, it is thought that the ideas and opinions of the adult groups about aging are important. It is also necessary to examine the attitudes of the group as separate developmental periods with the variables that are thought to affect that group.

Along with more sustainable and dynamic variables such as social cognition, social intelligence, intellectual skill characteristics that take into account the perception of others, and their beliefs about lifelong learning, new models that predict attitudes towards aging can also be tested.

RESOURCES

Adıbelli, D., Türkoğlu, N. ve Kılıç, D., Öğrenci hemşirelerin yaşlılığa ilişkin görüşleri ve yaşlılara karşı tutumları. Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi, 6(1), 2-8, 2013.

Akıncı Vural, B.Z. ve Coşkun, G., Kurumsal sosyal sorumluluk ve etik. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 1(1), 223, 2011.

Akpınar, Ö., Üniversite öğrencilerinin yaşlılık tutumlarının ölçülmesi İstanbul Üniversitesi örneği, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul, 2021.

Alkaya, S. A. ve Okuyan, C. B., Hemşirelik öğrencilerinin yaşlı bireylere yönelik tutumları. Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi, 4(1), 43-52, 2017.

Ermış, E. N. ve Bayraktar, S., Travma sonrası gelişim perspektifinden gelişimsel egride yeni bir kuşak olarak COVID-19. International Journal of Social Sciences and Education Research, 7(1), 95-105, 2021.

Ermış, E. N., Üniversite Öğrencilerinin Beden Algısı ve Yaşamda Anlam Duygularının Yaşlılığa İlişkin Tutumları Üzerine Etkilerinin İncelenmesi. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(1), 185-194, 2021.

Gök, H., *Türkiye’de yaşlılık olgusu ve yaşlılara ilişkin tutumların kültürel temelleri üzerine bir alan araştırması*. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2019.

Gökmen, B. D., Kanbay, Y., Fırat, M., Akçam, A. ve Öztürk, Ş., Yaşlıya yönelik tutumlar ve etkileyen etmenlerin incelenmesi. Türkiye Klinikleri Sağlık Bilimleri Dergisi, 5(2), 253-263, 2020.

Güven, Ş., Muz, G. U. ve Ertürk, N. E., Üniversite öğrencilerinin yaşlı ayrımcılığına ilişkin tutumları ve bu tutumların bazı değişkenlerle ilişkisi. Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 15(2), 99-105, 2012

Lu, L., Kao, S. ve Hsieh, Y.H., Positive attitudes toward older people and well-being among Chinese community older adults. Journal of Applied Gerontology, 29(5), 622-639, 2009.

Otrar, M., Yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin tutum ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması, İstanbul University Journal of Sociology, 36(2), 527-550, 2016.

Öngören, B., Sosyolojik açıdan sağlıklı beden imgesi. Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, 16 (34), 25-45, 2015.

Yaşar, Ö. ve Avcı, N. Değişen yaşlılık algısı: Covid-19 ile damgalanan yaşlılar, Journal of Turkish Studies, 15, 4, 1251-1273, 2020.

Yıldırım, H., *Üniversite öğrencilerinin affetme ile yılmazlık ve algılanan sosyal destek düzeylerinin incelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2022.

CEMİLE OSMANOVA’NIN KIRIM TATAR HALK OYUNLARI’NIN AKTARILMASI VE YAŞATILMASINDAKİ ROLÜ

Doç. Dr. Gülşen Erdal

Kocaeli Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı, Müzikoloji Bölümü

ORCID: 0000-0000-5299-126x

Özet

Bulunduğu coğrafya ile olağanüstü bir doğaya sahip olan Kırım, kültürünün renkli ve önemli bir simgesi olan dansları ile tanınır. Bu dansların önemli temsilcisi Cemile Osmanova, Kırım Tatar halk oyunları koreografi ve Kırım Tatar halk oyunları devlet sanatçısıdır. Cemile Osmanova, bir balerin olarak eğitim alıp yetişmesine rağmen Kırım Tatar Halk Danslarını uzun yıllar oynamıştır. Dans yaşantısı ailesinin Kırım’dan Özbekistan’a gönderilmesi ile Özbekistan’da başlayan Cemile Osmanova, dans kariyeri boyunca Kırım Tatar kültürünü dans ve müzikle aktarmayı kendisine misyon edinmiştir. Bu süreç zarfında artık gençlere Kırım’ın kültürünü aktarabileceği yol olan eğitimciliğe geçerek profesyonel dans yaşamını eğitimciliğe dönüştürmüştür. Cemile Osmanova’nın dans yaşamı ve eğitimcilik süreçleri bir toplumun kültürel değerlerinin dans ve müzik yoluyla aidiyet ve varlığın sürdürülmesi açısından ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından örnek teşkil etmektedir. 1976’da Özbekistan Devlet Koreografi Okulu’ndan balerin olarak mezun olan Cemile Osmanoava, 1976 yılında Kırım Tatar Devlet Filarmoni Orkestrası’nın «Haytarma» şarkısı ve dans topluluğunun bale sanatçısı olarak profesyonel meslek yaşamına başlangıç yapar. 1999 yılında Cemile Osmanova’ya «Onur Sanatçısı» 2009’da «Ukrayna Kültürünün Onursal Çalışanı» gibi sanatsal ünvanlar verilir. Cemile Osmanova’nın bir halk dansları sanatçısı olarak ayırt edici özelliği, farklı tarzların dans figürlerini aynı derecede etkileyici bir şekilde somutlaştırarak bir arada sunma yeteneğidir. Cemile Osmanova, Kırım Tatar Halk Danslarına ilişkin koreografilerinde geleneksel koreografi ile klasik balenin unsurlarını dansında ustaca birleştirir ve izleyene sunar. Bu tarz kendisinin modernle gelenekseli ulusal ile evrenseli aynı platformda sergilemedeki ustalığının bir göstergesidir.

Anahtar Kelimeler : Cemile Osmanova, Kırım Tatar Halk Dansları

1. GİRİŞ

Kırım, Karadeniz’in kuzeyinde yarımadadan oluşan bir coğrafyaya sahip siyasal durumu değişkenlik göstermiş bir ülkedir. Eşsiz doğası ve kültürü ile ayrıcalıklı insanların yaşadığı bir coğrafya olmakla beraber Kırım, aynı zamanda Karadeniz’de stratejik ve ticari açılardan yüzyıllar boyunca önemini korumuştur. Kırım’ın hakim Türk topluluğunun Kırım Tatarları olduğu bilinir (Golden, 2012, s.397). Kırım’a ulaşan ilk Türk kavmi Hunlar olmakla beraber, Kırım’ın kültürel ve etnik yapısında etkili olan Türk kavminin ise Kıpçaklar olduğu bilgisi kabul görür. Kıpçaklar, Kırım coğrafyasında yaklaşık 200 yıl kadar yer almışlardır. Cengizhan 1223’te tüm Kırım’ı ele geçirir. Ancak kısa süre sonra Cengiz İmparatorluğu parçalanır ve Batu

Han liderliğinde Altınordu Devleti varlık gösterir (Toplu, 2015, s.16). Uzun süren taht kavgaları, Orta Asya'dan gelen Timur akınları gibi nedenlerle Altınordu Devleti bölünür ve Kırım, Kazan, Sibir, Astrahan hanlıkları ve Nogay Mirzalığı oluşur. Kırım Hanlığı'nın kurucusu Hacı Giray Han olup, özellikle 1475 sonrası Kırım Hanlığı ile Osmanlı İmparatorluğu uyum ve ortak çıkarlar doğrultusunda yaşarlar (Toplu, 2015, s.17). 1774'te Rusya ile Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım Hanlığı Osmanlı'nın koruyuculuğunu kaybeder. 1783'te Rusya'nın Kırım'ı işgaliyle Kırım Tatarları için yüzyıllar boyu sürecek olan esaret yılları başlar. (Toplu, 2015, s.19). Çok sayıda Kırım Tatarı yeni bir hayatın peşinde Osmanlı topraklarına yol alır ve Kırım Tatarlarının göçle ilgili kara yazgısı da artarak devam eder. 1877-88 Osmanlı-Rus savaşı ardından Kırım Tatarları daha da zor durumda kalırlar göç etmeye zorlanırlar ve hayatta kalmak için tek çare olarak göç ederler (Toplu, 2015, s.28). Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesinden itibaren 150 sene aralıksız devam eden göçler özellikle XIX. yüzyılda en üst düzeye ulaşır. XX. yüzyılda Kırım'dan göç eden Kırım Tatarları'nın sayısı Kırım'da kalanlardan çok daha fazla olduğu düşünülmektedir. Kırım'dan göç eden Kırım Tatarları'nın tam sayısını vermek zor da olsa 1783-1922 döneminde 1.800.000 Kırım Tatarı'nın Osmanlı Devleti'ne göç ettiği görüşü kabul görmektedir.¹

“Kırım Tatarları için asıl büyük felâket, Stalin tarafından 11 Mayıs 1944'te imzalanan ve Kırım Tatarları'nın son ferdine kadar Kırım'dan sürülmesini emreden karardan sonra başladı. 17 Mayıs'ı 18 Mayıs'a bağlayan gece Kızıl Ordu askerleri tarafından yataklarından kaldırılan Kırım Tatarları, hazırlanmaları için yalnızca 15-20 dakika zaman ve ancak ellerinde taşıyabilecekleri kadar eşya almalarına izin verilerek hayvan vagonlarına yüklendi. Pek çoğunda oturmaya yer kalmayacak derecede insanla doldurulan vagonlar dışarıdan mühürlendi ve en az üç-dört hafta sürecek olan yolculuğa çıkarıldı. Günlerce yiyecek ve su verilmeyen, cesetlerin dışarı çıkarılmasına müsaade edilmeyen ve hiçbir tıbbî yardımın söz konusu olmadığı bu ölüm yolculuğu sırasında açlık, susuzluk, hastalık, bitkinlik ve havasızlıktan binlerce insan hayatını kaybetti...Kırım Tatarları'nı taşıyan vagonların hemen tamamı Orta Asya (özellikle Özbekistan), Urallar ve Sibirya'da boşaltıldı. Sürgün yerlerinde asgari yaşama ve barınma imkânları mevcut değildi. Ağır çalışma şartlarında ve her türlü temel ihtiyaçtan mahrum olarak bir çeşit toplama kampı rejimi içinde yaşamaları gerekiyordu. Sürgün yolculuğu esnasında ve bunu takip eden ilk birkaç yıl içinde sefalet şartları altında hayatını kaybeden Kırım Tatarları'nın sayısının 100.000 kişiden az olmadığı ve 18 Mayıs 1944'te sürülenlerin yarısına yakınının hayatını kaybettiği genel olarak kabul edilmektedir.²1960'lı yıllara gelindiğinde “Kırım Tatar Millî Hareketi” olarak tanımlanacak olan ve büyük oranda yaygınlaşıp, tüm güçlülere karşı halkın desteğini alan Millî hareket, Kırım Tatarları'nın yaşadığı sürgün bölgelerinde gruplar halinde oluşum

¹ KIRIM - TDV İslâm Ansiklopedisi (islamansiklopedisi.org.tr) Erişim tarihi: 29.06.2023

² KIRIM - TDV İslâm Ansiklopedisi (islamansiklopedisi.org.tr) Erişim tarihi : 14.12.2022

gösterdi. ³ 5 Eylül 1967 tarihli kararname ile Kırım Türklerinin iade-i itibarına karar verilir. Vatana dönen Kırım Türkleri, yerleşme izinlerinin olmadığını, görünce bunun aldatmaca olduğunu görüp, geri dönmek mecburiyetinde kalırlar. Geçen zaman içinde Kırım Tatarlarının milli hareketi sonuç verir ve vatana dönüş 1990'da izin verilir. ⁴

2. HALK OYUNLARI, ULUSAL KİMLİK ve KIRIM TATAR HALK OYUNLARI

Kırım Tatarları yaşadıkları büyük zorluklarla beraber kendi dillerini, zengin kültürlerini ve geleneklerini koruyabilen nadir halklardan olmuşlardır. Sürgünden sonraki dönemde vatanlarına dönen Kırım Tatarları, sürgüne gönderildikleri Özbekistan'dan Kırım'a döndüklerinde ulus olma bilincini canlı tutmaya ve bu sürece katkı sağlayacak unsurlara özel bir önem vermeye özen göstermişlerdir. Uluslaşma sürecinde ulus kimliğini destekleyecek çeşitli özel sembolik öğelere gereksinim duyulur. Ulusa aidiyeti anımsatan sembol ve gelenekler örüntüsüyle oluşturulan yapı ile birey-toplum ilişkisinin güçlendirilmesi için bir takım ulusal müzikal unsurlara ilişkin sembollerin kullanımı ile halka ortak mirasları ve kültürel yakınlıklarını anımsatacak bir ulus kimliği benimsetmek önemlidir. Ortak kimlik ve aidiyet duyguları böylece bir takım sembolik yapıların kullanımıyla daha da güçlü hale getirilmiş olur (Smith, 2017, s.35). İnsana ilişkin yaşamsal unsurlar ve kültürden temelini alan halk oyunu, insanlığın var oluşundan bu yana, sürekli değişim içinde olan kültürün, bir anlam ve işlev kazandığını ifade eden kültürel bir yaklaşım ve anlatım biçimi olarak görülür. Halk kültürü içerisinde olan Halk Oyunları, toplumun kültürel belleğinin nesilden nesile aktarılmasında önemli işlev görmektedir. Geleneksel dans ortamları aidiyet, ulus bilinci, kültürel kimlik kavramlarına yönelik duygu ve düşünceleri en etkin şekilde ifade eden kültürel bir alandır. Ait olduğu toplumun kültür değerlerini yansıtan, bir olayı, bir sevinci, bir üzüntüyü ifade eden müzikle beraber olarak tek kişi ya da gruplar halinde icra edilen düzenli hareketler olan halk oyunları, önemli kültürel bir olaydır (Doğan & Şenol; 2020, s.V-VI)

XIX. yüzyılın sonuna kadar varoluş mücadelesi veren Tatarlar, bu devrenin ardından İ.Gaspıralı (1851-1914)'nın "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" sözleriyle ulusal bilince ulaşma yolunu aydınlatır (Keskin, 2015, s.135). Kırım Yarımadası'nın bir vatan ve Kırım Müslümanlarının bir ulus olarak kabul görmesi büyük eğitimci ve yazar İsmail Gaspıralı (1851-1914) tarafından başlatılan bir kültürel reform hareketiyle yakından bağlantılıydı. Gaspıralı'nın çalışmaları Rusya İmparatorluğu'nda Kırım Tatarlarının ulusal hareketinin şekillendirilmesinin toplumsal temelini oluşturmuştur (Williams, 2016, s.33).

İlerleyen süreçler Kırım Tatarlarının Kırım'a dönme mücadeleleriyle örülüdür. Özellikle 1988 yılıyla beraber Kırım Tatarları büyük gruplar şeklinde Kırım'a dönerler. 1989-1991 arasında ise Kırım Tatarları'nın Kırım'a dönüş hareketi en yüksek noktasına ulaşır. 1990'lardaki bu gelişmelere rağmen Kırım Tatarları'nın vatan toprağına dönüş ve orada ulusça bir varoluş teşekkül ettirme gayretleri büyük zorluklar ve olanaksızlıklarla süregelmektedir. ⁵

³ [KIRIM - TDV İslâm Ansiklopedisi \(islamansiklopedisi.org.tr\)](http://KIRIM-TDV-Islam-Ansiklopedisi.islamansiklopedisi.org.tr) Erişim tarihi: 14.12.2022

⁴ [Kırım'ın Kanlı Tarihi !... \(altayli.net\)](http://Kirim'in-Kanlı-Tarihi-!... (altayli.net)) Erişim tarihi: 14.12.2022

⁵ [KIRIM - TDV İslâm Ansiklopedisi \(islamansiklopedisi.org.tr\)](http://KIRIM-TDV-Islam-Ansiklopedisi.islamansiklopedisi.org.tr) Erişim tarihi: 29.06.2023

Ulusal kimlik belirteci olarak halk oyunları da Kırım için öne çıkan bir kimlik belirteci olmuştur. Günümüze kadar gelen ve bilinen halk oyunları içerisinde çeşitli adlarla anılan ve adeta Kırım Tatar Halk Danslarının kimliğini simgeleyen Kaytarma (Ağır Hava Kaytarma, Bahçesaray Kaytarması, Boğdan Kaytarması, Gençler Kaytarması, Eski Kırım Kaytarması, Gözleve Kaytarması, Limana Kaytarması (Keskin, 2015, s.143) ile bu çalışmada Kırım Tatar Halk oyunlarının aktarımı ve yaşatılmasındaki rolünü ele alacağımız Cemile Osmanova'nın kraliçesi olarak tanındığı ve icra ettiği Tım Tım Dansı öne çıkan oyunlardır.

Kırım Tatar Halk Oyunları'nda kadının yerini irdeleyen Ersoy; dansa ilişkin Kırım Tatar geleneğinde Kırım Tatar kadınının halk danslarında çok belirgin bir yeri olduğunu ve kadınların dans aracılığıyla kendilerini ve farklılıklarını ifade ettiklerini, kadının kimliğine ait narinlik, incelikve zarafet gibi kimi niteliklerle oyununu sahneleme olanağı bulduklarını belirtir. Özellikle bir çobanın rüyasındaki peri kızının dansını konu alan Tım Tım oyununun buna önemli bir örnek olduğundan söz eder (Ersoy, 2015, s.21). Çalışmamıza konu olan Cemile Osmanova tüm Rusya'da bu dansındaki zarafet ve estetik duruşu ile ünlüdür.

2. CEMİLE OSMANOVA'NIN KIRIM TATAR HALK OYUNLARININ AKTARIMI VE YAŞATILMASINDAKİ KATKILARI

18 Mayıs 1944'te yapılan sürgünde ailesi Özbekistan'ın başkenti Taşkent'in yakınlarında bulunan Ortasaray köyüne gönderilen Cemile Osmanova, 1957'de Ortasaray köyünde doğar. Cemile Osmanova'nın babası Ziya Osman bir eğitimi olmaksızın farklı farklı müzik aletlerini kendi çabasıyla çalar. Bu müzik aletleri arasında mandolin, kemane, akordeon, daire, balalayka gibi müzik aletleri yer alır. Ziya Osman amatörce bu müzik aletlerini çalar, şarkı söyler ve resim yapar. Hatta Ziya Osman'ın üç kızından biri olan Elmas babasından aldığı resim yeteneği ile ressam olur. Yine Cemile Osmanova'nın annesi Ediye hanım halk oyunları oynama konusunda hem yeteneklidir hem de oynamayı çok sever. Ediye hanım dans yeteneğini kızına aktardığını söylemektedir. Aile ortamında amatörce sanatla yoğrulan Cemile Osmanova, kendini bildiği ilk çocukluk günlerinden itibaren dans eden bir çocuk olur. Hatta bu dans sevgisi o kadar öne çıkar ve kendini gösterir ki köyde komşuları ona bu dans tutkunu hareketlerinden dolayı “Balerin” diye seslenmeye başlarlar. Küçük Cemile henüz dördüncü sınıfa giderken televizyonda Devlet Koreografi Okulu'nun sınavları olduğuna ilişkin duyuruyu işitir ve annesi de bu yetenekli kızını sınavlara katılması için Taşkent'e götürür. Devlet Koreografi Okulu'nun bale bölümünü kazanan Cemile Osmanova, Türkiye'de de tanınmış olan Korkmaz Sagatov, Gülnara Mavayeva, Tamara Kaskova, Timur Tikoyev gibi hocalardan bale eğitimi yanında Özbek ve dünya halk danslarına ilişkin eğitimler de alır. Cemile Hanım o dönemi şöyle anlatıyor;

“33 yaşına kadar Özbekistan'da Taşkent'te yaşadım. 1991 senesinde Kırım'a döndük. SSCB dağıldıktan sonra 1991'de halkımız da Kırım'a dönmeye başlamıştı. Ancak daha önceleri 1967-68 yıllarında Kırım Tatarlarının adetleri yaşam tarzı çok muhafazakardı. Giyim kuşam saç kestirmek pek olmazdı. Hele baleden söz etmek hepten zordu. Ben televizyondan bale izleyip

bale okumak istediğimi söylediğimde annem çok cesur bir karar verdi ve beni bale okulunun sınavına götürdü. Babam da annemin bu kararını destekledi. Biz üç kardeş çok şanslıymışız. Ablam Zekiye, ben ve kardeşim Elmas. Anne babam sanatçı olmamızı destekledi. Üç kardeş Özbekistan'da Taşkent'te doğduk. Üç kardeşiz ama en esnek bendim sokakta oynarken bile köprü kurardım. Komşular arasında adım Balerina idi. Sonra okul sınavlarına girdim. Okulda Halk oyunları, Bale, Özbek oyunları, eski halk oyunları eğitimi yatılı kalarak aldım. 8 yaşından 18 yaşına kadar okula gittim yatılı okudum. Sadece cumartesi-pazar tatildi. Cumadan eve gelir pazar dönerdim. Annem ve dedem beni götürürdü."

O dönemde Kırım'da "Kırım Tatar Ansambıl" kurumsal olarak adı "Tatar Halk Oyunları ve Müzik Ansambıl – Kaytarma" dans topluluğu kurulmuştur. ⁶ Esasen Kırım Tatarları'na sürgün edildikleri yerlerde birtakım sınırlı izinler verildiği dönemde, bazı ulusal aidiyet taşıyan kültürel girişimlerde de bulunurlar. Örneğin, Taşkent'te haftada iki kez *Lenin Bayrağı* adlı Kırım Tatar Türkçesi'nde bir gazete çıkarmalarına ve birkaç kitap yayını yapmalarına ve ayrıca "Kaytarma Ansambıl" adlı (Cemile Osmanova'nın da sonradan dahil olduğu) bir müzik ve halk oyunları topluluğunun kurulmasına da izin verilir. Böylece "Kaytarma Ansambıl" kurulur. ⁷ Haytarma veya Kaytarma Kırım Tatarcası/Qaytarma; Türkçe/Döndürme, olarak açıklanabilen Kırım Tatarlarının ulusal halk oyunlarından biridir. ⁸

Kaytarma dans topluluğun başkanı Fevzi Bilâl'den Kaytarma'ya katılması için teklif alan Cemile Osmanova, bu teklifi bazı aile üyelerinin baleye devam etmesi gerektiği ve katılmasına karşı çıkan görüşüne rağmen, güçlü bir milliyetçi duruş sahibi babasının desteğiyle kabul eder. Bu süreci Cemile hanım şöyle anlatıyor;

"Kaytarma Ansamble'da çalıştığım zamanlarda partnerim Münir Ablayev idi. Kaytarma-Haytarma Kırım'da Hı diye çıkan harf kullanılıyor. Eskiden K harfi Kiril de yok K ve h arası bir harf o yüzden Qaytarma en doğru kullanım olur. Kaytarma, iade anlamına geliyor. Yani karşılıklı döne döne başa tekrar çalınıyor kaytarıp kaytarıp yani ". "Okul bittikten sonra beni balerin olarak okuldan Semerkant'a bale tiyatrosuna gönderdiler. SSCB parçalandıktan sonra o ekip bozuldu. O zaman KIZLAR-BAHOR (Bahar) Özbek Halk dansları topluluğu vardı. Halk oyunları hocam bana " Cemile sen Özbek oyunlarını çok güzel oynuyorsun o ekip yeni dansçılar arıyor bir de dünyayı geziyor" diye beni onlara yönlendirdi. Halk oyunlarını severdim ben de esasen. Beni oradan Bahor'a naklettiler. Oraya başladım . Tüm ekiplerin gösteriye çıkacağı bir kutlama vardı BAHOR da yer alan biz yeni kızlar da oraya

⁶ [Kırım Tatar Halk Oyunu Tım Tım Uzmanı 'Cemile Osman' - Kırım'ın Sesi Gazetesi \(kiriminsesigazetesi.com\)](http://kiriminsesigazetesi.com)
Erişim tarihi : 29.06.2023

⁷ [KIRIM - TDV İslâm Ansiklopedisi \(islamansiklopedisi.org.tr\)](http://islamansiklopedisi.org.tr) Erişim tarihi: 29.06.2023

⁸ [Haytarma \(halk oyunu\) - Vikipedi \(wikipedia.org\)](http://wikipedia.org) Erişim tarihi: 29.06.2023

katıldık. “BAHTA”- Pamuk oyunu” oynuyorduk. Kominist partinin bir yıldönümü toplantısında Tatar Ansambıl, Uygur Ekibi, Karakalpak v.s her ekip vardı. Bu esnada Kaytarma Ansambıl Başkanı Fevzi Bilal kendi grubu için profesyonel dansçı olan Kırım Tatarlarını arıyormuş ve provalarda benim yanıma geldi. Özbekçe Camila benim adım. “Camila sen Kırım Tatarısın ben Kaytarma Ansambıl ekibi başkanayım. Sen bizim ekibimize gelmezsen başkası gelmezse Kırım Tatar kültürümüze kim sahip çıkacak?” dedi. O zaman bunu anlayamadım tabi Bale okulu, Tiyatro bana daha cazip idi o zaman. Bilmiyorum annem babamla konuşmak gerek dedim. Adresimi istedi. Kaytarma Ansambıl gösteri yapacaktı. İçeri girdim kostümlerden büyüledim. Tatar müzikleri beni büyüledi. Ve bir an gösteriyi soluksuz seyrettim. Dondum kaldım hayranlıktan. Anne babamın yanına evimize geldiler gösteriden sonra. Anne babamla konuşup “Cemile Kaytarma Ansambıla gelsin” teklifini sundular. Anne babamda şaşırdı 8 yıl bale okudu şimdi ne olacak diye. Daha çok dayım itiraz etti ama babam koyu bir milliyetçi olduğundan “sen varmazsan kim oynayacak kim devam ettirecek bizim oyunları” dedi ve Kaytarma topluluğuna katılmam için destekledi. Ben 15 yıl Kaytarma topluluğunda çalıştım. Zaten ilk aralarına girdiğimde halk danslarımız giysiler beni büyülemişti. İlk girdiğim zamanda kaytarma oyununu profesyonel olarak oynayan çok az kişi vardı. Semerkant, Fergana gibi birkaç şehirde amatör Tatar oyun grupları vardı. Baskı altında yaşanan sürgün yıllarında Kırım Tatar Halk oyunları ve müziklerini icra eden ekipleri izleme şansı bulan Kırım Tatarları sanki vatandan bir parçayla karşılaşmış gibi sevinirlerdi. Oyun sonunda üzerimi değişip perde ardından salona baktığımda gözü yaşlı insanlar gördüğümde bende onların duygularını paylaştım. Vatandan uzak insanların duygularını ancak bunu yaşayanlar anlayabilir. Vatan hasretini en ufak bir müzikte şarkıda oyunda bile giderme yolu arar bu insanlar. (Azbaaaarındaaaa.. (Şarkı söylüyor)...Salonu perde ardından dans edenleri izleyeni çalışkan çiftçilik yapan Tatar halkını görüyordum. Bu insanlar benim vatanımın insanları idi ve beni çok etkiledi bu durum. Vatan hasreti en ufak bir şarkıda ya da Kırım Tatar Halk oyunlarında kendini hissettirmekteydi. Vatandan uzak olanlar her zaman Kırma ne zaman döneceğiz? diye sormaktaydılar. O zaman vatanıma ve Kırım Tatar Halk danslarına sahip çıkmakla çok doğru bir karar verdiğimi gördüm. Babamın dediği gibi ben halk danslarımıza sahip çıkıp yeni gelen gençlere aktarmazsam başkası yapmazsa kültürümüz ve varlığımız yok olup gidebilirdi. Ben de sahip çıkanlar arasında yer almaktan çok mutlu olduğumu fark ettim.” (Osmanova, 11.04.2022 sözlü görüşme).

Görsel 2: Akim Cemilev ve öğrencileri (Cemile Osmanova arşivi)

Cemile Osmanova, 1976 yılında okulunu bitirdikten sonra Kaytarma’da dans etmeye başladığında Kırım Tatarlarının müziğine, oyunlarına, kıyafetlerine kısaca kendi kültürüne karşı büyük bir beğeni duyar. O dönemde Kaytarma⁹, sadece Özbekistan sınırları içinde gösteri yapar, izin verildiği dönemlerde ise Kırgızistan ve Kazakistan gibi sınırlı yerlerdeki gösteriler için turneye çıkar.

Kaytarma Ansambıl’da 15 yıl profesyonel dansçı olarak dans eder sonra Kırım-Ukrayna “Folklor KIRIM”ekibinde 1991 senesinden 2014’te Kocaeli’ye yerleşene kadar çalışır. 1994 senesinde ilk önce “Sevinç” adıyla ve kısa bir zaman sonra da adını değiştirdiği “Cemile Ansambıl” adlı çocuklar ve yetişkinlerin eğitimini amaçladığı amatör Kırım Tatar halk oyunları ansambıl ve kursunu kurar. 1994 yılında 25 kişi ile başladığı topluluk 2014’e gelindiğinde 200 kişiye kadar ulaşır.

Cemile Osmanova Kırım Tatar Halk Oyunları içinde bahtsız Kırım’ın taşsız kraliçesi olarak tanınır. Özellikle “Tım Tım” dansındaki olağanüstü estetik ve başarılı performansı ile Rusya Federasyonu, Özbekistan ve Kırım’da çok ünlü bir dansçıdır. 1999 yılında Cemile Osmanova’ya “Onur Sanatçısı” 2009’da “Ukrayna Kültürünün Onursal Emekçisi” ünvanları verilir. Bu ünvan, Ukraynalılara "Ukrayna halklarının çok uluslu kültürel ve sanatsal mirasının çoğalmasına, verimli yaratıcı faaliyetlere ve vicdani çalışmalara önemli kişisel katkı" yaptıkları için verilmektedir. Dönemin Ukrayna Cumhurbaşkanı, Kırım Tatar halk dansları topluluğu "Djemile"nin başkanı Cemile Osmanova’ya da bu ödülü verir.¹⁰ Cemile Osmanova’nın bir sanatçı olarak farkedilmesinin en önemli nedeni, farklı tarzlardaki dans figürlerini aynı derecede etkileyici bir şekilde somutlaştırma yeteneğine sahip olmasıdır. Cemile Osmanova Kırım Tatar halk dansları icrasını parlak bir ustalıkla yorumlamasıyla dikkat çeker. Örneğin Emir Celal dansını oynarken, ağır hava ve kaytarma / yavaş ve hızlı danslarında asıl eğitim aldığı akademik alan olan bale tekniğinin tüm inceliklerini ifade etme yeteneğini göz önüne serer. Telli Turna dansında ise, Kırım Tatar koreografisindeki geleneksel koreografiyi modernleştirip yenilemek hususunda bu dansa klasik balenin teknik unsurlarını kullandığı, dans ederken kendine özgü yaratıcı kişiliğini, etkileyici görünümünü, sahne hakimiyeti ve

⁹ Kaytarma, kız ve erkeklerin karşılıklı oynadıkları Kırım Tatarları’nın en önemli oyunudur. Yazılan pek çok Kaytarma melodisi olmasına karşın, oyunlar temelde aynıdır (Agat, 2002, s.8). Ayrıntılı bilgi için bkz.Selma Agat. Kırım Türkleri Halk Oyunları ve Geleneksel Giysileri. İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi.İstanbul, 2002.

¹⁰ [Dzhemile Osmanova, Ukrayna Kültürünün Onurlu İşçisi Oldu | Milli Firka \(milli-firka.org\)](https://www.milli-firka.org) Erişim tarihi: 27.06.2023

yüksek performans becerilerinin yer aldığı üstün bir dansçı olarak dansını sergilediği görülür. Cemile Osmanova, Kırım Tatar halk oyunlarının ulusal koreografisinin gelişimine ve solo koreografiye de bu alanda öncülük etmiş ve katkılar sunmuş bir dansçıdır.¹¹

Farklı uluslara ait dansları ustalıkla icra eden ve dolayısıyla geniş ve çeşitli bir repertuvara sahip olan Osmanova, bu danslarda ulusların tipik özelliklerini folklorik öğelerle örtüşdürerek olağanüstü bir performans sunar. Profesyonel bir balerin ve koreograf olan Cemile Osmanova'nın "Selamlama Dansı, Nazlı (solo dans), Aşık Öldü Dansı" gibi ulusal koreografi sanatının gelişimine taze bir yorum kattığı örnekler ise ulusal koreografiye olan katkılarının göstergesi olarak kabul görür.¹² Cemile Osmanova, Tım Tım oyununun ayrıntılarını Kaytarma'daki ilk hocası olan Akim Cemilev ve koreograf Remziye Bakkal'dan öğrendiğini belirtmiştir. Cemile Osmanova, bir süre sonra Münir Ablay ile Kaytarma Topluluğu'nun baş dansçıları olarak dans yaşamlarını sürdürürler. TIM TIM dansında piccicato'nun ritmik el hareketlerine yansımaları şeklinde Tım Tım dansının el hareketlerini tanımlar. Müzik, el hareketleri ve dans hepsi senkronize olmalıdır. Osmanova Tım Tım dansını hem çok kolay hem çok zor olarak tanımlayarak, "Herhangi biri Tım Tım oynayamaz. Onu oynayabilmek için yaşamak gerekir. Tım Tım dansı benim kimliğim.." demektedir. Tım Tım dansı ile ilgili efsane hakkında Osmanova'dan şunları öğrenmekteyiz;

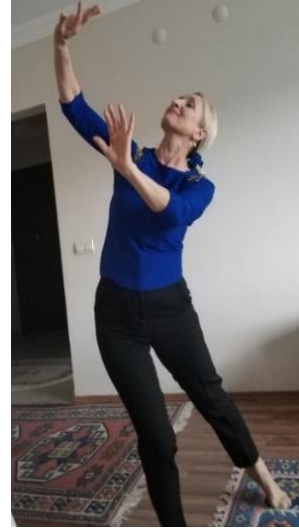
"Evvel zaman içinde, güneş yine aynı sıcaklığını dünyaya gönderdiğinde, bol ışık saçtığında toprak kendi mahsullarını verdiğinde, bir han yaşardı, ve bu hanın güzeller güzeli dilber bir kızı vardı. Bu kız, sanki dağların ve denizlerin bütün güzelliğini kendinde toplamıştı. Kızın adı Tım TIM idi. İçinde sırlar saklı olan bu gizemli isim akan nehirlerin çağlayan seslerini, rüzgarların uğultusunu ve kuşların cıvıltısını da kendinde saklar gibiydi. Hanın bu güzeller güzeli kızına sevdalanan fakir kemaneci onunla görüşüp aşkını ona anlatmak istese de bu mümkün olmadı. Fakir kemaneci hergün TIM TIM'in yeşil gözlerine bakıp onlarda kaybolmak ve ay yüzünü görmek için kızın penceresine gelip, en güzel Kırım Tatar şarkılarını çalardı. Bunu öğrenen han öfkeden deliye döndü ve fakir kemanecinin yakalanmasını emretti. Fakir kemaneciyi yakalayıp Hana getirdiklerinde Han onun başını hemen ortacıkta vurduracaktı ama gözü kemaneye ilişti. Hemen başka bir ceza geldi aklına ve kemaneciye şöyle dedi: "Senin bu ahlaksızlığın için seni en uzak ve karanlık zindana göndereceğim. Eğer orada üç gün üç gece zarfında hiç duyulmamış çok güzel bir müzik bulup çalamazsan başın gider, eğer bütün dünyanı hayrette bırakır ve bu şarkıyı bulursan, sana Tım-tımı sana veririm" der. Kederli çalgıcı birinci gün karanlıkta oturup, kemesini çalıp durdu, ikinci gün ise hem kendi için hem de, sevgilisi için ağlayıp durdu, üçüncü gün ise göz yaşlarını gönlünden akıtıp, kemesinden eşi benzeri olmayan bir şarkı çaldı ve bu şarkıya "Tım-tım" adını verdi. Han bu şarkıyı duyunca, kalbi yumuşar ve "Sadece aşık olan biri böyle bir şarkıyı yazabilir" der ve kemaneci ile kızı Tım Tım'ın evlenmelerine izin verir." (Osmanova, 11.04.2022 sözlü görüşme).

¹¹ [Джемиле Османова | Ана юрт \(ana-yurt.com\)](http://ana-yurt.com) Erişim tarihi : 14.12.2022

¹² [Джемиле Османова | Ана юрт \(ana-yurt.com\)](http://ana-yurt.com) Erişim tarihi : 27.06.2023

Görsel 3: Cemile Osmanova ¹³

Görsel 4: Cemile Osmanova ¹⁴

Cemile Osmanova, dans kariyeri boyunca Kırım Tatar kültürünü dans ve müzikle aktarmayı misyon edinir. Bu süreç zarfında artık gençlere Kırım'ın kültürünü aktarabileceği en güzel yol olan eğitimciliğe geçerek profesyonel dans yaşamını eğitimciliğe dönüştürür. Böylece kurduğu topluluklar ile kendi üzerine düşen ulusal görevini gerçekleştirir. Başlangıçta 25 öğrencisi var iken, sonraları bu sayı 200'e kadar çıkar. O dönemde Kırım'da uzak yerlerden bile aileler çocuklarını Cemile Osmanova'ya Kırım Tatar Halk Oyunlarını öğrenmeleri için gönderir. Bu durum esasen Cemile Osmanova'nın Özbekistan'dan dönen bir ulusal dansçı olması ile de çok tercih edilmesinden de kaynaklanır. Öğrencilerine Kırım Tatar Halk Oyunları ile ilgili bir vizyon ve misyon doğrultusunda eğitim veren Cemile Osmanova, vizyonunu kendi halkını ve ulusal değerlerini korumak üzere oluşturduğunu söylemiştir. Osmanova, bale eğitiminin ardından Fevzi Bilal'in Kaytarma'da dans etmesi için kendisine yaptığı teklife babasının verdiği cevabı verdiği eğitimlerde aklından adeta hiç çıkarmadığını belirtmektedir (Osmanova, 11.04.2022, sözlü görüşme).

¹³ Cemile Osmanova arşivi

¹⁴ Cemile Osmanova İzmit'te evinde Tım Tım dansını gösterirken (Gülşen Erdal Arşivi)

Görsel 5: Cemile Osmanova ve Öğrencileri(Cemile Osmanova arşivi)

“Cemile Ansambıl”, çeşitli tarihlerde farklı ülkelerde gösterilere çıkararak ününe ün katar. 1999 yılında Polonya’da 2001 yılında İstanbul’da, 2002 yılında Harkov’da, Romanya’da Türk-Tatar halkları festivallerinde gösterilere katılmıştır. “Ağır hava ve (Kaytarma) Haytarma”, “Horan”, “Çifte telli”, “Yavluk” gibi oyunlarda büyük bir ustalık göstermişlerdir.¹⁵

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından, Kırım Folklor Ansambıl turnelere çıkmaya başlar. Topluluğun turneye gittiği ülkeler arasında başta Türkiye, Romanya ve Bulgaristan’da pek çok festivalde yer alırlar. Bu arada Cemile Osmanova Kırım Kültür Üniversitesi’nde de dersler verip öğrenci yetiştirerek dans birikimini ve kültürünü gençlere aktarır. Almanya, Hollanda, Belçika ve hatta Amerika’da dahi Kırım Tatar Halk Oyunlarını sergileme olanağı elde ederler. Tüm bu turneler elbette Türkiye desteği ile gerçekleşir. Kırım Tatar Halk Oyunlarını tanıtmaya ve seslerini duyurma konusunda başka bir olanak ise Türk Dünyası Müzik Topluluğu’nun bir yıl Kırım Tatarları Müzik kültürü ve oyunları için Kırım’a gelmeleriyle oluşum gösterir. Böylece. Türk Dünyası Müzik Topluluğu, Kırım Ansambıl ile tanışma olanağı bulur. Cemile Osmanova’yı ve ekibini davet ederler. Cemile Osmanova ve ekibi, Kırım Tatar, Kazan Tatar ve Özbek oyunlarını sergiledikleri turnede büyük başarı gösterirler ve takdir toplarlar (Osmanova, 08.12.2022, sözlü görüşme).

Cemile Osmanova halk oyunlarındaki bilgi ve tecrübesini hem Kırım içinde hem de Romanya ve Türkiye gibi kültürel paydaşlıkları ve kökenleri olan ülkelere de gençlere aktarır. Böylece bu ülkelere kurumsal anlamda okullar ve kurulmuş olan Kırım derneklerinde dersler vererek kendi kültürünü tanıtmaya ve yaşatmaya misyonunu da gerçekleştirmiştir. Ancak zaman zaman bu öğretilerinin ilgi görmemesinin kendisini bu durumun kökenini tespit etmeye yönelik çıkarımlarda bulunmaya yönlendirdiğini de belirtir. Cemile Osmanova, gençlerin Kırım Tatar Halk Oyunları ve Müziği’ne gösterdikleri ilginin az olmasının nedenini ailelerin çocuklarına kendi kültürlerini yeterince aktarmamaları olduğu tespitinde bulunarak;

“Eğer bir çocuğa annesi, babası ve aile büyükleri Kırım’ı daha iyi anlatılmış olsaydı gençler Kırım Tatar derneklerine daha çok ilgi gösterir ve burada olduklarında kendi kimliklerinin köklerini bir Kırım Tatar’ı olarak daha iyi kavrarlardı. Bir balerin olarak eğitim

¹⁵ <http://www.kalgaydergisi.org/index.php?sayfa=dergiicerik&sayi=35&kod=213> Erişim tarihi : 10.11.2022

alıp yetişmeme rağmen Kırım Tatar oyunlarını oynadığım için, Kırım Tatarları içinde yaşadığım için kendimi Kırım Tatarlarına daha çok ait hissediyorum; Kırım Tatar kültürünün yaşaması, Kırım halk oyunları, resimleri, sanatı için çalışanların fazlalığına bağlıdır. Kültürümüz ne kadar yaşatılırsa biz o kadar çok varlık gösteririz”

diyerek kendi adına dans ve müziğin Kırım Tatarlarının hayatındaki yeri ve önemini belirtmektedir (Osmanova, 08.12.2022, sözlü görüşme).

Türkiye’de Kırım Tatarları sivil dernekler kurmaya önem veren bir topluluk olmuştur. İstanbul başta olmak üzere Ankara, Eskişehir, Bursa, İzmit gibi değişik büyük şehirlerdeki Tatarlar, bu dernekler sayesinde kendi kültürlerini yaşayıp yaşatma şansını elde etmişler, folklorlarını koruyarak, böylece diğer halk müziklerini ve danslarını kültürel bellek unsuru olarak hafızalarında tutmuşlardır (Akat, 2013, s.6).

Kocaeli ilinin İzmit ilçesinde 2006 yılına kadar bu bölgede yaşamlarını sürdüren Kırım Tatarlarının kimliklerini, kültürlerini ve dayanışmalarını sürdürecek ve temsil edecek kurumsal bir yapının yokluğu 2005 yılından itibaren bir Tatar derneğinin kuruluşu ile son bulur. 2006 yılının Mayıs ayında Kocaeli Kırım Tatarları Kültür ve Dayanışma Derneği resmen kurulur.¹⁶ Cemile Osmanova’nın İzmit Kocaeli ziyaretlerinden biri Kırım Haber Ajansı tarafından “Kırım Özerk Cumhuriyeti’nin ünlü sanatçısı, ... “Cemile Hanım’ın QHA’ya bildirdiğine göre Kocaeli Kırım Tatarı Derneği Başkanı İbrahim Aracı’nın davetlisi olarak, İzmit’te yaşayan Kırım Tatarları’nın çocuklarına ve bazı okullardaki öğrencilere Kırım Tatar halk oyunlarını öğretecek.” Cemile hanım, yaptığı açıklamada “Çocuklara sadece milli oyunlara öğretmek değil de, onları Kırım Tatar halkının kültürü ile tanıştırmak için Türkiye’ye gidiyorum” der. Cemile Osmanova’nın iş gezisi 2006 yılı Mayıs ayına kadar sürecek.”¹⁷ Şeklinde haber olarak belirtilmiştir.

İlk defa Kocaeli Kırım Tatarları Derneği, Cemile Osmanova’yı ve ekibini Kocaeli Kırım Tatarları Derneği’nin açılışına çağırır. Feride, kızı Arzu (Arzu) ve kendi gösteri yapar. İbrahim Aracı dernek başkanı olarak Cemile Ansamblı’ı daha sonra sürekli davet eder. Cemile Osmanova, 2015’te İbrahim Aracı sayesinde tanıdığı Kocaeli/İzmit kentine yerleşme kararı alır.

5. SONUÇ

Cemile Osmanova, Kırım Tatar halk oyunları koreografi, Kırım Tatar halk oyunları devlet sanatçısıdır. Cemile Osmanova, «Bir balerin olarak eğitim alıp yetişmeme rağmen Kırım Tatar oyunlarını oynadığım için, Kırım Tatarları içinde yaşadığım için kendimi Kırım Tatarlarına daha çok ait hissediyorum; Kırım Tatar kültürünün yaşaması, halk oyunları, resimleri, sanatı için çalışanların fazlalığına bağlıdır. Kültürümüz ne kadar yaşatılırsa biz o kadar çok varlık gösteririz» diyerek kendi adına dans ve müziğin Kırım Tatarları için yolculuğunun hayatındaki yeri ve önemini belirtmektedir. Cemile Osmanova’nın dans yaşamı

¹⁶ [Kocaeli’de Kırım Tatar Halk Dansları – Kırım Tatarları \(kocaelikirim.com\)](http://kocaelikirim.com) Erişim tarihi : 12.07.2021

¹⁷ [“Cemile” Kırım Tatar Dans ve Müzik Topluluğu’nun idarecisi Cemile Osmanova Türkiye’ye gidiyor | Kırım Haber Ajansı \(qha.com.ua\)](http://qha.com.ua) Erişim tarihi : 14.12.2022

ve eğitimcilik süreçleri bir toplumun kültürel değerlerinin dans ve müzik yoluyla aidiyet ve varlığın sürdürülmesi açısından ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından örnek teşkil etmektedir. Bu değerli sanatçının Kocaeli'ye olan katkıları ise müzikal kültürel kimliğin yaşatılması ve tanıtılması bağlamında önem taşımaktadır. Halen İzmit'te bir dans okulu'nda bale dersleri vermekte, Kocaeli Kırım Tatarları Derneği ile çeşitli kültürel işbirliklerini sürdürmektedir. Annesi Ediye hanım, çocukları ve torunları ile İzmit'te sanat hayatına tecrübesi ve etnomüzikolojik bir yaklaşım çerçevesinde Kırım Tatar Halk Oyunlarını ulusal bir sembolü olarak katkıda bulunmaya devam etmektedir.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma için söyleşi yapmayı kabul eden ve bana evini, arşivini açan ve danslarıyla konuyu daha iyi algılamamı sağlayan sayın Cemile Osmanova'ya ve annesi Ediye hanıma teşekkürlerimle...

Görsel 6 : Gülşen Erdal- Cemile Osmanova Söyleşi (Gülşen Erdal arşivi).

Görsel 7: Cemile Osmanova İzmit Yürüyüş Yolunda (Gülşen Erdal Arşivi)

KAYNAKÇA

- [1] Doğan, İ., Şenol, A., *Halk Oyunlarının Anlatımı Üzerine*. Berikan Yayınevi, Ankara, 2020.
- [2] Golden, P.B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Ötüken Neşriyat A.Ş.İstanbul, 2012.
- [3] Smith, A.D., *Milli Kimlik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- [4] Toplu, F., *Dobruca'dan Derince'ye Kırım Tatarları*, Kocaeli Kırım Tatarları Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını (2010).
- [5] Toplu, F., *Kırım-Dobruca- Kocaeli Ekseninde Kırım Tatarları*, Kocaeli Kırım Tatarları Kültür ve Dayanışma Derneği Yayın no : 3. (2015).

- [6] Williams, B.G., *The Crimean Tatars (From Soviet Genocide to Putin's Conquest)*, Oxford University Press, New York, 2016.
- [7] Agat, S., *Kırım Türkleri Halk Oyunları ve Geleneksel Giysileri*. Y.Lisans Tezi, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002.
- [8] Keskin, K., *Kırım Tatar Türklerinin Kültürel Hayatı(XX.yy ve Sonrası)*.Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.
- [9] Akat, Abdullah. (2013). The Influences And Changes Of The Crimean Tatars Music In The Process, *Rast Musicology Journal*. Volume 1, Issue 1 p. 1-7. [Microsoft Word - 2-akat-Crimea \(dergipark.org.tr\)](https://dergipark.org.tr/2-akat-Crimea)(Erişim tarihi : 26.06.2023,
- [10] Ersoy, İ. (2015). Kırım Tatar Müzik Geleneğinde Taşıyıcı Bir Unsur Olarak Kırım Tatar Kadınları “Apakaylar” ve “ Kartanaylar”, *EÜ Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Dergisi* (7): 11-26. [Microsoft Word - 2-DERGİ İÇİN Kırım Tatar Müzik Geleneğinde Taşıyıcı Bir Unsur Olarak Kırım Tatar Kadınları Apakaylar ve Kart \(dergipark.org.tr\)](https://dergipark.org.tr/2-DERGİ-İÇİN-Kırım-Tatar-Müzik-Geleneğinde-Taşıyıcı-Bir-Unsur-Olarak-Kırım-Tatar-Kadınları-Apakaylar-ve-Kart) Erişim tarihi : 01.07.2023.
- [11] Cemile Osmanova ile kişisel görüşme (11.04.2022)
- [12] Cemile Osmanova ile kişisel görüşme (08.12.2022)
- [13] [KIRIM - TDV İslâm Ansiklopedisi \(islamansiklopedisi.org.tr\)](https://islamansiklopedisi.org.tr) Erişim tarihi: 29.06.2023
- [14] [KIRIM - TDV İslâm Ansiklopedisi \(islamansiklopedisi.org.tr\)](https://islamansiklopedisi.org.tr) Erişim tarihi : 14.12.2022
- [15] [Kırım'ın Kanlı Tarihi !... \(altayli.net\)](http://altayli.net) Erişim tarihi: 14.12.2022
- [16] [KIRIM - TDV İslâm Ansiklopedisi \(islamansiklopedisi.org.tr\)](https://islamansiklopedisi.org.tr) Erişim tarihi: 29.06.2023
- [17] [Kırım Tatar Halk Oyunu Tım Tım Uzmanı 'Cemile Osman' - Kırım'ın Sesi Gazetesi \(kiriminsesigazetesi.com\)](http://kiriminsesigazetesi.com) Erişim tarihi :29.06.2023.
- [18] [Haytarma \(halk oyunu\) - Vikipedi \(wikipedia.org\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Haytarma_(halk_oyunu)) Erişim tarihi: 29.06.2023.
- [19] [Dzhemile Osmanova, Ukrayna Kültürünün Onurlu İşçisi Oldu | Milli Firka \(milli-firka.org\)](http://milli-firka.org) Erişim tarihi: 27.06.2023
- [20] [Джемиле Османова | Ана юрт \(ana-yurt.com\)](http://ana-yurt.com) Erişim tarihi : 14.12.2022
- [21] [Джемиле Османова | Ана юрт \(ana-yurt.com\)](http://ana-yurt.com) Erişim tarihi : 27.06.2023
- [22] <http://www.kalgaydergisi.org/index.php?sayfa=dergiicerik&sayi=35&kod=213> Erişim tarihi: 10.11.2022
- [23] [Kocaeli'de Kırım Tatar Halk Dansları – Kırım Tatarları \(kocaelikirim.com\)](http://kocaelikirim.com) Erişim tarihi: 12.07.2021
- [24] “Cemile” Kırım Tatar Dans ve Müzik Topluluğu'nun idarecisi Cemile Osmanova Türkiye'ye gidiyor | Kırım Haber Ajansı (qha.com.ua) Erişim tarihi : 14.12.2022
- [25] [https://www.google.com.tr/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=0CAIQw7AJahcKEwjw1b3hhuj_AhUAAAAAHQAAAAAQAg&url=https%3A%2F%2Fm.facebook.com%2FTuDuMu%2Fphotos%2Fcemile-osman-\(k%25C4%25B1r%25C4%25B1m-tatarca%3A-cemile%2F10151724907815978%2F&psig=AOvVaw1OQomW1Nr3YOCBeUaQF1X4&ust=1688112800432143&opi=89978449](https://www.google.com.tr/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=0CAIQw7AJahcKEwjw1b3hhuj_AhUAAAAAHQAAAAAQAg&url=https%3A%2F%2Fm.facebook.com%2FTuDuMu%2Fphotos%2Fcemile-osman-(k%25C4%25B1r%25C4%25B1m-tatarca%3A-cemile%2F10151724907815978%2F&psig=AOvVaw1OQomW1Nr3YOCBeUaQF1X4&ust=1688112800432143&opi=89978449) Facebook Erişim tarihi : 29.06.2023

5E ÖĞRENME MODELİ ÇERÇEVESİNDE ÜSLÜ İFADELER ÖĞRETİMİ: BİR DERS KİTABI İNCELEMESİ

Öğretmen İrem OKUYAN¹, Prof. Dr. Kürşat YENİLMEZ²

¹ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, - 0009-0004-2170-9411

² Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, - 0000-0001-6256-4686

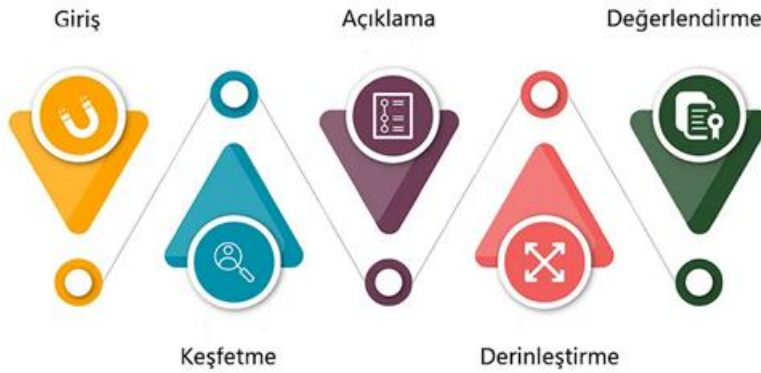
Özet

Yaşadığımız son çeyrek yüzyılda eğitim ve bilginin önemi hızla artmaktadır. Bu açıdan bakıldığında teknolojinin ve yaşam standartlarının kalitesi ile bire-bir ilişkili olan matematik eğitiminin ve matematik öğrenmenin neden önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü matematik eğitimi olmadan bir ülkede gelişmeden, kalkınmadan, ekonomiden, bilimden ve teknolojik ilerlemeden bahsetmek kolay değildir. Matematik öğretiminde kullanılabilecek en etkili öğretim araçlarından birisi şüphesiz ders kitaplarıdır. Öğretmen açısından ders kitabının yeri ve tanımı; izlenmesi öngörülen eğitim programının hem bir tamamlayıcısı hem de sınıf içi kılavuzluk eden temel kaynaktır. Öğrenci açısından ise, öğrencinin öğrenme yaşantılarına kaynaklık eder ve dolayısıyla doğrudan ilişki kurduğu en temel araçtır. Eğitim teknolojileri açısından bakıldığında; ders kitabı öğretmen ve yazı tahtası ile birlikte sınıf içinde verilen tüm bilginin %99’nu ileten bir öğretme ortamıdır. Etkili bir ders kitabı, öğrencinin derse olan ilgisini çekmeli, konuya olan merakını uyandırmak ve eğlenceli bir şekilde kavramları sunabilmelidir. Ders kitaplarının işlevleri, bilgileri düzenleyerek sunma, kendi kendine öğrenmeyi kolaylaştırma, eşgüdümleme ile ölçme ve değerlendirmedir. Ders kitapları hazırlanırken farklı öğretim modellerine göre örnekler bulundurması gerekir. Matematik eğitiminde en etkili öğrenme modellerinden birisi de 5E Öğrenme Modelidir. 5E Öğrenme Modeli giriş, keşfetme, açıklama, derinleştirme ve değerlendirme adımlarından oluşmaktadır. 5E öğretim modeli yapılandırmacı öğrenme yaklaşımının temel alındığı bir öğretme modelidir. Bilginin öğrenciler tarafından yapılandırılması gerektiğine odaklanarak, öğrencilerin bilgiyi aktif olarak yapılandırma sürecini içeren beş aşamadan oluşur. Bu çalışmada, 8. sınıf Matematik dersi “Üslü İfadeler” konusunun MEB ders kitabında 5E Öğrenme Modeline göre incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma paradigması

benimsenmiş olup doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Söz konusu ders kitabına Google arama çubuğundan “8. Sınıf matematik ders kitabı” anahtar terimi aratılarak ulaşılmıştır. Ön inceleme sonucunda ulaşılan matematik ders kitapları arasında 5E Öğrenme Modeli’nin adımlarını yansıtan en uygun kitap olan MEB’in hazırlamış olduğu kitabın incelenmesine karar verilmiştir. Araştırmada ders kitabındaki “Üslü İfadeler” konusunda yer alan konu anlatımı ve etkinlikler 5E Öğrenme Modelinin giriş, keşfetme, açıklama, derinleştirme-detaylandırma, değerlendirme adımlarına göre incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda en az etkinliğin giriş ve keşfetme adımlarında, en fazla etkinliğin ise derinleştirme-detaylandırma adımıyla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler : 5E Öğrenme modeli, matematik eğitimi, doküman incelemesi, üslü ifadeler.

1. GİRİŞ

Görsel 1. 5E Öğrenme Modeli

Görsel 1’de görüldüğü üzere 5E Öğrenme Modeli giriş, keşfetme, açıklama, derinleştirme ve değerlendirme adımlarından oluşmaktadır. 5E öğretim modeli 5 aşamadan oluşur. Giriş adımıyla, konuyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerin kullanılabileceği etkinlikler yer alır. Keşfetme adımıyla, öğrenciler öğrendikleri bilgileri keşfederler. Açıklama adımıyla, öğrenciler konuyu öğrenirken daha ayrıntılı bilgilere ulaşabilirler. Derinleştirme-detaylandırma adımıyla, öğrenci eski ve yeni bilgileri arasında ilişkilendirme yapar. Son adım olan değerlendirme adımıyla ise, öğrenci konuyu anlayıp anlamadığını soruları çözüp çözemediği zaman kendini değerlendirdiğinde görür.

5E Modeli öğrencinin merakını artıran ve öğretici yararlı bir modeldir. 5E Modelinin ilk aşaması olan giriş aşaması için kitapta astronomi, tıp ve mühendislik gibi dallardan örnekler verilerek öğrencinin merak duygusu uyandırılmış, dikkati çekilmiştir. Daha sonrasında keşfetme aşaması için öğrencilere konuyla ilgili açık ve net olacak şekilde bilgiler verilmiş,

ardından öğrencilerin bu bilgileri kullanabileceği çeşitli sorulara yer almıştır. Gittikçe soruların zorluk dereceleri değiştirilerek konu derinleştirilmiştir. Ayrıca kitapta sıra sizde bölümleriyle öğrencinin konuyu ne kadar öğrenebildiği değerlendirilmiştir.

Matematik öğretiminde öğrencilerin birçok konuda zorlandığı anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi de ‘Üslü İfadeler’ konusudur. 8. Sınıf Öğretim Programı’nda Üslü İfadeler alt öğrenme alanında yer alan kazanımlar şu şekildedir:

2. YÖNTEM

2.1 Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, belgelerin içeriğini detaylı olarak analiz etmek, incelemek, değerlendirmek ve yorumlamak için kullanılan bir yöntemdir (Wach, 2013).

2.2 İncelenen Dökümanlar

Bu çalışmada 8.sınıfla ilgili öncelikle 3 kitap ön incelemeye tabi tutulmuştur.

Seçilmiş olan kitapla ilgili künye bilgileri:

Kitabın Adı: 8.Sınıf Matematik Ders Kitabı

Kitabın Yazarları: Hadi BÖGE, Ramazan AKILLI

Yayınevi ve Basım Tarihi: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2021

Sayfa Sayısı: 258

Üslü İfadeler’ in Sayfa Aralığı: 22-36

2.3 Verilerin Toplanması

Arama çubuğuna 8.Sınıf Matematik Ders Kitabı yazarak araştırmaya başladım. Sonrasında 3 farklı ders kitabını seçtim. Bu kitapları 5E Öğrenme Modeli’ ne göre inceledim. En uygun olan ders kitabını seçtim. Bu ders kitabında konu anlatımı, etkinlikler, çözümlü örnekler ve problemler bölümleri yer almaktadır.

Görsel 2. Giriş Bölümü

Hazır mıyız?

Fonksiyonel bir hesap makinesi dört işlemden farklı olarak her türlü sayısal işlemi yapabilen elektronik bir araçtır. İçerisinde fonksiyonel hesap makinesi de olan teknolojik araç ve gereçleri araştırınız. Fonksiyonel bir hesap makinesinde 2, 3, 4, 5 ve 6 sayılarının 5. kuvvetinin nasıl hesaplanacağını düşününüz ve hesaplayınız.

Görsel 3. Keşfetme Bölümü

Bunu Öğrenelim

$a \neq 0$ ve n bir tam sayı olmak üzere $\frac{1}{a^n} = a^{-n}$ ve $a^n = \frac{1}{a^{-n}}$ dir.

Bir üslü ifadenin pay ve paydası yer değiştirildiğinde üssün işareti de değişir.

Görsel 4. Açıklama Bölümü

Birlikte Yapalım 5

Aşağıda verilen üslü ifade örneklerini inceleyelim.

$$5^2 = 5 \cdot 5 = 25$$

$$12^{-2} = \left(\frac{12}{1}\right)^{-2} = \frac{1}{12^2} = \frac{1}{144}$$

$$(-7)^{-2} = \frac{1}{7 \cdot 7} = \frac{1}{49}$$

$$5^1 = 5$$

$$6^{-2} = \left(\frac{6}{1}\right)^{-2} = \frac{1}{6^2} = \frac{1}{36}$$

$$(-2)^{-3} = -\frac{1}{2 \cdot 2 \cdot 2} = -\frac{1}{8}$$

$$5^0 = 1$$

$$7^{-2} = \left(\frac{7}{1}\right)^{-2} = \frac{1}{7^2} = \frac{1}{49}$$

$$(-2)^{-5} = -\frac{1}{2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2} = -\frac{1}{32}$$

$$5^{-1} = \frac{1}{5}$$

$$10^{-2} = \left(\frac{10}{1}\right)^{-2} = \frac{1}{10^2} = \frac{1}{100}$$

$$(-3)^{-5} = \left(-\frac{1}{3}\right)^5 = -\frac{1}{243}$$

$$5^{-2} = \left(\frac{1}{5}\right)^2 = \frac{1}{5} \cdot \frac{1}{5} = \frac{1}{25}$$

$$13^{-2} = \left(\frac{13}{1}\right)^{-2} = \frac{1}{13^2} = \frac{1}{169}$$

$$(-2)^{-10} = \left(-\frac{1}{2}\right)^{10} = \frac{1}{1024}$$

Görsel 5. Derinleştirme – Detaylandırma Bölümü

Sıra Sizde 2

Aşağıdaki üslü ifadelerin örneklere uygun olarak eşitini yazınız.

$6^{-3} = \left(\frac{1}{6}\right)^3 = \frac{1}{6 \cdot 6 \cdot 6} = \frac{1}{216}$	$2^{-2} =$	$10^{-3} =$	$11^{-2} =$
$7^{-2} =$	$(-2)^{-7} =$	$-9^{-2} =$	$-10^{-4} =$
$4^{-4} =$	$5^{-6} =$	$(-1)^{-9} =$	$(-10)^{-3} =$
$a \neq 0$ olmak üzere; $a^{-12} = \left(\frac{1}{a}\right)^{12} = \frac{1}{a^{12}}$	$b \neq 0$ olmak üzere; $b^{-13} =$	$c \neq 0$ olmak üzere; $c^{-5} =$	$d \neq 0$ olmak üzere; $d^{-10} =$

Görsel 6. Değerlendirme Bölümü

2.4 Verilerin Analizi

5E Öğrenme Modeli' nin giriş, keşfetme, açıklama, derinleştirme ve değerlendirme adımlarına göre kitaptaki bilgiler incelenmiştir. Bu ders kitabında konu anlatımı, etkinlikler, çözümlü örnekler ve problemler bölümleri yer almaktadır. Kitapta konu anlatımı, çözümlü sorular ve etkinlikler bölümlerini inceledik. Bu bölümlerin 5E Öğrenme Modeli giriş, keşfetme, açıklama, derinleştirme ve değerlendirme adımlarından hangi adım düzeyinde olduğunu belirlemeye yönelik incelemeler yapılmıştır. İnceleme sonuçları kitaptan örneklerle bulgular bölümünde sunulmuştur.

Kodlamalar araştırmacı ve bir alan eğitimi uzmanı tarafından ayrı ayrı yapılmıştır. Nitel verilerin analizinde Miles & Huberman (1994) güvenirlik formülü (Güvenirlik = Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı)) kullanılmış ve kodlayıcılar arasındaki uyum oranı %95 olarak tespit edilmiştir. Görüş ayrılığı yaşanan durumlar tartışılarak ortak bir karara varılmıştır.

3.BULGULAR

8. sınıf ders kitabında Üslü İfadeler konusunun öğretildiği bölümde 5E Öğrenme Modeliyle ilgili bulgular Çizelge 1’ de sunulmuştur.

5E ÖĞRENME MODELİNİN ADIMLARI	ETKİNLİK SAYISI
Giriş Adımı	1
Keşfetme Adımı	1
Açıklama Adımı	7
Derinleştirme-Detaylandırma Adımı	19
Değerlendirme Adımı	6

Çizelge 1. 5E Öğrenme Modeli Etkinlik Sayısı

Çizelge 1’deki verilere göre en az etkinlik giriş adımı ve keşfetme adımında, en fazla etkinlik ise derinleştirme- detaylandırma adımında bulunmaktadır. Tüm adımlara ait etkinlik olduğu görülmektedir.

3.1.Giriş Adımına İlişkin Elde Edilen Bulgular

Ders Kitabının Üslü İfadeler konusunun işlendiği bölümünde giriş adımına yönelik örnek içerik Görsel 7’ de sunulmuştur.

Görsel 7. Giriş Adımına İlişkin Örnek Etkinlik

Görsel 7 incelendiğinde ilgili üslü İfadelerin kullanılmasının işlemleri kolaylaştırdığı söylenerek öğrenciye bu konuyla ilgili günlük hayattan bilgilerde verilerek dikkati çekilmiştir. Bu bağlamda söz konusu etkinlik giriş adımına atanmıştır.

3.2.Keşfetme Adımına İlişkin Elde Edilen Bulgular

Ders Kitabının Üslü İfadeler konusunun işlendiği bölümünde keşfetme adımına yönelik örnek içerik Görsel 8’ de sunulmuştur.

Hazır mıyız?

Fonksiyonel bir hesap makinesi dört işlemden farklı olarak her türlü sayısal işlemi yapabilen elektronik bir araçtır. İçerisinde fonksiyonel hesap makinesi de olan teknolojik araç ve gereçleri araştırınız. Fonksiyonel bir hesap makinesinde 2, 3, 4, 5 ve 6 sayılarının 5. kuvvetinin nasıl hesaplanacağını düşününüz ve hesaplayınız.

Görsel 8. Keşfetme Adımına İlişkin Örnek Etkinlik

Görsel 8 incelendiğinde öğrencilerden fonksiyonel bir hesap makinesinde 2, 3, 4, 5 ve 6 sayılarının 5. kuvvetinin nasıl hesaplanacağını düşünülmesi isteniyor. Dolayısıyla öğrencilerin kendi önbilgilerine dayanarak fikir üretmeleri sağlanıyor. Bu bağlamda söz konusu etkinlik keşfetme adımına atanmıştır.

3.3.Açıklama Adımına İlişkin Elde Edilen Bulgular

Ders Kitabının Üslü İfadeler konusunun işlendiği bölümünde açıklama adımına yönelik örnek içerik Görsel 9, Görsel 10 ve Görsel 11’ de sunulmuştur.

Bunu Öğrenelim

$a \neq 0$ ve n bir tam sayı olmak üzere $\frac{1}{a^n} = a^{-n}$ ve $a^n = \frac{1}{a^{-n}}$ ’dır.

Bir üslü ifadenin pay ve paydası yer değiştirildiğinde üssün işareti de değişir.

Görsel 9. Açıklama Adımına İlişkin Örnek Etkinlik

Görsel 9 incelendiğinde öğrenciye Üslü İfadeler ile ilgili bir kural veriliyor ve konunun amacına yöneltilmeye çalışılıyor. Soru çözüm sırasında öğrenciden bu bilginin kullanılması istenecektir. Bu bağlamda söz konusu etkinlik açıklama adımına atanmıştır.

Dikkat

a pozitif tam sayı ve n çift sayı olmak üzere $-a^n = -a^n$ ’dir.
 a pozitif tam sayı ve n çift sayı olmak üzere $(-a)^n = -a^n$ ’dir.

Görsel 10. Açıklama Adımına İlişkin Örnek Etkinlik

Açıklama ile ilgili bir diğer örnek Görsel 10’ de sunulmuştur. Burada öğrencinin soru çözerken dikkat etmesi gereken özelliklere yer veriliyor. Öğrenciye rehberlik ederek konunun anlaşılması sağlanıyor. Bu bağlamda söz konusu etkinlik açıklama adımına atanmıştır.

Bunu Öğrenelim

Tabanları aynı olan üslü ifadelerde bölme işlemi yapılırken taban aynen yazılır, payın üssünden paydanın üssü çıkarılıp ortak tabanın üssü olarak yazılır. $\frac{a^x}{a^y} = a^{(x-y)}$ ($a \neq 0$)

Görsel 11. Açıklama Adımına İlişkin Örnek Etkinlik

Açıklama ile ilgili bir diğer örnek Görsel 11’ de sunulmuştur. Öğrencinin eski bilgileri bilip bilmemesine bakılıyor ve yeni bir bilgi daha veriliyor. Eski ve yeni bilgileri karşılaştırır nitelikte olması sağlanıyor. Bu bağlamda söz konusu etkinlik açıklama adımına atanmıştır.

3.4. Derinleştirme – Detaylandırma Adımına İlişkin Elde Edilen Bulgular

Ders Kitabının Üslü İfadeler konusunun işlendiği bölümünde açıklama adımına yönelik örnek içerik Görsel 12, Görsel 13 ve Görsel 14’ da sunulmuştur.

Birlikte Yapalım 1

Aşağıda verilen üslü ifade örneklerini inceleyelim.

$4^1 = 4$	$3^1 = 3$	$2^4 = 2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2 = 16$
$4^2 = 4 \cdot 4 = 16$	$3^2 = 3 \cdot 3 = 9$	$2^3 = 2 \cdot 2 \cdot 2 = 8$
$4^3 = 4 \cdot 4 \cdot 4 = 64$	$3^3 = 3 \cdot 3 \cdot 3 = 27$	$2^2 = 2 \cdot 2 = 4$
$4^4 = 4 \cdot 4 \cdot 4 \cdot 4 = 256$	$3^4 = 3 \cdot 3 \cdot 3 \cdot 3 = 81$	$2^1 = 2 = 2$
$4^5 = 4 \cdot 4 \cdot 4 \cdot 4 \cdot 4 = 1024$	$3^5 = 3 \cdot 3 \cdot 3 \cdot 3 \cdot 3 = 243$	$2^0 = 1$

Görsel 12. Derinleştirme – Detaylandırma Adımına İlişkin Örnek Etkinlik

Görsel 12 incelendiğinde öğrenciler yeni bir problem çözmeye teşvik edilmekte ve bu problemin çözümünde önceden öğrenmiş oldukları kavramların kullanmaları isteniyor. Böylelikle öğrendikleri bilgileri pekiştirmeleri isteniyor. Bu bağlamda söz konusu etkinlik derinleştirme – detaylandırma adımına atanmıştır.

Birlikte Yapalım 5

Aşağıda verilen üslü ifade örneklerini inceleyelim.

$5^3 = 5 \cdot 5 \cdot 5 = 25$	$12^{-2} = \left(\frac{12}{1}\right)^{-2} = \frac{1}{12 \cdot 12} = \frac{1}{144}$	$(-7)^{-2} = \frac{1}{7 \cdot 7} = \frac{1}{49}$
$5^1 = 5$	$6^{-2} = \left(\frac{6}{1}\right)^{-2} = \frac{1}{6 \cdot 6} = \frac{1}{36}$	$(-2)^{-3} = \frac{1}{2 \cdot 2 \cdot 2} = \frac{1}{8}$
$5^0 = 1$	$7^{-2} = \left(\frac{7}{1}\right)^{-2} = \frac{1}{7 \cdot 7} = \frac{1}{49}$	$(-2)^{-5} = \frac{1}{2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2} = \frac{1}{32}$
$5^{-1} = \frac{1}{5}$	$10^{-2} = \left(\frac{10}{1}\right)^{-2} = \frac{1}{10 \cdot 10} = \frac{1}{100}$	$(-3)^{-5} = \left(\frac{-1}{3}\right)^5 = \frac{1}{243}$
$5^{-2} = \left(\frac{1}{5}\right)^2 = \frac{1}{5 \cdot 5} = \frac{1}{25}$	$13^{-2} = \left(\frac{13}{1}\right)^{-2} = \frac{1}{13 \cdot 13} = \frac{1}{169}$	$(-2)^{-10} = \left(\frac{-1}{2}\right)^{10} = \frac{1}{1024}$

Görsel 13. Derinleştirme – Detaylandırma Adımına İlişkin Örnek Etkinlik

Derinleştirme – Detaylandırma ile ilgili bir diğer örnek Görsel 13’ de sunulmuştur. Görsel 12’de olduğu gibi öğrencilerin yeni bir problem çözmeye teşvik edilmekte ve bu problemin çözümünde önceden öğrenmiş oldukları kavramların kullanmaları ve yeni öğrenmeler arasında ilişki ve kavramsal bağlantılar kurmaları isteniyor. Böylelikle öğrendikleri bilgileri pekiştirmeleri sağlanıyor. Bu bağlamda söz konusu etkinlik derinleştirme – detaylandırma adımına atanmıştır.

Birlikte Yapalım 9

Aşağıdaki üslü ifadelerin çarpımına ilişkin işlemleri yapalım.

$2^3 \cdot 2^5 = 2^{3+5} = 2^8$	$5^7 \cdot 5^6 \cdot 5^5 \cdot 5^4 = 5^{7+6+5+4} = 5^{22}$
$12^{75} \cdot 12^{50} = 12^{75+50} = 12^{125}$	$3^0 \cdot 3^3 = 3^{0+3} = 3^3$

Görsel 14. Derinleştirme – Detaylandırma Adımına İlişkin Örnek Etkinlik

Derinleştirme – Detaylandırma ile ilgili bir diğer örnek Görsel 9’ de sunulmuştur. Önceden öğrenmiş oldukları Üslü İfadelerde İşlem konusundaki bilgilerin kullanılması isteniyor. Böylelikle öğrendikleri bilgileri pekiştirmeleri sağlanıyor ve yeni bilgileri kullanıp kullanamadıklarına bakılıyor. Bu bağlamda söz konusu etkinlik derinleştirme – detaylandırma adımına atanmıştır.

3.5.Değerlendirme Adımına İlişkin Elde Edilen Bulgular

Ders Kitabının Üslü İfadeler konusunun işlendiği bölümünde açıklama adımına yönelik örnek içerik Görsel 15 ve Görsel 16’ de sunulmuştur.

Aşağıdaki üslü ifadelerin örneklere uygun olarak eşitini yazınız.

$6^{-3} = \left(\frac{1}{6}\right)^3 = \frac{1}{6 \cdot 6 \cdot 6} = \frac{1}{216}$	$2^{-2} =$	$10^{-3} =$	$11^{-2} =$
$7^{-2} =$	$(-2)^{-7} =$	$-9^{-2} =$	$-10^{-4} =$
$4^{-4} =$	$5^{-6} =$	$(-1)^{-9} =$	$(-10)^{-2} =$
$a \neq 0$ olmak üzere; $a^{-12} = \left(\frac{1}{a}\right)^{12} = \frac{1}{a^{12}}$	$b \neq 0$ olmak üzere; $b^{-13} =$	$c \neq 0$ olmak üzere; $c^{-5} =$	$d \neq 0$ olmak üzere; $d^{-10} =$

Görsel 15. Değerlendirme Adımına İlişkin Örnek Etkinlik

Görsel 15 incelendiğinde öğrenciler yeni bilgiler öğrenmiş olduğundan değerlendirme yapılır. Öğrenciler bu soruları çözmeye çalıştıklarında konuyu anlayıp anlayamadıklarını tespit edebilir. Bunun sonucunda öğrencilerin bu konudaki eksiklerini belirleyip tamamlamaya yönelik çalışmalar yapılabilir. Bu bağlamda söz konusu etkinlik değerlendirme adımına atanmıştır.

Sıra Sizde 6

Aşağıdaki soruları cevaplayınız.

a) Aşık Veysel hayranı olan Kürşat, bir bağlama alabilmek için her hafta kumbarasına düzenli olarak 3^4 lira para atmaktadır. Kürşat 3^2 hafta sonra kumbarasında biriken para ile bir bağlama alabilmiştir. Buna göre bağlamanın fiyatını bulup sonucu üslü sayı olarak gösteriniz.

b) Alican, mahallesinde oyunlar oynadığı 4^2 tane arkadaşının her birine 4^1 tane misket vermek istemektedir. Buna göre Alican'ın arkadaşlarına toplam kaç adet misket verebileceğini bulunuz.

c) Ülkemizde 2017 yılında çöpe atılan ekmeğin miktarı yaklaşık olarak 2^{30} adettir. Aileler günlük tüketimlerine uygun olarak ekmeğin miktarının dörtte birinin israfını önlenmektedir. Bu verilere göre ailelerin ihtiyaçlarına uygun olarak ekmeğin miktarını, kaç tane ekmeğin çöpe atılması engellenmiş olur?

ç) 4^3 GB kapasitesindeki harici bellek 8 eşit bölüme ayrılırsa harici belleğin her bir bölümünün kapasitesi kaç MB olur? ($1 \text{ GB} = 2^{10} \text{ MB}$)

Görsel 16. Değerlendirme Adımına İlişkin Örnek Etkinlik

Değerlendirme ile ilgili bir diğer örnek Görsel 16' de sunulmuştur. Öğrencilerin öğrendiği bilgileri kullanıp kullanamayacaklarını tespit etmek için konu ile ilgili problem tarzında yeni sorular sorularak değerlendirme yapılmıştır. Bu bağlamda söz konusu etkinlik değerlendirme adımına atanmıştır.

4.SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada, ilköğretim 8. sınıf Matematik dersi “Üslü İfadeler” ünitesindeki konuların öğrenilmesinde 5E öğrenme modelinin doküman inceleme yöntemiyle incelenmiştir. 5E öğrenme modeliyle öğrencilere kendi düşüncelerinin dışında farklı deneyimlerin yaşatılarak önbilgileri ile yeni bilgiler arasında bağ kurma sürecinin gerçekleştirilerek öğretim yapılıyor.

Ders kitabı incelendiğinde ilk adımı olan “Giriş Adımı” için sadece 1 etkinlik bulunmaktadır. Dolayısıyla bu adımda yetersiz kalmaktadır. Üçüncü adım “Açıklama Adımı”dır. Bu kitapta sadece 7 etkinlik vardır. Dolayısıyla kitapta bu adım için yeteri kadar etkinlik var. Dördüncü adım “Derinleştirme-Detaylandırma Adımı”dır. Bu kitapta sadece 19 etkinlik vardır. Dolayısıyla bu adımda en fazla etkinlik yer almaktadır. Son adım ise “Değerlendirme Adımı”dır. Bu kitapta sadece 6 etkinlik vardır. Değerlendirme Adımı son adım olduğu için daha fazla etkinlik olmalıdır.

5.ÖNERİLER

5E Modeline uygun etkinliklerin 8.sınıf öğrencilerinin “Üslü İfadeler” öğrenme alanında matematik başarılarına ve matematiksel düşünme becerisi etkisi üzerine yapılan doküman incelemesi olan MEB'in ders kitabının incelenmesi sonucu elde edilen bulgular ve sonuçlar

doğrultusunda 5E Öğrenme Modeli'ni kullanmak isteyen uygulayıcılara ve araştırmacılara öneriler sunulmaktadır.

Uygulayıcılara Öneriler:

- Giriş ve keşfetme adımıyla ilgili etkinlik az olduğu için daha fazla etkinlik verilebilir.
- Tüm etkinliklerin 5E Öğrenme Modelinin adımlarına dengeli bir şekilde dağılım sağlanabilir.
- Taslak kitapları inceleyen kişiler 5E Öğretim Modeline göre incelenebilir.
- Değerlendirme adımı daha nitelikli sorular yer alabilir. Örneğin; yeni nesil soru tarzında sorular bulunabilir.

Araştırmacılara Öneriler:

- Üslü İfadeler konusu ile Kareköklü İfadeler konusu birbiriyle ilişkili olduğu için bu konuda 5E Öğrenme Modeline göre incelenip iki konu birbiriyle karşılaştırılabilir. Böylelikle yeni bir bakış açısı kazandırılır.
- Üslü İfadeler konusu Bloom Taksonomisi Yöntemiyle incelenebilir.
- Üslü İfadeler konusu hem 5E Öğrenme Modeli hem de Bloom Taksonomisi yöntemiyle birlikte incelenebilir.
- Başka branşlarda da 5E Öğrenme Modeli kullanılarak da ders kitabı incelemesi yapılabilir.
- Farklı sınıf düzeylerinde de 5E Öğrenme Modeli kullanılarak da ders kitabı incelemesi yapılabilir.

Farklı matematik öğretimindeki konularda da 5E Öğrenme Modeli kullanılarak da ders kitabı incelemesi yapılabilir.

6.KAYNAKÇA

[1] Işık, A. , Çiltaş, A. & Bekdemir, M. (2008). MATEMATİK EĞİTİMİNİN GEREKLİLİĞİ VE ÖNEMİ . Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi , 0 (17) , 174-184 .

[2] Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook, Sage

[3] Wach, E. (2013). Learning about qualitative document analysis.

[4] Akıllı, R. & Böge, H. (2021). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Matematik 8.Sınıf Ders Kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

[5] Esen, Kuramsal Bilgiler Işığında Okul Bilgisi ve Ders Kitapları

